

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (İSLAM HUKUKU)
ANABİLİM DALI**

ŞÂFİÎ MEZHEBİNİN OLUŞUM SÜRECİNDE

EL-BÜVEYTÎ

VE

EL-MUHTASAR İSİMLİ ESERİ

DOKTORA TEZİ

Adem ARSLAN

ANKARA-2014

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (İSLAM HUKUKU)
ANABİLİM DALI**

ŞÂFİÎ MEZHEBİNİN OLUŞUM SÜRECİNDE

EL-BÜVEYTÎ

VE

EL-MUHTASAR İSİMLİ ESERİ

DOKTORA TEZİ

Adem ARSLAN

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Şamil DAĞCI**

ANKARA-2014

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	11
KISALTMALAR.....	12
GİRİŞ.....	13
KONU İLE İLGİLİ TEKNİK BİLGİLER.....	13
I- KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI.....	14
II- KONUNUN SINIRLANDIRILMASI	15
III- ÇALIŞMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ.....	16
IV- KAYNAKLARIN ANALİZİ.....	16
V- KONUNUN SUNULMASI	18

BİRİNCİ BÖLÜM

H. 3/ M.9. ASIRDA İSLÂM DÜNYASININ GENEL DURUMU VE BÜVEYTÎ'NİN YETİŞTİĞİ İLMÎ ORTAM.....	20
---	-----------

I- BUVEYTÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE İSLÂM DÜNYASININ SİYASİ, EKONOMİK, SOSYAL VE İLMÎ DURUMU.....	21
A. Abbasi Devleti'nin Siyasi ve İdari Durumu.....	22
B. Abbasi Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı.....	25
C. Abbasi Devleti'nde İlmî Hayat ve İlmî Hayatı Canlı Kılan Faktörler.....	27
1-Filolojik ve Edebi Çalışmalar.....	29
- Nahiv.....	29
- Sözlük Çalışmaları.....	30
- Edebiyat.....	30
2- İslâmî İlimler.....	30
- Kıraat.....	30
- Tefsir.....	31
- Hadis.....	32
- Fıkıh.....	32
- Kelâm.....	33
-Tasavvuf.....	34

3-Diğer Bilimler.....	35
-Mantık ve Felsefe.....	35
-Cebir ve Trigonometri.....	35
-Coğrafya.....	36
D. Kültürel Hayat ve Tercüme Faaliyetleri.....	36
E. Abbasi Devleti'nin Diğer Devletler ile İlişkileri (Dış ilişkiler).....	38
II- BÜVEYTÎ'NİN HAYATI VE YETİŞTİĞİ İLMÎ ÇEVRE.....	39
A. Doğumu	39
B. İsim, Künye ve Lakabı.....	41
C. Büveytî'nin Hocaları ve Etkilendiği Âlimler.....	42
1- Ebu Muhammed b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısri.....	43
2- Muhammed b. İdris eş-Şâfi.....	44
D. Büveytî'nin Öğrencileri.....	45
1- Doğrudan Öğrencileri veya Öğrencilerinin Yetiştirdiği Âlimler.....	46
a. Rebi' b. Süleyman el-Murâdi.....	46
b. Ebu İsmâil et-Tirmizî.....	46
c. Osman b. Said ed-Dârimî es-Sicistanî.....	47
d. Ebubekir b. Hüzeyme.....	48
e. Ebu Hatim er-Râzi.....	48
f. İbrâhim b. İshak el-Harbî.....	49
g. Ebu Sehl el-Bâhilî el-Buhârî.....	49
h. İbn Uht Gazâl.....	50
i. Zekeriya b. Yahya es-Sâci	50
j. Ebu'l-Velîd Musa b. Ebi'l-Carud el-Mekkî (İbn Ebu'l-Carud).....	50
k. İbnu'l-Carud en-Nisâbûrî	51
l. Muhammed b. Abdullah el-Endulûsî el-Cevherî.....	51
m. İbrâhim Mansur er-Remadî.....	51
n. Ebu Tahir Hayr b. Arefe el-Mısri el-Havlanî.....	52
o. Salih b. Muhammed er-Râzi.....	52
p. Kasım b. Abdullah İbn Muğire el-Cevherî.....	52
r. Kasım b. Hişam es-Simsarî.....	52
s. Muhammed b. Amir el-Missisî.....	52
t. Yahya b. Osman el-Mısri.....	52
u. Ahmet b. İbrâhim b. Fiyl.....	52

2-Büveytî'nin Muhtasarından Faydalanan Alimler	52
a. İsa et-Tirmizî	52
b. İbn Kuteybe	53
c. Ebu'l Hasan Musa el-Kuraynî.....	53
d. Ebu Bekr Muhammed b. el-Munzir.....	53
e. Ebu Cafer et-Tahavî.....	53
f. Ebu'l Abbas el-Esam.....	53
g. Ebu Zur'a er-Râzî	54
h. Muhammed b. Bîşr.....	54
E. Büveytî'nin Eserleri	54
F. Büveytî'nin İlmi ve Ahlâkî Kişiliği	56
G. Büveytî'nin Etkilendiği Mezhebler	57
H. Büveytî'nin Akaid Yönü	57
I. Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Rey Oluşumları Karşısında El-Büveytî'nin Tutumu	58
J. Büveytî'nin Etkileri	60
K. İmam Şâfiî'nin Mısır'daki Ders Halkasının Varisi Olarak Büveytî	62
L. Siyasi Duruşu	63
1- Mutezile Mezhebi ve Etkileri.....	63
2- Mihne Karşısında Büveytî.....	64
M. Vefatı	66

İKİNCİ BÖLÜM

FIKİH İLMİNİN OLUŞUM SÜRECİ VE BÜVEYTÎ'NİN ŞAFÎ MEZHEBİNİN TEŞEKKÜLÜNDEKİ ROLÜ	68
---	----

I. FIKİH MEZHEBLERİNİN OLUŞUM SÜRECİ	69
A- Fıkıh Tanımı.....	69
B- Fıkıhın Doğuşu ve Oluşumu.....	70
C- Fıkıh Ekollerinin Oluşumuna Tesir Eden Durumlar.....	72
1- Şehir Fakihleri ve Ekolleşme Temayülleri.....	73
2- Hadis Ekolü (Hicaz veya Medine) ve Temsilcileri.....	75
3- Rey Ekolü (Irak veya Kufe) ve Temsilcileri.....	76
II. ŞÂFÎ MEZHEBİNİN TEŞEKKÜLÜ	77
A- İmam Şâfiî'nin Hayatı.....	77
B- Eserleri.....	79

C- Şâfiî Fıkıh Düşüncesinin (Cedid Dönemi) Yayılmasında Etkili Olan Diğer Öğrencileri	82
1- Ebu İbrâhim İsmail b. Yahya el-Müzenî.....	82
a. Müzenî İle Büveytî Arasındaki Bazı Farklar.....	84
2 -Rebi' b. Süleyman el-Murâdî.....	85
a. Ravi Olarak Rebi b. Süleyman el-Muradî.....	87
3-Ebu Bekr Abdullah b. Zubeyr el-Humeydî.....	88
4-Muhammed b. Abdullah b. Abdilhakem.....	90
5-Harmele b. Yahya et-Tücîbî.....	91
6-Rebi b. Süleyman el-Cizî.....	93
7-Yunus b. Abdüla'la es-Sadeî.....	94
D- İmam Şâfiî'nin Metodolojisi.....	96
1- Kitab ve Sıhhatı Sabit Sünnet.....	96
2- İcma.....	97
3- Sahabe Kavli.....	97
4- Kıyas.....	98
E- Şâfiî Fıkıh Ekolünün Teşekkülü (Oluşum Süreci)	99
F- Şâfiî Fıkıh Ekolünün Yayılması.....	100
G- el-Üm'mün İmam Şâfiî'ye Aidiyeti ile İlgili İhtilaflar.....	101

III-BÜVEYTÎ'NİN USÛLİ GÖRÜŞLERİ ve ŞAFİÎ MEZHEBİNİN

SİSTEMLEŞTİRİLMESİNDEKİ ROLÜ	103
A- Şâfiî-Büveytî İlişkisi	103
B- Büveytî'nin Kur'an ve Sünnet Anlayışı.....	105
C- Büveytî'nin Hadisçiliği	106
D- Büveytî'nin İcma Anlayışı.....	107
E- Büveytî'nin Kıyas'a Bakışı.....	108
F- Büveytî'nin Sahabe Kavli İle İlgili Görüşleri.....	110
G- Büveytî'nin Usul Anlayışı ve Deliller Hiyerarşisi.....	112
H- Büveytî'nin Taklid Anlayışı.....	112
I- Büveytî'nin Kelam Anlayışı.....	114
J- Mezhebin Oluşum ve Sistematize Edilmesinde Büveytî'nin Rolü	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜVEYTÎ'NİN EL-MUHTASAR İSİMLİ ESERİNİN SİSTEMATİĞİ VE İÇERİK ANALİZİ.....	119
---	------------

I- İSLÂM HUKUK LİTERATÜRÜNDE MUHTASAR TÜRÜ VE ORTAYA ÇIKIŞI...120

A- Muhtasar Türünün Olumlu ve Olumsuz Yönleri.....	122
B- Şâfiî Mezhebi'nin İlk Dönem Muhtasarlari	123
1- el-Büveytî'nin el-Muhtasar'ı.....	123
2- el-Müzenî'nin el-Muhtasar'ı.....	125
3- Rebi b. Süleyman el-Muradî'nin el-Muhtasar'ı.....	126
4- Harmele b. Yahya et-Tucibî'nin el-Muhtasar'ı.....	126
5- Ebu'l-Velid Musa b. Ebi'l-Cârud'un el-Muhtasar'ı.....	127
6- Ebu'l-Hasan el-Munziri'nin el-Muhtasar'ı.....	127

II- BÜVEYTÎ'NİN EL-MUHTASAR'ININ YAZMA NÜSHALARININ TANITIMI VE DEĞERLENDİRİLMESİ.....128

A- Büveytî'nin Muhtasar'ının Önemi.....	129
B- el-Muhtasar'ın Mevcut Farklı Nüshaları	130
1- İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Koleksiyonu El Yazma Nüshası.....	130
2- Kahire El Yazma Nüshası.....	131
3- İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (1078) Numaraya Kayıtlı El Yazma Nüshası.....	131
4- İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (1079) Numaraya Kayıtlı El Yazma Nüshası.....	132
C- el-Muhtasar Yazmalarının Sistematiği ve İçeriği.....	133
1- Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Koleksiyonu El Yazma Nüshası.....	133
2- Mısır/Kahire El Yazma Nüshası.....	142
3- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (1078) Numarada Kayıtlı el-Muhtasar El Yazma Nüshası.....	142
4- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (1079) Numarada Kayıtlı el-Muhtasar El Yazma Nüshası.....	153
D- Mevcut Muhtasar Nüshalarında Müellif Kimliği ve Rivayet Farklılıkları İle İlgili İhtilaflar.....	162

1- el-Muhtasar'ın Müellif Kimliği.....	162
2- el-Muhtasar El Yazması Nüshalarının Rivayet Zinciri.....	162
E- Muhtasarın el-Büveyfî'ye Nisbeti'nin Değerlendirilmesi.....	163
1- İlk dönem Eserlerinin Rivayet Yöntemi ve el-Muhtasar.....	163
2- el-Muhtasar El Yazması Nüshaları Üzerindeki Yazıların Müellife İşareti.....	165
3- el-Muhtasar'a Yapılan Atıflar'ın Eserin el-Büveyfî'ye Aid Olduğunu Desteklemesi.....	166
F- Mevcut el-Muhtasar Nüshalarının Ana Nüshadan İstinsah Edildiğini Gösteren Karineler.....	166
G- el-Muhtasar'ın Rivayet Zincirinde el-Büveyfî'nin İsminin Olmamasının Muhtemel Nedenleri.....	168
H- al-Muhtasar'da Fıkḥî Konuların İşleniş Tarzı.....	169
III- EL-MUHTASAR'IN İÇERİK ANALİZİ.....	170
A- el-Muhtasar Nüshalarının Kitap-Bab ve Konuları ile İlgili Hususlar (Kitap/Bab Sayıları ve Bazı Konular).....	176
B- el-Muhtasar'ın El Yazması Nüshalarının Kitap/Bab İsimlendirmelerinin (Kitap/Bab Algısı) Nüshalara Göre Farklılaşması.....	178
1- el-Muhtasar'ın Bir Nüshasında “Bab veya Kitap” Olarak Verilen Konunun, Diğer Nüshalarda, Daha Farklı Bir Başlık İle Ele Alınması.....	178
2- el-Muhtasar'ın Bir Nüshasında “Bab” Olarak Geçen Bazı Konuların, Diğer Nüshalarda Sade Bir Konu Şeklinde Ele Alınması.....	180
C- el-Muhtasar Üzerine Sonraki Zamanlarda Yapılan Bazı Müdahaleler (İlaveler/Düzenlemeler).....	180
1- En Eski Tarihli el-Muhtasar El Yazma Nüshasında (Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Yazması) Yer Alan Rivayet Zinciri ve Bu Rivayet Zincirinin Sonraki Tarihli el-Muhtasar Yazmalarındaki Durumu.....	183
a- En Eski Tarihli el-Muhtasar El Yazması Nüshasının Rivayet Zinciri.....	183
b- En Eski Tarihli el-Muhtasar El Yazması Nüshasının Bablarında Yer Alan Rivayet Zincirinin Veya Rivayet Zincirindeki İsimlerden Bazılarının, Sonraki Dönemlere Ait, Diğer el-Muhtasar El Yazma Nüshalarının Rivayet Zincirinde Yer Almadığı İle İlgili Bazı Hususlar.....	185
2) el-Muhtasar'ın Konuları İçerisinde Görüşleri Bulunan Bazı Alimlerin, Sonraki Tarihli el-Muhtasar El Yazmalarında, Görüşleriyle İlgili Ortaya Çıkan Bazı Farklılıklar.....	186

a-	<i>En Eski Tarihli el-Muhtasar El Yazma Nüshasının Konuları İçerisinde Bazı Yerlerde Geçen “Ebu Hatim”e Ait “İsmin” veya “Yorumun” Topkapı Sarayı Kütüphanesi Nüshalarında Hazfedilmesi.....</i>	187
b-	<i>el-Muhtasar Nüshalarının Konuları (Siyer Bahsi) İçerisinde Geçen Bazı Yorumların Kime Ait Olduğu Konusunda Nüshalar Arasında Ortaya Çıkan Farklılıklar.....</i>	188
3-)	En Eski Tarihli el-Muhtasar Nüshasında (Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla El Yazması) Bulunmayıp Sonraki Tarihli el-Muhtasar El Yazma Nüshalarına Yapılan İlave Şeklindeki Düzenlemeler.....	189
D-	Alimlerin İhtilaflarını İçeren el-Muhtasar’ın Bazı Bölümleri.....	191
E-	el-Muhtasar’da er-Risale (İmam Şâfiî’nin Günümüze Kadar Ulaştığı Bilinen İlk Usûl Eseri).....	192
F-	el-Muhtasar İle İlgili Bazı Mukayeseler.....	193
1-	el-Muhtasar’ın Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Bölümü El Yazması ile Bu Nüshanın Yakın Kopyası Şeklindeki Kahire Nüshasının Yüzeysel Mukayesesi	193
2-	el-Muhtasar ile el-Üm Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar.....	194
a-	Büveytî’nin el-Muhtasar’nda İmam Şâfiî’den Yapılan Aktarma Yöntemi İle el-Üm’de Rebi b. Süleyman el-Muradî’nin İmam Şâfiî’den Yaptığı Aktarma Yönteminin Karşılaştırılması.....	196
3-	Büveytînin Muhtasarının Müzeni’nin Muhtasarı ile Mukayesesi.....	198
a-	Sistematiik Yapı Olarak.....	199
b-	Bab ve Kitap Sayıları ve Düzenleri Açısından.....	199
c-	İçerikleri ve İtimat Ettikleri Kaynaklar Açısından.....	200
d-	el-Üm ile İlişkileri Açısından.....	202
e-	Kitap ve Bab Dizilişleri Açısından.....	204
f-	Rivayet Yöntemleri Açısından.....	206
g-	er-Risâle ile İlişkileri Açısından.....	209
h-	İmam Şâfiî’ye Muhalefeti ve Sadakati Açısından.....	211
i-	Önemleri Açısından.....	212
4-	el-Büveytî’nin Muhtasarı ile el-Müzeni’nin Muhtasar’ının Hukuki Yarguları Sunma Tarzlarının Farklı Olması.....	212
G-	Şâfiîliğin el-Büveytî Modeli.....	213

H- İmam Şâfiî'nin Halefi Olmasına Rağmen Büveyfî'nin Telif Ettiği el-Muhtasar'ın Şâfiî Ekolünde Arka Planda Kalmasının Muhtemel Nedenleri.....	213
İ- el-Muhtasar'da Sıklıkla Kullanılan“Qale eş-Şafi'i” İbaresinin Hakkında.....	214
J- el-Muhtasar'da Dikkate Alınan Şeri Kaynaklar.....	215
K- el-Muhtasar'ın Kaynaklar Hiyerarşisi.....	216
SONUÇ.....	219
ÖZET.....	226
ABSTRACT.....	227
BİBLİYOGRAFYA.....	228
EKLER.....	247

ÖNSÖZ

İmam Şâfiî, gerek yazdığı eserler, gerekse yetiştirdiği öğrenciler ile İslâm hukuku tarihine ve özellikle Şâfiî mezhebine önemli bir miras bırakmıştır. Yetiştirdiği birçok talebe kendisinden sonra fikirlerinin yayılması ve yaşanması noktasında, çok önemli vazifeler üstlenmişlerdir. Bu önemli öğrencilerinden biri de, Ebu Yakub Yusuf b. Yahya el-Büveytî'dir.

Mısır'ın 'Yukarı Sa'iyd' bölgesindeki 'Buveyt' köyüne nisbet edilen Ebu Yakub el-Büveytî, Abbasiler'in altın çağı olarak zikredilen, ilimlerin tasnif edildiği ve ilmi hayatın canlı olduğu, ilk asrında yaşamıştır. Ebu Yakub el-Büveytî, İmam Şâfiî'nin Mısır'daki ders halkasını, kendisinden sonra idare etmiş, verdiği eğitim öğretim (tedris) ve yazdığı eserler ile (telif), Şâfiî düşüncesinin benimsenmesi ve geniş alanlara yayılmasına önemli katkılar sunmuştur. Bu yüzden, Ebu Yakub el-Büveytî'yi bilmeden ve türünün ilk örneği olan, *el-Muhtasar* isimli eserini değerlendirmeden, Şâfiî düşüncesini değerlendirmenin sağlıklı olamayacağı açıktır. Çalışmamızda bu boşluğu gidermeyi hedefledik

Büveytî'nin *el-Muhtasar*'ının önemli yazma nüshaları bulunmaktadır. El-Muhtasar üzerine çalışmalar yapacak olan araştırmacıların, yazma nüshalardan daha kolay bir şekilde istifade edebilmesi için, çalışmamızda, el yazması Muhtasar nüshalarını, konu sıralamasına göre düzenleyip uluslar arası numaralandırma yöntemiyle numaralandırdık. Türkiye'deki yazma nüshalar yanında, özellikle Orta Doğu'da yaşanan sıkıntılar nedeniyle, Mısır'daki nüshaya ulaşmakta zorluk çektiğimizi, ancak nihayetinde bu nüshayı da temin etmeyi başararak, bütüncül ve sağlıklı bir değerlendirme yapma fırsatı yakaladığımızı da ifade etmek isteriz.

Çalışmamızın her aşamasında yol gösteren, nezaket ve hoşgörüsünü esirgemeyen, değerli vakitlerini paylaşan ve kütüphanesinden yararlanma fırsatı sunan, danışman hocam Prof. Dr. Şamil DAĞCI'ya, bilgisinden ve kütüphanesinden istifade ettiğim Prof. Dr. Ali BAKKAL'a ve emeği geçen hocalarıma ve arkadaşlarıma çok teşekkür ederim. Ayrıca yetişmem için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan, üzerimde hiçbir zaman ödeyemeyeceğim emekleri bulunan, tezin hazırlık aşamasında baki âleme göçmesiyle bizi derinden etkileyen muhterem anneciğime buradan teşekkürü bir borç biliyor, kendisine Yüce Mevlâ'dan bolca rahmet diliyorum.

Âdem ARSLAN

Ankara, 2014

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
Ark.	: Arkadaşları, diğerleri
a.s	: Aleyhisselam
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn, bin
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Fak.	: Fakültesi
h.	: Hicri
Hk.	: Hakkında, hakkındaki
H.z.	: Hazreti
H.zr.	: Hazırlayan
İst.	: İstanbul
İng.	: İngilizce
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö.	: Ölüm
r.a	: Radıyallahu Anh
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Ve Sellim
ss.	: Sayfaları Arası
thk.	: Tahkik
Terc.	: Tercüme Eden
ty.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri, ve bunun gibi
vd.	: Ve devamı
vs.	: Vesaire
y.y.	: Yer Yok
yy.	: Yüz yıl

GİRİŞ

KONU İLE İLGİLİ TEKNİK BİLGİLER

I- KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI

İslâm Hukuku'nun daha iyi anlaşılabilmesi, bu hukuk üzerine yapılan çalışmaların bütünlük içinde değerlendirilmesiyle mümkün olduğu gibi, fıkıh ekollerinin de doğru değerlendirilmesi, bu doktrinler ile ilgili temel kaynakların tümüne müracaat etmekle mümkündür.

İslâm hukuk ekolleri bütüncül olarak ele alınmadığı, bir takım görüşler dışarıda bırakıldığı taktirde, yapılacak olan değerlendirmelerin, teoride olduğu gibi, pratik hayatta da bir takım sakıncalarının olabileceği ortadadır.

İslâm hukuk ekolleri içerisinde Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (150-204)'nin ve talebelerinin görüşleri çerçevesinde şekillenmiş olan Şâfiî ekolü, İslâm hukuku ve mezhepler tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Şâfiî fıkıh ekolünü bilmeden İslâm Hukuku'nu anlamak veya değerlendirmek eksik olacaktır. Bu önemli ekolü günümüze taşıyan öncü şahısları ve eserlerini tanımadan Şâfiî fıkıh ekolünü değerlendirmek de, mümkün değildir. Bu itibarla, söz konusu ekolün önde gelenlerinden tarih itibarıyla İmam Şâfiî'ye çağdaş olan, O'nun görüş ve düşüncelerinin önemli nakilcilerinden birisi ve Mısır'da bıraktığı ders halkasının da varisi olan, Ebu Yakub el-Büveytî (?- 231 h.)'nin hayatı, kişiliği, mezhep içerisindeki önemi ve bizlere kadar ulaşmış olan, mezhep içerisinde türünün ilk örneklerinden sayılan, “el-Muhtasar” isimli eseri değerlendirilmeye muhtaç bir durum arz etmektedir. Şâfiî hukuk ekolünün kurucu insanından doğrudan ders almış, kendisinden sonraki ilk ismi ve bizlere kadar ulaşmış olan tarihi eserini ele almayı oldukça önemli sayıyoruz. Bu ihtiyacın giderilmesi konumuzun önemini belirlemektedir.

Kaynak eserlere ve yapılan çalışmalara baktığımızda belirlediğimiz ismin ve ona ait eserin ilim çevrelerince hak ettiği yeri alamadığını görmekteyiz. Zira Kaynaklarımız ve ilim çevreleri, Büveytî'nin Abbasiler döneminde Mihne ideolojisi uğruna şehid edilişinden çok az ve tafsilata inmeden söz ederken; aynı eziyete maruz kalmış olan Ahmed b. Hanbel (164 h.- 241 h.) hakkında, çok detaylı ve neredeyse Mihne ile özdeş olarak, çokça söz etmektedirler. Yine Büveytî'nin el-Muhtasar isimli eseri tam olarak bilinmemesine ve ilim çevrelerince de çok az değerlendirilmesine karşın, İmam Şâfiî'nin Mısır'daki, vefat tarihi itibarıyla de el-Büveytî'den sonra gelen diğer öğrencisi ve el-Müzenî (175 h. - 264 h.) ve el-Muhtasar isimli eseri, çok iyi bilinmekte ve ilim çevrelerince de yeterince değerlendirilmektedir. Öyle ki Muhtasaru'l-Müzenî'ye birçok şerh yapılmış, modern çalışmalarda bu eser ve şerhlerine bolca atıflar yapılmıştır. Örneğin, Maverdi (364 h. - 450 h.)'ye ait “el-Havi” ismiyle şöhret bulan “el-Havi'l-Kebir” isimli koca bir şerh, Müzenî'nin el-Muhtasar'ına yapılmıştır. Büveytî'nin el-Muhtasar'ı ise (*el-Muhtasaru'l-Büveytî*), Şâfiî mezhebi içinde elimize ulaşan ilk özet denemesi olmasına rağmen, maalesef yeterince değerlendirilememiştir. İşte bu ve buna benzer

problemlere çözüm aramanın İslâm hukuk tarihi açısından önemli bir boşluğu dolduracağını ümit ediyoruz. Bu durum aynı zamanda, çalışmamızın önemini de artırmaktadır.

Tezimize başladığımız tarih itibariyle, gerek Ebu Yakub el-Büveytî hakkında, gerekse de değerli eseri hakkında, toparlayıcı ve müstakil bir çalışma bulunmadığından öncelikle bu boşluğu doldurarak ilim dünyasının istifadesine sunmak temel amacımızdır. Nitekim Ebu Yakub el-Büveytî'nin “el-Muhtasar” adlı eseri halen yazma nüshalar halinde bulunduğundan, bu esere herkesin kolayca ulaşması mümkün olamamaktadır. dolayısıyla Şâfiî doktrini de tam olarak değerlendirilme imkânına sahip olamamaktadır. Çalışmamızla, *el-Muhtasaru'l-Büveytî*'nin mevcut olan yazma nüshalarının, mukayeseli bir incelemesini yaparak, bu önemli eseri ilim dünyasına kazandırmaya gayret ettik.

II- KONUNUN SINIRLANDIRILMASI

İmam Şâfiî Hicaz, Irak, Mısır ve diğer İslâm beldelerinde birçok talebe yetiştirmiştir. Irak'ta: Kendisinin eski fikirlerini (Mezhebi Kadim) rivayet eden, önceleri Hanefî iken bilahare Şâfiîliği tercih eden Hüseyin b. Ali el-Kerabisi (ö. 256) ile Ebu'l Hasan ez-Zaferanî (ö. 260) gibi isimlerin yanında, Ahmed b. Hanbel (ö. 240) ve Ebu Sevr İbrâhim b. Halid el-Kelbi (ö. 240) gibi müstakil mezheb kurucuları mümtaz kişiler de yetişmiştir. İshak b. Rahaveyh (ö. 238) ve Kasım b. Sellam (ö. 224)'dan başka İmam Şâfiî'nin meşhur “er-Risale” isimli eserini oluşturan, usul sorularına verdiği cevapları, soruyu soran kişiye ulaştırdığı için en-Nakkâl olarak bilinen, Haris b. Süreyc en-Nakkâl el-Harezmi (ö.234) gibi kişiler de, İmam Şâfiî'nin Irakta yetişen önemli talebeleridir. Mısır'da başta Ebu Yakub Yusuf b. Yahya el-Büveytî (ö. 231 veya 232) olmak üzere, Ebu İbrâhim İsmail b. Yahya el-Müzenî (ö. 264/878), Rebi' b. Süleyman el-Murâdî (ö. 270/884), Ebu Bekr Abdullah b. Zubeyr el-Hümeidi (ö. 219/834), Muhammed b. Abdullah b. Abdilhakem (ö. 268/882), Harmele b. Yahya et-Tüci'bi (ö. 243/858), Rebi b. Süleyman el-Cîzi (ö. 256/869), Yunus b. Abdüla'la es-Sade'fi (ö. 264/878), Mekke'de Ebu Bekr Abdullah b. Zubeyr el-Hümeidi (ö. 219/834), Ebu'l-Velid Musa el-Carud vb. daha başka önemli talebeleri vardır. Ancak bu fakihlerin, ayrı ayrı, genişçe incelenmesi Doktora Tezi'nin sınırlarını aşar. Bu bakımdan İmam Şâfiî'nin Mısır'da yeni görüşlerini yazdırdığı, Mezhebi Cedid olarak bilinen dönemde, etkili olan öğrencilerini, genişçe ele almayı yeterli gördük. Bu meyanda, Büveytî merkezli olmak üzere, çalışmamızda yer yer, hem **Büveytî ile yakın ilgileri nedeniyle**, hem de Şâfiî mezhebinin oluşum ve yayılışında önemli etkilerinin olması nedeniyle **Ebu İbrâhim İsmail b. Yahya el-Müzenî (ö. 264/878), Rebi' b. Süleyman el-Murâdî (ö. 270/884), Ebu Bekr Abdullah b. Zubeyr b. İsa**

el-Hümejdî (ö. 219/834) ve Muhammed b. Abdullah b. Abdilhakem (ö. 268/882) gibi fakih öğrencilere zaman zaman atıf yapmaya gayret ettik.

Ayrıca çalışmamızın ilk bölümünde konu başlıklarını belirlerken, her ne kadar “Abbasiler dönemi” gibi, genel bir ibare kullanmış olsa da, içerik olarak, daha çok el-Büveytî’nin de içinde yaşadığı **Abbasilerin birinci dönemi** üzerine yoğunlaştık.

Çalışmamızın anahtar kelimesi olan “mezhep, ekol, doktrin” lerin oluşumunu ele alırken kastettiğimiz husus, fıkhi mezheplerdir. Bunun dışında kalan siyasi ve itikadi mezhebler farklı çalışmalara konu olacak genişlik ve niteliktedir.

III- ÇALIŞMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Şâfiî fakih ve müctehidlerin, tarih itibariyle önde gelmesine rağmen, el-Büveytî’nin ve ona ait mezhebin ilk özet denemesi olan el-Muhtasar isimli eserinin neden ön plana çıkmamış olduğu konusu, her ne kadar tezimizin sonuçlarında ortaya çıkacaksa da, ilk bakışta siyasi arenanın etkisi çok açık bir şekilde hissedilmektedir. Nitekim müellif kendisi bazı siyasi olaylara karşı icbar edilirken, bunu kabul etmediği için zindana atılmış ve orada vefat etmiştir. Bu durum yönetimle problemler yaşayan bir müctehidin, doğal olarak yönetimce desteklenmemiş olduğunu, dolayısıyla fikirlerinin de o tarih itibariyle ilgi görmemiş olabileceği izlenimini vermektedir. Nitekim Müzeni’nin Muhtasarına pek çok şerh yapıldığı halde, Büveytî’ye ait el-Muhtasar’a ilişilmemesi de bu izlenimi güçlendirmektedir.

IV- KAYNAKLARIN ANALİZİ

Çalışmamızda başvurduğumuz en temel kaynaklara ulaştığımızdan, bibliyografyada kullandığımız kaynakların tümünü, dipnotlarda ayrıca kullanma gereği duymadık. Çünkü öteki kaynaklarda geçen bilgilerin de, bu ana kaynaklara yapılan atıflar ile oluşturulduğunu gördük.

Çalışmamızın en temel kaynağı Muhtasarı’l-Büveytî’nin yazma nüshalarıdır. Bunlar:

- 1- Murad Molla kütüphanesinden, tadilat nedeniyle Süleymaniye Kütüphanesine nakledilen, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Murad Molla Koleksiyonu, 1189 numarada kayıtlı olan nüsha. Çalışmamızda, bu nüshaya yaptığımız atıflarda **“Büveytî, Muhtasar S.”**, şeklinde bir kısaltma yapmayı tercih ettik.
- 2- Daru’l-Kutubi’l-Mısriyye’de (Daru’l-Kutub ve’l-Vesâik’il-Kavmiyye/Remle Bulâk) 208 numaraya kayıtlı olup, Kahire’den temin ettiğimiz nüsha (ki bu nüsha

Süleymaniye Murad Molla Koleksiyonu- 1189 numaraya kayıtlı nüshanın büyük çoğunlukla kopya edilmiş halidir). Bu nüshaya yaptığımız atıflarda **“Büveytî, Muhtasar M”**, şeklinde bir kısaltma yapmayı tercih ettik.

- 3- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinden temin ettiğimiz 1178 numaraya kayıtlı nüsha. Çalışmamızda bu nüshaya yaptığımız atıfları **“Büveytî, Muhtasar T1”**, şeklinde verdik.
- 4- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinden temin ettiğimiz 1179 numaraya kayıtlı nüsha. Çalışmamızda, bu nüshaya yaptığımız atıflarda ise, **“Büveytî, Muhtasar T2”** şeklinde kısaltma yapmayı tercih ettik.

Büveytî'nin el-Muhtasar'ının aslının nerede olduğu bilinmemektedir. Elimizdeki yazma nüshalar, ya aslından istinsah edilmiş veya aslından çoğaltılan eserlerden istinsah edilmiştir. Ulaştığımız yazma Muhtasar'ların en eski tarihli olanı, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Koleksiyonu (No: 1189) nüshası olup, hicri 625 (1128 m.¹) yılında istinsah edilmiştir.² Kahire Nüshası ise hicri 1325 yılını (1907 m.) göstermektedir.³ Daha sonra sırasına göre Topkapı Sarayı III. Ahmet kütüphanesinden temin ettiğimiz 1078 ve 1079 sayılı nüshalar gelmektedir. 1078 nüshası hicri 868 (1464 m.) yılında⁴; 1079 nüshası ise hicri 909 (1503 veya 1504 m.)⁵ yılında çoğaltılmıştır. Bu durumda, tarih itibariyle bize en yakın el-Muhtasar nüshası, Mısır/Kahire Milli Kütüphanesinden temin ettiğimiz 208 numaralı el-Muhtasar nüshasıdır. Çalışmamızda her dört yazma eseri değerlendirmeye gayret ettik. Ancak bu yazma eserleri değerlendirmede, daha ziyade, en eski nüsha olan Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla bölümü (1089) yazma nüshasını tercih ettik.

Çalışmamızı hazırladığımız süreçte, Türkiye’de müstakil olarak el-Büveytî ve Muhtasar’ı ile ilgili herangi bir Tez veya Kitap çalışması mevcut değildir. Türkiye dışında yapılan birkaç çalışmadan kısaca bahsetmek istiyoruz:

¹ Parantez içindeki tarihler tarih çevirici ile hesaplanmıştır. Bu ve öteki yazma nüshaların tarih çevirme işlemi internet üzerinde n“<http://193.255.138.2/takvim.asp>” adresindeki tarih çevirici ile (Erişim Tarihi: 26.03.2013) gerçekleştirilmiştir.

² Bkz. Büveytî, **el-Muhtasar**, Süleymaniye Murad Molla Koleksiyonu (No: 1189), **196a**, Not: Sonraki dipnotlarda bu nüsha **“Büveytî, Muhtasar S.”** şeklinde verilecektir.

³ Bkz. Büveytî, **el-Muhtasar**, (Daru’l Kutub ve’l-Vesâiki’l-Kavmiyye/ Kahire, No: 208.), s. 430. Not: Sonraki dipnotlarda bu nüsha, **“Büveytî, Muhtasar M.”** şeklinde verilecektir.

⁴ Tam olarak okunaklı olmasa da istinsah yılı 868’i göstermektedir. Bkz. Büveytî, **el-Muhtasar**, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi No: 1078), **107b.**, Not: Sonraki dipnotlarda bu nüsha **“Büveytî, Muhtasar T1”** olarak verilecektir.

⁵ Bkz. Büveytî, **el-Muhtasar** (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi No: 1079), **152b.**, bu nüshanın sonunda verilen bu açık tarihin yanında, yine aynı sayfanın kenarına düşülen bir notta (*tarihul menkul anıh sene sitte ve sittemie*), eserin menkul tarihinin 606 yılı olduğu kaydedilir. Bkz. **a.g.e., 152b.**

Not: Sonraki dipnotlarda el-Muhtasar’ın Topkapı sarayı müze kütüphanesi 1079 numaralı nüshası, **“Büveytî, Muhtasar T2”** şeklinde verilecektir.

1-Muhyiddin Ali el-Karadağı (Katar Üniversitesi Şeriat Profesörü): İstanbul’da 2010 Haziran ayı sonlarında yapılan, kendisinin de sözcülüğünü yürüttüğü Uluslararası Müslüman Âlimler Birliği Toplantısı sırasında kendisiyle yaptığımız görüşmede, Büveytî’nin el-Muhtasar’ının tahkikini tamamlamış olduğunu ve Medine’de basım aşamasında olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra yetkili matbaadan aldığımız bilgiye göre eserin bir pürüz nedeniyle basılmamış olduğunu öğrendik. Aradan geçen uzun bir süreden sonra 2014 yılının sonlarına doğru kitabın, Arabistan’ın Cidde kentinde Daru’l-Minhac matbaasınca basıldığını öğrendik. Çalışmamızın bitiminde Cidde’den bir adet temin etme fırsatı bulduk, temin ettiğimiz Ali Muhyiddin Ali el-Karadağı’ye ait Tahkik eserin basım yılı 2015 olarak geçmektedir.

2- Ahmed Shamsy’nin, “*The First Shafîi: The Traditionalist Legal Thought Of Abu Ya’qûb al-Buwaytî (ö.231/846)*” makalesi, istifade ettiğimiz ve atıf yaptığımız bir çalışmadır.

3- Abdu’laziz Cemalu’l-Leyl’in, Kahire Üniversitesi Daru’l-Ulûm bölümünde 1977 yılında, “*el-Büveytî ve eseruh fi’l-Fıkıh*” ismiyle yaptığı master tezinde Büveytî’nin hayatı özetlenmiştir. İnternet üzerinden içeriğindeki bölüm ve ana başlıklara ulaşırsak da, tüm çabalarımıza rağmen eserin bütüne ulaşamadık.

4- Abdunnasır Abdulmuttalib Ahmed Şehavi’nin, 2007 yılında Ezher Üniversitesinde, yaptığı, *ed-Dirasât ve tahkîk li Kitabi Muhtasari’l Büveytî fi fıkhi’ş-Şâfiî min evveli Babi’l Cihad hatta âhir Kitabi’l-Muhtasar Babi’l-Müdebber* isimli master çalışmasında, el-Muhtasar’ın Kahire ve Topkapı sarayı kütüphanesi 1078 nüshaları karşılaştırılarak, başlıkta geçen konuların arasında yer alan bölümlerin tahkiki yapılmıştır. Bu çalışmaya uzun uğraşlar sonucunda, tezimizin son aşamalarına geldiğimiz dönemlerde ulaşabildik.

5- Ezher Üniversitesinde Ali Ahmet Ali Salim’ tarafından “*Dirase ve tahkik li Kitabi Muhtasari’l-Büveytî fi fıkhi’ş-Şâfiî min evveli Bab fi’l-İdde ve’l-hayd ilâ âhir Babu’s-Sulh*” ismiyle, 2006 yılında bir master çalışması yapılmıştır. Bu çalışmayı da, uzun çabalarımız sonucu Mısır’dan temin etme fırsatı bulduk.

IV- KONUNUN SUNULMASI

Çalışmamız bir giriş, üç bölüm, bir sonuç ve bir ekten oluşmaktadır.

Birinci bölümde Büveytî’nin yaşadığı dönemde İslâm dünyasının siyasi, ekonomik, sosyal ve ilmi durumu ile Büveytî’nin hayatı, yetiştiğı ilmi çevreyi ele aldık, ikinci bölümde, Fıkıh Mezheplerinin ve Şâfiî fıkıh ekolünün oluşum sürecini ele aldık. Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde ise, Muhtasaru’l-Büveytî’nin tanıtım ve değerlendirmesini yaptık.

Kaynaklara atıfta bulunurken ilk defa kullanılan kaynağın müellifini; eserinin adını, basıldığı matbaa, basım yerini ve tarihini belirttik. Daha sonra yaptığımız atıflarda ise müellifin meşhur olan ad, lakap veya künyesini zikretmekle yetindik. Eser adını İlk atıfta tam olarak verdik, ancak sonraki atıflarda **a.g.e** (adı geçen eser) şeklinde kısaltarak belirttik. Aynı yazarın birden çok eseri kullanıldığında müellifin tam ismi yerine meşhur olan lakap veya künyesini kullanmakla iktifa ettik. İnternet verilerinin kaynak olarak kullanımında ise web adresini bütün halinde ve son erişim tarihi ile birlikte verdik.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİCRİ III. ASIRDA İSLÂM DÜNYASININ GENEL DURUMU VE BÜVEYTİ’NİN YETİŞTİĞİ İLMİ ORTAM

I- BUVEYTÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE İSLÂM DÜNYASININ SİYASİ, EKONOMİK, SOSYAL VE İLMÎ DURUMU

Kaynaklar, Ebu Yakub Yusuf b. Yahya el-Büveytî'nin doğum tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi zikretmemekle beraber, vefat tarihi hakkında h. 231 ve h. 232 yılları olmak üzere, iki farklı tarihten söz etmektedir. Mısır'ın Buveyt köyü/kasabasına nisbeten el-Büveytî nisbesiyle anılan, İmam Şâfiî'nin Mısır'lı talebesi Ebu Yakub el-Büveytî'nin, vefat tarihinden yola çıkarak, hicri 132 yılında⁶ kurulan Abbasi hilafeti'nin altın çağı olarak isimlendirilen ilk asrında yaşadığını ve Memun, Mutasım, Vâsık dönemlerinin, kendisini etkileyen dönemler olduğunu anlamaktayız.⁷ **Bu bakımdan Abbasi idaresinin ilk asrını kısaca ele almanın, Ebu Yakub el-Büveytî'yi daha doğru tanıma fırsatı vereceği muhakkaktır.**

Emevilerin bazı tutum ve politikalarının sonucunda oluşan memnuniyetsizliği ustaca kullanan Abbasiler, zamanla Emevilere karşı başlatılan harekete yön vermişlerdir.⁸ Abbasoğullarının gizli olarak başlattığı, 32 yıl kadar süren devrim mücadelesi sonucunda başarıya ulaşılarak “Abbasi Devleti” kurulmuştur.⁹ Emeviler, şiddet kullanarak aldıkları iktidarı, Abbasilerin kanlı müdahalesiyle teslim etmişlerdir.¹⁰

Abbasiler Devleti ele geçirdiğinde insanlar, onları gerçek halifelik idealini temsil eden kimseler olarak karşıladılar. Toplum, onlardan dinin emirlerini önceleyen, adil bir devlet kurmalarını bekliyordu. Gerçek halifelik iddiasıyla kurulmuş olan Abbasiler'de, öyleki, Cuma namazlarında Hz. Peygamber (s.a.v)'in hırkasını giyen Abbasi halifelerinin etrafında fakihler ve diğer din adamları bulunuyordu. Ancak, Abbasiler dindar ve zahit görünmelerine rağmen halkın beklentilerine yeterli cevap verememişlerdir.¹¹ Ayrıca hilafetin Abbasiler'e geçmesi, ona kendilerini daha layık gören Hz. Ali evlâdını memnun etmemiş, zaman zaman Abbasilere başkaldırmışlardır.¹²

Abbasi devletinin kuruluşunda, aslen İranlı olan mevalilerin, önemli destekleri olduğu için, devlet kurulduktan sonra İranlı mevaliler önemli makamlara getirilmiş, böylece İranlıların veya Şiilerin, devleti İranlı yapma çabaları da, daima kontrol altına alınmıştır.

⁶ İbn 'İmâd ed-Dimeşkî (1032-1089 h.), **Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâr men zeheb**, Tahkik: Mahmud el-Arnaût, Beyrut 1988., I, 138.

⁷ Beyhakî'nin Menakıbında yer verdiği, Büveytî'nin Müzenî için “*Sağiren, Sabiyyen, Daifen*” (*zayıf küçük çocuk*) şeklindeki tanımlamasından yola çıkarak, el-Büveytî'nin el-Müzenî'den yaşça büyük olduğunu, dolayısıyla el-Büveytî'nin enazından, Müzenî'nin doğum tarihi olan hicri 175 yılındaki halife Harun Reşiten başlayarak, Emin, Memun, Mutasım ve Vâsık gibi beş Abbasi halifesinin dönemlerini yaşamış olduğunu söyleyebiliriz. Bkz. el-Beyhâki, **Menakibu's-Şâfiî**, Tahkik: Seyyid Ahmed Sakr, Kahire (Daru't-Turâs)1970, II, 347; ayrıca tezimizin, el-Büveytî'nin “Doğumu” bölümüne bakınız.

⁸ Hakkı Dursun Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA, İstanbul 1988, I, ss. 31-32. ; Bkz. Bahriye Üçok, **İslâm Tarihi Emeviler –Abbasiler**, AÜİF. Yayınları, LXXXIV, ss. 72-77.

⁹ Nahide Bozkurt, **Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali**, Ankara 1999, 9.

¹⁰ Bkz. Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA, I, 34.; Üçok, **Emeviler-Abbasiler**, ss. 77-79.

¹¹ Yıldız, **a.g.md.**, DİA, I, ss. 34-36.

¹² Hayreddin Karaman, **İslâm Hukuk Tarihi**, İstanbul 2001, 155.

İranlı vezirler de bu kontrolün farkında oldukları için Şiiliklerini saklamış, sonra da gizlice nüfuzlarını genişletmeye çalışmışlardır.¹³ Karşılıklı oluşan bu güvensizlik Abbasilerin farklı dönemlerinde farklı destek veya tepkiler ile karşılanmıştır.¹⁴

Büveytî'nin de yaşamış olduğu Abbasiler'in ilk döneminde, devletin yapısının kullanılan dil itibarıyla Arap olmasına karşın, siyaset ve idarede Fars'lıların etkisi sebebiyle, bu ilk dönemi "Fars Dönemi" şeklinde tanımlayanlar olmuştur.¹⁵ İlk dönemde Fars'lıların (İran) etkisi baskın olsa da, Halife Vâsık'tan sonra İranlıların elinde bulunan devletin nüfuzu artık Türklerin eline geçmeye başlamıştır.¹⁶

Halifeliği elinde bulunduran Abbasi Devleti, Büveytî'nin yaşadığı Abbasi, hâkimiyetinin birinci asrında, en güçlü dönemlerini yaşayarak, sınırlarını Hindistan'da Keşmir vadisine, Kuzeyde Hazar ve Marmara sahillerine, Doğuda Hayber geçidine kadar genişletmiştir.¹⁷

Abbasiler, Moğollar tarafından yıkıldığı 1258 tarihine kadar, beş asırdan fazla bir süre hüküm sürmüş ve İslâm dünyasının büyük bölümüne egemen olmuştur.¹⁸

Abbasi devletinin birinci döneminde, hemen hemen bütün bilimlerin tasnifi yapılmıştır. Ancak bununla beraber bir takım düşüncelerin de tasnifi yapılmış, beğenilmeyen düşüncelere çeşitli yaptırımlar uygulanmıştır. Abbasilerin birinci döneminin mozaik yapısını yansıtmaları bakımından, başta mezheb İmamları ve bu imamların önde gelen öğrencilerini, dilbilimcileri el-Halil (175/791) ve Sıbevyh (177/793)'i, yeni Arap şiirinin temsilcisi ve zındık olarak bilinen Ebû Nuvas (198/201)'ı, meşhur tarihçi Vâkidî (208/823)'yi, Mutekellimin'den el-Câhiz (225/840)'ı, Mutezile imamlarından Nazzam (231/845)'i da hatırlatmamızda yarar vardır.¹⁹

A. Abbasi Devleti'nin Siyasi ve İdari Durumu

Emevilerin izlediği menfi siyaset²⁰ sonucu oluşan toplumsal muhalefet ve bundan doğan ihtilaf ve iç mücadele, Emevi hanedanının iyice zayıflamasına sebebiyet vermiştir.²¹

¹³ Hayati Ülkü, **Başlangıçtan Günümüze İslâm Tarihi**, yy., ty., III, 5.

¹⁴ Abbasilerin İran ile yaşadığı bu problem, Şii nüfuzlu Ebu Müslim el-Horasani'nin, sonraları da Bermeki ailesinin etkisizleştirilmesiyle son bulmuştur. Bkz. Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, **Tarihu't-Tâberi**, Tahkik: Muhammed Ebu'l Fadl İbrâhim, Mısır 1119, VIII, 287.; Yıldız, "**Abbasiler**" md., DİA, I, 34.

¹⁵ Corci Zeydan, **Tarihu Temedduni'l-İslâmiyye**, Daru'l-Hilâl, yy.1973, IV, ss. 122-123.

¹⁶ Ülkü, **Başlangıçtan Günümüze İslâm Tarihi**, III, 5.; Bkz. Ayrıca Halife Mansur'dan itibaren ordu içerisinde görev alan Türklerin, Büveytî'nin yaşadığı zaman diliminde, Abbasi devleti içinde, etkilerinin sürekli artmakta olduğu anlaşılmaktadır. Benzer görüş için bkz. Ülkü, **a.g.e.**, III, 5.; Yıldız, "**Abbasiler**" md., DİA, I, 35.

¹⁷ Bkz. Karaman, **İslâm Hukuk Tarihi**, 156.

¹⁸ Yıldız, "**Abbasiler**" md., DİA, I, 37.

¹⁹ Şaban Çiftçi, **İmam Şâfiî'nin er-Risale'si ve Hadis İlmi**, SDÜ. Master Tezi, Isparta 1998, 8.

²⁰ Bkz. Ülkü, **a.g.e.**, III, 4.; Bkz. Yıldız, "**Abbasiler**" md., DİA, I, 31

²¹ Yıldız, "**Abbasiler**" md., DİA, I, 31.

Tarihsel olarak var olan Emevi-Abbasi mücadeleleri, bu defa Abbasiler'in lehine çevrilerek Abbasi devletinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.²²

Ancak Abbasiler, halifeliğin gereklerini temsil etme iddiasıyla başa gelmelerine rağmen halkın beklentilerine cevap verememiş, Emeviler gibi iktidarı veraset ile belirleyerek, Müslümanları, Kur'an'ın getirdiği ve hadislerin de teyid ettiği, Şurâ prensibinden mahrum etmişlerdir.²³ Buna karşılık, Emeviler'in kendilerini mevaliden üstün görme ve mevaliye değer vermeme şeklindeki yaklaşımlarının aksine Abbasiler, mevaliye önem vermiş, hatta onlara devletin en üst makamlarında vezirlikler vermiştir.²⁴

Abbasiler döneminde etkili olan bazı düşünce akımları, o dönemin siyasi hayatını şekillendirmiştir. Bu düşünce akımlarından en önemlisi, Mutezile mezhebidir. Bu Mezheb özellikle Büveytî'nin yaşadığı dönemde, Me'mun, Mutasım ve Vâsık gibi, ilk dönem Abbasi halifelerinin siyasi hayatında ağırlığını hissettirmiştir. Mutezile mezhebinin etkisi sonucunda doğmuş olan ve el-Büveytî'nin de karşılaştığı "Mihne" gibi bazı siyasi ve ideolojik uygulamalar ayrı bir çalışmaya konu olacak niteliktedir.

Önceki dönemlerde olduğu gibi el-Büveytî'nin yaşadığı Abbasiler döneminde de, siyasi ve idari hayata etki eden en önemli husus Halifelik'tir. Ancak gerek Emevi, gerek Abbasi döneminin Hilafet algısı, Hülefa-i Râşidin döneminin hilafet algısından farklı olmuştur.²⁵

Abbasilerde, Harun Reşid dönemine kadar İdarî Sistem, devletin idaresiyle ilgili tüm işlerin yegâne mercî ve otoritenin tek sahibi halife olması sebebiyle, otoriter bir rejim karakterini devam ettirmiştir.²⁶ Devletlerinin kuruluşunu İranlıların desteğine borçlu olan Abbasi Halifelerinin İran'a meyletmesiyle, Abbasi idaresi, Sasaniogulları devleti zamanında İran'da uygulanan idareye benzer bir duruma dönmüştür.²⁷

Abbasilerde Halifelik'ten sonra gelen ve halifeye niyabet eden makam, vezirlik makamıdır. Abbasilerin kuruluşuyla Vezir'in önemi artmış, vezirler herkesin kendisine yöneldiği ve itaat ettiği kişiler olmuştur.²⁸ Harun Reşid zamanında mülk ve saltanat ile ilgili vazife ve makamlardan, haciplik (kapı muhafızı) dışındakilerin tümünü yetkisinde toplayan ve "Sultan" olarak isimlendirilen vezirlerin varlığı görülmektedir.²⁹

²² Bkz. Yıldız, , "Abbasiler" md., DİA, 1, ss. 32-34.; bkz. Üçok, **Emeviler-Abbasiler**, ss. 72-77.

²³ Hasan İbrâhim Hasan, **Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, Terc: Komisyon (İsmail Yiğit ve ark.), İstanbul 1985, II, 133.

²⁴ Ülkü, **a.g.e**, III, 5.

²⁵ Abbasilerin hilafet algısı için bkz. Yıldız, "Abbasiler" md., DİA, I, 38.; Ayrıca bkz. Hasan, **İslâm Tarihi**, III, ss. 68-71.

²⁶ Hasan, **İslâm Tarihi**, III, 68.

²⁷ Hasan, **a.g.e**, III, ss. 68-69.

²⁸ Bkz. İbn Haldun, **Mukaddime**, Tercüme: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, I, ss. 628-629.

²⁹ Daha sonraki zamanlarda Vezirliğin, Abbasi Devleti'nde halife üzerine istibdat ve tahakküm kurma dönemleri ortaya çıkmıştır. Bu tahakküm sonucunda vezirlik ikiye ayrılarak, Sultan'ın kendi işini kendisinin hallettiği durumdaki vezirlik (tenfiz vezirliği) ve vezirin halife üzerinde istibdat tesis ederek kararları bizzat kendisinin verip tatbik ettiği durum (Tefviz vezirliği) ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu çift başlılık "Emiru'l-Ümera" veya

Vezirlik makamı Abbasilerin, İranlıların idari teşkilatlarını benimsediklerini gösteren, önemli müesseselerden biridir. Abbasilerde Vezirler, otorite sahibi kişiler olup ülkenin idaresinde halifeye vekâlet eder, valileri tayin eder, vergi işlerini yürütür, halifeye yardımcı olurlardı.³⁰ *Vezirlik makamı Abbasilerin ilk asrının sonlarında (el-Büveytî'nin vefatı dönemlerinde) nihai şeklini almıştır.*³¹

Abbasilerin birinci asrında vezirlerin işleri artınca, çeşitli divanları kontrol etmek ve bu divanların işlerini yürütmek için, vezirlere yardım edecek Kâtiplerin tayini yapılmıştır.³² Abbasilerin birinci dönemi bu kâtiplerin idaredeki önemli görevleriyle yükselişe geçmiştir. Memun devrinde Fazl b. Sehl, Hasan b. Sehl ve Ahmed b. Yusuf, Mutasım ve Vâsık devrinde ise Muhammed b. Abdulmelik ez-Zeyyât ve Hasan b. Vehb bu hususta şöhrete ulaşanlardan bazılarıdır.³³

Abbasilerin birinci döneminde idari teşkilat merkeziyetçi bir karakter arzeder. Bölge valileri, Emevilerin aksine, müstakil otorite sahibi olmayan ve verilen emirleri yerine getiren görevliler durumuna gelmiştir.³⁴ Nitekim İmam Şâfiî'nin önemli talebesi el-Büveytî'nin, Halife Vâsık'ın merkezden verdiği talimatın sonucu, sorgulanmak üzere Mısır'dan Bağdat'a götürülmesi de, bu merkeziyetçi yapının yansımasıdır.³⁵

Abbasi devletinin ilk asrında idari sistem, işbölümü bakımından yeni idari sistemlerin en güzel örneklerine denk bir duruma gelmiştir. Bu dönemdeki Divanlar, İdari sistemin en önemli müesseselerinden bazıları olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁶

“Sultan” kavramlarını doğurmuştur. Halife üstünde istibdat Kur'anlara “Emiru'l-Ümera” veya “Sultan” ismi verilmiştir. Bkz. İbn Haldun, **Mukaddime**, Tercüme: Süleyman Uludağ, I, ss. 629-630.

³⁰ Bkz. Hasan, **İslâm Tarihi**, III, 71.; bkz. İbn Haldun, **Mukaddime**, Terc.: Süleyman Uludağ, I, s. 629.

³¹ Bkz. Hasan, **a.g.e**, III, 71.

³² Hasan, **İslâm Tarihi**, III, 80.

³³ Bkz. Hasan İbrâhim Hasan, **Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, III, 80. Büveytî de, Abbasilerin ilk döneminde yaşamış olduğundan bu kişiler, aynı zamanda, el-Büveytî'yi etkileyen dönemin meşhur kâtiplerinden bazıları olarak görülebilir.

³⁴ Bkz. Hasan, **a.g.e**, III, 83.

³⁵ Ziriklî, **el-A'lâm**, VIII, 257; Vâsık'ın talimatını alan Muhammed Ebu'l-Leys, bu emri aynen uygulamaya koymuştur. Birçok Kadı ve Muhaddis sorguya çekilmiştir. Bkz. Kadir Kan, **Abbasi Halifesi Vâsık ve Dönemi**, Master Tezi, Bursa 2003, 47; Ayrıca Kadı Muhammed Ebu'l-Leys'in, el-Büveytî'ye duyduğu haset nedeniyle, onu Vâsık'a ispiyon ettiğinin kaydedilmesi de (bkz. Şamil Dağcı, **İmam Şâfiî Hayatı ve Fıkıh Usûlü İlmindeki Yeri**, Ankara 2004, 40), dönemin Kadı veya Valilerinin verilen talimatları bazen kendi arzuları doğrultusunda kullandıklarını göstermektedir.

³⁶ **Büveytî'nin de içinde yaşadığı Abbasi devletinin ilk asrında, günümüzün devlet daireleri anlamında bulunan bu divanlardan bazıları şunlardır:** Divanu'l-Harâc (Devletin Mali İşlerinden sorumlu divan), Divanu'd-Diyet, Divanu'z-Zimam (günümüzdeki Defterdarlık anlamında), Divanu'l-Cund, Divanu'l-Berid, Divanu Zimamu'n-Nefeka, Divanu'l-Havaic, Divanu'l-Ahşam, Divanu'l-minah veya divanu'l-mukâzât, Divanu'l-Ukrâ (Köprüler, su kanalları ve sulama işleri), Divanu'l-Mevali ve'l-Ğılman (Köle ve azadlıların isimlerinin yazıldığı divan), Divanu'r-Resâil (Halifenin emir ve fermanlarını göndermek, devletin resmi yazışmalarını hilafet mührü ile mühürleyen divandır. Günümüz anlamıyla yazışma, haberleşme, iletişim ile ilgili bir kurum olmaktadır.), Bkz. Hasan İbrâhim Hasan, **Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, III, 87. Abbasi dönemi Divanları için ayrıca bkz. Bahriye Üçok, **İslâm Tarihi Emeviler ve Abbasiler**, AÜİF. Yayınları, LXXXIV, ss. 130-132.

B. Abbasi Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı

Abbasiler dönemindeki İslâm toplumunu, çeşitli şekillerde değerlendirmek mümkündür. Kaynaklar, o dönemde, 'Müslüman' ve 'Gayrı Müslim halk (Zimmiler)' şeklinde iki tabakadan söz etmiş, diğer bazıları da 'havas' ve 'avam' şeklinde, varlığı hissedilen iki tabakadan söz etmiştir.³⁷

Havas tabakasında; halifenin yakınları, modern devletlerdeki bakanlara muadil vezirler, emirler, kadılar, âlim ve edipler ile kâtipler yer almıştır, avam tabakasında ise; esnaf ve sanatkârlar, çiftçiler, askerler, köleler ve diğer gruplar yer almıştır. Bunlarla beraber daha çok Slav, Rum ve Zencilerden oluşan köleler de, toplumun büyük bir kesimini oluşturmuştur.³⁸

Abbasiler döneminde var olan sınıflardan bir diğeri de Yahudi ve Hristiyan'lardan oluşan Zimmî'lerdir. Zimmiler bu dönemde, devletin himayesinde çok rahat bir şekilde hayatlarını idame etmiş, ibadetlerini de aynı rahatlıkta yerine getirmişlerdir.³⁹

Abbasiler'de zengin veya havas konumundaki insanlar ile fakir veya avam tabakasına mensup olan şahısların, sahip oldukları yapıları veya giyim-kuşamları birbirinden farklıydı.⁴⁰ Halife, vezir veya günümüz tabiri ile bürokrat denebilecek diğer devlet adamları saray ve köşklerde, halk ise tek katlı evlerde yaşamış; Harun Reşit ve Memun dönemlerinde Fars kökenli vezirlerin etkisiyle, Halife ve saray çevreleri, giyim kuşam hususunda Sasanilerin etkisinde kalmışlardır.⁴¹ Bazı Abbasi halifeleri, Bağdat'ın Rusafîye bölgesinde üretilen Siyah başlık giymişlerdir.⁴² Halifeler süslü bir kuşak, siyah bir külah giymiş ve sarık sarmış; halk ise fistan, gömlek, uzun ceket ve çarşaf gibi giysiler giymiştir.⁴³

Abbasiler'in iktidara gelişi ile oluşan sosyal değişimi, ekonomik hayatlarında da görmek mümkündür. Abbasiler'in iktisadi hayatı, tarım üzerine kurulmuştur. Devlet gelirlerinin büyük bir kısmı tarıma bağlı olduğu için de, ilk halifeler geniş sulama faaliyetlerine girişmişlerdir.⁴⁴ Abbasilerde, 'Divanu'l-Mâ' isminde sulama işleri ile ilgili bir divan kurulmuş ve bu divanın emrinde binlerce kişi çalışmış, Ziraat okulları açılmış, modern usullerle tarım yapılmış, toprak ve bitkinin cinsine göre gübre kullanılmıştır.⁴⁵

³⁷ Bkz. Cem Zorlu, **Abbasilere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyanlar Ebu Cafer el-Mansur Dönemi**, Ankara 2001, s. 17; Yıldız, "Abbasiler" md., DİA, I, 46.

³⁸ Yıldız, **a.g.md**, DİA, I, 46.

³⁹ Abbasiler dönemi sosyal ve ekonomik yapısı hakkında geniş bilgi için bkz. Yıldız, **a.g.e.**, 46.

⁴⁰ Abbasiler'de yaygın resmi ve sivil kıyafetleri için bkz. Ramazan Ören, **Abbâsiler Döneminde Siyasi ve Dini Semboller**, Selçuk Üniv. Master Tezi, Konya 2006, ss. 65-75.

⁴¹ Bozkurt, "Kıyafet" md., DİA, XXV, 509; Yıldız, "Abbasiler" md., DİA, I, 47.;

⁴² Bozkurt, **a.g.md**, DİA, XXV, 509; Yıldız, **a.g.md**, DİA, I, 47.; Ören, **Abbasi Döneminde Siyasi ve Dini Semboller**, 65.

⁴³ Yıldız, **a.g.md**, DİA, I, 47.

⁴⁴ Yıldız, **a.g.md**, DİA, I, 47.

⁴⁵ Yıldız, "Abbasiler" md., DİA, I, 47.

Abbasiler’de, yukarıda değindiklerimizden başka, Dokumacılık, Marangozculuk, cam, kağıt, maden işletme ve silah atelyeleri ve çok sayıda tuğla imalathanelerinin bulunduğu ve ekonomik hayatlarında önemli bir yer edinmiş olduğu kaydedilmiştir.⁴⁶

Ekonomik hayatın önemli parçası olan bu endüstri kuruluşlarının, bir kısmı devletin, bir kısmı da özel teşebbüslerin elinde bulunuyordu.⁴⁷

Talas savaşından sonra 756 yılında Semerkant’ta, kağıt imalathanesi kurulmuş, çok geçmeden Bağdat’ta daha sonraki yıllarda ise, Mısır, Kuzey Afrika ve Endülüste de kağıt imalathaneleri kurulmuştur. O dönemlerde Avrupa, kağıt ihtiyacını Müslümanlardan karşılamıştır.⁴⁸

Abbasi halifeleri, ticaret yollarının emniyetini sağlamış, kervan yolları üzerine kuyular ve kervansaraylar yaptırmış, böylece ticaretin gelişmesi ve yayılmasına katkıda bulunmuşlardır.⁴⁹ Bu dönemde, ticarete verilen önem sebebiyle, kara ve deniz ticareti kısa bir sürede gelişmiş ve Bağdat, Basra, Sirâf, Kahire, İskenderiye, Kufe, Dimeşk gibi şehirler önemli ticaret merkezleri haline gelmiştir.⁵⁰

Abbasiler döneminde iç ticaretin yanında dış ticarete oldukça gelişmiştir. Müslüman tüccarlar Hindistan, Seylan ve Çin ile ticari muameleler gerçekleştirmiştir.⁵¹ Müslümanlar ithal edilen malların bir kısmını, Akdeniz limanları yoluyla Avrupa’ya sevk etmişlerdir.⁵²

Harun Reşit, Karolenj imparatoru Şarlman (Charlemange) ile bir takım münasebetlere girmiş ve birbirlerine karşılıklı armağanlar göndermişlerdir.⁵³ Harun Reşit’in Şarlman’a gönderdiği armağanlar arasında, o zamanlara kadar bilinmeyen bir çalar saatin varlığından söz edilmesi de, Abbasilerde, bilim-teknikğin ne derece ileride olduğunu gösteren, önemli bir delildir.⁵⁴

Abbasi devletinde, Sarraflar Ekonomiyi ayakta tutan önemli sac ayaklarından biridir.⁵⁵ IX yy. da sarraflar, zengin tüccarlarla işbirliği yaparak bankacılık hizmetlerini verir hale gelmişler, öyle ki, o dönemde sarrafların hükümete bile borç para verdiklerinden söz edilir.⁵⁶

⁴⁶ Bkz. Yıldız, **a.g.md**, md., DİA., I, 47.

⁴⁷ Yıldız, **a.g.md**, DİA., I, 47.

⁴⁸ Yıldız, **a.g.md**, DİA., I, 47.

⁴⁹ Yıldız, **a.g.md**, DİA., I, 48.

⁵⁰ Yıldız, **a.g.md**, DİA., I, 48.

⁵¹ Yıldız, **a.g.md**, DİA., I, 48.

⁵² Yıldız, **a.g.md**, DİA., I, 48.

⁵³ Bkz. Kurul, **Kültür ve Tarih Ansiklopedisi**, I, 6; Yurdaydın, **İslâm Târihi Dersleri**, Ankara 1971, 41.

⁵⁴ Bkz. Kurul, **a.g.e**, I, 6; Sevim Asımgil, **İnsanlığa Işık Tutan Hayatlar-İmam-ı Azam, İmam-ı Mâlik, İmam-ı Şâfiî, Ahmed b. Hanbel**, İstanbul 1997, ss. 94-95.

⁵⁵ bkz. Nebi Bozkurt, **“Sarraflık”** md., DİA., XXXVI, 163.

⁵⁶ Yıldız, **a.g.md**, DİA., I, 48.;

Abbasi devletinin başlıca gelir kaynakları arasında; zekât, haraç, cizye, öşür, fey, ganimetler, ayrıca örfe dayalı vergiler vardı.⁵⁷ Elde edilen gelirler ile askeri ihtiyaçlar, yol, köprü ve sulama işleri, halife, vezir ve diğer devlet erkânının maaşları karşılanmıştır.⁵⁸

C. Abbasi Devleti'nde İlmî Hayat ve İlmî Hayatı Canlı Kılan Faktörler

Dini, sosyal, filolojik ve tabii ilimler sahasında ilk çalışmaların bir kısmı, Emeviler döneminde başlamış olsa da, bu çalışmaların sistematik birer ilim dalı haline gelmesi, Abbasiler döneminde olmuştur.⁵⁹ Fıkıh alanında, Emeviler döneminde Tabiîn'in attığı tohumlar Abbasiler zamanında yeşermiş ve büyümüştür.⁶⁰

Abbasi Halifeleri ilme büyük önem vermiş, ilim adamlarını himaye ederek desteklemişlerdir.⁶¹ Abbasiler'in bilim ve düşünceye verdikleri önemi gösteren en önemli delil, ileride de zikredeceğimiz gibi, halife Memun döneminde kurulan "**Beytü'l-Hikme**" müessesesidir. Bu müessese, hem bir kütüphane ve araştırma merkezi, hem de bir tercüme merkezi olarak faaliyet göstermiştir.⁶² Abbasiler döneminin önemli düşünürlerinden 'el-Kindî' de Beytü'l-Hikme'deki alim ve mütercimler kadrosunda görev almıştır.⁶³

Abbasiler, teknik ve sanatta da önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir.⁶⁴

Abbasiler dönemi için 'İslâmî ilimlerin teşekkül ettiği dönem' ifadesini rahatlıkla kullanabiliriz. Bu dönem, her alanda olduğu gibi Fıkıh, Tefsir, Hadis, Kelam, Tasavvuf, İslâm Tarihi gibi İslâmî ilimler açısından da, teşekkül ve gelişme dönemi olmuştur. Bu dönemde Tefsir ilmi sistemli hale gelmiş, ilk tefsir örnekleri ortaya çıkmış, hadis alanında tasnif çalışmaları gelişmiş ve Kütüb-i Sitte'yi oluşturan eserler meydana getirilmiş, kelam ilmi sistemleşmiş, tasavvufî düşünce ortaya çıkmış ve gelişmiştir.⁶⁵ İslâm Tarihi'nin önemli kaynakları bu dönemde yazılmıştır. Fıkıh ilmi açısından ise, *Abbasiler döneminin ilk ikiyüz yılı, fıkıhın tedvin edildiği ve fikhî mezheplerin oluştuğu dönem olması açısından oldukça önemli sayılmaktadır.*⁶⁶

⁵⁷ Yıldız, "**Abbasiler**" md., DİA., I, 48.

⁵⁸ Yıldız, **a.g.md.**, DİA., I, 48.

⁵⁹ Yıldız, **a.g.md.**, DİA., I, 41.

⁶⁰ Ali Şafak, **İslâm Hukukunun Tedvini**, 51, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 504, Erzurum 1978.

⁶¹ İbn Hişâm, Vâkıdî, İbn Sa'd, İbnü'l-Kelbi ve Medâinî gibi bazı tarihçi ilim adamları da Me'mun döneminde yaşamış ve O'nun himayesinde olmuşlardır. Ayrıca, "Kitabu'l-Hiyel" adlı eserle tanınan Benî Musa Kardeşler, Me'mun'un isteği üzerine Dünya'nın enlem ve boylamlarını tesbit etmişlerdir. Bkz. Nahide Bozkurt, "**Me'mun**" md., DİA., XXIX, 104.

⁶² Bozkurt, "**Me'mun**" md., DİA., XXIX, 104.; Hüseyin G. Yurdayın, **İslâm Târihi Dersleri**, Ankara 1971, 46.

⁶³ Mahmut Kaya, "**Kindî, Yakub b. İshak**" md., DİA., XXVI, 42.; el-Kindî aynı zamanda bilimi sınıflandırma teşebbüsünde bulunan ilk Müslüman düşünlerden biri olarak görülür. Bkz. S. Waqar Ahmed Husaini, **Islamic Sciences**, India (Goodword Books) 2002., 34.

⁶⁴ Kurul, **A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi**, Yayına Hazırlayan: Niyazi Akşit, Ankara 2004., I, 6.

⁶⁵ Bkz. Yıldız, "**Abbasiler**" md., DİA., I, ss. 41-43.

⁶⁶ Bkz. Yıldız, **a.g.md.**, DİA., I, 42.

Abbasiler dönemi, ilmi canlılığını, bazı müesseselerin varlığına ve bu müesseselerdeki faaliyetlerin yoğunluğuna borçludur. İlmi hayatı ayakta tutan bu müesseselerin **birincisi, Mescitlerdir.** Özellikle İslâm'ın ilk dönemlerinde ve sonraki dönemlerde Mescitler veya başka bir ifadeyle Camiler, hem ibadethane, hem de eğitim ve öğretim müesseseleri olarak kullanılmışlardır.⁶⁷ Camilerin bu işlevi Abbasilerin ilk dönemlerinde de sürmüştür.

Abbasiler'de Eğitim ve öğretim kurumu olarak Camiler ile birlikte Medreselerin varlığından sözedilebilse de, Büveytî'nin yaşadığı Abbasi devletinin ilk asrında, daha ziyade **ders halkalarının** varlığına şahid olabilmekteyiz.⁶⁸ İmam Şâfiî'nin Fustat'taki en büyük camide kurduğu ders halkası buna en güzel örnektir. *Bu ders halkası, İmam Şâfiî'nin vefat yılı olan hicri 204 yılında, bizzat İmam Şâfiî tarafından, Ebu Yakub el-Büveytî'ye bırakılmıştır.*⁶⁹

Abbasiler'de, ilmi canlılığı sağlayan ikinci faktör, **kurulan ve geliştirilen kütüphanelerdir.** Bu anlamda **ilmi canlılığı meydana getiren en önemli müessese “Beytü'l-hikme”** müessesesidir. Kaynakların çoğu, Beytü'l-hikme'nin 830 yılında, Me'mun döneminde kurulduğunu zikretse de, bunun bir düşünce ve teşebbüs olarak Mansur (754-775) dönemine kadar uzandığı anlaşılmaktadır.⁷⁰ Beytü'l-hikme'yi ayrıca ele almamızın sebebi, işlevinin zengin olmasıdır.

‘Beytü'l-hikme’ müessesesi, kütüphane ve araştırma merkezi olarak kullanıldığı gibi, yabancı kaynakların Arapçaya tercüme edildiği ‘Tercüme Merkez’leri olarak da kullanılmış, ayrıca rasathane olarak da kullanılabilmektedir.⁷¹

Abbasilerin ilk döneminde, **Papirüs kâğıdının yazı malzemesi olarak kullanılmaya başlanması** ve Harun Reşid tarafından 794 yılında Bağdat'ta bir kağıt fabrikasının kurulmasıyla telif faaliyetleri, kitap ticareti ve kütüphanelerin zenginleştirilmesi sağlanmıştır.⁷²

Bu dönemin ilmî hayatını farklı kılan ve bir önceki döneme göre daha ileri götüren, **önemli diğer nedenler, kültürel etkileşim ve tercüme faaliyetleri**’dir:

⁶⁷ Bkz. Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, Çev. Salih Tuğ, Ankara 2003., II, ss. 767-772.

⁶⁸ Ders yerleri kurumu olarak “Medrese”nin tam olarak hangi yılda inşa edilmiş olduğu kesin olarak bilinmemektedir. İlk Medreseyi Memun’un Horosan valiliği dönemine götürenler olmakla birlikte, kaynaklar da medrese olarak anılan ilk eserin fakih ve muhaddis Ebubekir Ahmed b. İshak es-Sıbgî (ö. 342 h./954 m.) tarafından Nişabur’da kurulan Daru’s-Sunne olduğu kaydedilmektedir. Bkz. Nebi Bozkurt, **“Medrese”** md., DİA, XXVIII, 324.

⁶⁹ Tacuddin Ebi Nasr Abdulvahhab b. Ali b. Abdilkafi es-Sübki (727-771 h.), **Tabakatü’ş-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ, Daru İhyâ el-Kutubi’l-Arabi** (Faysal İsa el-Babi el-Halebî), II, 163.

⁷⁰ Mahmut Kaya, **“Beytülhikme”** md., DİA, İstanbul 1992, VI, 88.; DİA, ‘Kütüphane’ maddesinde Beytü'l-hikme'nin Harun Reşid tarafından Bağdat'ta kurulduğu ve en verimli dönemimin Memun dönemi olduğu kaydedilmektedir. Bkz. İsmail E. Erünsal, **“Kütüphane”** md. DİA, XXVII, 11.

⁷¹ Bozkurt, **“Me'mun”** md., DİA., XXIX, 104.; Kaya, **“Beytülhikme”** md., DİA, VI, ss. 88-89.; Yurdaydın, **İslâm Târihi Dersleri**, 46.

⁷² Bkz. Erünsal, **“Kütüphane”** md., DİA, XXVII, 11.

Abbasiler döneminde filolojik, dini, sosyal ve tabii ilimler sahasında yapılan sistematik çalışmalar sonucunda müstakilleşen ilim dalları ve oluşan İlmî atmosfer şu şekilde ele alınabilir:

1-Filolojik ve Edebi Çalışmalar

Birçok İlmî teşekküle sahne olan Abbasiler dönemi, Arap dili ve edebiyatı ile ilgili yapılan çalışmalar açısından da, oldukça verimli bir dönemdir. Bu dönemde şiir, şiir çeşitleri, kompozisyon ve hikaye türleri, sözlük çalışmaları, dil (nahiv), edipler, antoloji yazarları ve tabakat kitapları ile ilgili çalışmalar ortaya konmuştur.⁷³

Nahiv:⁷⁴ Şüphesiz, Kur'an-ı Kerim'in varlığı ile birlikte, bu kutsal kitabı doğru anlamaya yönelik çabalar olmuştur.⁷⁵ Farklı görüşler mevcut olmakla birlikte, dilbilimcilerin çoğu, İlk Nahiv çalışmalarının yapılmasının ve kurallarının konulmasının, Hz. Ali'nin isteği ile Ebu'l-Esved ed-Düeli tarafından gerçekleştirildiği görüşünü öne sürmüşlerdir.⁷⁶

Abbasilerin ilk zamanlarında Nahiv ilmi, önce Basra ve daha sonra Kufe ekolleri olarak şekillenmiş ve bu ekollere bağlı birçok filolog (dil âlimi) yetişmiştir.⁷⁷ Bunlar arasında akla gelen önemli kişilerden biri Muhammed ibni Cerir et-Taberi (224-310 h.)'dir. Taberi Nahiv ilmini, Basra ve Kufe medreselerinin hocalarından öğrenmiş ve bu iki ekolün metodlarını bir arada kullanmıştır.⁷⁸

Nahiv ilmi, Sibeveyh (ö. 180 h.)'in *el-Kitâb* isimli eserinde en iyi çizgisine ulaşmıştır.⁷⁹

Abbasilerin ilk devrindeki bu ekolleşmeler ve nahiv ilminin katettiği mesafeler'den Büveytî'de istifade etmiş olmalıdır.⁸⁰ Nitekim İmam Şafii gibi lügat yönü çok zengin bir

⁷³ Bkz. Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA., I, 41.

⁷⁴ Nahiv ilmi, cümlenin doğruluğunu tesbit eden, konuşan kişinin kastettiği anlamın eksiksiz anlaşılabilmesine yardımcı olan bir araç ilmidir. Arapçada, gramer kavramı ‘Nahiv’ ile ifade edilir. Nahiv kavramı, içinde Sarf’ı da barındırmakla birlikte, daha çok gramerin Sentaks kısmını içerir. Bkz. Mustafa Kaya, **er-Rummanî, Hayatı, Eserleri ve Arap Gramerindeki Yeri**, Erzurum 2007, 1.

⁷⁵ Mustafa Kaya, **er-Rummanî, Hayatı, Eserleri ve Arap Gramerindeki Yeri**, 3.

⁷⁶ Kaya, **a.g.e**, ss.4-5.

⁷⁷ Bkz. Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA., I, 41.

⁷⁸ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi (224-310 h.), **Câmiu'l-beyân an te'vili âye'l-Kur'an**, Tahk.: Abdullah b. Abdul Muhsin et-Türkî, Kahire 2001., I, 7.

⁷⁹ Bkz. Kaya, **a.g.e**, 5.

⁸⁰ **Keşfu'z-zunûn ve Hediyyetu'l-arifin**'de, el-Büveytî'ye “**en-Nüzhetü'z-zehiyye**” isimli bir nahiv çalışması atfedilmektedir. Büveytî'nin bir nahiv eseri yazma kapasitesinin olduğu açık olsa da, bu kaynaklarda öne sürülen “**en-Nüzhetü'z-zehiyye**” isimli eserin müellifinin “Ebu Yakub el-Büveytî” olarak değil de, “Şeyh Cemaluddin el-Buveytî” olarak zikredilmesi, ayrıca iddia edilen eserin hiçbir biyografik ve bibliyografik Şâfiî eserlerinde geçmemesi sebebiyle, “**en-Nüzhetü'z-Zehiyye**” isimli nahiv eserinin Ebu Yakub el-Büveytî'ye aidiyetine ihtiyatlı yaklaşılması gerektiği kanaatindeyiz. Bkz. Katip Çelebi, **Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kutubi ve'l-fünûn**, Milli Eğitim Basımevi, 1971, II, ss. 1942-1943. (ayrıca aynı eser, Terc.: Rüştü Balci, İstanbul 2007., IV, 1556); İsmâil Paşa el-Bağdadi, **Hediyyetü'l-arifin**, II, 549.; ayrıca benzer görüş için bkz. el-İsnevî,

insanın ders halkasını yöneten bir kişiye vekalet edecek birinin, iyi derecede bir nahiv bilgisine de sahip olmaması düşünülemez.

Sözlük Çalışmaları: İslâmî ilimlerin temelini oluşturan Kur'an ve Hadisler üzerine yapılan çalışmalara bağlı olarak, sistematik sözlük çalışmaları Abbasiler döneminde başlamıştır. İlk sistematik sözlüğün müellifi, Ebu Bekr Muhammed b. Hasan b. Düreyd (223-321 h.)'e ait *Cemheretü'l-lüga* isimli eserin yanı sıra,⁸¹ Ebu Mansur el-Ezherî'nin, *Tehzibü'l-lüga*, İbn Faris'in, *el-Mücmel ve Mu'cemu mekayisi'l-lüga*, Cevherî'nin *es-Sihah*'ı ile Zemahşerî'nin, *Esâsü'l-belâga* isimli eseri de, Abbasiler dönemi'nin ürünüdür.⁸²

Edebiyat: Şiir, Abbasiler döneminde konu ve şekil olarak büyük oranda Cahiliye ve Emevi dönemine dayansa da, edebi sanatlar açısından büyük bir gelişme göstermiştir.⁸³ Bu dönemde, Şiir ile ilgili çalışmaların bir uzantısı olarak, eski şairlerin divan ve şiirlerini bir araya toplayan antolojiler oluşturulmuştur.⁸⁴

Abbasiler döneminde çeşitli dillerden yapılan tercümelerle daha önce oluşan esaslar genişletilerek, yeni bir edebi nesir türü ortaya çıkmıştır. Edeb adı verilen bu yeni nesir türünün kurucusu, “el-Beyân ve't-tebyîn”⁸⁵ ile “Kitabü'l-Hayevan”⁸⁶ isimli eserlerin müellifi olan Câhiz'dir.⁸⁷

2- İslâmî İlimler

Kıraat: Kıraatı-i Seb'a ve Aşere imamlarının büyük çoğunluğu, Abbasiler döneminde yaşamıştır.⁸⁸ Nafi b. Abdurrahman el-Leysi el-Medeni (ö. 169/785), Ebu Amr (ö.154/770), Ebu Ammare Hamze (ö. 156/772), Kisaî (189/805), Ebu Muhammed Yakub

Tabakatu's-Şâfiyye, Tahkik: Abdullah Ebi'l-Cubûr, Riyad 1981, I,21 (Dipnota bkz.); ayrıca oluşan nahiv ekolleri ve temsilcileri için bkz.Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA., I, 41.

⁸¹ Bkz. Fatih Kılınç, **İbn Düreyd ve Cemheretü'l-Lüga Adlı Eseri**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006, 5 ve 28.

⁸² Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA., I, 41.

⁸³ Bkz. Yıldız, **a.g.md.**, DİA., I, 41.

⁸⁴ Bkz. Yıldız, **a.g.md.**, DİA., I, 41.

⁸⁵ Bu eserde, Hitabet, Şiir, Risaleler, Beyan ve Belagat ve muhtelif meseleler ele alınmaktadır. Bkz. Ahmed M. Havfi, **el-Câhiz**, Kahire (Daru'l-Mearif) 1980, 55. Hitabet konusu içerisinde Hz. Peygamber (s.a.v)'in veda hutbesi, Hz. Ebubekr'in Hz. Ömer'i kendinden sonra tayin ederkenki tavsiyeleri, Hz. Ömer'in Ebu Musa el-Eşari'ye yazdığı meşhur risale ile Hz. Ali, Abdullah b. Mesud, Utbe b. Gazvan ve Muaviye'ye ait hitabete yer verilmektedir. Bkz. Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhiz, **el-Beyân ve't-tebyîn**, Beyrut (Daru'l-Fikr li'l Cemi'); I (Birinci cildin ikinci bölümü) 1978, ss. 53-70.

⁸⁶ Yedi bölüme ayrılan bu kitapta Câhiz, Horoz, köpek ve diğer bazı hayvanların konuşmalarını işlemektedir. Bkz. Ahmed M. Havfi, **el-Câhiz**, Kahire (Daru'l-Mearif) 1980, 64.

⁸⁷ Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA., I, 41.; Câhiz edebi eserleri ve diğer yazdığı eserler için bkz. Ahmed M. Havfi, **el-Câhiz**, Kahire (Daru'l-Mearif) 1980, ss. 49-54.

⁸⁸ Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA., I, 42.

b. İshak el-Hadrami (ö. 205/820), Halef (ö. 229/843) gibi Kıraatı Seb'a ve Aşere İmamları da bunlardan bazılarıdır.⁸⁹

Kıraat ilmini ilk defa kaleme alan Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam (ö. 224 h.) da, Abbasiler döneminde yaşamıştır. Ubeyd b. Sellam'dan sonra Kıraat ilmi ile ilgili eser düzenleyen ikinci kişi ise, “*Kitâbü'l-Mesâhif*” adlı eseriyle, Büveytî'nin çağdaşı Ebu Hatim es-Sicistanî (ö. 255/868)'dir.⁹⁰

Tefsir: Tefsir'in bir ilim olarak sistematik bir şekilde ele alınması Abbasiler döneminde olmuştur.⁹¹ Hicri birinci asrın sonlarından itibaren telif edilen tefsir eserleri hicri ikinci asırda daha zengin ve sistematik bir görünüm almış, ancak mücellet halde bulunan tefsir eserleri daha sonraki dönemlerde yazılmıştır.⁹²

Mukatil b. Süleyman'ın (ö. 150) *Tefsiru'l-Kur'an*'ı, zamanının İslâmî ilim ve kültürünü toplaması, özellikle tenkid ve tercih gibi yöntemleri ilk defa kullanması yönüyle önemli olan Yahya b. Sellam'ın (124-200 h.) Tefsir'i ve Abdurrezzak b. Hemmâm'ın (126-211 h.) *Tefsiru'l-Kur'an*'ı, Abbasiler döneminde telif edilen ve bize ulaşan ilk tefsirlerdir.⁹³

*İslâmî ilimlere paralel olarak gelişme gösteren Tefsir ilminin, Abbasiler döneminde rivayet ve dirayet metotları teşekkül etmiştir.*⁹⁴ Taberi'nin, Rivayet ve dirayet metodlarını topladığı *Câmi'u'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an* adlı büyük tefsiri, bu dönemdeki tefsir faaliyetlerinin en önemli mahsulü sayılmıştır.⁹⁵ Taberi, 253 ve 256 yılları arasında yaptığı Mısır ziyaretinde, Büveytî'nin akranı ve dostu olan Rebi b. Süleyman'ın yanında kaldığı esnada, Tefsir sayfalarının en eskisi ve en meşhuru sayılan İbn Abbas nüshasının ravisi Abdullah b. Salih'i işitmiş olan bazı kimselerden, İbni Abbas nüshasını temin etmiş ve eserinde dercetmiştir.⁹⁶

Abbasiler döneminde, Rivayet ve Dirayet metotlarına göre yazılan tefsirler yanında Kisaî, İbn Kuteybe ve Bakillani gibi bilinen birçok âlim tarafından, Kur'anı çeşitli yönleri

⁸⁹ Kıraatı Aşere imamları için bkz. Kadir Hastaoğlu, **Meşhur Kıraatlerden “Ebu Cafer Kıraatı”**, Harran Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1997, ss. 29-31.

⁹⁰ *Böylece, Abbasilerin ilk asrında yaşamış olan Büveytî zamanında, Kıraat'ın, bir ilim olarak ele alınmış olduğu ve kıraat ilminin kitaplara dökümünün yapılmış olduğu ortaya çıkmaktadır.* Kıraat ilmi ile ilgili yapılmış çalışmalar için bkz.: Abdurrahman Çetin, **Kıraat ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası**, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sayı: 2, 1987., II, ss. 310-317.; Hastaoğlu, **a.g.e**, 17.

⁹¹ Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA., I, 41.

⁹² Nihat Uzun, **Hicri İkinci Asırda Siyaset-Tefsir İlişkisi**, Uludağ Üniv. SBE., Bursa 2008, ss. 100-101.

⁹³ Yıldız, **a.g.md**, DİA., I, 41.; Bkz. Cerrahoğlu, **a.g.e**, ss. 278-284.

⁹⁴ Bkz. et-Taberi (224-310 h.), **Câmiu'l-beyân**, I, ss. 6-7. Ayrıca bkz. Cerrahoğlu, **a.g.e**, ss. 276-277, Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA., I, 41.

⁹⁵ Taberi Tefsirinde kendisinden önceki tefsir çalışmalarını da içine almıştır. Bkz. et-Taberî (224-310 h.), **Câmiu'l-beyân**, I, ss. 6-7., Ayrıca bkz. Cerrahoğlu **Tefsir Usûlü**, ss. 276-277, Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA., I, 41.

⁹⁶ Cerrahoğlu, **a.g.e**, 277.

ile ele alan Garibu'l-Kur'an, Müşkulu'l-Kur'an, Müteşabihu'l-Kur'an, Mecazu'l-Kur'an, İ'cazu'l-Kur'an, en-Nasih ve'l-Mensuh gibi başlıklar altında birçok eser telif edilmiştir.⁹⁷ Abbasilerin sonlarına doğru tefsir ilminin katettiği yolu göstermesi açısından Zemahşeri'nin *el-Keşşâf* isimli tefsiri ile Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb* adlı tefsirini burada zikretmemiz gerekir.⁹⁸

Hadis: Yazılması bizzat Hz. Peygamber (s.a.v)'in bazı sahabilere verdiği izin kapsamında gerçekleşmiş olan Hadisler'in⁹⁹ tedvinini, resmen Emevi halifesi Ömer b. Abdulaziz'in emriyle, İbni Şihab ez-Zührî (124 h. /742 m.) tarafından gerçekleştirilmiş, ez-Zührî'den sonra tedvin işi hızlanmış, daha sonra da tasnif çoğalmıştır.¹⁰⁰ Emevilerin son dönemlerine rast gelen bu resmi resmi tedvin faaliyeti, Abbasiler döneminde gelişerek devam etmiştir. İlk tasnif faaliyetleri ise, hicri ikinci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış, hicri üçüncü asırda da altın çağını yaşamıştır.¹⁰¹

*El-Muhtasar'ın müellifi Ebu Yakub el-Büveytî'nin yaşadığı ve Kütüb-i Sitte'nin de ortaya çıktığı çağ olan hicri üçüncü asır, Hadis bilimi açısından, tasnif faaliyetlerinin altın çağı olarak görülmektedir.*¹⁰² Hicri üçüncü asır, Hadis hafızı, büyük imamların çoğunluğunun yaşadığı, aynı zamanda hadiste rivayet ve dirayet çalışmalarının bir arada yürütüldüğü ve bu alanlarda oldukça önemli eserlerin verilmiş olduğu, münbit bir çağ olarak değerlendirilmiştir.¹⁰³

Fıkıh: Emevilerin İslâm dini ve hukukunu ihmal ettikleri tezini kullanan Abbasiler, görünüşte de olsa, İslâmî ilimleri ve fıkıhı destekleme mecburiyeti hissetmişlerdir.¹⁰⁴ İslâmî ilimlerin gelişimine paralel olarak, fıkıh ilminin de gelişimini ve ilerleyişini göz önüne aldığımızda, bu dönemde Emeviler'de bulunmayan fıkhi ilerlemeyi açık bir şekilde görebilmekteyiz. Fıkıh'ın gelişimi ve ilerleyişi denince de akla ilk gelen husus, İslâm fıkıh ekolleridir.

⁹⁷ Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA., 1, 42.

⁹⁸ Yıldız, **a.g.md.**, DİA., 1, ss. 41-42.

⁹⁹ Muhammed Ebu Zehv, **Hadis ve Hadisçiler**, Tercüme: Selman Başaran- M.Ali Sönmez, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, ss. 153-154; Mücteba Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, TDV, Ankara 1996, 8; Bkz. Talat Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, AÜİFD, Ankara 1077, 199; Bkz. Talat Koçyiğit, **Hadis Istılahları**, AÜİFD, Ankara 1980, 197.

¹⁰⁰ Mücteba Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, TDV, Ankara 1996, ss. 11-12; Muhammed Ebu Zehv, **Hadis ve Hadisçiler**, 268; Mahmut Yeşil, **Hadis Bibliyografyası ve Gelişimi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1989, 6; Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA., 1, 42.

¹⁰¹ Yeşil, **a.g.e.**, 6.; Bkz. Mücteba Uğur, **a.g.e.**, ss. 12-13.

¹⁰² Bkz. Yeşil, **a.g.e.**, 6.

¹⁰³ Bkz. Mehmet Sait Toprak, **Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Üşî'nin Nisâbü'l-Ahbâr'ı**, Dokuz Eylül Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2005. ss. 48-49.

¹⁰⁴ Bkz. Karaman, **İslâm Hukuk Tarihi**, ss.156-157.

Hukuk ve hukuk tarihi incelemelerinin de desteklediği gibi biz, İslâm fıkıh ekollerinin bir süreç içerisinde ele alınması gerektiğini düşünmekteyiz.¹⁰⁵ Fıkıh ekolleri sürecinin, Abbasiler dönemini ilgilendiren kısmında önemli olaylar gerçekleşmiştir. Bu önemli olayları; *şehir fakihlerinin oluşması, kendisiyle amel edilen mezheb ekollerinin doğuşunun gerçekleşmesi ve bu mezheplerinin yayılışı*, şeklinde sıralamamız mümkündür. Tafsilatını, tezimizin, ‘Fıkıh Mezheplerinin Oluşum Süreci’ ve ‘Şâfiî Mezhebinin Teşekkülü’ bölümlerine bırakıyoruz.

Ayrıca, mezheplerin ilk oluşum dönemlerinde, farklı icthadların, hukuki hayat üzerinde oluşturduğu istikrarsızlık ve karışıklığı gidermek düşüncesiyle, belli bir hukuk metninin kanunlaştırılması düşüncesi¹⁰⁶ ve Halife Harun Reşid döneminde kurulan Başkadılık (Kadı’l-Kudât) müessesesi, Abbasiler döneminin zikredilmesi gereken önemli hukuk olaylarıdır.¹⁰⁷

Kelâm: Abbasiler döneminde, diğer İslâmî ilimler gibi, Kelâm da sistemleşmiş, bazı itikadi mezhepler kurulup gelişmiş, bazıları ise sönüp yok olmuştur.¹⁰⁸

İslâm’da ortaya çıkan ilk Kelâm ekolü Mutezile ekolüdür.¹⁰⁹ Mu’tezile, Emeviler döneminde ortaya çıkmış, Abbasi halifeleri Me’mun, Mu’tasım ve Vâsık dönemlerinde ise en parlak duruma gelmiş ve müntesiplerini çoğaltmıştır.¹¹⁰

Abbasiler döneminde, Kelâm ekollerinin ortaya çıkmasından itibaren, özellikle hicri III. asırda, iki ayrı Sünni kelam hareketinin doğup belirginleştiği görülmektedir.¹¹¹ Bunlardan birincisi, çoğunluğunu hadisçilerin oluşturduğu hareket olup; Ahmed b. Hanbel’in öncülüğünde, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî, İbn Kuteybe, Ebû Saîd ed-Dârimî gibi hadisçilerin de katkısıyla gelişen Selefiyye’dir.¹¹² Diğeri ise, hicri III

¹⁰⁵ Bkz. Ahmed Timur Paşa, **el-Mezâhibi’l-fıkhiyyeti’l-erbaâ (el-Hanefî ve’l-Mâlikî ve’ş-Şâfiî ve’l-Hanbelî ve intişaruha inde cumhuri’l-Müslimiyn)**, Daru’l Afaki’l Arabi, Kahire 2001, I, ss. 47-49; Ayrıca bkz. Bilal Aybakan, **İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhebleşmesi**, İz Yayıncılık, İstanbul 2007. s. 17.

¹⁰⁶ Taknin (Codification) olarak da ifade edilen bu düşüncüyü İbnü’l Mukaffa’nın teklifiyle Halife Mansur, sonraları Harun Reşid tarafından İmam Mâlik’in Muvatta’sı esas alınarak gerçekleştirilmek istenmişse de, hukuki gelişime mani olabileceği düşüncesiyle İmam Mâlik buna razı olmamıştır. Bkz. Yıldız, “**Abbasiler**” md. DİA., I, 42.

¹⁰⁷ Bkz. Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA., I, 42.

¹⁰⁸ Bkz. İrfan Abdulhamid, **İslâm’da İtikadî Mezhebler ve Akaid Esasları**, Çev: M. Saim Yeprem, İstanbul 1981, 121.

¹⁰⁹ Abdulhamid, **a.g.e.**, 21.

¹¹⁰ Mutezilenin haddini aşmış olması nedeniyle Abbasi halifelerinden Harun Reşid’in, Mutezili kelimcileri hapsedtiği ve bunun da isabetli bir davranış olduğu kaydedilir. Ancak Me’mun, bunun tersine, onlara çok önem vermiş, bir nevi kendisi için, gecikmiş bir teşekkürü yerine getirmiştir. Bkz. A.S. Tritton, **İslâm Kelâmı**, Çev. Mehmet Dağ, AÜİF. Yayınları No: 157, Ankara 1983, 65; Ayrıca Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA., I, ss. 42-43.

¹¹¹ Bunlar Selefiye ve Eşari ve Maturidi’den oluşan Sünni kelam ekolleridir. Bkz. Yavuz, “**Kelâm**” md., DİA., XXV, ss. 198-199.

¹¹² Yavuz, **a.g.md**, DİA, XXV, ss. 199-200.

yüzyılın ilk yarısında Haris el-Muhasibi, İbn Küllab ve Abdulaziz el-Mekkî'nin çalışmalarıyla başlayan harekettir.¹¹³

Büveyfî'nin de yakın çağdaşı olan başta, Abdullah b. Said b. Küllab (ö.240 h.), Abdülaziz el-Mekkî (ö. 240), Haris el-Muhasibi (ö. 243 h.) gibi âlimler, Memun döneminde “Şâfiî Hadis taraftarları” olarak bilinmiş ve klasik kelim kitaplarında “ehl-i hadisin kelimcileri” olarak nitelenmişlerdir.¹¹⁴Ehl-i hadise yakınlığı ile bilinen el-Büveyfî'nin de, fikri ve fiili¹¹⁵ olarak ehl-i sünnet kelamına¹¹⁶ katkıda bulunduğunu söylemekte bir sakınca olmamalıdır.

Tasavvuf: Tarikatları, temel eserleri, tekke ve zaviyeleri, ribatları, hankah, türbe ve diğer oluşumlarıyla tasavvuf, Abbasiler döneminde, en parlak ve verimli dönemini yaşamıştır.¹¹⁷ **Tasavvuf hareketinin doğuşu ve gelişmesi, Büveyfî'nin yaşadığı Abbasiler dönemine rastlar.** Tasavvuf'un doğuşunu hazırlayan İbrâhim b. Ethem (ö. 161 h.), Şakik-i Belhî (ö. 164 h.) gibi Horosanlı zahid sufiler yanında yanında zühd ile ilgili eserleri günümüze kadar ulaşan, Abdullah b. Mübarek (ö. 181 h.) ile Ahmed b. Hanbel ve Basra Zühd ekolünün temsilci, Rabiâtü'l-Adeviye (ö. 189 h.) Abbasilerin ilk dönemine tekabül eden hicri ikinci yüzyılda yaşamışken, tasavvufun asıl kurucuları arasında isimleri ön plana çıkan Maruf-i Kerhi, Cüneyd-i Bağdadi, Şibli, Beyazid-i Bestami, Haris el-Muhasibi, Zunnûn el-Mısırî gibi kimseler, Abbasi hakimeyitinin ikinci dönemine tekabül eden hicri üçüncü yüzyılda yaşamışlardır.¹¹⁸

¹¹³ Bkz. Yavuz, “**Kelâm**” md., DİA, XXV, 200. Sünni kelamın, o dönemlerde İslâm dünyasının en önemli kültür havzasını oluşturan Orta Doğu'daki asıl kurucusu **Ebu'l-Hasan el-Eş'ari**'dir. Sünni kelim ekolünü Maverahunnehir civarında Kur'an bir diğer alim, Ebu Mansur el-Maturidi'dir. Bkz. Yavuz, **a.g.md**, DİA, XXV, 200.

¹¹⁴ Abdullah b. Said b. Küllab (ö. 240 h.), İmam Şâfiî'nin yakın talebesi Ebu Ali Hüseyin b. Ali el-Kerâbisi (ö. 248 h.), Abdülaziz b. Yaha el-Mekkî el-Kinani (ö. 240 h.), Haris el-Muhasibi (ö. 243 h.) gibi âlimler, Şâfiî hadis taraftarı olarak bilinmekle beraber, ortak noktaları İtikadî meselelerde kelama yer vermeleriydi. Bkz. Mehmet Kalaycı, **Eş'ariliğin Tarihsel Arka Planı: Küllabîlik**, AÜFİD., Cilt 51, Sayı: 2 (2010), ss. 401-403.

¹¹⁵ İmam Şâfiî'nin Büveyfî'ye Rafizi'lerin arkasında namaz kılmamasını söylemiştir. Ayrıca Kim İmanın sözden ibaret olduğunu iddia eden Mürcie'dir, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in İmamlıklarını (halife) kabul etmeyenler Rafizi, İrade yetkisini kişiye verenler de kaderiyecidir (من جعل المشئة الى نفسه فهو قدرى) demiştir. Bkz. Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdi el-Basri, **el-Hâvi'l-kebîr** (Şerhu Muhtasarü'l-Müzeni), Tahkik ve Ta'lik: Eş-Şeyh Ali Muhammed Mu'avviz- eş-Şeyh 'Adil Ahmed Abdi'l-Mevcûd, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994., c. 1 (el-Hâvi'nin Muhaddimesi), 17.

¹¹⁶ Ebu'l-Hasan el-Eş'ari tarafından kurulduğu kaydedilen Ehlisünnet kelamı, Cüveyni, Gazzâlî, Râzî gibi âlimlerin eserleriyle de köklemiştir. Bkz. Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA., I, ss. 42-43. Eş'ari hayatı için bkz. Humud Gerabe, **Ebu'l-Hasan el-Eş'ari**, Kahire 1973., ss. 60-70. Ebu Mansur el-Maturidi tarafından kurulan ikinci Sünni kelim ekolünün ortaya çıkması ve yayılması, Şia, Havaric ve Mürcie gibi düşüncelerin fırkalara ayrılması da yine, Abbasiler döneminde olmuştur. Bkz. Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA., I, ss. 42-43.

¹¹⁷ Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA., I, 43.

¹¹⁸ Bkz. Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA., I, 43.; ayrıca bkz. Ahmet Yıldırım, **Darimi ve Süneni**, Uludağ Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Master Tezi, Bursa 1990, 6.

Tasavvuf hareketi asr-ı saadette zühhd olarak yaşanmış, sonraki zamanda “zühhd” ismiyle yaygınlaşmıştır.¹¹⁹ Saadet asrına ve o dönemin zühdi hayatına özlemi dile getiren *Kitabü’z-zühhd*’lerin, sayıları elliye aşan muhaddis ve mutasavvurlarından yaklaşık 24 tanesi hicri üçüncü asırda yaşamıştır.¹²⁰ **Hicri üçüncü asırda yaşayan el-Büveyfî ile ilgili kaynakların, el-Büveyfî’nin, Âbid ve Zâhid kişiliğine vurgu yapması da buna paraleldir.**¹²¹

Tasavvufun gerçek kurucuları sayılan şahısların tümü ve Tasavvufa ait temel kaynakların kaleme alınışı Abbasiler dönemine aittir.¹²²

Tekke ve zaviyeleriyle İslâm memleketlerinin her tarafına yayılan Tarikat Müessesesi de, Abbasiler’in son döneminde ortaya çıkmıştır.¹²³

3-Diğer Bilimler

Mantık ve Felsefe:

İslâm dünyasında mantık çalışmaları, milattan önce yaşamış olan Aristoteles (m. ö. 384-322)’in eserlerinin Arapça’ya çevirilmesiyle başlamıştır.¹²⁴ Halife Mansur (ö. 158/775)’un katibi Abdullah b. Mukaffa’nın, Aristoteles’in *Organon* adlı mantık külliyyatının ilk üç kitabı ile Porpyrius (m.s. 234-305)’un *İsâgucî*’sini (Eisagoge) tercüme etmesiyle Mantık, bir metodoloji olarak İslâm kültür dünyasına girmiştir.¹²⁵

İslâm dünyasındaki felsefe ekollerinin tamamı, Abbasiler döneminde ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi ise halifelerin İran, Hint ve bilhassa Helenistik ilim ve düşünce ürünlerinin Arapça’ya kazandırılması için gereken zemini hazırlamaları ve bu alandaki çalışmaları madden ve manen desteklemeleridir.¹²⁶

Cebir ve Trigonometri:

Muhammed b. Musa el-Harezmi (780-850 m.) başta olmak üzere, hicri III. yüzyılın ilk Müslüman matematikçileri, Cebir bilimini, sağlam bir şekilde temellendirmişlerdir.¹²⁷

¹¹⁹ Atilla Yargıcı, *Abbâsî Döneminde Zühhd Şâirleri*, Harran Üniverisiteti Sosyal Bilimler Enstitüsü, Master Tezi, Şanlıurfa 1996, 45.

¹²⁰ Yargıcı, *a.g.e.*, 45.

¹²¹ Büveyfî كان اماما جليلا عابدا زاهدا şeklinde tanıtılmaktadır. Bkz. Sübkî, *Tabakatü’s-Şâfiyye*, II, 162; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, XII, 58.

¹²² Bkz. Yıldız, “*Abbâsiler*” md., DİA., I, 43. Ayrıca bkz. Yargıcı, *Abbâsî Döneminde Zühhd Şâirleri*, 73

¹²³ Yıldız, “*Abbâsiler*” md., DİA., I, 43.

¹²⁴ Bkz. İbrâhim Emiroğlu, “*Mantık*” md., DİA, Ankara 2003., XXVIII, 19.

¹²⁵ Yıldız, “*Abbâsiler*” md., DİA., I, 43.; Mehmet Bayraktar, *İslâm Felsefesine Giriş*, Ankara 1999, 134.

¹²⁶ Bkz. Yıldız, “*Abbâsiler*” md., DİA., I, 45. Felsefi ilimlerinin Arapçaya çevrilmesi o dönemin bilginlerinin yoğun saldırısına uğramış, İbn Teymiyye’nin Abbâsi halifesi Me’mun hakkında, “Yüce Allah’ın Me’mun el-Abbâsi’yi bu ümmete soktuklarından dolayı cezalandırması kaçınılmazdır” şeklindeki ifadesi de bunu göstermektedir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-zunûn*, Terc. Rüştü Balcı, İstanbul 2007., IV, 1489

¹²⁷ Nasr, *İslâm ve Bilim*, 84.; Cebir üzerine yazılan ilk Müslüman eseri Harezmi’nin “*Kitabu’l-Muhtasar fi Hisabi’l-Cebr ve’l-Mukâbele*” (Cebir ve Denklem Hesabı İle ilgili Özet Eser) isimli eserdir. Bu kitabın ismini

Trigonometrik fonksiyonları ise, kesin şekilde ilk kez, Müslüman matematikçiler formüle etmiş, hicri III. yüzyılda Trigonometri Battâni (ö. 929 m.), tarafından astronomiye dair eserlerde kullanılmıştır.¹²⁸

Coğrafya:

En eski Müslüman coğrafya eserleri hicri III. yüzyıla, özellikle Abbasi halifesi Me'mun (ö. 218/833) dönemine aittir. Nitekim, 'Memuniye haritası' olarak anılan dünya haritası, Memun'un hilafeti döneminde çizilmiştir.¹²⁹

D. Kültürel Hayat ve Tercüme Faaliyetleri

Daha ilk dönemlerinde kültür hayatının vazgeçilmez bir unsuru olarak karşımıza çıkan camilerin, Abbasiler döneminde de hem birer ibadethane, hem de birer eğitim ve öğretim müessesesi olarak kullanıldığı görülür.¹³⁰ Büveytî'nin, İmam Şâfiî'nin Fustatın merkez camisindeki büyük ders halkasına, bizzat hocası tarafından tayin edilmesi vakası da, camilerin bu fonksiyonunun Abbasiler döneminde de mevcut olduğunu ıspatlamaktadır.¹³¹

Abbasiler döneminde, gerek İmam Mâlik'in ileriki yaşlarında, kendi evinde öğretime devam etmesi, gerekse İmam Şâfiî'nin, İmam Muhammed'in evinde kendisinden çok sayıda ilim öğrenmesi gerçeği, **Ulema evlerinin** ilmin gelişmesine, entellektüel bilgi birikiminin oluşmasına ve yayılmasına katkısını göstermektedir.¹³² Abbasiler döneminin çok önemli tıp bilgini İbni Sînâ (ö. 428/1037)'nin da, evinde öğrencilerini toplayarak, onlara *eş-Şifa* ve *el-Kanun* 'u okuttuğu kaydedilir.¹³³

“Cebir” ilmine verdiği ve Latinceye tercüme edilerek cebirin Batı'ya girmesine yol açtığı kaydedilir. Bkz. Nasr, **a.g.e.**, ss. 84-85.

¹²⁸ Bkz. Seyyid Hüseyin Nasr, **İslâm ve Bilim** (İslâm Medeniyetinde Pozitif Bilimlerin Tarihi ve Esasları), Tercüme: İlhan Kutluer, İnsan Yayınları, İstanbul 2006, 84.

¹²⁹ Bkz. Seyyid Hossein Nasr, **İslamic Science an Illustrated Study**, (World of İslam Festival Publishing Company Ltd, 1. Baskı) England 1976, 1, ss. 38-40. Şimdi kayıp olan bu haritayı Ebu Hasan el-Mesudî görmüş ve Batlamyus'un haritasından daha doğru çizilmiş olduğunu söylemiştir. Bkz. Nasr, **İslamic Science an Illustrated Study**, 40.; Ayrıca bkz. Jonathan Lyons, **Hikmet Evi** (Araplar Batı Medeniyetini Nasıl Dönüştürdü?), (Eserin Orijinal Adı: **The House of Wisdom**), Tercüme: Şaban Bıyıklı-Mehmet Savan, İstanbul 2009, ss. 112-114

¹³⁰ Bkz. Ali Bakkal, **“Medreseleşme Sürecinde Harran Okulu”**, (1.Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu), Şanlıurfa 2006., 1, 250.

¹³¹ Büveytî'nin İmam Şâfiî tarafından Mısır'daki meclisine veya ders halkasının başına tayini için bkz. Sübki, **Tabakatü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ**, II, ss. 163-164.; İmam Şâfiî'nin , Mısır'ın İslâm tahirinde ilk kurulan Amr b. As Camii'nde ders verdiği kaydedilir. Bkz. Şamil Dağcı, **İmam Şâfiî (Hayatı ve Fıkıh Usûlü İlmindeki Yeri)**, Ankara 2004, 40; ayrıca Amr b. As Camisinin Mısır'daki kurulan ilk cami olduğu hk. bkz. Mısır Kültür Bakanlığı, **Muhtârât Mine't-Turâsi'l-Mısri Revâi' Mesâcidi'l-Kâhire (Selection From The Egyptian Heritage Splendors of Cairo Mosques)**, Cami' 'Amr b. el-Âs (Amr Ibn Alaas Mosque) bölümüne bkz.

¹³² Bkz. Bakkal, **“Medreseleşme Sürecinde Harran Okulu”**, 1, 252.

¹³³ Bkz. Bakkal, **a.g.m.**, 1, 253.

Abbasiler döneminin kültür dünyasında önemli bir yere sahip olan, bir diğer önemli müessese de, **Medreseler**'dir.

İlk medresenin isim ve tarihi konusunda kesin bir bilgi mevcut olmamakla birlikte, bir kısım kaynaklar, 459/1067 yılında Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi'ni ilk medrese olarak zikrederken, diğer bazı kaynaklar Nizamiye Medrese'sinden çok önceleri de medreselerin varlığından söz etmektedirler.¹³⁴ Etkinlik açısından Nizamiye Medrese'lerinin ayrı bir önemi olmuşsa da, nihayetinde medereseleşme süreci Abbasiler dönemi ile ilgili bir süreç olmuştur.

Abbasiler döneminin kültürel hayatını şekillendiren yukarıda temas ettiğimiz cami ve mescitler, ulema evleri ve medreselerden başka, döneminin bilim ve kültür dünyasına katkıda bulunan ve yüksek öğretim alanında meşhur ilk müessese olan **Beytü'l-Hikme** müessesesi, Abbasi Halifesi Memun döneminde, Bağdat'ta kurulmuştur.¹³⁵ Bu müessese, bir tercüme merkezi olmanın yanında, bir akademi ve halka açık bir kütüphane olarak da hizmet vermiş,¹³⁶ önemli bir kültür müessesesidir.

Beytü'l-hikme'nin çeşitli fonksiyonları olsa da, en önemlisi tercüme faaliyetlerinin merkezi olmasıydı.¹³⁷

Fetihler sebebiyle oldukça geniş bir alana yayılmış olan Müslümanlar, Helenistik, İran ve kısmen de Hint kültürü ile temasa geçmiş, bu etkileşim neticesinde, başlangıçta Farsça, Sanskritçe, Süryanice ve Yunanca'dan tercümeler yapılmış, çok geçmeden antik dünyanın ilmi ve felsefî eserleri Arapça'ya çevirilmiştir.¹³⁸ Fakat bu alandaki çalışmalar Beytü'l-Hikme'ler kuruluncaya kadar, fazla verimli olamamıştır.¹³⁹

Emeviler döneminde tercüme hareketi, sınırlı sayıda ve sınırlı alanlarda yapılmışken Abbasiler döneminde özellikle Beytü'l-Hikme'den sonra tercüme sahası daha da genişlemiş ve daha nitelikli tercümeler yapılmıştır.¹⁴⁰

Abbasiler dönemindeki tercüme faaliyetleri, özellikle iki hükümdar döneminde, bariz bir şekilde yoğunluk kazanmıştır. Bunlardan biri Ebu Cafer el-Mansur (775 m.) ötekisi de, Memun (833 m.)'dur.¹⁴¹

Mantık, felsefe, dil ve edebiyat, astronomi, tıp, matematik gibi ilimlerde tercümelerin

¹³⁴ Nizamiye medresesinden önce, Şâfiî mezhebine ait Nişabur, Tahran ve Bağdat gibi çeşitli yerlerde medreselerin varlığından sözedilmiştir. Bkz. Bakkal, **a.g.m**, I, ss. 253-254.

¹³⁵ Bkz. Yıldız, "**Abbasiler**" md., DİA., I, 40.

¹³⁶ Yıldız, **a.g.md.**, DİA., I, 40.

¹³⁷ Tercüme hareketine ilk teşebbüste bulunan kişinin, Emevi halifesi Muâviye'nin torunu, Hâlid b. Yezîd (ö. 85 h./704 m.) olduğu kaydedilir. Bkz. İbnü'n-Nedim, **el-Fihrist**, (Rıza Teceddüd Neşri), 304.; Mahmut Kaya, "**Beytü'l-Hikme**" md, DİA, VI, 88.; M. Akif Özdoğan, **Abbasiler Dönemi Tercüme Faaliyetlerinin Arap Edebiyatına Etkisi**, (Nüsha Dergisi, Yıl: V, Sayı: 16, yy. 2005), s. 37.

¹³⁸ Yurdaydın, **İslâm Târîhi Dersleri**, 42.; Yıldız, "**Abbasiler**" md., DİA., I, 44.

¹³⁹ Yıldız, **a.g.md.**, DİA., I, 44.

¹⁴⁰ Bkz. Bayrakdar, **İslâm Felsefesine Giriş**, ss. 41-42.

¹⁴¹ Bkz. M. Akif Özdoğan, **Abbasiler Dönemi Tercüme Faaliyetlerinin Arap Edebiyatına Etkisi**, 37.

yapılmasını sağlayan halife Mansûr, İbnü'l-Mukaffa (ö. 161/757)'ya, Aristoteles'in *Organon* adlı mantık külliyyatının ilk üç kitabı ile Porphyrius'un *İsagoji*'sini ve *Kelile ve Dimne*'yi Arapçaya tercüme ettirmiş, ayrıca Cundişâpur hastanesinin reisi (başhekimî veya yöneticisi) Curcis b. Buhtîş (ö.155/771)'i Bağdat'a davet edip, ona Yunanca'dan tercümeler yaptırmıştır.¹⁴²

Mansur'un oğlu halife Mehdî (ö.169/785) döneminde, *zındıklar hareketi* nedeniyle tercüme faaliyetleri duraklama yaşamıştır.¹⁴³

Hârûn Reşîd (ö.193/809) döneminde ise faaliyetler tekrar canlanmış, Ankara ve 'Amûriyye'nin fethi ile buralardaki eserler Bağdat'a getirilip; Yuhannâ b. Mâseveyh (243 h.) başkanlığındaki bir heyet tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir.¹⁴⁴

Me'mûn döneminde tercüme faaliyetleri, devletin resmi politikası haline gelmiştir.¹⁴⁵ Bir taraftan, Müslim ve Gayr-i Müslim'lerden meşhur ilim adamı ve mütercimlere geniş maddi imkânlar sağlanarak felsefî ve bilimsel eserlerin Arapça'ya çevirisi yapılırken, öte yandan tercüme edilen eserlerin sahası genişletilmiştir.¹⁴⁶

E. Abbasi Devleti'nin Diğer Devletler ile İlişkileri (Dış ilişkiler)

Müslüman Arapların dışişleri siyasetinin temelleri, Hz. Peygamber (s.a.v)'in, hicretin altıncı yılında, çeşitli devlet yöneticilerine elçiler göndermesiyle atılmış olduğunu söylemek mümkündür.¹⁴⁷

Hilafetin Emevilerden Abbasilere geçmesiyle başta Mısır, Kuzey Afrika, Endülüs, Fransa, Bizans Devleti ve Hindistan gibi ülkeler olmak üzere, birçok ülkeyle siyasi ve ekonomik ilişkiler artmıştır.¹⁴⁸

-Mısırdaki dünyaya gelen ve Mısır'ın çeşitli yerlerinde yaşayan Büveytî'nin¹⁴⁹, Mihne sürecinde Mısır'dan Bağdat'a sorgulanmak üzere sürülmesi, Abbasi halifelerinin o dönemde Mısır'daki etkinlik ve otoritelerini açık bir şekilde göstermektedir.¹⁵⁰

¹⁴² Özdoğan, *Abbasiler Dönemi Tercüme Faaliyetlerinin Arap Edebiyatına Etkisi*, 37.

¹⁴³ Mahmut Kaya, "Beytü'l-Hikme" md, DİA, VI, 89; Özdoğan, *agm.*, 37.

¹⁴⁴ Kaya, *a.g.md*, DİA, VI, 89.; Ayrıca bkz. Özdoğan, *agm.*, 37.

¹⁴⁵ Bkz. Bayrakdar, *İslâm Felsefesine Giriş*, ss. 41-44.; Ayrıca, Memun döneminde tercüme faaliyetlerinin hızlanmasının nedenleri için bkz. Ahmed Ferid Rifâî, *Asru'l-Me'mun*, Daru'l-Kutubi'l-Misriyye, Kahire 1927, I, 377.

¹⁴⁶ Bkz. Bayrakdar, *a.g.e.*, ss. 41-44.; Bkz. Bozkurt, "Me'mun" md., DİA., XXIX, 104.

¹⁴⁷ Bkz. Hasan İbrâhim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, İstanbul 1985., III, 11.

¹⁴⁸ Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, III, 11.

¹⁴⁹ Büveytî Yukarı Mısır bölgesinde "Buveyt" köyü veya beldesinde dünyaya gelmiş, İmam Şâfiî'nin ders halkası Fustat'ta olunca, kendisinin de burada uzun süre yaşamış olduğunu anlayabilmekteyiz. Vefatı ise Bağdat'ta zindanda iken olmuştur. Bilgi için Tezimizin Büveytî'nin "doğumu" ve "vefatı" bölümlerine bakınız.

¹⁵⁰ Hasan, *a.g.e.*, III, 16.; Bkz. Ahmed Özel, "Büveytî" md., DİA, VI, 500.; Bkz. Kadir Kan, "Vâsik-Billâh" md., DİA, XXXII, 549.

-Abbasiler devleti, Arap fatih ve muhacirleri, Hristiyan bir ülke olan Nûbe (Nil ve Kızıldeniz dolayları) ile karşılaşmış, mücadelelere girmiş, onlarla zaman zaman mütarekeler ve anlaşmalar yaparak çeşitli ilişkilere girmişlerdir.¹⁵¹

-Kuzey Afrika (Mağrib) bölgesini elinde tutan Abbasi halifeleri, buraları, tayin ettikleri valiler ile idare etmeye almış, bu valilere karşı berberi kabileleri sıkça isyan etmişlerdir.¹⁵²

-Emeviler döneminde sadece İstanbul'u fethetme siyaseti üzerinde oluşan Arap-Bizans mücadelesi, Abbasiler döneminde daha yıkıcı bir hal almıştır.¹⁵³ Bizans'ın Müslümanlar'a zulmetmesi sebebiyle Mutasım ordusuyla Ankara'yı ele geçirmiş, akabinde Bizans İmparator'unun büyüdüğü şehre gitmiş ve parlak zaferler elde etmiştir.¹⁵⁴

-Abbasiler döneminde, Keşmir fethedilmiştir.¹⁵⁵ Sind ve Hindistan bölgesine fetihler gerçekleştirilmiştir.¹⁵⁶

II- BÜVEYTİ'NİN HAYATI VE YETİŞTİĞİ İLMİ ÇEVRE

A. Doğumu

Ebu Yakub Yusuf b. Yahya el-Büveytî, Mısır'ın "Buvayt" köyüne nisbeten el-Büveytî olarak isimlendirilir.¹⁵⁷ "Buvayt", Mısır'da çeşitli mahallelerin adıdır.¹⁵⁸ C. H. Berker MEB. İslâm Ansiklopedisinde yazdığı "Büveyt" maddesinde, Boinet Bey A.'nın 'Dictionaire Géographique' (Egypt (Cairo, Ministry of Finance), 1899.) isimli eserine atıf yaparak, şimdiki halde Mısır'da bu isimde iki yer olduğunu, ayrıca Ali Mübarek'in, *Hitat cadîda* isimli eserinde, bu isimde bir mahal daha zikrettiğini kaydeder.¹⁵⁹ Bunlardan başka Bâvit (Asiût vilayeti Dayrût kazası) mevkiini de burada saymalıyız. Bu mahallerden biri Orta Çağ'da bir daire veya *kura*'nın merkeziydi.¹⁶⁰ Ebu Yakub'un lakabı da muhtemelen bu mahallelerden birinden gelir.¹⁶¹ Buveyt (Buwayt, البويط) olarak isimlendirilen yer;

¹⁵¹ Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, III, 17.

¹⁵² Ülkü, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Tarihi*, III, 68.

¹⁵³ Bkz. Hasan, *a.g.e.*, III, 54.

¹⁵⁴ Mutasım dönemi için bkz. Hasan, *a.g.e.*, III, ss. 61-62.

¹⁵⁵ Hasan, *a.g.e.*, III, 63.

¹⁵⁶ Bkz. Hasan, *a.g.e.*, III, 64.

¹⁵⁷ Taceddin Ebu Nasr Abdulvehhab İbn Takiyuddin es-Subkî, *Tabakatü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, yer yok, ty., I-II, 275; (Daru İhyâi el-Kutubi'l-Arabi Basımı, II, 162), (Not: Elimizde Sübki'nin et-Tabakat'ının bu baskısının yanında Kahire 1964 tarihli baskısı da mevcut olduğundan, ileriki dipnotlarda gerektiğinde bu farklılıklar belirtilerek verilmiştir.); İzzeddin İbnü'l-Esir el-Cezerî (ö. 630 h.), *el-Lübâb fi tehzîbi'l-Ensâb*, Daru Sadr, Beyrut ty., I, 189.; Ayrıca "Buveyt" in, Mısır'ın Said bölgesinde "Bûsîr ya da Suyût" denen yerlere yakın bir köy olduğu kaydedilir, bkz.: Ebu Muhammed Abdurrahman İbn Ebi Hatim er-Râzî, *Âdâbü's-Şâfiî ve menâkibuh*, Tahkik: Abdülğani Abdülhalik, Mektebetü'l-Turasi'l-İslâmiyye, Halep ty., 64 (eserin 5. dipnotu).

¹⁵⁸ C. H. Berker, "Büveyt" md, Komisyon (MEB), *İslâm Ansiklopedisi: İslâm Alemleri Tarihi, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lügati*, İstanbul 1961.; II, 845.

¹⁵⁹ Berker, "Büveyt" md., *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, II, 845.

¹⁶⁰ Berker, "Büveyt" md., *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, II, 845.

¹⁶¹ Benzer görüş için bkz.; C. H. Berker, "Büveyt" md., *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, II, 845.

Mısır'ın İskenderiye şehrine daha yakın olmakla beraber, İskenderiye şehrinin Güneydoğusu ile Kahire'nin Kuzeybatısı arasında, kasaba veya ilçe görünümünde bir yerdir.¹⁶²

Bazı kaynaklarda, Ebu Yakup ile ilgili olarak, البويطي “**el-Büveytî**” nisbesinin yanında veya da, onun yerine القرشي “**el-Kureşî**” nisbesi de zikredilmektedir.¹⁶³ El-Kureşî nisbesi Büveytî'nin soyunun, hocası İmam Şâfiî gibi Kureyşe dayandığını gösterir.

Büveytî'nin hangi tarihte doğduğuna dair bibliyografik-biyografik bölüm kaynaklarında her hangi bir bilgiye rastlayamadık.¹⁶⁴ Ancak, Büveytî'nin doğumuyla ilgili bazı rivayetlerden yola çıkarak, bir takım tahminlerde bulunmak mümkündür. **Birincisi**, Topkapı Sarayı III. Ahmed Kitaplığı (1079) nüshası giriş kısmında bulunan özetle yer alan rivayetten de anlaşıldığı gibi; Büveytî, ‘el-Muhtasar’ isimli eserini imla ettirip, bu eserini hocasına, Rebi’ b. Süleyman’ın huzurunda okumuştur. Sonra da Rebi’ bunu İmam Şâfiî’den rivayet etmiştir. Bu bilgi Büveytî'nin en azından, İmam Şâfiî'nin Mısır’a geliş tarihinden (199/200 h.) veya Mısır’da el-Muhtasar’ını imla ettirdiği tarihten (199-204 h.) çok yıllar önce, dünyaya gelmiş olduğunu ortaya çıkarmaktadır. **İkincisi**, İmam Şâfiî'nin vefatından önce Muhammed b. Abdullah ibn Abdilhakem (182 d. /268 ö.) ile aralarında geçen çekişmede kullanılan ibareler¹⁶⁵ Büveytî'nin en azından hicri 182

¹⁶²“Buveytî” isimli yerin coğrafi konumunun tesbitinde **Google Earth**’den yararlandık.

¹⁶³ Cemaluddin Abdurrahim el-İsnevî, **Tabakatu’s-Şâfiyye**, Tahk.: Abdullah Ebi’l-Cubur, Riyad 1981., I, 22; Abdurrahman İbn Ebi Bekr Suyûtî (849-911 h.), **Hüsnü’l-muhâdara fî ahbari Mısır ve’l-Kahire**, Tahkik: Ali Muhammed Ömer, Kahire 2007., I, 284.; Beşşar Avvad-Şuayb Arnaut, **Tahriru Takribi’t-Tehzîb lil Hafiz Ahmed b. Ali b. Hacer el Askalani**, Beyrut 1997., IV, 137.

¹⁶⁴ Sem’ânî “el-Ensâb” isimli eserinde Ebu Zekeriya Yahya b. Ali b. Muhammed et-Tahhan el-Mısırî’nin el-Büveytî’nin hicri 279 yılında doğduğu ve 354 yılında vefat ettiğine dair rivayetler aldığı zikredilmişse de, biz burada el-Büveytî’nin başka biriyle karıştırılmış olabileceğini düşünmekteyiz. Zira Ensab’da, bir yandan Büveytî’nin Şâfiî’nin halefi olduğu zikredilip, öte yandan doğum ve vefatının bir iki asır sonraya verilmesi bir burada bir yanlışlığı varlığını gösterir. Bkz. Sem’ânî, **el-Ensâb**, Takdim ve Talik: Abdullah Ömer el-Barudi, (Daru’l-Cinan Basımı), Beyrut 1988, I, 417.; **Büveytî hakkında Biyografik bilgi için sıralanan şu eserlere bakınız: Tarihu İbn Yunus es-Sadeffî**, Editör (Cem’ ve Tahkik): Abdu’l-Fettah Fethi Abdu’l-Fettah, Daru’l Kutubi’l İlmiyye, Beyrut 1421 h./ 2000 m., 2. cilt, I, 514.; Ebu Asım Muhammed b. Ahmed el-Abbadi, **Kitabu Tabakâtü’l-fukahâi’s-Şâfi’iyye**, Editör: Gösta Vitestam, Leiden: E.J. Brill, 1964, ss. 7-9; Takuyiddin Ebu Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî (İbn Salah), **Tabakâtü’l-fukahâi’s-Şâfi’iyye**, Tahkik: Muhyiddin Ali Necip, Daru’l Beşairi’l İslâmiyye, Beyrut 1992, II, 684; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî (h.748), **Siyeru a’lâmi’n-nübelâ**, (Editör) Tahrir ve Tahkik: Şu’ayb el-Arna’ut ve Salih es-Sem, Mu’essesetu’r-Risale, Beyrut 1403/1983, 25. Cilt., XII, 59.; Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatib el-Bağdadi, **Tarihu Madineti’s-Selam**, Tahkik-Ta’lik (Editör): Beşşar Avvad Ma’ruf, Daru’l-Ğarbi’l-İslâmi, Beyrut 2001., 17. cilt. XVI, ss. 439-444.; Tacuddin es-Sübkî, **Tabakatü’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ**, Editör: Mahmud Muhammed et-Tenâhi ve Abdulfettah Muhammed al-Hulv, 10. cilt, Daru’l-İhya el-Kutubi’l-‘Arabiyye, Kahire ty. ve İsa el-Babi’l-Halebi, Kahire 1964, II, 162.; Ebu Sa’id es-Sem’ânî, **el-Ensâb**, Editör Abdullah Ömer el-Barudi, Daru’l-Cinân, Beyrut 1988., 5. Cilt, I, 417.; Ahmet Özel, “**Büveytî**”, DİA., İstanbul 1988., VI, 500; Ahmed el-Shamsy, **The First Shâfi’î: The Traditionalist Legal Thought of Abu Ya’qub Al-Buwaytî (ö. 231/846)**, Islamic Law and Society, Editör: David S. Powers, Leiden 2007.

¹⁶⁵ İmam Şâfiî’nin ölmeden önceki son hastalığında İbn Abdilhakem Büveytî ile tartışmış, bu tartışmada, Büveytî, İbn Abdilhakem’e “Ben bu meclise senden daha layıkım” şeklinde bir ifade kullanmış, İbn Abdilhakem de aynı şekilde iddiada bulunmuştur. Bu ifade ve bu çekişme arada aşırı yaş farkının olmadığını, ilk olarak Büveytî’nin bu iddiada bulunmasının da, hem yaş hem de bilgide üstünlüğünün olduğu izlenimini vermektedir. Bkz. Ebu Bekr Ahmed el-Beyhakî, **Menakibu’s-Şâfiî**, Tahkik: Seyyid Ahmed Sakr, Daru’t-Turas, Kahire 1970., II, ss. 337-338; Sübkî, **Tabakatü’s-Şâfi’iyyeti’l-Kubra**, (Halebi Nüshası), Kahire 1964., II, 163.

doğumlu olan İbn Abdilhakem'den küçük yaşta olamayacağı izlenimi vermektedir.¹⁶⁶ Būveytînin doğum tarihiyle ilgili yaptığımız bu yorumların yanında **tercih ettiğimiz görüş**, Beyhâkî'nin Menakıb'ında geçen ibarede yer almaktadır. Şöyle ki; Beyhâkî Menakibu's-Şâfiî'de, Būveytî'nin bir konuda Müzeni için; O daha “*zayıf, küçük, bir gençti*” (صبيًا صغيرًا ضعيفًا) *sabiyyen sağıren da'ifen*)¹⁶⁷ dediğini kaydetmiştir. Būveytî'nin, 175 h./791 m. de doğmuş olan Müzeni'yi bu şekilde açıkça tavsif etmesinden yola çıkarak, Būveytî'nin Müzeni'nin doğum tarihi olan hicri 175 yılından çok evvel, en azından 170 h. civarında doğmuş olabileceğini söylemek mümkündür.¹⁶⁸

Būveytî ailesi ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Ancak çalışmamız esnasında bir yerde “İbn el-Būveytî”, şeklinde bir ibareye rastladık. Ebu Amr el-Müstemli'nin Muhammed b. Yahya ez-Zuhaylî'nin meclisinde bulunurken ez-Zuhaylî'nin kendilerine Būveytî'den gelen mektubu okuduğu ile ilgili, kaynaklarda geçen rivayetin ilgili kısmı, İbn Kesir ed-Dimeşki'ye ait, *Tabakat li-Fukahai's-Şâfiîyyin* isimli eserin bir basımında “*fe karae aleyna Kitabu **ibn 'il-Būveytî** ileyhi ve izâ fihi...*”¹⁶⁹ şeklinde “İbni'l-Būveytî” ibaresi geçse de, İbni Kesir'in *Tabakatu's-Şâfiîyye* isimli eserinin Daru'l-Medari'l-İslâmî basımında “*yakreu aleyna Kitabu'l-Būveytî ileyhi ve izâ fihi...*” şeklinde geçmekte ve burada “İbni'l-Būveytî” ibaresi geçmemektedir.¹⁷⁰ Ulaştığımız hemen tüm eserlerde de, sadece el-Būveytî'nin kendisinden sözedilmektedir.

B. İsim, Künye ve Lakabı

El-Būveytî'nin *isminin Yusuf b. Yahya, künyesinin de Ebu Ya'kub* olduğu hususunda kaynaklarda, herhangi bir ihtilafa rastlamadık.¹⁷¹ Ancak kaynaklarda Ebu Yakub için çeşitli lakabların kullanıldığını görmekteyiz. Bunlar arasında en çok geçen

¹⁶⁶ Būveytî'nin incelediğimiz ahlâk anlayışını göz önüne aldığımızda, kendisinden yaşça büyük bir insan ile böyle bir mücadelede bulunması hayal sınırlarımızı zorlamaktadır. Hocası yanında metin bir yeri olan Būveytî, kişilik açısından öteki arkadaşlarınca da takdir edilmiştir. (Bkz. es-Sübkî, *Tabakatü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ*, Kahire bsk., II, 163.) Bununla beraber kaynaklarda Būveytî'nin, İmam Şâfiî'nin ekabirinin en büyüğü ve en fakihi olduğu bildirilmiş. Dönemin Mısır Emiri'nin içlerinde Muhammed b. Abdilhakem'in de bulunduğu ekâbirden bazılarını İmam Şâfiî'ye gönderdiği, İmam Şâfiî'nin de kendi yerine onları Būveytî'ye sevk ederek ona ve fetvalarına ne kadar güvendiği kaydedilmiştir. Bkz. Ebu Asim el-Abbadi, *Kitabu Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'yye*, Editör: Gösta Vitestam, (Leiden: E.J. Brill), 1964. 7.

¹⁶⁷ Genç ve zayıf olduğu ifade edilse de dipnotunda ayrıca ‘küçük’ olduğu ifade edilmektedir, bkz. el-Beyhâkî, *Menakibu's-Şâfiî*, II, 347.

¹⁶⁸ Benzer görüş için bkz. Ahmed el-Shamsy, “*The First Shâfi'î*”, 304.

¹⁶⁹ Bkz. İbn Kesir ed-Dimeşki, *Tabakat li-fukahâi's-Şâfiîyyin*, Tahkik: Ahmed Ömer Haşim-Muhammed Azb, Mektebetu's-Sekafeti'd-Diniyye, Kahire 1993., I, 162.

¹⁷⁰ Bkz. İbn Kesir ed-Dimeşki (ö. 776), *Tabakatu's-Şâfiîyye*, Tahkik: Abdulhafız Mansur, Daru'l-Medari'l-İslâmî, Beyrut 2004 (birinci basım), I, 162.

¹⁷¹ Bkz.; Zirikî, *el-A'lam*, VIII, 257; es-Sübkî, *Tabakatü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ*, Kahire baskısı, II, 162; Şehabuddin Ebu'l Fadl Ahmed b. Hacer el-Askalanî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Daru'l-İhyai't-Turasi'l Arabî, y.y., ty., VI, 270.; Hasan Heyto, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfi'yye*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1988., 87.; Ancak el-Fihrist'in (thk. Rıza Teceddüd) Tahran basımında İsim ve künyesinin yerinin karıştırıldığı, dipnotunda durumun düzeltildiği görülmektedir, bkz. İbn Nedim, *el-Fihrist*, Tahran, ty., 265.

lakab “*el-Büveytî*” lakabıdır.¹⁷² Bunun yanında kendi asrında “*İmamı’l-Allame*”¹⁷³, “*Seyyidu’l-Fukahâ*”¹⁷⁴, “*Cebelu’n min Cibali’l-İlm ve’d-Din*”¹⁷⁵, “*Lisani’s-Şâfi*”¹⁷⁶, “*Halifetu’s-Şâfi*”¹⁷⁷ “*A’lemu Ashabi’s-Şâfi*”¹⁷⁸, şeklinde vasıflar ile tavsif edilmiştir.

Semani el-Ensab isimli eserinde, **Tarihi Şirazi’de, İbnü’l-Leys eş-Şirazi’nin** Büveytî için “**Ebi Abdillah el-Fakih el-Büveytî**” lakabını kullandığını kaydetmektedir.¹⁷⁹ Ancak biz kaynaklarda el-Büveytî’nin “Ebi Abdillah” şeklinde tavsif edildiğine rastlamadık. Yine el-Ensab’da Ebu Hüseyin Temim b. Sabit’in el-Büveytî’yi “*el-Büveytî es-Sâidî*” olarak zikrettiği kaydedildikten sonra, Ebu Zekeriya Yahya b. Tahhan el-Mısırî’nin bir duyumuna dayandırılarak, Büveytî’nin doğum tarihinin 279 h., Vefatının da 350 h. olduğu zikredilmesi, el-Büveytî’nin başka biriyle karıştırılmış olduğunu göstermektedir.¹⁸⁰

İsnevî Tabakatı’nda, el-Büveytî’yi “Ebu Ya’kub Yusuf b. Yahya el-Kureşî el-Büveytî” şeklinde “*el-Kureşî*” sıfatını da ekleyerek tanımlamaktadır.¹⁸¹ Sübkî ve diğer bazıları ise, Ebu Yakub künyesine ek olarak “*el-Büveytî el-Mısırî*” sıfatlarını ekleyerek tanımlamaktadır.¹⁸²

C. Büveytî’nin Hocaları ve Etkilendiği Âlimler

Ebu Ya’kub Yusuf b. Yahyâ el-Büveytî, bizzat İmam-ı Şâfiî’den fıkhi öğrenmiş, sohbetine katılmış, ondan ve Abdullah ibn Vehb ile diğer başkalarından (bir cemaattan) da hadis rivayet etmiştir.¹⁸³ İlmîni daha da geliştirmek maksadıyla Suriye, Irak ve Hicaza gittiği kaydedilen¹⁸⁴ el-Büveytî’nin, doğrudan ders aldığı en önemli hocaları arasında kaynaklarda isimleri açıkça zikredilenler, *İmam Şâfiî* ve *Abdullah ibn Vehb*’dir. Bunların

¹⁷² Zehebî, **Siyeru a’lâmi’n-nübelâ**, Tahkik: Salih es-Semm, Muesssetu’r-risâle, Beyrut 1983, XII, 58.

¹⁷³ Zehebî, **a.g.e**, XII, 58.

¹⁷⁴ Zehebî, **a.g.e**, XII, 58.

¹⁷⁵ es-Subkî, **Tabakatü’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ**, II, 163.

¹⁷⁶ Bkz. Şirazî, **Tabakatu’l-fukahâ**, Tahkik: İhsan Abbas, Beyrut 1970, 98.

¹⁷⁷ İmam Şâfiî, “Meclisimi Büveytî’den daha çok hak eden yoktur” demıştır. Bkz. Şirazî, **Tabakatu’l-fukahâ**, Tahkik: İhsan Abbas, Beyrut 1970, 98.; ayrıca Sübkî’de “vestahlefehu badehu” denilmektedir. Bkz. es-Sübkî, **Tabakatü’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ**, II, 162.

¹⁷⁸ Sübkî, **Tabakatü’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ**, II, 163.; Zehebî, **Siyeru a’lâmi’n-nübelâ**, Tahkik: Salih es-Semm, XII, 58.; Şirazî, **Tabakatu’l-fukahâ**, Tahkik: İhsan Abbas, Beyrut 1970, 98.

¹⁷⁹ Ebu Sa’d Abdulkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temimi es-Sem’ânî (h. 562/m. 1166), **el-Ensâb**, Tahkik ve Talik: Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemani, Beyrut 1980, II, 339.; İzzeddin İbnü’l-Esir el-Cezerî (ö. 630 h.), **el-Lübâb fi tehzîbi’l-Ensâb**, Daru Sadr, Beyrut ty., I, 189.

¹⁸⁰ es-Sem’ânî (h. 562/m. 1166), **el-Ensâb**, Tahkik: Abdullah Ömer el-Barudî, (Daru’l-Cinân Basımı), Beyrut 1988, I, 416.

¹⁸¹ el-İsnevî, **Tabakatu’s-Şâfi’iyye**, I, 20.

¹⁸² Bkz. Sübkî, **Tabakatü’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ**, II, 162.

¹⁸³ Bkz. Büveytî, **el-Muhtasar**, Topkapı Sarayı (1079) nüshası, **Xa** (Giriş Bölümü); es-Sübkî, **Tabakatü’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ**, Daru İhyâi’l-Kutubi’l-Arabi, II, 162.; Şemsuddin Muhammed İbn Ahmed İbn Osman ez-Zehbî (ö. 748), **Siyeru a’lâmi’n-nübelâ**, Müessesetu’r-Risale, Beyrut 1983, XII, 59.; el-Askalanî, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, VI, 270.; Ebu Zekeriya Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, **Tehzîbu’l-esmâ ve’l-lugât**, Daru’l Kutubi’l İlmiyye, Beyrut ty., I, 64.

¹⁸⁴ Ahmed el-Shamsy, “**The First Shâfi’î**”, 304.

yanında Büveytî, el-Muhtasar'da *İmam Mâlik, Ebu Hanife, İbn Sevr, Evzaî, Ebu Sevr*,¹⁸⁵ *Ebu Yusuf* ve *Ebu Muhammet*'in fikirlerine de yer vermektedir.¹⁸⁶

Ebu Yakub el-Büveytî'yi, hocaları yönünden eski ve yeni şeklinde tanımlamanın bir sakıncası yoksa **el-Büveytî'nin İbni Vehb veya Mâliki dönemi**, onun Mâliki mezhebine müntesip olduğu eski dönemini oluştururken; **Büveytî'nin Şâfiî dönemi**, Büveytî'nin Mısır'da İmam Şâfiî ile tanışıp mezhebin en önemli alimlerinden biri haline geldiği yeni dönemini oluşturur.

Birçok kişiden (bir cemaat) hadis rivayet etmesine rağmen, Büveytî'nin kaynaklarda isimleri açıkça zikredilen hocaları şunlardır:

1-) Ebu Muhammed b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Misri (ö. 197 h.); Ulaştığımız hemen her kaynakta, İmam Şâfiî dışında, el-Büveytî'nin başka hocaları da olmasına rağmen¹⁸⁷ ismi açıkça zikredilen tek isim, İbn Vehb olarak bilinen Mâliki âlimi Ebu Muhammed b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Misri (ö. 197 h.)'dir.¹⁸⁸ Büveytî Mâliki mezhebine müntesib iken; kıraat, tefsir, hadis, fıkıh ve tarih konularında devrin önde gelen âlimlerinden sayılan İbn Vehb'den hadis rivayetinde bulunmuş ve Mâliki fikhını ondan almıştır.¹⁸⁹ İyi bir hadis alimi olan İbn Vehb'in, hadis bilgisine duyulan güven sebebiyle, derslerine büyük rağbet gösterildiği, öyle ki bir defasında oluşan izdihamdan yaralandığı kaydedilmiştir.¹⁹⁰ İbn Vehb'den, Abdurrahman b. Mehdi, Ahmed b. Salih el-Misri, Yahya b. Yahya en-Nisâburi, Harmele b. Yahya, Ali İbn el-Medini, Asbağ b. Ferec, Muhammed b. Abdullah ibn Abdilhakem, Yunus b. Abdilala, Rebi b. Süleyman el-Murâdî, Ahmed b. İsa et-Tüsterî, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî, Sahnûn b. Said ve diğerleri hadis rivayet etmişlerdir.¹⁹¹ *İbn Vehb'in Leys b. Sa'd ve İmam Mâlik gibi hocaları da, Büveytî gibi, İbn*

¹⁸⁵ Ebu Sevr olarak bilinen İbrâhim b. Halid el-Kelbi el-Bağdadi (ö. 240 h.), İmam Şâfiî'nin kadim görüşlerinin ravilerinden biridir. Önceleri Ebu Hanife'nin görüşünderken, İmam Şâfiî'nin Bağdat'a gelişiyle İmam Şâfiî'ye tabi olmuş ve kitaplarını okumuştur. Bkz. İsnevî, *Tabakatu's-Sâfiyye*, Beyrut (Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye basımı)1987, I, 24.

¹⁸⁶ Örnek için bkz. Büveytî, **el-Muhtasar**, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Nüshası (no. 1079), "*Siyeru'l-Evzaî*" babı, ss. **148b-151b**.

¹⁸⁷ Bkz. Büveytî, **el-Muhtasar**, Topkapı Sarayı Müzesi (1079) nüshası kapak sonrası giriş metnine bakınız

¹⁸⁸ Büveytî ile ilgili biyografik ve bibliyografik eserlerin zikredildiği, tezimizin 164. Dipnotunda geçen eserlere bakınız.

¹⁸⁹ Bkz. Ali Ahmed Ali Salim, **Dirâset ve Tahkik li Kitabi Muhtasari'l-Büveyti fi'l-Fikhi'l-Şâfiî (Min Evveli Babi'l-Hayd ilâ Ahir Babi's-Sulh)**, Master Tezi, Ezher Üniversitesi, Demeñhur 2006, 14; ayrıca bkz. Saffet Köse, "*İbn Vehb*" md., DİA, İstanbul 1999, XX, 441.

¹⁹⁰ Köse, "*İbn Vehb*" md., DİA, XX, 441.

¹⁹¹ İbn Hacer, **Tehzibu't-Tehzib**, İ'tinena bih: İbrâhim Zeybek-Adil Murşid, Muessesetu'r-Risâle (Beyrut), ty, II, 453; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, Tahkik: Kamil el-Harrat, Beyrut 1982, IX, 224.

*Vehb'den hadis rivayet etmişlerdir.*¹⁹² İbni Vehb'in h. 195 veya 196 yılında vefat ettiği rivayetleri olmakla birlikte, Kahire'de, 25 Şaban 197 tarihinde vefat ettiği kaydedilir.¹⁹³

2-) Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (ö. 204 h.)

Önceleri İmam Mâlik'in görüşleri ile hareket eden Büveytî'nin, Mısır'da karşılaştığı İmam Şâfiî ile, kısa da olsa, yoğun geçen birkaç yılı, O'nun hayatının yönünü değiştirmiştir.¹⁹⁴ Ebu Bekir es-Sayrafi "*Şerh İhtilaf eş-Şâfiî ve Mâlik*" isimli eserinde, Büveytî'nin İmam Mâlik'in görüşlerinden ayrılıp, İmam Şâfiî'nin görüşlerine geçişini Büveytî'nin ağzından şöyle nakleder: "*Şâfiî Mısır'da bize geldiğinde, daha çok, İmam Mâlik'e cevap veriyordu, bunun üzerine ben Onu suçluyorum ve hayretler içinde kalıyordum. Daha sonra, namaz ve duayı artırarak, Yüce Allah'a, bana hangisiyle beraber olmamın hak olduğunu göstermesi için yalvardım, bunun üzerine rüyamda İmam Şâfiî ile beraber olmamın doğru olacağını gördüm, böylece bulduğum yolda devam ettim.*"¹⁹⁵ Ebu Yakub el-Büveytî tutunduğu yeni yolda, yeni hocasının ilim halkasının varisi ve talebelerinin müderrisi olmakla en üst sıraya çıkmayı başarmış, birçok talebe yetiştirmiş, Şâfiî düşüncesinin yayılmasında çok önemli bir şahıs olmuştur.¹⁹⁶ Yetiştirdiği talebeler birçok yere yayılmış, Şâfiî fıkıh düşüncesinin de, yayılmasını sağlamışlardır.¹⁹⁷

Büveytî'nin, hocası İmam Şâfiî'nin yanında sarsılmaz bir yeri vardı.¹⁹⁸ İmam Şâfiî, Büveytî'yi yeterlilik açısından takdir etmiş, kendisinden sonra ders halkasını yönetmeye en liyakatli kişi olarak tanımlamıştır.¹⁹⁹

Tezimizin ileriki kısımlarında İmam Şâfiî ile ilgili detaylı bilgiler verdiğimiz için burada bu kadarıyla yetiniyoruz.

¹⁹² Köse, "*İbn Vehb*" md., DİA, XX, 441.

¹⁹³ Köse, **a.g.md.**, DİA, XX, 441.; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, Tahkik: Kamil el-Harrat, Beyrut 1982, IX, 229.

¹⁹⁴ Bkz. Takuyiddin Ebu Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezuri (İbn Salah), **Tabakat Fukahai's-Şâfiyye**, Daru'l Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut 1413 h./1992 m., II, 683.

¹⁹⁵ İbn Salah eş-Şehrezuri, **a.g.e.**, II, ss. 682-683; İmam Şâfiî Mısır'a gelince, sadece Büveytî değil, Mâliki mezhebine mensub başka ileri gelenlerin de, İmam Şâfiî ile yürüdükleri ve ondan ders aldıkları anlaşılmaktadır. Örneğin, Mâlikilerin büyüklerinden biri olarak zikredilen Ebu Ali Abdulaziz b. Eyyub b. Miklâs el-Huzaî (ö. 234 h.) de bunlardan biridir. Bkz. Ebu Bekr Hidayetullah (ö. 1014 h.), **Tabakatu's-Şâfiyye**, Tahkik: Adil Nuveyhiz, Beyrut 1982, 19.; Zekeriyâ b. Ahmed el-Belhi de, Ebu Cafer Muhammed b. Ahmed b. Nadr Et-Tirmizî'nin rüyasında, İmam Mâlik, Ebu Hanife ve İmam Şafii'den hangisinin görüşlerini yazacağına yönelik sorusuna Hz. Peygamber (s.a.v)'in, sünnete muhalefet edenlere cevap verdiğini vurgulayarak İmam Şafii'yi onayladığını rivayet eder. Bkz. el-Maverdi, **el-Hâvi'l-kebîr**, Tahkik: Ali Muhammed Muavviz-Abdulfettah Ebu Sunne, Beyrut 1994, (Mukaddime Cildi), 23.

¹⁹⁶ Bkz. es-Sübkî, **Tabakatü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ** (Daru İhyâ-Halebi Basımı), II, 163.

¹⁹⁷ Bkz. Ebu Asım el-Abbadi, **Kitabu Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'yye**, ss. 7-8,

¹⁹⁸ es-Sübkî, **a.g.e.**, II, 163.

¹⁹⁹ Bkz. Beyhakî, **Mekibü's-Şâfiî**, II, 338; es-Sübkî, **a.g.e.**, II, 163.

D. Büveytî'nin Öğrencileri

İmam Şâfiî'nin güzide talebesi Ebu Yakub el-Büveytî İmam Şâfiî'nin ders halkasını kendisinden sonra teslim alıp yönettiği için birçok talebesi olmuştur. Bu talebelerden bir kısmı kendi eli altında yetişmişken, bir kısmı da kendi öğrencilerine öğrencilik yapmak suretiyle Büveytî'nin dolaylı talebesi olmuşlardır. Büveytî'nin elinin altında yetişen öğrencileri şehirlere yayılarak Şâfiî'nin ilmini en uzak yerlere taşımışlardır.²⁰⁰

Kaynaklarda Büveytî'den bizzat fıkıh alanların isimleri oldukça sınırlı sayıda zikredilirken, kendisinden hadis rivayet etmek yoluyla talebelik yapmış birçok isim zikredilmektedir. Ancak bu isimlerin, hadis rivayeti yanında, Büveytî'den öteki ilimleri de öğrenmiş olmaları mümkündür.

Ebu Yakub el-Büveytî'nin, kaynaklarda ulaşabildiğimiz, bilinen bütün öğrencileri Kur'an ve sünneti hayatının merkezine yerleştirmiş, gelenekselci (ehl-i hadis/eserci) anlayışa sahiptirler.²⁰¹ Kendisine dolaylı olarak talebelik etmiş şahıslar da, aşağıda göreceğimiz gibi, ya ehl-i hadis veya ehl-i hadise çok yakın kişilerden oluşmaktadırlar.²⁰² Aşağıda, kaynaklarda ulaştığımız kişilerden, Büveytî'den direk veya dolaylı şekilde etkilenmiş isimleri, tek tek, ele aldık. Büveytî'nin etkilediği kimseleri tanımakla aynı zamanda, Büveytî'nin kendisini daha yakından tanımayı ve Büveytî'yi daha doğru değerlendirme imkânına kavuşmayı hedefledik.²⁰³

²⁰⁰ Ebu Asım Muhammed b. Ahmed el-Abbadi, **Kitabu Tabakâti'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, Leiden 1964, 8.; ayrıca bkz. İhsan Apak (Editör), **İslâm Âlimleri Ansiklopedisi**, İstanbul ty., III, 334.

²⁰¹ Büveytî'nin öğrencileri ve onların öğrencileri için dipnot 164'e olduğu kadar, şu eserlere de bkz. Cemaluddin Ebi'l-Haccac Yusuf el-Mizzî (h. 654-742), **Tehzîbu'l-Kemâl fî esmai'r-ricâl**, (c. 1-35), Tahkik: Beşşar 'Avvad Ma'ruf, (Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1983-1992), XXXII, 473; Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Kâşif fî marifet men lehu rivaye fi'l-kutubi's-sitte*, Takdim ve Talik (Editör): Muhammed 'Avvame, (Daru'l-Kible li's-Sekafeti'l-İslâmiya ve Muassese Ulumu'l-Kur'an, Cidde 1413 /1992) II, 401; İbn Münzir en-Nisâburi (h. 318), **el-Işraf ala mezahibi'l-ulemâ**, Tahkik: Ebu Hammad Sagir Ahmet el-Ensari, Editör (Neşreden): Mekke li's-Sekafe, yy. 1425/2004) 1, 248; Takiyuddin el Ebu'l-Abbas al-Makrîzî, **Kitâbu'l-Mukaffa'l-kebîr**, Editör (Tahkik): Muhammed el-Ya'lavi, 8. cilt, Daru'l-Ğarb el-İslâmi, Beyrut 1991, VI, 97 ve 270; Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessas (h. 370), **Muhtasaru İhtilafi'l-ulema**, Editör (Tahkik): Abdullah Nezîr Ahmed, 5. cilt, Dar ul-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut 1416/1995, V, 237; Ebu Bekir Muhammed b. İbrâhim b. Münzir en-Nisâburi (h. 318), **el-Işraf ala mezahibi'l-ulema**, Editör (Tahkik): Ebu Hammad Sağir Ahmed el-Ensâri, Mektebe Mekketu's-Sekafiyye 2004, I, 248; Benzer görüş için bkz. Ahmed el-Shamsy, Islamic Law and Society, **The First Shâfi'i: The Traditionalist Legal Thought of Abu Ya'qub Al-Buwaytî (ö. 231/846)**, Editör: David S. Powers, Leiden 2007, 324, **Not:** Sonraki dipnotlarda bu eser; "el-Shamsy, **"The First Shâfi'i"** şeklinde verilmiştir.

²⁰² Bkz. el-Shamsy, **"The First Shâfi'i"**, ss. 324-325.

²⁰³ Büveytî'ye ve onun talebelerine talebelik yapmış şahıslar için Bkz. Sübkî, **Tabakatü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ**, (Daru İhyâ), II, 163; el-Shamsy, **"The First Shâfi'i"**, ss. 324-325.; ayrıca bkz. Abdülkadir el-Mehîrî, **Mevsu'âtu a'lami'l-Ulemâi ve'l-Edibbâi'l-Arabi'l-Müslimin**, Beyrut 2005., IV, ss. 222-223.

1- Doğrudan Öğrencileri veya Öğrencilerinin Yetiştirdiği Alimler

a- Rebi' b. Süleyman el-Murâdî²⁰⁴:

Şâfiî mezhebinin meşhur ravisi Rebi' b. Süleyman, Büveytî'nin elinin altında çalışmış en önemli alimlerden biridir. İmam Şâfiî'nin vefatından sonra da, kurulan ders halkası içerisinde yer almıştır.²⁰⁵ Kaynaklarda yalın bir şekilde geçen Rebi' ismiyle kastedilen, Rebi' b. Süleyman el-Murâdî'dir; İmam Şâfiî'nin öteki talebesi Rebi b. Süleyman el-Cîzî ise, kaynaklarda “el-Cîzî” ilavesiyle geçmektedir.²⁰⁶

İbn Salah'ın da ifade ettiği gibi **Büveytî, 'el-Muhtasar' isimli eserini İmam Şâfiî'ye Rebi b. Süleyman'ın huzurunda okumuş,**²⁰⁷ bu sebeple **el-Muhtasar, Rebi' b. Süleyman tarafından da rivayet edilmiştir.**²⁰⁸

b- Ebu İsmail et-Tirmizî (280/893)²⁰⁹:

Hicri 190 yılından sonra dünyaya gelen bu alim, meşhur muhaddis, Sünen sahibi Ebu İsa et-Tirmizî'den farklıdır.²¹⁰ Kaynaklarda Ebu İsmail'in tam adı, Muhammed b. İsmail b. Yusuf es-Sülemi et-Tirmizî el-Bağdadi şeklinde geçmektedir.²¹¹

*Ebu İsmail et-Tirmizî'nin el-Büveytî'den rivayet edilen Şâfiî kitaplarına sahip olduğu kaydedilir.*²¹²

²⁰⁴ İbnu'n-Nedim, **el-Fihrist**, Editör: Gustav Flügel, Beyrut, ty, s. 212.; Sübkî, **Tabakatu's-Şâfiyye**, (Daru İhyâ), II, 163.

²⁰⁵ İbn Hacer el-Askalanî, **Tevâli't-tesîs li meâli Muhammed b. İdrîs**, Tahkik: Ebu'l Fidâ Abdullah el-Kadî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1406 h./1986 m., 185.

²⁰⁶ Bkz. Nevevî (ö. 676 h.), **Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lugât**, c. I (birinci kısım), 188.

²⁰⁷ İbn Salah, **Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'yye**, Tahkik: Muhyiddin Ali Necip, Beyrut 1992, II, 684; el-İsnevî (ö. 772 h.), **Tabakatu's-Şâfiyye**, I, 21.; ayrıca bkz. Büveytî, **el-Muhtasar**, Süleymaniye/Murad Molla ve Kahire nüshalarının giriş bölümleri.

²⁰⁸ el-İsnevî (ö. 772 h.), **Tabakatu's-Şâfiyye**, I, 21.

²⁰⁹ İbnu'n-Nedim, **el-Fihrist**, (Editör: Gustav Flügel), 212; Sübkî, **Tabakatü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ**, (Daru İhyâ), II, 163; bkz. Sema'ni, **el-Ensab**, Beyrut 1980, II, 339.

²¹⁰ Ali Ahmet Ali Sâlim, **Dirâse ve tahkîk li Kitâbi Muhtasâr el-Büveytî fi'l-Fikhi's- Şâfi'î (Min evveli bab el-Hayd ilâ âhir Bab es-Sulh)**, Ezher Üniversitesi, Master Tezi, Demenhur/Mısır 2006 m./1427 h., 18.

²¹¹ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, Tahkik: Ali Ebu Zeyd, Beyrut (Muessetu'r-Risâle), 1983, XIII, 242.

Ebu Davud, Tirmizî, Nesai, İbn Ebî'd-Dünya, Musa b. Harun, İbn Sâid, İbn Mahled, el-Mahamili, İsmail es-Saffar, Ahmed b. Kamil, Hayseme b. Süleyman, Ebu Sehl b. Ziyad, Ebu Bekir en-Neccad, Ebu Bekir eş-Şâfiî ve daha birçok kişi Ebu İsmail et-Tirmizî'den hadis rivayet etmiştir. Bkz. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, Tahkik: Ali Ebu Zeyd, Beyrut (Muessetu'r-Risâle), 1983, XIII, 242.; ayrıca bkz. Ali Ahmet Ali Sâlim, **Dirâse ve tahkîk li Kitâbi Muhtasâr el-Büveytî fi'l-fikhi's- Şâfi'î (Min evveli bab el-Hayd ilâ âhir Bab es-Sulh)**, 18.

Nesai, Ebu İsa et-Tirmizî'yi “sikâ” olarak, Darekutni de onu “Sadûk” olarak nitelendirir. Bkz. Zehebî (ö. 748 h.), **Tezkiretu'l-Huffâz**, II, Daru İhyâi Turâsi'l-Arabi, 1374 h., 604.

²¹² Ebu İsmail et-Tirmizî'nin Nişabur'a geldiği zaman yanında Ebu Yakub el-Büveytî'den rivayet edilen İmam Şâfiî'nin kitaplarının olduğu, İshak b. Rahaveyh'in de et-Tirmizî'ye bu kitaplardan kimseye sözetmemesi ricasında bulunduğu, Ebu İsmail et-Tirmizî'nin de Nişabur'dan çıkana kadar bu kitapları kimseye aktarmadığı kaydedilmektedir. (Bkz. Ebi Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hatim er-Râzî(240-327 h.), **Âdâbü's-Şâfi'î ve menâkıbuh**, Tahkik: Abdulgani Abdulhâliq, Mektebetü'l-Turasi'l-İslâmiyye, Halep ty., ss. 64-65.) İshak b. Rahaveyh'in Ebu İsmail et-Tirmizî'den böyle bir talepte bulunmasının nedeni, kendi öğretisinden daha iyi bir öğreti sebebiyle kendi talebelerinin kendisini bırakabileceği korkusu olmalıdır. (Bkz. İbn Ebi Hatim (240-327

Ebu İsmail et-Tirmizî, hicri 280 yılı Ramazan ayında vefat etmiş ve Ahmed b. Hanbel'in kabrinin yanına defnedilmiştir.²¹³

c- Osman b. Said ed-Dârimî es-Sicistanî(ö. 280 h. / 894 m.):²¹⁴

Sicistanlı olup Temim Kabilesinin Dârim koluna mensup olan ed-Darîmî'nin, doğum tarihi kesin olarak bilinmese de, hicri 200 yılı civarında doğduğu zikredilir.²¹⁵

Ed-Dârimî, **Fıkıh ilmini İmam Şâfiî'nin seçkin talebesi Ebu Yakub el-Büveytî'den**²¹⁶ Arapçayı ibni A'rabi'den, Hadis'i ise İbnu'l-Medini'den almıştır.²¹⁷

Darimi Hadislere yapılan itirazlar üzerinde durmuş, Hadislerin müdafasına önem vermiştir. Fıkıhta da Şâfiî mezhebine bağlı âlimler arasında sayılmıştır.²¹⁸

Ed-Dârimî, Cehmiyye ve Mutezile'nin halku'l- Kur'an vb. yanlış itikadi görüşlerini eleştirmiş, *hocası el-Büveytî gibi* Kur'an'ın Yüce Allah'ın kelamı olduğunu ve yaratılmamış olduğunu ifade etmiş ayrıca, eğer Kur'an mahluk olsaydı beşer sözünden bir farkının kalmamış olacağını ifade ederek, bu iddiaya şiddetle karşı çıkmıştır.²¹⁹

h.), **Âdâbu's-Şâfiî ve menâkibuh**, Tahkik. Abdulgani Abdulhaliq, ss. 64-65. Ayrıca benzer görüş için bkz. Ahmed el-Shamsy, "**The First Shâfiî**", 326.) Bu olay, aynı zamanda, Büveytî'nin kişilik olarak önemine ve İmam Şâfiî'den aktardıklarının muteberliğine işaret etmesi açısından ayrıca dikkate değerdir. (Bkz. İbn Ebi Hatim er-Râzî (240-327 h.), **Âdâbu's-Şâfiî ve menâkibuh**, ss. 64-65.)

²¹³ Ebu Ya'la, **Tabakatu'l-Hanâbile**, I, 280.; bkz. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, Tahkik: Ali Ebu Zeyd, Beyrut (Muessetu'r-Risâle), 1983, XIII, 243.

²¹⁴ Sübkî'ye ait Tabakatta Osman b. Said Halid b. Said es-Sicistanî şeklinde geçmektedir, bkz. Sübkî, **Tabakatu's-Şâfiyye**, (Daru İhyâ) II, 302.; Zehebî, Tezkiretu'l-Huffâz'da "Ebu Said Osman b. Said b. Halid es-Sicistanî" olarak kaydeder. Bkz. Zehebî (ö. 748 h.), **Tezkiretü'l-huffâz**, Daru İhyâi Turâsi'l-Arabi, 1374 h., II, 621.; ayrıca bkz. Abdullah Aydınli, "**Dârimî, Osman b. Saîd**" md., DİA, İstanbul 1993., VIII, ss. 495-496.

²¹⁵ Aydınli, "**Dârimî, Osman b. Saîd**" md., DİA, VIII, 495.

Ebu said ed-Dârimî, Sünen ile bilinen Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl ed-Dârimî es-Semerikandî'den farklıdır. Sünen sahibi Ebu Muhammed ed-Dârimî hicri 181'de doğup 255'te vefat etmiştir. Bkz. Zirikî, **el-A'lâm**, IV, 65; ayrıca bkz. Abdullah Aydınli, "**Darimi, Abdullah b. Abdurrahman**" md., DİA, İstanbul 1993, VIII, 494.

²¹⁶ es-Sübkî, **Tabakâtü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ** (Daru İhyâ-Halebi Basımı), II, 302; Ebu Asım Muhammed b. Ahmed el-Abbadi, **Kitabu Tabakâti'l-fukahâi's-Şâfi'yye**, Leiden 1964, 45; İbnu'l-İmâd (1032 h.-1089 h.), **Şezerâtu'z-zeheb**, Tahkik: Muhammed el-Arnaût, Beyrut 1988, III, 330; Aydınli, "**Dârimî, Osman b. Saîd**" md. DİA, VIII, 495.

²¹⁷ İbnu'l-İmâd (1032 h.-1089 h.), **Şezerâtu'z-zeheb**, Tahkik: Muhammed el-Arnaût, Beyrut 1988, III, 330.

Hadis, fıkıh, tefsir ve akaid ilimlerinde yaptığı çalışmalarla tanınan Ebu Said ed-Dârimî'nin ilmi şahsiyetinde, daha çok hadisçilik ve kelâmcılığın ağır bastığı kaydedilir. Aydınli, "**Dârimî, Osman b. Saîd**" md., DİA, VIII, 495.

Ed-Dârimî Herat'ın muhaddisi olarak anılmaktadır. Bkz. es-Sübkî, **Tabakâtü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ** (Daru İhyâ-Halebi Basımı), II, 302.

Ed-Dârimî, Rivayet ettiği hadisleri, hacimli bir eser olduğu söylenen fakat günümüze ulaşip ulaşmadığı bilinmeyen *el-Müsned* adlı eserinde toplamıştır. Bkz. Zehebî (ö. 748 h.), **Tezkiretü'l-huffâz**, Daru İhyâi Turâsi'l-Arabi, 1374 h., II, 622; Aydınli, "**Dârimî, Osman b. Saîd**" md., DİA, VIII, 495.

²¹⁸ Aydınli, "**Dârimî, Osman b. Saîd**" md., DİA, VIII, 495.

²¹⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "**Dârimî, Osman b. Saîd**" md., *Akaide Dair Görüşleri* bölümü, DİA, VIII, 496.; Aydınli, "**Dârimî, Osman b. Saîd**" md., DİA, VIII, 496.

Ayrıca, Osman b. Said ed-Dârimî, hocası el-Büveytî'nin ölümünden sonraki bir zamanda, kelami bir meselede kullandığı ifade sebebiyle 8 yıl kadar hapsedilmiş, hapishanedeyken el-Büveytî'nin yaptığı gibi her Cuma gusül abdestini aldıktan sonra camiye doğru çıkmaya yeltenmiş, kendisine izin verilmeyince de "Ey rabbim ben elimden geleni yaptım ancak engeller benim dışımdadır" şeklinde bir ifadeyle tevekkülünü göstermiştir. Bkz. es-Sübkî, **Tabakâtü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ** (Daru İhyâ-Halebi Basımı), II, 304.

Ed-Dârimî, Zîlhicce 280'de²²⁰ (veya daha zayıf bir rivayette de 282' de) Herat'ta vefat etmiştir.²²¹

d- Ebubekir b. Hüzeyme:

Büveytî ve Müzeni'den bizzat fıkıh alanlar arasında zikredilen ve Zamanın Horasan İmamı olarak addedilen Ebu Bekr b. Hüzeyme (223-311 h.) için Rebi': "Biz İbni Hüzeyme'den, kendisinin bizden istifade etmesinden daha fazla istifade ettik" demiştir.²²² 223 yılı Sefer ayında dünyaya gelen İbn Hüzeyme, 311 yılı Zilka'de ayında vefat etmiştir.²²³

e- Ebu Hatim er-Râzî (277/890)²²⁴:

Büveytî'den hadis rivayet etmiş olan ve Büveytî'yi "Saduk" olarak nitelendiren Ebu Hatim, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî'den de istifade etmiştir.²²⁵ Kendisinden İbn Ebi Hatim, Yunus b. Abdila'la, Rebi b. Süleyman el-Murâdî, Ebu Zur'a er-Râzî ve Ebu Zur'a ed-Dimeşqî, İbrâhim el-Harbi ve Ahmed er-Remâdi, Musa b. İshak el-Ensari, Ebu Bekir b. Ebi'd-Dünya, Ebu Abdullah el-Buhârî, Ebu Davud, Ebu Abdurrahman en-Nesâi, Ebu Avane el-İsfereyani, Kadı el-Mehâmîlî ve diğer birçok insan rivayette bulunmuşlardır.²²⁶

*Ebu Hatim'in Tabakat-ı Hanabile'de yer alması, el-Büveytî'nin öğrencilerinin Hanbeli mezhebinin doğuşuna katkılarının olduğunu göstermektedir.*²²⁷

Yunus b. Abdilala'nın, Ebu Zura er-Râzî ile Ebu Hatim için, 'bunlar Horosandaki imamlarımız' şeklinde tanımlamasından,²²⁸ el-Büveytî'nin

²²⁰ Zehebî (ö. 748 h.), *Tezkiretü'l-huffâz*, Daru İhyaî Turâsî'l-Arabi, 1374 h., II, 622.

²²¹ Aydınlı, "Dârimî, Osman b. Saîd" md., DİA., VIII, 495.

²²² Ebu Bekr b. Hidayetullah, *Tabakatu's-Şâfiyye*, Tahkik: Adil Nüveyhiz, Daru'l-Âfaki'l-Cedide, Beyrut 1986, ss. 48-49.

²²³ Hidayetullah, *Tabakatu's-Şâfiyye*, Beyrut 1986, ss. 48-49.

Ayrıca, Büveytî 231 veya 232 yılında vefat ettiğine göre İbn Hüzeyme'nin, henüz 8-9'lu yaşlarda Büveytî'ye talebelik yapmış olduğu ortaya çıkar. Büveytî'den fıkıh aldığı zikredilen bu öğrencinin yaş itibariyle küçük olması nedeniyle, daha ziyade el-Muhtasar yoluyla el-Büveytî'den fıkıh almış olabileceğini düşünüyoruz.

²²⁴ es-Sübkî, *a.g.e*, II, 163.

²²⁵ Bkz. es-Sübkî, *a.g.e*, II, 163; İbn Ebi Hatim, (ö. 327), *Kitabu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut 1953., IX, 235; Bkz. Canan, "Ebu Hatim er-Râzî" md, DİA, İstanbul 1994, X, 150.

Hicri 195 yılında dünyaya gelmiş olan Ebu Hatim er-Râzî, Ubeydullah b. Musa, Muhammed b. Abdullah el-Ensari, el-Asmai, Kebise, Ebu Nuaym, Affân, Osman b. el-Heyseme el-Müezzîn, Ebu Mushir el-Ğassâni, Ebâ'l-Yemâni, Said b. Ebi-Meryem, Züheyr b. Abbad, Yahya b. Bukeyr, Eba'l-Velid, Adem b. Ebi İyâs, Zahid b. Muhammed ez-Zâhid, Ebu Zeyd el-Ensari en-Nahvi, Abdullah b. Salih el-İcli, Abdullah b. Salih el-Katip, Ebu Cumahir Muhammed b. Osman, Hevze b. Halife, Yahya el-Vuhazi, Ebu Teybe el-Halebi ve çok sayıda halktan hadis dinlemiştir. Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Tahkik: Ali Ebu Zeyd, Beyrut (Muessetu'r-Risâle), 1983, XIII, 247; ayrıca bkz. Ebu Ya'la, *Tabakat'l-Hanabile*, Daru'l-Marife, Beyrut, I, 285; bkz. İbrâhim Canan, "Ebu Hatim er-Râzî" md, DİA, X, 150.

²²⁶ Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 248; ayrıca bkz. Ebu Ya'la, *a.g.e*, I, 285; bkz. Canan, "Ebu Hatim er-Râzî" md, DİA, X, 150..

²²⁷ Bkz. Ebu Ya'la, *a.g.e*, I, ss. 284-286.

²²⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 251.

Muhtasar'ının ravilerinden biri olan Ebu Hatim yoluyla Horosan'a yayılmış olması da kuvvetle muhtemeldir.²²⁹

f- İbrâhim b. İshak el-Harbi (285/898)²³⁰:

Büveytî'den hadis rivayet ettiği kaydedilen İbrâhim el-Harbi,²³¹ Affan b. Müslim, Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, Ebu'l-Velid et-Tayalisi, Müşedded b. Müserhed, Ebu Bekr b. Ebu Şeybe ve Ahmed b. Hanbel gibi tanınmış muhaddislerden hadis öğrenmiştir.²³² Harbi, Ahmed b. Hanbel'in bazı fetvalarını da rivayet edecek derecede, ileri gelen talebelerinden biri olmuştur.²³³

El-Harbi, birçok eser telif etmiştir. Bunların başında da “Garibu'l-Hadis” isimli eseri gelmektedir.²³⁴

Şâfiî tabakat kitaplarında Harbi'nin hayatına yer verilmekle beraber, Ahmed b. Hanbel'e olan yakınlığı sebebiyle Hanbelî olduğu veya birçok muhaddis gibi herhangi bir mezhebe bağlı kalmadığı iddia edilmişse de,²³⁵ biz bu iddianın temellendirilmeye muhtaç olduğunu düşünüyoruz.

g- Ebu Sehl el-Bahili el-Buhârî (250/864 ya da 865): Ebu Sehl Mahmûd. Nadr b. Vasıl el-Buhârî el-Bahili'nin, İmam Şâfiî'nin kitaplarını Buhara'ya taşıyan ilk kişi olduğu kaydedilir.²³⁶ el-Büveytî'nin Şafilik versiyonunu Buhara'ya ulaştıran kişi olarak da algılanmaktadır.²³⁷

²²⁹ Ebu Hatim er-Râzi'nin, Büveytî'nin öğrencilerinin altında el-Muhtasar'ı incelemiş olduğu kaydedilir. Bkz. Ahmed el-Shamsy, “The First Shâfi'î”, 325.

Büveytî'nin el-Muhtasar'ındaki babları rivayet eden alimlerden biri olan Ebu Hatim'in, el-Muhtasar'ın Topkapı Sarayı nüshalarında birçok yerde isminin silinmiş olduğu görebilse de, el-Muhtasar'ın eski tarihli Murad Molla nüshası ile yeni tarihli Kahire nüshalarında, rivayet zincirinde birçok yerde ismine yer verilmektedir. El-Muhtasar'ın rivayet zincirinde Musa b. Hilal Ebu Hatim'den, Ebu Hatim, Rebi b. Süleyman'dan, Rebi b. Süleyman da İmam Şâfiî'den aktarımda bulunmaktadır. Bkz. Büveytî, **el-Muhtasar**, (Süleymaniye kütüphanesi Murad Molla bölümü nüshası), 1b.

²³⁰ es-Sübkî, **Tabakatü'sh-Şâfi'iyeti'l-kübrâ** (Daru İhyâ-Halebi Basımı), II, 163.; bkz. Sema'ni, **el-Ensab**, Tahkik: Şeyh Abdurrahman el-Yemani, Beyrut 1980, II, 339.

²³¹ el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, Tahkik: Beşşar Avvad Ma'ruf, Beyrut 1992, XXXII, 473.

²³² Kandemir, “**Harbi**” md. DİA, XVI, 114.

²³³ Kandemir, **a.g.md.**, DİA, XVI, 114.

²³⁴ Ebu Ya'la, **Tabakatu'l-Hanâbile**, I, 86.

Büveytî ve Ahmed b. Hanbel'in yaşadıkları sıkıntılara vakıf olan, sonra gelen birçok talebenin, Kur'an'ın mahlûk olmadığı hakkında eserler yazmış olması veya bir eserde bu konuya yer ayırmış olmaları tesadüf değildir. El-Harbi'ye ait bir nüshası Haydarabat da bulunan: “*Risâle fî enne'l Kur'ân gayru mahlûk*” adlı eser de buna örnek gösterilebilir. Eser hakkında bkz. Kandemir, **a.g.md.**, DİA, XVI, 114.

²³⁵ Kandemir, **a.g.md.**, DİA, XVI, 114.

²³⁶ el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, Beyrut 1996., XXXII, 473.

²³⁷ Bkz. Ahmed el-Shamsy, **The First Shafi: The Triditonalist Legal Thought Of Abu Yakub Al-Buwayti (ö. 231/846)**, Islamic Law And Society, Leiden 1997, 334.

h- İbn Uht Ğazâl (264/877): Asıl adı Ebu Bekir Muhammed b. Ali b. Davut el-Bağdadi'dir. İbn Yunus, İbn Uht Gazal'ı hadis hafızı ve hadisleri iyi algılayan sika bir kişilik olarak zikreder.²³⁸ Ebu Yakub el-Büveytî'den başka Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Main ve Ali b. el-Medeni gibi Muhaddislerden de hadis rivayet etmiştir.²³⁹ Kendisinden Ebu Cafer et-Tahâvî, Ebu Beşir ed-Dolabi, Ebu Avane el-İsfereyani ve bir grup cemaat rivayette bulunmuştur.²⁴⁰ Mısır'ın büyük mahallelerinden biri civarında, 264 h. yılında vefat etmiş olan İbni Uht Gazal'ı, Tahâvî öteki hocalarının çoğuna tercih etmiştir.²⁴¹

i- Zekeriya b. Yahya es-Saci (307/919 ya da 920)²⁴²: Basralı muhaddis ve fakih olarak bilinen Ebu Yahya Zekeriyya b. Yahya b. Abdirrahman ed-Dabbi es-Sâci'nin, 220 h. / 835 m., yılında, Basra'da dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.²⁴³ “Dabbe” adlı atasına nisbeten “Dabbi”; ailesinin kereste ticaretiyle meşguliyeti sebebiyle de, “Sâcî” nisbeleriyle anılmıştır.²⁴⁴

Es-Sâci, Davud ez-Zahiri, Ebu Davud es-Sicistanî gibi âlimlerden hadis dinlemiş, bunun yanında fıkıh ilmiyle iştigal etmiş Müzeni ve Rebi' b. Süleyman'ın etkisiyle bir Şâfiî âlimi olarak yetişmiştir.²⁴⁵ Ahmed el-Shamsy es-Saci'yi, Büveytî'nin doğrudan öğrencileri arasında zikretmektedir. Biz doğrudan öğrencilik yaptığına rastlamasak da, Büveytî'ye, enazından talebeleri yoluyla talebelik yaptığını ifade edebiliriz.

İbni Hibban, Ramehurmuzi, Taberani, İbnü's-Sünni gibi muhaddislerin kendisinden hadis rivayet ettikleri bu Zât, 307 h. yılında, Basra'da vefat etmiştir.²⁴⁶ Sübki, Saci'ye ait fıkıh mezhepleri arasındaki ihtilafları konu alan “*Usûlü'l-fıkh*” adlı hacimli bir eserinin var olduğunu ve bu eserin daha sonra da bu zat tarafından ihtisar edildiğini bildirir.²⁴⁷

j- Ebu'l-Velid Musa b. Ebi'l-Carud el-Mekkî (İbn Ebu'l-Carud): Kitabü'l-Emâli'yi İmam Şâfiî'den rivayet etmiş olan Ebu'l-Velid, Yahya b. Main, İbni Uyeyne ve Ebu

²³⁸ Ebu'l-Abbas al-Makrîzî, *Kitabu'l-Mukaffa el-kebîr*, Daru'l-Ğarb el-İslâmi, Beyrut 1991, VI, 269.

²³⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, VI, 270.

²⁴⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, VI, 270.

²⁴¹ Makrîzî, *a.g.e.*, VI, 270.

²⁴² Bkz. Ahmed el-Shamsy, *The First Shâfi'î The Traditionalist Legal Thought Of Abu Ya'qub Al-Buwaiti*, Leiden 2007, 324.

²⁴³ Mehmet Efendioğlu, “*Sâcî, Zekeriyyâ b. Yahyâ*” md., DİA, İstanbul 2008, XXXV, 363.

²⁴⁴ Efendioğlu, *a.g.md.*, DİA, XXXV, 363.

²⁴⁵ Saci'nin Müzeni ve Rebi' den etkilenerek bir Şâfiî âlimi olduğu iddia edilse de, Müzeni ve Rebi'den ilim dinleyen Saci'nin Büveytî ile karşılaşmış olmasa dahi Muhtasar isimli eseriyle karşılaşması ve istifade etmesi kaçınılmazdır. Bu sebeple Saci'nin sadece Müzeni ve Rebi'nin etkisi ile değil aynı zamanda Büveytî'nin de etkisi ile bir Şâfiî âlimi olduğunu söyleyebiliriz. İddia için bkz. Mehmet Efendioğlu, “*Sâcî, Zekeriyya b. Yahyâ*” md., DİA, İstanbul 2008., XXXV, 363.: Ayrıca, Saci'nin Müzeni ve Rebi'den istifade ettiği hakkında bkz. Sübkî, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, (Daru İhyâ), III, ss. 299-301.

²⁴⁶ Efendioğlu, *a.g.md.*, DİA, XXXV, 363.

²⁴⁷ Sübkî, *a.g.e.*, III, 300.; Efendioğlu, *a.g.md.*, DİA, XXXV, 363.

Yakub el-Büveytî'den de hadis rivayet etmiştir.²⁴⁸ Ebu'l-Velid, Büveytî'nin komşusu olduğunu, geceleyin, her ne zaman uyandıysa, Büveytî'yi Kur'an veya namaz ile meşgul olarak gördüğünü söylemiştir.²⁴⁹ İbn Ebi'l-Carud (Ebu'l-Velid b. Ebi'l-Carud) Büveytî'den rivayette bulunmuştur.²⁵⁰

Beyhakî "Menakibu's-Şâfiî" isimli eserinde Ebu'l-Velid b. Ebi'l-Carud'un, bazı ziyadelerle birlikte *Büveytî'nin muhtasarına benzer bir "Muhtasar"ının* olduğunu kaydetmektedir.²⁵¹

k- İbnü'l-Carud en-Nisaburî (ö. 307/919-920): Hadis hafızı ve fakih Ebu Muhammed Abdullah b. Ali b. el-Carûd en-Nisâbûrî 230 h. yılı civarı, Nişabur'da doğup, hayatını Mekke'de geçirmiş ve orada vefat etmiştir.²⁵²

İbnü'l-Carud, Ya'kub b. İbrâhim ed-Devraki, Eşec el-Kindi, Zühli ve Zaferani'den hadis almış, ayrıca el-Büveytî'den doğrudan fıkıh almış olan İbni Hüzeyme'den de faydalanmıştır.²⁵³ İbnü'l-Carud'un günümüze ulaşan tek eseri "*el-Müntekâ mine's-süneni'l-müsned 'an Resûlillâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem*" adlı eseridir. Bu eserde 1114 ahkâm hadisinin fıkhi konulara göre tasnifi yapılmıştır.²⁵⁴

l- Muhammed b. Abdullah b. Said el-Endulusi el-Cevheri²⁵⁵: El-Büveytî'nin Şafilik versiyonunu Endülüse ulaştıran kişi olduğu kaydedilir.²⁵⁶

m- Ahmed b. Mansur er-Remâdi:²⁵⁷

İbn Mace İsmail el-Kadî, el-Mehamili, Abdurrahman b. Ebi Hatim, Ebu Avâne ve diğer kimseler kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. Zehebî, er-Remâdi'nin el-Müsned'i tasnif ettiğini, Ebu Hatim'in kendisini "sikâ" olarak gördüğünü ve er-Remadi'nin 83 yıl yaşayarak hicri 265'te vefat ettiğini kaydeder.²⁵⁸

²⁴⁸ Bkz. Sübkî, **a.g.e.**, II, 161.; Bkz. en-Nevevî, **Kitabu'l-Mecmu'**, Tahkik: Muhammed Necib el-Muti'î, Cidde, ty., I, 106 (Dipnota bkz.).

²⁴⁹ Bkz. eş-Şirâzî, **Tabakatu'l-fukahâ**, Tahkik: İhsan Abbas, Daru'r-Raid, Beyrut 1970., 98.

²⁵⁰ Muhammed Hasan Heyto, **el-İctihad**, Muesesetu'r-Risale, 111.

²⁵¹ Beyhâkî, **Menakibu's-Şâfiî**, Daru't-Turâs, Kahire 1970, I, 257.; Ferhat Koca, "**İbn Ebü'l-Cârud**" md., DİA, XIX, 454.

²⁵² Ali Osman Koçkuzu, "**İbnü'l-Cârûd**" md., DİA, İstanbul 1999, XX, 537.

²⁵³ Bkz. Koçkuzu, **a.g.md.**, DİA, XX, 537.

²⁵⁴ Koçkuzu, **a.g.md.**, DİA, XX, 537.

²⁵⁵ Komisyon, **Mevsuatu tabakai'l-fukâha**, İran 1418 h., III, 632.

²⁵⁶ Benzer görüş için bkz. Ahmed el-Shamsy, **The First Shafi: The Triditonalist Legal Thought Of Abu Yakub Al-Buwayti (ö. 231/846)**, İslamic Law And Society, Leiden 1997, 334.

²⁵⁷ Bkz. Sema'ni, **el-Ensab**, Tahkik: Şeyh Abdurrahman el-Yemani, Beyrut 1980, II, 339.

Mizzi, **Tehzibu'l-Kemâl** isimli eserinde, bu şahsı İbrâhim b. Mansur olarak zikreder. Bkz. el-Mizzî, **Tehzibu'l-Kemâl fî esmai'r-ricâl**, XXXII, 473.

²⁵⁸ Zehebî (748 h.), **Kitabu Tezkireti'l-huffâz**, Daru İhyaî Turâsi'l-Arabi, II, 564.

n- Ebu Tahir Hayr b. Arefe el-Mısri el-Havlanî²⁵⁹:

El-Muhtasaru'l-Büveytî'nin Topkapı sarayı kütüphanesi (1079) nüshasının giriş bölümünde Ebu Tahir'in, Ebu Yakub el-Büveytî'den rivayette bulunduğu kaydedilir.²⁶⁰

o- Salih b. Muhammed er-Râzî²⁶¹

p- Kasım b. Abdullah b. Muğire el-Cevherî²⁶²

r- Kasım ibn Hişam es-Simsari²⁶³

s- Muhammed b. Amir el-Missî²⁶⁴

t- Yahya b. Osman b. Salih el-Mısri²⁶⁵

u- Ahmet b. İbrâhim b. Fiyl²⁶⁶

2- Büveytî'nin Muhtasarından Faydalanan Alimler

*Büveytî'nin Muhtasarını, Büveytînin Öğrencileri vasıtasıyla inceleyen âlimler de, ya ehl-i hadistendi ya da, ehl-i hadise çok yakın kimselerdi. El-Büveytî'nin Muhtasar'ına atıfta bulunan alimler arasında şunlar zikredilebilir:*²⁶⁷

a- İsa et-Tirmizî (209-279 h.): Güvenilir bir imam ve hüccet olan Ebu İsa et-Tirmizî'nin, Büveytî'nin öğrencilerinin altında Büveytî'nin el-Muhtasar'ını incelediği kaydedilir.²⁶⁸ Ebu İsa et-Tirmizî'nin Sünen'inde el-Büveytî'nin Muhtasar'ından da istifade ettiği ve kaynaklar bölümünde Büveytî'nin isminin açıkça zikredildiği kaydedilir.²⁶⁹

²⁵⁹ Bkz. el-Mizzî (654 h.-746 h.), *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmai'r-ricâl*, Tahkik ve Ta'lik: Beşşar Avvaz Maruf, Beyrut 1996., XXXII, 473.

²⁶⁰ Büveytî, *el-Muhtasar*, Topkapı sarayı kütüphanesi (1079) nüshası (Muhtasar T2) giriş metnine bkz.

²⁶¹ Bağdat'a misafir olduğu kaydedilir. Bkz. el-Mizzî (654 h.-746 h.), *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmai'r-ricâl*, Tahkik ve Ta'lik: Beşşar Avvaz Maruf, Beyrut 1996., XXXII, 473.

²⁶² Bkz. Sema'ni, *el-Ensab*, Tahkik: Şeyh Abdurrahman el-Yemani, Beyrut 1980, II, 339.; Bkz. el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXII, 473.

²⁶³ Sübkî Tabakatında bu şahsı Kasım İbn Hişam es-Simsari şeklinde verir, ancak el-Mizzî'ye ait Tehzibül Kemal isimli rical kitabında Hişam kelimesi Haşim şeklinde verilmektedir. Bkz. Sübkî, *a.g.e.*, II, 163.; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXII, 473.

²⁶⁴ Abdülkadir el-Mehîrî, *Mevsu'âtu A'lami'l Ulemâi ve'l-Edibbâi'l-Arabi'l-Müslimîn*, Beyrut 2005, IV, 222.; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXII, 473.

²⁶⁵ el-Mehîrî, *Mevsu'âtu A'lami'l Ulemâ ve'l-Edibbâ*, Beyrut 2005, IV, 222.; ayrıca bkz. el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXII, 473.

²⁶⁶ Sübkî, *a.g.e.*, II, 163.

²⁶⁷ Bkz. Ahmed el-Shamsy, "The First Shâfi'î", ss. 324-325.; Ebu Hatim er-Râzî'nin de Büveytî'nin öğrencileri altında el-Muhtasarı incelediği zikredilse de (bkz. age. s. 325), Ebu Hatim'in el-Büveytî'den doğrudan rivayette bulunmuş olması sebebiyle biz onu doğrudan öğrencileri arasında zikrettik, bkz. Sübkî, *a.g.e.*, II, 163.

²⁶⁸ Bkz. el-Shamsy, *a.g.m.*, 325.

²⁶⁹ Bkz. el-Shamsy, *a.g.m.*, 340.

b- İbn Kutaybe (213-276 h.):

İbn Kutaybe'nin "Garibu'l-Hadis" ve "Tevilu Muhtelifu'l-Hadis" isimli eserlerinde el-Büveytî'nin Muhtasar'ıyla birebir örtüşen İmam Şafii'den çok sayıda alıntılar mevcuttur.²⁷⁰

c- Ebu'l-Hasan Musa el-Kurayni: El-Kurayni'nin, el-Büveytî'nin Muhtasar'ını büyük hadis âlimi Ali b. Ömer el-Darakutni'ye (385/995) naklettiği bildirilir.²⁷¹

d- Ebu Bekr Muhammed b. el-Munzir (318/930): El-Büveytî'nin öğrencilerinin altında el-Büveytî'nin Muhtasar'ını inceleyen Ebubekir Muhammed b. İbrâhim el-Munzirî en-Nisâburi'nin, Mısır'da Şafii öğrencilerinden Rebi b. Süleyman el-Murâdî ve Muhammed İbn Abdilhakem'den istifade ettiği ve mutlak müçtehid derecesine ulaştığı kaydedilmektedir.²⁷²

e- Ebu Ca'fer et-Tahâvî (321/933): Hanefi düşüncesine sahip önemli alimlerden olan et-Tahâvî, Büveytî'nin akranı olan Şâfiî alimi el-Müzenî'nin yeğenidir.²⁷³ Müzenî'nin ise, aynı zamanda Şafii mezhebinin en önemli ravisi olan Rebi b. Süleyman el-Murâdî'nin sütkardeşi olduğunu göz önüne aldığımızda,²⁷⁴ et-Tahâvî'nin, Büveytî'nin el-Muhtasar'ından istifade etmesi kaçınılmaz olmuştur. Nitekim et-Tahâvî'nin de, el-Büveytî'nin öğrencilerinin altında el-Büveytî'nin Muhtasar'ını incelediği kaydedilir.²⁷⁵

f- Ebu'l-Abbas el-Esam (347/957): İmam Şafii'nin el-Üm ve er-Risâle'sinden derlenerek oluşturulan *Müsned eş-Şâfiî*'nin²⁷⁶ sahibi olan el-Esam'ın, rüyasında babasının ona; "el-Büveytî'nin eserine sarıl, çünkü eş-Şâfiî'nin eserleri arasında en az hatası olan onunkidir", diye seslendiği kaydedilir.²⁷⁷

²⁷⁰ el-Shamsy, **a.g.m.**, 340.

²⁷¹ el-Shamsy, **a.g.m.** (Makalenin 77. dipnotuna bakınız), 325.

²⁷² Bkz. Karl Brokelman, **Tarihu'l- Edebi'l-Arabi**, Daru'l-Me'arif, Kahire, ty., III, 300.; Ahmed el-Shamsy, **"The First Shâfiî"**, 325.

²⁷³ Bkz. Murteza Bedir, **Fıkıh Mezhep ve Sünnet**, İstanbul 2004, 107.

²⁷⁴ Şükrü Özen, **"Müzenî"** md. DİA, İstanbul 2006, XXXII, 246.

²⁷⁵ Bkz. Ahmed el-Shamsy, **"The First Shâfiî"**, 325.

²⁷⁶ Eser, el-Esam'ın öğrencisi Ibn Matar tarafından alınan notlar şeklinde hayatta kalmıştır. El-Shamsy, **The First Shâfiî**, Makalenin 78.dipnotuna bakınız, 325.

²⁷⁷ Beyhaqî, **Menakibu's-Şâfiî**, II, 341.; bkz. Ebu Bekr Ahmed İbn Ali el-Hatib el-Bağdadi, **Tarihu Bağdad ev Medineti's-Selâm**, Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, t.y., XIV, 301; bkz. el-Shamsy, **"The First Shâfiî"**, 325

g- Ebu Zur'a er-Râzî (375 h.): Büveytî'nin vefatından iki sene önce, Mısır'a ikinci gelişinde, İmam Şâfiî'nin bütün kitaplarını Rebi b. Süleyman'dan dinlediği kaydedilir.²⁷⁸ İbn Hacer'e ait Tehzîbu't-Tehzîb isimli eserde, Büveytî'nin vefatından yaklaşık dört yıl kadar önce, Ebu Zur'anın, İmam Şâfiî'nin bütün kitaplarını Rebi'den, dinlediği kaydedilir.²⁷⁹ Kutubu's-Şâfiî'nin tümünü Rebi'den dinleyen Ebu Zur'a'nın, el-Büveytî'nin Muhtasar'ını da, okumuş olması kuvvetle muhtemeldir.

h- Muhammed b. Bîşr (248-332): İbn Salah Tabakat'ında, el-'Akeri olarak bilinen Ebubekir ibn Abdillâh ez-Zübeyri (veya ez-Zenberi)'nin, Rebi' b. Süleyman'dan Muhtasaru'l-Büveytî'yi ve diğer başka kitapları rivayet ettiğini zikreder.²⁸⁰

Hanbeli ve Şâfiî âlimlerinin öğreti gruplarını sık sık ziyaret eden 'Ebu Hatim' ve 'İbrâhim Harbi' gibi şahsiyetler daha sonra hem Hanbeli hem de Şâfiî okulları,²⁸¹ tarafından sahiplenilmiş olsalar da, hukuk mantığı ve yöntemleri olarak gelenekselciler (eserciler/ehl-i hadis) arasında sayılmışlardır.²⁸² Bu durum aynı zamanda el-Büveytî'nin öğrencilerinin Hanbeli mezhebinin doğuşunda ve oluşumunda önemli katkılar verdiğinin de işaretidir. *Ayrıca ehl-i hadis olarak bilinen birçok âlimin, o dönemde Şâfiî ve Hanbeli olması, mezhebleşmenin yaşandığı o süreçte katı bir ayrılığın, mezheplerden ziyade, hadislere yaklaşımlarda ortaya çıktığını göstermektedir.*

E. Büveytî'nin Eserleri

Takiyuddin eş-Şehrezurî (İbnu's-Salah), "Tabakatu'l Fukahâi's-Şâfiîyye" isimli eserinde, el-Büveytî'nin *pek çok şey yazmış* olduğuna dair (*ve kad ketebe şey'en kesîra*) bir rivayetten söz etmiş, ancak bunların neler olduklarını zikretmemiştir.²⁸³ İbnu'n-Nedim,

²⁷⁸ Nihat Hatipoğlu, *Ebu Zur'a er-Râzî ve Hadis İlmindeki Yeri*, Ankara 2000, 45.

²⁷⁹ İbn Hacer el-Askalanî (852 h.), *Tehzîbu't-Tehzîb*, i'tena bih: İbrâhim ez-Zeybek-Adil Mürdşid, Muessesetu'r-Risâle, ty., 1, 593.

²⁸⁰ Bkz. İbn Salah, *Tabakatu'l-Fukahai's-Şâfiyye*, Takik: Muhyiddin Ali Necip, 1, 103.

²⁸¹ el-Shamsy, "The First Shâfiî", 325, 80. dipnotta şunlar geçmektedir: Örneğin Ebu Hatim hem Şâfiî hem de Hanbeli tabakat eserlerinde yer almaktadır. Bkz. Sübki, *Tabakatu's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, Tahkik: Abdulfettah Muhammed Hulv-Mahmud Muhammed Et-Tanahi, Daru İhyai Kutubi'l-Arabi, ty. II, ss. 207-211 ile İbn Ebi Ya'la, *Tabakatu'l-Hanabile*, Beyrut (Daru'l-Marife) ty., I, 284-286. Yine İbrâhim el-Harbi için, Sübki, *Tabakatu's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, Tahkik: Abdulfettah Muhammed Hulv-Mahmud Muhammed Et-Tanahi, Daru İhyai Kutubi'l-Arabi, ty. II, ss. 256-257 ile İbn Ebi Ya'la, *Tabakatu'l-Hanabile*, Beyrut (Daru'l-Marife) ty., I, ss. 86-93. Ayrıca Sübki, İbrâhim el-Harbi 'ye Hanbeli biyografilerinde yer vermenin daha isabetli olacağını kaydetmektedir. Bkz. Sübki, *a.g.e*, II, 257.

²⁸² Bkz. el-Shamsy, "The First Shâfiî", 325.

²⁸³ Takuyiddin Ebu Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezuri (İbn Salah), *Tabakatu'l-fukahâi's-Şâfi'îyye*, Daru'l Beşairi'l İslâmiyye, Beyrut 1992, II, 681.

el-Fihrist'te, Büveytî'ye ait eserleri: “*Kitabu'l-Muhtasari'l-Kebir*”, “*Kitabu'l-Muhtasari's-Sağır*” ve “*Kitabu'l-Feraiz*” olarak sıralar.²⁸⁴

Ancak bizim ulaştığımız *el-Muhtasar*, “Kebir” veya “Sağır” şeklinde bir sıfat ile mukayyet olmaksızın Büveytî'ye izafe edilerek, “*Kitabu Muhtasari'l-Büveytî*” şeklinde isimlendirilmiştir.²⁸⁵ *El-Fihrist*'te verilen eserlerin sadece ismi geçtiği için, elimizdeki eserin İbnu'n-Nedim'in bildirdiği muhtasarlardan hangisine dahil olduğunu tam olarak bilmemiz zordur. Büveytî'nin “*Kitabu'l-Feraiz*” isimli eseri ise bizlere ulaşmadığı için *el-Muhtasar* kadar nasipli olamamıştır.

Ayrıca, *Keşfu'z-zunûn* ve *Hedyyetü'l-ârifin* gibi yakın döneme ait eserler'de Büveytî'ye ait “*en-Nüzhetü'z-zehiyye* (Muhteşem Gezinti)”²⁸⁶ isimli bir nahiv çalışmasının varlığından sözedilmektedir. Ancak biz Büveytî'nin, aynı zamanda büyük bir dil ve belâgat alimi olan İmam Şâfî'nin önde gelen talebesi olan bir insanın, nahiv yönünün de güçlü olduğunu kabul etmekle beraber, hiçbir biyografik ve bibliyografik Şâfî eserlerinde rastlayamadığımız bu eserin, Büveytî'ye aidiyetine ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini düşünüyoruz. *En-Nüzhetü'z-zehiyye* isimli eserin Büveytî'ye aidiyetini iddia eden eserlerde, *el-Büveytî*'nin isminin muhtemelen başka bir “Büveytî” ile karıştırılarak yanlış verilmesi de düşüncemizi doğrulamaktadır.²⁸⁷

²⁸⁴ İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, Tahkik: Rıza Teceddüd, 266.

²⁸⁵ Bkz. Ebu Yakub Yusuf b. Yahya el-Büveytî, *Kitabu Muhtasari'l-Büveytî*, El Yazması, Süleymaniye Kütüphanesi Murat Molla Bölümü (1189) numaraya kayıtlı nüshanın (Muhtasar S) kapak kısmı; Büveytî, *el-Muhtasar*, Kahire (208) nüshası (Muhtasar M), fihristten sonra gelen ilk sayfa, s.1; Büveytî, *el-Muhtasar*, Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi1079 nüshası (Muhtasar T2), 1a; Ancak Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi1078 nüshasında Büveytî'nin ismi geçse de kitap ismi geçmemektedir. Bkz. Büveytî, *el-Muhtasar*, Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi1078 nüshası (Muhtasar T1), 1a.

²⁸⁶ *en-Nüzhetü'z-zehiyye* isimli eserin Büveytî'ye ait olduğunu zikreden kaynaklar için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kutubi ve'l-fünûn*, Vekâletü'l-Mearif, İstanbul 1943, II, ss. 1942-43 (veya Kâtip Çelebi, a.g.e, Terc: Rüşti Balcı, İstanbul 2007, IV, 1556) ; İsmâîl Paşa el-Bağdadi, *Hedyyetu'l-arifin esmaü'l-müellifin ve asâru'l-musannifin*, İstanbul 1951, II, 549.; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemu'l-Muellifin*, Beyrut 1993, IV, 188.

Keşfü'z-zunûn'da, *el-Büveytî*'den, “Şeyh Cemaleddin el-Büveytî” şeklinde sözedilmektedir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, (Terc: Rüşti Balcı), IV, 1556. Karışıklık veya uyarla yapılmış olduğuna dair benzer görüş için bkz. Abdurrahim el-İsnevî (ö. 772 h.), *Tabakatu's-Şâfîyye*, Riyad 1981, I, 21 (Dipnot 3'e bkz.). Kütüphanelerde yaptığımız taramalarda, *en-Nüzhetü'z-zehiyye* ismiyle ulaştığımız tek eser, yine Büveytî gibi Mısır'lı bir Şâfî alimi olan, ancak Büveytî'den tarih olarak çok daha sonraları yaşamış olan eş-Şeyh İmam Abdurrâuf el-Munâvî (ö. 1031 h.)'ye ait eserdir. Tıp ve hukuk içerikli *Kitabu Nuzhetu'z-Zehiyye (fi ahkâmi'l-hamami ve's-şer'iyye ve't-tıbbiyye)*” isimli eserin sonraları *el-Büveytî*'ye izafe edilmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Kitap için Bkz. eş-Şeyh İmam Abdurrâuf el-Munâvî (ö. 1031 h.), *Kitabu Nuzhetu'z-zehiyye (fi ahkâmi'l-hamami ve's-şer'iyye ve't-tıbbiyye)*” Tahkik: Abdulhamîd Salih Hamdan, Daru'l-Misriyye el-Lubnaniyye, Kahire 1987, muhakkikin Mukaddimesine bkz. ss. 5-6.

F. Büveytî'nin İlmi ve Ahlâkî Kişiliği

İmam Şâfiî'nin vefatından hemen sonra, İmam Şâfiî'nin ilim meclisini sürdürmeye başlayan Ebu Yakub el-Büveytî hakkında kaynaklar, onun fıkhi yönü ile ibadete son derece düşkünlüğüne vurgu yapmaktadır.²⁸⁸ Kaynaklarda Büveytî'nin, İ.Şâfiî'nin yanında, Mısır'daki arkadaşlarından “**en değerlisi**” olduğu kaydedilmektedir.²⁸⁹ İmam Şâfiî, el-Büveytî'nin hukuk bilgisine ve fetvalarına güvenmiştir. Bu nedenle kendisine gelen bazı meseleleri el-Büveytî'ye havale etmiştir.²⁹⁰

İmam Şâfiî “**Öğrencilerim içerisinde Büveytî'den daha çok bilen ve benim meclisimi (ders halkasını) daha çok hak eden yoktur**” demiştir.²⁹¹

Ahmed b. Hanbel'in, Büveytî'nin hadisçiliğinden ziyade, zekâsına övgüde bulunduğu zikredilse de,²⁹² Büveytî'nin hadis ve muhaddislere yaklaşımının o dönemde ona büyük itibar kazandırmış olduğu açıktır. Ahmed b. Hanbel, el-Hümeidi ve Ebu Davud el-Sicistanî gibi önemli kişiler tarafından, hukuk adamları arasında el-Büveytî, özellikle güvenilir ve dürüst olarak sayılmıştır.²⁹³ Reyleri yazmak isteyen birisine Ahmed b. Hanbel'in reyleri yazmayı önermediği, ancak illa da yazacaksa, el-Büveytî yoluyla İmam Şâfiî'nin reylerini yazmasını önermesi, Ahmed b. Hanbel'in aynı zamanda el-Büveytî'ye duyduğu güveni göstermektedir.²⁹⁴ El-Büveytî'nin Ahmed b. Hanbel gibi gelenekselcilerce tavsiye edilebilen bir hukuk adamı olarak gösterilmesi, el-Büveytî'nin muhaddisliğinden ziyade, el-Büveytî'nin gelenekselci bir yapıda olmasına bağlanabilir.²⁹⁵

²⁸⁸ Büveytî İlmi ve dini yönden dağlardan bir dağ, vaktinin çoğunu zikir ve ilim ile geceyi teheccüd, tilavet ve gözyaşı ile geçiren bir kişi olarak anlatılmaktadır. Bkz. es-Sübkî, **Tabakatü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ**, (Daru İhyâ-Halebi Basımı), II, 162.; İbnü'l-Cevzi, **Menakibu'l-İmam Ahmed b. Hanbel**, Beyrut (Daru'l-Âfaki'l-Cedide), 1977, 397.; İbn Salah, Büveytî'yi Mihne belasına sabreden az sayıdaki alimlerden biri olarak zikreder. Bkz. İbn Salah (eş-Şehrezûri), **Tabakatu'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, Beyrut, 1996, II, 682. es-Sayrafi, Büveytî'nin Ahmed b. Hanbel'i hapisteyken ziyaret ettiğini ve Ahmed b. Hanbel'in Büveytî'nin hadis yönüne değil de, zekâsına vurgu yaptığını aktarmaktadır. Bkz. İbn Salah, **Tabakatu'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, II, 684.; Zekeriyâ b. Saci Büveytî'nin hapisteyken Cuma ezanını işittiği vakit, gusletmiş olarak ve temiz elbiseleri ile kapıya doğru yürüdüğünü, görevlinin kendisine dönmesini istemesine yönelik uyarısından sonra ise, “Allah'ım senin çağrına icabet ettiğimi, ancak bundan men edildiğimi sen biliyorsun” dediğini aktarır. Bkz. Ebu Asım el-Abbadi, **Kitabu Tabakati'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, Leiden 1964, 8; Büveytî'nin komşusu olan İbn Ebi'l-Cârud, geceleyin her uyandığında Büveytî'nin Kur'an okuduğunu ve namaz kıldığını aktarmaktadır. Bkz. Muvaffakuddin b. Osman (615 h.), **Murşidu'z-Zuvvâr ilâ Kubuûri'l-Ebrâr**, Tahkik: Muhammet Fethi Ebubekir, Kahire 1995, I, 443.

²⁸⁹ Bkz. es-Sübkî, **Tabakatü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ**, (Daru İhyâ-Halebi Basımı), II, 162; İbn Hacer el-Askalani, **Tevâli't-te'sis**, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1986, 187.

²⁹⁰ Bkz. es-Sübkî, **a.g.e.**, II, 163.; Rebi b. Süleyman da, Büveytî'nin İ. Şâfiî'nin yanında “Mekîn” (Güvenilir, sağlam) bir yere sahip olduğunu söyler, bkz. Sübkî, **a.g.e.**, II, 163.

²⁹¹ Bkz. Zirikli, **el-A'lam**, VIII, 257; Bkz. Muvaffakuddin b. Osman (615 h.), **Murşidu'z-zuvvâr**, I, 443.

²⁹² Bkz. eş-Şehrezûri (İbn Salah) (577-643), **Tabakatu'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, II, 684.

²⁹³ Ahmed b. Hanbel'in Büveytî'yi tavsiye için bkz. İbn Abdilber en-Nemiri el-Kurtubi (ö. 463), **el-İntiqâ fi fedaili's-selaseti'l-eimmeti'l-fukahâ**, Mektebetü'l-Kuds, Kahire 1350 h., 76; el-Hümeidi'nin, el-Büveytî'ye desteği için bkz. el-Hatip el-Bağdadi, **Tarihu Medinetü's-Selam**, Tahkik: Beşşar Avvad Ma'ruf, Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2001, XVI, 441; Şâfiî'ler arasında Ebu Davud es-Sicistanî'nin el-Büveytî'yi tercihi için bkz. Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî, **Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-â'lâm**, Tahkik (Editör): Ömer Abdüsselam Tedmuri, Beyrut 1991, XIV, 335; el-Shamsy, “**The First Shâfi'î**”, 323.

²⁹⁴ İbn Abdilber el-Kurtubi (ö. 463), **el-İntiqâ**, 76.

²⁹⁵ Benzer görüş için bkz. el-Shamsy, “**The First Shâfi'î**”, ss. 323-324.

*Gelenekselci kesim tarafından Büveytî'ye olan bu güvenin, el-Büveytî'nin akranı el-Müzenî için ise geçerli olduğunu söylemek zordur.*²⁹⁶ El-Büveytî, karakteri, problemleri çözmede hadisleri merkeze alması ve Mihne olayı karşısındaki dik duruşu sebebiyle, güçlü bir şekilde gelenekselcilerle (ehl-hadis/eserciler) yankılanmıştır.²⁹⁷

G- Büveytî'nin Etkilendiği Mezhebler

Büveytî'nin fikri yapısının oluşumuna iki önemli mezhep tesir etmiştir. Bu mezhebler tarih sırasına göre **Mâlikî** ve **Şâfiî** mezhepleridir.

İmam Şâfiî'nin Mısır'a gelişiyle Mâlikî mezhebine müntesib birçok kişi kendisinden etkilenmiştir. Bunlardan biri de, önceleri İmam Mâlik'in görüşünde bulunan Ebu Yakup el-Büveytî idi.²⁹⁸ Ebu Bekr es-Sayrafi, el-Büveytî'nin İmam Şâfiî ile karşılaştıktan sonra yaşadığı iç çatışmayı, el-Büveytî'den nakille şu şekilde anlatır: **“İmam Şâfiî Mısır'a geldiği vakit, İmam Mâlik'in hakkında bazı cevaplarda bulunmasını hayretle karşılayıp, onu itham ederdik. Daha sonra ben daha fazla namaz ve dua ile rabbimden hak olanı göstermesini istedim. Bunun üzerine rüyamda hak olanın İmam Şâfiî ile beraber yürümek olduğunu gördüm, böylece aradığım yola girdim.**”²⁹⁹ Bulduğu yolda ilerleyen el-Büveytî, konumu itibariyle yeni hocasının yanında en yüksek dereceye ulaşmış,³⁰⁰ hocasının kendisi için هذا لسانى “Bu (Büveytî) lisanımdır/mezhebimin sözcüsüdür”³⁰¹ şeklindeki iltifatı da bu durumu açıkça ortaya koymuştur.

H- Büveytî'nin Akaid Yönü

Ebu'l Kasım et-Teymî el-İsbahanî (ö.535 h.) Ehl-i Sünnet akidesinin şerhini yaptığı “*el-Hucce fi beyani'l-mehacce*” isimli eserinde Ebu Yakub el-Büveytî'yi “**ehl-i sünnet**” felsefesi dairesinde hareket eden *model Sünni âlimler* arasında zikretmektedir.³⁰²

²⁹⁶Bkz. el-Shamsy, **a.g.m**, ss. 323-324. Büveytî'nin akranı el-Müzenî'nin gelenekselcilerle (ehl-i hadis/eserci) yankılanmaması, büyük bir ihtimalle, Mısır'lı bazı kimselerin onun “Halku'l-Kur'an” düşüncesini kabul etmiş olduğunu iddia etmeleri sebebiyle olsa da (Benzer görüşler için bkz.: İbn Abdilber el-Kurtubi (ö. 463), **el-İntiqâ**, s. 110; el-Shamsy, “**The First Shâfiî**”, ss. 323-324.) İbn Abdilber iddiaların iftira olduğunu kaydetmektedir. Bkz. İbn Abdilber el-Kurtubi (ö. 463), **el-İntiqâ**, 110. Ayrıca Muvaffakuddin b. Osman, “Her kim Kur'an mahluktur derse kafir olur” sözünü Büveytî'den başka Müzenî ve Rebi'nin İmam Şâfiî'den naklettiklerini ve söylediklerini kaydeder. Bkz. Muvaffakuddin b. Osman (615 h.), **Murşidu'z-zuvvâr**, I, 442.

²⁹⁷ Bkz. el-Shamsy, “**The First Shâfiî**”, ss. 323-324.

²⁹⁸ Bkz. İbn Salah, **Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, II, 683.

²⁹⁹ İbn Salah, **a.g.e**, II, ss. 682-683.

³⁰⁰ İbn Hacer el-Askalani, **Tevâli't-tesîs li meâli Muhammed b. İdrîs**, 187.

³⁰¹ el-Beyhakî, **Menakibu's-Şâfiî**, II, 339.

³⁰² Ebi'l-Kasım İsmail b. Muhammed b. El-Fadl et-Teymî el-İsbahani (ö.535 h.), **el-Hucce fi beyâni'l-mehecce ve şerhu Akide ehl'i sünne**, Tahkik: Muhammed b. Mahmud Ebu Rahim, Daru'r-Raye, Riyad 1990, II, 474.

Semani de, el-Büveytî'den; الامام الصابر في المحنة البازل روحه في السنة “Mihneye (Sorgulama) sabreden, Hayatını Sünnete adayan” şeklinde söz etmektedir.³⁰³

Büveytî, Akaid ile ilgili o dönemde varlığı bilinen bazı akımlar hakkında şunları söylemektedir: “İmam Şâfiî'ye, Rafizi imamın arkasında namaz kılayım mı, diye sordum, O'da bana: “*Râfizîler'in, Kaderîyeciler'in ve Mürcîe'nin arkasında namaz kılma*” dedi, bunları bana tavsif edermisin diye sorunca, İmam Şâfiî bana, *her kim İman sözdür derse, o Mürciedendir, herkim Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in İmametini kabul etmezse, o Rafizidir, her kim de, irade yetkisini kendisinden bilirse o Kadiriyecidir*” dedi.³⁰⁴ İmam Şâfiî'nin el-Büveytî'ye anlattığı bu hususlar, el-Büveti'nin akaid yönüne işaret etmesi açısından zikredilmeye değerdir.

İ- Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Rey Oluşumları Karşısında el-Büveytî'nin Tutumu

Sahabe'den Tabiun'a intikal eden nasların lafız ve amaçlarına bağlı yapılan yorumlar nihayetinde, iki temel yaklaşıma sahip, re'y ve hadis taraftarları olarak teşekkül etmiştir.³⁰⁵ Emevilerin sonu ile Abbasiler devrinin başlarında Irak ekolüne “ehl-i re'y”, Hicaz ekolüne de “ehl-i eser (ehl-i hadis)” denmeye başlanmıştır.³⁰⁶

Eserciler (ehl-i hadis) ve reyciler (ehl-i re'y) denilen bu iki grub arasındaki rekabetin³⁰⁷ bir ucunda yer alan eseriler, inanan bir kişinin hayatında önemli birer rehber olan güvenilir kaynaklara, özellikle Kur'an-ı Kerîm, nebevi hadisler, Sahabe ve Tabiun'dan haberlere bağlılık göstermişlerdir.³⁰⁸ Bunlar daha ziyade nassların zahiri anlamlarını dikkate almış, problemlerin çözümünde akli yöntemleri kullanmaktan çok, nasslara dayanmaya büyük önem vermişlerdir.³⁰⁹ Diğer uçta yer alan reyciler, eserilerin dökümanlarının büyük çoğunluğunu oluşturan, “haber-i ahâd”i belli şartlar karşılığında kabul etmiş, nassları değerlendirirken, nassların lafzi anlam ve delaletlerine bağlı

³⁰³ Sem'ânî (ö. 562), **el-Ensâb**, (Takdim ve Ta'lik: Abdullah Ömer el-Barudî), Daru'l-Cinân, Beyrut 1988, I, 417.

³⁰⁴ Bkz. Maverdî, **el-Havî'l-kebîr**, c. 1 (Muhaddimesi), 17. Not: İmam Şâfiî'nin kaderiyeyi tanıtan ibaresi şu şekilde kaydedilmektedir: *من جعل المشقة الى نفسه فهو قدرى*

³⁰⁵ Bkz. Muammer Bayraktutar, **İmâm Şâfiî'de Lafza Bağlı Hadîs/Sünnet Yorumu**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006, 311.

³⁰⁶ Ali Bakkal, **İslâm Fıkıh Mezhepleri**, Rağbet yayınları, İstanbul 2007, 48.; Not: üzerinde çalıştığımız el-Muhtasar'ın yazma nüshalarında da o dönemde “*irakiyyûn/Kufiyyun*” ve “*Medeniyyûn*” şeklindeki bir olgunun varlığını görmekteyiz. “*Medeniyyûn*” ve “*İrakiyyûn*” kavramları için bkz. Büveytî, **el-Muhtasar**, Topkapı Sarayı 1078 nüshası (Muhtasar T1), 14a. “*Kufiyyûn*” kavramı için bkz. Büveytî, **el-Muhtasar**, Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla nüshası (Muhtasar S), 14a.; Kahire nüshası (Muhtasar M), 27.

Ayrıca “re'y” kelimesinin etimolojik yapısı ve kavramsal gelişimi hakkında geniş bilgi için bkz. Kadir Gürler, “**Re'y Kavramının Etimolojik Düzeni ve Kavramsal Gelişimi**”, Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002/2., ss. 1-22.

³⁰⁷ İmam Şâfiî'nin Irak'a gelişini zamanında ehl-i hadis ve ehl-i rey'in birbirine karşı algılarına örnek için bkz. İbn Ebi Hatim er-Râzî, **Âdâbu's-Şâfiî ve menâqibuh**, Tahkik: AbdulGani Abdulhalik, Halep (Mektebetu't-Turasi'l-İslâmiyye) ty., ss. 65-66.

³⁰⁸ el-Shamsy, “**The First Shâfi'î**”, 305.

³⁰⁹ Muammer Bayraktutar, **İmâm Şâfiî'de Lafza Bağlı Hadîs/Sünnet Yorumu**, 311.

kalmaksızın, genellikle mana ve maksadını, sebep ve illetlerini itibara alıp, re'y, ictihat, kıyas, istihsan ve ıstıslah gibi akli ve analogik yöntemleri kullanmışlardır.³¹⁰

İmam Şâfiî'nin veya Şâfiî mezhebinin eserciler (ehl-i hadis) ile re'ycileri uzlaştırma eğilimi, hemen herkes tarafından bilinen bir husustur.³¹¹ Ancak iki grub arasında orta yolu bulmada ve ya iki grubun uzlaştırılmasında, el-Büveytî'nin katkısı var mıdır? el-Büveytî hangi grub içerisinde değerlendirilebilir? gibi bazı sorular akla gelebilmektedir. **İmam Şafî'nin ehl-i hadis ve ehl-i re'y'i yakınlaştırdığını kabul edenlerin bakış açısını kabul ettiğimiz takdirde, onun misyonuna son derece bağlılık gösteren ve ders halkasını yöneten el-Büveytî'nin, mezheb içerisindeki mevkî gereği, bu rolü devam ettirmiş olması muhtemel olsa da, kaynaklarda Büveytî'nin ehl-i hadise yakın kişiliği çok belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.** Örneğin, el-Büveytî'nin Bağdat'ta hapisshane de iken, Muhammed b. Yahya ez-Züheyli'ye yazdığı mektubta, *ehlu'l-Hadis*'ten “*kardeşlerimiz*” (*ihvanuna ehlu'l-hadis*) şeklinde söz etmesi ve onlardan dua talep etmesi, akabinde oradaki insanların ağlaması ve kendisi için dua etmeleri de bunu göstermektedir.³¹² Ayrıca İbn Ebi Hatim'in babasının Büveytî'yi “Sadûk” olarak nitelediğini kaydetmesi de³¹³ el-Büveytî'nin hem zihinsel hem de kişilik yönünden ehl-i hadis'e yakın bir kişilik sergilediğini teyid etmektedir.

Ehl-i Hadis ile Ehl-i Rey oluşumu ile karşılaşan el-Büveytî'nin, sahih hadislerle dayanarak problemleri çözme yöntemini uyguladığı anlaşılmaktadır.³¹⁴ Büveytî'nin hocasının öğretilerine uyması³¹⁵ ve hadisleri dayanak noktası kabul ederek problemleri değerlendirmesi şeklindeki öğretisi, ehl-i rey, ehl-i hadis üzerine baskısı karşısında birçok alim tarafından takip edilir olmuştur, çünkü bu öğreti bir taraftan hadislerin verdiği güvence ile hareket ederken, diğer taraftan İmam Şâfiî gibi güçlü bir gelenekselci (eserci/ ehl-i hadis) teolojiye sahip, saygı duyulan bir alimin koruması altında re'y ile meşgul olabilme ihtimal ve kapasitesini sağlamaktaydı.³¹⁶

³¹⁰ Bkz. Bayraktutar, **a.g.e**, 311; Bkz. el-Shamsy, **a.g.m**, 305.

³¹¹ Örnek için bkz. Brokelman, **Tarihu'l-Edebi'l-Arabi**, III, 293.

³¹² Bkz. es-Sübkî, **Tabakatü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ**, (Daru İhyâ-Halebi Basımı), II, 165.

³¹³ İbn Ebi Hatim, **Kitabu'l Cerh ve't-ta'dil**, IX, 235.

³¹⁴ Benzer görüş için bkz. el-Shamsy, “**The First Shâfi'î**”, 305.; Büveytî'nin Teyemmüm'ün nasıl yapılacağı hakkında sahih bir hadise ulaşınca elinde bulunan bilgiyi düzelterek sahih hadise göre amel ettiği hakkında bkz. İbn Salah, **Tabakatü'l-fukahâi's-Şâfi'îyye**, II, ss. 681-682.

³¹⁵ Büveytî, İmam Şâfiî'ye bağlılığını, nihayetinde hadislerle bağlılık olarak algılamış olmalıdır. Zira İmam Şâfiî'nin; “*Kitabımda Resulullah s.a.v'ın sünnetine muhalif bir şey bulursanız, benim sözümü bırakın Resulullah s.a.v'ın sünnetinde geçeni söyleyin*” şeklinde uyarısı da bunu göstermektedir. Bkz. el-Maverdi, Tahkik ve Talik: Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdi'l-Mevcûd, **el-Hâvi'l-kebîr** (Mukaddime bölümü) I, 40.

³¹⁶ Bkz. el-Shamsy, **a.g.m**, 324.

J- Būveytî'nin Etkileri

Yeni bir anayasayı ilk yorumlayan yargıçların, hukuk düşünçesini yorumlamadaki etkileri ne kadar önemli ise, kanaatimizce Şâfiî fıkıh/hukuk mezhebinin Şâfiî'den sonra gelen ilk yorumcusu olan el-Būveytî'nin de, mezhebe etkisi benzer öneme sahiptir.

Būveytî, Şafii düşüncesini hadis odaklı yorumlamış, hadislere vurgu yapmış ve pratiğe dökmüş, bir konuda güvenilir bir hadis var ise onu, diğer insanların sözünden üstün tutmuştur.³¹⁷ Nitekim Būveytî, teyemmümün nasıl alınacağı ile ilgili sonradan ulaştığı bir hadis ile hocasının kendilerine bildirdiği sözü düzeltmiştir.³¹⁸ **Būveytî'nin Şâfiî düşüncesini hadis odaklı yorumlaması ve güvenilir hadisleri Kur'an dışında her sözden üstün tutması, onun mezhebe getirdiği en dikkat çekici yenilik olarak algılanmıştır.**³¹⁹ Gördüğü bir hadis karşılığında hocasından aldığı bilgiyi değiştirmesi, el-Būveytî'nin Şâfiî'yi mantıksız taklid etmediğini ve taklid konusunda kendisinden sonrakilerin nasıl davranması gerektiğini göstermesi açısından ayrıca önemlidir.³²⁰ Görüldüğü gibi el-Būveytî'nin taklid anlayışında, kurucu liderin her yönüyle mükemmel olmasına yönelik bir iddia bulunmamaktadır.

*Būveytî'nin hadislere karşı tutumu ve algısı, Şâfiî geleneğinin parçası olarak kalmıştır ve Nevevî'ye göre bir amaca binaen, klasik dönemin her bir yüzyılında, belirgin Şâfiî hukukçuları tarafından kullanılmıştır.*³²¹

Būveytî'nin, İmam Şâfiî'nin hukuki düşüncesini hadis merkezli bir şekilde yorumlamasının esas tesiri, gelenekselci ilim üzerinde olmuştur³²² ***Bu etki ile ehlu'l-hadis ve ehlu'r-re'y'in buluşmasının kolaylaştığı kaydedilir.***³²³

Muhammed b. Vera er-Râzî'nin³²⁴ Ahmed b. Hanbel'e, kendisinin birçok hadis yazmış olduğunu, bunun yanında re'yi elde etmek istediğini, bunun için Evzaî, Sevrî ve

³¹⁷ Benzer görüş için bkz. el-Shamsy, **a.g.m.**, 332.

³¹⁸ Būveytî, İmam Şâfiî'den gelen teyemmümün iki vuruş olduğuna yönelik sözü, Ammar'dan gelen ve teyemmümün bir vuruş olduğunu bildiren bir hadis ile düzeltmiştir. Bkz. Şemseddin ez-Zehebî (ö. 748 h.), **Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-â'lâm**, Tahkik: Beşşar Avvaz Ma'ruf, Beyrut (Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî) 2003, V, 979.

³¹⁹ Bkz. el-Shamsy, **a.g.m.**, 331.

³²⁰ Ayrıca benzer görüş için bkz. el-Shamsy, **a.g.m.**, ss. 331-332.

³²¹ Bkz. el-Shamsy, **"The First Shâfi'î"**, 332.

³²² El-Būveytî, ehl-i hadis alimlerince İmam Şâfiî'nin önde gelen ashabı arasında zikredilmektedir. Zekeriya es-Saci'nin, Ebu Davut'a, İmam Şâfiî'nin ashabı kimdir şeklinde sorduğu soruya Ebu Davut, ilk olarak Hümeidi, Ahmed b. Hanbel ve el-Būveytî'dir şeklinde cevap vermiştir. Burada gelenekselci Ebu Davut'un Būveytî'yi zikrederken, Müzeni'yi zikretmemiş olması dikkat çekicidir. Bkz. el-Maverdi, **el-Hâvi'l-kebîr**, Tahkik: Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdilmevcud, Daru'l- kutubi'l- ilmiyye, Beyrut 1994,(Eserin Mukaddimesi), 31.; Bkz. el-Shamsy, **a.g.m.**, 332.

³²³ Bkz. el-Shamsy, **a.g.m.**, 332.

İmam Mâlik'ten hangisinin re'yini yazayım diye sorduğunu, buna karşılık Ahmed b. Hanbel'in önce re'yi yazmasını tavsiye etmediğini, ancak illa da yazmak gerekiyorsa İmam Şâfiî'nin re'yini yazması gerektiğini ve bu konuda da Büveytî'den işiterek almasını tavsiye etmesi, Büveytî'nin oynadığı önemli rolü ve oluşturduğu etkileri bizlere göstermesi açısından önemlidir.³²⁵

El-Büveytî, ehl-i hadis arasında çokça biliniyor olmasına karşın, ona ait eser (el-Muhtasar), 3./9. yy re'y eksenli Hanefiler tarafından, neredeyse tamamen göz ardı edilmiştir.³²⁶ Dikkat çeken bir istisna ise er-Rebi ile el-Büveytî'nin Muhtasar'ını çalışmış olan el-Müzenî'nin yeğeni Ebu Ca'fer et-Tahâvî (321/933)'dir.³²⁷ Gelenekselci (ehl-i hadis/eserci) Şâfiî ve reyci Hanefî akımlarının nihai uyumlarında önemli bir dönüm noktası teşkil eden Tahâvî, Hanefî olmayı seçmiş olsa da, metodoloji ve teolojide farklı bir gelenekselci karakterde kalmıştır.³²⁸ Et-Tahâvî'nin eserlerinde yorumlarıyla dikkati çeken ve günümüze ulaşan ilk Hanefî fıkıh usulü eserinin sahibi olan el-Cassas'ın da (370/981), el-Büveytî'nin Muhtasar'ı ile meşgul olması tesadüf değildir.³²⁹ El-Cassas, Şâfiî âlimi Ebu'l-Abbâs el-Esam'ın ve diğer önemli Şâfiî gelenekçilerinin öğrencisidir.³³⁰

*El-Büveytî'den etkilenen gelenekselci (eserci/ehl-i hadis) âlimlerin bazıları, Şâfiî sentezini Hanbeli okulunun doğuşuna taşırken, diğerleri de Şâfiî hukukunu usta bir şekilde hadislerle birleştiren bir okulda (Şâfiîliğin “gelenekselci bir zinciri”) devam eden ilim geleneğine başlamış ve Şâfiî düşüncesine sahip olmuşlardır.*³³¹ *Şâfiîliğin gelenekselci zincirini devam ettirenler arasında el-Muhtasar üzerine çalıştıkları bilinen el-Beyhâki ve ed-Darekutni'nin yanı sıra, ibn Hüzeyme ve en-Nevevî gibi büyük alimler kaydedilmiştir.*³³² Bunun temelinde ehl-i hadisi, eş-Şâfiî'nin öğretisine çeken el-Büveytî'nin başarısı yatmaktadır.³³³

³²⁴ Tüm nüshalarda Ahmed b. Hanbele soran kişi Muhammed b. Fezzare er-Râzî olarak geçmekteyse de doğru olanın Muhammed b. Verâ olduğu kaydedilir, bkz. Ebi Ömer Yusuf b. Abdilber el-Endulusi (ö. 463), **el-İntiqâ**, Daru'l- Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1997, 128. (Eserin 1. Dipnotu)

³²⁵ İbni Abdilber el-Kurtubi (ö. 463), **el-İntiqâ**, (Daru'l- Beşâiri'l-İslâmiyye basımı), 128.

³²⁶ Bkz. el-Shamsy, **a.g.m.**, 327.

³²⁷ el-Shamsy, **a.g.m.**, 327.; Tahâvî hem yetiştiği coğrafya hem de gelenek açısından hadis taraftarları ve Şâfiî öğrencilerine yakın durmaktadır. Bkz. Murteza Bedir, **Fıkıh, Mezheb ve Sünnet**, İstanbul 2004, 107.

³²⁸ Bkz. el-Shamsy, “**The First Shâfi'î**”, 327.; Ayrıca bkz. Bedir, **Fıkıh, Mezheb ve Sünnet**, ss. 106-108.

³²⁹ Cessas burada “Qale eş-Şâfiî fi'l-Büveytî” şeklindeki ifadede ramazanda deliren kişi için kazanın gerekip gerekmediği hakkındaki yorumu nakletmektedir. Bkz. el-Cessâs, **Ahkamu'l-Kur'an**, Tahkik: Muhammed Sadık Kamhavi, Beyrut (Daru İhyâi't-Turasi'l-Arabi) 1985, I, 229. ; ayrıca bkz. el-Shamsy, “**The First Shâfi'î**”, 332.

³³⁰ Cessas'ın eserinde, Hanefî hukuki hermenotiği hadislerle bütünleşir. Bkz. el-Shamsy, “**The First Shâfi'î**”, 327.

³³¹ el-Shamsy, “**The First Shâfi'î**”, (Eserin 105. Dipnotuna bkz.) 332.; ayrıca bkz. Jonathan Brown, **The Canonization of al-Bukhârî and Muslim**, Leiden, 2007, ss. 137-143.

³³² Bkz. el-Shamsy, “**The First Shâfi'î**”, (Makalenin 105. dipnotuna bkz.), s. 332.

³³³ Bkz. el-Shamsy, “**The First Shâfi'î**”, ss. 332-333.

K- İmam Şâfiî'nin Mısır'daki Ders Halkasının Varisi Olarak Büveytî

*İmam Şâfiî gibi büyük bir hukuk bilgininden ders alması, vefatından sonra Onun ders halkasına varis olması ve onun fikhî mirasını kendisinden sonraki insanlara aktarması Büveytî'yi, Şâfiî mezhebi açısından oldukça önemli kılmaktadır.*³³⁴ O halde Büveytî'nin devraldığı ders halkasını daha yakından tanımamız gereklidir:

Kaynaklarda İmam Şâfiî'nin vefat ederken miras *bıraktığı ders halkasının camideki en büyük halka olduğu* ifade edilmektedir.³³⁵ Kerabisi, İmam Şâfiî'nin ilim meclisi kadar asil bir meclis görmediğini, Şâfiî'nin meclisine Hadis, Fıkıh, Şiir ehli insanların katıldığını, lügat ve edebiyatın büyüklerinin meclise gelerek İmam Şâfiî ile konuştuklarını söyler.³³⁶

Büveytî'nin devraldığı İmam Şâfiî'nin ders halkasının işleyişi şöyleydi:

İmam Şâfiî, sabah namazını mescitte kıldıktan sonra meclisine geçerek, değişik görüşteki talebelerin ihtilafları ile karşılaşır, bunlara çözümler üretirdi. Farklı sınıflardan talebeleri sırasıyla etrafında toplanır, kendisinden istifade ederlerdi.³³⁷ Rebi' b. Süleyman'ın da bildirdiği gibi, İmam Şâfiî sabah namazını kıldıktan sonra güneş doğana kadar Kur'an talebeleri ile meşgul olur, bunların akabinde, hadis talebeleri gelip kendisine tefsir ve maaniyi sorarlardı. Bu grup güneş yükseldiği zaman kalkar, daha sonra müzakereler ve tartışmalar yapılan halka oluşturulurdu ve bu müzakereler kuşluk vaktine kadar devam ederdi. Daha sonra da, Arapça öğrenenler, Muaraza ehli, Nahiv ve Şiir dersi alanlar gelir, bunlarla yapılan görüşmeler neredeyse günün yarısına kadar devam ederdi. İmam Şâfiî buradan ancak bu vakitten sonra ayrılırdı.³³⁸

Kaynaklar, İmam Şâfiî'nin ders halkası hakkında el-Büveytî ve Muhammed b. Abdullah ibn Abdilhakem'in anlaşmazlığa girdiğini, o sıralar Mısır'da bulunan Hümeidi'nin de bu olayda araya girip, İmam Şâfiî'nin Büveytî'yi layık gördüğünü söylediğini, bu şekilde el-Büveytî'nin, İmam Şâfiî gibi büyük bir âlime halef olduğunu kaydetmektedir.³³⁹ *O dönemde İmam Şâfiî gibi büyük hukuk bilgininin, ders halkasını devam ettirmeye istekli, birçok insanın var olduğu anlaşılmaktadır.* İbn Abdilhakem bu

³³⁴ İmam Şâfiî'nin, halifelğe el-Büveytî'yi tercih etmesi hakkında Bkz. Ebu Bekr Abdullah b. Zübeyr el-Hümeidi (ö. 219) , **el-Müsned**, Tahk: Habibür'rahman el-A'zamî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988 m./1409 h., c. I (Muhakkikin Önsözü), 7.; Bkz. Sübkî, **Tabakatü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ**, (Daru İhyâ), II, ss.163-164.

³³⁵ İbn Kesir (ö.776), **Tabakatu's-Şâfi'iyye**, I, 162.; Zehebî (748), **Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-â'lâm**, Beyrut 1991, XVII (H. 231-240 yıllarını içerir), 423.

³³⁶ en-Nevevî (ö.676), **Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lugât**, Beyrut ty., I, 61; Abdulgani ed-Dekkâr, **el-İmamu's-Şâfiî (Fekihu's-Sünneti'l-Ekber)**, Daru'l-Kâlem, Dimeşk 1987 m./1407 h., 164.

³³⁷ Bkz. ed-Dekkâr, **el-İmamu's-Şâfiî**, 163.

³³⁸ Bkz. Ahmed en-Nehravî , **el-İmamu's-Şâfiî fi mezhebeyh el-kadim ve'l-cedid**, Kahire 1988, 149.; Bkz. ed-Dekkâr, **el-İmamu's-Şâfiî**, 163; Abbas Yunus, Komisyon, (*Abbas Yunus'a ait makale*), **Silsiletu'd-Diraseti'l-İslâmiyye (Fakihen ve Muctehiden)**, Beyrut 2001. 70.

³³⁹ Bkz. Ebu Bekir Abdullah b. Zübeyr el-Hümeidi (ö. 219), **el-Müsned**, I, 7(Muhakkikin Önsözü); Bkz. Sübkî, **Tabakatü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ**, (Daru İhyâ), II, ss. 163-164.

isteğini çok açıktan yapmış olsa da, bunu çok açık ifade etmeyen âlimlerin de varlığını anlamaktayız, örneğin el-Hümeidi'nin, İmam Şâfî'den sonra ders halkasını yönetmeye hazırlandığı, ancak İbn Abdilhakem'in buna sinirlendiği kaydedilir.³⁴⁰ Üzerine anlaşmazlık yaşanan ders halkası, insanların fetva ve deliller için müracaat ettiği, Mesciddeki en büyük ders halkasıydı.³⁴¹

Kaynaklarda el-Büveytî'nin bu ders halkasını ne kadar iyi yönettiğine dair her hangi bir bilgiye rastmalasak da, cezaevinde bulunduğu esnada Rebi' b. Süleymana hitaben, hocası İmam Şâfî'ye ait bir beyiti zikrederek, ders halkasındakilere karşı iyi davranışlarda bulunmasını tavsiye ettiğini düşündüğümüz zaman, kendisinin İmam Şâfî'yi çok iyi derecede örnek aldığını ve hocasının geleneğini yaşatma konusunda başarılı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.³⁴² Nitekim, el-Büveytî'nin elinde birçok âlimin yetişmesi ve çeşitli yerlere dağılarak, Şâfî'nin ilmini çok uzaklara taşımaları³⁴³ el-Büveytî'nin ders halkasını başarıyla yürütmüş olduğunu göstermektedir.

L- Siyasi Duruşu

Abbasilerin, Memun, Mutasım ve Vasık dönemleri siyasi vesayetin insanları belli ideolojilere zorladığı, bu ideolojilere direnen insanların da şiddetli bir şekilde cezalandırıldığı bir dönem olmuştur. Bunun en bariz örneği İmam Şâfî'nin en önemli öğrencilerinden biri olan Ebu Ya'kub el-Büveytî'nin kendisidir.

Hayatında inandığı gibi yaşayan, siyasi veya ideolojik herhangi bir sebeple inancından ve prensiblerinden asla taviz vermediği anlaşılan el-Büveytî'nin, siyasi kişiliğini daha iyi değerlendirebilmemiz için, dönemin siyasi meseleleri olan **“halku'l-Kur'an”** düşüncesi ve **“Mihne”** sürecini, dolayısıyla da itikadi bir fırka olan **“Mutezile”**yi ele almamız gerekmektedir.

1-Mutezile Mezhebi ve Etkileri:

Mutezile, Emeviler döneminde ortaya çıkmış, fakat Abbasiler döneminde uzunca bir süre İslâm düşüncesini etkilemiş bir fırkadır.³⁴⁴ Eski Yunan felsefesiyle ve yabancı

³⁴⁰ el-Hümeidi (ö. 219 h.), **el-Müsned**, I, (Muhakkikin önsözü) 6.

³⁴¹ Zehebî (748), **Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-â'lâm**, XVII (H. 231-240 yıllarını içerir), 423.

³⁴² Büveytî'nin Rebi'ye yazdığı mektub hakkında Bkz. Sübkî, **Tabakatu's-Şâfiyyeti'l-kübrâ**, (Daru İhyâ), II, 165.

³⁴³ Sübkî, **a.g.e**, II, 163.; ed-Dekkar, **el-İmamu's-Şâfi fakihu's-sunneti'l-ekber**, 166.

³⁴⁴ Çoğu kimseler Mutezile mezhebinin önde gelen davetçisi olduğu için Vasıl b. Ata'yı Mutezile Mezhebinin de kurucusu olarak görmüş ve mezhebin başlangıcını ona dayandırmışlardır. Benzer görüş için bkz.; Muhammed Ebu Zehrâ, **(İslâm'da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi) Mezhebler Tarihi**, Çev: Sıbğatullah Kaya, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul, ty., ss. 135-136, ayrıca Mutezile mezhebinin özellikleri için aynı eser ss. 136-141'a bakınız.

kültürlerle temas ettiği kabul edilen Mutezile düşüncesi, ilahiyâta aklın rolünü ve hakemliğini sokmuş, iman esaslarını akli deliller ile teyid ve tavzih etmiştir.³⁴⁵

Emeviler'den her hangi bir tepki veya destek görmeyen Mu'tezile, Abbasi devleti kurulduğu sıralarda, inkarcılık ve zındıklık furyası her tarafı sarmış olduğu için, Abbasi halifelerince destek görmüş, halifeler, Mu'tezile'yi zındıklara karşı çekilmiş bir kılıç gibi görerek teşvik ve himaye etmişlerdir.³⁴⁶

Abbasi halifeleri Mu'tezile mezhebinin bazı aşırı görüşlerini (halku'l-Kur'an vb.) fakih ve muhaddislere zorla kabul ettirmeye çalışmışlar, bu uğurda eziyet etmekten çekinmemişlerdir. Me'mun, Mu'tasım³⁴⁷ ve Vâsık dönemlerinde Kur'an'ın mahluk olduğu iddiası ile alimler sorguya çekilmiştir.³⁴⁸

*El-Büveytî ve diğer bazı âlimler de, Me'mun'un vasiyeti ile sonraki dönemlere geçen mihne uygulamasının kurbanı olmuş ve inandıkları uğruna hayatlarını vermişlerdir.*³⁴⁹ Fıkıh ve hadis âlimlerinin karşılaştığı sıkıntılar, halkın fedakar alimlere sevgi duymasına, bu eziyeti verenlerden de nefret etmesine yol açmıştır.³⁵⁰

2-Mihne Karşısında Büveytî:

"Mihne"³⁵¹ İslâm tarihinin en talihsiz ve tartışmalı dönemlerinden biridir. Mutezile fırkasının resmî mezhep olduğu erken Abbasîler döneminde, hadis ehli bilginlerinin itikadî kabulleri nedeniyle takibat, yargılama ve zulme tabi tutulduğu bir sürecin ve yönetimin tutumunun adıdır.³⁵²

Hicri II. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan³⁵³ ve el-Büveytî'nin de şiddetle karşı çıktığı Halku'l-Kur'an' düşüncesi, Kur'anın yaratılmış olduğu şeklindeki yanlış bir iddia ve bu

³⁴⁵ Mutezile kaderi ve ilahi sıfatların bazılarını inkâr eder, büyük günah işleyenlerin iki menzil arasında bir menzilde olduğunu kabul ederlerdi. Bkz. Bekir Topaloğlu, **Kelam İlmi Giriş**, İstanbul 1996., 23.

³⁴⁶ Ebu Zehrâ, **Mezhebler Tarihi**, 143.

³⁴⁷ İbni Ebi Duad ile Ahmet b. Hanbel'in Halife Mutasımın huzurundaki meşhur münazaraları için bkz. Ahmed b. Yahya b. el-Murtaza (764-840 h.), **KitabuTabakatu'l-Mu'tezile**, Tahkik: Susanna Diwald-Wilzer, Beyrut 1961, ss. 122-125. Not: Mutezile Tabakatında Ahmed b. Hanbelî'n Halkul Kur'an meselesi üzerine genişçe yer verilmişken, el-Büveytî ile ilgili geçen meseleya rastlayamadık.

³⁴⁸ Bkz. Ebu Zehrâ, **Mezhebler Tarihi**, 159.

³⁴⁹ Mihne döneminde bu şekilde şehit olan isimler arasında, Ebu Yakub b. Yusuf b. Yahya el-Büveytî başta olmak üzere, Abdul'ala b. Müsehhir ed-Dimeşki, Ahmed b. Nasr el-Huzaî, Nuaym b. Hammad el-Huzaî, Muhammed b. Nuh el-Aclî'nin de isimleri geçmektedir. Bkz. Ebi'l Hasan Ahmed b. Abdillâh b. Salih el-İclî el-Kûfî (182 h.-261 h.), **Ma'rifetu's-Sikât**, Dirase ve Tahk: Abdul'alim Abdul'azim el-Bestevî, Yer yok, ty., I, 23; Bkz. Sübkî, **Tabakatu's-Şâfiyye**, (Daru İhyâ), II, ss. 164-165.

³⁵⁰ Bkz. Ebu Zehrâ, **Mezhebler Tarihi**, 146.

³⁵¹ "Mihne"nin, "Mihe" kelimesinin tekili olduğu ve Sultan'ın bir adama "sen şöyle şöyle yaptın" şeklinde, yapmadığı bir şeyi ona mal edene kadar veya caiz olmayan sözü söyletene kadar sorguya çekmesidir. Bkz. İbn Manzûr (630-711), **Lisanû'l Arab**, Beyrut 1997, XIII (ş maddesi), 42.

³⁵² Muharrem Akoğlu, **Mihne Sürecinde Mu'tezile**, İz Yayıncılık, Yer yok, 2006, bkz. Eserin Arka kapağı.; ayrıca bkz. Hayrettin Yücesoy, "Mihne" md., DİA, İstanbul 2005, XXX, 26.

³⁵³ Yavuz, "Halku'l-Kur'an", md., DİA., XV, 371.

iddia etrafındaki tartışmaları ifade etmektedir. Bu düşünce maalesef sonradan çeşitli sebeplerle siyasal iktidarlar tarafından da benimsenmiştir.³⁵⁴

Abbasi halifelelerinden Me'mun'un, Bağdat valisi İshak b. İbrâhim'e yazdığı mektupla başladığı kaydedilen³⁵⁵ Mihne uygulamaları, Mutasım döneminde de devam etmiş,³⁵⁶ Vasık döneminde ise tekrar şiddetli bir hal almıştır, hatta bu dönemde öteki zamanlara nisbeten bu uygulama halk tabanına da yayılmıştır.³⁵⁷

İbnü'l-Cevzi, **Mihne olayına sabredenlerin sadece dört kişi olduğunu ve bunların:** Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Nasr, Muhammed b. Nuh ve Nuaym b. Hammad'tan oluştuğunu zikrederken, **Mihneye icabet etmeyenlerin;** Ebu Nu'âym el-Fadl b. Dekîn, Affan b. Müslim, **el-Büveytî**, İsmail b. Ebi Üveys, Ebu Musab el-Medeniyân ve Yahya el-Hamânî olduğunu zikretmektedir.³⁵⁸

Mısır'da mihne sürecini yürütenlerin başını, daha önce Vakidi'nin kâtipliğini yapmış, **Büveytî**, Nuaym b. Hammad, Huşnam ve pek çok kimseyi sorgulayan Muhammed b. Ebi'l-Leys el-Harizmî çekmiştir.³⁵⁹

Vasık'ın alimleri imtihan için mektup göndermesini müteakip, Muhaddis Nuaym b. Hammad ile İmam Şâfiî'nin "Mezhebimin Sözcüsü" dediği talebesi **Ebu Yakub el-Büveytî**, Mısır'dan çıkarılarak Bağdat'a getirilmiştir.³⁶⁰

Büveytî'nin Mısır'dan Bağdat'a götürülmesine sebep olan İbn Ebi Leys'in, Mısır'da kadılık yaptığı ve Büveytî'yi kıskandığı kaydedilir.³⁶¹ **İbn Abdilber, Şâfiî ashabından**

³⁵⁴ Benzer görüş için bkz. Beşer, **Ebu Hanîfe'nin Kur'ân Anlayışı**, Usul I, I (2004), s. 33.

³⁵⁵ Yücesoy, "**Mihne**" md., DİA, XXX, 26.; Ferhat Koca, **Hanbeli Mezhebinin Kurucu İmamı Ahmed b. Hanbel**, Ankara 2008, 23. Ancak Me'mun'un göndermiş olduğu mektubtan daha evvel, Ebu İshak b. Harun'un (Mutasım), mihne talimatını içeren mektubu Mısır valisi Keydür Nasr b. Abdullah'a gönderdiği ve bu mektubun vali Keydür'e ulaşmasının, Me'mun'un Bağdat valisine gönderdiği mektuptan yaklaşık 3 ay kadar önce olduğu da kaydedilmektedir. Bkz. Abdulhak, **Ahmed b. Hanbel ve'l Mihne**, 159 (Haşiyeye bkz.).

³⁵⁶ Bkz. Casim Avcı, "**Mu'tasım-Billâh**" md., DİA, İstanbul 2006, XXXI, 382.

³⁵⁷ Şemsuddin ez-Zehabî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, Tahkik: Muhammed Nuaym el-Arkasusi, Beyrut 1982, X, 312.; Bkz. Kadir Kan, "**Vâsik-Billâh**" md., DİA, İstanbul 2012, " , XXXXII, 549.; bkz. Kadir Kan, **Abbasi Halifesi Vasık ve Dönemi**, Bursa 2003, ss. 41-42.

³⁵⁸ Mihne'ye sabredenler ve icabet etmeyenler hakkında bkz. Ebu'l Ferec Abdurrahman b. el-Cevzî, **Menâkibu'l-İmam Ahmed b. Hanbel**, Daru'l Âfâki'l Cedîde, Beyrut ty., ss. 397-399.; Ayrıca "Emiru'l-Müminin fi'l-Hadis" şeklinde bir lakap ile anılan Ali b. el-Medini, tabi olduğu sorguda Kur'an'ın Mahluk olmadığını ifade etmesiyle tutuklanmış, sekiz ay kadar ayakları zincire bağlı kalmış, sonunda canını kurtarmak için aksini söylemek zorunda kalmış, ancak mihneye sabretmemesi sebebiyle Ahmet b. Hanbel ve diğer dönemin hadis çevrelerince tepki almış, bazı muhaddisler kendisinden hadis rivayet etmeyi kesmiştir. Bkz. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, Tahkik: Salih es-Semm, XI, 59.

³⁵⁹ Bkz. Ebî Ömer Muhammed b. Yusuf el-Kindî el-Mısri, **Kitâbu'l-Vulât ve Kitâbu'l-Kudât**, Beyrut 1908, ss. 447-449; ayrıca bkz. Bilal Aybakan, **İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhebleşmesi** ss. 163-164.

³⁶⁰ Nasr Muhyiddin en-Naci, **el-İmamu'l-Muzenî ve muhalefetuhu lil İmami's-Şâfiî**, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Master Tezi, Mekke 1989, 23; Fahrettin er-Râzî, **Menakibu'l-İmami's-Şâfiî**, Tahkik: Ahmed Hicazi es-Sakâ, Mektebetu'l-Kulliyeti'l-Ezher, Kahire ty., ss. 67-68.; ayrıca bkz. Ziriklî, **el-A'lam**, Beyrut 2002, VIII, 257.; ayrıca bkz. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, Beyrut 1983, XII, 61.; ayrıca bkz. Kadir Kan, "**Vasık-Billâh**" md, DİA, İstanbul 2012, XXXXII, 549.

³⁶¹ İbn Abdilber el-Kurtubi (el-Endulusî), **el-İntiqa**, Beyrut 1997, 169.

sadece Büveytî'nin Bağdat'a çıkarıldığını zikretmektedir.³⁶² Bağdat'a götürülerek hapse atılan³⁶³ el-Büveytî, demir halkalar içerisinde vefat etmiştir.³⁶⁴

‘Muhakkak ki Cenab-ı Hak mahlûkatı “Ol” emri ile yarattı, eğer Cenab-ı Hak (Kur'an) için ‘ol’ emrini vermiş olsaydı o zaman (Kur'anı Kerim) de mahlûkatın hükmü altında bir mahlûk gibi sayılırdı’,³⁶⁵ şeklinde itiraz eden el-Büveytî'nin, ‘Kur'an mahlûktur’ diyenlerin kâfir olacağını söylediği kaydedilmiştir.³⁶⁶

Mihne olayında kaynaklarda, Şâfiî talebeleri arasında sadece Büveytî'nin sorgulanarak tutuklanmasından sözedilmesi, Büveytî'nin hem mezheb içerisindeki konumuna (İmam Şâfiî'nin halifesi olmasına) ve ders halkasının yöneticisi olmasına,³⁶⁷ hem de, o dönemde kendisini kıskanan bazı kimselerin, onun aleyhine çalışmalarına bağlanabilir.³⁶⁸

M- Vefatı

Büveytî'nin hayatı ile ilgili kaynaklarda pek fazla bilgiye rastlanılmazken, vefatını konu alan rivayetler neredeyse Büveytî hayatı hakkında ulaşılan bilgilerin yarısından fazladır. O yüzden Büveytî'nin vefatı, biraz daha geniş ele alınmayı hak etmektedir.

³⁶² Bkz. İbn Abdilber el-Kurtubi, **el-İntiqâ**, 169; (veya bkz. İbn Abdilber, a.g.e, İ'tena bih: Abdulfettah Ebu Ğudde, Halep 1997, 135. (Dipnotuna bakınız). Büveytî ile Nuaym b. Hammad'ın bağlı olarak birlikte Bağdat'a götürüldükleri tarih net olmasa da Nuaym b. Hammad'ın 229 yılında vefat ettiğini düşündüğümüzde, Büveytî'nin Bağdat'a 229 yılından önce götürüldüğünü söylememiz mümkündür. Bkz. Nasr Muhyiddin en-Naci, **el-İmamü'l-Muzenî ve muhalefetuhu lil İmami's-Şâfiî**, Ümmü'l-Kura Üniversitesi Master Tezi, Mekke 1989, 23

³⁶³ el-Büveytî, 227 yılında halifelik makamına gelen Vâsık Billâh'ın emriyle hapse atıldığına göre, (Bkz. Kadir Kan, **Abbasi Halifesi Vâsık ve Dönemi**, Master Tezi, Bursa 2003, 18 ve 47.) ömrünün en fazla son dört veya beş yılını hapisnede geçirmiş olmalıdır.

³⁶⁴ Bkz. Beyhakî, **Menâkibu's-Şâfiî**, Kahire 1970, II, 340.; Bkz. Ziriklî, **el-A'lâm**, Beyrut 2002, VIII, 257.

³⁶⁵ Bkz. Zirikli, **el-A'lâm: Kamusu Teracimi li-Eşheri'r-Rical ve'n-Nisa**, (Beyrut: Daru'l-İlim lil Melayin), 1996, VIII, (Yusuf b. Yahya maddesi 2. dipnota bkz.), 257; İbn Kesîr ed-Dimeşkî, **Tabakat li Fukahai's-Şâfiyyîn**, Tahkik: Ahmed Ömer Haşim ve Arkadaşı, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, Kahire 1993 m./1413 h., I, ss.161-162.

³⁶⁶ Bkz. Sübkî, **Tabakatü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ**, (Daru İhyâ), II, 164; Bkz. el-Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl**, Tahkik: Avvaz Maruf, Beyrut 1996m./1413 h., XXXII, 476.

³⁶⁷ Benzer görüş için bkz. Bilal Aybakan, **İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi**, ss. 164-165. ;

Ayrıca, Fahreddin er-Râzî Menakıb'ında, Büveytî'nin hapse atılmasından sonra, ders halkasını Müzenî'nin yönettiğini zikreder. (Fahreddin Er-Râzî, **Menâkibü'l-İmâmi's-Şâfiî**, Tahkik: Ahmed Hicazi es-Saka, Kahire 1986, 68.; ayrıca bkz. Ahmed Yusuf, **es-Şâfiî (Vadiû'l-İlmi'l-Usûl)**, Kahire 1990, s. 25.; Norman Calder, **Studies In Early Muslim Jurisprudence**, Oxford 1993, 86; Özen, “Müzenî” md., DİA, XXXII, 246.) Ancak Büveytî'nin hapisteyken Rebi el-Murâdî'ye hitaben ders halkasındakilere güzel davranışlar sergilemesini içeren bir mektup yazdığını göz önüne aldığımızda, Büveytî'nin hapisnede bulunduğu o esnada ders halkasının başında Rebi b. Süleyman el-Murâdî'nin bulunduğunu göstermektedir. El-Büveytî'nin Rebi el-Murâdî'ye yazdığı mektup için bkz. İbn Nedim, **el-Fihrist** (Beyrut baskısı), ty, 212. Her iki iddia birlikte değerlendirildiğinde, Büveytî'nin tutukluluktan vefatına kadar geçen süreçte Rebi'nin, Büveytî'nin vefatından sonraki süreçte de Müzenî'nin ders halkasını yönetmiş olmasının muhtemel olduğu düşünülebilir.

³⁶⁸ Bkz. İbn Kesîr ed-Dimeşkî, **Tabakat li Fukahai's-Şâfiyyîn**, I, 161; Sübkî, **Tabakatu's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ**, (Daru İhyâ), II, 164.

Şâfiî tabakat kitapları, İmam Şâfiî'nin henüz hayatta iken, içinde Büveytî'nin de bulunduğu, birkaç talebesinin ilerideki durumlarını önceden, kerametiyle bildiğini, şu şekilde kaydetmektedir:

Rebi' b. Süleyman anlatıyor: “ *Ben, Müzenî ve Ebu Ya'kub (el-Büveytî), İmam Şâfiî'nin yanında bulunuyorduk. Bana, sen hadis yolunda öleceksin, Ebu Yakub için sen, demirler içinde öleceksin, Müzenî için ise Bu, Şeytan ile münazaraya girse onu yener*” demiştir.³⁶⁹ **El-Büveytî Bağdat'a sürülerek, Kur'an'ın mahluk olduğunu söylemesi için imtihana tabi tutulmuş, bu teklife şiddetle karşı çıkan el-Büveytî hapse atılmış ve gerçekten de İmam Şâfiî'nin kerameten bildirdiği gibi demir halkalar arasında hapisteyken vefat etmiştir.**³⁷⁰ Rebi b. Süleyman, Büveytî'nin Bağdat'ta tutukluken, ayaklarının 40 rtil ağırlığında dört halkayla bağlı olduğunu, boynunun da, eline kadar uzanan bir bukağı ile sıkıca kelepçelendiğini ve Kur'an'ın Kelamullah gayrı mahluk olduğuna yönelik sözler söylediğini bildirir.³⁷¹

*Büveytî'nin vefat yılı konusunda iki farklı görüş ortaya çıkmaktadır. Ziriklî 'el-Â'lam' isimli eserinde Büveytî'nin, hicri 231 yılı Recep ayında, Bağdat hapishanesinde, bağlı bir şekilde vefat ettiğini kaydetmektedir.*³⁷² Fahreddin Râzî'nin *Menakıb*'ı ve İbn Yunus es-Sadeî'nin *Tarih*'i gibi bazı kaynaklarda, vefat tarihi hicri 232 olarak kaydedilir.³⁷³ Diğer bazı kaynaklar ise iki ihtimali beraber zikrederek, hicri 231 veya hicri 232 yılında vefat etmiş olduğunu kaydeder.³⁷⁴ İbn Kesir *Tabakat*'ında farklı iki tarihten söz ettikten sonra doğru olanın, büyük hadîs âlimi ve Mâlikî mezhebinin büyük fakîhlerinden Musa b. Harun el-Hafız'ın (Ebû İshâk künyeli İsmail b. İshak el-Ezdi) zikrettiği hicri 231 yılı olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁵ Bizim tercih ettiğimiz görüş de budur.

³⁶⁹ Sübkî, *a.g.e*, II, 165.

³⁷⁰ Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, (Beyrut: Daru'l-İlim lil Melayin), VIII, 257; Ayrıca bkz; ez-Zehebî (ö. 748), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 61; Bkz. Komisyon, *Mevsuatu Tabakai'l Fukaha*, İran 1418 h., III, 632; Bkz. Ebu Zehrâ, *Mezhebler Tarihi*, 163.

³⁷¹ Bkz. Beyhakî, *Menâkibu's-Şâfiî*, II, 340.

³⁷² Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 257; es-Sübkî, “*Tabakatu's-Şâfiyye*”, (Huseyniye Baskısı), c. I-II, s. 277, y.y., t.y.; Ayrıca Büveytî'nin vefat tarihi için bkz; Ebi'l-Abbas Şemsuddin Ahmed İbn Muhammed ibn Ebu Bekr İbn Hallikan (ö. 608-681 h.), *Vefeyâtul A'yân ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, Tahkik: İhsan Abbas, Daru's-Sadr, Beyrut, t.y., VII, 64; Ahmet Özel, “*Büveytî*” md., DİA, İstanbul 1992, VI, 500.

³⁷³ Bkz. Fahreddin Er-Razî (ö.606), *Menakibu'l-İmami's-Şâfiî*, Tahkik: Ahmed Hicazi es-Saka, Kahire, ty., I, 48; Ebi'l Hüseyin Yahya İbn Ebi'l Hayr İbn Salim el-İmrani (489-558 h.), *el-Beyân fi Mezhebi'l İmami's-Şâfiî*, Daru'l Minhâc, y.y., ty., XIV, 503; Ebi Said Abdurrahman ibn Ahmed ibn Yûnus ibn Abdila'la es-Sâdeî (281-347 h.), *Tarihu İbn Yunus es-Sadeî*, (thk. Abdulfettah Fethi Abdulfettah), Daru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut 2000., I, 514.

³⁷⁴ Beşşar Avvad Ma'ruf-Şeyh Şuayb el-Arnaut, *Tahrirü't-Takribi't-Tehzib Li'l-Hafız Ahmed B. Ali B. Hacer*, Beyrut 1997., IV, 137 (7893.md.).

³⁷⁵ İmaduddin İsmail b. Ömer İbn Kesir (ö.776 h.), *Tabakatu's-Şâfiyye*, Tahkik: Abdul Hafiz Mansur, Libya 2004., I, 161.

İKİNCİ BÖLÜM

BÜVEYTİ’NİN ŞAFİÎ MEZHEBİNİN TEŞEKKÜLÜNDEKİ ROLÜ

I. FIKİH MEZHEBLERİNİN OLUŞUM SÜRECİ

‘Mezheb’ kelimesi Arapça bir sözcük olup; ‘gidilen yol’, ‘inanılan görüş’ gibi anlamlara gelmektedir.³⁷⁶ Terim olarak ise, bilginlerin kendi görüş, anlayış, ictihad ve yorumlarına uygun olarak benimsedikleri yola ‘mezheb’ denilmektedir.³⁷⁷ Bu terim genellikle dini ve felsefî alanlarda kullanılan bir terimdir.³⁷⁸ Günümüzde, mezheb sözcüğüne karşılık “ekol” veya “doktrin” kelimeleri de kullanılmaktadır.³⁷⁹ Öteki mezheplerde olduğu gibi, Fıkıh ile ilgili mezheplerin de ortaya çıkması, çoğalması, büyümesi ve hatta bir kısmının yok olması, bir sürecin sonucunda gerçekleşir.

A- Fıkıh Tanımı

Lügat anlamı olarak "bir şeyi bilmek, iyi ve tam anlamak, derinlemesine kavramak" mânasına gelen ‘fıkıh’ kelimesi, daha ziyade din ilimleri için kullanılmıştır.³⁸⁰ Fıkıhın lügat anlamı bazılarınca; İnce anlayış, bir şeyi derinden kavrama, arka planına hakim olma, sözün hedeflediği şeye uygun kavranılması, şeklinde algılanmıştır.³⁸¹ “Fakih” tabiri, ‘fıkıh’ kelimesinin ismi faili olup, "bir konuyu derinden kavrayan, ince anlayış sahibi kimse" için kullanılmaktadır.³⁸²

İslâm toplumunda dinî bilgilerin gelişerek çeşitli dallara ayrılmasına paralel olarak hicri II. (miladi VIII.) asrın sonlarından itibaren fıkıh, İslâm'ın ferdî ve içtimaî hayata dair amelî hükümlerini bilmeyi konu edinen bir ilim dalının terim halini almaya başlamış, bu terim anlamının netleşmesi de, daha ileriki yüzyıllarda olmuştur.³⁸³ Fıkıh kelimesinin, zaman içerisinde yaşadığı anlam kaymasını Gazzâlî'nin şu ifadesi çok güzel bir şekilde özetler: “İnsanlar fıkıhın adı konusunda serbest davrandılar, onu fetvalara ve bunların incelikleri ile sebeplerini anlamaya tahsis ettiler, birinci asırda fıkıh ismi ahireti bilmek, nefislerin zararlarını tanımak, ahiretin önemi ve dünyanın önemsizliği hakkında bilgi sahibi olmak için kullanılıyordu... ilmin bu çeşidi ile uyarma ise, fıkıhın peşin satış ve kiraya verme gibi

³⁷⁶ Şevki Dayf (Editör), **el-Mu'cemu'l-Vesît**, Mektebetu's-Şurûk ed-Devliyye, Mısır 2004 m./ 1425 h., 317; Bkz. Abdülkadir Şener, **İslâmda Mezhepler ve Hukuk Ekolleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD.), Sayı: 0, y.y. , t.y., XXVI, 371.

³⁷⁷ Bkz. Şener, **a.g.m.**, s. 371.; benzer ve yakın ifadeler için bkz. Dayf (Editör), **el-Mu'cemu'l-Vesît**, 317.

³⁷⁸ Bkz. Dayf (Editör), **a.g.e.**, 317.

³⁷⁹ Benzer görüş için bkz.; Şener, **a.g.m.**, 371.

³⁸⁰ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur (ö. 711 h.), **Lisanû'l-Arab**, Beyrut 1997., X (ف - غ maddesi), 305.

³⁸¹ Bkz. Vizaretu'l Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye (Kuveyt), **el-Mevsu'atu'l-Fıkhiyye**, Kuveyt 1404 h./1983 m, I, ss. 11-12.

³⁸² Bkz. Hayreddin Karaman, **“Fıkıh” md.**, DİA, İstanbul 1996., XIII, 1.

³⁸³ Bkz. Karaman, **a.g.md.**, DİA, XIII, 1.; İmam Şâfiî ve öğrencilerinin de İlim kelimesini fıkıh anlamında sıklıkla kullandıkları görülebilmektedir. Örnek olarak bkz. Ebi Muhammed Abdurrahman b. Ebi Hatim er-Râzî (**Ibn Ebi Hatim** d. 240- ö. 327 h.), **Âdâbu's-Şâfi'î ve Menâkıbuh**, Tahkik: Abdulğani Abdulhalik, Kahire 1993., 231; Bkz. Ahmed el-Shamsy, **The First Shafîi**, 318.

ayrıntılarının dışındadır.”³⁸⁴ Görüldüğü gibi, İmam Gazzâlî ilk zamanlarda, fıkıh içerisinde inanç meselelerinin de bulunduğunu, inanç meseleleri ile fıkhi muamelatın ise farklı şeyler olduğunu ifade etmiştir.

B- Fıkıhın Doğuşu ve Oluşumu

Fıkıh, en geniş anlamıyla bütün hayatı kuşatan Kelamullah’ı kavrama faaliyetidir.³⁸⁵ Fıkıhın doğuşunda, usul ve fûrû olarak ortaya çıkışında, en önemli ve belirleyici kaynak vahiy olmuştur.³⁸⁶ Başka tesirler, vahyin süzgecinden geçtikten ve meşruiyet vasfını buradan aldıktan sonra, İslâmî hayatı etkileyebilmiştir.³⁸⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de, çeşitli fiil kalıplarıyla, yirmi yerde geçmekte olan³⁸⁸ genel olarak "bir şeyi iyi ve tam anlamak, kavramak, bir şeyin hakikatini bilmek ve akletmek" gibi anlamlarda kullanılan fıkıh,³⁸⁹ ilim olarak, esasen Hz. Peygamber (s.a.v)’in uygulamasıyla ortaya çıkmış, İnsanların yeni olayların hükümlerini bilmeye olan şiddetli ihtiyaçları nedeniyle, Sahabe döneminde de gelişme göstermiştir.³⁹⁰

İslâm’ın ilk dönemlerinde, Dini konularda bilgi sahibi olanlara, Kur’an ve kitap okuyabilenlere "kurrâ" denilmiş, fıkıhın bir ilim dalı haline gelmesiyle de, bu kelimenin yerini ‘fakih’ ve ‘âlim’ kelimeleri almıştır.³⁹¹

Ebu Hanife dönemindeki fıkıh algısı “Kişinin leh ve aleyhindekileri bilmesi” şeklindeydi.³⁹² Fıkıhın bu şekildeki tanımı içine, iman, ibadet ve ahlak ile ilgili hususlar girmekteydi. Oysa İtikat ile ilgili kişinin lehinde ve aleyhindekilerini bilmesi, Kelâm ilminin konusuna; Zühd, sabır, rıza, namazda kalbin huzuru vb. vicdani meselelerdeki lehimizde ve aleyhimizdekini bilmek Tasavvuf ve Ahlâk ilminin konusuna; ameli meseleler ile ilgili leh ve aleyhimize olanı bilmek ise, ıstılahi kullanımdaki Fıkıh ilminin konusuna dâhildir.³⁹³ Ebu Hanife’nin o vakit fıkıhı, bu üç ilim dalının (Kelam, Tasavvuf ve Fıkıh) yer aldığı bir sistem

³⁸⁴ Gazzâlî’nin fıkıh kelimesi ile ilgili söylediği kavramlara Katip Çelebi, Keşfu’z-zunûn isimli eserinde yer vermektedir. Bkz. Katip Çelebi, **Keşfu’z-zunûn**, (Terc: Rüştü Balcı), İstanbul 2007, III, 1022.

³⁸⁵ Fıkıhın Kur’an’da geçtiği yerlerde muzari kalıbında oluşunun sürekliliğe işaret ettiği ile ilgili tesbit ve Fıkıhın öteki bilim dalları özellikle de fen bilimleri ile ilişkisi yönünden tesbitler için bkz. Faruk Beşer, **Bir Bilgi Türü Olarak Fıkıh ve Diğer Disiplinle İlişkisi**, Usul 5 (2006/1), ss. 33-62.

³⁸⁶ Bkz. Karaman, “Fıkıh” md., DİA, XIII, 2.

³⁸⁷ Bkz. Karaman, **a.g.md.**, DİA, XIII, 2.

³⁸⁸ Bkz. Muhammed Fuad Abdulkakî, **el-Mu’cemu’l Müfehres li Elfazî’l Kurânî’l Kerîm**, “fkh” maddesi, Daru’l Kutubi’l Mısriyye Matbaası, Kahire 1364 h., 525.

³⁸⁹ Karaman, **a.g.md.**, DİA, XIII, 1.

³⁹⁰ Bkz. Zuhayli, **İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi**, I, 19.; Hz. Peygamber ve sahabe devrinde fıkıha göre ‘kaza’ ve ‘re’y’ kelimeleri daha yaygın bir kullanıma sahipti. Bkz. Karaman, **a.g.md.**, DİA, XIII, 1.

³⁹¹ Bkz. İbni Haldun, **Mukaddime**, Çeviren: Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, II, ss. 484-485.

³⁹² Bkz. et-Tahanevi, **Mevsuatu Keşşaf: İstilahatî’l Fünûn ve’l Ulûm**, Takdim: Refik el-Acem, Tahkik: Ali Dehrûc, Mektebe Lübnan Naşirun, Lübnan 1996., I, 40.

³⁹³ Bkz. et-Tahanevi, **Mevsuatu Keşşaf: İstilahatî’l Fünûn ve’l Ulûm**, I, 40.

olarak algıladığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden de Ebu Hanife, kelam ilmini Fıkıhı Ekber olarak isimlendirmiştir.³⁹⁴

İmam Gazzâlî, İnsanların, ‘fıkıh’ ismi üzerinde tasarrufta bulunduğunu, fıkıhı, fetva ilmine, delil ve illetlere vukufiyet anlamına doğru özelleştirdiklerini zikreder.³⁹⁵

Fıkıh, İmam Şâfî’ ile birlikte, tanım olarak “*Dinin amelî hükümlerini muayyen delil ve kaynaklarından çıkararak elde edilen bilgi*” şeklinde anlaşılmaya başlamış ve bu tarif giderek yaygınlık kazanmıştır.³⁹⁶ Böylece fıkıh terimi de, ilmihal ve İslâm hukuk bilgisi gibi anlamlarla doğru orantılı olarak, dinin fûrûna tahsis edilir olmuştur.³⁹⁷

Hicri II./ VIII m., yüzyılın ortalarından itibaren, ayrı bir disiplin olarak gelişmeye başlayan fıkıh ilmi, daha sonraki dönemde ‘usul-fûrû’ şeklinde ikiye ayrılmış, usûl-i fıkıh, müctehidin ayrıntılı delillerden, şer’î-amelî hükümleri çıkarabilmesine yarayan metod ve kurallar bütünü; fûrûu da, bu metotla elde edilen şer’î-amelî hükümler bütünü olarak anlaşılmıştır.³⁹⁸ Kesin bir tarihten söz etmek zor olsa da, fıkıh ilmi bu usul-fûrû ikili ayrımı içinde gelişim seyri gösterip, tedvin edilmiş,³⁹⁹ bu ayrımın sonucu olarak da, öteden beri fıkıh terimiyle fûrû-i fıkıh kastedilmiştir.⁴⁰⁰

Fıkıhın bir alt dalını teşkil eden ve Dünya’da ilk defa Müslümanlar tarafından kurulup geliştirilen bir ilim dalı olan fıkıh usulü; ayrı bir ilim dalı olarak teşekkül etmiş, bununla ilgili ayrı bir literatür oluşmuştur.⁴⁰¹ *El-Büveytî’nin de Muhtasar’ında bir kaç sayfa ile özetlediği İmam Şâfî’ye ait “er-Risâle” isimli eser, Fıkıh Usulü’nün, günümüze kadar gelen ilk örneği olarak zikredilmektedir.*⁴⁰²

Fıkıhın, “amelî hayata ait bilgileri ve hükümleri içeren ilim dalı” şeklinde isimlendirilmesinden sonra da, kapsamı geniş kalmış, çağımıza kadar ilmihal, hukuk ve hukuk metodolojisi, ekonomi, siyaset, idare bilimleri ve bu bilimlerle ilgili kurumlar, İslâmî ilimlerin fıkıh dalı içinde incelenmiştir.⁴⁰³

Fıkıh kitapları içinde bulunan bazı konular, eğitim-öğretim, pratik ihtiyaçlar vb. sebeplerle bazı isimler altında, müstakil kitaplar şeklinde telif edilmişlerdir.⁴⁰⁴

³⁹⁴ Bkz. et-Tahanevi, **Mevsuatu Keşşaf: İstilahatü’l Fünûn ve’l Ulûm**, Lübnan 1996, I, 40; Bkz. Karaman, **“Fıkıh”** md., DİA, XIII, 1.

³⁹⁵ et-Tahanevi, **a.g.e**, I, 40.

³⁹⁶ et-Tahanevi, **a.g.e**, I, 40.

³⁹⁷ Bkz. Karaman, **“Fıkıh”** md., DİA, XIII, 1.

³⁹⁸ Bkz. Ahmet Akgündüz, **“Fûrû”** md., DİA, İstanbul 1996., XIII, ss. 248-249.

³⁹⁹ Akgündüz, **a.g.md**, DİA, XIII, 249.

⁴⁰⁰ Bkz. Karaman, **a.g.md**, DİA, XIII, 1.; Akgündüz, **a.g.md**, DİA, XIII, ss. 249-250.

⁴⁰¹ Bkz. Karaman, **a.g.md**, DİA, XIII, 1.

⁴⁰² Muhammed b. İdris eş-Şâfî, **er-Risâle**, Tahkik: Halid es-Seb’ el-İlmî-Züheyr Şefik el-Kubbî, Daru’l Kutubi’l Arabi, Beyrut 2004 m./1425 h., (Muhakkikin önsözü) 22.; Bkz. Karaman, **“Fıkıh”** md., DİA, XIII, 1.

⁴⁰³ Karaman, **a.g.md**, DİA, XIII, 1.

⁴⁰⁴ İdare, anayasa, vergi ve kısmen cezayı ihtiva eden "el-ahkâmü's-sultâniyye, siyâsetü's-şer'iyye", devletler hukukunu ele alan "siyer", daha ziyade vergi hukukuyla ilgili olan "harâc" ve "emval", miras hukukunu içeren "ferâiz", resmî ve hukukî yazışmaları, senetleri vb. belgeleri konu edinen "şürû", muhakeme usul hukukundan

Batı'nın etkisiyle, XIX. yüzyıldan itibaren kanunlaştırma hareketi başlayınca, çıkarılan kanunlara paralel olarak, fıkıh ilminin alt dalları ve konuları, yeni adlarla anılmaya başlanmış, "Ahvâlü'ş-şahsiyye" (şahıs ve aile hukuku), "münâkehât-mufârekât" (aile hukuku), "ukûd ve iltizâmât" (borçlar hukuku), "cinâyât" (ceza hukuku), "düstûr" veya "nizâmül-hükm" (anayasa hukuku) gibi, fıkıhın yeni alt dalları oluşmuştur.⁴⁰⁵ Yine, Batı hukuk anlayışının etkisiyle Fıkıha mutlak anlamda hukuk bilgisi, fakihe de hukukçu anlamı yüklenerek, klasik fıkıh terimi Türkçe'de "İslâm hukuku", İngilizce'de "İslamic law", Fransızca'da, "droit musulman" ve Arapça'da "el-fikhü'l-İslâmî" gibi terkiplerle ifade edilmiştir.⁴⁰⁶

C- Fıkıh Ekollerinin Oluşumuna Tesir Eden Durumlar

İslâm'ın ilk dönemlerinde yetişen bilginlerin, dini metinler üzerindeki anlayış ve yorumlarının, dinin ilkeleri hakkındaki görüşlerinin, kendi öğrencileri ve belli zümrelerce benimsenmeye başlanmasıyla, din mensupları arasında bir zümreleşme meydana gelmiştir.⁴⁰⁷ Bu tip zümreleşmelerin benzerleri, dayandıkları asıllar İslâm'daki gibi sağlam olmamakla birlikte, öteki inançlarda da vardır.

Fıkıh mezheplerinin ortaya çıkışına tesir eden durumları şöylece sıralamak mümkündür.⁴⁰⁸

- Başta, İslâm dininin temel kaynakları (Kur'an-ı Kerim ve Hadis) üzerine yapılan zihni faaliyetler, tartışmalar ve görüş ayrılıkları.
- Bazı hadislerin Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından söylenip söylenmemiş olması veya sahih/mevzu olup olmaması üzerine yapılan yorumlar ve sonuçları.
- Hayatta karşılaşılan yeni olaylar, hayatın yeni icab ve şartları karşısında bilginlerin görüşleri ve icthadları.

Fikirlerin okullaşması olarak da ifade edebileceğimiz mezheplerin varlığı,⁴⁰⁹ her şeyden evvel, önemli fikir adamlarına bağlıdır. **Bir süreç dahilinde gerçekleşen**

bahseden "edebü'l-kâdi", bir çeşit mukayeseli hukuk demek olan "hilaf", hukuk felsefesine karşılık gelen "hikmetü't-teşrî" gibi başlıca dallar, özel kitaplara konu edilmişlerdir. Bkz. Karaman, "Fıkıh" md., DİA, XIII, ss. 1-2.

⁴⁰⁵ Bkz. Karaman, "Fıkıh" md., DİA, XIII, 2.; Bkz. Akgündüz, "Furû" md., DİA, XIII, ss. 249-250.; Ahmet Yaman-Halit Çalış, **İslâm Hukukuna Giriş**, İstanbul 2012, 72.

⁴⁰⁶ Bkz. Karaman, **a.g.md.**, DİA, XIII, 2.

⁴⁰⁷ Mezheplerin teşekkülünden evvel ve teşekkülü zamanları ile ilgili bilgi için bkz., Ahmed Hasan, **İlk Fıkhi İslâm Mezheplerinin Kaynakları**, Terc. Selahaddin Eroğlu, AÜİFD., Sayı: 0, y.y., ty., XXIX, ss. 313-328.

⁴⁰⁸ Mezheplerin doğuşuna etki eden faktörler için bkz. Abdülkadir Şener, **İslâmda Mezhebler ve Hukuk Ekolleri**, (AÜİFD.), Sayı: 0, y.y., t.y., XXVI, ss. 371-372.

⁴⁰⁹ İslâm kültür ve medeniyet tarihi incelendiğinde ilmi ölçülerden ayrılmayan, sadece inanç, ibadet ve uygulama alanında kalan samimi düşünce, icthad ve yorumların, Müslümanlar açısından çok yararlı olduğu ve İslâmi hükümlerin yeni meydana çıkan olaylara rahatlıkla uygulanmasının bu sayede mümkün olduğu görülebilmektedir. Benzer görüş için bkz.; Şener, **İslâmda Mezhebler ve Hukuk Ekolleri**, ss. 372-373.

mezhebleşmeyi biz, şehir fakihleri ve bu fakihlerin etkinliğine bağlı olarak oluşan gruplaşmalar şeklinde düşündük:

1-Şehir Fakihleri ve Ekolleşme Temayülleri

Bilindiği gibi, Emeviler'in izlediği ırkçı politika nedeniyle, fetih ve yönetim işleriyle Araplar uğraşırken, Arap olmayanlar (mevali) da, ilimle meşgul olmuşlardır. Sahabe fakihlerinin tamamına yakınının Arap olmasına karşılık, tabiin fakihlerinin, birkaç kişi dışında, neredeyse tamamının mevaliden oluşması da bu durumu teyid etmektedir.⁴¹⁰

İrkçı politikalarına rağmen Emeviler döneminde, Abbasiler döneminin halku'l-Kur'an gibi skandal olayları ve farklı düşüncedeki âlimlere karşı son derece hoşgörüsüz tutumu mevcut değildi. Emeviler, halkın ibadetlerine, ferdi ve ailevi yaşantılarına, hatta tayin ettikleri kadıların görüşlerine karışmamışlardı. Bu ortam neticesinde, hemen her şehirde, bazı âlimler ön plana çıkmış ve halk fikhî problemlerini bu âlimlere sorarak çözmeye başlamıştı.⁴¹¹

Mekke, Medine, Mısır, Kufe, Basra, Şam, Rey ve Yemen gibi belli başlı şehirlerde ön plana çıkan müctehidler şunlardı:⁴¹²

Mekke'de: Atâ b. Ebî Rebah (ö. 115), Tâvus b. Keysan (ö. 106), Mücahid b. Cebr (ö. 103), Ubeyd b. Umeyr, Amr b. Dînâr (ö. 94), İkrime (ö. 115) gibi tabiin müctehidlerin ön plana çıktığı Mekke'deki bu neslin Sahabeden üstatları, Abdullah b. Abbas (ö. 65), Abdullah b. Zübeyr (ö. 72) ve Muâviye b. Ebu Süfyân (ö. 60) idi.

Medine'de: Medine'nin “yedi fakih”i (*el-fukahâu's-Seb'a*) olarak anılan Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 93) başta olmak üzere, Urve b. ez-Zübeyr (ö. 99), el-Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekr (ö. 102), Harice b. Zeyd (ö. 99), Ebû Bekr b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm (ö. 94), Süleyman b. Yesâr (ö. 107), Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mesûd (ö. 98)' gibi tabiin neslinin sahabeden üstadları; Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Zeyd b. Sabit (ö. 45), Hz. Âişe (ö. 57), Abdullah b. Ömer (ö. 73) ve Ebû Hüreyre (ö. 58) idi.

Kûfe'de: Bu neslin sahabeden üstadları Hz. Ali (ö. 40) ve Abdullah b. Mes'ûd olarak sayılmakla beraber, tabiinden; Alkame b. Kays en-Nehaî (ö. 62), el-Esved b. Yezîd en-Nehaî (ö. 95), İbrâhim en-Nehaî (ö. 96) gibi Nehaî ailesi başta olmak üzere, Mesrûk b. Ecda' el-Hemedânî (ö. 63), Ubeyde es-Selmânî, Şureyh b. Hâris el-Kindî (ö. 78), Âmir b. eş-Şerâhîl eş-Şa'bî (ö. 104), Saîd b. Cübeyr (ö. 95)'dir.

⁴¹⁰ Bkz. Bakkal, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, 46.

⁴¹¹ Bakkal, *a.g.e.*, 46.

⁴¹² Tabiîn müctehidleri için Bkz. Bakkal, *a.g.e.*, ss. 46-47; ayrıca bazı şehirlerde yer alan bir kısım sahabi ve tabiîn müctehidleri için bkz. M. Yusuf Musâ, *Tarihu'l-Fikhi'l-İslâmi*, Tercüme: Ahmet Meylanî, İstanbul 1983, ss. 49-53.

Mısır'da: Mısır'da sahabelen Abdullah b. Amr b. el-Âs, tabiînden; Ebû'l Hayr Mersed b. Abdullah el-Yezenî (ö. 90) ve Yezîd b. Ebû Habîb Mevlâ el-Ezd (ö. 128) etkili olmuştur.

Basra'da: Hasan el-Basrî (ö. 110) başta olmak üzere, Muhammed b. Sîrîn (ö. 110) ve Katâde (ö. 118)' gibi buradaki tabiin neslinin sahabelen üstadları ise, Ebû Musâ el-Eş'ari (ö. 44) ve Kur'an öğretmek için burada bulunmuş olan Enes b. Mâlik (ö. 91)'tir.

Şam'da: Abdurrahman b. Gânim el-Eş'arî (ö. 78), Ebû İdrîs el-Havlânî (ö. 80), Kâbisa b. Züeyb el-Huzâî (ö. 86), Mekhûl (ö. 116), Ömer b. Abdulazîz (ö. 101), Recâ b. Hayeve (ö. 112) olarak sayılmaktadır.

Yemen'de: Tâvus b. Keysân el-Cündî (ö. 106), Vehb b. Münebbih es-San'ânî (ö. 114) ve Yahya b. Ebû Kesîr Mevlâ Tayy (ö. 129) gibi müctehidler etkili olmuşlar.

Rey Şehrinde: İran'da bulunan Rey şehrinin fethiyle ilim ehli burayı ilim merkezi haline getirmişlerdir.⁴¹³ Şuayb b. Halid el-Beceli er-Râzî (v. 124 h. /741 m.)⁴¹⁴ Zübeyr b. Adiy el-Hamedani (ö. 131 h.)⁴¹⁵ gibi alimler Rey şehrinde bulunanlar arasında zikredilebilir.

Bir müddet sonra sahabenin yetiştirdiği tabiin nesli müctehidler, *hocalarının, bölgelerinin ve ellerindeki malumatlarının farklılığı* neticesinde, '**Hicazlılar**' ve '**Iraklılar**' şeklinde, başlıca iki gruba ayrılmıştır.⁴¹⁶ Tabiîn döneminden itibaren üstad, muhit ve malumat farklılığına bağlı oluşan bu gruplara metod farklılığı da eklenince, ekolleşme temayülü iyiden iyiye hissedilmiştir.⁴¹⁷

Mezhebleşmenin iskelet yapısının oluştuğu, Tabiîn'den sonraki dönemde ise, Kufe'de, Ebu Hanife Nu'man b. Sabit (150 h), Süfyan es-Sevri (161 h. /778), İbn Ebi Leyla Muhammed b. Abdurrahman (148 h. /765); Mekke'de, İbn Cüreyc (150 h./767); Medine'de, Mâlik b. Enes (179 h./795) ve İbnu'l Macişûn (164 h. /781); Basra'da, Osman el-Bettî ve Sevvâr; Şam'da, Abdurrahman b. Amr el-Evzaî (ö. 157h./774); Mısır'da, Ebu'l Hâris el-Leys b. Sa'd el-Fehmi (175 h./791).. gibi şehir fakihleri yetişmiştir.⁴¹⁸

⁴¹³ Bkz. Nihat Hatipoğlu, **Ebu Zur'a Er-Râzî ve Hadis İlmindeki Yeri**, Ankara 2000, 4.

⁴¹⁴ Şuayb b. Halid el-Beceli er-Râzî için bkz. İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzib**, İ'tena bih: İbrâhim ez-Zeybek-Adil Mürşid, Muessesetu'r-Risâle, yy, ty, ll, 173.

⁴¹⁵ Zübeyr el-Hamedani için bkz. İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzib**, Muessesetu'r-risâle, 1995, I, ss. 625-626.; Ebu Hatim er-Râzî (v. 327/938) ve önceleri Hanefî ekolü görüşünde iken daha sonra Şâfiî ve Hanbelî görüşüne kayan Ebu Zur'a er-Râzî (v. 375 h./985 m.) Rey' şehrinde bulunan alimlerden bazılarıdır. Bkz. Hatipolu, **Ebu Zur'a er-Râzî**, ss. 4-5.

⁴¹⁶ Bakkal, **İslâm Fıkıh Mezhepleri**, 47.; **Hicaziyyûn** ve **Irakiyyûn** şeklindeki ikili algı elimizdeki el-Muhtasar yazmalarında da bulunmaktadır. Bkz. Buveytî, **el-Muhtasar**, Süleymaniye kütüphanesi Murad Molla nüshası **101b**; Büveytî, **el-Muhtasar**, Topkapı Sarayı (1079) nüshası, **76b**.

⁴¹⁷ Bu iki grup(ekoller) için farklı isimlendirmeler yapılmaktadır. Birisine, Hadisçiler, Eserciler, Ehli Eser, Hadis Taraftarları gibi isimlendirmeler yapılırken; ötekine de Reyciler, Iraklılar, Ehl'i Re'y, Rey Tarafdarları vb. isimlendirmeler yapılmıştır. Örneğin bkz. Ali Şafak, **İslâm Hukukunun Tedvîni**, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 504, Erzurum 1977, ss. 49-50.

⁴¹⁸ Yusuf Kılıç, **İslâm Fıkıh Mezheplerinin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler**, İstanbul 1997, 268.

Hiz. Peygamber (s.a.v)'den, İ. Şâfiî'nin yaşadığı zamana kadar geçen süre zarfında iki türlü fukahaya vardı: Bir kısmı re'y ile öteki bir kısmı da rivayet ile meşhurdur. Aşhab fukahası arasında re'yiyle tanınanlar bulunduğı gibi, hadis rivayetiyle meşhur olanlar da vardı. Tabiin, Tebe-i Tabiin fukahası da ehl-i re'y ve ehl-i Hadis fukahası diye ikiye bölünmüştü.⁴¹⁹

2- Hadis Ekolü (Hicaz veya Medine) ve Temsilcileri

Emevilerin sonu ile Abbasilerin başlarında Irak ekolüne “ehl-i re'y”, Hicaz ekolüne de “ehl-i eser (ehl-i hadis)” denmeye başlanmıştır.⁴²⁰ El-Büveytî'nin Muhtasar'ında da geçtiğı gibi, o zamanlar Hicaz bölgesinde yaşayan fakihlere “**Hicaziyyun**”, Iraklı fakihlere de “**Irakiyyun**” denilirdi.⁴²¹

Bilindiğı gibi Hiz. Peygamber (s.a.v)'in vefatından sonra sahabenin büyük çoğunluğu Hicaz bölgesinde yaşamış, hicret yurdu Medine, Allah Resulü (s.a.v)'nün ve sahabenin sığınağı olmuştur. Bu nedenle Hicaz bölgesinde hadislere sağlıklı biçimde ulaşmak ve herhangi bir olayla ilgili bir rivayetin bulunup bulunmayacağını öğrenmek, başka yerlere göre daha kolay olmuştur. Irak bölgesinin yapısı ise, Hicaz'a göre hem daha karmaşık, hem de sahabe sayısı olarak çok daha azdı. Ayrıca, Sahabilerin Irak'a gidenleri ömürlerinin büyük bir kısmını cihat ile geçirmişlerdi.⁴²²

Hicaz ekolü; Hiz. Ebu Bekr, Hiz. Ömer, Hiz. Ali, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Ömer, Hiz. Aişe, Abdullah b. Abbas gibi bilgin sahabilerin öğrencilerini oluşturan “*Medineli Yedi Fakih*” tarafından temsil edilmiştir. Bunlar; **Said el-Müseyyib** (ö. 94/712) başta olmak üzere, Ebu Bekr b. Abdurrahman b. Haris b. Hişam (ö. 94/712), Kasım b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Sıddık (ö. 107/725), Urve b. Zübeyr b. el-Avvam (ö. 94/712), Süleyman b. Yesar (ö. 107/725), Harice b. Zeyd b. Sabit (ö. 104/722 veya 107/725), Ubeydullah b. Abdillan b. Utbe b. Mes'ud (ö. 98/716)'tan oluşmaktaydı.⁴²³

Hicazlılar, hakkında nass bulunmayan meseleler üzerinde yorum veya icthad yaparken, en çok *maslahata* önem verirlerdi, genellikle farazi meseleler hakkında kafa yormaz ve bu gibi meseleler hakkında görüş beyan etmezlerdi.⁴²⁴

Hicazlılar, “Bin kişinin bin kişiden yaptığı rivayet, bir tek insanın bir tek kişiden yaptığı rivayetten daha güçlü bir delildir” şeklindeki prensipten yola çıkarak, Medine halkının

⁴¹⁹ Bkz. Muhammed Ebu Zehra, **İmam Şâfiî**, Terc. Osman Keskioglu, Ankara 1987, 62.

⁴²⁰ Bakkal, **İslâm Fıkıh Mezhepleri**, 48; ayrıca “re'y” kelimesinin etimolojik yapısı ve kavramsal gelişimi hakkında geniş bilgi için bkz.; Kadir Gürlcr, “**Re'y Kavramının Etimolojik Düzeni ve Kavramsal Gelişimi**”, Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002/2., ss. 1-22.; Ehli re'y ve ehl-i hadis kavıımları için ayrıca bkz. İbn Haldun, **Mukaddime**, Çeviren: Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Basımevi, 11, 485.

⁴²¹ Örnek için bkz. Büveytî, **el-Muhtasar**, Süleymaniye kütüphanesi Murad Molla (1189) nüshası (Muhtasar S), **101b**; Topkapı Sarayı Kütüphanesi 1079 nüshası (Muhtasar T2), varak **76b**.

⁴²² İbn Haldun, **Mukaddime**, Çeviren: Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Basımevi, 11, 481.

⁴²³ Şener, **İslâm'da Mezhepler ve Hukuk Ekolleri**, (AÜİFD.), XXVI, 376.

⁴²⁴ Şener, **a.g.m.**, XXVI, 376.

uygulamalarını önemli bir delil olarak algılamışlardır.⁴²⁵ Medine halkının yaşam şekline, yüce Allah c.c'ın elçisinin nebevi gözetiminden geçtiği için çok önem vermişlerdir.

3- Re'y Ekolü (Irak veya Kûfe) ve Temsilcileri

Kûfe ekolü, re'y ekolü ve daha sonra Hanefi mezhebi olarak isimlendirilecek fıkıh ekolünün sahabeden ilk temsilcisi, Abdullah b. Mes'ud olarak gösterilmektedir.⁴²⁶

Bu ekole ismini veren “Re'y” kelimesi; *şahsi görüş, düşünce ve kanaat* anlamına gelmektedir.⁴²⁷ Re'y, farklı delillerin çatıştığı durumlarda, düşünce ve araştırmadan sonra kişinin doğruluğuna kanaat getirdiği görüştür.⁴²⁸ Re'y kelimesi, İslâm hukuk literatüründe istilahi bir anlam kazanmış olsa da, İslâm hukuk tarihi boyunca bu kavrama değişik anlamlar yüklenmiştir.

Ehl-i Re'y hakkında birçok görüş ileri sürülmektedir. Şah Veliyullah ed-Dehlevi şunları söyler: “Gördüm ki, bazıları re'y ve hadis konusunda zahiriye ve ehl-i re'y olmak üzere iki fırka olduğunu zannetmişlerdir. Onlar, kıyas eden ve istinbat yapan herkesi, re'y ehli saymışlardır. Aksine re'y'den kasıt, fehm ve akletme değildir. Çünkü bu her âlimde bulunan bir vasıftır. Re'y'den kasıt, her hangi bir sünnete dayanmayan re'y de değildir. Çünkü bunu hiçbir Müslüman kabul etmez. Re'y'den kasıt kıyas ve istinbat yapabilme yeterliliği de değildir. Bu anlamda Ahmed b. Hanbel, İshak b. Rahaveyh, hatta Şâfiî ittifakla re'y ehli kabul edilmemişlerdir. Hâlbuki onlar hem istinbatta bulunur, hem de kıyas yaparlardı. ‘Ehl-i re'y'den asıl maksat; Müslümanlar arasında ve Müslümanların çoğu tarafından ittifakla kabul edilen meseleleri kabulün yanında, mütekaddiminden her hangi bir âlimin usulüne göre tahricte bulunmaya yönelen kimselerdir. Bunların yaptıkları işin ekserisi, benzer meseleyi benzerine hamletmek, hadis ve esere tabi olmak yerine, (çözüm için) asıllardan birine başvurmaktır.”⁴²⁹

Nasslardan hüküm çıkarmada kullanılmasına şer'i açıdan cevaz verilmiş olan re'y'i, ilk belirlemeye çalışan kişinin İmam Şâfiî olduğu kaydedilir.⁴³⁰ İ. Şâfiî re'y'in sadece kıyastan ibaret olduğunu savunmuştur.⁴³¹

⁴²⁵ Bkz. Muhammed Ebu Zehra, **İslâm Hukuk Okulları ve Sekiz Büyük İmam** (Eserin Orijinal Adı: **Tarihu'l-Mezahibi'l-İslâmiyye**), Tercüme: İ. E. Dal, İstanbul 2006.

⁴²⁶ Furat, **Kûfe Ekolü**, 248. Abdullah ibn Mes'ud'un dışında Kûfe'de, kaynaklarda bazı abartılı rakamlar zikredilse de, 150 kadar sahabinin yaşadığı anlaşılmaktadır. Bkz. Furat, **a.g.e**, 248.

⁴²⁷ İbn Manzur (ö. 711 h.), **Lisanû'l-Arab**, Daru İhya Turası'l Arabi, Beyrut, 1999., V, 91; ayrıca bkz. M. Esad Kılıçer, “Ehl-i re'y” md. DİA, İstanbul 1994, X, 520.; Sahib Beroje, **İslâm Hukukunda Ehl-i Re'y ve Re'y Merkezli Fıkıh Anlayışı (Ya da Ebu Hanife ve Arkadaşlarının Fıkıhta Re'y'i Kullanma Tarzı)**, Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı (TEK-DAV), **İslâmî Araştırmalar Ebu Hanife Özel Sayısı**, Ankara 2002, c. XV, sayı: 1-2, 151.

⁴²⁸ Beroje, **Ehl-i Re'y ve Re'y Merkezli Fıkıh Anlayışı**, XV, 151.

⁴²⁹ Beroje, **a.g.m**, XV, 152.

⁴³⁰ Bkz. Beroje, **a.g.m**, XV, 152.

II. ŞÂFÎÎ MEZHEBİNİN TEŞEKKÜLÜ

A- İmam Şâfiî'nin Hayatı

İslâm hukuk tarihine, adını altın harflerle yazdıran Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (r.a.), Kureyş kabilesine mensuptur. İmam Şâfiî'nin nesebi, Hz. Peygamber'in (s.a.v)'in nesebi ile Ebu Abdullah Muhammed b. İdris İbni Abbas b. Osman b. Şâfiî b. es-Saib b. Ubeyd b. Abd Yezid b. Haşim b. el-Muttalib ibni Abdi'l Menaf b. Kusay⁴³² şeklinde birleşmektedir. Dedelerine izafeten Kureşî, Muttalibî olarak anılmış olsa da, Bedir gazvesinde esir düştükten sonra fidye vererek serbest kalan dedesi Saib'e değil de, dedesinin oğlu Şâfi'a nisbetiyle şöhret bulmuştur.⁴³³ İmam Şâfiî, siyasi veya ekonomik sebeplerle Mekke'den Filistine göç etmiş bir ailenin çocuğu olarak, Ebu Hanife'nin de vefat yılı olan 150 h. / 767 m. yılında, Gazze'de dünyaya gelmiştir.⁴³⁴ İbn Ebi Hatim'in, İmam Şâfiî'den nakille "Ben Askalan'da doğdum, iki yaşına gelince Annem beni Mekkeye götürdü" şeklinde rivayette bulunmuş olması, İmam Şâfiî'nin Gazze'de doğmadığı anlamına gelmez, çünkü; Askalan ve Gazze bir birine yakın iki yer olup, Askalan şehrin adıyla, Gazze köyün adıydı, dolayısıyla bunları aynı yer olarak değerlendirmek mümkündür.⁴³⁵ Ancak bu yerlerden farklı olarak, imam Şâfiî'nin Yemen'de doğduğunu söyleyenler de olmuştur.⁴³⁶ Annesi, o henüz iki yaşındayken O'nu Mekke'ye götürmüştür.⁴³⁷

İmam Şâfiî'nin yedi yaşında Kur'an'ı Kerim'i, on yaşında da İmam Mâlik'in el-Muvatta isimli eserini ezberlemiştir.⁴³⁸

İmam Şâfiî; Mâlik b. Enes, Süfyan b. Üyeyne, Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, İbrâhim b. Muhammed b. Ebi'l Yahya el-Eslemî, Abdulaziz Muhammed b. Daraverdi, Muhammed b. Halid el-Cenedi, Amcası Muhammed b. Şâfi', Müslim b. Halid ez-Zencî, Ebi Damre Enes b. İyad ed-Damrî, Eyyüb b. Süveyd er-Remli, Ebu Usame Hammad b. Usame,

⁴³¹ Şâfiî tek içtihad yönteminin kıyas olduğunu savunuyorsa da, onun kıyası, sonraki usulcülerin dört temel unsur üzerine (asıl, fer', ortak illet ve hüküm) bina ettikleri usuli kıyas değildir. Çünkü onun döneminde bu anlamda bir kıyas anlayışı yoktu. Şâfiî'nin içtihadı kıyasla sınırlandırdığı ifadesinden, onun istinbatı usulcülerin istilâhındaki kıyasa indirgediği anlamı çıkarılmamalıdır. Bkz. Beroje, **İslâm Hukukunda Ehl-i Re'y ve Re'y Merkezli Fıkıh Anlayışı**, XV, 152.; Bkz. Soner Duman, **Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı**, İstanbul 2009, ss. 74-75.

⁴³² Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, **el-Üm**, Tahkik ve Tahrir: Rıfat Fevzi el-Muttalibi, yer yok, 2001. Mukaddime et-Tahkik, I, 6.; Sübkî, **Tabakatü's-Şâfi'îyyetü'l-kübrâ**, (Hüseyniye Matbaası), y.y., t.y., I-II, 225; ayrıca bkz. Ebi Hasen Ali b. Muhammed. b. Habib el-Maverdi, **el-Hâvi'l-kebîr fi fıkhi mezhebi'l- İmami's-Şâfiî**, Tahkik ve Ta'lik: Şeyh Ali Muhammed Muavviz ve Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcud, Beyrut 1994., I, 6; el-Mizzî (654-742 h.), **Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl**, Beyrut. 1992., XXIV, ss. 358-359.

⁴³³ Bilal Aybakan, "**Şâfiî**" md. DİA, İstanbul 2010, XXXVIII, 223.

⁴³⁴ Abdurrahman eş-Şurkavi, **Şahsiyyatu İslâmiyye Eimmetu'l-Fikhi't-Tis'a**, Beyrut 1985., 144; Majid Khadduri, **Islamic Jurisprudence Shâfi 'î's Risâla**, Johns Hopkins Press, 1961,9; Şamil Dağcı, **İmam Şâfiî Hayatı ve Fıkıh Usûlü İlmindeki Yeri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (DİB), Ankara 2004., 15.; Aybakan, "**Şâfiî**" md. DİA, XXXVIII, 223.; el-Maverdi, **el-Hâvi'l-kebîr**, I, 9.

⁴³⁵ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, Tahkik: Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, yy., 2001., I (Muhakkikin önsözü), 6.

⁴³⁶ el-Makrizî (845 m./1441 h.), **Kitabu'l-Mukaffa el-kebîr**, Beyrut 1991,V, 311.

⁴³⁷ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, Tahkik: Muhammed Naim el-Arkasûsî-Şuayb el-Arnaûvt, Beyrut 1982, X, 10.

⁴³⁸ Bkz. Zehebî, **a.g.e.** X, 11.

Hatim b. İsmail el-Medeni, İbrâhim b. Sa'd ez-Zühri, Muhammed b. İsmail b. Ebi Fudeyk, Davud b. Abdurrahman el-Attar, Yahya b. Hassân et-Tinîsî ile kendisinden önce vefat eden 'Amr b. Ebi Seleme et-Tinîsî'den ve diğer başka alimlerden rivayette bulunmuştur. Kendisinden ise: Ebu Sevr, Ahmed b. Hanbel, Abdullah ibn Vehb'in yeğeni Ahmed b. Abdurrahman b. Vehb el-Mısırî, Ebu Tahir Ahmed b. Amr b. es-Serh, Ebu Yakub Yusuf b. Yahya el-Büveytî, Ebu İbrâhim İsmail b. Yahya el-Müzenî, Harmele b. Yahya et-Tecübî, Hasan b. Muhammed b. Sabbah ez-Za'ferânî el-Bağdadî, Hüseyin b. Ali el-Kerabisi, Rebi' b. Süleyman el-Murâdî el-Müezzîn, Rebi b. Süleyman el-Cîzî, Ebu Bekir b. Zübeyr el-Hümeidi, Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Sellam, Muhammed b. Abdullah ibn Abdilhakem, oğlu Ebu Osman Muhammed b. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, Ebu Velid Musa b. Ebi'l Carûd el-Mekkî, Yunus b. Abdila'lâ ve diğer birçok alim rivayette bulunmuştur.⁴³⁹

Önceleri kendisini, İmam Mâlik'in bir öğrencisi ve mezhebine tabii biri olarak gören İmam Şâfiî, kısa denebilecek hayatına, birçok eser sıgırmış, birçok yere seyahatler gerçekleştirmiş, farklı âlimlerle karşılaşmış ve onların da fikhını almıştır.⁴⁴⁰ Mekke, Medine, Yemen, Bağdat, Mısır gibi çeşitli yerlerde hayatını geçirdiği anlaşılan İmam Şâfiî'nin yaptığı önemli seyahatlerden biri, görüşlerine son şeklini vermiş olduğu Mısır'a yaptığı seyhattir. Mısır tezimiz açısından da, ayrıca önemlidir. Çünkü el-Büveytî, İmam Şâfiî ile Mısır'da karşılaşmış ve burada İmam Şâfiî'nin en önemli talebeleri arasına girmiştir.

İbn Ebi Hatim er-Râzî (240/327 h.) Menâkıb'ında, İmam Şâfiî'nin Hicaz'dan gelişinden sonra, 4 yıl Mısır'da kaldığını ve bu dört yıllık süreçte kitaplarını telif ettiğini, sonra da vefat ettiğini zikreder.⁴⁴¹ O halde, Râzî'ye göre İ.Şâfiî, hicri 200 yılında Mısır'a gitmiş olmalıdır. Bunun yanında, Zaferani, İmam Şâfiî'nin Mısır'a gidişinin h. 198 yılında olduğunu zikretmiş,⁴⁴² Harmele ise; Şâfiî'nin h. 199 yılında Mısır'a geldiğini ve 204 yılında Mısır'da vefat ettiğini söylemiştir.⁴⁴³ Mısır'a gelişi hakkında, yakın zamanlı, farklı tarihler ileri sürülmüş olsa da, nihayetinde İ.Şâfiî'nin çok uzun bir süre Mısır'da kalamadığı ancak etkisini yıllar boyu sürdürecektir çalışmalarına imza attığı anlaşılmaktadır.

İmam Şâfiî, Bağdat'tan Mısır'a gidince Abdullah İbn Abdilhakem'e misafir olmuştur.⁴⁴⁴ Beyhakî, Şâfiî'nin Mısır'a Abbas b. Musâ ile birlikte girdiğini, Abbas b. Musa'nın kendisini evine misafir etmesine karşılık, İmam Şâfiî'nin bu davete karşı özür beyan ettiğini ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in Medine'yi ziyaret ederken akrabalarını ziyaret

⁴³⁹ İmam Şâfiî'nin rivayette bulunduğu kişiler ile kendisinden rivayette bulunanların daha geniş listesi için bkz; el-Mizzî (654-742 h.), *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, Beyrut 1992, XXIV, ss. 356-357.

⁴⁴⁰ Bkz. Ahmed el-Arabî, *el-İmamu's-Şâfiî* (el-Fakih - el-Edib), el-Mektebetu's-Sağire, yy. 1978., 37.

⁴⁴¹ İbn Ebi Hatim er-Râzî (ö. 327 h.), *Âdâbu's-Şâfiî*, 70.

⁴⁴² İbn Hacer (ö.852 h.), *Tevâli't-tesîs li meâli Muhammed b. İdrîs*, 59.

⁴⁴³ Beyhakî (ö. 458), *Menâkibu's-Şâfiî*, I, 237.

⁴⁴⁴ Dağcı, *İmam Şâfiî*, 39.

ettiği gibi, kendisi de anne tarafından akrabalarında (Ezd Kabilesinde) kalmayı tercih ettiğini kaydeder.⁴⁴⁵

İ. Şâfiî Mısır'a geldikten sonra Fustat'taki (Eski Kahire) Amr b. el-As camiinde oluşturduğu ders halkasıyla birçok değerli öğrenciler yetiştirmiştir.⁴⁴⁶ Mısır'da hiç kadılık yapmadığı halde, Mısır halkı İ. Şâfiî'yi "Kadiyu's-Şeri'â" şeklinde isimlendirmiştir.⁴⁴⁷ Kendisine temin edilen imkânları en güzel şekilde değerlendiren İ. Şâfiî, hayatının son beş yıllık sürecini, birçok eserin telifine ve teorik hukuk meselelerinin araştırılmasına tahsis etmiştir.⁴⁴⁸

B- Eserleri

Kısa denebilecek ömrünü ilim öğrenmek, öğretmek ve eser yazmak suretiyle, İslâm'a hizmet yoluna sarf eden İmam-ı Şâfiî, fıkhnın hemen her konusu ile ilgili bir eser yazmış ve telif ettiği eserlere, muhtemelen, topluca bir isim vermemiştir.⁴⁴⁹ İ. Şafii'nin telif ettiği ve her biri ihtiva ettiği konunun başlığıyla anılan eserleri, erken dönemin ilim çevrelerinde "Kutubu's-Şafii" diye bilinmekteydi.⁴⁵⁰ Ancak bazı kaynaklarda, "Kutubu's-Şâfiî" kavramı ile sadece İmam Şâfiî'nin telif ettiklerinin kastedilmediği, öğrencilerinin yazdıklarının da, Şâfiî'nin sözlerinin beyanı olması hasebiyle, bu kavram içerisinde değerlendirildiği görülmektedir.⁴⁵¹

Beyhâkî, İmam Şâfiî'nin çeşitli alanlarda yazdığı, 141 adet eserinin olduğunu ve kitaplarını ashabına imla ettirmiş olduğunu kaydetmektedir.⁴⁵² Bilindiği gibi Şâfiî, Mısır'da

⁴⁴⁵ Bkz. Beyhakî, **Menâkibu's-Şâfiî**, II, 239; Nehrâvî, **el-İmamu's-Şâfiî fi Mezhebeyh el-Kadim ve'l-Cedid**, Kahire 1988, 81.

⁴⁴⁶ Bkz. Nehrâvî, **a.g.e.**, 81.; Şamil Dağcı, **İmam Şâfiî (Hayatı ve Fıkıh Usûlü İlmindeki Yeri)**, DİB, Ankara 2004, 40.

⁴⁴⁷ eş-Şurkavî, **Şahsiyyât İslâmiyye**, 139.

⁴⁴⁸ Bkz. Dağcı, **İmam Şâfiî**, 39.

⁴⁴⁹ Bkz. Bilal Aybakan, "el-Üm" md., DİA, İstanbul 2012, XXXXII, 298.; Bkz. Beyhakî, **Menâkibu's-Şâfiî**, Tahkik: Seyyid Ahmed Sakr, I, ss. 246-254.

⁴⁵⁰ Bkz. Beyhakî, **Menakibu's-Şâfiî**, Tahkik: Seyyid Ahmed Sakr, I, 267.; ayrıca bkz. Aybakan, "el-Üm" md., DİA, İstanbul 2012, XXXXII, 298.

⁴⁵¹ Suyuti, **Hüsnü'l-Muhâdara** isimli eserinde İmam Şâfiî'nin Mısır'da: "el-Ümm, el-Emali el-Kübra, İmlau's-Sağır, **Muhtasaru'l Büveytî**, **Muhtasaru'l Müzeni**, **Muhtasaru'r-Rebi'**, er-Risâle ve es-Sünen" gibi cedid kitaplarını telif ettiğini zikretmektedir. (Bkz. Celaleddin es-Suyûtî, **Husnu'l-muhâdarâ fi tarih Mısır ve'l-Kahire**, Tahkik: Muhammed Ebu'l Fadl İbrâhim, yy., 1967/1387., I, 304; Ayrıca bkz. Ebu Zehra, **İmam Şâfiî**, 145.) Suyuti'nin burada, Şâfiî'nin öğrencilerinin adıyla geçen üç ayrı muhtasarı da, İmam Şâfiî'nin tasnif ettiğinden sözetmesi, Muhtasarların Şâfiî ekolüne dair olmaları sebebiyle olabileceği gibi, yukarıda zikredilen Muhtasarların İ. Şâfiî'nin sözlerinin özeti ve beyanı mahiyetinde bulunmaları sebebiyle de olabilir. Biz ikinci sebepten ötürü İ.Şafii'ye ait zikredilmiş olabileceğini düşünüyoruz.

⁴⁵² Beyhakî, **Menakibu's-Şâfiî**, Tahkik: Seyyid Ahmed Sakr, I, ss. 246-254; ayrıca bkz. Abdülhalim el-Cündî, **el-İmamu's-Şâfiî (Nasîru's-sunne ve vâdiu'l-usul)**, Daru'l Mearif, Kahire ty., 196.; ayrıca İbn Nedim el-Fihrist'te Şâfiî'nin bir çok eserini zikretmektedir. Bkz. İbn Nedim, **el-Fihrist**, Mektebetu'l-Hayyat, Beyrut ty., 210.

bulunduğu son dört veya beş yıl içerisinde, daha önce Irak'ta yazdığı eserleri gözden geçirerek, yeniden telif etmiştir.⁴⁵³

İmam Şâfiî'nin çok sayıda eserlerinden bazıları şunlardır:

1) el-Üm: İmam Şâfiî'nin Mısır'a geldikten sonra telif ettiği, ictihadlarını ve fıkıh birikimini ihtiva eden önemli bir eseridir.⁴⁵⁴ El-Üm'mün bazı ibareleri üzerine, bir rivayetten yola çıkarak yorumlarda bulunan Mısırlı yazar Zeki Mübarek, yazdığı bir eserinde⁴⁵⁵ el-Üm'mün aslında *el-Büveytî*'ye ait olduğunu iddia etmişse de, birçok müellif bu iddianın tutarsızlığını güçlü delillerle ortaya koymuştur.⁴⁵⁶

2) er-Risâle fil-Usul: Usul-i fıkıhın kitap halinde yazıldığı ilk eserdir.⁴⁵⁷ İmam Şâfiî, bu eseri ilkin Mısır'a gelmeden önce telif etmiş, “er-Risâletü'l-Kadime” olarak bilinen bu teliften sonra, “er-Risâletü'l-Cedide” olarak bilinen ikincisini de Mısır'da telif etmiştir.⁴⁵⁸

3) el-Hucce: el-Hucce hakkında *el-Büveytî* İmam Şâfiî'den şunları nakleder: “Bağdat'ta ‘Ashabu'l-Hadis’ yanıma geldiler ve benden Ebu Hanife'nin kitabına karşı bir kitap yazmamı istediler. Ben, onların görüşlerini bilmiyorum, kitaplarını incelemem lazım dedim, yanımdakilere emrettim, onlar bana Şeybanî'nin kitaplarını getirdiler, bir sene kadar bu kitapları ezberleyecek derecede inceledim; ondan sonra “Kitabu'l-Bağdadi”yi yani “Hucce”yi yazdım” demiştir.⁴⁵⁹

⁴⁵³ *Rebi' nin şöyle demiştir: “Şâfiî burada (yani Mısır'da) dört sene ikamet etti. İkibin beşyüz varak yazdı. Kitabü'l Umm ikibin varak tutar. Sünen kitabı ve daha birçok şeyler var, hepsi dört sene zarfındadır.”* Bkz. Ebu Zehra, **İmam Şâfiî**, 145.

⁴⁵⁴ Bkz. Ebu Zehra, **İmam Şâfiî**, 145.

⁴⁵⁵ Zeki Mübarekin yazdığı eser, *Islahu Eşnai Hata fî tarihi't-Teşri'i-l-İslâmi: Kitabu'l-Um lem Yuellifhu's-Şâfiî ve İnnema Ellefahu'l-Buveytî* şeklindedir. Bkz. Zeki Mübarek, *Islahu Eşnai Hata fî tarihi't-Teşri'i-l-İslâmi: Kitabu'l-Um lem Yuellifhu's-Şâfiî ve İnnema Ellefahu'l-Buveytî*, Kahire 1934.

⁴⁵⁶ Tezimizin “**el-Üm'mün İmam Şâfiî'ye Aidiyeti ile İlgili İhtilaflar**” bölümüne bkz.; Bkz. İ. Şafii, **el-Üm**, Tahkik: Rıfât Fevzi, (Muhakkikin Mukaddimesi), I, ss. 13-17; Bkz. Beyhakî, **Menakibu's-Şâfiî**, Tahkik: Seyyid Ahmet Sakr, Muhakkikin Mukaddimesi, I, ss. 31-31; Ahmet Özel, “**Büveytî**” md. DİA, VI, 500; Şafii'nin görüşlerinin dönemin telif geleneği icabı öğrencileri tarafından cem', tasnif ve tertip edilmesi mümkün olsa da, bu durum eserin İmam Şâfiî'ye aidiyetine bir engel değildir. Bkz. Aybakan, “**el-Üm**” md, DİA, XXXII, 300.

⁴⁵⁷ Bkz. İbn Haldun, **Mukaddime**, Terc. Süleyman Uludağ, İstanbul 1983, II, 1067.

⁴⁵⁸ Ahmed Nehravî, **el-İmamu's-Şâfiî mezhebeyh el-kadîm ve'l-cedîd**, Kahire 1988, 716; Bkz. Ahmed el-Arabi, **el-İmamu's-Şâfiî (el-Fakih – el-Edib)**, y.y., 1978, 40; Ancak Muhammed Ebu Zehra İ.Şâfiî'nin er-Risâle'yi Mekke'de iken yazmış olabileceğini, iyice tetkik edip olgunlaştırdıktan sonra, Bağdat'ta talebe ve arkadaşlarına yaymaya başladığını, sonra Mısır'a gelince bu yazdıklarını tekrar gözden geçirip, değişiklikler yaparak daha mükemmel bir şekil alması için bazı hususları ekleyip çıkardığını ifade eder. Bkz. Muhammed Ebu Zehra, **İmam Şâfiî**, Terc. Osman Kesioğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), Ankara 1969., 144.

⁴⁵⁹ Giyasettin Arslan, **Hicri İkinci Asrın Siyasi Yapısı İçinde İmam Şâfiî'nin Kur'anı Tefsir Metodolojisi**, 13.

4) **el-Mebsut**: Rebi el-Murâdî ve başkalarının, İmam Şâfiî'nin bu kitabı hafızasından telif ettiğini, İmam Şâfiî'nin el-Mebsut'u telif ederken yanında hiçbir kitabın bulunmadığını söyledikleri kaydedilmektedir.⁴⁶⁰

5) **Ahkâmü'l-Kur'an**: Katib Çelebi'ye göre, bu eser Ahkâm ayetleri sahasında yazılan ilk eserdir.⁴⁶¹ Ayrıca İbnü'n-Nedim, Ahkamu'l-Kurân'ları sıralarken, İmam Şâfiî'nin bu eserini de onlar arasında zikretmiştir.⁴⁶² Rebi el-Murâdî, İmam Şâfiî'nin Ahkamu'l-Kur'an'ı yazmadan önce Kur'an-ı Kerim'i yüz defa okuduğunu rivayet eder.⁴⁶³

6) **İhtilaf-ül-Hadis**: İ. Şâfiî'nin bu eseri, **Büveytî**'nin el-Muhtasar'ında ihtisar edilmiştir.⁴⁶⁴

7) **Müsnedü's-Şâfiî**: Bu eser; Ebu'l Abbas el-Esam (ö.346)'ın, Rebi' el-Murâdî (ö. 270)'nin- **Büveytî** vasıtasıyla İmam Şâfiî'den işittikleri dışında- İmamı Şâfiî'den doğrudan duyduğu rivayetleri içermektedir.⁴⁶⁵

8) **Kitabu'l-Emâli**: Kitabu'l-Emali'yi İmam Şafii'den, Ebu'l-Velid el-Mekkî'nin rivayet ettiği kaydedilmekle beraber, “el-Emâli”nin “el-Kübra” veya “es-Sağır” olduğu belirtilmemektedir.⁴⁶⁶

9) **es-Sebk ve'r-Remy**: İmam Şâfiî'ye ait bu eser, **Büveytî**'nin el-Muhtasar'ında da ihtisar edilmiştir.⁴⁶⁷

⁴⁶⁰ Bkz. Beyhâki, **Menâkibu's-Şâfiî**, Tahkik: Seyyid Ahmed Sakr, I, 242.

⁴⁶¹ Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-zunûn**, Daru İhyaî Turasi'l Arabi, Beyrut ty., c. 1, s. 20; Ayrıca Bkz. Gıyasettin Arslan, **Hicri İkinci Asrın Siyasi Yapısı İçinde İmam Şâfiî'nin Kurânı Tefsir Metodolojisi**, İstanbul 2001, 15.

⁴⁶² İbn Nedim, **el-Fihrist**, Tahk.: Rıza Teceddüd, y.y.,ty, 41.

⁴⁶³ Beyhakî, **a.g.e**, I, 244.

⁴⁶⁴ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, 379.

⁴⁶⁵ Bkz. Muhammed Zahid b. Hasen el-Kevserî, **Tertibu Müsnedi'l-imami'l-Muazzam ve'l-Müctehidi'l-Mukaddem Ebi Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (204 h)**, Neşr ve Tashih Yusuf Ali ez-Zevavî el-Hasenî, İzzet Attar el-Hüseynî, Beyrut 1951, I-II, 6.

⁴⁶⁶ Bkz. el-Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl**, Beyrut 1992, XXIV, 357.

⁴⁶⁷ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, 413.

C- Şâfiî Fıkıh Düşüncesinin (Cedid Dönemi) Yayılmasında Etkili Olan Diğer Öğrencileri

Şâfiî fıkıhı, İ. Şâfiî'nin yetiştirdiği öğrencileri ve yazdıklarıyla bizlere nakledilmiştir.⁴⁶⁸

İ. Şâfiî'nin ilminden istifade edenler sayılamayacak derecede çoktur. O'nun, Mekke'de iken kendisinden ders alan talebeleri olduğu gibi, Bağdad'a ikinci gelişinde, kendisinden okuyan talebeleri ve Mısır'da son etütlerini okuttuğu birçok talebeleri olmuştur.⁴⁶⁹

İ. Şâfiî'nin, görüşlerine son şeklini verdiği Mısır'da (Mezhebi Cedid), el-Büveytî ile beraber Şâfiî'nin diğer önemli talebeleri arasında, kaynaklarda isimleri sıklıkla zikredilen, Ebu İbrâhim el-Müzenî, Rebi b. Süleyman el-Muradî, Ebu Bekr el-Hümejdî, Muhammed b. Abdullah b. Abdilhakem, Harmele b. Yahya et-Tücubî, Rebi b. Süleyman el-Muradî, Yunus b. Abdila'la es-Sadeî'nin, Şâfiî mezhebinin teşekkülünde önemli rolleri olmuştur:

1- Ebu İbrâhim İsmail b. Yahya el-Müzenî (ö. 264/878)

Yemenli Müzeyne binti Kelb adlı kabileye nisbetinden dolayı,⁴⁷⁰ 'Müzeni' diye şöhret bulan el-Müzenî'nin, adı İsmail, künyesi ise Ebu İbrâhim'dir.⁴⁷¹ El-Müzenî, hicri 175 yılında dünyaya gelmiştir.⁴⁷² Henüz, 19 yaşındayken, İmam Şâfiî'nin öğrencileri arasına katılmış,⁴⁷³ Cedel ve münazaraya yatkınlığı İmam Şâfiî'nin dikkatini çekmiş ve O'nun en seçkin öğrencileri arasına girmiştir.⁴⁷⁴ Müzeni, İmam Şâfiî'nin Mısır'a gelişinden vefatına kadar geçen süre boyunca, en yakın talebeleri arasında yer almış, Şâfiî'den sonra onun son dönemine ait fikhî görüşlerini (mezhebi cedid) sonraki nesillere aktarma görevini sürdüren önemli bir kişilik olmuştur.⁴⁷⁵

Şâfiî mezhebi hakkında çok sayıda eser yazmış olan el-Müzenî'yi, İmam Şâfiî, '*Mezhebimin Yardımcısı*' şeklinde nitelendirmiştir.⁴⁷⁶

⁴⁶⁸ Ebu Zehra, **İmam Şâfiî**, Terc. Osman Keskiöğlu, 136.

⁴⁶⁹ Ebu Zehra, **İmam Şâfiî**, 136.

⁴⁷⁰ İbn Hallikan (608-681), **Vefeyâtî'l-A'yân**, Beyrut ty., I, 219; Muhammed Nebil Ganayîm, **el-Müzenî ve eseruhu fî fikhî's-Şâfiî**, yer yok 1998, 20.

⁴⁷¹ İbn Nedim, **el-Fihrist**, (Mektebetu Hayyât), Beyrut ty., 212; es-Sübkî, **a.g.e**, II, 93; Cemaluddin Abdurrahim el-İsnevî (ö. 772 h.), **Tabakatu's-Şâfiyye**, tahk. Abdullah Ebî'l-Cubur, Riyad 1981, I, 34.

⁴⁷² es-Sübkî, **a.g.e**, II, 93; el-İsnevî (ö.772), **et-Tabakatu's-Şâfiyye**, Tahkik: Kemal Yusuf el-Huvî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987 m./ 1407 h., I, 28; Şükrü Özen, **İslâm Ansiklopedisi**, "**Müzenî**" md., D.İ.A., XXXII, 246.

⁴⁷³ Bkz. Hafız (748 h.), **el-İber fi haber nen ğaber**, Tahkik: Ebu Hacir, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ty., I, 379; İbni'l-İmad ed-Dimeşki (1032 h.-1089 h.), **Şezerâtü'z-zeheb fi ahbar men zeheb**, Tahkik: Abdulkadir el-Arnaût-Mahmud Arnaût, Daru İbn Kesîr, Beyrut ty., III, 278.

⁴⁷⁴ Bkz. İbn Hallikan (608-681), **Vefeyâtî'l-A'yân**, Tahkik: İhsan Abbas, Beyrut ty., I, ss. 217-219.; Aybakan, **İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhebleşmesi**, 165.

⁴⁷⁵ Bkz. Muhammed Hasan Heyto, **el-İctihâd ve tabakâtu müctehidi's-Şâfi'yye**, Muesssesetur'r-Risâle, Beyrut, 1984., 100.; ayrıca benzer görüş için bkz. Şükrü Özen, "**Müzenî**" md., D.İ.A., XXXII, 246.

⁴⁷⁶ İbn Hallikan, **a.g.e**, I, 217.; Ebu İbrâhim İsmail b. Yahya b. İsmail el-Misrî el-Müzenî, **Muhtasaru'l-Müzenî fi furu'ş-Şâfiyye**, Haşiye: Muhammed Abdulkadir Şahin, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1998., I, *Tercümetu'l İmam Müzenî* (Giriş kısmı, Haşiyecinin giriş yazısı), III; el-Makrîzî, **Kitâbu'l Mukaffa'l-kebîr**, Beyrut 1991, II, 94; ed-Dekkar, **el-İmamu's-Şâfiî fakihu's-sunneti'l-ekber**, 167.

Müzeni, arkadaşı olan el-Büveytî'nin ardından ders halkasının başına geçerek, Şâfiî mezhebinde, döneminin en büyük temsilcisi haline gelmiştir.⁴⁷⁷

Müzeni, hadis rivayetinde “sika (güvenilir)”, fıkıhta ise “derin bir âlim” olarak addedilir.⁴⁷⁸ El-Müzenî, Fıkıhtan önce Kelam ile uğraştığını, Şâfiî ile karşılaştıktan sonra ise Kelam ile uğraşmayı bırakarak, kendisinden fıkıh aldığını söylemektedir.⁴⁷⁹

Müzeni birçok eser telif etmiştir.⁴⁸⁰ Müzeni'nin telif ettiği eserlerin, özellikle Şâfiî'nin ‘el-Üm’ isimli kitabının bölümlerine ait yazdığı muhtasarlarının, o günkü İslâm beldelerinde, doğudan batıya her yere yayılmış olduğu kaydedilir.⁴⁸¹

Müzeni'nin, Şâfiî Mezhebinde, İmam Şâfiî'den sonra, eser veren ilk kişi olduğunu söyleyenler olsa da⁴⁸² biz bunun temellendirilmeye muhtaç olduğunu düşünüyoruz. Zira, Büveytî'nin el-Muhtasar'ının, Müzeni'nin eserlerinden önce telif edildiği anlaşılmaktadır.⁴⁸³

Müzeni'nin ilmi tartışmalardaki kabiliyetini, ‘*Şeytanla tartışaydı, mutlaka kazanırdı*’ şeklindeki, İ. Şâfiî'nin kendisi hakkındaki sözü, ortaya koymaktadır.⁴⁸⁴

Rafiî, el-Müzenî'nin mustakil mezheb sahibi olduğunu belirtmiş⁴⁸⁵ ve Müzeni'nin çıkardığı hükmün, diğerlerinin çıkardığı hükümden üstün olduğunu söylemiştir.⁴⁸⁶

Sübki et-Tabakat'ında, Rafiî'nin, Müzeni'nin ortaya koyduğu ferdi görüşlerinin İmam Şâfiî'den usulünden çıkarılmadığı sürece, mezhebin görüşü olarak algılanamayacağını ifade ettiğini söyler, akabinde yine Rafiî'den nakille, Müzeninin ferdi yorumlarının, Hanefî

⁴⁷⁷ Ahmed Yusuf, **eş-Şâfiî (Vadiû'l-İlmi'l-Usûl)**, Kahire 1990, s. 25.; Norman Calder, **Studies In Early Muslim Jurisprudence**, Oxford 1993, 86; Özen, “**Müzenî**” md., DİA, XXXII, 246: Ancak İbn Nedim, el-Fihrist'te Rebi'den nakille, Büveytî'nin Rebi' b. Süleymana, ders halkasında bulunan öğrencilere karşı nasıl davranılması gerektiği ile ilgili bir mektup yazdığını kaydetmektedir. Bkz. İbn Nedim, **el-Fihrist** (Beyrut baskısı), ty, 212.

⁴⁷⁸ İbn Hallikan, **a.g.e**, I, 218; Bkz. Sübkî, **Tabakatü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ**, (Daru İhyâ-Halebi Nüshası), II, 94; Özen, “**Müzenî**” md., DİA, XXXII, 246.

Ayrıca, Müzeni, raviliğinden ziyade, fıkhi yönü ağır bir kişidir. Bkz. Şemsuddîn ez-Zehebî (ö. 748 h./1374 m.), **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, Beyrut 1983, XII, 493; el-Maverdi, **el-Hâvi'l-kebîr**, Tahkik: Ali Muhammet Muavviz-Adil Ahmed Abdî'l-Mevcûd, Beyrut 1994., (Muhakkikin Mukaddimesi, Tercümetü'l Müzeni), I (Mukaddime), 51.

⁴⁷⁹ Bkz. es-Sübkî, **Tabakatü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ**, (Daru İhyâ-Halebi Nüshası), II, 98.

⁴⁸⁰ Müzeni'nin, Şâfiî mezhebi görüşleri değil, kendi görüşlerine yer verdiği mustakil bir eser de telif etmiştir. bkz. el-İsnevî, **Tabakatü's-Şâfiyye**, Beyrut 1987, I, 28; Ayrıca Muhammed Nebil Ganayim, **el-Müzenî ve eseruhu fî fıkhi's-Şâfiî**, Daru'l Hidaye, yy. 1998, 69.

⁴⁸¹ Bkz. İbn Abdilber en-Nemiri el-Kurtubi (ö.463) **el-İntiqa**, Mektebetü'l Kuds basımı, Kahire 1350, ss. 110-111.

⁴⁸² Katip Çelebi, **Keşfu'z-zünûn**, Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ty., II, 1635; el-Müzenî, **Muhtasaru'l Müzenî**, (Muhakkikin yazısı), 4.

⁴⁸³ Muhtasaru'l-Büveytî'nin İmam Şâfiî'ye sunulması ile ilgili bilgi için bkz. İbn Salah, **Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'yye**, Tahkik: Muhyiddin Ali Necib, Beyrut 1996, II, 684.

⁴⁸⁴ Bkz. el-İsnevî (ö.772), **et-Tabakatü's-Şâfiyye**, Tahkik: Kemal Yusuf el-Huvt, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987 m./ 1407 h., I, 28; ed-Dekkar, **el-İmamu's-Şâfiî fakihu's-sunneti'l-ekber**, 166.; ayrıca Müzeni hakkında Amr b. Osman el-Mekkî: ‘Kullar arasında, icihad alanında Müzeni'den daha üstün, ibadette O'ndan daha fazla devam eden ve ilme ve ilim ehline O'ndan daha fazla özen gösteren biriyle karşılaşmadım’ demektedir. Bkz. Sübkî, **Tabakatü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ**, II, 94; İmamdu'd-Din İbn Kesîr (ö. 776 h.), **Tabakatü's-Şâfiyye**, Tahkik: Abdulhafiz Mansur, Daru'l-Medari'l-İslâmi, Beyrut 2004., I, 130.

⁴⁸⁵ Celaleddin Abdurrahman es-Suyutî, **Hüsnu'l-muhadâra fî tarih Mısır ve'l-Kahire**, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, Daru İhyâi Kutubi'l-Arabî İsa el-Babi'l-Halebî, yy. 1967 m. /1387 h., I, 307.

⁴⁸⁶ el-İsnevî, **Tabakatü's-Şâfiyye**, Beyrut 1987, I, 28.

ekolünün iki önemli ismi Ebu Yusuf ve Muhammed'in hocalarının usulüne muhalif davranışları gibi olmadığını, Müzeninin yorumlarında Şâfiî'nin usulüne yönelik bir tutumun olmadığını söyler.⁴⁸⁷

Ümmü'l-Kura üniversitesinde yapılan bir master tezinde Müzeni'nin hocasına muhalif olduğu yerlerin sanıldığı kadar çok olmadığı, İmam Şâfiî'ye toplam 69 yerde ihtilaf edildiği tespit edilmiştir.⁴⁸⁸

Müzeni, hicri 264 senesinde vefat etmiş olup,⁴⁸⁹ İmam Şâfiî Türbesi'nin yakınındaki Karafetu's-Suğra denilen yere defnedilmiştir.⁴⁹⁰

a. Müzeni ile Büveytî'nin Arasındaki Bazı Farklar

Şâfiî düşünce sisteminin, çağdaş olan iki önemli ismi arasında, ulaştığımız bazı farkları maddeler halinde şöyle açıklayabiliriz:

aa. Müzeni'nin hocasına muhalefeti, Büveytî'ye göre çok daha fazladır. Bu fark her iki alime ait eserlerde açıkça görülebilir.

ab. Müzeni, mezheple irtibatı bakımından, ne tamamen ayrı, ne de mezhebe tamamen bağlı bir kişilik olarak algılanmaktadır.⁴⁹¹ Taklid karşıtı görüşleriyle dikkat çeken Müzeni, el-Muhtasar isimli eserinin girişinde, Şâfiî'nin taklidi nehyettiğini ifade eder.⁴⁹² Ayrıca el-Müzenî *Fesâdu't-taklîd* adıyla müstakil bir eser de kaleme almıştır.⁴⁹³ Büveytî'nin ise, Müzeni'ye nazaran, Mezhebe ve mezheb imamına bağlılığının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

ac. Hadis ilmi açısından her iki alimin de mükemmelliği iddia edilmemektedir.⁴⁹⁴ Ancak Müzeni ve Büveytî'nin el-Muhtasar'larında rivayet edilen hadis sayısı

⁴⁸⁷ Bkz. Sübkî, **a.g.e.**, II, 102.

⁴⁸⁸ Nasr Muhyiddin en-Naci, yaptığı master çalışmasında 69 ihtilaftan kanaatince; 36 tanesinde İmam Şâfiî'nin, 26 tanesinde Müzeni'nin görüşlerinin tercih edildiğini, 6 tanesinde ikisinin görüşlerinin dışındaki başka görüşlerin, 1 tanesinde de, ikisinin beraber olduğu fikirlerinin dışındaki bir fikrin tercih edilmiş olduğunu sıralar. Bkz. Nasr Muhyiddin Naci, **el-İmamu'l-Müzenî ve muhalefetuh lil-İmami's-Şâfiî fi kitâbi'l-Muhtasar**, Ümmül'l Kurâ Üniversitesi, Şeriat ve İslâmi Dersler Fakültesi, Fıkıh Usulu Dalı, Master Tezi, Suudi Arabistan 1989./1409 h., s. 450.

⁴⁸⁹ Ganayim, **el-Müzenî ve eseruhu fi fıkhi's-Şâfiî**, 25; Ebi'l Mehasin Abdulvahid ibn İsmail er-Ruyânî (ö. 506); Bkz. **Bahru'l-mezheb fi furuî mezhebi'l-İmami's-Şâfiî**, Tahk: Ahmed 'İz İnayeti'd-Dimeşk, Daru ihyai Turasi'l Arabî, Beyrut 2002., I, 25.

⁴⁹⁰ Ebu Said Abdurrahman b. Ahmed b. Yunus b. Abdulla'la es-Sadeff el-Mısri, **Tarihu İbn Yunus es-Sadeff c. 1**, (el-Kismul Evvel: Tarihu'l Mısriyyin), 44.; İbn Hallikan (608-681 h.), **Vefeyâtu'l A'yan**, I, 218.

⁴⁹¹ Bkz. Şükrü Özen, **"Müzenî"** md., DİA, XXXII, 247.

⁴⁹² Bkz. Ebu İbrâhim el-Müzenî (ö.264), **Muhtasaru'l-Müzenî (fi Furûî's-Şâfiîyye)**, Haşiye: Muhammed Abdulkadir Şahin, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998 m/1419 h., 7.

⁴⁹³ Bkz. Bedrettin ez-Zerkeşi (745-794 h.), **el-Bahru'l-Muhit**, Kuveyt Vizaretu'l Evkaf ve Şuûni'l-İslâmiye, Kahire 1992., VI, ss. 281-282; Bkz. Özen, **"Müzenî"** md., DİA, XXXII, 247.

⁴⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, el-Büveytî'nin hadisçiliğini değil de zekasını övmüştür. Bkz. eş-Şehrezûrî (İbn Salah, 631-686), **Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyye**, Tahk. Yahya Ali Necib, II, 684. Müzeni, hadislerin anlamları üzerinde yorum yapmakda kendisini yetkin görse de genel olarak hadis ilminde özellikle senet bilgisindeki yetersizliğini kendisi ifade eder. Bkz. Özen, **"Müzenî"** md., XXXII, 247.

küçümsenemeyecek derecededir.⁴⁹⁵ Büveytî'ye ait el-Muhtasar'da “*el-Hucce fi zalike..*” şeklindeki geçen 90 örnekten 56 tanesinin, yani yaklaşık üçte ikisinin, hadislerle dayandığı kaydedilmektedir.⁴⁹⁶ Büveytî'nin hadis algısı Müzeni'den daha farklıdır. Büveytî bir konuda güvenilir bir hadis var ise, buna sıkı sıkıya bağlı kalmış,⁴⁹⁷ hadislerle çok fazla vurgu yapmış ve hadislerin günlük hayata tatbik edilmesine çalışmıştır.⁴⁹⁸

ad. Müzeni, Büveytî'ye nazaran, kıyas ile daha çok iştigal etmiştir.⁴⁹⁹ Müzeninin kıyas ile iştigal ettiğini gösteren çok örnekler mevcuttur. Örneğin Müzeni, Davud ez-Zahiri ile kıyasın meşruiyeti ile ilgili tartışmalara girmiş ve onun kıyas karşıtı görüşlerini eleştirmek anlamında, *Kitâbu İsbâti'l-Kıyas*⁵⁰⁰ adıyla bir eser yazmıştır. Davud ez-Zahiri de, ağır tenkitler içeren bir risale ile buna cevap vermiştir.⁵⁰¹

ae. Müzeni teolojisinde, Kelam ve Nazariyat ile çok ilgilenmiştir.⁵⁰² Öyle ki, meşhur muhaddis Ebu Zur'a er-Râzî (ö. 264)'nin, Müzeni'nin kelam ve nazariyat öğretimi üzerine yoğunlaşması sebebiyle, onun elinin altında çalışılmasından kaçınılmasını tavsiyede bulunduğu kaydedilir.⁵⁰³ Büveytî ise, Kelam ve nazariyat ile ilgilenmeden, geleneksel metoda sıkıca bağlı olarak hareket etmiştir. Hülâsa, **el-Büveytî sıkı bir gelenekselci; Müzeni ise yarı reyci bir kişiliğe sahip olarak algılanmıştır.**⁵⁰⁴

af. Büveytî Büyük muhaddis ve mezheb âlimi Ahmet B. Hanbel tarafından tavsiye edilmiş, Önemli Şâfiî alimi en-Nevevî tarafından da, Müzenî ve Rebi'den üstün görülmüştür.⁵⁰⁵

2-Rebi' b. Süleyman el-Murâdî (ö. 270/884)

Şâfiî mezhebinin yayılmasında çok önemli vazifeler üstlenmiş olan Rebi b. Süleyman el-Murâdî, İmam Şâfiî'nin en önemli talabeleri arasında yer alır. Murâd kabilesine izafeten

⁴⁹⁵ Bkz. Özen, “Müzenî” md., DİA, XXXII, 247; bkz. Ahmed el-Shamsy, “The First Shâfi'î”, 315.

⁴⁹⁶ Bkz. el-Shamsy, a.g.m., 315.

⁴⁹⁷ Büveytî'nin, Teyemmüm konusunda rastladığı bir hadis karşısında, tereddüt etmeden, hocasından aldığı bilgiyi değiştirmesi hakkında bkz.: Ebu Osman eş-Şehrezûrî, *Tabakatu'l-Fukahai's-Şâfiyye*, II, ss. 681-682.

⁴⁹⁸ Bkz. el-Shamsy, a.g.m., 331.

⁴⁹⁹ Rebi el-Murâdî, İmam Şâfiî'nin vefat etmeden önce, Kendisi, Büveytî, Müzeni ve Muhammed İbn Abdilhakem'e dönerek onların ne şekilde vefat edeceklerini kerameten haber verdiğini ve haber verdiklerinin de gerçekleştiğini ifade eder. Burada İmam Şâfiî'nin Müzeni için “*sen ya Müzeni, Mısır'da şan ve şöhrete kavuşup kendi zamanında kıyasta en iyi olacaksın*” dediğini kaydeder. Bkz. Takiyuddin el-Makrîzî (ö. 845), *Kitâbu'l-Mukaffa'l-kebîr*, II, 94.

⁵⁰⁰ Özen, “Müzenî” md., DİA, XXXII, 247.

⁵⁰¹ Sübkî, Müzeninin kıyasın inkarına karşı bir eser yazdığını, Davud ez-Zahiri'nin de buna cevaben, kendisini de ağır bir dille tenkit ettiği bir risaleyi yazdığını söyler. Ancak burada Sübkî, el-Müzenî'nin yazdığı eserin tam adını zikretmemiştir. Bkz. Sübkî, *Tabakatu's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, (Darû İhyâ-Halebî Basımı), II, 290.

⁵⁰² Christopher Melchert, *The Formation of The Sunni Schools of Law, 9th-10th Centuries*, Studies In İslamic Law And Society, Leiden 1997., 80.

⁵⁰³ Bkz. Melchert, a.g.e., 80.

⁵⁰⁴ Bkz. Melchert, a.g.e., ss. 80-81.

⁵⁰⁵ İbn Kadî Şühbe, *Tabakatu's-Şâfiyye*, Haydarabad 1978, I, 24.

“Murâdî” olarak tavsif edilmiş, Mısırlı bir fakihdir.⁵⁰⁶ Bilindiği gibi, İmam Şâfiînin Rebi’ b. Süleyman adında iki Mısırlı talebesi mevcuttur. Birisi Rebi b. Süleyman **el-Murâdî**, ötekisi ise Rebi b. Süleyman **el-Cîzî**’dir. *Şâfiî mezheb literatüründe ‘Rebi’ şeklinde yalın olarak anılan kişiden kasıt, Rebi b. Süleyman el-Murâdî’dir.*⁵⁰⁷ İmam Şâfiî’nin öteki talebesi Rebi’ b. Süleyman el-Cîzî kastedilince, yalın olarak değil de muhakkak “el-Cîzî” kelimesi zikredilerek anılır.⁵⁰⁸

Rebi el-Murâdî’nin asıl adı, Rebi’ b. Süleyman b. Abdulcebbar b. Kâmil el-Muradî’dir.⁵⁰⁹ Rebi’ el-Murâdî, Fustat’taki (eski Kahire) Mescidu’l-Cami’’de (Amr b. Âs Camii)⁵¹⁰ müezzinlik yapmış olduğundan ‘el-Müezzin’ lakabıyla da anılmaktadır.⁵¹¹

Rebi el-Murâdî, Hicri 174 yılında dünyaya gelmiştir.⁵¹² Künyesi, “Ebu Muhammed” olarak kaydedilir.⁵¹³

İ. Şâfiî, Ebu Yakub el-Büveytî, Abdullah İbn Vehb ve diğer başka alimlerden hadis rivayet etmiş olan Rebi’ el-Murâdî’den, çok sayıda insan rivayette bulunmuş, kendisi de, “İbn Vehb’den sonra Mısır’da hadis rivayetinde bulunan her muhaddise hadis imla etmişimdir” sözüyle bunu teyid etmiştir.⁵¹⁴ Rebi el-Murâdî’den hadis rivayetinde bulunan kişilerden bazıları şunlardır: Ebu Davud es-Sicistanî, Nesâî, İbn Mâce, Şâfiî’nin eserlerini Rebi’den istinsah edip Rey’e götüren Ebu Zur’a er-Râzî, Ebu Hatim er-Razî ve oğlu İbn Hatim er-Razî, Zekeriyya b. Yahya es-Sâci, Ebu Bekr Ahmed b. Ziyad en-Nisâburi, Ebu İsmail Muhammed b. İsmail es-Sülemi, İbn Ebu Davud, Ebu Nuaym, Ebu Ca’fer et-Tahâvî, Ebu Avane el-İsfereyani, İbn Cevsâ, İmam Şâfiî’nin el-Mebhut adlı eserinin tek ravisi ve Müsnedü’s-Şâfiî’yi derleyen kişi olan Ebu’l Abbas el-Esam ve İbn Hüzeyme.⁵¹⁵

⁵⁰⁶ Abdulaziz Abdulhâk, **Ahmed b. Hanbel ve’l Mihne**, Haşîye’ye bkz., Daru’l Hilâl ty., 167; Bkz. Aybakan, **“Rebi’ b. Süleyman el-Muradî”** md., DİA, İstanbul 2007, XXXIV, 496.; Bkz. el-Mizzî (654-742 h.), **Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâi’r-ricâl** Beyrut 1987., IX, 87.

⁵⁰⁷ el-İsnevî, **Tabakatu’s-Şâfiyye**, Beyrut 1987, I, 27.; Bkz. el-Mizzî (654-742 h.), **a.g.e.**, IX, 89; Bkz. Heyto, **el-İctihâd ve tabakâtu müctehidi’s-Şâfiyye**, Müessesetu’r-Risale, Beyrut 1988., ss. 107-108.

⁵⁰⁸ Nevevî, **Tehzîbü’l-esmâ ve’l-lugât**, Daru’l Kutubi’l İlmiyye, Beyrut, ty., I (I.Bölüm), 188.; Bilal Aybakan, **“Rebi’ b. Süleyman el-Muradî”** md., DİA, İstanbul 2007, XXXIV, ss. 496-497.

⁵⁰⁹ Bkz. el-Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâi’r-ricâl**, Beyrut 1987., IX, 87.

⁵¹⁰ Sübkî, **“Mescidu’l-Cami”**in, kendi döneminde **“Amr b. Âs Cami’i”** olarak bilindiğini kaydeder. Bkz. Sübkî, **Tabakat’ü’s-Şâfiyyeti’l-kübrâ**, (Daru İhya-Halebi Basımı), II, 134.

⁵¹¹ el-İsnevî, **Tabakatu’s-Şâfiyye**, Beyrut 1987, I, 27.; Bkz. el-Mizzî, **a.g.e.**, IX, 89; Bkz. Heyto, **el-İctihâd ve tabakâtu müctehidi’s-Şâfiyye**, Müessesetu’r-Risale, Beyrut 1988., ss. 107-108.

⁵¹² Sübkî, **a.g.e.**, II, 133; el-İsnevî, **a.g.e.**, I, 30.; ed-Dekkar, **el-İmamu’s-Şâfiî fakihu’s-sunneti’l-ekber** (150-204), 167; ancak Ebu Cafer et-Tahâvî Rebi’ b. Süleyman el-Murâdî ile İsmail b. Yahya el-Müzenî’nin aynı yılda., h. 174’de, doğduklarını ancak Müzenî’nin Rebi’den 6 ay kadar önce doğduğu ifade edilir, bkz. el-Mizzî **a.g.e.**, IX, 89.; Ancak Kadı İbn Şühbe, Tabakatında Rebi’nin doğum yılı için hicri 173 veya 174 yıllarını olabileceğini zikreder, bkz. Takiyuddin İbn Kadı Şühbe ed-Dimeşkî (ö. 851 h.), **Tabakatu’s-Şâfiyye**, Talik: Abdul’alim Han, Haydarabad 1978 m./1398 h., I, 17.

⁵¹³ el-Mizzî, **a.g.e.**, IX, 87.; ed-Dekkar, **el-İmamu’s-Şâfiî fakihu’s-sunneti’l-ekber** (150-204), 167; İsnevî, **Tabakatu’s-Şâfiyye**, Beyrut 1987, I, 30.

⁵¹⁴ Bkz. el-Mizzî, **a.g.e.**, IX, 89.; Aybakan, **“Rebi’ b. Süleyman el-Muradî”** md., DİA, XXXIV, 497.

⁵¹⁵ Rebi’ b. Süleymanın rivayette bulunduğu kişiler ile kendisinden rivayette bulunanlar hakkında geniş bilgi için bkz. el-Mizzî (654-742 h.), **a.g.e.**, IX, ss. 88-89; Aybakan, **“Rebi’ b. Süleyman el-Muradî”** md., DİA, XXXIV, 497.

*Şâfiî mezheb literatüründe, rivayette Rebi' b. Süleyman el-Murâdî, dirayet ve usulde de Müzeni tercih edilir olmuştur.*⁵¹⁶ Zehebî, Rebi'nin rivayeti Müzeni'den daha fazla bildiğini; Müzeni'nin de fıkhi, Rebi'den daha çok bildiğini söyler.⁵¹⁷

Said b. Yunus (İbn Yunus) ve Ebu Bekir el-Hatib, Rebi'yi 'Sikâ' olarak tavsif etmiş, İbn Hibban da Rebi'b. Süleyman el-Murâdî'yi "*Kitabu's-Sikât*"ta zikretmiştir.⁵¹⁸

Rebi' b. Süleyman el-Murâdî'nin hicri 270 yılı, Şevval ayında vefat ettiği kaydedilir.⁵¹⁹

a- Ravi Olarak Rebi b. Süleyman el-Murâdî

Şüphesiz, Şâfiî mezhebinde, ravi denilince akla ilk gelen kişi, Rebi b. Süleyman el-Murâdî'dir. Rebi el-Murâdî, İmam Şâfiî'nin biyografisini ve düşüncelerini sonraki kuşaklara aktaran, Mezhebi cedidin en önemli alimidir. Rebi' el-Murâdî'nin Fıkhi yönü bulunsa da, raviliği daha ağır basmaktadır. Nevevî Rebi' b. Süleyman el-Murâdî'yi, İmam Şâfiî'nin ashabı içinde, İmam Şâfiî'den en fazla rivayette bulunan kişi olarak zikretmektedir.⁵²⁰

Rebi' "*nususu's-Şâfiî*" olarak bilinen, hocası Şâfiî'nin Mısır dönemine ait fikhını herhangi bir tasarrufta bulunmadan aktarmış, Şâfiî fikhının mezhepleşme sürecinde de, bu metinler önemli bir rol oynamıştır.⁵²¹

İ. Şâfiî Rebi'ye, "*Sen kitaplarımın ravisisin*" şeklinde iltifatta bulunmakla⁵²² Rebi el-Murâdî'nin ravilik yönüne dikkat çekmektedir.

İmam Şâfiî'nin kitaplarına (Kutubu's-Şâfiî) ulaşmak isteyenler Rebi' b. Süleyman el-Murâdî'ye adeta akın etmişlerdir.⁵²³ Öyle ki bir defasında Rebi' el-Murâdî'nin evinin kapısına, İmam Şâfiî'nin kitaplarını kendisinden dinlemek için, yediyüz kadar kişinin geldiği kaydedilmiştir.⁵²⁴

İbn Abdilber, Şâfiî'nin kitaplarını Rebi'den alanların sayısının, ikiyüz civarında olduğunu tesbit edildiğini zikreder.⁵²⁵

Şâfiî'nin öteki talebeleri de, Rebi'nin rivayet yönünü taktir etmişlerdir. Örneğin **Büveytî**, rivayet konusunda Rebi'in, kendisinden daha güçlü olduğunu ifade etmiştir.⁵²⁶

⁵¹⁶ Bkz. Sübkî, *Tabakatü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ*, (Daru İhyâ-Halebî Basımı), II, 132; Aybakan, "**Rebi' b. Süleyman el-Murâdî**" md., DİA, XXXIV, 497.

⁵¹⁷ Bkz. İbn Kesir (ö. 776 h.), *Tabakatu's-Şâfiyye*, Libya 2004., I, 142.; İbn Kadı Şühbe (ö. 851 h.), *Tabakatu's-Şâfiyye*, Haydarabad 1978, I, 16.

⁵¹⁸ İbn Hibban (Ebi Hatim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temimi) (ö. 354 h.), *Kitabu's-Sikât*, Haydarabad 1982, VIII, 240.; el-Mizzî (654-742 h.), *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, Beyrut 1987, IX, 89.

⁵¹⁹ İbn Kadı Şühbe (ö. 851 h.), *Tabakatu's-Şâfiyye*, Haydarabad 1978, I, 17.

⁵²⁰ Nevevî (ö. 686), *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lugât*, Beyrut, ty., I (1.Bölüm), 188.

⁵²¹ Aybakan, "**Rebi' b. Süleyman el-Murâdî**" md., DİA, XXXIV, 497.

⁵²² Sübkî, *Tabakatü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ*, (Daru İhyâ-Halebî Nüshası), II, 134.; Bkz. İbn Kesir (ö. 776 h.), *Tabakatu's-Şâfiyye*, Libya 2004, I, 142.

⁵²³ Bkz. İbn Abdilber, *el-İntiqâ*, (Mektebe El-Kuds basımı), Kahire, ty., 112.

⁵²⁴ Abdulhalim el-Cündî, *el-İmamu's-Şâfiî (Nasîru's-sunne ve vâdiu'l-usul)*, Daru'l Maarif, Kahire 1982, 198.

⁵²⁵ Aybakan, "**Rebi' b. Süleyman el-Murâdî**" md., DİA, XXXIV, 497.

İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*'inde, Rebi ve Zaferani'nin İmam Şâfiî'ye ait 'Kitabu'l-Mebhut'u rivayet ettiklerini, ancak halkın Rebi'nin rivayetiyle amel ettiğini kaydeder.⁵²⁷ Rebi b. Süleyman, İmam Şâfiî'nin müktesebatının en önemli ravisi olduğu için, bizlere İmam Şâfiî'den nakledilen şeylerin mukayese edilmesi imkanını vermektedir.⁵²⁸

Rebi b. Süleyman el-Murâdî, sadece İmam Şâfiî'nin doğrudan eserlerini rivayet etmemiştir, İmam Şâfiî'nin sözlerini derleyen başka Şâfiî alimlerinin de, eserlerini İmam Şâfiî'den rivayet etmiştir. Bu türe en güzel örnek, Büveytî'nin el-Muhtasar'ıdır. Muhtasaru'l-Büveytî'nin elimizdeki en eski nüshasının giriş kısmında “*Kitabu muhtasari'l-Büveytî ve revahu er-Rebi b. Süleyman an Ebi Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfiî eydân*” şeklinde yer alan ibareden de anlaşıldığı gibi, Muhtasar'ul-Büveytî'yi, Rebi b. Süleyman da, İmam Şâfiî'den rivayet etmiştir.

Rebi el-Murâdî'nin rivayetleri, İmam Şâfiî'nin hayatına dair pek çok rivayetin kaynağıdır.⁵²⁹ Şâfiî Menakıb literatüründe çokça rastlanan bu rivayetler sayesinde İmam Şâfiî'nin kişiliği daha da aydınlanmıştır.

3-Ebu Bekr Abdullah b. Zübeyr b. İsa el-Hümeidy (ö. 219/834)

“Mekkî” nisbesiyle de anılan Ebu Bekr el-Hümeydi, Hümeyd b. Zühayr b. el-Haris b. Esed'e mensup olduğu için el-Hümeidy olarak anılmıştır.⁵³⁰

İmam Şâfiî'nin Mekke'deki öğrencilerinden olan el-Hümeydi, hocasının kendilerini yalnız bırakmasına dayanamayarak, arkasından Mısır'a gidenler arasında yer alır.⁵³¹ el-Hümeydi, İ. Şâfiî'den fıkıh almış, vefatına kadar onunla beraber olmuş, vefatından sonra ise Mekke'ye dönmüş⁵³² ve burada onbeş yıl fetva verip hadis okutmuştur.⁵³³

El-Hümeydi, Müslim b. Halid ez-Zenci, Fudayl b. İyaz, Vekî', ed-Deraverdî ve İbn Uyeyne gibi hocalardan ders almıştır.⁵³⁴ Süfyan b. Uyeyne'nin hadis müktesebatını en fazla elde eden kişi olarak bilinen el-Hümeydi, Süfyan b. Uyeyne'nin derslerine ondokuz veya

⁵²⁶ Ebu Asım el-Abbadi, *Kitabu Tabakâtî'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, Leiden 1964, 12.; Ancak Nevevî, Büveytî'yi, genel anlamda hem Müzeni, hem Rebi' b. Süleyman el-Murâdî'ye tercih etmiştir. Bkz. Nevevî (ö. 686), *Kitabu'l-Mecmu (Serhu'l Muhüzzeb Li's-Şîrazî)*, Tahkik: Muhammed Necîb Mutî'i, Mektebetu'l İrşâd, Cidde, ty., I, 111.; İbn Kadî Şühbe (ö. 851 h.), *Tabakatu's-Şâfi'iyye*, Haydarabad 1978., I, 24; Aybakan, “*Rebi' b. Süleyman el-Muradî*” md., DİA, XXXIV, 497.; Aybakan, “*Şâfiî Mezhebi*” md., DİA, XXXVIII, 235.

⁵²⁷ Bkz. İbn Nedim, *el-Fihrist*, Tahkik: Rıza Teceddüd, ty., y.y., ss. 264-265.

⁵²⁸ Benzer görüş için bkz. Aybakan, “*Rebi' b. Süleyman el-Muradî*” md., DİA, XXXIV, 497.

⁵²⁹ Benzer görüş için bkz. Aybakan, “*Rebi' b. Süleyman el-Muradî*” md., DİA, XXXIV, 497.

⁵³⁰ Sübkî, *Tabakatü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, (Daru İhyâ-Halebî Basımı), II, 140; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, ss. 171-172.; bkz. Ahmet Yücel, DİA, “*Hümeidy, Abdullah b. Zübeyr*” md. XVIII, 357.

⁵³¹ Bkz. İbn Abdilber en-Nemiri (ö.463), *el-İntiqa*, Beyrut 1997, 145.

⁵³² Heyto, *el-İctihâd ve tabakâtu müctehidi's-Şâfi'iyye*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1988, 85; Aybakan, *İmam Şâfiî*, 172.; bkz. Ahmet Yücel, DİA, “*Hümeidy, Abdullah b. Zübeyr*” md. XVIII, 357.

⁵³³ Yücel, “*Hümeidy, Abdullah b. Zübeyr*” md., DİA, XVIII, 357.

⁵³⁴ Ebu Bekr el-Hümeydi (ö. 219 h.), *el-Müsned*, Tahkik: Habibu'r-Rahman el-A'zami, Beyrut 1988, I (Muhakkikin önsözü), 6.; Sübkî, *a.g.e*, II, 140; Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 172.; ayrıca bkz. İbn Kesir (ö. 776 h.), *Tabakatu's-Şâfi'iyye*, Libya 2004., I, 144.

yirmi yıl kadar devam etmiş⁵³⁵ ve ona ait on bin hadisi ezberlemiştir.⁵³⁶ Buhari, Ya'kub b. Süfyan, Muhammed b. Yahya ez-Zühli, Seleme b. Şebîb, Ebu Zür'a er-Râzî, Ebu Hatim er-Râzî gibi ileri gelen hadis bilginlerinin el-Hümeidi'den hadis rivayet ettiği kaydedilmektedir.⁵³⁷

Serrac, Hümeidinin hadiste imam olduğunu söylemektedir.⁵³⁸ Ahmed b. Hanbel de, benzer bir ifade kullanarak, 'Hümeidi bizce imamdır' demiştir.⁵³⁹ Muhammed b. Sa'd, Hümeidi'nin çok hadis rivayet ettiğini ve "sıkâ" olduğunu söylemektedir.⁵⁴⁰

El-Hümeidi sünnete çok bağlı bir alimdi, onun Hicaz ehli yanında, sünnete bağlılığı, Ahmed b. Hanbel'in Irak ehlinin yanındaki değeri gibiydi.⁵⁴¹ Hümeidi'nin "Ben Hicazda, Ahmed b. Hanbel Irakta ve İshak b. Rahuye (238 h.) de Horasan'da bulunduğumuz sürece, kimse bize üstün gelemedi" dediği rivayet edilmektedir.⁵⁴² *İ. Şâfiî'nin ölüme giden hastalığı sırasında (ölmeden evvelki son hastalığında), onun vefatından sonra ders halkasını kimin yöneteceği hususunda, Büveytî ile Muhammed İbn Abdilhakem arasında yaşanan anlaşmazlığa, o sıralar Mısır'da bulunan Hümeidi de müdahil olmuş ve Şâfiî'nin, el-Büveytî'yi layık gördüğünü haber vermiştir.*⁵⁴³

El-Hümeidi'ye ait, Kitabu'n-Nevadir, Kitabu'd-Delail, er-Red ala'n-Numan ve Kitabu't-Tefsir isimli eserler zikredilse de, en meşhur eseri "el-Müsned"dir.⁵⁴⁴

El-Hümeidi, 219 h. / 834 m. yılında, Rebiulevvel ayında Mekke'de vefat etmiştir.⁵⁴⁵ İznevi Tabakat'ında, vefat yılını, hicri 220 olarak kaydeder.⁵⁴⁶

Öteki Şâfiî talebeleri gibi Hümeidi de, Tabakat ve Menakıb eserlerinde, yaptığı rivayetlerle, İmam Şâfiî biyografisini oluşturmada önemli bir yer teşkil etmiştir.⁵⁴⁷

⁵³⁵ İbn Kesir (ö. 776 h.), **a.g.e.**, I, 144; Sübkî, **a.g.e.**, II, 140.

⁵³⁶ Aybakan, **İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi**, 172.

⁵³⁷ Sübkî, **Tabakatü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ**, (Daru İhyâ-Halebî Basımı), II, 140; Aybakan, **İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi**, 172.

⁵³⁸ Sübkî, **a.g.e.**, II, 141.

⁵³⁹ İbn Kesir (ö. 776 h.) **Tabakatu's-Şâfi'îyye**, Libya 2004, I, 144.

⁵⁴⁰ İbn Kesir (ö. 776 h.) **a.g.e.**, I, 144.

⁵⁴¹ Sübkî, **a.g.e.**, II, 141; Heyto, **el-İctihâd ve tabakâtu müctehidi's-Şâfi'îyye**, Beyrut 1988, Müessesetu'r-Risale, 85; el-Abbadi, **Kitabu Tabakâti'l-fukahâi's-Şâfi'îyye**, Leidenl 1964., 15.

⁵⁴² Sübkî, **a.g.e.**, II, 141; Aybakan, **İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi**, 172.

⁵⁴³ Bkz. Sübkî, **a.g.e.**, II, 163.; Ayrıca, Zehebî eserinde ders halkası ile ilgili anlaşmazlığı anlatırken İbn Abdilhakem, Müzeni ve Büveytî'nin isimlerini zikretmektedir. Bkz. Zehebî, **Siyeru a'lami'n-nübelâ**, Tahkik: Salih es-Semm, Beyrut 1983, XII, 60.

⁵⁴⁴ Bkz. Yücel, DİA, "**Hümeidi, Abdullah b. Zübeyr**" md. XVIII, 357.

⁵⁴⁵ Bkz. Sübkî, **a.g.e.**, II, 141; İbn Kesir (ö. 776 h.), **Tabakatu's-Şâfi'îyye**, Tahkik: Abdulhafiz Mansur, Daru'l Medari'l İslâmi, Libya 2004., I, 145.

⁵⁴⁶ el-İsnevî, **Tabakatu's-Şâfi'îyye**, Beyrut 1987, I, 22.

⁵⁴⁷ Benzer görüş için bkz.; Aybakan, **İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi**, 172.

4-Muhammed b. Abdullah b. Abdilhakem (ö. 268/882)

Fıkıh, hadis ve kıraat konusunda âlim olan Ebu Abdullah'ın, gerçek ismi, Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem b. A'yen b. Leys b. Rafi' el-Mâlikî olup, 15 Zilhicce 182 (27 Ocak 799) tarihinde doğmuştur.⁵⁴⁸ İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden biri olan babası Abdullah ibn Abdilhakem'den ve İmam Mâlik'in öteki talebeleri Eşheb el-Kaysi, İbn Vehb ve İbnu'l-Kasım'dan fıkıh okumuştur.⁵⁴⁹

Kendisi, daha on yedi-on sekiz yaşlarında iken, Mısır'a gelen İmam Şâfiî'nin derslerine katılmıştır ve kendisinden fıkıh almıştır.⁵⁵⁰ İmam Şâfiî, "Bunun gibi bir evladımın olmasını isterdim" şeklindeki sözüyle, İbn Abdilhakem'i taktir etmiştir.⁵⁵¹

*Muhammed İbn Abdilhakem, önceleri babasının mezhebi olan Mâliki mezhebine müntesip iken, İmam Şâfiî ile karşılaştıktan sonra Şâfiî, İmam Şâfiî'nin ders halkasını yönetme konusunda Ebu Yakub el-Büveytî ile mücadelesinden sonra ise, tekrar Mâliki mezhebine dönmüştür.*⁵⁵²

Muhammed İbn Abdilhakem'in her iki düşünce sisteminin hocalarından ders alması ve her iki düşünce sistemi hakkında bilgi sahibi olması nedeniyle biyografisi, hem Mâlikî, hem Şâfiî tabakat kitapları arasında yer almaktadır.⁵⁵³ Mâliki mezhebinin önemli tabakat eseri olan İbn Ferhun el-Mâlikî'ye ait *ed-Dibacu'l-Muzehheb*'de, Muhammed İbn Abdilhakem'in Mâlik'in ashabından olduğu, İmam Şâfiî ile Musahabe yaptığı, ondan ilim aldığı ve onun kitaplarını yazdığı kaydedilirken; Ebu Asım el-Abbadi 'et-Tabakat'ında ve Ebu İshak eş-Şirazi, 'Tabakatu'l-Fukâha' isimli eserinde Muhammed İbn Abdilhakem'i, Şâfiî fukahası arasında saymaktadır.⁵⁵⁴

Muhammed İbn Abdilhakem, hadis münekkitletlerince güvenilir olarak kabul edilmiştir.⁵⁵⁵

Muhammed ibn Abdilhakem, *İmam Şâfiî'den ilim almış, sohbetlerine katılmış ve kitaplarını yazmıştır.*⁵⁵⁶

Nesaî, Muhammed İbn Abdilhakem'in "sika" ve "sadûk" olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁷

⁵⁴⁸ Makrîzî, *Kitâbu'l-Mukaffa'l-kebîr*, Beyrut 1991, VI, 96.

⁵⁴⁹ Saffet Köse, "*İbn Abdülhakem, Ebu Abdullah*" md., DİA, İstanbul 1999., XIX, 277.

⁵⁵⁰ İmam Şâfiî'nin Mısır'a gelişi hicri 199-200 yılı civarı olduğuna göre, h. 182 doğumlu olan İbn Abdilhakemin o sıralarda 17-18 yaşlarında olmalıdır. Benzer görüş için bkz. Saffet Köse, "*İbn Abdülhakem, Ebu Abdullah*" md. DİA, XIX, 277; ayrıca Bkz. el-İsnevî, *Tabakatu's-Şâfiyye*, Beyrut 1987, I, 29.

⁵⁵¹ Ebu Bekr Hidayetullah, *Tabakatu's-Şâfiyye*, Tahkik: Adil Nüveyhiz, Beyrut 1986., 31.

⁵⁵² Bkz. ed-Dekkar, *el-İmamu's-Şâfiî fakihu's-sunneti'l-ekber*, Dimeşk 1987, 167.

⁵⁵³ Bkz. el-Abbadi, *Kitabu Tabakâti'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, Leiden 1964, ss. 21-22.; Şîrazî (393 -476 h.), *Tabakatu'l-Fukâha*, Tahkik, İhsan Abbas, Daru'r-Râidi'l Arabî, Beyrut 1970, 98; Bkz. İbn Ferhun el-Mâlikî, *ed-Dibacu'l-Muzehheb fi Ma'rife A'yani Ulemai'l-Mezheb*, Tahkik: Muhammedu'l Ahmed Ebu'n-Nûr, Daru't-Turas, Kahire, ty., II, 163.

⁵⁵⁴ Bkz. el-Abbadi, *Kitabu Tabakâti'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, ss. 21-22.; Şîrazî (393 -476 h.), *Tabakatu'l-Fukâha*, Beyrut 1970, 98.; Bkz. İbn Ferhun el-Mâlikî, *a.g.e*, II, 163.

⁵⁵⁵ Bkz. el-Mizzî (654-742 h.), *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, Beyrut 1991, XXV, ss. 498-500.; ayrıca bkz. Köse, "*İbn Abdülhakem, Ebu Abdullah*" md., DİA, XIX, 277.

⁵⁵⁶ İbn Ferhûn, *ed-Dibacu'l-Muzehheb*, Kahire ty., II, 163.

⁵⁵⁷ Sübkî, *Tabakatü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, (Daru İhyâ-Halebî Basımı), II, 68.

İmam Şâfiî'nin hastalığı esnasında, ders halkasının yönetilmesi konusunda Büveytî ile Muhammed İbn Abdilhakem arasında bir tartışma yaşanmıştır. Bu tartışma neticesinde İmam Şâfiî, Muhammed İbn Abdilhakemi de sevmesine rağmen, “benim meclisini Büveytî’den daha çok hak eden yoktur..”diyerek, el-Büveytî’yi tercih etmiştir.⁵⁵⁸ Sübki, Büveytî’nin Şâfiî meclisini yönetmeye tercih edilmesi üzerine, Muhammed İbn Abdilhakem (Ebu Abdullah)’in, Şâfiî mezhebinin terk ettiğini, daha sonra da İmam Şâfiî’ye karşı, *ismi güzel olmayan bir eseri* kaleme aldığını kaydetmektedir.⁵⁵⁹ Beyhakî de, Muhammed İbn Abdilhakem’in halifeliği elde edemeyince, İmam Şâfiî’nin vefatından iki ay önce Mâlikî mezhebine döndüğünü söylemektedir.⁵⁶⁰

Kendisi de Mâlikî olan Kadı İyâz ise, Muhammed İbn Abdilhakem’in, İmam Şâfiî’den sonra ders halkasının başına getirilmemesine gücenerek mezhepten ayrıldığına dair geçen bazı kaynaklardaki bilginin⁵⁶¹ gerçeği yansıtmadığını, Muhammed İbn Abdilhakem’in aslında Mâlikî doktrininin mensubu olduğunu ve Mâlikî fıkıhı tahsil ettiğini, bunun yanında İmam Şâfiî’den de faydalandığını kaydetmektedir.⁵⁶²

Önemli bir Şâfiî ve Mâlikî âlimi olan İbn Abdilhakem, 15 Zilkâ‘de 268 (6 Haziran 882) tarihinde yevmü’l-erbi‘â (Çarşamba günü),⁵⁶³ başka bir rivayette ise 269 (882-883) yılında Kahire’de vefat etmiş ve babasının yanına defnedilmiştir.⁵⁶⁴

5- Harmele b. Yahya et-Tücîbî (ö. 243/858)

İmam Şâfiî’nin Mısır’daki öğrencilerinden olan Harmele’nin asıl adı, Harmele b. Yahya b. Harmele b. ‘imrân b. Kurâd et-Tücibî’dir.⁵⁶⁵ Tücib kabilesine mensub olup,⁵⁶⁶ hicri 166 yılında dünyaya gelmiştir.⁵⁶⁷

Mezhebi ceditin meşhur ravilerinden⁵⁶⁸ olan Harmele; İmam Şâfiî, İbn Vehb, Eyyub b. Süveyd er-Remli, İdris b. Yahya el-Havlanî, Ebu Salih Abdullah b. Salih, Bişr b. Bekr et-

⁵⁵⁸ Bkz. Sübkî, **a.g.e.**, II, ss. 68-69.

⁵⁵⁹ Bkz. Sübkî, **a.g.e.**, II, 69.; Bkz. Köse, “İbn Abdülhakem, Ebu Abdullah” md., DİA, XIX, 277.

⁵⁶⁰ Hidayetullah, **Tabakatu’s-Şâfiyye**, Beyrut 1986, 31.

⁵⁶¹ İbn Abdilhakem’in gücenerek mezhebi terk ettiği iddiası için bkz.; İbn Kadı Şühbe (779 h.-851 h.), **Tabakatu’s-Şâfiyye**, Haydarabad 1978 m., I, 21.; ed-Dekkar, **el-İmamu’s-Şâfiî fakihu’s-sunneti’l-ekber**, 167.

⁵⁶² Köse, “İbn Abdülhakem, Ebu Abdullah” md, DİA, XIX, 277.

⁵⁶³ el-Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâî’r-ricâl**, Beyrut 1992., XXV, 500; İbn Abdulber el-Endulusi, **el-İntiqa**, Darul Beşair Beyrut-Lübnan Basımı, 1997, 176.; Sübkî, **a.g.e.**, II, 69; ed-Dekkar, **el-İmamu’s-Şâfiî fakihu’s-sunneti’l-ekber**, 167.

⁵⁶⁴ el-Makrîzî, **Kitâbu’l-Mukaffa**, VI, 97; Köse, **a.g.md.**, DİA, XIX, 277.

⁵⁶⁵ İbn Abdilber en-Nemiri, el-Kurtubi (ö.463) **el-İntiqa**, Daru’l Beşairi’l İslâmiye Beyrut 1997 basımı, 168.; ayrıca Harmele Et-Tücibi

⁵⁶⁶ Tücib veya Tecîb kabilesi, Yemen’de tanınan bir arap kabilesi olup Mısra inmiş olduğu kaydedilir: Bkz. Nevevî, **Tehzîbü’l-esmâ ve’l-lugât**, Daru’l-Kutub’il-İlmiyye, Beyrut, ty., I, 156; İbn Kadı Şühbe (779 h.-851 h.), **Tabakatu’s-Şâfiyye**, Haydarabad 1978, I, 12.

⁵⁶⁷ Esnevî, **Tabakatu’s-Şâfiyye**, Tahk: Abdullah Ebi’l Cubur, Riyad 1981, I, 28; el-Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâî’r-ricâl**, Beyrut 1992, V, 552.; Aybakan, **İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhebleşmesi**, 172.

⁵⁶⁸ Bkz. İbn Kadı Şühbe (779 h.-851 h.), **Tabakatu’s-Şâfiyye**, Haydarabad 1978, I, ss. 10-11.

Tînisî, Saîd b. el-Hakem b. Ebi Meryem, akranı Abdurrahman b. İbrâhim ed-Dimeşki ve daha birçok âlimden rivayette bulunmuş, kendisinden ise Müslim, İbn Mâce gibi meşhur muhaddisler ile Ebu Zur'a, Ebu Hatim Râzîyan (baba ve oğul olarak), Hasan b. Süfyan ve daha birçok muhaddis, hadis rivayet etmiştir.⁵⁶⁹

Harmele'nin, İbn Vehb'in hadislerini en iyi bilen kişi olduğu zikredilir.⁵⁷⁰ Kaynaklar, İbn Vehb'in 120 bin kadar hadis telif ettiğini ve bunların neredeyse hepsinin Harmele'de mevcut olduğunu kaydetmektedir.⁵⁷¹

Harmele'nin, İmam Mâlik'in *Muvatta'*ını şerh ettiği⁵⁷² ve *Kitabu Harmele* adıyla müstakil bir eseri, İmam Şâfiî'den rivayet ettiği kaydedilmiştir.⁵⁷³ İbn Abdilber 'el-İntiqa' isimli eserinde Harmele Et-Tücibi'nin, Rebi'nin görmediği Şafii kitaplarını rivayet ettiğini kaydeder.⁵⁷⁴

Kaynaklarda Harmele'nin, el-Mebhut ve el-Muhtasar adlı eserlerinin olduğu belirtilmektedir.⁵⁷⁵ Katib Çelebi'nin, *Keşfu'z-zunûn* isimli eserinde, Harmele'nin Şâfiî fîrû fıkhiyla ilgili bir Muhtasar'ının bulunduğu kaydedilir.⁵⁷⁶ Harmele'nin Muhtasar'ında Büveytî ve Müzenî'nin el-Muhtasar'larında olduğu gibi, İmam Şâfiî'nin sözleri ve mezhebiyle ilgili görüşlerinin bulunduğu kaydedilir.⁵⁷⁷

İlk dönem Şâfiî alimleri Harmele ve Rebi el-Cîzî'den daha ziyade, Müzenî ve Rebi el-Murâdî'nin rivayetlerine itimat etmişlerdir.⁵⁷⁸

Harmele de Müzenî gibi, bağımsız olup olmadığı ihtilaflı olan bazı fıkhi açıklamalarda bulunmuş, sonraları bu açıklamaların İmam Şâfiî'den bir nakil mi, yoksa Harmele'nin şahsi görüşleri mi olduğu hususunda ihtilaflar yaşanmıştır. Şâfiî'den nakledilmemiş olan Harmele'nin görüşleri, Şâfiî'nin usulüne uygun olarak tahrir edilmiş ise, mezheb literatüründe "Vecih" kavramı içerisinde değerlendirilmiş; İmam Şâfiî'nin usulüne uygun olarak tahrir edilmemişse, mezhebi bağlamayan, münferid bir görüş olarak değerlendirilmiştir.⁵⁷⁹

⁵⁶⁹ el-Mizzî (654-742 h.), *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, V, ss. 548-549; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât*, Beyrut, ty, I, 156; Sübkî, *Tabakatü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, (Daru İhyâ-Halebî Basımı), II, 127.

⁵⁷⁰ Bkz. İbn Kadî Şühbe (779 h.-851 h.), *Tabakatü's-Şâfi'iyye*, Haydarabad 1978, I, 11.

⁵⁷¹ Sübkî, *a.g.e.*, II, 127; el-Mizzî, *a.g.e.*, V, 548.

⁵⁷² Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhebleşmesi*, 173.

⁵⁷³ Abbâdi, *Kitabu Tabakatu'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, Leiden 1964, 17; Bkz. Aybakan, *a.g.e.*, 173.

⁵⁷⁴ İbn Abdilber, *el-İntiqa*, i'tena bih: Abdulfettah Ebu Ğudde, Beyrut 1997, 168.

⁵⁷⁵ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât*, Beyrut, ty., I, 156; Ebu İshak Şîrâzî (393 h.-476 h.), *Tabakatu'l-fukahâ*, Beyrut 1970., 99; İbn Kadî Şühbe (779 h.-851 h.), *Tabakatü's-Şâfi'iyye*, Haydarabad 1978, I, 11.

⁵⁷⁶ Katib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, Daru İhya Turasil Arabi, Beyrut, ty., II, 1630.

⁵⁷⁷ Bkz. Heyto, *el-İctihâd ve tabakâtu müctehidi's-Şâfi'iyye*, Müessesetu'r-risâle, y.y., ty. 92.

⁵⁷⁸ Hattabî (ö. 388), *Meâlimu's-Sünen*, Tashih: Muhammed Rağib et-Tabbağ, Halep 1359 h./ 1932 m., I, 4; Bkz. Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât*, I, 156.

⁵⁷⁹ Bkz. Sübkî, *a.g.e.*, II, 131; Bkz. Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhebleşmesi*, 173.; bkz. Aybakan, , "Şâfiî Mezhebi" md., DİA, XXXVIII, 235.

Kaynaklar, Harmele'nin vefatı ile ilgili hicri 243⁵⁸⁰, 244⁵⁸¹ ve 266⁵⁸² şeklinde farklı tarihlerden söz etse de, ağır basan görüş, Nevevî'nin de tercih ettiği, hicri 243 yılıdır.⁵⁸³

6-Rebî' b. Süleyman el-Cîzî (256/869)

İmam Şâfiî'nin Mısır'lı talabelerinden biri olan Ebu Muhammed er-Rebî' b. Süleyman b. Davud el-Cîzî (256/869)'nin, İmam Şâfiî'den yaptığı rivayetler oldukça sınırlıdır.⁵⁸⁴

El-Cîzî, İmam Şâfiî'den başka, İshak b. Bekr b. Mudar, Esed b. Musa, Asbağ b. Ferec, Hasan b. Abdullah el-Vasitî, Abdullah ibn el-Zübeyr el-Hümejdî, Abdullah İbn Adilhakem, Abdullah İbn Vehb, Ebi'l Esved Nadr b. Abdilcebbar, Ebî Zur'a ve diğer başka âlimlerden rivayette bulunmuş; kendisinden ise, Ebu Davud es-Sicistanî, Nesaî, Ebu Bekr b. Ebu Davud, Ebu Cafer et-Tahâvî vb. hadis ve fıkıh âlimleri rivayetlerde bulunmuşlardır.⁵⁸⁵

Rebî el-Cîzî'nin doğum yılı hakkında, kaynaklarda açık bir bilgiye rastlanılmasa da O'nun, hicri 180 yılından sonra doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir.⁵⁸⁶

Bilindiği gibi, İmam Şâfiî'nin, Rebî' b. Süleyman isminde iki Mısırlı öğrencisi vardır. Şafii Mezheb literatürü içerisinde yalın olarak sadece “*Rebî'*” diye anılan kişi, Rebî' b. Süleyman el-Murâdî'dir; Rebî' b. Süleyman el-Cîzî ise, “el-Cîzî” nisbesi kullanılmadan, yalın olarak ifade edilmez.⁵⁸⁷ “el-Cîzî” tabiri, Rebî b. Süleyman'ın Mısır'da, Nil nehrinin batı kısmında kalan, ‘el-Cîze’ye nisbetini gösterir.⁵⁸⁸

El-Cîzî'nin Abdullah İbn Adilhakem'den, çok sayıda, rivayette bulunduğu kaydedilir.⁵⁸⁹

Hadis tenkitçileri Rebî el-Cîzî hakkında “sika”, “me'mûn”, “kesîrû'l-hadîs” gibi ifadeler kullanmışlardır.⁵⁹⁰ Ebu Said b. Yunus ve Ebu Bekir el-Hatib (Hatib el-Bağdadî), Rebî b. Süleyman el-Cîzî'nin “sika” olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁹¹ Nesâî ise “lâ be's” şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.⁵⁹²

⁵⁸⁰ İsnevî, *Tabakatu's-Şâfiyye*, Riyad 1981, I, ss. 28-29; Sübkî, *a.g.e.*, II, 128.; Şîrâzî (393 h. -476 h.), *Tabakatu'l-fukahâ*, Tahkik: İhsan Abbas, Daru'r-Raid el-Ğarbî, Beyrut 1970., 99; Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lugât*, I, 156.

⁵⁸¹ Nevevî, *a.g.e.*, I, 156.

⁵⁸² İbn Abdilber, *el-İntîqa*, 168.

⁵⁸³ Bkz. İsnevî (h. 772), *Tabakatu's-Şâfiyye*, Beyrut 1987, I, 26.

⁵⁸⁴ Bkz. Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lugât*, Beyrut, ty. 188; İsnevî (h. 772), *a.g.e.*, I, 27.; Gözübenli, “*Cîzî*” md., DİA., VIII, 36.

⁵⁸⁵ Süleyman el-Cîzî'nin ilim aldığı, rivayette bulunduğu kişiler ve kendisinden rivayette bulunanlar için bkz.: el-Mizzî (654-742 h.), *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'r-ricâl*, IX, ss. 86-87; Nevevî, *a.g.e.*, 188 ; Ebu Hüseyin el-İmrani (489-558 h.), *el-Beyân*, Daru'l Minhâc, y.y. ty., XIV, 392.

⁵⁸⁶ Bkz. Beşir Gözübenli, “*Cîzî*” md., DİA., İstanbul 1993., VIII, 36.

⁵⁸⁷ Nevevî, *a.g.e.*, I (1. Bölüm), 188; Heyto, *el-İctihâd ve tabakâtu müctehidi's-Şâfi'yye*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1988, 97 ve ss. 107-108; el-İsnevî, *a.g.e.*, I, 27; Bkz. el-Mizzî, *a.g.e.*, IX, 89.

⁵⁸⁸ Bkz. Nevevî, *a.g.e.*, 188; İsnevî (h. 772), *a.g.e.*, I, 27.

⁵⁸⁹ İbn Hallikân (608 h.-681 h.), *Vefeyatu'l-A'yân*, Daru Sadr, Beyrut, ty., II, 292.

⁵⁹⁰ Gözübenli, “*Cîzî*” md., DİA., VIII, 36.

⁵⁹¹ el-Mizzî, *a.g.e.*, IX, 87.; ayrıca bkz. Nevevî, *a.g.e.*, 188.

⁵⁹² Gözübenli, “*Cîzî*” md., DİA., VIII, 36.

Rebi'b. Süleyman el-Cîzî, Zilhicce ayı 256 yılında Cîze'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.⁵⁹³ Vefat yılının hicri 257 ve hicri 270 olduğunu söyleyenler de vardır.⁵⁹⁴

7- Yûnus b. Abdûla'lâ es-Sadeî (170-264 h. /787-878 m.)

İmam Şâfiî'nin Mısırlı talebelerinden, Kur'an, fıkıh ve hadis âlimi olan Yûnus b. Abdûla'lâ b. Musa b. Meysere b. Hafs b. Hayyan es-Sadeî, 170 h. yılı Zilhicce ayında doğmuştur.⁵⁹⁵ Künyesi Ebu Musa'dır.⁵⁹⁶ Mısır ehlinin muhaddis ve müftüsü olarak zikredilir.⁵⁹⁷ Yunus b. Abdila'la, "es-Sadeî" nisbesiyle anılmıştır.⁵⁹⁸

İmam Şâfiî'den fıkıh dersi alan ve hadis işiten Yunus b. Abdula'la, Süfyan b. Uyeyne, İbn Vehb, Eşheb, İsmail b. Ebu Fudeyk, el-Velîd b. Müslim, Ma'n b. İsa, Ebi Damre Enes b. İyad gibi kimselerden de Hadis işitmiş;⁵⁹⁹ Ünlü kıraat imamı Nâfi'in talebesi Verş ve başkalarından kıraat dersi almıştır.⁶⁰⁰

Önemli sayıda alimler es-Sadeî'den rivayette bulunmuşlardır. Bunlar arasında; Müslim (261 h.), Nesâî, İbn Mâce, Ebu Cafer et-Tahâvî, Baki b. Mahled, Ebubekir b. Ziyad en-Nisâburi, Abdurrahman b. Ebi Hatim er-Râzî, Ebu Hatim Muhammed b. İdris er-Râzî, Ebu Zurâ er-Râzî, Ebu'l Abbas el-Herevî, Ebu Bekir İbn Hûzeyme, Muhammed b. Süleyman b. Hammad el-İstirabazî, Ebu Avane ve daha birçok isim zikredilmektedir.⁶⁰¹

Yunus es-Sadeî, Şâfiî'nin yeni fıkım (Mısır'daki görüşlerini), Müslim gibi büyük hadis şeyhlerine taşıyanlardan biri olması yönüyle ayrı bir öneme sahiptir.⁶⁰²

Yunus b. Abdila'la'nın, şâfiî furui fıkıh literatüründe, adına çok fazla rastlanılmaz.⁶⁰³ Daha çok rivayet ilminde, özellikle haberlerin sahih ve zayıf olanlarını ayırt etme konusunda öne çıkmıştır.⁶⁰⁴ Kendisinden birçok insan hadis rivayetinde bulunmuştur.⁶⁰⁵

⁵⁹³ Bkz. Nevevî, **a.g.e.**, I, 188; el-Mizzî, **a.g.e.**, IX, 87; Suyuti, **Hûsnü'l-muhâdara fî tarihi Mısır ve'l-Kahire**, Tahk: Muhammed Ebu'l Fadîl İbrâhim, Daru İhyai Kutubi'l Arabi, yy. 1967., I, 398; Heyto, **el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfi'iyye**, 97

⁵⁹⁴ Bkz. Beşir Gözübenli, "Cîzî" md., DİA, VIII, 37.

⁵⁹⁵ Sübki, **Tabakatü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ**, (Daru İhya-Halebi Basımı), II, 170; el-Mizzî (654-742 h.), **Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'r-ricâl**, Müessesetu'r-risâle, Beyrut 1992, XXXII, 516; Bkz. Ebu Huseyn el-İmrani (489-558 h.), **el-Beyan**, Daru'l Minhac, Yer yok, t.y., XIV, 503.

⁵⁹⁶ Ebu Said Yunus b. Abdula'lâ es-Sadeî, **Tarihu İbn Yunus el-Misrî (Tarihu'l Mısıriyyin)**, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1421 h. / 2000 m., I, 515.

⁵⁹⁷ Abbadi, **Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, Leiden 1964., 18.

⁵⁹⁸ Ebu Said Yunus b. Abdula'lâ es-Sadeî, **Tarihu İbn Yunus el-Misrî**, Beyrut 1421, I, 515.; Aybakan, **İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhebleşmesi**, 176.

⁵⁹⁹ Bkz. Sübkî, **a.g.e.**, II, 170; Bkz. Nevevî, **Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât**, Beyrut ty., I, 168.

⁶⁰⁰ Bkz. Sübkî, **a.g.e.**, II, 170.

⁶⁰¹ el-Mizzî (654-742 h.), **a.g.e.**, XXXII, s. 514-515.

⁶⁰² Bkz. İbn Hacer el-Askalanî, **Tevâli't-te'sîs li meâli Muhammed b. İdrîs**, Tahkik: Ebu'l Fida Abdullah el-Kadî, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1406 h./1986 m., 176.

⁶⁰³ Benzer görüş için bkz. Aybakan, "Şâfiî Mezhebi" md, DİA, XXXVIII, 235.

⁶⁰⁴ Bkz. Aybakan, "Şâfiî Mezhebi" md, DİA, XXXVIII, 235.

⁶⁰⁵ Yunus es-Sadeî'den rivayet edenlerin geniş listesi için bkz. el-Mizzî (654-742 h.), **Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'r-ricâl**, XXXII, s. 514-515.; Bkz. Zehebî (ö.748 h), **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, Beyrut 1983 m/1403 h., XII, 351.

İbn Abdilber, Yunus b. Abdila'la es-Sadeî'nin, İmam Şâfiî'den çok rivayette bulunmuş olduğunu kaydeder.⁶⁰⁶

Alimler, İmam Şâfiî'nin kitaplarını Yunus b. Abdila'la'dan ve diğer başka Şâfiî talebelerinden almış ve rivayet etmişlerdir. Bunlardan birisi, Ebu Bekr Muhammed b. Ali el-Askeri (327 h./938 m.)'dir.⁶⁰⁷

Yunus b. Abdila'la es-Sadeî, İmam Şâfiî'nin, kendisinden çokça istifade ettiği Süfyan b. Uyeyne'ye yetişmiş ve ondan bazı şeyler yazmış (*ketebe anhu*), Mâlikî mezhebinin önde gelenlerinden olan İbn Vehb'den de, İmam Mâlik'in 'Muvatta'sını rivayet etmiştir.⁶⁰⁸

İmam Şâfiî ve Tahavî, Yunus b. Abdila'la'yı zekâsı yönünden övmüşlerdir.⁶⁰⁹

Yunus es-Sadeî'ye son derece güven duyulmuştur. Kadıların altmış yıl boyunca, Onun şahitliğine müracaat ettikleri kaydedilir.⁶¹⁰

Yunus es-Sadeî'nin ismi, daha çok hadis rivayeti konusunda öne çıktığı için talebelerinin çoğunluğunu da bu grub oluşturmaktadır.⁶¹¹

İbn Ebî Hatim, es-Sadeî'den yedi ay boyunca ilim tahsil ettiğini ve babasından rivayetle, onun pek çok hadis imamı tarafından, güvenilir bulunduğunu ifade etmiştir.⁶¹²

Nesaî, İbn Hüzeyme ve Ebu Avane, es-Sadeî'yi 'Sikâ' olarak tavsif etmişlerdir.⁶¹³

Vefat ayı ve yılı olarak kaynaklar, Yunus es-Sadeî'nin vefatının Rebi'ül-Ahir ayında, Müzenî'nin de vefat yılı olan, hicri 264 yılında gerçekleştiğini zikreder.⁶¹⁴ Es-Sadeî'nin vefat günü ile ilgili olarak ise, bir kısım kaynaklar Yevmus-Sülesa (Salı)⁶¹⁵; diğer bazıları da, yevmu'l- isneyn (pazartesi)⁶¹⁶ günü vefat ettiğini kaydeder.

⁶⁰⁶ Bkz. İbn Abdilber en-Nemirî (ö. 463 h.), **el-İntiqâ**, (Neşr: Mektebetü'l Kuds), 111.

⁶⁰⁷ Bkz. İbn Yunus es-Sadeî, **Tarihu İbn Yunus es-Sadeî**, I, 458.

⁶⁰⁸ Bkz. İbn Abdilber en-Nemirî (ö. 463 h.), **el-İntiqâ**, (Neşr: Mektebetü'l Kuds), ss. 111-112.

⁶⁰⁹ İbn Kadî Şühbe (779 h.-851 h.), **Tabakatu's-Şâfiyye**, Haydarabad 1978 m., I, ss. 26-27.

⁶¹⁰ Bkz. Sübkî, **Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ**, (Daru İhyâ-Halebî Basımı), II, 171.

⁶¹¹ Aybakan, **İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhebleşmesi**, 177.

⁶¹² Bkz. İbn Ebi Hatim (ö. 327), **Kitabu'l-Cerh ve'tadil**, Beyrut 1953, IX, 243.

⁶¹³ İbn Kesir ed-Dimeşki (ö. 774 h.), **Tabakatu'l-fukahâî's-Şâfiyyîn**, Tahkik: Ahmed Ömer Haşim-Muhammed Zenîm Muhammed Ğarb, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, yy. 1413 h./1993 m., I, 163; Sübkî, **a.g.e**, II, 171.

⁶¹⁴ İbn Hallikân (608 h.-681 h.), **Vefeyâtu'l-A'yan**, Beyrut, ty., VII, 253; İbn Kadî Şühbe (779 h.-851 h.), **Tabakatu's-Şâfiyye**, Haydarabad 1978 m., I, 27; Nevevî, **Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lugât**, Beyrut ty., I, 168; Sübkî, **a.g.e**, II, 173; el-Mizzî (654-742 h.), **Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'r-ricâl**, XXXII, 516.; ez-Zehebî (ö.748 h.), **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, Beyrut 1983, XII, 351.

⁶¹⁵ İbn Hallikân (608 h.-681 h.), **a.g.e**, VII, 253; Semâni (ö. 562 h.), **el-Ensâb**, Takdim ve Talik: Abdullah Ömer el-Barudî, Daru'l Cinân, Beyrut 1988 m./1408 h, III, 529.

⁶¹⁶ ez-Zehebî (ö.748 h.), **a.g.e**, XII, 351.; el-Mizzî (654-742 h.), **a.g.e**, XXXII, 516.

D- İmam Şâfiî'nin Metodolojisi

Mezheb'lerin oluşumu ve gelişimi şüphesiz, bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Mezheblerin oluşumunda, *Kurucu, yetkin bir lider ve etkileyici, sorunsuz bir metodolojinin* önemi inkar edilemez.⁶¹⁷ Bu anlamda İmam Şâfiî, hem kişiliği hem de metodolojisiyle, İslâm hukukuna adını altın harflerle yazdırmıştır. Bu önemli hukuk bilgininin etkisi, günümüze kadar devam etmekte, son yıllarda, birçok batı çalışmalarına konu edilmektedir.⁶¹⁸

Şâfiî hukuku incelenirken, iki husus gözden uzak tutulmamalıdır. Birincisi; İmam Şâfiî'nin, hukukunu oturttuğu deliller veya kaynaklar, ikincisi ise; İ. Şâfiî'nin hukuk metodunu geliştirirken kullandığı düşünce biçimidir.⁶¹⁹ Aşağıda da, İmam Şâfiî'nin kullandığı kaynakları ve metodunu geliştirirken kullandığı hukuk mantığı ve düşüncesini ele aldık:

*Bilindiği gibi İmam Şâfiî, hukuk okulunu, Kitap ve Sünnet, İcma, Sahabe Kavli ve Fetvası ile Kıyas olmak üzere beş ana kaynaktan beslemiştir:*⁶²⁰

1- Kitab ve Sıhhatı Sabit Sünnet:

Bütün hukuk ekollerinin liderlerinde olduğu gibi, İmam Şâfiî'ye göre de, Kur'an-ı Kerîm ilk ve en önemli kaynaktır.⁶²¹ Çünkü Kur'an, bütünüyle tevatür olarak gelmiş, tilavetiyle ibadet olunan yüce Allah (c.c)'ın kelimidir. Sünnet ise yüce Allah (c.c)'ın elçisinin (s.a.v) sözleridir. Ayrıca çoğu tevatür yoluyla gelmemiştir.⁶²² Bu nedenle Sünnet'in, sübut açısından Kur'an ile aynı derecede olduğu iddia edilemez.

İmam Şâfiî'de her yönüyle bu iki ana delili eşit saymamıştır. Ancak sahih sünneti, akaid açısından değil, Kur'an'ın beyanı olması hasebiyle, ilim açısından, işlevi yönüyle, Kur'an mertebesinde değerlendirmiştir.⁶²³ Peygamber kelimini, Kur'an'ın beyanı olması

⁶¹⁷ Bkz. Majid Khadduri, *al-Risâla fi Usûl al-Fıqh (İslamic Jurisprudence Translator's Introduction)*, Cambridge/UK, 1987, ss. 45-46.

⁶¹⁸ Özellikle Joseph Schacht, batıda, İmam Şâfiî'nin İslâm Hukukundaki yerini, özellikle vurgular. Bkz. **Joseph Schacht, The Origins of Muhammadan jurisprudence**, bunun yanında Majid Khadduri, *al-Risâla fi Usûl al-Fıqh (Treatise on the Foundations of İslamic Jurisprudence)*, The İslamic Text Society, UK., 1987., 45.

⁶¹⁹ Muhammed Ebu Zehrâ, *İslâm Hukuk Okulları ve Sekiz Büyük İmam (Orijinal Ad: Tarihu'l Mezahibi'l İslâmiyye)*, Çev: İ. E. Dal, İstanbul 2006., 480; Şâfiî hukuk teorisi, eski ekollerin teorilerine göre çok daha mantıki ve biçimsel tutarlılığa sahip olarak görülmüştür. Bkz. Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford at The Clarendon Press, 1964, 46.; Türkan, **a.g.m.**, 72,

⁶²⁰ Ebu Zehrâ, *İslâm Hukuku Okulları*, ss. 480-496; Ebu Zehra, *İmam Şâfiî*, (Terc. Osman Keskiöglü), Ankara 1987, 173; Bakkal, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, 151.; Lowry, Şâfiî'nin "dört kaynak" olarak bilinen deliller hiyerarşisini, beyan teorisi çerçevesinde açıklamış, Kur'an ve sünnetin kombinasyonu ile öteki delillerin de tanımlandığını kaydetmektedir. Bkz. Joseph E. Lowry, *The Legal-Theoretical Content of The Risala of Muhammad b. İdris Al-Shafi'i*, United States, Pensilvanya, 1999, ss. 41-43.

⁶²¹ Bkz. Ebu Zehrâ, *İslâm Hukuk Okulları*, 481

⁶²² Şâfiî mezhebinde Sünnet, mütevatir ve âhad olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hadis ve Fıkıh Usulü tetkiklerinin üzerine yoğunlaştığı metodlar ahad hadislerle yöneliktir. Sahih, Hasen ve Zayıf diye bilinen hadislerin hepsi âhâd hadislerdir. Bkz. İsmail Lütfü Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983., 193.

⁶²³ Bkz. Ebu Zehrâ, *İslâm Hukuk Okulları*, ss. 481-482; Bkz. Ebu Zehrâ, *İmam Şâfiî*, ss. 173-176.; Bkz. Bakkal, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, 152.

açısından veya gördüğü işlev açısından, Kur'an'ın mertebesinde görmenin de, bir sakıncasının olmaması gerekir.⁶²⁴ Zira birçok sahabe de, Sünnet'e bu gözle bakmıştır.⁶²⁵

İmam Şâfiî, haberi vahid olan sünneti kuvvet bakımından Kur'an derecesinde görmemiştir.⁶²⁶ O, Âhad Sünnetle amel edebilmek için sadece senedin sahih ve muttasıl olmasını şart koşmuş, bu nedenle mürsel hadisi kabul etmemiştir.⁶²⁷

2- İcma: Kitab ve Sünnette bulunmayan husularda dikkate alınan icma delili, Kitab ve Sünnet'ten sonra ikinci mertebede yer alır.

İmam Şâfiî, icmaı şöyle tavsif etmiştir: Ben ve ilim sahiplerinden bir kimse “*bunun üzerinde icma vardır*” demiş isek, mutlaka her alim onu söylemiş ve kendisinden öncekilerden aynı şeyi nakletmiştir. Mesela öğle namazının farzının dört rekat oluşu, şarap ve benzerinin haram olması böyledir.⁶²⁸

İmam Şâfiî'ye göre, icma bedenen bir araya gelmek demek değildir, ki zaten bu mümkün de değildir.⁶²⁹ Ona göre icma, Müslüman cemaatinin, helal ve harama riayet etme bakımından birleşmesidir.⁶³⁰

İmam Şâfiî'nin ilk kabul ettiği icmâ sahabe icmaıdır.⁶³¹ İmam Şâfiî, Hocası İmam Mâlikten farklı olarak Medinelilerin icmaını hüccet olarak kabul etmemiştir.⁶³² Şâfiî döneminde icmadan sıkça söz edildiği halde, icma teorisinin o dönemde dahi teknik bir terim olarak oturmadığı görülür.⁶³³

3- Sahabi Kavli:

İmam Şâfiî, Sahabilerin üzerinde icma ettikleri meseleler ile hakkında her hangi bir görüş bulunmayan sahabi kavliyle amel ederdi.⁶³⁴ Sahabîler'in ihtilaf ettikleri meselelerde ise, Kitap, Sünnet ve icmaya en yakın olanı veya kuvvetli bir kıyas ile desteklenmiş olan görüşleri, daha üstün tutardı, ama yine de ashabın kavillerinin dışına çıkmazdı.⁶³⁵ Şayet ihtilaf

⁶²⁴ Bkz. Ebu Zehrâ, **İslâm Hukuk Okulları**, ss. 481-482; Bkz. Bakkal, **İslâm Fıkıh Mezhepleri**, 152.

⁶²⁵ Bakkal, **a.g.e.**, 152.

⁶²⁶ Ebu Zehra, **İmam Şâfiî**, 174

⁶²⁷ Katip Çelebi, **Keşfu'z-zunûn**, (Terc: Rüştü Balcı), IV, 1580., Ayrıca İmam Şâfiî mürsel hadisi kabul etmese de başka bir yoldan muttasıl olduğunu gördüğü Said b. Müseyyeb'in mürsellerini bunlardan hariç tutmuş, onun mürsellerini kabul etmiştir. Bkz. Ebu Zehra, **İmam Şâfiî**, ss. 173; Bakkal, **İslâm Fıkıh Mezhepleri**, 151.

⁶²⁸ Ebu Zehra, **İmam Şâfiî**, ss. 174; Bakkal, **a.g.e.**, ss. 152-153.

⁶²⁹ İmam Şâfiî, **el-Umm (Fıkıh Külliyyatı)**, (Tercüme: Musa Özdemir), İstanbul 2011., I, 321.

⁶³⁰ Bkz. İmam Şâfiî, **el-Umm (Fıkıh Külliyyatı)**, I, 321.; Aybakan, “**Şâfiî**” md, DİA, İstanbul 2010, XXXVIII, 228.

⁶³¹ Bakkal, **İslâm Fıkıh Mezhepleri**, 153.

⁶³² Bakkal, **a.g.e.**, 153.

⁶³³ Benzer görüş için bkz.; Bakkal, **a.g.e.**, 153.

⁶³⁴ Ebu Zehra, **İmam Şâfiî**, 174; Bakkal, **a.g.e.**, 153.

⁶³⁵ Ebu Zehra, **İmam Şâfiî**, ss. 174; Bakkal, **a.g.e.**, 153.

edilen görüşlerden birisinin Kitap, Sünnet, İcma ve kıyasla desteklenmiş olduğunu tesbit edemezse, bir sahabinin görüşünü tercih ederdi.⁶³⁶

4- Kıyas: Kıyas nazariyesinin asıl teorisyeni olan İ. Şâfiî'ye göre, müslümanın karşılaştığı bir meselenin, naslarda doğrudan bir hükmü varsa ona riayet edilir, yoksa, doğruya ulaştıracak delaleti araştırmak gerekir.⁶³⁷

Kıyas genel olarak, Kuvveti ve zayıflığı, illetin zikredilip edilmemesi, ortak vasfın fer'deki derecesi, hükmün olumlu veya olumsuz yönden genişletilmesi gibi hususlar göz önüne alınarak çeşitli şekillerde ele alınmıştır.⁶³⁸

Dayanağı açısından Kıyas, Asıl ile fer' arasındaki ortak vasıftan hareketle kıyas (*illet veya mana kıyası*) ve her hangi bir ortak vasıftan hareket etmeksizin yapılan kıyas (kimisine göre *şebah* bir kısmına göre ise *şebah ve delalet kıyası*) şeklinde ikiye ayrılmaktadır.⁶³⁹

*Şâfiî'ye göre kıyas, sarih naslardan, icma ve sahabi fetvalarından sonra başvurulacak olan bir delildir.*⁶⁴⁰

*İmam Şâfiî'ye göre ictihadla kıyas bir anlama gelen iki terim olarak ifade edilmiş*⁶⁴¹ ve İctihad ile kıyasın birleştikleri husus, şöyle ifade edilmiştir: Müslümanın karşılaştığı her olayın kesin bir hükmü vardır veya ona gerçekte bir işaret (delalet) bulunmaktadır. Eğer belli bir hükmü varsa, müslümanın ona uyması gerekir. Şayet belli bir hükmü yoksa ictihad yoluyla ona gerçekte bir işaret aranır, işte bu ictihad da kıyas demektir.⁶⁴²

İmam Şâfiî'nin kullandığı kıyas kelimesi, Usul literatüründeki yorum (beyan) ictihadı, kıyas ictihadı ve genel prensib (istislâh) ictihadı olarak taksim edilen ictihadın, her üç türüyle bağlantılı olduğu için, 'Şâfiî'nin ictihadı kıyasa indirgeyerek ictihadın alanını daralttığı'

⁶³⁶ Bkz. İmam Şâfiî, **el-Umm (Fıkıh Külliyyatı)**, 1, 379. Ayrıca, İmam Şâfiî'nin, ihtilaf durumunda, önce Hz. Ebu Bekir (r.a.), sonra Hz. Ömer (r.a.), daha sonra da Hz. Osman (r.a.)'ın görüşlerini tercih ettiği kaydedilir. Bkz. Bakkal, **a.g.e.**, 153.

⁶³⁷ eş-Şâfiî, **er-Risâle**, 1326. md., 314.; Aybakan, "**Şâfiî**" md, DİA, İstanbul 2010, XXXVIII, 228.;

⁶³⁸ Kıyas genel olarak, kuvveti ve zayıflığı bakımından; *celi ve hafî* olarak, İletinin zikredilip edilmemesi bakımından; *İllet kıyası, delalet kıyası, kıyas fi ma'nel-asl, şebah kıyası*, ortak vasfın fer'deki derecesi bakımından; *evla, müsavi ve edna kıyas*, hükmün olumlu veya olumsuz yönden genişletilmesi bakımından; *Tard kıyası (el-cem' beyne'l-mütemasileyne), aks kıyası (el-fark beyne'l-muhtelifen)* şeklinde çeşitlere ayrılmıştır. Bkz. Soner Duman, **Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı**, İsam Yayınları, İstanbul 2009, 41.

⁶³⁹ Bkz. Duman, **Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı**, 41.

⁶⁴⁰ Ebu Zehra, **İmam Şâfiî**, 174; Bakkal, **İslâm Fıkıh Mezhepleri**, 154.

⁶⁴¹ Ebu Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, **er-Risâle**, Tahk: Eş-Şeyh Halid es-Seb'a'l-İlmi- eş-Şeyh Zehiyr Şefiyy el-Kubbi, Daru'l Kutubi'l-Arabi, 1324 md., 314., ayrıca bu eserin aynı sayfasının birinci dipnotunda, Alaaddin el-Buhârî'nin buradaki Kıyas için "Sebebin İsmi'nin Müsebbebe İtlakı yoluyla Mecaz bir Kıyas" olduğu ifade edilmiştir. Yine Cüveynî'nin **el-Burhan** isimli eserinden nakille, Kıyasın ictihadın Menatı olduğu, Re'yin aslı olduğu ifade edilmiştir. Bkz. eş-Şâfiî, **er-Risâle**, 314 (dipnot 1.).

⁶⁴² eş-Şâfiî, **er-Risâle**, 1326. md., 314.

şeklindeki, son zamanlarda yapılan eleştirilerin yersiz olduğu ve bunun ictihad ve kıyas kelimelerinin ilk dönem kullanımlarının dikkate alınmamasından kaynaklandığı kaydedilir.⁶⁴³

Önceki hukuk ekollerinde kişisel görüş veya basit kıyas biçiminde olan re'y, Şâfiî tarafından tamamen sistematik kıyasa indirgenmiştir.⁶⁴⁴

Genel re'y ile sistematik kıyas arasında prensib olarak ayrıma giden ilk kişi sayılan İmam Şâfiî⁶⁴⁵ bu yolla, indi görüşlerin ve olur olmaz kişisel kararların önüne geçmeyi hedeflemiştir.⁶⁴⁶

E- Şâfiî Fıkıh Ekolünün Teşekkülü (Oluşum Süreci)

Abbassiler döneminin ilk sırasında (132-232 h. /750-846 m.) büyük müçtehitlerin ürettiği fikhî içtihatlar, talebelerinden başlayarak mezhepleşme sürecine girmiştir.⁶⁴⁷ Şâfiî mezhebinin teşekkülü de, bu süreç içerisinde gerçekleşmiştir.

“Mezhep” yapısının oluşumunda, ***Kurucu, güçlü bir lider ile etkileyici ve sorunsuz bir metodolojinin önemi inkar edilemez.*** İmam Şâfiî'nin, *Kitap ve Sünnet, İcma, Sahabe Kavli ve Fetvası ile Kıyas olmak üzere, beş kaynaktan beslediği metodolojisi ile iskelet yapısı oluşan Şâfiî ekolünün, İmam Şâfiî'nin gayretli ve sadık öğrencilerinin yardımıyla da iyice şekillendiğini söylemek mümkündür.*

İmam Şâfiî mezhep sahnesinde tezahür ettiğinde, bir tarafta re'y'e vurgu yapan Ebu Hanife ve öğrencilerinin, öbür tarafta ise geleneğe vurgu yapan İmam Mâlik ve öğrencilerinin oluşturduğu çevre ile karşılaşmıştır.⁶⁴⁸ Temel öğrenimini Mekke'de tamamlayan İmam Şâfiî, önce İmam Mâlik'e öğrencilik yapmıştır.⁶⁴⁹ Sonradan Irak'a giden İmam Şâfiî, orada Ebu Hanife'nin talebeleriyle görüşmüş, onların fıkıhtaki usullerini öğrenmiş, Hicazlıların yöntemini de Irak ulemasının yöntemiyle mezcederek kendisine has bir mezhep meydana getirmiştir.⁶⁵⁰

Mezhep oluşumlarında rol alanlar, kendi çevreleri adına hadis faaliyetlerine katılmış, hatta toplum nezdindeki meşruiyetlerini, daha çok hadislere olan uygunluklarıyla temellendirmeye çalışmışlardır.⁶⁵¹ Ehl-i hadis çevresinden gelen Şâfiî'nin fıkıh düşüncesi de,

⁶⁴³ Bkz. Duman, **Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı**, 263.

⁶⁴⁴ Talip Türcan, “**Joseph Schacht ve İslâm Hukuku**”, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, Oryantalist İslâm Hukukçuları Özel Sayısı, Sayı: 4, Yıl: 2004, Konya 2005., 72.

⁶⁴⁵ Joseph Schacht, **The Origins of Muhammadan jurisprudence**, Oxford at The Clarendon Press, 1950, 109; Türcan, **a.g.m.**, 72.

⁶⁴⁶ Talip Türcan, “**Joseph Schacht ve İslâm Hukuku**”, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, Oryantalist İslâm Hukukçuları Özel Sayısı, Sayı: 4, Yıl: 2004, Konya 2005., 72.

⁶⁴⁷ Aybakan, **İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhebleşmesi**, 17.

⁶⁴⁸ Bkz. Aybakan, “**Şâfiî Mezhebi**” md, DİA, XXXVIII, 233.

⁶⁴⁹ Bkz. Aybakan, **a.g.md**, 233.

⁶⁵⁰ İbn Haldun, **Mukaddime**, Çeviren: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1983, II,1052.

⁶⁵¹ Aybakan, **İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhebleşmesi**, 17.

böyle bir zeminde mezhepleşme sürecini yaşamıştır.⁶⁵² Nitekim, İmam Şâfiî'den sonra, ders halkasının başına geçen ve mezhepleşme sürecinde önemli bir fonksiyon icra eden, Ebu Yakub el-Büveytî'nin de hadis çevresinden geldiğini ve Mezhepleşmeyi hadis yörüngeli bir şekilde yaşadığını görmekteyiz.⁶⁵³

İmam Şafii'nin, kendisinden sonrakilere bir metodoloji sunması sebebiyle takipçilerine, öteki mezhep imamlarının kendi mezheplerine yaptıkları etkilere nazaran, daha fazla etki ettiği söylenebilir.

F-Şâfiî Fıkıh Ekolünün Yayılması

*Fıkıh ekollerinin yayılmasının çeşitli amilleri vardır. Bunların başında kurucu imamın yetkin kişiliği ve mirası, ikincisi mezhep kurucusunun fikirlerini sonraki kuşaklara aktaracak sağlam talebeler ve eğitim faaliyetleri, üçüncüsü mezhep kurucusu veya takipçilerinin yönetime yakınlığı, dördüncüsü ise mezhebin kendi yapısıdır (hukuk düşüncesinin gelişmeye açık olması, kolaylığı vb).*⁶⁵⁴

Şâfiî düşüncesinin kurulması ve yayılmasının en önemli faktörü, lügat ve din yönüyle yetkinliği tartışılmayan, nesebi Kureyş'e dayanan İmam Şâfiî'nin, bizzat kendisidir. İmam Şâfiî, ilmi yönden yaptığı seyahatler ile fikirlerini güçlendirmiş, bunun yanında Mısır'da görüşlerine son şeklini vererek, kendisinden sonrakilere önemli eserler bırakmıştır.

İmam Şâfiî'nin metodolojisini temsil eden önemli öğrencileri, telif, tedris ve naklettikleriyle, Şâfiî düşünce sistemini daha geniş bölgelere taşımışlardır. Bu anlamda Irak'ta Zaferani, Mısır'da ise Büveytî, Müzeni ve Rebi b. Süleyman el-Murâdî'nin etkileri çoktur. *El-Büveytî ve onun halefi el-Müzenî'nin Muhtasar'ları, İmam Şâfiî'nin öğretisinin şöhret bulmasını sağlamış ve İmam Şâfiî'nin ana eserine (el-Üm) rağbeti artırmıştır.*⁶⁵⁵ Özellikle, *İmam Şâfiî'nin sözlerini kısaltılarak sunan, bildiğimiz en eski tarihli Muhtasar olması yönüyle*⁶⁵⁶ *Muhtasaru'l-Büveytî'nin, el-Üm'mün şöhret bulmasına katkıları çoktur.*

Mısır'daki Tolunoğulları devletinin kurucu lideri Ahmed b. Tolun (ö. 270 h./ 884 m.), Şâfiî ekolüne ayrıcalık tanımış, kendi ev halkının üyelerine er-Rebi el-Murâdî ile birlikte,

⁶⁵² Aybakan, a.g.e.,17.

⁶⁵³ el-Büveytî fikirlerinin meşruiyetini çok açık bir şekilde hadislere dayandırmıştır. El-Büveytî'nin, Teyemmüm ile ilgili Ammar b. Yasir'den rivayet edilen bir hadis sebebiyle, İmam Şafii'den gelen sözleri değiştirdiği ve İmam Şafii'nin, eğer bir sahih hadisin benim sözlerime muhalefet ettiğini görürseniz onu alın, o benim sözümdür anlamında kendilerine tavsiyede bulunduğunu söylediği kaydedilmektedir. Bkz. İbn Salah, *Tabakatu fukahâi's-Şâfiyye*, Tahkik. Muhyiddin Ali Necip, Beyrut 1996, II, ss. 681-682.

⁶⁵⁴ Bkz. Cafer Abdusselam Ali, "Avalimil'u intişari'l-mezhebi's-Şâfiî fi muhtelifi'l-biladi'l-İslâmiyye", *el-İmamü's-Şâfiî fakihen ve muctehiden* (Malezya İslâm Üniversitesi ile ISESCO'nun düzenlemiş olduğu İmam Şafii Sempozyumu bildirilerini kapsamaktadır), (Daru't-Takrib Beyne Mezahibi'l-İslâmiyye), 2001, 560-563.

⁶⁵⁵ Bkz. el-Shamsy, "The First Shâfiî", 334. Ayrıca, Büveytî yetiştirdiği birçok öğrenci dünyanın çeşitli yerlerine dağılarak Şâfiî düşüncesinin yayılmasına önemli katkılar sağlamışlardır. Bkz. Ebu Asım el-Abbadi, , *Kitabu Tabakâti'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, Leiden E.J.Brill, 1964, 8.

⁶⁵⁶ Bkz. Büveytî, *el-Muhtasar*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi1079 Numaralı Nüsha (**Muhtasar T2**), Giriş'teki metne bakınız.

İmam Şâfiî'nin eserlerini çalışmaya teşvik etmiştir.⁶⁵⁷ Bir görüşün, siyasi ve idari olarak desteklenmesi, o görüşün yayılması ve geniş kitlelerce kabul görmesini kolaylaştırdığı için, yönetimce de desteklenen Şâfiî hukuk düşüncesi, gerek Mısır'daki alimler, gerekse yurtdışından gelen alimlerce rağbet görmüş ve nihayetinde el-Üm üzerine kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Nitekim er-Rebi vasıtasıyla Üm'dan yapılmış olan şimdiki sahip olduğumuz nakiller de, bu dönemin tarihine aittir.⁶⁵⁸

Şâfiî hukuk düşüncesinin gelişmeye açık oluşu ve Şâfiî düşüncesine sahip, sağlam talebelerin etkisi ile Şâfiî mezhebi, çok geçmeden, dünyanın çeşitli yerlerine yayılmıştır.⁶⁵⁹

Muhaddis Ebu Zur'a er-Râzî'nin, Hicri 229 yılında, Mısır'da kalışı ve İmam Şâfiî'nin kitaplarından istifade ettiğini anlatması, İmam Şâfiî'nin kitaplarının, çok geçmeden, ne kadar şöhret bulmuş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.⁶⁶⁰ Ebu Zûr'a er-Râzî şöyle der: *“Mısır'a ilk gidişimde daha az kalacağımı sanıyordum. Ancak Mısır'daki ilmin zenginliğini görünce daha fazla kalmaya karar verdim. O esnada Mısır'da İmam Şâfiî'nin kitaplarını en iyi bilen kişiyi aradım ve buldum. O adamla seksen dirhem karşılığında **Şâfiî'nin bütün kitaplarını** yazdırmak konusunda anlaşmaya vardık. Ben Mısır'a geldiğimde iki elbisem vardı. Bunları sattırıp parasıyla –ki altmış dirhem yapmıştı- yüz sayfa kağıdı on dirheme satın aldım. **Bu satın aldığım kağıtlara Şâfiî'nin kitaplarını yazdım.**”*⁶⁶¹

G- el-Üm'mün İmam Şâfiî'ye Aidiyeti ile İlgili İhtilaflar

Bilindiği gibi, İmam Şâfiî döneminde Ebû Hanife'nin bazı kitapları rivayet edilmiş, Ebû Yusuf, Halife Harun Reşid için Kitabu'l-Harac'ı yazmış, Muhammed b. Hasan, Irak fukahasının görüşlerini toplamış ve yazmıştı. İmam Şâfiî de, ulemanın izlediği bu yolu takip ederek tedvin faaliyetine başlamıştı.⁶⁶² Kısa denecek bir ömre çok sayıda eser sıgdırmış olan İmam Şâfiî'ye ait 'ana eser' olarak kaynaklar, “**el-Hucce**”, “**el-Mebсут**” ve “**el-Üm**” şeklinde üç farklı isimden söz etmektedir.

İmam Şâfiî'nin Irak'da iken fıkha ve fûru meselelerine dair yazdığı kitaplara “el-Hucce” ismi verilir.⁶⁶³ El-Hucce hakkında *Keşfu'z-zunûn*'da; “*O büyük bir cild olup onu Irak'da te'lif etti. Şâfiî Mezhebinde eski kavi denildiği zaman bu eser kastolunur.*”

⁶⁵⁷ Nihayetinde, Ibn Tolun'un iki oğlu (Ahmed ve Adnan) ve azatlı kölelerinin bazıları Şâfiî hukuk adamı olmuşlardır. Bkz. İbn Asakir (h. 499 h.-571 h.), **Tarihu Medinet Dimesk**, Tahkik: Ömer b. Ğarame el-Umrevî, Beyrut 1996, c. 40, ss. 53-55.; Beyrut 1997, L (50), 261.; Bkz. el-Shamsy, “**The First Shâfiî**”, 334.

⁶⁵⁸ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, Tahkik: Rıfat Fevzi el-Muttalibi, Muhakkikin Önsözü, 1, 24; eş-Şâfiî, **er-Risâle**, Ahmed Muhammed Şakir Baskısı, 601; el-Shamsy, “**The First Shâfiî**”, 334.

⁶⁵⁹ Bkz. Ebu Asım el-Abbadi, **Kitabu Tabakâti'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, E. J. Brill, Leiden 1964, 8.

⁶⁶⁰ Bkz. Nihat Hatipoğlu, **Ebu Zur'a er-Râzî**, ss. 16-17.

⁶⁶¹ İbn Ebi Hatim er-Râzî (327 h.), **Kitabu'l-Cerh ve't-ta'dil**, Daru ihyaî Turasi'l-Arabi, Beyrut, ty. 1, 340; Ayrıca bkz. Hatipoğlu, **Ebu Zur'a er-Râzî**, 17.

⁶⁶² Ebu Zehra, **İmam Şâfiî**, (Terc. Osman Kesioğlu), 143.

⁶⁶³ Ebu Zehra, **a.g.e**, 144.

denilmektedir.⁶⁶⁴ İbn Nedim’e ait *el-Fihrist*’te ise, Zaferanî’nin Şâfiî’den “el-Mebсут”u rivayet ettiği zikredilmektedir.⁶⁶⁵ Muhammed Ebu Zehra, Keşfuz-zunûn’daki Şâfiî’nin kadim kavillerini içeren “el-Hucce” ile Fihrist’te yeralan “el-Mebсут” isimli eserin aynı olduğunun anlaşıldığını kaydeder.⁶⁶⁶ Esasen İbnu’n-Nedim, Rebi’nin Mısır’da İmam Şâfiî’den rivayet ettiklerine (el-Üm) de, Mebсут ismini vermektedir.⁶⁶⁷

“El-Üm” ise, İmam Şâfiî’nin, Irak’taki teliflerini gözden geçirerek, Mısır’da yeniden yazdığı, Rebi b. Süleyman el-Murâdî tarafından rivayet edilen eserinin adıdır.

El-Üm’mün kaynağı hakkında bazı tereddütler ve tartışmalar ortaya çıkmıştır. Ebu Yezid el-Karatisi (287 h./900 m.) Rebi’nin Şâfiî’den rivayetinin sabit olmadığını, Rebi’nin el-Üm’mü derlerken el-Büveytî’nin notlarını kullandığını, çünkü onların kendisinininkinden daha üstün olduğunu iddia etmiştir.⁶⁶⁸ Ebu Bekir es-Sayrafi (330/941) de, Rebi’nin Büveytî’nin notlarını kullandığını kaydeder.⁶⁶⁹ Rebi’ b. Süleyman el-Murâdî’nin kendi dökümanlarını doğrudan İmam Şâfiî’den imla yoluyla kopyaladığını ifade etmesine bazı örnekler verilebilse de, bu husus tamamiyle muhtemeldir; fakat, en azından bir durumda, kendisinin duymuş olduğu fakat yazmadığı bir bölümü, Büveytî’nin notlarından ödünç aldığını Rebi b. Süleyman el-Murâdî de, açıkça kabul etmektedir.⁶⁷⁰ Bu düşüncenin izinde giden ve Ebu Talip el-Mekkî (386/996) ile başlayan, yakın tarihte ise Zeki Mübarek (1952) ile devam eden diğer bazı âlimler, daha ileriye giderek İmam Şâfiî’nin yazılarını “Üm” şeklinde toplayan ve düzenleyen kişinin, aslında Rebi b. Süleyman değil de, Ebu Yakub el-Büveytî olduğunu iddia etmişlerdir.⁶⁷¹ Ancak Muhammed Ebu Zehra, Ahmed Muhammed Şakir ve diğer başka alimler bu iddianın delillerini yetersiz bulmuş ve iddialara ikna edici bir şekilde itiraz etmişlerdir.⁶⁷²

Zeki Mübarek iddialarını sıraladığı kitabında, İmam Gazzâlî’nin (450-505 h) İhyaî Ulumu’d-Din isimli eserine dayandırarak, el-Büveytî’nin İmam Şâfiî’nin vefatından sonra uzlete çekildiğini ve burada Üm’mü tasnif ettiğini kaydeder.⁶⁷³ Ancak birçok Şâfiî tabakat eserleri, el-Büveytî’nin, İmam Şâfiî’nin vefatındaki hastalığında, bizzat İmam Şâfiî tarafından

⁶⁶⁴ Kâtip Çelebi, **Keşfu’z-zunûn**, Daru İhyai Turasi’l-Arabî, Beyrut ty., I, 631.

⁶⁶⁵ Bkz. İbnu’n-Nedim, **el-Fihrist**, Tahkik: Rıza Teceddüd, yy.ty., 265.

⁶⁶⁶ Bkz. Ebu Zehrâ, **İmam Şâfiî**, ss. 144-146.

⁶⁶⁷ Bkz. İbnu’n-Nedim, **el-Fihrist**, Tahkik: Rıza Teceddüd, yy. ty., 264; Ebu Zehra, **İmam Şâfiî**, 146.

⁶⁶⁸ Bkz. İbn Hacer (ö.852 h.), **Tehzîbu’t-Tehzîb**, İ’tine bih: İbrâhim Zeybek-Adil Mürşid, Muessesetu’r-Risale, y.y., ty., I, 593.; Ayrıca bkz. el-Shamsy, “**The First Shâfi’î**”, 339.

⁶⁶⁹ Bkz. İbn Salah, **Tabakâtü’l-fukahâi’s-Şâfi’iyye**, II, 683; ayrıca bkz. el-Shamsy, “**The First Shâfi’î**”, 339.

⁶⁷⁰ eş-Şâfiî, **el-Üm**, (Tahkik: Rifat Fevzi Abdulmuttalib), Yer yok, 2001 m./1422 h., II, 252; Ayrıca Bkz. el-Shamsy, “**The First Shâfi’î**”, 339.

⁶⁷¹ el-Shamsy, **a.g.m.**, 339.; Bkz. Ahmet Özel, “**Büveytî**” md., DİA, VI, 500; Mısırlı yazar Zeki Mübarek öne sürdüğü iddiasını, yazdığı esere başlık olarak vermektedir. Bkz. Zeki Mübarek, **Islahu esna’ el-hata fi tarihi’t-teşri’i’l-İslâmî: Kitabu’l-Um lem yuellifhu’s-Şâfiî ve inneme ellefehu’l-Buveytî ve tasarrefe fih er-Rebi’ bin Suleyman**, Kahire, Mısri’l-Cedide, 1934.

⁶⁷² Bkz. Muhammed Ebu Zehra, **İmam Şâfiî**, Terc. Osman Keskiöğlu, ss. 152-153.; eş-Şâfiî, **er-Risâle**, Tahkik: Ahmed Muhammed Şakir, (Muhakkikin Mukaddimesi), ss. 9-10.

⁶⁷³ Zeki Mübarek, **Islahu esna’ el-hata fi tarihi’t-teşri’i’l-İslâmî**, 20.

ders halkasının başına tayin edildiğini ve el-Büveytî'nin de bu ders halkasının başına geçtiğini açıkça kaydetmektedir.⁶⁷⁴

III- BÜVEYTÎ'NİN USÛLÎ GÖRÜŞLERİ ve ŞÂFÎÎ MEZHEBİNİN SİSTEMLEŞMESİNDEKİ ROLÜ

A- Şâfiî-Büveytî İlişkisi

İmam Şâfiî, gerek yazdığı eserler, gerekse de yetiştirdiği öğrenciler ile insanlığa önemli miraslar bırakmıştır. Bu açıdan özellikle Mısır'da telif ettiği eserleri ile yetiştirdiği öğrenciler dikkat çekmektedir.⁶⁷⁵

İmam Şâfiî'nin Mısır'a gelişi⁶⁷⁶ İmam Şâfiî'nin kendisi için bir dönüm noktası ifade ettiği gibi, önemli talebesi el-Büveytî için de bir dönüm noktası olmuştur.

El-Büveytî, hocasının Mısır'a gelişini ve kendisiyle karşılaşmasını şöyle bildirmektedir; *“Şâfiî, Mısır'a, bizlere geldiği vakit daha çok Mâlik'i eleştiriyordu, ben de buna hayret ediyordum. Daha sonraları çokça namaz ve dua ederek rabbimden hangisiyle beraber olmamın hak olduğunu göstermesini istedim, rüyamda hak olanın Şâfiî ile beraber olmakla gerçekleşeceğini gördüm ve gördüğüm şekilde gittim”*⁶⁷⁷ Büveytî'nin kendi ifadesinden de anlaşıldığı gibi, önceleri Mâliki düşüncesine mensub olan el-Büveytî, İmam Şâfiî ile tanıştıktan sonra Şâfiî olmuştur.

Doğrudan İmam Şâfiî'den fıkıh alan Ebu Yakub el-Büveytî, hocasının sohbetlerine devam etmiş ve çok geçmeden bulunduğu cemaatin *“sözcüsü”* olma görevini yürütmüştür.⁶⁷⁸ İmam Şâfiî'nin vefatından sonra, el-Büveytî'nin İmam Şâfiî'nin makamını devralması ile artık Şâfiî talebelerinin en önde geleni olduğu, bizzat İmam Şâfiî tarafından tescil edilmiştir.⁶⁷⁹

⁶⁷⁴ Ebu Asım el-Abbadi Tabakat'ında, el-Büveytî'nin nice alimler yetiştirdiğini ve bunların eş-Şâfiî'nin ilmini uzak yerlere taşıdığını kaydeder. Bkz. Abbadi, *Kitabu Tabakati'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, Leiden 1964, 8.

⁶⁷⁵ Kaynaklarda İmam Şâfiî'nin Mısır'a ilk gelişinin Harun Reşid döneminde Şam yolu üzerinden, ikinci gelişinin de arkadaşı Hümeidi ile birlikte Mekke'den dönüşte gerçekleştiği kaydedilmektedir. Bkz. el-Makrîzî, *Kitâbu'l-Mukaffa el-kebîr*, V, 313.

⁶⁷⁶ İmam Şâfiî'nin Mısır'a son geliş tarihi ile ilgili değişik rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerin ortalaması aşağı yukarı hicri 199 yılını gösterir. Benzer görüş için bkz. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Umm (Şâfiî Fıkıh Külliyyatı)*, Terc. Musa Özdemir, I (Bkz. Mütercim'in Önsözü.), 16.; Ayrıca İmam Şâfiî'nin Mısır'a son geliş hakkında bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Tevâli't-tesîs li meâli Muhammed b. İdrîs*, Tahkik: Ebu'l Fida Abdullah el-Kadiî, Beyrut 1986, 59; İbn Ebi Hatim er-Râzî (240/327 h.), *Âdâbu's-Şâfiî ve menakibuh*, 70.; Ahmed Nehravî Abdusselam, *el-İmamu's-Şâfiî mezhebeyh el-kadîm ve'l-cedîd*, Kahire 1988., 81.

⁶⁷⁷ Bkz. Nehravî, *a.g.e*, 81.

⁶⁷⁸ Bkz. Abdulgani ed-Dekkâr, *el-İmamu's-Şâfiî (Fekihu's-Sünneti'l-Ekber)*, Dimeşk 1987, ss. 165-166; Bkz. Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 257.

⁶⁷⁹ Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 257.; es-Sübkî, *Tabakati's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, (Huseyniye Baskısı), c. I-II, 275.; Fahreddin er-Râzî, *Menakibû'l-İmami's-Şâfiî*, I, 68.

İbn Hacer, *Tevâli't-Te'sis* isimli eserinde, Ebu Yakub el-Büveytî'nin, İmam Şâfiî'nin öğrencileri arasında, kıymeti açısından, en önde gelen kişi olduğunu zikretmektedir.⁶⁸⁰

Kaynaklar, Büveytî'nin İmam Şâfiî tarafından ders halkasını yönetmeye atanmadan önce, bu ders halkasını kimin yöneteceği ile ilgili bazı anlaşmazlıkların yaşandığını şöyle kaydeder:

İbn'i Hüzeyme'den şunlar nakledilir; İbn Abdilhakem (Muhammed b. Abdullah İbn Abdilhakem), Mâliki mezhebini bilen gördüğüm en bilgili kişiydi. Ebu Ca'fer es-Sukkerî'nin bana bildirdiğine göre, Büveytî ve İbn Abdilhakem arasında İmam Şâfiî'nin meclisinde bir çekişme yaşanmıştı. Büveytî -bu meclisi yönetmeye- senden daha çok hakkım var, demiş; aynı şekilde İbn Abdilhakem benim daha çok hakkım var demişti. O sıralar Mısır'da bulunan Hümeidi gelerek; Şâfiî'nin, kendisinden sonra meclisini ve ders halkasını yönetmeye Büveytî'den daha layık birini görmediğini ve ashabı arasında Büveytî kadar bilgili birinin bulunmadığını, ifade ettiğini söyledi. Bunun üzerine İbn Abdilhakem kendisine sen yalan söylüyorsun dedi; O'da aynı hitabı, daha fazla bir karşılıkla, kendisine yöneltti, bu olaydan sonra İbn Abdilhakem kızarak mescidin üçüncü bölümüne oturdu, Büveytî ise hocası İmam Şâfiî'nin meclisine oturdu.⁶⁸¹

İmam Şâfiî'ye halef olma noktasında yaşanan ihtilafı, Rebi b. Süleyman ise şöyle aktarır: “ Şâfiî'nin Mısır'da hastalandığı sırada *Büveytî, Muhammed b. Abdullah İbn Abdilhakem ve Müzeni* arasında ders halkasını kimin yöneteceği ile ilgili ihtilaf yaşandı. Bu ihtilaf İmam Şâfiî'ye ulaşınca, İmam Şâfiî, ders halkası Büveytî'nindir (الحلقة للبويطي) demiştir. Bu sebeble, İbn Abdilhakem İmam Şâfiî ve arkadaşlarından ayrılmıştır.”⁶⁸² Üzerine anlaşmazlık yaşanan İmam Şâfiî'den kalan ders halkası, insanların fetva ve deliller için müracaat ettiği, Mesciddeki en büyük ders halkasıydı.⁶⁸³ Bu olayda, Büveytî'nin onca talabe arasından hocası tarafından tercih edilmesi, O'nun mezheb içerisindeki önemini, çok açık bir şekilde bizlere göstermektedir.

Kaynaklarda, el-Büveytî'nin mezhebin sözcülüğünden⁶⁸⁴ başka, Şâfiî'nin eserlerini yazması⁶⁸⁵ ve okumasından⁶⁸⁶ söz edilmesi, el-Büveytî'nin mezheb içerisindeki fonksiyonunu ve İmam Şâfiî'nin Büveytî'ye verdiği önemi gösterir.

⁶⁸⁰ İbn Hacer (ö.852 h.), *Tevâli't-te'sis*, 176.

⁶⁸¹ Bkz. Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî (748), *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-â'lâm*, Daru'l Kitâbi'l Arâbi, Beyrut 1991., XVII. (Hicri 231-240 yılları arası vefat etmiş şahısları içerir), ss. 422-423.

⁶⁸² Zehebî (748), *a.g.e.*, XVII. (H. 231-240 yıllarını içerir), 423.

⁶⁸³ Bkz. Zehebî (748), *a.g.e.*, XVII. (H. 231-240 yıllarını içerir), 423.

⁶⁸⁴ Muhammed Semi'i-Seyyid Abdurrahman er-Rustaki, *el-Kadîm ve'l- cedîd (min ekvâl el-İmam eş-Şâfiî)*, y.y., 1425., 51.

⁶⁸⁵ Rebi b. Süleyman, bir yerde, duyduğu fakat yazmadığı İmam Şâfiî'nin notlarını, Büveytî'den aldığını söyler. Bkz. eş-Şâfiî, *el-Üm*, (Tahkik: Rifat Fevzi Abdulmuttalib), II, 252.; Ayrıca Bkz. el-Shamsy, “*The First Shâfiî*”, 339.

Büveytî'nin Şâfiî nezdinde büyük bir itibara sahip olduğunu İmam Şâfiî'nin Mısır'daki en önemli ravisi Rebi el-Murâdî de ifade etmiştir.⁶⁸⁷

İmam Şâfiî, öğrencisi el-Büveytî'ye son derece güven duymuştur. Duyduğu güvenin neticesi olarak, kendisine gelen bazı fetvaları Büveytî'ye havale etmiş,⁶⁸⁸ Büveytî'nin verdiği cevabı da tasdik ederek; “ Cevap, Büveytî'nin söylediği şekildedir” demiştir.⁶⁸⁹ İ. Şâfiî'nin el-Büveytî'ye duyduğu güvenin diğer bir neticesi de Onu, kendisinden sonra, ders ve fetva halkasını yönetmek üzere tayin etmesidir.⁶⁹⁰ El-Büveytî de, kendisine duyulan bu güveni boşa çıkarmamış, tayin edildiği ders halkasında birçok ilim adımı yetiştirmiş, yetiştirdiği ilim adamları da, çeşitli bölgelere dağılarak İmam Şâfiî'nin fikhını yaymışlardır.⁶⁹¹

B- Büveytî'nin Kur'an ve Sünnet Anlayışı

Dört mezheb imamı arasında ictihadında takip edeceği usulü bizzat kaleme alan ve eseri bize kadar ulaşmış bulunan tek kişi İmam Şâfiî'dir.⁶⁹² İmam Şâfiî'nin koyduğu usul, başta talebeleri olmak üzere, birçok alim tarafından titizlikle takip edilmiştir. Ancak Şâfiî usulünün ana unsurları, Şâfiî'yi takip edenlerce, farklı şekillerde vurgulanarak ele alınmıştır.

Bilindiği gibi İmam Şâfiî sübutu yönüyle Kur'an-ı Kerimi ilk kaynak olarak görmüştür, ancak delaleti yönüyle sahih Sünneti, Kur'an'ı tefsir ve teyid ettiğini göz önünde tutarak, Kur'an ile aynı tabaka içerisinde değerlendirmiştir. İmam Şâfiî'nin Kitap ile Sünneti aynı tabakada değerlendirmesi, Kitap'ın Sünnet'e göre üstün olduğu konusunda ittifak edilen görüşe aykırı değildir. Zira, İmam Şâfiî'ye göre de Kur'an, lafız olarak Allah katından indirilmiş, ibadetlerde okunması emredilmiş ilahî bir beyandır. Sünnet ise bu vasıflara sahip değildir. Dolayısıyla, sübutu açısından sünnet, elbette, Kur'an'dan sonra gelmektedir.⁶⁹³

İmam Şâfiî de olduğu gibi, en kıymetli talebesi olan Büveytî için de, şüphesiz ilk ve en önemli kaynak, Kur'an'dır. Büveytî'nin sünneti delaleti yönüyle İmam Şâfiî gibi algılayıp

⁶⁸⁶ Beyhakî Menakıb'ında, İmam Şâfiî'nin bir arkadaşı olan İbn Herem'in Şâfiî'nin eserlerini yazdığını, Büveytî'nin de ona okuduğunu, şahit olanların da bunu dinlediğini kaydeder. Bkz. Beyhakî, **Menakibu's-Şâfiî**, I, 241.

⁶⁸⁷ Bkz. es-Sübki, **Tabakatü's-Şâfiîyyeti'l-kübrâ**, (Daru ihya Basımı), II, 164; Bkz. Aybakan, **İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi**, 162.

⁶⁸⁸ el-Abbadi, **Kitabu Tabakâti'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, 7; Sübkî, **Tabakatü's-Şâfiîyyeti'l-kübrâ**, (Daru İhyâ), II, 163.

⁶⁸⁹ Fahreddin Râzi, **Menakibü'l-İmami's-Şâfiî**, Tahk: Dr. Ahmet Hicazi es-Saka, Kahire 1986 m. /1406 h., I, 67.

⁶⁹⁰ Bkz. Zirikli, **el-A'lam**, c. 8, s. 257.; es-Sübki, **Tabakatü's-Şâfiîyyeti'l-kübrâ**, (Huseyniye Baskısı), I-II, 275.; Fahreddin er-Râzi, **Menakibü'l-İmami's-Şâfiî**, I, 68.; “İstihlaf” kelimesinin lügat ve fıkıh anlamı için bkz. **Mevsuatu Cemâl Abdünnasır fi'l-fıkhi'l-İslâmî**, el-Meclisu'l-A'la li Şuûni'l-İslâmiyye, Kahire 1390 h., VI, 118.

⁶⁹¹ Bkz. es-Sübki, **Tabakatü's-Şâfiîyyeti'l-kübrâ**, (Daru ihya Basımı), II, 164; ed-Dekkâr, **el-İmamu's-Şâfiî (Fekihu's-Sünneti'l-Ekber)**, 166.; Aybakan, **İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi**, 162.

⁶⁹² İ. Şâfiî dışındaki diğer mezheb imamlarının usulü, talebelerinden rivayet edilerek daha sonraki devirlerde kitaplara geçmiştir. Bkz. Hayreddin Karaman, **İslâm Hukuk Tarihi**, İstanbul 2001, 177.

⁶⁹³ Benzer görüş için bkz. Soner Duman, **Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı**, İstanbul 2009, 71.

algılamadığına yönelik açık bir bilgiye rastlamasak da, onun sübutu yönüyle sünneti, tabiki de, Kur'an gibi görmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim, Büveytî'nin el-Muhtasar isimli eserinin “*Babun fi'r-Risâle*” bölümünde açıkça, Sünnet'in Kur'an'ı nesh edemeyeceğine yönelik, Kur'an'dan deliller kaydedilmektedir.⁶⁹⁴ Bunun yanında, ayrıca, bir meselenin delili ayet ise, Büveytî öncelikle el-Muhtasar'da onu zikretmiştir.⁶⁹⁵ Eserinde genelde böyle bir sıralamayı tamamen takip etmese de, ayeti sünnetten ayrı tuttuğu çok açıktır.⁶⁹⁶ Örneğin, Kitabu'z-Zekat bölümünde Tevbe suresin 103. Ayeti verildikten sonra zekatın nisabı ile ilgili Hz. Peygamber (s.a.v)'e dayandırılan bir hadis sunulur.⁶⁹⁷ Yine, Diyet babında, bir meseledeki ‘şibhi amd’ açıklandıktan sonra delil olarak Maide suresi 94. ayetin bir bölümü zikredilir, akabinde görüşü destekleyen bir hadis sunulur.⁶⁹⁸

Büveytî el-Muhtasar'ında iddiaları ıspatlarken “el-Hucce fi zalike” ibaresini sıkça kullanmaktadır. El-Muhtasar üzerine az sayıda yapılan çalışmalardan birine sahip olan Ahmed el-Shamsy, el-Muhtasar'da geçen “*el-Hucce fi zâlike*” ibaresiyle başlayan 90 örnekten 16 tanesinin Kur'an Ayeti, 56 tanesinin delilinin de hadislerden oluştuğunu ifade etmektedir.⁶⁹⁹ Burada, Büveytî'nin İmam Şâfiî'nin ortaya koyduğu usulü takip ederken hadislere/sünnete yaptığı vurgular gözlerden kaçmamaktadır.

C-Büveytî'nin Hadisçiliği

Büveytî el-Muhtasar'da, hemen her konuda fikirlerini hadislerle desteklemiş ve hadislere vurgu yapmıştır.

İbn Ebi Hâtim, “*Kitabü'l cerh ve't-ta'dîl*” isimli eserinde, babası Ebu Hatim'in el-Büveytî'yi ‘Sadûk’ olarak nitelendirdiğini zikretmektedir.⁷⁰⁰ Ahmed el-Aclî (d. 182) ise kendisi için “sikâ” ve “sahibu sunne” ifadelerini kullanır.⁷⁰¹

⁶⁹⁴ Büveytî, el-Muhtasar'da, Yunus 15, Bakara 106 ve Nahl 101'deki ayetleri sünnetin kitabı neshetmediğinin delili olarak zikretmektedir. Bkz. Buveytî, **el-Muhtasar**, Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla nüshası (Muhtasar S), **171b**.

⁶⁹⁵ Örnek için bkz. Buveytî, **el-Muhtasar**, Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla nüshası (Muhtasar S), (*Kitabu'l-Buyu*'), **95b**.

⁶⁹⁶ Bütün alimlerde olduğu gibi el-Büveytî de bir konuda Kur'an ayeti varsa delil olarak onu sunar. Kısasın hücceti olarak Kısas ayetinden sözemesi örneğinde olduğu gibi, örnek için bkz. **Büveytî**, Muhtasar Kahire Nüshası, (Muhtasar M), **294**.; örnek için bkz. **el-Muhtasar**, Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla nüshası (Muhtasar S), **171b**

⁶⁹⁷ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, **40b**.

⁶⁹⁸ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, **293**.; El-Büveytî bir konuda Kur'an ayeti varsa onu zikreder. Örnek için bkz. 'nin Kur'an'dan ayetler sunması hakkında ayrıca bkz. ayrıca bkz. Kısasın hücceti olarak Kısas ayetinden sözeder

⁶⁹⁹ Ahmed El-Shamsy, “**The First Shâfi'î**”, 315.; Ayetin hüccet olarak kullanıldığı örneği için bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, **76a**.

⁷⁰⁰ İbn Ebi Hâtim, **Kitabü'l-Cerh ve't-ta'dîl**, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1952., IV,(2. Kısım), 235.

⁷⁰¹ Hafız ez-Zehebî (748 h. /1347 m.), **el-İber fi habere men ğabar**, Tahk: Ebu Hacı Muhammed es-Said b. Bisyuni Zağlul, Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1985., I, 323.

Ahmed b. Hanbel'e dayandırılan bir sözde, Büveytî'nin Ahmed b. Hanbeli hapisteyken ziyaret ettiği ve Ahmed b. Hanbel'in, el-Büveytî'nin çok zeki biri olduğunu ancak hadis bilgisinin yetersiz olduğunu söylediği kaydedilir.⁷⁰²

El-Büveytî, halku'l-Kurân meselesi sebebiyle hapisanede tutulduğu süreçte, ehlü'l-hadisten, "ihvânunâ (kardeşlerimiz)" ifadesini kullanarak dua istemiştir.⁷⁰³ Samimi ifade ile iletilen bu dua talebi, el-Büveytî'nin muhaddisler ile ilişkisini ve muhaddislerin üstlendikleri misyonlarına el-Büveytî'nin verdiği değeri gösterir.

Rebi el-Murâdî, İmam Şâfiî'nin, bir kısım ashabı hadis için "**Sizler eczaneler, bizler ise tabibleriz**" dediğini rivayet eder. Bu orijinal tanımla İmam Şâfiî, fakih ile muhaddis ilişkisini, ilaç ile doktor arasındaki ilişkiye benzetmiştir. Bu yaklaşımın, el-Büveytî tarafından dikkate alındığını, el-Büveytî'nin hadisler ile ashabı hadise yaklaşımının temelinde İmam Şâfiî'nin bu öğretisinin yattığını söyleyebiliriz. Nitekim el-Büveytî, Hadislere muhalif bir tutum gördüğü takdirde hocası İmam Şâfiî'den bile olsa, gelen sözlere itibar etmemiştir. Örneğin el-Büveytî İmam Şâfiî'den daha önce öğrendiği, Teyemmümüm iki darbtan (vuruş) oluştuğuna dair görüşünü, ulaştığı sahih bir hadis sonucunda değiştirmiş ve teyemmümün bir vuruştan oluştuğuna yönelik Ammar b. Yasir'den gelen hadise itibar etmiştir.⁷⁰⁴ İbn Salah'ın Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye isimli eserinde, el-Büveytî'nin, hadis nedeniyle İmam Şâfiî'nin sözünü değiştirdikten sonra, İmam Şâfiî'nin onlara, "görüşlerime muhalif sahih bir hadis görürseniz, sözümü bırakın, hadisi alın, zira o söz benimdir" dediği kaydedilir.⁷⁰⁵

D- Büveytî'nin İcmâ Anlayışı

İmam Şâfiî'nin, Müslüman topluluğun fiziki olarak bir araya gelme şartı olmaksızın, günah ve sevap noktalarında birleşmesi olarak algıladığı icmaı, el-Büveytî de kabul etmiş ve eserinde delil olarak kullanmıştır. Ancak el-Büveytî'nin eserinde İcmâ'nın kullanımı, öteki delillere nazaran daha azdır. El-Muhtasar üzerine yapılan bir araştırmada el-Muhtasar'da geçen, "*el-Huccetu fi zâlike...*" şeklindeki 90 delil örneğinden sadece üç tanesinin icma ile ilgili olduğu kaydedilmektedir.⁷⁰⁶

⁷⁰² Bkz. eş-Şehrezûrî (İbn Salah, 631-686), **Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, Tahk. Yahya Ali Necib, II, 684.

⁷⁰³ es-Sübkî, **Tabakatü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ**, (Daru İhyâ), II, 165.

⁷⁰⁴ Bkz. eş-Şehrezûrî (İbn Salâh), **Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, Tahk. Yahya Ali Necib, Darü'l-Beşâirü'l-İslâmî, Beyrut 1996., II, ss. 681-682.

⁷⁰⁵ İmam Şâfiî'nin, görüşlerime muhalif sahih hadis görürseniz, sözümü bırakın hadisi alın anlamındaki sözü kaynaklarda farklı ibarelerle rivayet edilmektedir. İbn Salâhta geçen ibare için bkz. Ebu Amr eş-Şehrezûrî (İbn Salâh, 631-686), **Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, II, 682.; el-Hâvi'l-kebîr'in mukaddimesinde ise; Resulullah (s.a.v)'ın sünnetine muhalif Kitabımda bir şey bulursanız, Resulullah s.a.v'ın sünnetine göre söyleyin, dediklerimi bırakın" şeklinde geçmektedir. Bkz. el-Maverdi, **el-Hâvi'l-kebîr**, Tahkik: Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abidmevcud, Beyrut 1994, I (Mukaddime), 40.

⁷⁰⁶ el-Shamsy, "**The First Shâfi'î**", 315.

El-Büveytî icmaı, Kur'an ve sünnetten sonra zikretmektedir. El-Büveytî, el-Muhtasar isimli eserinde, Talak babında geçen bir meselenin delilini açıkça Kur'an, sünnet ve alimlerin icmaı şeklindeki bir sıralamayla zikretmektedir.⁷⁰⁷ El-Muhtasar'ın Talak babında alimlerin icmasının dikkate alındığını gösteren başka açık ifadeler de kullanılmıştır.⁷⁰⁸

E-Büveytî'nin Kıyas'a Bakışı

Er-Risâle'de İmam Şâfiî'nin içtihadla Kıyas'ı, bir anlama gelen iki terim olarak algıladığından sözedilmektedir.⁷⁰⁹ İmam Şâfiî'nin, teorik açıklamaları ve pratiğe döktüğü uygulamaları birlikte değerlendirildiğinde, kullandığı kıyas kelimesinin sonraki dönem usul literatüründe yer alan Kıyas'tan daha genel bir anlam taşıdığı görülür.⁷¹⁰ Başka bir ifadeyle Şâfiî'nin kullandığı "Kıyas" kelimesi, sadece usul literatüründe yer alan "Kıyas İctihadı" anlamında değildir, Beyan (yorum) içtihadı ve genel prensib (ıstıslah) içtihadı ile de bağlantılıdır.⁷¹¹ İmam Şâfiî'den sonra gelen usulcüler içtihadı daha geniş anlamda ele alarak kıyası da, içtihadın bir yolu olarak değerlendirmişlerdir.⁷¹²

El-Büveytî, er-Risâle'yi de özetlediği el-Muhtasar isimli eserinde, Kıyas için uzunca bir yer ayırmıştır, ancak icthad ile kıyasın bir anlama geldiğini açıkça ifade eden İmam Şâfiî'nin sözüne burada yer vermemiştir.⁷¹³

Büveytî'nin el-Muhtasar'ında "*el-Hucce fi zâlike*" (bu konuda delil şudur), şeklinde başlayan 90 örnekten 10 tanesinin, kıyasın çeşitli türleriyle ilgili olduğu kaydedilmiştir.⁷¹⁴

El-Büveytî'nin el-Muhtasar'ında kullanılan kıyasın türlerinden biri, aslın hükmünü fer'e hamletmek anlamındaki kıyastır. El-Muhtasar'ın **Diyet babında, Katile vasiyetin caiz olmayacağı, çünkü Hz. Peygamber (s.a.v)'in katili mirastan mahrum bıraktığı, vasiyetin**

⁷⁰⁷ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, (Babu't-Talâk), 78b.

⁷⁰⁸ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, (Babu't-Talâk), ss. 77b-78b.

⁷⁰⁹ Bkz. eş-Şâfiî, **er-Risâle**, Tahk: eş-Şeyh Halid es-Seb'a'l İlmi-eş-Şeyh Zehiyr Şefiyyk el-Kubbî, Daru'l Kutubi'l Arabi, 1324 md., 314.

⁷¹⁰ Benzer görüş için bkz. Soner Duman, **Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı**, 264.

⁷¹¹ Bkz. Duman, **a.g.e**, 264.

⁷¹² Bkz. Bakkal, **İslâm Fıkıh Mezhepleri**, 155.; Fakihlerin cumhuru İctihadı Kıyas'tan daha genel, Kıyas'ı icthaddan daha dar görmüşlerdir. Bkz. eş-Şâfiî, **er-Risâle**, Tahk: eş-Şeyh Halid es-Seb'a'l İlmi-eş-Şeyh Zehiyr Şefiyyk el-Kubbî, Daru'l Kutubi'l Arabi, 1324 md., (Muhakkikin açıklaması,Dipnot 1), 314.

⁷¹³ el-Muhtasarın *Babun fi'r-Risâle* bölümünde ele alınmayıp da, İmam Şâfiî'nin *er-Risâle*'sinde bulunan ve kıyas ile icthadın aynı anlamda olduğunu ifade eden bölümler şunlardır: İmam Şâfiî'nin muhatabı kendisine Kıyas nedir, icthad mıdır, yoksa birbirinden farklı şeylermidir diye sorusuna, İmam Şâfiî 1324. maddede "onlar bir anlama gelen iki isimdir" demektedir. Akabinde muhatabın, birleştikleri nokta nedir? Şeklindeki soruna sorusuna da 1326. maddede İmam Şâfiî, "Müslümanın karşılaştığı her olayın kesin bir hükmü vardır veya ona gerçekte bir işaret (delalet) bulunmaktadır. Eğer belli bir hükmü varsa, müslümanın ona uyması gerekir. Şayet belli bir hükmü yoksa icthad yoluyla ona gerçekte bir işaret aranır, işte bu icthad da Kıyas demektir." Şeklinde cevap vermektedir. Bkz. eş-Şâfiî, **er-Risâle**, Tahkik: Şeyh Halid es-Seb'-Şeyh Zuheyr Şefik el-Kubbî, 1323-1326 maddeleri arası, 314., ayrıca **Büveytî, Muhtasar S, (Babun fi'r-Risale), ss.169b-172b** arasına bakınız.

⁷¹⁴ el-Shamsy, "**The First Shâfi'î**", 315.

ise bundan daha evla olduğu kaydedilmektedir.⁷¹⁵ Burada Katil'in mirastan mahrum olacağına yönelik aslın hükmünün, vasiyetten de mahrum olacağına yönelik, fer'i hükme hamledildiği görülmektedir.

El-Büveytî el-Muhtasar'ında Kıyas'ı, Kitap, Sünnet ve Sahabi Kavli'nden sonra uygulanacak son seçenek olarak dikkate almaktadır.⁷¹⁶ Teoride Kıyas'a fazla önem vermediği görülen el-Büveytî'nin pratikte de Kıyas'ı çok az kullandığı anlaşılmaktadır. Nitekim, el-Muhtasar isimli eserinde rastlayabildiğimiz örnekler (bir, iki örnek) sınırlıdır.

El-Büveytî'nin Muhtasar'ında usulî Kıyas anlamında kullandığı şu örnek dikkat çekmektedir.⁷¹⁷

إذا ولغ الكاب في الاتاء غسل سبعا اولاهن او اخرهن بالتراب ولا يطهره غير ذلك و كذلك روي عن رسول الله صلى الله عليه وسلم و الخنزير قياسا عليه يغسل سبعا

Metinde; Eğer köpek bir kabı yalarsa, o kabın tahir (temiz) olabilmesi için bir defası (temiz) topraklı olmak üzere, yedi defa yıkanır. Topraklı olan su, ilk yıkayıştta veya son yıkayıştta gerçekleştirilir. Köpeğin yaladığı yerin ancak bu şekilde tahir (helal, temiz) olabileceği Resulullah (s.a.v)'dan rivayet edilmiştir. Domuzun yaladığı yerin temizliğinin de (bir defası topraklı olmak üzere), yedi defa olacağı hususu, köpeğin durumuna kıyas edilmiştir.⁷¹⁸ Es-Sübkî, bu örneği kendisinin el-Büveytî'nin Muhtasarından çıkardığı garaib (tuhaf hususlar) içerisinde zikretmektedir.⁷¹⁹

El-Büveytî, kıyasın ruhsatlar için uygulanamayacağını ileri sürerek, kıyasın mevcut kapsamını daha da daraltmaktadır.⁷²⁰

El-Büveytî el-Muhtasar'ında Kıyas'ı, Sahabe görüşlerinden de sonraya almıştır. El-Büveytî'nin kıyasa az önem vermiş olması, geleneksel düşüncenin, ilahi hukuka sıradan insanların müdahalesini azaltmayı amaçlayan, klasik tutumuna benzemektedir.⁷²¹

Büveytî'ni Kıyas'ı kaynak olarak görmesine rağmen, Müzeni'ye göre Kıyas'a, çok daha az, müracaat ettiği anlaşılmaktadır.⁷²²

⁷¹⁵ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, 295.

⁷¹⁶ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, 374.

⁷¹⁷ **Büveytî**, Muhtasar S, 9b.

⁷¹⁸ **Büveytî**, Muhtasar S, 9b; **Büveytî**, Muhtasar T2, 6b; **Büveytî**, Muhtasar T1, 5a.

⁷¹⁹ Sübkî, **Tabakatü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ**, (Daru İhya-Halebi Basımı), II, 167. Es-Sübkî Tabakat'ında el-Muhtasar'dan bazı alimlerin çıkardığı fevaid ve garaibden söz etmektedir. Sübkî'nin garib hususlar içinde zikretmesinin nedeni, el-Muhtasar'da, Köpeğin yaladığı kabın temizliği için gerekli olan taabudi hükme (bir defası toprak ile toplam 7 defa su ile yıkama şeklindeki taabudi hüküm) kıyasta bulunulmasının tuhaflığı olabileceği gibi, haramlığı kati olan hınzırın durumunun, haramlığı zanni olan kelbe kıyası da olabilir. Sübkînin alıntıda bulunduğu yer için bkz. ve krş. **Büveytî**, Muhtasar S, 9b. ve es-Sübkî, **Tabakatu's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ**, II, 167.

⁷²⁰ **Büveytî**, Muhtasar S, 173b; **Büveytî**, Muhtasar M, ss. 374-375; Bkz. el-Shamsy, "The First Shâfi'î", 319.; ayrıca bkz.

⁷²¹ Bkz. el-Shamsy, "The First Shâfi'î", 319.

F- Büveytî'nin Sahabe Kavli İle İlgili Görüşleri

Sahabiler'den gelen bilgilerin Hz. Peygamber (s.a.v)'den sonra gelen her âlim için bağlayıcı bir kaynak olduğunu zikreden İmam Şâfiî, Büveytî gibi Şâfiî müktesebatını rivayet eden kimseler başta olmak üzere, kendisinden sonra gelen her âlime de, yol göstermiş olmaktadır.

Er-Risâlenin kadim (Bağdat) versiyonunda, Sahabe'nin ilim, ictihad, vera ve akıl yönünden bizlerden üstün olduğu, dolayısıyla fikirlerinin de bizim fikirlerimizden üstün olduğu ifade edilmiş,⁷²³ böylece kadim dönemde sahabe görüşlerinin taklid edilmesine fırsat tanınmışken, er-Risâle'nin cedid (Mısır) versiyonunda geçen yeni yöntem, oldukça temkinli bir tavır ortaya koymuş, sahabilerin taklid edilmesi şeklindeki bir düşünceye imkan vermemiştir.⁷²⁴

Er-Risale'nin Mısır'daki son şeklinde; Sahabiler'den biri farklı bir görüş ileri sürüp de, ona uygun veya aykırı bir şey nakledilmişse, Kitap, sünnet, icmaya uygun düşeni veya kıyas açısından en doğru olanı kabul edeceğini ifade eden İmam Şâfiî, sahabinin farklı görüşüne uygun bir kitap, sünnet, icma veya kıyas yoksa buna uymanın bağlayıcılığı noktasında, herhangi bir ayet veya sabit bir sünnet bulamadığını, alimlerin de bu konuda ihtilafa düştüklerini ifade etmiştir.⁷²⁵ Kendisinin de, sahabilerin ihtilafında Kitap, sünnet, icmâ hükmüne girecek bir şey bulunmaz, yahut kıyas da mümkün değilse, bir sahabinin görüşünü tercih edeceğini, bu durumda zaten bir sahabinin görüşüne başkasının muhalefet etmemiş olmasının da nadir olduğunu söylemektedir.⁷²⁶

Yukarıda da görüldüğü gibi, Cedid dönemde, teoride İmam Şâfiî'nin, sahabilerin ihtilaf halindeki kavlini, Kitap, Sünnet, İcmâ ve Kıyas'tan sonraya aldığı görülür.⁷²⁷ Ancak Pratikte, el-Üm'de sahabilerin kişisel fikirlerinin izlendiği, bir Sahabi'nin görüşünün Kıyas'tan üstün tutulduğunu söyleyip, İmam Şâfiî'nin bu konuda koyduğu kuraldan farklı davrandığını ifade edenler olmuştur.⁷²⁸ Nitekim el-Üm'de, İmam Şâfiî İlmi,⁷²⁹ katmanlara

⁷²² Müzeni için İmam Şâfiî'nin “..sen Yâ Müzenî, Mısır'da şan ve şöhre kavuşup kendi zamanında kıyasta en iyi olacaksın..” sözünün gerçekleştiği kaydedilmiştir. Bkz. el-Makrîzî (ö. 845), **Kitâbu'l-Mukaffa'l-kebîr**, Beyrut 1991., II, 94; Müzenî, Davud ez-Zahiri ile kıyasın meşruiyeti ile ilgili olarak tartışmalara girmiş ve onun kıyas karşıtı görüşlerini eleştirmek sadedinde *Kitâbu İsbâtî'l-Kıyas* adıyla bir eser yazmış, Davud ez-Zahiri de ağır tenkitler içeren bir risale ile buna cevap vermiştir: Bkz. Sübkî, “**Tabakatü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ**”, (Daru İhyâ-Halebî Basımı), II, 290; Şükrü Özen, “**Müzeni**” md., DİA, XXXII, 247.

⁷²³ Bkz. Beyhakî, **Menakibu's-Şâfiî**, I, 442.

⁷²⁴ Bkz. İmam Şâfiî, **er-Risâle**, Tahkik: Ahmed Muhammed Şakir, (1805-1811 maddeleri arası), ss. 596-598, Benzer görüş için bkz. Ahmed el-Shamsy, “**The First Shâfi'î**”, ss. 317-318.

⁷²⁵ İmam Şâfiî, **er-Risâle**, (Tahkik: Ahmed Muhammed Şakir), Beyrut ty., ss. 597-598.

⁷²⁶ eş-Şâfiî, **a.g.e**, 598.

⁷²⁷ eş-Şâfiî, **a.g.e**, ss. 596-598; ayrıca Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, el-Üm'mün ilk cildinde er-Risale'yi, el-Üm ile birlikte tahkik etmiştir, bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, (Tahkik: Rıfat Fevzi Abdulmuttalib), Daru'l Vefa, yy., 2001., I, 275.

⁷²⁸ Bkz. Ahmed el-Shamsy, “**The First Shâfi'î**”, 318

⁷²⁹ İmam Şâfiî'nin “İlim” kelimesini fıkıh anlamında kullanmıştır, bkz. İbn Ebi Hatim (ö. 327), **Âdâbu's-Şâfiî**, Kahire 1993., 231.

ayırırken, sırasıyla, Kur'an, sünnet, ihtilaf edildiği bilinmeyen bazı sahabe sözleri, sahabenin ihtilaf halindeki görüşleri, son olarak da, önceki katmanlardan birine yapılacak olan kıyas olduğunu, ayrıca, Kur'an ve sünnet mevcut ise diğerlerine (katmanlara) danışılmayacağını ve ilmin mevcut olan en üst katmandan elde edileceğini ifade eder.⁷³⁰

*İmam Şâfiî'nin, Sahabe kavli konusundaki görüşleri bazı farklılıklar taşısa da, nihayetinde, sahabe kavli veya görüşleri, İmam Şâfiî'nin itibar ettiği bir yöntem olarak görülmüştür.*⁷³¹

El-Büveytî de, Sahabe kavlini dikkate almakla birlikte, eserinde onu delil olarak da kullanmıştır. Yapılan bir çalışmada el-Muhtasar'da, "el-hucce fî zâlike" şeklinde başlayan doksan örnekten *üç tanesinde sahabi haberi delil olarak kullanılmıştır.*⁷³²

Hocası İ. Şâfiî'nin geleneğini devam ettiren Büveytî'nin sahabi kavli⁷³³ ve özellikle de uygulamalarına⁷³⁴ verdiği önem el-Muhtasar'ında çok açık bir şekilde görülmektedir:

Örneğin "*Babu'l-Cehr bi Bismillahirrahmanirrahim*" bölümünde Nuaym b. Hammad'ın Ebu Hüreyre'nin arkasında namaz kılarken, Ebu Hüreyre'nin onlara Besmele'yi cehri olarak okuduğu kaydedilir.⁷³⁵ Yine el-Muhtasar'da, Hz. Ömer'in de namazı kıldırırken Besmele'yi cehri olarak okuduğu, ayrıca Yakub b. A'ta'nın babasından rivayetle, Resulullah (s.a.v)'ın ashabından adamların, arkasında namaz kıldığı, tüm ashabın da Besmele'yi cehri olarak okuduğu kaydedilir.⁷³⁶ Bunların yanında, Hz. Peygamber (s.a.v)'in sahabilerinin ihtilafa düşmesi durumunda, görüşlerden kitap ve sünnete en çok benzeyenin alınmasının evla olduğu hususu da, el-Muhtasar'ın değişik yerlerinde kaydedilmektedir.⁷³⁷ El-Büveytî'nin el-Muhtasar'ında geçen bu gibi rivayetler, Sahabe uygulaması ve Sahabe sözlerinin, el-Büveytî tarafından ne kadar dikkate alındığını göstermektedir.

*Büveytî'nin el-Muhtasar'ının "Babu'r-Risâle" bölümünde, bir âlimin içtihad edeceği vakit, kitap veya sünnet nassı bulunmadığı veya herangi bir sahabi kavlinin bulunmadığı durumlarda, kıyasın özel bir durumdan değil, genel ('âmm) bir durumdan yapılacağına dair ifadeler kaydedilir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi el-Büveytî, Sahabi kavlini, hiyerarşide kıyasın üstüne koymaktadır.*⁷³⁸

⁷³⁰ İmam Şâfiî, **el-Üm**, (Tahkik: Rıfat Fevzi Abdulmuttalib), VIII, 764.

⁷³¹ Bkz. el-Beyhakî, **Ma'rifatu's-Sünen ve'l-âsâr**, Hazırlayan: Abdu'l-Mu'ti Emin Kal'aci, Karaçi, Camiatu'd-Dirasati'l-İslâmiyye/ Daru'l-Va'y, Halep-Kahire, 1412/1991), I, ss. 183-184.

⁷³² Ahmed el-Shamsy, "**The First Shâfi'î**", 315.

⁷³³ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, **10b**.

⁷³⁴ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, **4a, 9b, 38a**.

⁷³⁵ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, **13b**.

⁷³⁶ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, **14a**.

⁷³⁷ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, **108a.**, ss. **67b-68a**.

⁷³⁸ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, ss. **172a-172b.**; İmam Şâfiî'nin Mısır'daki görüşlerinde de Kıyas en son delil olarak algılanmaktadır. Şöyle ki; İmam Şâfiî, *Yüce Allah'ın Resullullah (s.a.v)'den sonra hiç kimseye, kendisinden önce geçmiş ilim kaynaklarına dayanmaksızın fetva verme yetkisini tanımadığını, bu ilim kaynaklarının ise Kitap, sünnet, icma, sahabelerden intikal eden şeyler ve bunlara yapılan kıyas olduğunu*

G-Büveytî'nin Usul Anlayışı Ve Deliller Hiyerarşisi

Büveytî'ye ait el-Muhtasar isimli eser genel itibariyle fûrû konularını, bir kısım alimler arasındaki ihtilafları ve usule dair bazı meseleleri içermektedir. El-Muhtasar'da yer alan “Bab fî'r-Risâle” ile “Sıfatu Nehyi'n-Nebi” bölümleri usule dair bölümlerdir.

El-Muhtasar'a ve özellikle usul bölümlerine bakarak el-Büveytî'nin, İmam Şâfiî'nin ortaya koyduğu delillerin hiyerarşisik bir versiyonunu benimsediği ortaya çıkmaktadır.⁷³⁹ Bu versiyonda el-Büveytî'nin hadislere yaptığı vurgu dikkatleri çekmektedir. Nitekim el-Büveytî'nin Muhtasar'da “Bu konuda hüccet şudur” şeklinde kullandığı doksan tane örnek üzerinden 18 tanesinin Kur'an Ayetine, 3 tanesinin icmaya, 10 tanesinin kıyasın değişik şekillerinin, 3 tanesinin sahabe haberine, 56 tanesinin ise, yani neredeyse üçte ikisinin, hadislere dayandığı kaydedilmektedir.⁷⁴⁰

Büveytî'nin el-Muhtasar'ı şöyle der⁷⁴¹:

و اذا اجتهد العالم في الشئ النازل الذى ليس فيه نص كتاب ولا سنة ولا قول اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم فليس يمثل بشئ من خاص انما يمثل بالعام

Kur'an veya Sünnet veyahut Sahabilerin sözlerinden her hangi bir fikrin olmadığı durumda ictihadda bulunacak bir âlim (fakîh), özel bir durumdan değil, genel ('âmm) bir durumdan kıyas yapmalıdır. Buradaki ibarede de görüldüğü gibi, el-Muhtasar, kaynaklar arasındaki hiyerarşide; *Kur'an, sünnet ve sahabe sözüne vurgu yapmakta, kıyası da en sonda zikretmektedir.*

H-Büveytî'nin Taklid Anlayışı

İslâm hukuk terminolojisinde taklîd birkaç manada kullanılmışsa da, daha çok “Delilini bilmeden bir başkasının re'y ve ictihadına göre amel ve hareket etmek”⁷⁴² şeklinde kullanılmıştır. Bu şekilde başkasının görüşüne tâbi olan kimseye “mukallid” denilmiştir.

ifade etmektedir. Bkz. İmam Şâfiî, **er-Risâle**, Tahkik: Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut ty., s. 508.; Ayrıca bkz. İmam Şâfiî, **Umm (Şâfiî Fıkıh Külliyyatı)**, (Terc. Musa Özdemir), 339.; Ayrıca Lowry, Şâfiî'nin dört kaynak olarak bilinen deliller hiyerarşisini, beyan teorisi çerçevesinde açıklamış, Kur'an ve sünnetin kombinasyonu ile öteki delillerin de tanımlandığını kaydetmektedir. Bkz. Joseph E. Lowry, **The Legal-Theoretical Content of The Risala of Muhammad b. İdris Al-Shafi'i**, United States Pensilvanya, 1999, ss. 41-43.

⁷³⁹ Benzer görüş için bkz. Ahmed el-Shamsy, “**The First Shâfi'i**”, 315.

⁷⁴⁰ Bkz. el-Shamsy, **a.g.m**, 315.

⁷⁴¹ **Büveytî**, Muhtasar S, **172a-172b.**; Ayrıca bkz. el-Shamsy, **a.g.m**, 318.

⁷⁴² Taklid'in muhtelif kullanışları hakkında geniş bilgi için bkz., Kuveyt Vizaretü'l Evqâf ve Şuuni'l İslâmi, **el-Mevsû'âtu'l-fıkhiyye**, XIII, 155; Karaman, **Fıkıh Usûlü (İslâm Hukukunun Kaynakları, Metodu ve Felsefesi)**, İstanbul 2010., 57; Abdulkadir Şener, **İslâm Hukukunda İctihad ve Taklid Problemi**, XXVIII, 375.

Önemli bir kişiliği körü körüne takip etmek ile kendisine önem vererek, onun izinden gitmek, onu takip etmek arasında çok önemli farklar vardır. Ebu Yakub el-Büveytî de, İmam Şâfiî'nin öğretilerinin izinden giden önemli bir takipçi olmuştur.

Müzenî ve Nevevî şöyle demişlerdir: “Arkadaşlarımız, Şâfiî mezhebini taklid suretiyle değil, onun icthad ve kıyas metodunu doğru ve sağlam buldukları için icthad konusunda ona uymak, ittiba etmek zorunda kalmışlardır.”⁷⁴³

Büveytî'nin mezhebe bağlılığı veya taklid anlayışı Müzenî'de olduğundan farklıdır. Müzenî taklid karşıtı görüşleriyle dikkat çekmekteydi, bu konuda *Fesâdu't-taklîd* adıyla müstakil bir eser kaleme almıştır.⁷⁴⁴ Ayrıca Müzenî, el-Muhtasar isimli eserinin daha ilk cümlesinde, İmam Şâfiî'nin kendisini ve başkalarını taklid etmeyi yasakladığını kaydetmektedir.⁷⁴⁵ Ancak Zerkeşî, İmam Şâfiî'nin taklidi yasaklaması ile ilgili sözünün sadece müctehidlerle ilgili olduğunu, bu mertebeye ulaşamayanlarla alakalı olmadığını söylemektedir.⁷⁴⁶

Büveytî, Müzenî gibi taklide karşı çıkmamaktadır. Büveytî'nin taklid anlayışı, İmam Şâfiî'nin hukuki hermenotiğinde temellendirilmiş, kurucu hukukçunun mükemmeliyeti iddiası taşımayan bir anlayıştır.⁷⁴⁷ Onun taklid anlayışını, aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere, hadislere olan bağlılık sınırlandırmaktadır.

Büveytî'nin taklid anlayışını göstermesi açısından Ahmed b. Hanbel'in ashabından Ebubekir el-Esrem'in (266/873)'in⁷⁴⁸ anlattığı şu örnek çok önemlidir:⁷⁴⁹

Biz el-Büveytî'nin meclisindeydik, Büveytî bize İmam Şâfiî'nin suyun olmadığı zamanlarda teyemmümün (ellerin avuç kısımlarını toprağa) ikişer kere vurmaktan oluştuğu fikrine sahip olduğunu okudu.⁷⁵⁰ Ben de ona: “Ammar b. Yasir'den teyemmümün sadece bir darptan (vuruş) oluştuğuna dair, güvenilir nakil vardır.” dedim. Bunun üzerine Büveytî, notlarındaki “iki kere vurmayı” sildi ve Ammar'ın nakline dayanarak bir vuruşa çevirdi. Ve daha sonra şöyle dedi: “eş-Şâfiî dedi ki : “Eğer Hz. Peygamber'den benim yöntemime ters düşen güvenilir kaynaklar

⁷⁴³ Şener, **İslâm Hukukunda İctihad ve Taklid Problemi**, XXVIII, 384.

⁷⁴⁴ Bedrettin ez-Zerkeşî (745-794 h.), **el-Bahru'l-muhît**, Kuveyt Vizaretu'l-Evkaf ve Şuûni'l-İslâmiye, Kahire 1992., VI, ss. 281-282.; Özen, “**Müzenî**” md., DİA, XXXII, 247.

⁷⁴⁵ Ebu İbrâhim el-Müzenî (ö.264), **Muhtasaru'l-Müzenî (fi Furûî's-Şâfiyye)**, Haşiye: Muhammed Abdulkadir Şahin, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998 m. /1419 h., 7.

⁷⁴⁶ ez-Zerkeşî (745-794 h.), **el-Bahru'l-Muhît**, VI, 280; Özen, DİA., “**Müzenî**” md., XXXII, 247.

⁷⁴⁷ Bkz. el-Shamsy, “**The First Shâfiî**”, 332.

⁷⁴⁸ Ebu Bekir Esrem et-Tâi hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, **Siyeru a'lami'n-nübelâ**, Tahk: Şuayb el-Arnûd-Salih es-Semm, XII, ss. 623-628; Hatib el-Bağdadî (h. 392-463), **Tarihû Medineti's-Selâm**, Beyrut 2001., VI, ss. 295-299.

⁷⁴⁹ Teyemmüm örneği için bkz. Takiyuddin eş-Şehrezûrî, **Tabakatu'l-fukahâi's-Şâfiyye**, Tertib Eden: en-Nevevî, Tahkik: Muhyiddin Ali Necib, Beyrut 1992 m. / h.1413., II, ss. 681-682.

⁷⁵⁰ İmam Şâfiî'nin bu görüşüne el-Muhtasarda da rastlamak mümkündür, bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, (*Babu't-Teyemmum Keyfe Huve*)., 7a

*bulursanız, benim yöntemimi terk edin ve nebevi geleneğe tutunun, çünkü o benim (doğru) yöntemimdir.*⁷⁵¹

Görüldüğü gibi Büveytî, teyemmüm konusunda Ammar’dan gelen hadisin ibaresinin gereğini, bağlı olduğu hocasının sözünü değiştirmek ve düzeltmek suretiyle yerine getirmiş ve uygulamanın nedenini de yine hocasının sözüne dayandırmıştır. *Büveytî kaynaklı bu anlayış, İ.Şâfiî’nin örnekliğini doğru algılama yönüyle yol gösterici olmuş ve ilk dönem Şâfiî düşüncesini yeniden yapılandırmıştır.*⁷⁵²

Büveytî, esercilerin (ehl-i hadis) benimsediği taklidin gerekçesi olarak hadisi ortaya koymakla, İmam Şâfiî’nin öğretilerine tutunmanın mantıklı bir gerekçesinin olduğunu ileri sürmektedir.⁷⁵³ Nihayetinde, ona göre İmam Şâfiî’nin öğretilerini izleme, Hz. Peygamber’(s.a.v)’i ve Sahabiler’ini izleme anlamına gelmekte; hadislerle olan bağlılık da, hukuki akıl yürütmenin, sünnet sınırları dışına çıkmadığını ve doğru olduğunu göstermektedir.⁷⁵⁴

*Büveytî’nin taklide karşı çıkmamasının özünde yatan gerekçenin,*⁷⁵⁵ *İmam Şâfiî’nin “Eğer hadis sahihse o benim mezhebimdir”,*⁷⁵⁶ *şeklindeki ifadesinin getirdiği pratik sonuç olduğu söylenebilir.*

İ-Büveytînin Kelâm Anlayışı

Büveytî’nin yaşadığı Abbasiler döneminde, diğer İslâmî ilimler gibi, kelâm da sistemleşmiş, bazı itikadi mezhepler kurulup gelişmiş, bazıları ise sönüp yok olmuştur.⁷⁵⁷

Büveytî’nin hocası İmam Şâfiî, kelâm ile uğraşmayı hoş görmemiş ve başkasına da tavsiye etmemiştir.⁷⁵⁸ Fakat bu arada, kelâmcılar’ın ileri sürdüğü iddialara cevap vermeyi de ihmal etmemiştir.⁷⁵⁹ Örneğin İshak b. Hüzeyme, Rebi’den rivayetle, Hafs isminde bir

⁷⁵¹ İbn Salah (631-686), Ebu Amr eş-Şehrezûrî, **Tabakâtü’l-fukahâi’s-Şâfi’iyye**, Tahk: Yahya Ali en-Necib, Darü’l Beşâiri’l-İslâmî, Beyrut 1996, II, ss. 681-682; el-Shamsy, **“The First Shâfi’î”**, ss. 319-320.

⁷⁵² Benzer görüş için bkz. el-Shamsy, **“The First Shâfi’î”**, 320.

⁷⁵³ el-Shamsy, **a.g.m.**, 320.

⁷⁵⁴ Bkz. el-Shamsy, **a.g.m.**, 320.

⁷⁵⁵ Benzer görüş için bkz.; el-Shamsy, **a.g.m.**, 320.

⁷⁵⁶ es-Sübki, **Tabakatü’s-Şâfiyyeti’l-kübrâ**, (Daru İhyâ-Halebî Basımı), II, 161; Ahmed Shamsy bu anlama gelen deyimini popüler olduğunu ifade ettikten sonra bu deyim veya prensibi ulaştırıcı hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadığını ifade etmiştir. Bkz. el-Shamsy, **“The First Shâfi’î”**, (64. Dipnotuna bkz. s. 320), Ancak yaptığımız araştırmada bu özel deyim Musa b. Ebul Velid el-Carud’un rivayet ettiğine ulaştık. (Bkz. Sübki, **et-Tabakatü’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ**, (Daru İhyâ-Halebî Basımı), II, 161; Bunun yanında Zehebî, **Siyeru a’lâmi’n-nübelâ**, Tahkik: Muhammed Nuaym el-Arkasusi, X, ss. 33-35’e baktığımızda; Hümeidi, Rebi ve Ebu Sevr gibi önemli Şâfiî talebelerinin de yakın ifadelerle rivayette bulunduklarını görebilmekteyiz.

⁷⁵⁷ Bkz; İrfan Abdulhamid, **İslâm’da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları**, Çev: M. Saim Yeprem, İstanbul 1981., 121.

⁷⁵⁸ Bkz. Maverdi, **el-Hâvî el-kebîr**, I (Muhaddimesi), 15.

⁷⁵⁹ Bkz. Muammer Esen, **Ehl-i Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişim Süreci**, Ankara 2012, s. 163,

şahsın ‘Kur’an mahlûktur’ demesine karşılık olarak, İmam Şâfiî’nin, ‘Billahî’l-Azim Küfre girdin’ dediğini bildirir.⁷⁶⁰

İlk kelâm ekolü olarak görülen Mutezile ekolü,⁷⁶¹ Büveytî döneminde en parlak dönemini yaşamıştır.

Mutezile Mezhebi’nin etkisiyle ortaya çıkan halku’l-Kur’an’ iddiası, Büveytî’nin kelâmî düşüncelere yaklaşımını da yansıtan önemli bir olaydır. Büveytî, halku’l-Kur’an iddiasına şiddetle karşı çıkmış, Kur’an’ın Allah’ın Kelâmı olduğu ve yaratılmamış olduğunu savunarak siyasi iradenin aksine görüş beyan etmiş ve bunun sonucunda tutuklanmış, hapisnede zor şartlar altında vefat etmiştir.⁷⁶²

Büveytî’nin akaid yönünü ele alırken de zikrettiğimiz, Büveytî ile İmam Şâfiî arasında geçen aşağıdaki diyalog, Büveytî’nin Kelâm ile iştigaliyetini ve Kelâm düşüncesini göstermesi açısından dikkate değerdir: “İmam Şâfiî’ye, Rafizi imamın arkasında namaz kılayım mı, diye sordum, O’da bana: “Rafizilerin, Kaderiyecilerin ve Mürcie’nin arkasında namaz kılma” dedi, bunları bana tavsif edermisin diye sorunca, İmam Şâfiî bana, *her kim İman sözdür derse, o Mürcie’dir, her kim Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’in İmametini kabul etmezse, o Rafizi’dir, her kim de, olacağı nefsinden bilirse o Kadiriye’dir*” dedi.⁷⁶³ Büveytî’nin İmam Şâfiî ile geçen bu diyalogundan, Büveytî döneminde Rafizi, Mürcie, Kaderiye gibi kelâmî düşüncelerin fırkalara ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu diyalogtan, Büveytî’nin Kelâm düşüncesini de, İmam Şâfiî’nin şekillendirdiği ortaya çıkmaktadır.

Büveytî’nin de çağdaşı olan Ahmed b. Hanbel’in öncülüğünde, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî, İbn Kuteybe, Ebû Saîd ed-Dârimî gibi hadisçilerin de katkısıyla Selefiye kelâm düşüncesinin geliştiği kaydedilir.⁷⁶⁴

Her ne kadar, ehlisünnet kelâmının ve bu kelâmın iki önemli ekolü, Eşariyye ve Maturidiyyenin ortaya çıkması, Büveytî döneminde gerçekleşmiş olmasa da, ehlisünnet kelâmının temellerinin Büveytî’nin yaşadığı zaman diliminde atılmış olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Ehlişünnet kelâmının temellerini atan kişiler olarak zikredilen, Büveytî’nin de yakın çağdaşı olan başta, Abdullah b. Said b. Küllab (ö.240 h.),

⁷⁶⁰ Maverdi, **el-Hâvî el-kebîr**, I (Mukaddime), 17.

⁷⁶¹ Mutezile ekolü, İslâm’da ortaya çıkan ilk kelâm ekolü olarak görülür. Bkz. Abdulhamid, **İslâm’da İtikadî Mezhebler ve Akaid Esasları**, 121. Mutezile Ekolü, Emeviler döneminde doğmuş, özellikle Büveytî’nin yaşadığı hayat evrelerinde, yani Abbasi halifeleri Me’mun, Mu’tasım ve Vâsık dönemlerinde en parlak duruma gelmiş ve müntesiplerini çoğaltmıştır. Mutezilenin haddini aşmış olması nedeniyle Abbasi halifelerinden Harun Reşid’in, Mutezili kelimcileri hapsedirmiş, ancak Me’mun, bunun tersine, onlara çok önem vermiş, bir nevi kendisi için, gecikmiş bir teşekkürü yerine getirmiştir. Bkz. A.S. Tritton, **İslâm Kelâmı**, Çev: Mehmet Dağ, AÜİF. Yayınları No: 157, Ankara 1983, 65; ayrıca Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA., I, ss. 42-43.

⁷⁶² Bkz. Beyhâki, **Menâkibu’s-Şâfiî**, II, 340; Ziriklî, **el-A’lâm**, Beyrut 2002, VIII, 257; es-Sübki, **Tabakatü’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ**, (Huseyniye Baskısı), y.y., t.y., c. I-II, 277.

⁷⁶³ Bkz. Maverdi, **el-Hâvî el-kebîr**, c. I (Mukaddimesi), 17.

⁷⁶⁴ Bkz. Yavuz, “**Kelâm**” md., DİA, XXV, ss. 198-199.

*Abdülaziz el-Mekkî (ö. 240), Haris el-Muhasibi (ö. 243 h.) gibi âlimler, Memun döneminde “Şâfiî Hadis taraftarları” olarak bilinmiş ve klasik kelam kitaplarında “Ehl-i Hadis’in Kelamcıları” olarak nitelenmişlerdir.*⁷⁶⁵ *Büveytî’nin hadislere olan bağlılığı ve ehl-i hadise olan yakınlığı, yukarıda zikredilen hadisçilerin de, kendisinin çağdaşı olduğu göz önüne alınınca, başta İmam Şâfiî’nin görüşleri ve bu görüşlerden esinlenen el-Büveytî’nin, fikri ve yaşayışı ile, ehli-sünnet kelamının temellendirilmesi ve yayılmasına katkıda bulunduğu ve doğuşuna yardımcı olduğunu söylememizde bir sakınca olmaması gerekir. Nihayet Ebu’l-Hasan el-Eş’ari (260-324 h.) tarafından kuruluşu tamamlanan Ehli Sünnet kelamı*⁷⁶⁶ *giderek gelişmiş, Cüveynî, Gazzâlî, Râzi gibi âlimlerin eserleriyle de kökleşmiştir.*⁷⁶⁷

J- Mezhebin Oluşum ve Sistematize Edilmesinde Büveytî’nin Rolü

Ebu Yakub el-Büveytî, İmam Şâfiî’nin vefatından sonra ders halkasının başına geçmiş, uzun yıllar tedris ve telif faaliyetlerini sürdürmüş, önemli bir Şâfiî bilgini ve İmam Şâfiî’nin en çok güvendiği öğrencisidir. Nitekim İmam Şâfiî, kendisine sorulan fetvaların bazılarını Büveytî’ye göndermekle bu güvenini ortaya koymuştur. İmam Şâfiî böyle davranmakla aslında, kendisinden sonra ders halkasının başına tayin edeceği el-Büveytî’yi, bir nevi, ders halkasının yöneticiliğine de hazırlamış olmaktadır.

Günümüzde, Şâfiî mezhebine yönelik Batı çalışmalarının ilgisi bir hayli yüksektir. Şâfiî düşüncesinin ekolleşmesini, İmam Şâfiî’nin kendisiyle başlatanlar olduğu gibi, Müzenî’ye ve hatta Müzenî’den de sonra gelen İbn Süreyce dayandıranlar vardır.⁷⁶⁸ **Biz, mezhepleşmenin bir süreç içerisinde gerçekleştiğini, eğer bunu Şâfiî’den sonra bir şahsa dayandırmak gerekiyorsa, bu hususta Büveytî’nin, daha evvel göz önüne alınması gerektiğini düşünmekteyiz.**⁷⁶⁹ Çünkü, aşağıda genişçe ele aldığımız gibi, bir mezhebin oluşumu için gerekli olan ana unsurların tümünün, el-Büveytî döneminde gerçekleştiğini görmekteyiz.

Büveytî’nin mezheb içerisinde oynadığı rolün gereği olarak, Şâfiî mezhebinin oluşumuna ve sistematik yapıya kavuşmasına etki ve katkısı, inkâr edilemez.

⁷⁶⁵ Abdullah b. Said b. Küllab (ö. 240 h.), İmam Şâfiî’nin yakın talebesi Ebu Ali Hüseyin b. Ali el-Kerâbisi (ö. 248 h.), Abdülaziz b. Yaha el-Mekkî el-Kinani (ö. 240 h.), Haris el-Muhasibi (ö. 243 h.) gibi alimler, Şâfiî hadis taraftarı olarak bilinmekle beraber, ortak noktaları İtikadi meselelerde kelama yer vermeleriydi. Bkz. Mehmet Kalaycı, **Eş’ariliğin Tarihsel Arka Planı: Küllabîlik**, AÜFİD., S: 51:2 (2010)., ss. 401-403.; ayrıca bkz. Muammer Esen, **Ehl-i Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişim Süreci**, Ankara 2012, s. 166.

⁷⁶⁶ Bkz. Esen, **Ehl-i Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişim Süreci**, 166; Ayrıca Eş’ari hayatı için bkz. Humud Gerabe, **Ebu’l-Hasan el-Eş’ari**, Kahire 1973, ss. 60-70.

⁷⁶⁷ Yıldız, “**Abbasiler**” md., DİA., I, ss. 42-43.

⁷⁶⁸ Benzer görüş için bkz. Aybakan, **İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi**, 166.

⁷⁶⁹ Benzer görüş için bkz. Aybakan, **a.g.e.**, ss. 161-162.

*Bir düşüncenin mezhebleşmesine tesir eden faktörleri de göz önüne alarak, bir değerlendirmede bulunduğumuzda **Büveyfî'nin katkılarını** daha iyi görebilmekteyiz. Şöyle ki:*

Bir mezhebin oluşumu ve gelişimi açısından önemli olan şartları, başlıca beş madde halinde sıralayabiliriz:⁷⁷⁰

- 1- Yetkin bir imamın bulunması
- 2- İmama bağlı sadık talebelerin varlığı
- 3- İmamın görüşlerinin kitaplaştırılması
- 4- Bir ders halkası vb. eğitim-öğretim faaliyetinin bulunması
- 5- Dönemin iktidarıyla el ele vermek veya kuvvetli bir şekilde muhalefet etmek.

Şüphesiz, bütün bu şartların yerine gelmesi, belli bir sürecin ürünüdür. Şâfiî düşüncesinin mezhebleşme sürecinde veya başka bir ifadeyle, oluşum ve sistematize edilmesinde de, yukarıdaki şartlar geçerlidir. Bu şartların gerçekleşmesine Büveyfî'nin çok büyük katkıları olmuştur. Şöyle ki;

Mezheb imamının görüşlerinin kitaplaştırılması bir düşüncenin mezheb yapısına kavuşmasında ve yayılışında en önemli faktörlerden biridir. Bu hususta, Büveyfî'nin değerlendirmesini yaptığımız eseri olan “el-Muhtasar”, türünün ilk örnekleri arasındadır.⁷⁷¹ El-Muhtasar’ında İmam Şâfiî’nin sözlerini, kendisinin ve diğer başka alimlerin görüşleriyle yeniden yorumlayan el-Büveyfî, Şâfiî düşüncesinin oluşması ve sistematik yapıya kavuşmasında çok önemli bir vazife görmüştür.

İmam Şâfiî gibi yetkin bir imamın görüşlerini, hem rivayet hem ihtisar şeklinde çabalarıyla ortaya koyan, sadık bir öğrenci olan el-Büveyfî'nin önemini bilen hocası, kendisini Fustat’taki (Kahire) Amr b. As camiinde⁷⁷² bulunan ders halkasına varis kılmıştır. **Böylece Büveyfî rivayet ve ihtisar şeklindeki çabalarına Tedris faaliyetini de ekleyerek, Şâfiî düşüncesinin benimsenmesi ve yayılışında önemli bir görev üstlenmiş olmaktadır.**

Bir düşüncenin siyasi iradeye muvafık veya muhalif oluşu, o görüşün şöhret bulmasına etki ettiği bir vakıa olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Ahmed b. Hanbel’in Mihneye itirazının sonucunda tutuklanması, işkenceye tabi tutulması ve mihne’ye karşı uzun mücadelesi nedeniyle Hanbeli düşüncesi daha çok taraftar bulmuştur ve

⁷⁷⁰ Benzer görüş için bkz. Ali Bakkal, **İslâm Fıkıh Mezhepleri**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007, ss. 66-78.

⁷⁷¹ İbn Salah, Ebu Yakub el-Büveyfî'nin el-Muhtasar'ını, Rebi b. Süleyman el-Murâdî'nin de hazır bulunduğu bir zamanda, İmam Şâfiî'ye okuduğunu, Rebi'nin de sema yoluyla Şâfiî'den el-Muhtasar'ı rivayet ettiğini kaydetmektedir. Bkz. İbn Salah, **Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, Tahkik: Muhyiddin Ali Necip, Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, II, 684.

⁷⁷² İmam Şâfiî Mısır'a geldikten sonra Amr b. As camiî'nde ders halkasını devam ettirdiği ifade edilir. Bkz. Dağcı, **İmam Şâfiî (Hayatı ve Fıkıh Usûlü İlmindeki Yeri)**, 40.

güçlenmiştir.⁷⁷³ *Ahmed b. Hanbel'in çağdaşı el-Büveyfî'nin de, Siyasi iradenin sunduğu görüş karşısında doğrudan hiç sapmaması, bu uğurda bağlanarak zindana atılması ve sonuçta burada şehit olması, halk arasında büyük bir infial oluşturmuş olmalıdır:*

Ebu Amr el-Müstemli, Muhammet b. Yahya ez-Zuhaylî'nin meclisinde iken, ez-Zuhaylî'nin, Büveyfî tarafından kendisine yazılmış mektubunu, oradakilere okuduğunu, mektubta Büveyfî'nin, düştüğü sıkıntıları anlattığını ve “arkadaşlarımız” (ihvanuna) diye hitap ettiği ‘ehli’l-hadis’ten dua talep ettiğini söyler. Mektubta Büveyfî, kendisinin demir prangalar içinde olduğunu, bu sebeble farzları, temizlik ve namaz gibi temel ibadetleri yapmada acziyet yaşadığını söyler, bunun üzerine oradaki insanlar onun için ağlamaya başlar ve dua ederler.⁷⁷⁴ Bu olay, Büveyfî'nin çektiği sıkıntının insanları nasıl derinden etkilediği göstermesi açısından kayda değerdir. **Bu örnek, Mihne sürecinin, Hanbelî mezhebinin oluşumuna yaptığı etkiye benzer bir etkiyi, Şâfiî mezhebine de yapmış olabileceğini akla getirmektedir. Ancak kaynaklar’da, Büveyfî'nin çektiği eziyet ve vefatına yapılan vurgu, Ahmed b. Hanbel'in çektiği eziyete yapılan vurgudan çok daha azdır.**

Yukarıdaki maddeleri dikkate aldığımızda, Büveyfî döneminde, Şafii düşünce sisteminin mezhep yapısına kavuşmuş olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü, yetkin bir imam olarak İmam Şâfiî, son derece sadık bir öğrenci olarak el-Büveyfî, İ.Şâfiî'nin görüşlerinin ihtisar edilerek kitaplaştırıldığı “el-Muhtasar’ul-Büveyfî”, Büveyfî'nin İmam Şafii’den devraldığı ders halkasıyla devam eden eğitim öğretim faaliyeti ve son olarak da, Büveyfî'nin siyasi iradenin görüşlerine tamamen zıt tutumuyla, mezhebleşme şartlarının o dönemde gerçekleşmiş olduğunu söylememiz mümkündür. Bu durumda Büveyfî'nin mezhep içindeki rolü ve önemi de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında, Şâfiî düşüncesinin sağlam yapısı ve kısa sürede geniş yerlere yayılması da, aynı zamanda Büveyfî'nin erken dönemde üstlendiği rolü çok iyi yerine getirdiğini bizlere göstermektedir.

⁷⁷³ Bkz. Bakkal, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, 164; Benzer görüş için bkz. Ferhat Koca, “Hanbeli Mezhebi” md., DİA, İstanbul 1997, XV, 526.

⁷⁷⁴ Sübkî, *Tabakatü’ş-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, Daru İhyai Kutubi’l-Arabi, II, 165.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜVEYTİ’NİN EL-MUHTASAR İSİMLİ ESERİNİN SİSTEMATİĞİ VE İÇERİK ANALİZİ

I. İSLÂM HUKUK LİTERATÜRÜNDE MUHTASAR TÜRÜ VE ORTAYA ÇIKIŞI

Üzerine yoğun çalışılmış bir eserin, kısaltılmış kılavuzu şeklinde tanımlanabilen ‘**Muhtasar**’ kelimesi *ihtisar*, *telhis*, *tehzib*, *muhezzeb* ve *veciz* şeklinde yakın anlamlı kelimeler ile de ifade edilmiştir.⁷⁷⁵ Muhtasar ile sözü edilen kavramlar arasında, benzerlikler ve bazı ortak noktalar bulunsa da, aralarında ince farklar vardır. *Muhtasar*’da bir eseri kısaltmak, *Mülahhas*’ta bir eseri özetlemek, *Mühezzeb*’de, bir eseri yeniden gözden geçirmek, eserdeki fazla ve zayıf bilgileri ayıklayarak kısaltma yapmak, temel düşüncedir.⁷⁷⁶

Arapça, “kısaltılmış, özetlenmiş” anlamına gelen ‘Muhtasar’ kelimesi, hacimli bir eserin özetlenmiş bir şekli için kullanılmış olduğu gibi, bir konunun ana hatlarıyla kısaca yazılmış şekli için de kullanılmıştır.⁷⁷⁷ ‘Muhtasar’ kelimesinin, Yunanca kökenli bir kelime olduğunu iddia edenler de olmuştur.⁷⁷⁸

Muhtasar geleneği Arap edebiyatında, bir süreç içerisinde ve yavaş yavaş daha belirgin hâle gelmiştir.⁷⁷⁹ Hicri II ve III. yüzyıllarda bu tür, daha sınırlı olarak görülse de,⁷⁸⁰ hicri IV ve V. yüzyıllardan itibaren Muhtasarın varlığı, *telhis*, *mühezzeb* ve *muhtar* isimleriyle birlikte, ard arda ve artarak kullanılmıştır.⁷⁸¹

Muhtasarlara teknik itibariyle çok geçmeden *Muhtasarın Muhtasarı* şeklinde daha karmaşık bir görünüm almıştır.⁷⁸²

Gelişmelere paralel olarak Muhtasarlara değişik bir boyut eklenmiş, Muhtasarlara, artık tek bir konuda, birden çok çalışmayı, aynı kitapta bulabilme ve sentez yapma imkanı veren çalışmalar şeklini de içerebilmiştir.⁷⁸³

Hicri IV ve V. yüzyıllarda Muhtasarlara kullanımı oldukça yaygınlaşmış, yazarlar herhangi bir olayda, şu üçlü versiyonu (ilk olarak genişletilmiş versiyon olan *Mebhut*’u ikincisi *Vasit* ve *Evsat* şeklindeki ortanca halini, üçüncüsü ise öz veya özet anlamında *Veciz* veya *Asğar* şeklindeki versiyonu) kullanır olmuşlardır.⁷⁸⁴ Ayrıca muhtasarlara derleyen yetenekli yazarlar da ortaya çıkmış, buna en güzel örnek de Zehebî’dir ki, O’nun ortaya

⁷⁷⁵ Bkz. A. Arazi-H. Ben Shammai, “**mukhtasar**” md., *The Encyclopedia of İslam*, Leiden 1993., VII, 537.

⁷⁷⁶ Bkz. İsmail Durmuş, “**Muhtasar**” md, DİA, XXXI, 57.

⁷⁷⁷ Bkz. Durmuş, “**Muhtasar**” md, DİA, XXXI, 57.

⁷⁷⁸ Furhman’ın iddiası için bkz. A. Arazi-H. Ben Shammai, **a.g.md**, VII, 537.

⁷⁷⁹ Bkz. Arazi-Shammai, **a.g.md**, VII, 537.

⁷⁸⁰ Bkz. Arazi-Shammai, **a.g.md**, VII, 537.; Benzer görüş için bkz. Durmuş, “**Muhtasar**” md, DİA, XXXI, 57.

⁷⁸¹ Bkz. Arazi-Shammai, **a.g.md**, VII, 537.

⁷⁸² Arazi-Shammai, **a.g.md**, VII, 537.; İmam Şâfiî’ye ait el-Üm içerisinde bulunan *Kitabu Muhtasari’l-Hacci’l-Mutavassit* ile *Kitabu Muhtasari’l-Hacci’s-Sağir* şeklindeki bölümlerde “Muhtasar” lardan ilk dönemlerde sözedildiği anlaşılmaktadır. (Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, Tahkik: Rıfat Fevzi Abdulmuttalip, III, 519 ve 571); İmam Şâfiî’nin El-Üm isimli eserini yakından takip ettiği anlaşılan Ebu Yakub el-Büveytî’nin, el-Muhtasar isimli eserinin Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla bölümü nüshasında geçen **Babu Muhtasaru Muhtasari’l-Hac** isimli bölümün, el-Üm’de geçen “Kitabu Muhtasari’l-Hacci’s-Sağir” bölümünün özeti olduğundan, bu özet çalışma “**Muhtasarın Muhtasarı**” bir örnek teşkil etmektedir. Bkz. ve Karş. eş-Şâfiî, **el-Üm**, Tahkik: Rıfat Fevzi Abdulmuttalip, III, ss. 572-575. İle **Büveytî**, Muhtasar S, 93a.

⁷⁸³ Bkz. Arazi-Shammai, **a.g.md**, VII, 537.

⁷⁸⁴ Arazi-Shammai, **a.g.md**, VII, 537.

koyduklarının çoğu, diğer başka yazarların yazdıklarının özetlerini kapsamaktadır.⁷⁸⁵ Ancak başka alimlerin çalışmalarının özetleri üzerine çalışmalar yapmak, Arap ve Müslüman kültürünü içeren büyük kaynaklardan ilişkin kesilmesine yol açması bakımından, endişe edinilen bir durum olarak anlaşılmıştır.⁷⁸⁶

Din bilimleri arasında Muhtasarlar, önemli bir paya sahip olmuştur. Fıkıh yanında, Tefsir ve Hadis diğer teolojik araştırmalar ile ilgili muhtasarlar yazılmıştır.

Fıkıh Ekolleri veya Mezhebler, Muhtasar (özetleme) sürecini sistematik hale getirmiştir.⁷⁸⁷ Mezheblerin muhtasar sürecini sistematik hale getirmesinin sebebi; ***hukukçuların hukuk eğitimi hızlandırmak ve kolaylaştırmak, böylece onlar aracılığıyla da yeni hukukçu kadrolarını oluşturabilmektir.***⁷⁸⁸ Bu süreç tüm hukuk okullarında benzer olmuştur. Örneğin, Hanefi hukuk okulunda İmam Muhammed eş-Şeybani (ö. 189 h.) “el-Mebsut” isimli eseriyle hocasının görüşlerini orada bir araya getirmiştir.⁷⁸⁹ Burada eş-Şeybani, kendisinin eseri derlemesini, öğrencileri doktrine yönlendirmek, arzularını uyandırmak ve onlara kolaylık sağlamaya bağlamaktadır.⁷⁹⁰ Şeybani’nin çalışması, Hanefi mezhebinde ‘*Muhtasaru’l-Hamse*’ olarak adlandırılan, Tahâvî (ö.321), Kuduri (ö. 428 h.) , Muhammed b. Ahmed el-Mervezi (ö. 448 h.), el-Merğınani (ö. 593) ve en-Nesefî (ö. 708)’ye ait muhtasarlara kaynaklık etmiştir.⁷⁹¹ Bu muhtasarların tümü uzun, hacimli, oldukça detaylı, yorucu metinlerin ve gereksiz tekrarların verildiği eserlerin sonucudur.⁷⁹²

Benzer bir durum Mâlikiler için de fark edilebilir. Mâlikilerin önemli eseri Şeyh Halil b. İshak (ö.767 h.)’ın *el-Muhtasar’ı*, Müdevvene’nin başındaki özet dizilerinden oluşmaktadır. Müdevvenetu’l-Kübra, asıl Müdevvene diyebileceğimiz, Esed b. Furat’a ait el-Esediyye isimli eserin muhtasarıdır. İşte Mâlikilerin bu ilk muhtasarını önce İbn Ebi Zeyd el-Kayravani (ö. 386) olmak üzere, sonraları birçok Mâlikî âlimi takip etmiştir.⁷⁹³

IV. yy.’ın ilk yarısından kısa bir süre sonra, bu edebi türün (Muhtasar türünün) olumsuz özellikleri ortaya çıkmaya başlamış, artık özet ifadelerle uzun ve geniş açıklamalar yapma (Şerhler) şekli ortaya çıkmıştır.⁷⁹⁴ Müteahhirinden bazıları, talebeler kolay ezberlesinler diye, yüzlerce sayfalık bilgiyi üç-beş sayfa içerisinde, çok kısa bir şekilde anlatmış, ancak anlattıkları yeterince anlaşılmayınca bunlara şerhler yazmak zorunda

⁷⁸⁵ Bkz. Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 537.

⁷⁸⁶ Bkz. Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 537.

⁷⁸⁷ Bkz. Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 537.

⁷⁸⁸ Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 537.

⁷⁸⁹ Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 537.

⁷⁹⁰ Bkz. Serahsi, **el-Mebsût**, Beyrut ty., I, s. 3; Arazi- Shammai, **agmd.**, VII, 537.

⁷⁹¹ Bkz. Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 537.

⁷⁹² Bkz. Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 537.

⁷⁹³ Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 537.

⁷⁹⁴ Bkz. Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 538.

kalmışlardır. Örneğin Molla Hüsrev, Fıkıh usulüne dair yazdığı “el-Mirkat” isimli muhtasarını, iyi anlaşılmasa sebebiyle “el-Mir’at” ismiyle şerhetmiştir.⁷⁹⁵

Muhtasarlarda yorumda bulunanların (şarihlerin) muhtasarlara şerhetmelerinin makul nedenleri olmuştur, bunlar arasında; muhtasarlarda paradokslar içermesi, çelişik cümlelerin kullanılması, iddiaların kısa olması nedeniyle doğan belirsizliğin giderilmesi ihtiyacı, sayılmıştır.⁷⁹⁶

Bir şerhin ve ondan sonra da, haşiye’nin en eski tarihli örneği, Şâfiî’nin eserleriyle bağlantılıdır.⁷⁹⁷ Nitekim Müzenî’nin Muhtasarı, İbrâhim el-Mervezi’nin 8 ciltlik şerh eserine ve Ahmed b. Bişr el-Mervezi tarafından yazılan ve daha kapsamlı olan bir başka eserin yazılmasına yol açmıştır.⁷⁹⁸

A-) Muhtasar Türünün Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Muhtasarlarda, çeşitli dönemlerde ilgi görmüş hacimli kitapların kullanımı sırasında, ortaya çıkan zorlukları gideren özetlere olan ihtiyaçtan doğmuştur.⁷⁹⁹ Okurlarını oldukça geniş ve kapsamlı bilgilere ulaşabilir kıldığı için, Muhtasarlarda önemli görülmüştür.⁸⁰⁰

Normal şartlar altında, her hangi bir olayda, bir insan için, ana esere ulaşmaya gerek kalmadan, muhtasarlarda ve onların izahlı modelleri (haşiyeli muhtasarlarda) ile yetinmek mümkün olmuşsa da, yapılan yorumların boyutları esas kaynakları aşınca, bu uygulamanın boyutu değişmiştir.⁸⁰¹ Örneğin Şeyh Halil ve Kuduri’nin muhtasarlarda, her biri, 35 haşiyenin yazılmasını cezpt etmiştir.⁸⁰² Ancak, oldukça tuhaf, katı taklitçilik yüzünden yorumlar zamanla yeniden kısaltılarak, tekrar asıl kaynağa dönüşmeye başlamıştır.⁸⁰³ ***Muhtasar’ın ve bunun doğal sonucu olan haşiyenin bu evrimi, ders açısından önemlidir. Faydalı, hatta gerekli yorumlar yapılmakla birlikte ataletin (tembellik) kaynağı olmuş ve klasik kültürün yenilenmesini önemli ölçüde engellemiştir. Ancak gereksiz tartışma ve tekrarlar ile***

⁷⁹⁵ Bkz. İbn Haldun, **Mukaddime**, Çeviren: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, II, (Mütercimnin dipnotuna bkz.), 1285.

⁷⁹⁶ Bkz. Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 538.

⁷⁹⁷ Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 538.

⁷⁹⁸ Bkz. Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 538.; el-Müzenî’nin muhtasarından tarih olarak daha eski olan el-Büveytî’ye ait muhtasarın üzerine herhangi bir şerh veya haşiye çalışmasının yapılmış olduğuna yönelik kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Ancak Büveytî’ye ait el-Muhtasar’ın elimizdeki en eski tarihli olan nüshası üzerine, haşiye başlığı verilerek bir yerde açıklama yapılmış, diğer bazı yerlerinde de haşiye başlığı verilmeden şerh veya haşiye türü bazı notları görmek mümkündür. Haşiye ismi verilerek yapılan açıklamanın kim tarafından, ne zaman yapıldığı, müstensihe mi ait olduğu, yoksa eserin aslında olan bir haşiye mi olduğu belli değildir. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, 125b.

⁷⁹⁹ Bkz. Durmuş, **“Muhtasar”** md, DİA, XXX1, 57.

⁸⁰⁰ Bkz. Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 537.; Ayrıca bkz. Durmuş, **“Muhtasar”** md, DİA, XXX1, s. 57-58.

⁸⁰¹ Benzer görüş için bkz.. Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 538.

⁸⁰² Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 538.; Fıkıh dışındaki alanlarda da, şerh ve haşiyeler yönünden, benzer faaliyetler görülmüştür. Mesela İbn Mâlik’in Elfıyyesi, canlı birçok şerh ve haşiyelere mülhem olmuştur. Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 538.

⁸⁰³ Bkz. Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 538.

*ulaşılması oldukça zor, uzun metinleri sadeleştirmesi ve böylece herangi bir fikri disiplinin olgunlaşması için de, vazgeçilmez olmuştur.*⁸⁰⁴

*Bilindiği gibi muhtasarlar uzun eserlerin kısaltılmasıdır. Muhtasar'da yapılan kısaltma işlemi nihayetinde bir seçim (tercih) dir. Bu tür seçimlere güvenmek ve dayanmak, ister istemez durgunluğa yol açmıştır.*⁸⁰⁵ Birçok muhtasarın kapalılığının fazla olması, uzun metinlerdeki verimliliği ve bunlar üzerine yapılacak tartışmaları engellemesi, akıl yürütme aşamalarının çeşitlerini azaltması, bilim ve ilerlemeyi sağlayan sonuçların iktibasını içermeye alışkanlığı gibi, negatif sonuçlara götürebilmesi yönüyle Muhtasarlar eleştirilebilirken; öğrencilerin hafızalarına yardımcı olması,⁸⁰⁶ karşılaşılan birçok zorluğa karşı yararlı bilgileri vermesi ve bunların ezberlenmesine yardımcı olması açısından da çok yararlı oldukları ifade edilmektedir.⁸⁰⁷ Aynı amaç ve sonuca götüren bu muhtasarlar, mutlak bilimin ulaştığı amatör kavramları geliştirerek sunduklarını iddia ederler⁸⁰⁸

Yazıldığı dönemin meşguliyetini yansıtmaya açısından ayrıca önemli olan Muhtasarlar ve onların izahlı modelleri (haşiyeler), III ve IV. yy. boyunca kültürel disiplinler için fikir açıcı olmuştur.⁸⁰⁹

B-) Şâfiî Mezhebi'nin İlk Dönem Muhtasarları

İlk döneme ait Şâfiî mezhebi muhtasarları, Şâfiî mezhebinin teşekkülünde ve daha kolay anlaşılıp yayılmasında önemli bir paya sahip olmuşlardır.

Kaynaklarda, Şâfiî mezhebine ait, ilk dönemlerde Muhtasar eseri olan kişiler arasında; *Büveytî, Rebi' b. Süleyman el-Murâdî, Müzenî, Ebu'l-Velid İbnu'l-Carud, Harmele ve Ebu'l-Hasan el-Münzirî* gibi alimlerin isimleri geçmektedir:

1-) el-Büveytî'nin el-Muhtasar'ı:

Üzerine çalıştığımız bu eser, Şâfiî mezhebi içerisinde, fıkıh alanında, tarih itibariyle, günümüze tam olarak ulaştığını bildiğimiz, en eski muhtasar türünü oluşturmaktadır.⁸¹⁰ Büveytî'nin el-Muhtasar'ı üzerine yapıldığını bildiğimiz her hangi bir şerh çalışması yoktur.

⁸⁰⁴ Bkz. Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 538.

⁸⁰⁵ Bkz. Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 538.

⁸⁰⁶ Şâfiî mezhebinin sonraki dönemlere ait önemli Muhtasar eserlerinden Ebu Şuc'a el-İsfahani'ye (ö. 500 h.) ait *Et-Takrib fi'l-Fıkıh* ve *Ğayetu'l-İhtisar* isimleriyle bilinen muhtasarının ön sözünde müellifin, yazdığı eserin öğrencilerin kolayca anlayıp ezberleyebileceği, İmam Şâfiî'nin mezhebine göre belli başlı meselelerin taksimatına ve hükümlerine yer veren özlü bir metin olduğunu belirtilmesi de, (Bkz. M. Kamil Yaşaroğlu, “**el-Muhtasar**” md., DİA, XXXI, 66.) Muhtasar'ların daha kolay anlama ve ezberleme yönelik fonksiyonlarının önemini gösterir.

⁸⁰⁷ Bkz. Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 538.

⁸⁰⁸ Bkz. Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 538.

⁸⁰⁹ Bkz. Arazi-Shammai, **a.g.md.**, VII, 538.

⁸¹⁰ İbn Salah Tabakat'ında, el-Büveytî'nin el-Muhtasar'ını, İmam Şâfiî hayatta iken, kendisine okumuş olduğunu kaydeder. Bkz. İbn Salah (eş-Şehrezûrî), **Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, Tahkik: Muhyiddin Ali Necip, Beyrut 1992, II, 684.

Kanaatimizce, bunun muhtemel en önemli nedeni, o dönemde muhtasar türünün iyi bir mesafe katetmemiş olması ve el-Büveytî'nin muhtasarının türünün ilk örneklerinden olması nedeniyle, sistematik açıdan üzerine çok yoğunlaşılmasıdır. Nihayetinde bir edebi türün doğuşu, gelişimi ve olgunlaşması bir sürece bağlıdır. Bu sürecin her döneminin sistematik yapılarını aynı olgunlukta görmek beklenemez. Bu açıdan muhtemelen el-Büveytî'nin muhtasar tecrübesinden de istifade etmiş olan Şâfiî'nin öteki önemli talebesi el-Müzenî, kendi muhtasarında daha sistematik bir yapı inşa etmiştir.

El-Büveytî'nin el-Muhtasar'ında göze çarpan bir düzensizlik olsa da, eserde kullanılan ibareler genel olarak, açık ve anlaşılır olup çelişki ve belirsizlikler taşımamaktadır.

El-Muhtasar'ın istinsah edilmiş elimizdeki en eski tarihli nüshasında (Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla nüshası) sayfa kenarlarında çeşitli notlar ve açıklamalar göze çarpmaktadır.⁸¹¹ Bu açıklamalardan sadece iki tanesinin (bkz. 30a ve 125b) baş tarafında “*Haşiye*” başlığı belirtilerek açıklamada bulunmaktadır.⁸¹² Bu haşiye ve açıklamaların müstensihe mi veya müellife mi ait olduğu ve ne zaman yazıldığını tam olarak bilemiyoruz ancak, (125b) sayfasında yazılan haşiyenin içeriğinde Rafîî'den sözedilmesi, bu haşiyenin en azından Rafîî (ö. 623 h. /1226 m.) dönemi veya sonraki bir zaman diliminde yaşayan alimler tarafından, eserin kenarına yazıldığını gösterir. (30a) sayfasında yer alan haşiye başlıklı açıklama ile diğer açıklamalar ve notlar, eğer eserin ojinal nüshasından istinsah edilmişse yani müellife ait ise, bu durumda, fıkıhta, Muhtasar türünün haşiye ile açıklanmasının, belki de en eski tarihli örneği olarak, el-Büveytî'nin Muhtasar'ını saymamız mümkün olur.

Büveytî'nin yazılarına, büyük fıkıh ve hadis alimi Ahmed b. Hanbel de itibar etmiştir. Nitekim, Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Fezzaz'a : “*Şayet Re'y yazmayı düşünüyorsan o halde İmam Şâfiî'nin re'yini al, bu konuda da Büveytî'nin O'ndan işittiklerini al, eğer Büveytî'ye ulaşamazsan, Ebu'l-Velid İbnü'l-Carud el-Mekkî'yi tavsiye ederim*” demiştir.⁸¹³

Büveytî, İmam Şâfiî'nin eserlerinin özetini sunarken, hocasının izlediği yöntemi genelde hadislere dayandırmaktadır.⁸¹⁴

⁸¹¹ Büveytî'nin el-Muhtasar'ının elimizdeki en eski tarihli nüshası olan Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla bölümü nüshasının sayfa kenarlarına yazılan notlar ve açıklamalardan bazıları için bkz. Büveytî, **el-Muhtasar**, Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla nüshası (Muhtasar S), 11b, 12a, 25a, 30a,21b, 48b, 52b, 58b, 60b, 61a, 77b, 84a, 88a, 101a,113a, 116a, 124a., 125b,126a, 141a, 143b, 158a, 176b, 195a.

⁸¹² Bkz. Büveytî, Muhtasar S, 125b ve 30a.

⁸¹³ Ebu Ömer İbn Abdilber en-Nemirî (ö. 463), **el-İntiqâ**, (Neşr: Mektebetü'l-Kuds), 76.

⁸¹⁴ Bkz. el-Shamsy, “**The First Shâfi'î**”, ss. 322-323.

2-) el-Müzenî'nin el-Muhtasar'ı:

Müzeni'ye ait el-Muhtasar, sistematik yapısı ile kendisinden sonraki eserlere örneklik teşkil etmiş, üzerine birçok şerh ve haşiyeler yapılmış, Şâfiî mezhebi içerisindeki en önemli Muhtasarlardan biridir. “bir Muhtasar'ın şerhedilmesi, sonra da Haşiyeler ile açıklanması sisteminin” en eski tarihli örneği olarak, Müzeni'ye ait Muhtasar zikredilmektedir.⁸¹⁵

El-Muhtasaru'l-Müzeni'ye birçok şerh yapılmış, bunlardan yedi tanesinin müellifi bilinmemektedir.⁸¹⁶ El-Müzenî'nin el-Muhtasar'ı üzerine yapılan en önemli ve en meşhur şerhlerden biri, Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdi (450/1060)'nin '**el-Havî'l-Kebîr**'⁸¹⁷ isimli eseridir.

Cüveyni ve Gazzâlî, Müzenî'nin el-Muhtasar'ını ihtisar etmişlerdir.⁸¹⁸

Müzenî'nin el-Muhtasar'ını pek çok kişi rivayet etmiştir, bunlar arasında, daha çok el-Esam en-Nisâburî'nin rivayeti şöhret bulmuştur.⁸¹⁹

Müzeni'nin Muhtasar'ı üzerine yapılan ilk çalışma, Müzeni'nin öğrencisi olan Abdullah b. Muhammed en-Nisâburî (364 h.) 'nin “*ez-Ziyadât ala Kitabi'l-Müzeni*” adlı eseridir.⁸²⁰ “ Nisaburi, bu eserinde, Muhtasaru'l-Müzeni'nin delillerine ilaveler yapmış, Müzeni'nin gözünden kaçan veya farkında olmadığı delillerden olan ahkâm hadislerini serdetmeyi ve müşkil olan hususları çözümlemeyi amaç edinmiştir.⁸²¹

Müzeni'nin el-Muhtasar'ında, Şâfiî'nin eserlerinde müstakîl olarak bulunmayan Feraiz bölümü ele alınmaktadır.⁸²² Ayrıca Müzeni, Şâfiî'nin **feraize dair görüşlerinin, Zeyd b. Sabit'in görüşleri ile aynı olması dolayısıyla, burada Zeyd b. Sabit'in görüşlerini kaydettiğini belirtir.**⁸²³ Şâfiî'nin el-Üm adlı eserini derleyen Siracuddin el-Bulkinî de, orada

⁸¹⁵ Bkz. The Encyclopedia of İslam, “**mukhtasar**” md., VII, 538.

⁸¹⁶ Fuad Sezgin'in bu yedi ayrı şerhin kayıtlarını verdiği kaydedilir. Bkz. Özen, “**Müzenî**” md., DİA., XXXII, 249.

⁸¹⁷ Müzeni'nin Muhtasarının şerhi 'el-Havî'l-kebîr'in birçok kaynakta zikredilmesi, şöhret bulması hakkında bkz. el-Maverdi, **el-Havî'l-kebîr**, Tahkik: Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmet Abdilmevcud, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1994., I (Mukaddime), ss. 132-136; Ayrıca Müzeni'ye ait el-Muhtasar üzerine yapılan şerh ve ihtisarlara hakkında bkz. Özen, “**Müzenî**” md., DİA., XXXII, ss. 248-249.

⁸¹⁸ Özen, “**Müzenî**” md., DİA., XXXII, 249.

⁸¹⁹ İbn Nedîm, **el-Fihrist**, Tahkik: Rıza Teceddüd, yy, ty., 266; Aybakan, **İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi**, 167.

⁸²⁰ Ebubekr Abdullah b. Muhammed b. Ziyad en-Nisâburî, **ez-Ziyadât ala Kitabi'l Müzeni**, Tahk: Halid b Hayif Ubih el-Mutiyyi, Riyad 2005,183.

⁸²¹ en-Nisâburî, **ez-Ziyadât ala Kitabi'l-Müzeni**, 116.

⁸²² *Müzeni'nin feraiz bölümünü, Şâfiî'den bizzat duydukları ile er-Risale'den yaptığı derlemeler ve Şâfiî'nin doktrinine uygun olarak yaptığı tahrirlerden meydana getirdiği kaydedilir.* Bkz. el-Müzenî, **el-Muhtasaru'l Müzeni**, Tahkik: Muhammed Abdulkadir Şahin, Beyrut 1998., ss. 186-192.; Bkz. Bedrettin ez-Zerkeşi (745-794 h.), **el-Bahru'l-Muhit**, Kahire 1992., VI, 63.; Özen, “**Müzenî**” md., DİA., XXXII, 248.

⁸²³ Bkz. el-Müzenî (ö.264), **Muhtasar'ul-Müzeni**, Darul Kutub'il İlmiyye, Beyrut 1998., ss.186; Bedrettin ez-Zerkeşi (745-794 h.), **el-Bahru'l-Muhit**, Kahire 1992., VI, 63.; Ayrıca bkz. Özen, “**Müzenî**” md., DİA., XXXII, 248.

olmayan *sehv secdesi* ile ilgili bölümü, *Müzenî'nin el-Muhtasar'ından naklettiğini* belirtmektedir.⁸²⁴

Beyhakî, *Müzenî'nin* eseri için, konuların sıralanmasında Şâfiî'nin güzel tertibinin terk edilmiş olduğunu, ama yine de İslâm tarihinde yazılan eserler içinde el-Muhtasar'dan daha faydalı bir kitab bilmediğini söylemektedir.⁸²⁵

3-) Rebi b. Süleyman el-Murâdî'nin el-Muhtasar'ı:

Beyhâkî, “Menâkibu’ş-Şâfiî” adlı eserinde, el-Büveytî'nin yanında, Rebi’ b. Süleyman el-Murâdî'nin de, bazı ziyadelerle birlikte, İmam Şâfiî'ye ait kitapları içeren Muhtasarının olduğunu kaydetmektedir.⁸²⁶ En-Nevevî “el-Mecmu” isimli eserinde, el-Büveytî'nin yanında, Muhtasarı’r-Rebi’ye de yer vermektedir.⁸²⁷

El-Büveytî'nin el-Muhtasar'ını, Rebi’ b. Süleyman el-Murâdî de rivayet etmiştir. Elimizde bulunan el-Büveytî'ye ait Muhtasar'ın, Süleymaniye Kütüphanesinin Murad Molla bölümü nüshasının giriş sayfasında “*Kitabu Muhtasari'l-Büveytî ve revahu er-Rebi’ b. Süleyman an Ebi Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfiî eydân*” şeklinde geçen ibarede de bunu açıkça görebilmekteyiz.⁸²⁸ Ayrıca Büveytî'nin el-Muhtasar'ının, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi 1078 numaraya kayıtlı nüshasının giriş sayfasında, *Ebu Muhammed huve er-Rebi ve Ebu Yakub huve el-Büveytî* şeklinde bir ifade ile el-Muhtasar'da Büveytî'nin yanında Rebi b. Süleyman el-Murâdî'nin de rolüne vurgu yapılmaktadır.⁸²⁹

4-) Harmele b. Yahya et-Tucibî'nin el-Muhtasar'ı:

Harmele'nin Şâfiî fûrû fihhıyla ilgili bir Muhtasar'ının olduğu⁸³⁰ ve bu eserde, el-Büveytî ile el-Müzenî'nin Muhtasarlarında olduğu gibi, İmam Şâfiî'nin sözlerinin ve mezhebiyle ilgili görüşlerinin bulunduğu kaydedilir.⁸³¹

⁸²⁴ Özen, “*Müzenî*” md., DİA., XXXII, 248.; ayrıca *Müzenî'nin el-Muhtasar'ında* yer alan *Sehv secdesi* bölümü için bkz. el-Müzenî, *Kitabu Muhtasari'l-Müzenî*, (Muhakkik ismi yazılı değil ancak eserin üzerinde “Akîl” yazan basım), yy. ty., 17.

⁸²⁵ Beyhakî, *Menâkibu’ş-Şâfiî*, Kahire 1970, II, ss. 347-348; ayrıca bkz. Özen, “*Müzenî*” md., DİA., XXXII, s. 248.

⁸²⁶ Beyhâkî, *Menâkibu’ş-Şâfiî*, Thk: Seyyid Ahmed Sakr, Daru't-Turas, Kahire 1971., I, 255.

⁸²⁷ en-Nevevî, *Kitabu'l-Mecmu'*, Thk: Muhammed Necib Mutî, Mektebetu'l-İrşâd, Cidde, ty, II, 40, 141,

⁸²⁸ Bkz. *Büveytî*, Muhtasar S, (Giriş Sayfası) 1a.

⁸²⁹ Bkz. *Büveytî*, Muhtasar T1, 1a.

⁸³⁰ Katib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, Daru İhya Turasil Arabi, Beyrut, ty., II, 1630.; ayrıca bkz. Beyhâkî, *Menâkibu’ş-Şâfiî*, Thk. Seyyid Ahmed Sakr, Daru't-Turas, Kahire 1971., II, 128.; ayrıca bkz. Kadı İbn Şühbe, *Tabakatu’ş-Şâfiyye*, Tashih ve Talik: Abdul Halim Han, Dairetu'l-Mearifi'l-'Usmaniyye, Haydarabâd 1978, I, 11.

⁸³¹ Heyto, *el-İctihâd ve tabakâtu müctehidi’ş-Şâfi’iyye*, Müessesetu'r-Risâle, yy., ty. 92.

5-) Ebu'l-Velid Musa Ebi'l-Carud'un el-Muhtasar'ı:

Şâfiî Mezhebi Kadim fıkhnın ravilerinden biri olan Ebu'l-Velid Musa Ebi'l-Carud'un, el-Büveytî'nin el-Muhtasar'ı gibi İmam Şafii'den rivayet ettiği bir muhtasarının olduğu ve bu eserde, diğer başka ziyadeliklerin de bulunduğu kaydedilir.⁸³² Bu eserin günümüze ulaşmış olmadığı bilinmemektedir.⁸³³

İncelediğimiz el-Muhtasaru'l-Büveytî nüshalarında, Ebu Hatim Ebu'l-Velid'in kitabında (ve fi kitabı Ebi'l-Velid..) geçen bir görüşü zikretmektedir.⁸³⁴

Ahmed b. Hanbel, alimlerin görüşlerini yazmak isteyen bir kişiye “*Şayet Re'y yazmayı düşünüyorsan o halde İmam Şâfiî'nin re'yini al, bu konuda da Büveytî'nin O'ndan işittiklerini al, eğer Büveytî'ye ulaşamazsan, Ebu'l-Velid İbnü'l-Carud el-Mekkî'yi tavsiye ederim*” diyerek, el-Büveytî'nin Muhtasarından sonra, Ebu'l-Velid Musa Ebi'l-Carud'un Muhtasar'ını tavsiye etmiştir.⁸³⁵

6-) Ebu'l-Hasan el-Münzirî'nin el-Muhtasar'ı:

Bu eser hakkında kaynaklarda çok fazla bilgiye ulaşmadık. Ancak, İsnevi'nin tabakatında, **İbn Süreyc'in hocası olan Ebu'l-Hasan el-Münzirî'ye ait el-Muhtasar'ın, el-Müzenî'nin Muhtasar'ından daha iyi olduğu ifade edilmiştir.**⁸³⁶

⁸³² Beyhakî, **Menakibu's-Şâfiî**, I, 257; İbn Hacer, **Tevâli't-te'sîs li meâli Muhammed b. İdrîs**, Tahkik: Abdullah el-Kadî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, 156 ve 174.; Ferhat Koca, “**İbn Ebü'l-Carud**” md, DİA, XIX, 454.

⁸³³ Koca, “**İbn Ebü'l-Carud**” md, , DİA, XIX, 454.

⁸³⁴ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, (*Babu Men Sehâ an Selami Nafiletin ev Farîdetin*), **38b**; el-Muhtasar'ın Kahire nüshası (**Muhtasar M**), İstanbul Süleymaniye kütüphanesi Murad Molla bölümü nüshasının yakın fotokopisi olmasına rağmen, burada Ebu'l-Velid ibaresi İbnü'l-Velid şeklinde geçmektedir. (Bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, **77**.) Elimizdeki en eski tarihli el-Muhtasar nüshasında (**Muhtasar S**) ابى الوليد olarak geçen bu ismin, yeni tarihli Kahire nüshasında (**Muhtasar M**) sehven ابن الوليد olarak yazıya geçirildiği kanaatindeyiz. Biz daha eski olması nedeniyle Muhtasar S' de geçen ismi (Ebu'l-Velid) tercih etmekteyiz. **Büveytî'nin, Muhtasar S** nüshasında, Ebu Hatim'in, Ebu'l-Velid 'in kitabından yaptığı aktarım Muhtasar T1 ve T2 (Topkapı sarayı nüshaları) nüshalarında yer almamaktadır. **Büveytî'nin**, Muhtasar S, **38b**; Muhtasar M, **76**; Muhtasar T1, **14a**; Muhtasar T2, **20b**'yi karşılaştırınız.

⁸³⁵ Bkz. İbn Abdilber en-Nemiri el-Kurtubî (ö. 463), **el-İntiqâ**, (Mektebetü'l-Kuds), Kahire 1350 h., 76.

⁸³⁶ el-İsnevi (ö. 772 h.), **Tabakatu's-Şâfiyye**, Beyrut 1987., II, 209; ayrıca bkz. Bkz., Özen, “**Müzenî**” md., DİA., XXXII, 248.

II. BÜVEYTİ’NİN EL-MUHTASAR’ININ YAZMA NÜSHALARININ TANITIMI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

El-Büveytî’nin *el-Muhtasar* isimli eseri, türünün ilk örnekleri arasında yer almakla birlikte şimdiye kadar yeterince incelenmemiştir. Bu eser, derinlemesine incelenmedikçe de, Şafi Ekolünün doğuşunun ilk aşamaları karanlıkta kalacaktır.

El-Büveytî’nin el-Muhtasar’ının İmam Şâfiî’ye sunulduğunun kaydedilmesi⁸³⁷ nedeniyle, el-Muhtasar’ın hicri III. yüzyılın ilk yarısına ait olduğu söylenebilir.

El-Muhtasar’ın içeriğine bakıldığında, her hukuk, hem de hukuk mantığı olarak el-Büveytî’nin, İmam Şâfiî’nin kitaplarıyla aktif bir şekilde ilişkili olduğu görülmektedir.

Büveytî’ye ait el-Muhtasar yaklaşık ikiyüz el yazması sayıfadan oluşmaktadır. **Elimizde bulunan en eski tarihli nüsha 196 varaktan oluşmaktadır.**⁸³⁸ El-Muhtasar’da İslâm hukukunun ana bölümleri öz olarak kısaltılmaktadır.

El-Muhtasar, fihri bölümlerin gerekli ve öz bilgileri işlendiği için, **hacimli ve geniş eserlere ulaşmakta sıkıntı yaşayanlar için, ders kitabı niteliğinde faydalanılabilecek bir eserdir.**⁸³⁹

El-Muhtasar’ın, metin uzunluğu yaklaşık olarak 100.000 kelimedir.⁸⁴⁰ En eski tarihli el-Muhtasar nüshası 196 varaktan müteşekkildir.⁸⁴¹ El-Büveytî Muhtasarında İmam Şâfiî’nin ana mesajını, kendisinin ve diğer başka alimlerin yorumlarıyla sunmaktadır.

Geleneksel anlayışta tanzim edilen el-Muhtasar, kitap ve bablardan oluşmaktadır.

El-Muhtasar’da kazuistik (meselecî) metod kullanılmıştır.

El-Muhtasar’ın, el-Mebhut’un bablarının nazmında düzenlenmiş olduğu (**“fi gayeti’l-husn alâ nazmi Ebvabi’l-Mebhut”**⁸⁴²) kaydedilir.⁸⁴³

⁸³⁷ İbn Salah (eş-Şehrezûrî), *Tabakâtü’l-fukahâi’s-Şâfi’iyye*, II, 684.

⁸³⁸ Bkz. Büveytî, Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Koleksiyonu nüshası (**Muhtasar S**). Elimizdeki Kahire nüshası ise (**Muhtasar M**), 430 sayfadandır.

⁸³⁹ Geniş hacimli eserlere ulaşmakta çıkan zorlukları gidermek ihtiyacından doğan Muhtasar türünün ders kitabı niteliği taşıması tabiidir. Bkz. Durmuş, “**Muhtasar**” md, DİA, XXXI, ss. 57-58. Ayrıca, örneğin İmam Şâfiî’nin ana eseri el-Üm’de, Yağmur Duası ve Namazı ile ilgili konu (Kitabu’l-İstiskâ) yaklaşık 24 sayfada yer alırken, el-Muhtasar’da istiskâ konusunda gerekli olan öz hususlar serdedilerek, “Babu Salati’l-İstiskâ” şeklinde ondört satırda (yaklaşık bir sayfa) ele alınmıştır. Bkz. İmam Şâfiî, **el-Üm**, Tahkik: Rıfat Fevzi Abdulmuttalip, Daru’l-Vefa 2001, II, ss. 537-561; Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, “*Babu Salati’l-İstiskâ*”, ss. 22b-23a.

⁸⁴⁰ el-Shamsy, “**The First Shâfi’î**”, 336.

⁸⁴¹ Bkz. Ebu Yakub el-Büveytî, **Kitabu Muhtasari’l-Büveytî**, Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Koleksiyonu (No: 1189)

⁸⁴² Ebu Asım el-Abbadi, **Kitabu Tabakati’l-fukahâi’s-Şâfi’iyye**, Leiden 1964, 8.; ayrıca bkz. el-İsnevî, **Tabakatu’s-Şâfi’iyye**, Tahkik: Abdullah Ebi’l-Cubur, Riyad (Daru’l-Ulum Basımı) 1981, I, (eserin dipnotuna bkz.) 21.

⁸⁴³ Kaynaklarda yalın olarak geçtiği için, “el-Mebhut”un İmam Şâfiî’nin ezberden yazdığı rivayet edilen “el-Mebhut” isimli eseri mi, yoksa başka bir “el-Mebhut” mu, örneğin, Hanefî müctehidlerinden İmam Muhammed’e ait “el-Mebhut” mu olduğu tam olarak belli değildir. Abbadi’nin Tabakat’ında geçen bilgi “el-Muhtasar ‘âlâ nazmi ebvabi’l-Mebhut” şeklindedir. Bkz. Ebu Asım el-Abbadi, **Kitabu Tabakati’l-fukahâi’s-Şâfi’iyye**, Leiden 1964, 8.

Türkçe yazılmış bazı eserler, Büveytî’nin el-Muhtasar’ının Hanefî mezhebinin önde gelen alimlerinden İmam Muhammed’in el-Mebhut isimli eserinin konuları üzerine yazıldığını kaydetmektedir. (Bkz. İhsan Apak,

El-Muhtasar yeterince düzenli bir yapıya sahip değildir. İbn Beşkuval'in (578 h.), Ebu Ömer ve Osman b. Muhammed el-Osmani adında iki Şâfiîye dayandırarak **“iyi yazılmamış olduğu için, Muhtasar arkadaşlarımız arasında meşhur değil”** şeklinde yazdığı kaydedilmektedir.⁸⁴⁴

El-Muhtasar bir yönüyle, ders kitabı niteliğinde olsa da, eserde bir fıkhi meselenin uygulanışı, şekilleri vb. anlatıldıktan sonra, yapılmadığı takdirde doğuracakları sonuçları ifade etme ve akabinde bunun sebebini veya delilini zikretme yöntemi kullanılması yönüyle de, günümüzdeki **“ilmihal”** eserlerine benzerlik göstermektedir.⁸⁴⁵

El-Muhtasar, bütünüyle müdellel bir eser olmasa da, eserin birçok yerinde görüşler الحجة في ذلك vb. ibareler ile delillendirilerek açıklanmaktadır.⁸⁴⁶ Bu anlamda el-Muhtasar'ı yarı müdellel bir eser olarak görmek mümkündür.

A- Büveytînin Muhtasarının Önemi

Mezheblerin ana eserlerinden sonra, bu ana eserleri öz olarak özetleyen ihtisar çalışmaları büyük öneme sahiptir. El-Büveytî'nin el-Muhtasar'ı, İmam Şâfiî'nin sözlerinin ve İslâm Hukukunun önemli bölümlerinin ihtisar edildiği, ilk döneme ait önemli bir eserdir.

El-Muhtasar, İmam Şâfiî henüz hayatta iken, Rebi b. Süleymanın da hazır bulunduğu bir zamanda, İmam Şâfiî'ye sunulmuştur.⁸⁴⁷ Bu yönüyle, elimize tam olarak ulaştığını bildiğimiz, Şâfiî mezhebinin en eski muhtasar türü olarak zikredilebilir.

El-Muhtasar, İmam Şâfiî'nin sözlerinden özetlendiği için İmam Şâfiî'nin ana eseri **el-Üm**'den birçok aktarımlarda bulunsa da, bundan başka İmam **Şâfiî'nin er-Risâle, İhtilafu's-Şâfiî ve Mâlik, İhtilafu İbn Ebi Leyla ve Ebu Hanife ve's-Şâfiî, Siyeru'l-Evzâi** gibi eserlerinden de istifade etmiştir. Ancak yine de el-Muhtasar'ın, İmam Şâfiî'ye ait, tam olarak, hangi eserleri ihtisar ettiği belli değildir. Daha geniş araştırmalar ile bu belirsizliğin giderilebileceğini düşünüyoruz.

İslâm Alimleri Ansiklopedisi, İstanbul, ty., III, 334.) Oysa el-Muhtasar, İmam Şâfiî'nin sözlerinin kısaltılmasıdır. El-Muhtasar'da daha çok el-Üm'deki konular vardır. Kaynaklarda geçen **“alâ nazmi ebvabi'l-Mebsût”** ibaresinden, el-Büveytî'nin Şâfiî'liğini de göz önünde tutarak, el-Muhtasar'ın İmam Şâfiî'ye ait daha önce yazılmış olan el-Mebsût'un **tertibini/düzenini** esas aldığını anlamak, daha isabetli olur kanaatindeyiz.

⁸⁴⁴ Bkz. El-Shamsy, **“The First Shâfi'î”**, 335.

⁸⁴⁵ Örneğin **“Kavl el-Musallî İnde'l-İhrâm”** babında İmam Şâfiî'ye dayandırılarak, iftitah tekbirinden sonra kıraattan ise önce okunan duayı (subhane-veccehtu ve akabindeki dua) kişinin ihtiyarı olarak terk etmemesi durumunda, mekruh karşılanmakla birlikte kendisine bir şeyin gerekmeceği, çünkü bu anlamda Hz. Peygamber (s.a.v)'den kıraat öncesiyle ilgili bir rivayetin sadır olduğu kaydedilir. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S nüshası, **“Bab Kavl el-Musallî 'İnde'l-İhrâm”** ss. 13a-14b.; el-Muhtasarın ilmihali bilgiler taşıdığını daha iyi görmek için örneğin bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, 16a.

⁸⁴⁶ Bkz. **el-Muhtasar**, Topkapı Sarayı Kütüphanesi (1079) Nüshası (**Muhtasar T2**), **“Babu Katli'l-'Amd”**, 113a, **“Babu Kitali Ehli'l- Bağy”**, 122a.

⁸⁴⁷ İbn Salah (eş-Şehrezûrî), **Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, II, 684.

Büveytî'nin el-Muhtasar'ının sistematik yapısının yeterince gözden geçirilmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bir ekol içerisinde, bir edebi türün ilk örneklerinin, sistem veya düzen açısından yetersiz olması normal karşılanmalıdır. Sonuçta bir bilimin veya edebi türün tekâmülü bir sürecin ürünüdür. Düzeni yönüyle bazı eleştiriler alabilse de, el-Muhtasar işlevi yönüyle amaca ulaştıran önemli hususları içermektedir.

Büveytî'nin el-Muhtasar'ı, muhtasar türünün ilk örneklerinden olması itibariyle, kendisinden sonraki insanları etkilemiş ve muhtasarlar için ufuk açıcı olmuştur. El-Hâkim, Ebu'l-Abbas el-'Esam'dan şöyle haber verir: Rüyamda babamı gördüm, bana şöyle sesleniyordu: “*Ey oğlum Büveytî'nin kitabına sarıl, zira ondan daha az hatalı bir kitap yoktur.*”⁸⁴⁸

El-Muhtasar'ul-Büveytî, Ahmed b. Hanbel ve el-Hümeidi gibi önemli âlimlerin takdirini kazanmıştır.⁸⁴⁹ Es-Saci'nin rivayet ettiğine göre, Muhammed b. Fezzaz er-Râzî, Ahmed b. Hanbel'e, kendisinin birçok hadis yazdığını, ancak re'ye ihtiyacının olduğunu, bunun için de Evzaî, Sevri ve İmam Mâlik'in görüşlerinden hangisini alabileceğini sormuştur. Re'y talebini sıcak karşılamayan Ahmed b. Hanbel, yine de Muhammed b. Fezzaz'a : “*Şayet Re'y yazmayı düşünüyorsan o halde İmam Şâfi'nin re'yini al, bu konuda da Büveytî'nin O'ndan işittiklerini al, eğer Büveytî'ye ulaşamazsan, Ebu'l Velid İbnü'l Carud el-Mekkî'yi tavsiye ederim*” demiştir.⁸⁵⁰ Ahmed b. Hanbel gibi büyük bir alimin el-Büveytî'nin yazılarını tavsiye etmesi, el-Büveytî'ye ve el-Muhtasar'ına duyulan güveni göstermektedir.

B. el-Muhtasar'ın Mevcut Farklı Nüshaları

El-Büveytî'nin Muhtasarı'nın dünyada bildiğimiz 4 el yazması mevcuttur.⁸⁵¹ Bunlardan üç tanesi İstanbul'da, diğer bir tanesi ise Mısır'ın Kahire şehrinde bulunmaktadır. Nüshalar şunlardır:

1- İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Koleksiyonu El Yazma Nüshası

İstanbul'da Süleymaniye kütüphanesi Murad Molla bölümü 1189 numaraya kayıtlı olan bu nüsha, el-Muhtasar'ın, ulaştığımız en eski tarihli nüshasıdır.⁸⁵²

El-Muhtasar'ın bu nüshasının baş kısmında büyük yazıyla “*Kitabu Muhtasari'l-*

⁸⁴⁸ Şehabuddin Ebu'l-Fadl Ahmed b. Hacer el-Askalanî, **Tehzîbu't-Tehzîb**, y.y., ty., VI, 270.

⁸⁴⁹ el-Shamsy, “**The First Shâfi'î**”, 334; Ahmed b. Hanbel'in Büveytî'yi tavsiyesi için bkz. Ebu Ömer İbn Abdilber en-Nemiri (ö. 463), **el-İntiqâ**, (Neşr: Mektebetü'l-Kuds), 76.

⁸⁵⁰ İbn Abdilber en-Nemiri el-Kurtubî (ö. 463), **el-İntiqâ**, (Mektebetü'l-Kuds), Kahire 1350 h., 76.

⁸⁵¹ el-Shamsy, “**The First Shâfi'î**”, 336.

⁸⁵² el-Muhtasar nüshalarını temin etmeye çalıştığımız dönemlerde, İstanbul Murad Molla Kütüphanesinde bulunan bu nüshanın ve tüm kitapların Süleymaniye Kütüphanesine taşındığını öğrendik. Bu nedenle, Murad Molla Halk Kütüphanesine ait bu eseri 1189 numaraya katılylı olarak, Süleymaniye Kütüphanesinden temin ettik.

Bûveytî” ismi geçmekte, altında ise; Rebi b. Süleyman el-Murâdî’nin de, bu eseri İmam Şâfî’den rivayet ettiğine dair: “*ve revahu er-Rebi b. Süleyman an Ebi Abdillah Muhammed b. İdris eş-Şâfî eydân*” ibaresi geçmektedir⁸⁵³

Süleymaniye kütüphanesi Murad Molla nüshasının son sayfasında, nüshanın imkanların azlığına rağmen hicri 625 yılı, cemaziyel evvel ayında (miladi 1228 yılında) tamamlandığı kaydedilir.⁸⁵⁴ Bu el yazması nüsha 196 varaktan müteşekkildir.

2- Kahire El-Yazma Nüshası:

Kahire nüshası olarak adlandırdığımız el-Muhtasar’ın bu nüshası, Daru’l-Kutubi’l-Mısriyye’de 208 numaraya kayıtlı olup, mevcut el-Muhtasar nüshalarının en yeni tarihliisidir.⁸⁵⁵ Ortadoğudaki karışıklıklar nedeniyle, uzun uğraşlar sonucu temin edebildiğimiz el-Muhtasar’ın bu nüshası, 430 sayfadan oluşmaktadır.

El-Muhtasar’ın bu nüshasına 6 sayfalık bir “*fihrist*” hazırlanmış, fihristten sonra ise birinci sayfada “*Kitabu Muhtasari’l-Bûveytî*” ibaresine yer verilmiştir.⁸⁵⁶

Süleymaniye kütüphanesi Murad Molla nüshasının yakın bir fotokopisi şeklinde olan Kahire’deki bu yazma nüsha, *Kazanlı Abdurraûf* tarafından, cemaziyelahir ayı hicri 1325 yılında (miladi 1907 yılında⁸⁵⁷) istinsah edilmiştir.⁸⁵⁸

3- İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (1078) Numaraya Kayıtlı El Yazma Nüshası:

İstanbul’da Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi (III. Ahmed Kitaplığı), 1078 numaraya kayıtlı, el-Muhtasar’ın bu nüshası, Topkapı sarayında bulunan iki nüshadan biridir.

⁸⁵³ Bkz. *Bûveytî*, Muhtasar S, 1a.

⁸⁵⁴ Bkz. *Bûveytî*, el-Muhtasar S, 196a.

⁸⁵⁵ Bkz. *Bûveytî*, el-Muhtasar, Daru’l-Kutubi ve’l-Vesâiki’l-Kaymiyye (Remle Bulak), Kapak kısmı ve s. 430. Not: Bu nüsha sonraki dipnotlarda “*Bûveytî*, Muhtasar M” olarak verilmiştir.

⁸⁵⁶ Bkz. *Bûveytî*, Muhtasar M, *Fihristu Muhtasari’l-Bûveytî* ve s. 1.

⁸⁵⁷ İnternette yer alan Tarih Çevirme Klavuzuna göre hicri cemaziyelahir 1325 yılı miladi olarak 1907 yılına denk gelmektedir. Bkz. <http://193.255.138.2/takvim.asp?takvim=2&gun=&ay=6&yil=1325>, Erişim Tarihi: 22.10.2014.

⁸⁵⁸ Bkz. *Bûveytî*, el-Muhtasar M, s. 430.; ayrıca Kahire nüshasının (Muhtasar M), Süleymaniye Murad Molla nüshasına (Muhtasar S) benzerliği için, Kahire nüshasında yer alan *Fihristu Muhtasari’l-Bûveytî* bölümüne bkz.

El-Muhtasar'ın bu nüshasının girişinde “*Ebu Muhammed huve er-Rebi' ve Ebu Yakub huve el-Büveytî*” ibaresine yer verilmektedir.⁸⁵⁹

107 varaktan oluşan bu nüshanın son sayfasında ise, tam okunaklı olmasa da, İstinsahın hicri 868 yılının Cemaziye'l-Ahir ayında (miladi 1464 yılında⁸⁶⁰) tamamlandığı kaydedilmektedir.⁸⁶¹

4- İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (1079) Numaraya Kayıtlı El Yazma Nüshası:

Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi, 1079 numarada kayıtlı olan bu nüsha, Topkapı sarayında yer alan öteki nüshadan (1078 numaralı el-Muhtasar'dan) daha okunaklı ve daha hacimlidir. Bu yazma nüshanın özellikle giriş kısmı dikkat çekicidir. Şöyle ki; Sadece bu nüshada yer alan ve muhtemelen sonraki yüzyıllarda hazırlanmış olan *giriş metninde*, Semani'ye ait el-Ensab'a dayandırılarak el-Büveytî'nin nesebinin açıklandığı, Ebu Amr ile İbn Salah'ın el-Büveytî'nin Muhtasar'ını, Rebi'nin rivayet etmiş olduğuna yönelik bazı açıklamaları, İskenderiye kadısı İbn Matar'ın, el-Muhtasar'ı el-Büveytî'nin tasnif etmiş olduğu ve Rebi'nin huzurunda İmam Şafii'ye okuduğuna dair verdiği bilgiler, Ebu Amr b. Abdilber'in *Kitabu'l-Kuna*'sına dayandırılarak el-Büveytî hakkında bazı bilgilerin verildiği görülmektedir.⁸⁶² El-Büveytî hakkında verilen bu özet bilgilerden sonraki gelen sayfada, “*Kitabu Muhtasar'il-Büveytî*” ibaresiyle bir başlık yer almaktadır.⁸⁶³ 152 varak olan el-Muhtasar'ın bu nüshasının, hicri 909 yılının cemaziye'l-ahir ayında (miladi 1503⁸⁶⁴) *Yusuf b. Sellame Ali el-Harbi* tarafından ta'likinin tamamlanmış olduğu kaydedilmektedir.⁸⁶⁵

⁸⁵⁹ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T1, 1a.

⁸⁶⁰ İnternette yer alan Tarih çevirme klavuzu programında, hicri 868 yılı miladi 1464 yılına denk gelmektedir. Bkz. <http://193.255.138.2/takvim.asp?takvim=2&gun=&ay=6&yil=868> (Erişim Tarihi: 22.10.2014)

⁸⁶¹ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T1, 107b.; 1078 numaralı el-Muhtasar nüshasının tarihi hakkında ayrıca bkz. el-Shamsy, “*The First Shâfi'î*”, s. 336., Dipnot 117.

⁸⁶² Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T2, Xa (Giriş).

⁸⁶³ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T2, 1a.

⁸⁶⁴ İnternette yer alan Tarih Çevirme Klavuzuna göre hicri cemaziyelahir 909 yılı miladi olarak 1503 yılına denk gelmektedir. Bkz. <http://193.255.138.2/takvim.asp?takvim=2&gun=&ay=6&yil=909> (Erişim Tarihi: 06.06.2014)

⁸⁶⁵ Bkz. **Büveytî**, el-Muhtasar T2, 152b; Ayrıca, **el-Muhtasar'ın T2** nüshasının son sayfasının kenarında yer alan notta (*tarihu'l-menkul anih sene sitte ve sittemie*), **bu nüshanın 606 tarihli nüshadan menkul olduğu kaydedilir**. Bu nota göre elimize ulaşmamış olan, 606 tarihli bir el-Muhtasar nüshasının var olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. **Büveytî**, el-Muhtasar T2, 152b.

C. el-Muhtasar Yazmalarının Sistematığı ve İçeriği

Daha evvel içeriği hakkında, detaylı bilgiye sahip olmadığımız el-Muhtasar'ın, dünyada bilenen tüm nüshalarını temin ederek, sistematik yapısını ve konularını tesbit ettik. Konuları, aslına uygun olarak sıralandırıp, uluslar arası numaralandırma yöntemi ile numaralandırdık.

Aşağıda ele aldığımız ilk nüsha, tarihi yönüyle en eski olan İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla bölümüne kayıtlı (1189 nolu) nüshadır. Süleymaniye Kütüphanesi nüshasının (Muhtasar S) yakın fotokopisi olması ve kendisine “fihrist” hazırlanmış tek el-Muhtasar nüshası olması nedeniyle, Kahire'den temin ettiğimiz nüsha için, yeniden bir kitap/bab sıralaması yapmayı gerekli görmedik. Ancak Süleymaniye nüshasıyla aralarındaki farkları zikretmeyi ihmal etmedik. Bu iki el-Muhtasar nüshasından sonra, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (1078) numaraya kayıtlı nüshayı (Muhtasar T1), en sonda da Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (1079) numaraya kayıtlı nüshayı (Muhtasar T2) ele aldık.

1- Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Koleksiyonu El Yazma Nüshası “(Muhtasar S)”

Aşağıda içeriğini sıraladığımız İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Bölümü 1189 numaralı el-Muhtasar nüshasının (“Muhtasar S” olarak kısalttığımız nüsha), giriş bölümünde, kitabın ismi ve kimin tarafından rivayet edildiği hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Ancak, yazıların büyük bölümü, okunaklı olmayan karalamalar şeklindedir. El-Muhtasar'ın bu el yazma nüshası 196 varaktan oluşmaktadır. Aşağıda el-Muhtasar'daki konulara ve sistematik yapısına yer verirken dipnotlarda bazı yerlerde, içerik analizi de yaptık.

El-Muhtasar'ın Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla nüshasında, konu bablarının başlıkları verilirken “باب” kelimesinin ikinci “ب” harfi uzatılarak verilmektedir. Biz de aşağıda bu duruma nazire yaparak, “باب” kelimesini “باب” şeklinde altı çizgili olarak vermeyi tercih ettik.

El-Büveytî'nin Muhtasar'ının Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Koleksiyonu (el yazması) nüshasının sistematığı ve içeriği şu şekildedir:

- كتاب مختصر البويطى ورواه الربيع بن سليمان عن ابي عبد الله محمد بن ادريس الشافعى ايضا (Rebi b.

Süleyman'ın da Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'den Rivayet Ettiği Muhtasaru'l-

Bûveytî Kitabı).....1a

- بسم الله الرحمن الرحيم.....1b

- **باب المضمة والاستنشاق والمسح بالراس**⁸⁶⁶ **والخمار** (Ağıza-Burna Su Verme, Başın Meshedilmesi ve Başörtüsü Hakkında).....**2a**
- **باب الاغتسال من الجنابة** (Cünüblükten Dolayı Boy Abdesti Alma).....**2b**
- **باب في مس الذكر** (Erkeğin Cinsel Organına Temasının Abdesti Bozup Bozmadığı).....**3a**
- **باب المسح على الخفين** (Mestler Üzerine Mesh Etme).....**3b**
- **باب التيمم** (Teyemmüm).....**4a**
- **باب الصعيد ما هو** (Abdest Ayetindeki “Sa‘îd” Kelimesinin Mahiyeti).....**5b**
- **باب طهارة الماء**⁸⁶⁷ (Suyun Temizliği).....**6a**
- **باب الاستنجاء**⁸⁶⁸ (İstinca).....**6b**
- **باب مسح الراس**⁸⁶⁹ (Başın Meshedilmesi).....**7a**
- **باب التيمم كيف هو** (Teyemmümün Nasıl Yapılacağı).....**7a**
- **باب غسل الجمعة** (Cuma Guslü).....**8b**
- **باب الصلاة** (Namaz).....**11a**
- **باب الاذان** (Ezan).....**11b**
- **باب امامة النساء وما عليهن في الاذان والاقامة**⁸⁷⁰ (Bayanların İmamet ve Ezan ile Kamette Kendileriyle İlgili Hükümler).....**13a**
- **باب رفع اليدين في الصلاة** (Namazda Ellerin Kaldırılması).....**13a**
- **باب قول المصلی عند الاحرام** (İftitah Tekbirinde Namaz Kılanın Ne Diyeceği)....**13a**
- **باب الجهر ببسم الله الرحمن الرحيم و قراءة الحمد** (Besmele ve Fatiha’nın Sesli Okunması).....**13b**
- **باب القراءة في صلاة الصبح و غيرها**⁸⁷¹ (Sabah Namazı ve Diğer Namazlarda Kıraat).....**14b**
- **باب في التامين و قول سمع الله لمن حمده** (“Amin” ve “Semi‘allahu Limen Hamideh” Sözü).....**15a**

⁸⁶⁶ kelimesinin orta kısmında yer alan (ء) harfindeki (ء) yazılmamıştır.

⁸⁶⁷ kelimesindeki hemze (ء) yazılmamıştır.

⁸⁶⁸ kelimesindeki hemze (ء) yazılmamıştır.

⁸⁶⁹ kelimesinin orta kısmında yer alan (ء) harfindeki (ء) yazılmamıştır.

⁸⁷⁰ Buradaki kullanımda النساء kelimesi sayfanın kenarında yer almaktadır. Ayrıca النساء kelimesinin sonunda yer alan hemze burada yer almamaktadır. Bu bab için ayrıca bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T1, **7a**.

⁸⁷¹ Burada kelimesindeki ر harfinin sehven yazılmamış olduğu anlaşılmaktadır. Bu el yazmasının kopyası niteliğindeki Kahire nüshasında (Muhtasar M), ر şeklinde geçmektedir. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar M, s. **28**; Muhtasar T1 ve T2’de bu bab, **القراءة في الصبح و غيرها** şeklinde geçmektedir. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T1, **7b**.; **Büveyfî**, Muhtasar T2, ss. **10b-11a**.

• باب الجلوس في الصلاة (Namazda Oturma).....	15a
• باب التشهد (Teşehhüd).....	16a
• باب السترة للمصلي (Namaz Kılanın Sütresi).....	16a
• باب في الجمعة (Cuma Hakkında).....	16b
• باب صلاة الجمعة (Cuma Namazı).....	17a
• باب غسل الجمعة (Cuma Guslü).....	18a
• باب اخر في صلاة الجمعة (Cuma Namazı Hakkında Başka Bir Bab).....	18a
• باب صلاة العيدين والامر فيهما والعمل (Bayram Namazları İle İlgili Hükümler ve Ameller).....	19b
• باب صلاة العيدين (Bayram Namazları).....	20a
• باب غسل الجمعة والعيدين (Cuma ve İki Bayram Guslü ⁸⁷²).....	21a
• باب صلاة الخسوف (Husuf (Ay Tutulması)Namazı).....	21a
• باب صلاة الكسوف (Kusuf (Güneş Tutulması) Namazı).....	22a
• باب صلاة الاستسقا ⁸⁷³ (Yağmur Namazı).....	22b
• باب صلاة الخوف (Korku Namazı).....	23a
• باب صلاة الخوف (Korku Namazı).....	23b
• باب في الامامة ⁸⁷⁴ (İmamet Hakkında).....	25a
• باب في الصلاة (Namaz Hakkında Bab).....	27a
• باب ما يجوز للمرأة في الصلاة والرجل (Erkek ve Bayan İçin Namazda Caiz Olan Şeyler Hakkında) ⁸⁷⁵	31a
• باب تكبيرة الاحرام والسهو ⁸⁷⁶ (İftitah Tekbiri ve Sehv).....	31b

⁸⁷² Şafii düşüncesinde Gusül, niyetle birlikte suyun bütün beden üzerine akmasıdır. Bkz. Komisyon, **Mevsu'ati'l-Fıkhî'l-İslâmî**, ("İğtisal" md), Kahire 1986, XVII, 89.

⁸⁷³ İstiskâ kelimesinin aslı الاستسقاء dır. Burada kelimenin sonunda yer alan hemze (ء) yazılmamıştır. Bkz. **22b**.; Şâfiî düşüncesinde, Yağmur yağmasına ihtiyaç hasıl olduğunda, dua etmenin yanında, daha efdal olanı Namaz kılmak ve hutbe okumaktır. Bkz. Halil Güneç, **Büyük Şâfiî İlmihali**, Anadolu Yayınları, İstanbul 1998, 180; Ancak Hanefî düşüncesinde İmam Azam'a göre, "İstiskâ"dan maksat sadece dua etmek ve magfîret dilemektir. Bunda cemaatle namaz sünnet değilse de caizdir. Hanefîlerden İmameyn'e (Ebu Yusuf ve Ebu Muhammed) göre ise, idarecinin veya tayin ettiği kimsenin iki rekât istiskâ namazı kıldırması mendubtur. Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük İslâm İlmihali**, Sadeleştiren: Ali Fikri Yavuz, Çile Yayınevi, İstanbul ty., 187.

⁸⁷⁴ İmamet hakkında bab, **Büveytî**, Muhtasar M nüshası s. 50'de, باب في الامامة şeklinde; **Büveytî**, Muhtasar T2 nüshası 25b.'de, باب من كتاب الامامة şeklinde; **Büveytî**, Muhtasar T1, 82b.'de ise, باب في الامامة şeklinde ele alınmaktadır.

⁸⁷⁵ Yukarıdaki babda erkek ve bayan için namazda caiz olan şeyler ile beraber, erkek ve bayan için namazda asgari gerekli olan şeylerden de sözedilmektedir. Bkz. **31a**.

⁸⁷⁶ **Tekbiretu'l-İhram ve's-Sehv** babı el-Muhtasar'ın, Muhtasar M nüshasında s. 62'de; Muhtasar T1 nüshasında 10b'de yer almaktadır. Muhtasar M nüshasının **fihrist** bölümünde **Tekbiretu'l-İhram ve's-Sehv** babından sonra **Kadâtu'l-Fevâit** şeklinde bir başlık açılmışsa da, burada geçen başlık **Tekbiretu'l-İhram** bölümünün ilgili yerinde sayfa kenarında verilmektedir. **Büveytî**, Muhtasar M, **fihrist**'e ve 63. sayfaya bkz.

• باب تقصير المسافرين (Yolcunun Namazı Kısaltması).....	32b
• باب استقبال القبلة (Kibleye Yönelme).....	33a
• باب الاغتسال من الحيض (Hayızdan Yıkanma).....	34b
• باب من سبق ببعض الصلاة⁸⁷⁷ (Namazın Bir Kısımına Yetişemeyen (Mesbuk) Kişi Hakkında)	35a
• باب الامام يحدث (İmamın Abdestinin Bozulması).....	35b
• باب الصلاة في معادن الابل Develerin Barındıkları (Dinlendikleri yerler, Ağıl, Ahır vb.) Yerde Namaz (Kılmanın Yasaklığı) Hakkında.....	36b
• باب طهارة الارض (Yerin Temizliği).....	36b
• باب الوتر⁸⁷⁸ (Vitir).....	37a
• باب تسليم الامام ومن خلفه (İmamın ve Cemaatin Selam Vermesi Hakkında).....	38a
• باب الرجل سبقه الامام ببعض الصلاة (İmamın Namazının Bir Kısımına Yetişemeyen (Mesbûk) Kişi Hakkında).....	38b
• باب من سها عن سلام نافلة او فريضة⁸⁷⁹ (Nafile veya Farz (Namazlarda) Selamı Unutan Kişi Hakkında).....	38b
• باب السنة في الجنايز⁸⁸⁰ (Cenazelerle İlgili Hükümler Hakkında).....	39a
• كتاب الزكاة (KİTABUZ-ZEKAT): Zekat Kitabı (Zekat Bahsi)	40b
• زكاة الغنم والبقر (Koyun ve Sığırın Zekatı).....	42a
• باب زكاة الفطر⁸⁸¹ (Fıtır Zekatı (Fıtır Sadakası)	43b

⁸⁷⁷ Yukarıdaki bab Kahire nüshasında da (Muhtasar M) aynı isimde geçmekle beraber, Kahire nüshasında (Muhtasar M) الصلاة kelimesi الصلاة şeklinde geçmektedir. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar M, s. 69.

⁸⁷⁸ Büveyfî, Muhtasar T2 nüshasında الوتر (Vitir) ve التنفل على الدابة (Binek Üzerinde Nafile Namaz) konusu *Babu Tahareti'l-Ard* babı altında ayrı bir başlık açılmadan geçmektedir. Büveyfî Muhtasar T1 nüshasında ise الوتر (Vitir) ve التنفل على الدابة konuları *Salat fi İ'tani'l-İbil* babı altında kırmızı başlıklar ile vurgulanarak verilmiştir. (Binek Üzerinde Nafile Namaz), el-Muhtasar'ın Muhtasar S ve M nüshalarında, *Babu'l-Vitr* bölümü içinde ayrı bir başlık ile vurgulanmadan geçmektedir. Ayrıca bu bablar altında başlık açılmaya müsait diğer başka konular da vardır. El-Muhtasar'daki bu konuların içerikleri aynı olmakla birlikte, konular için ayrı başlıkların açılıp açılmaması yönüyle farklılıklar vardır. Bkz ve Krş. **Büveyfî**, el-Muhtasar S, ss. 37b-38a; Muhtasar M, ss. 74-75; Muhtasar T2, 19b-20a.; Muhtasar T1, 13a.

⁸⁷⁹ el-Muhtasar'ın yukarıda verilen, **باب من سها عن سلام نافلة او فريضة** babı, Muhtasar M nüshasında aynı isimle ele alınırken, Muhtasar T1 nüshasında: **باب من سها عن سلام نافلة** şeklinde bir başlık ile ele almaktadır. (Bkz. **Büveyfî**, el-Muhtasar M, s. 76; Muhtasar T1, 14a.). El-Muhtasar T2, nüshasında ise bu bab **باب من سها عن صلاة نافلة** "*Babu men seha an salati nafilatin*" şeklinde verilerek, öteki el-Muhtasar nüshalarında geçen **باب من سها عن سلام نافلة** kelimesi yerine **باب من سها عن صلاة نافلة** kelimesi kullanılmaktadır. (Bkz. **Büveyfî**, el-Muhtasar T2, 20b). El-Muhtasar nüshalarında geçen bu babların içerikleri aşağı yukarı aynıdır. Ancak, Topkapı sarayı kütüphanesine ait nüshalarda (T1 ve T2'de), Muhtasar S ve Muhtasar M nüshalarında yer alan, **Ebu Hatim'in, Ebu'l-Velid'in kitabına atfen yaptığı yorumu** yer verilmemektedir. Bkz. Büveyfî, Muhtasar S nüshası, 38; Muhtasar M nüshası, 76 ile T1 nüshası, 14a ve T2 nüshası 20b'yi karşılaştırınız.

⁸⁸⁰ Kelimenin aslı الجنايز dir. Burada hemze (ء) yerine (ي) harfi kullanılmıştır.

⁸⁸¹ Fıtır sadakası, zekat farz olmadan önce ve orucun farz kılındığı hicret tarihinden bir buçuk yıl sonra Ramazan ayında Hz. Peygamber s.a.v'in emirleriyle gücü yeten (zengin) ve hür Müslümanlara vacib kılınan mali bir ibadettir. Bkz. A. Fikri Yavuz, **Açıklamalı-Muamelatlı İslâm İlmihali**, İstanbul 1988, 254. Şâfiî ilmihal

• باب زكاة الفطر (Fıtır Zekatı (Fıtır Sadakası).....	44b
• كتاب الصيام (KİTABU’S-SİYAM): Oruç Kitabı (Oruç Bahsi)	45b
• باب في الصيام (Oruç Hakkında).....	47b
• باب السنة في الاعتكاف (İ’tikaf ile İlgili Hükümler).....	48a
• كتاب النكاح (KİTABU’N-NİKAH): Nikah Kitabı (Nikah Bahsi)	
⁸⁸² الشغار (Şiğar Nikâhı).....	49a
• باب المضاربة (Mudarebe (Sermaye ve Emek Ortaklığı).....	54b
• باب التعريض في الخطبة ⁸⁸³ (Kocası Ölen bir bayan ile İddet Süresi İçindeyken	
Evlenmek İsteyenin İmâ Etmesi Hakkında).....	55a
• باب تزويج البكر (Bekar Kızın Evlendirilmesi Hakkında).....	59a
• باب تحريم الجمع والرضاع (Bir Nikahta Toplanmaları Haram Olanlar ve Sütten	
Doğan Haramlık Hakkında).....	59a
• باب الجمع بين الاختين (İki Kız Kardeşi Bir Nikahta Toplamanın (Haram	
Olması).....	60b
• باب النشوز ⁸⁸⁴ (Karı ve Kocanın Geçimsiz Olması Hakkında).....	63a
• باب النفقة (Nafaka).....	65b
• باب الايلا (Îlâ) ⁸⁸⁵	67b
• باب الظهار (Zihâr) ⁸⁸⁶	70b
• باب اللعان (Liân) ⁸⁸⁷	73b

kitaplarında Fıtır sadakası Zekat bölümü içinde “Fıtır Zekatı” olarak değerlendirilmiş ve farz olduğuna yer verilmiştir. Bkz. Güneç, **Büyük Şâfiî İlmihali**, ss. 242-244.

⁸⁸² **كتاب النكاح** (Kitabu’n-Nikâh) kelimesinin alt başlığı olarak **الشغار** (eş-Şiğar) kelimesi açıklanmaktadır. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, 49a.

Şiğar Nikahı: Cahiliye döneminde iki erkeğin- kızları veya kız kardeşleri gibi- velayetleri altında bulunan kadınları karşılıklı olarak mehirsiz alıp vermek suretiyle yapılan nikah akdidir. Bkz. Hasan Güleç, **Şiğâr**” md., DİA, “XXXIX, 142.

⁸⁸³ Bkz. Bakara Suresi/ 235.

⁸⁸⁴ **Nüşûz**: Kadının Kocasına buğz etmesi ve asi olması; kocanın eşine eza, cefa ve zulmetmesi anlamına gelir. Yüce Allah c.c., (Nisa Suresi 19,24 ve 34 ayetlerde) eşlerin birbirlerinin haklarına riayet etmelerini ve iyi geçinmelerini tavsiye etmektedir. Bkz. Nisa Suresi 19, 24 ve 34 ayetler. Bkz. İsmail Karagöz (Editör), **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, ss. 532-533.

⁸⁸⁵ **Îlâ**: Erkeğin hanımına dört ay veya daha fazla süre yaklaşmayacağına dair yemin etmesi veya da yaklaşmamasını bir ibadete veya yükümlülüğe şart kılması (ör: yaklaşırsam haccedeyim vb.) anlamına gelen bir fıkıh terimidir. Bkz. Karagöz, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, 715.

⁸⁸⁶ **Zihâr**: Erkeğin eşine, onu kendisine haram kılmak maksadıyla “sen bana anamın sırtı gibisin” demesidir. Bkz. Karagöz, **a.g.e**, 715.

⁸⁸⁷ **Liân**: Karısının zina ettiğini veya çocuğunun kendisine ait olmadığını iddia eden ve bu iddiasını gerektiği şekilde ispat edemeyen koca ile karısının, mahkeme huzurunda özel bir şekilde yemin ve lânetleşmeleri üzerine hakim tarafından evliliklerine son verilmesini ifade eden bir fıkıh terimidir. Bkz. Karagöz, **a.g.e**, 397.

• باب الطلاق (Talak Hakkında).....	77a
• باب طلاق (Talak Hakkında).....	78b
• باب في العدة والحيض (İddet ve Hayız Hakkında).....	80a
• باب الرجعة (Ric'i Talak).....	85a
• باب الاستبراء ⁸⁸⁸ İstibrâ ⁸⁸⁹ (Cariyenin Rahminin Temizliği Hakkında) ⁸⁹⁰	87b
• كتاب الحج (KİTABU'L-HACC): Hacc Kitabı (Hacc Bahsi).....	89b
• باب الاجارة على الحج (Başkasının Yerine Hacc ibadetini Yapmak Hakkında Bab (Bedel Hacc).....	91b
• باب مختصر مختصر الحج (Babu Muhtasarı Muhtasari'l-Hac) (eş-Şâfiî'nin el-Üm'de Yer Alan Kitabı Muhtasari'l-Hacci's-Sağır Bölümünün İhtisarı) ⁸⁹¹	93a
• كتاب البيوع (KİTABU'L-BUYU): Alış-Veriş Kitabı (Alış-Veriş Bahsi).....	95b
• باب بيع حبل الحبله (Babu Bey'i Hebli'l-Hebele): Henüz Doğmamış Hayvanın Yavrusunu Satmak Hakkında.....	96b
• باب الصرف Sarf ⁸⁹² (Parayı Bozma Hakkında).....	97a
• باب السلف (Selem).....	97b
• كتاب الرهن (KİTABU'R-REHN): Rehin Kitabı (Rehin/İpotek Bahsi).....	101a
• باب اخر من الرهن (Rehin Konusunda Başka Bir Bab.....	104b
• باب الوديعة Vedia (Emanet)	107a
• باب الشركة ⁸⁹³ (Şirket).....	108b

⁸⁸⁸ الاستبراء kelimesinin sonunda yer alan hemze (ء) yazılmamıştır.

⁸⁸⁹ Fukaha istibrayı, benzer anlamda “İstibrâi Bevl” ile “İstibrâi Rahm” olmak üzere iki şekilde ele almıştır. Bkz. Komisyon, **Mevsuatu Cemâl Abdunnasr fi'l-Fikhi'l-İslâmî**, Kahire 1390 h., V, 182. Fakat, el-Muhtasar'ın bu babı ise İstibrâi Rahm daha doğrusu, onun bir alt kümesi olarak “İstibrâu'l-Eme” hakkındadır. **İstibrâu'l-Eme**: Cariye'nin rahminde çocuk olup olmadığını anlaması için bir süre beklemesi, kendisini satın alan efendisi ile cinsel ilişkiye girmemesi anlamındadır. Fasid akid ile cinsel ilişkide bulunulan kadının da istibrada bulunması gerekir. Diğer hallerde iddet gerekir. Bkz. Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 262.

⁸⁹⁰ Bkz. **Mevsuatu Cemâl Abdunnasr fi'l-Fikhi'l-İslâmî**, V, 182.

⁸⁹¹ Araştırmamız sonucunda Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Koleksiyonu nüshası (Muhtasar S) ve Kahire nüshasında (Muhtasar M) geçen bu bölümün el-Üm'de geçen Kitabı Muhtasari'l-Hacci's-Sağır bölümünün neredeyse aynısı olduğunu tesbit ettik. Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, Tahkik: Rıfat Fevzi el-Muttalibi, **Kitabu Muhtasari'l-Hacci's-Sağır**, III, ss. 572-575. Ancak, Muhtasar S'nin yakın bir kopyası olan Muhtasar M nüshasında, bu bölümün **باب مختصر الحج** şeklinde ibarelerinden birinin hazfedilerek verildiğine ulaştık. Muhtasar M nüshasında, muhtemelen bu ayrıntıya ulaşamadığından Muhtasar ibarelerinin sadece birisi başlıkta yazılmıştır. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar M, 193. Muhtasar T2 nüshasında ise bu bölüm içerik aynı olmak üzere, **باب حصر الحج** (Hacca özgü konular) şeklinde farklı bir başlıkla ele alınmaktadır. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T2, 37a.

⁸⁹² **Sarf**: Altın, gümüş veya nakit paraların kendi cinsleriyle veya diğer para cinsleriyle değişimini ifade eden bir fıkıh kavramıdır. Bkz. Karagöz, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, 579.

⁸⁹³ Şirket konusu الشركة şeklinde ش harfinin fethasıyla gelmektedir. Bkz. Muhammed Revvas Kal'aci, **el-Mevsuati'l-Fikhiyye**, II, (Daru'n-Nefais) Beyrut 2000, II, 1137.

• باب القراض (Ödünç).....	109b
• باب الغصب (Gasp).....	111b
• باب التفليس (İflas).....	114a
• باب بلوغ الرشد (Rüşte Erme Hakkında).....	117a
• باب الشفعة (Şuf'a).....	118a
• باب الصلح (Sulh).....	118a
• اختلاف العراقيين ⁸⁹⁴ و جواب الشافعى فيه (<i>İhtilâfu'l- 'irâkiyeyn ve Cevâbu'ş-Şâfiî fih</i>): İki Iraklının (İbn Ebi Leyle ve Ebu Hanife) İhtilafı ve eş-Şâfiî'nin Bunlara Cevabı.....	118b
• باب الرد بالعيوب ⁸⁹⁵ (Kusurlu Malın İadesi).....	118b
• باب الاحباس ⁸⁹⁶ (Vakıflar Hakkında Bab).....	122b
• باب الاجارات ⁸⁹⁷ (Kira).....	125a
• باب اخرفي الاجارات (Kira'ya Dair Başka Bir Bab).....	126a
• باب المساقاة Musakât (Arazi Sahibi İle Ücretle Tutulan İşçinin Sulama ve Bakım Karşılığında Üründen Pay Alacağı İle Yapılan Sözleşme) Hakkında	128a
• باب قسم الفي Fey' (Savaşsız Elde Edilen Gelirler)'in Taksimi Hakkında.....	129a
• باب مالم يوجف عليه بخيل ولاركاب ⁸⁹⁸ (Savaşsız Elde Edilen Gelirlerin Taksimi Hakkında).....	130a
• باب السلب في المبارزة ⁸⁹⁹ (Savaş Öncesi Meydan Vuruşmasında (Düello) Ölen Kişilerin Üzerinde Bulunan Eşyaların Alınması Hakkında).....	132a

⁸⁹⁴ Yukarıdaki bab başlığında العراقيين kelimesindeki ikinci (ي) yazılmamıştır. Yukarıdaki başlıkta öteki başlıklardan farklı olarak, “باب” kelimesinin geçmediği görülmektedir.

Nevevî, bazılarınca *İrakiyyin* şeklinde çoğul olarak verilen Şâfiî'nin el-Üm isimli eserindeki aynı isimli bölümde geçen, *iraklılar* kelimesinin *İrakiyeyn* olması gerektiğini kaydetmektedir. Bkz. Bilal Aybakan, DİA, “Şâfiî”, md, XXXVIII, 230.

⁸⁹⁵ Bu bab altında *Mesâil'u Şettâ (Dağınık Meseleler)* kabilinden meseleler vardır; *el-Meseletu fi'l- Yemin, el-Meseletu fi'l-Buyu'* gibi.

⁸⁹⁶ Bu bölüm Büveyfî, **Muhtasar T2** nüshasında 133b'de yer almaktadır.

⁸⁹⁷ Bu bab içerisinde (125b), sayfa kenarında uzunca bir *haşiye* yazılmıştır. Bu *haşiye* muhtemelen istinsah dönemine aittir. Çünkü *haşiyenin* içinde hicri VII. yy. yaşamış olan Şafii alimi **Raffî**'den sözedilmektedir. Bkz. **Büveyfî**, **Muhtasar S, 125a.**

⁸⁹⁸ Bu babta, Savaşsız elde edilen gelirler ("fey") için, savaş yapılmadan, yani atlar ve develerle hücum edilmeden bu sonuca ulaşıldığını ihtiva eden **Haşr-6** ile fethedilen şehir halkından alınan "fey" in, Allah'ın Peygamberinin, O'na yakınlığı olanların, yetimlerin, yolcuların ve fakirlerin olduğunu bildiren **Haşr -7** ayetine değinilmiştir. **Fey'**: Harac, cizye, ticaret vergileri, müsaleha bedelleri gibi gayri Müslimlerden savaş etmeksizin alınan mallardır. Savaş yoluyla alınan mala “**ganimet**” denir. Bkz. Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 143.

⁸⁹⁹ المبارزة (**Mübareze**): Birbirinin dengi sayılacak iki savaşçının meydana atılarak birbirleriyle teke tek vuruşmaları anlamındadır. Bkz. Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 407; السلب (**Seleb**): Öldürülen bir

• باب يسهم للفارس (Süvariye Verilen Pay Hakkında).....	132b
• باب فرض الصدقة⁹⁰⁰ Farz Sadakalar (Zekât Sınıfları Hakkında).....	132b
• باب الجزية (Cizye).....	133b
• باب الديات (Diyetler).....	137a
• باب دية الجنين (Ceninin Diyeti).....	143a
• باب القسامة (Kasame).....	146a
• باب ما جاء في المرتد (Mürted Hakkında Gelen (Hükümler)	148a
• باب ماجاء في الساحر (Sihirbaz Hakkında Gelen (Hükümler)	148b
• باب الایمان والندور⁹⁰¹ (Yeminler ve Adaklar).....	149a
• باب السنة في الضحايا⁹⁰² (Kurban İle İlgili Hükümler).....	151b
• باب السنة في العقیقة⁹⁰³ (Akika ile İlgili Hükümler).....	152b
• باب السنة في الصيد⁹⁰⁴ (Av ile İlgili Hükümler)	153a
• باب في الصيد و الذبايح (Hayvanların Avlanması ve Kesilmesi Hakkında)	153b
• كتاب السير⁹⁰⁵ (KİTABU’S-SİYER): Siyer Kitabı(Devletler Hukuku Bahsi)..	154a
• باب في الجهاد و غيره⁹⁰⁶ (Cihad ve Benzeri Konular).....	157b

kimsenin üzerindeki elbise ve çıkan eşyalar (soyka) anlamındadır. Bkz. Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, ss. 500-501.

⁹⁰⁰ *Fardu’s-Sadaka* bölümünde kendilerine zekat verilen sınıflar ile ilgili hususlara değinilmektedir. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, ss. 132b-133b; Muhtasar M, ss. 281-283; Muhtasar T2, ss. 106b-107b; Muhtasar T1, ss. 21b-22a.

⁹⁰¹ “**Eyman**”, “yemin” kelimesinin, “**Nuzûr**” ise “**Nezr**” kelimesinin çoğuludur. Nezir, bir işin olması için vacib olmayan bir şeyi kendisine vacip kılmak şeklinde tanımlanmıştır, ki buna dilimizde “**Adak**” da denir. Bkz. Ahmed Davudoğlu, **Selamet Yolları (Bulûğu’l-Meram Tercümesi ve Şerhi)**, İstanbul ty., IV, ss. 212-213.

⁹⁰² Bu ve benzeri meseleler daha çok Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in uygulamaları ile sabit olduğundan müellif “**hüküm**” kelimesi yerine **السنة** (sünnet) kelimesini tercih etmiş olmalıdır.

⁹⁰³ Bu ve benzeri meseleler daha çok Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in uygulamaları ile sabit olduğundan müellif “**hüküm**” kelimesi yerine **السنة** (sünnet) kelimesini tercih etmiş olmalıdır.

⁹⁰⁴ “**Sayd**” kelimesi mastar bir kelime olup, avlanma anlamına geldiği gibi, avlanan av anlamına da gelir. “**Zebâih**” kelimesi ise “**Zebiha**” kelimesinin çoğuludur. Zebiha, kesilmek şanından olan hayvandır. Haneî ulemasından Zeylaî ve el-Mavsilî (el-İhtiyar’ın müellifi)’ye göre zebiha, kesilen hayvan demektir. Bkz. Davudoğlu, **Selamet Yolları**, IV, 174.

Yukarıda geçen Av ve kurban ile ilgili bab ve diğer benzeri meseleler daha çok Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in uygulamaları ile sabit olduğundan, müellif bab başlıklarında, “hüküm” kelimesi yerine السنة (sünnet) kelimesini tercih etmiş olmalıdır.

⁹⁰⁵ *Kitabu’s-Siyer* bölümü, Topkapı sarayı kütüphanesi 1079 nüshasında *Kitabu Siyeril Evzâi* başlığı ile verilmektedir. Bu bölümde **Evzâi**, **Ebu Hanife**, **Ebu Yusuf**, **İmam Şâfiî** ve **Ebu Yakub el-Büveytî**’nin Devletler hukuku meselelerindeki görüşlerine yer verilmektedir. Bu bölümde İmam Şâfiî’nin kendisine ait görüşlerine ve kimi zaman Ebu Hanife’ye, kimi zaman da Evzâi’nin görüşlerine katıldığını ifade eden tercihlerine yer verilmektedir. El-Muhtasar’ın Muhtasar T2 nüshasında bir yerde Ebu Muhammed’in de görüşüne rastladık. Bu babda Büveytî’de kimi meselelerde görüşlerini ileri sürmektedir. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, 154a-157b; Muhtasar M, ss. 331-338; Muhtasar T2, ss. 148b-151b; Muhtasar T1, ss. 105a-106b.

- **باب قتال أهل البغي** Baġî Ehli (İsyân Edip Başkaldıranlar) İle Savaş Hakkında⁹⁰⁷ 159a
- **باب الاحكام**⁹⁰⁸ (Hükümler Hakkında).....160a
- **باب الدعوى والبيّنات** (Dava ve Deliller Hakkında) 161b
- **باب الشهادات**⁹⁰⁹ (Şahitlikler Hakkında).....164a
- **باب في الرسالة**⁹¹⁰ (İmam Şâfiî'nin **Er-Risale** İsimli Usul Eseri Hakkında).....169b
- **باب صفة نهي النبي صلى الله عليه و سلم**⁹¹¹ (Hz. Peygamber (s.a.v)'in Yasaklama Şekilleri (Nehyetmesinin şekilleri, kullandığı ibareler) Hakkında.....173b
- **باب من اختلاف الحديث**⁹¹² (Muhtelifu'l-Hadis Hakkında).....174b
- **باب الوضع على مالك**⁹¹³ (İmam Mâlik'e Cevaplar).....177b
- **باب المكاتب** Mükâteb (Anlaşmalı Kölelik)⁹¹⁴ 185b
- **باب القرعة** (Kur'â Hakkında).....186b
- **باب السبق والرمي**⁹¹⁵ (Yarışma ve Ok Atma) 188b
- **باب الولا**⁹¹⁶ Velâ (Kölenin Azad Edilmesiyle Efendisine Terettüb Eden Haklar Hakkında).....189b
- **باب المدبر** Müdebber Kölelik (Azad Olması Efendisinin Ölümüne Bağlanmış Bulunan Köle) Hakkında.....190a

⁹⁰⁶ **Cihad**, meşakkate ulaşmak manasına gelen bir mastar kelimedir. Fıkıhta, Kafir veya asilerle çarpışmak için gücünü, kuvvetini sarfetmek anlamına gelir. Cihad'a siyer veya megazi adlarını verenler de vardır. Bkz. Ahmed Davudoğlu, **Selamet Yolları**, IV, 88.

⁹⁰⁷ Bu bab içerisinde ayrıca *Kitau't-Tarik*'e de değinilmektedir. bkz. **159b**.

⁹⁰⁸ Bu babda **Mesail-i Şetta** (Dağınık Meseleler) kabilinden hükümler ele alınmıştır.

⁹⁰⁹ Şehadât; “**Şehadet**” kelimesinin çoğulu olup bir yerde hazır bulunmak anlamına gelir. Hukuk terimi olarak, şahitlerin hazır bulunup gördükleri bir şeyi haber vermeleridir. Şehadet'in genelde çoğul olarak zikredilmesi, şahitlik çeşitlerinin kastedilmesi sebebiyledir. Bkz. Ahmed Davudoğlu, **Selamet Yolları (Bulûğu'l-Meram Tercümesi ve Şerhi)**, İstanbul ty., IV, 268.

⁹¹⁰ Er-Risâle, İmam Şâfiî'ye ait olup, Usul-u Fıkh'a dair elimize ulaşan ilk kitap olarak bilinmektedir. Örneğin bkz. **Er-Risâle** (İslâm Hukukunun Kaynakları), Çev: Abdulkadir Şener-İbrâhim Çalışkan, TDV. Yayınları, Ankara 2007, Önsöze bkz.

⁹¹¹ *Sıfatu Nehyi'n-Nebi* babı, Muhtasar T1, **106b**'de farklı bir başlık ile verilmiş olsa da, el-Muhtasar'ın diğer nüshalarında aynı isimle geçmektedir. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T2, **151b**; Muhtasar M, s. 377.

⁹¹² Muhtasar M (bkz. s. 379), Muhtasar S (bkz. **174b**), Muhtasar T2 (bkz. **137a**) ve Muhtasar T1 (bkz. **97b**) nüshalarında *Min ihtilafu'l-Hadis* cümlesinin başında “باب” (bab) kelimesi geçmez.

⁹¹³ Yukarıdaki bab, Muhtasar S nüshası (bkz. **177b**) ile Muhtasar M nüshasında (bkz. s. 387), *el-Vad'* ‘ala Mâlik başlığıyla, Muhtasar T1'de, *İhtilafu's-Şâfiî ve Mâlik* (Bkz. **71b**) başlığıyla, Muhtasar T2'de ise (bkz. **125b**), *İhtilafu Mâlik* başlığıyla geçmektedir.

⁹¹⁴ Kölenin efendisi ile hür olmak için yaptığı anlaşma ile ilgili Hükümler hakkındadır. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, **185b**.

⁹¹⁵ El-Muhtasar'ın yukarıdaki bab başlığının bir kısmı zarar görmüş olması nedeniyle, tam olarak okunamamaktadır. Ancak içeriğini ve öteki nüshaları göz önüne alınca tahribat görmüş olan yerin “Babu's-Sebq ve'r-Remy” olduğunu anlamaktayız. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, **188b**; Muhtasar M, 413.

⁹¹⁶ Burada **الولا** kelimesinin sonundaki hemze yazılmamıştır.

2- Mısır/Kahire El Yazma Nüshası (“Muhtasar M”)

El-Muhtasar’ın Mısır’dan temin ettiğimiz Kahire nüshası, sistematik ve içerik olarak, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla bölümü el yazma nüshası ile neredeyse aynıdır. Bu sebeple Süleymaniye/Murad Molla nüshası için yukarıda düzenlediğimiz sistematik yapı ve içerik sıralamasını Kahire nüshası için ayrıca düzenleme gereği duymadık. Ancak tesbit ettiğimiz ufak bazı farklılıklara temas etmeyi de ihmal etmedik.

Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla bölümü nüshasının (Muhtasar S) yakın kopyası olan Kahire nüshasının (Muhtasar M), Süleymaniye nüshasından sistematik olarak ayrılan en bariz yönü, Kahire nüshasının ön kısımlarında bulunan, istinsah edildiği dönemde düzenlenmiş olduğunu düşündüğümüz ve sadece Kahire nüshasında karşılaştığımız, el-Muhtasar’ın “**Fihrist (İçindekiler)**” bölümüdür. Süleymaniye/Murad Molla nüshası için bizim düzenlediğimiz “fihrist” ile Kahire nüshasının ön kısmında yer alan “fihrist”in neredeyse aynı olduğu görülmektedir. Araştırmamızda gördüğümüz ufak bir fark şudur;

Kahire nüshası fihrist bölümünde *Tekbiretu’l-İhram ve’s-Sehv* babından sonra *Kadatu’l-Fevait* başlığı yer almakla birlikte, bu başlığın yer aldığı sayfada ise *Kadav’l-Fevâit* başlığı ayrı bir bab başlığı ile değil de *Tekbiretu’l-İhram ve’s-Sehv* başlığı altında, sayfa kenarına yazılmıştır. Süleymaniye/Murad Molla nüshası içerisinde *Kadatu’l-Fevait* konusu geçse de, bunun için sayfa kenarında da olsa ayrı bir başlık açılmamıştır.⁹¹⁷ Yine içerikleri aynı olmak üzere, Süleymaniye/Murad Molla nüshasında “*Babu Muhtasaru Muhtasari’l-Hac*” bölümü, Kahire nüshasında “*Babu Muhtasari’l-Hac*” şeklinde bir başlık ile ele alınmaktadır.⁹¹⁸

3- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (1078) Numarada Kayıtlı el-Muhtasar El Yazma Nüshası (“Muhtasar T1”)

Topkapı sarayı kütüphanesi 1078 numaraya kayıtlı el-Muhtasar el yazması nüshada, ilk bakışta dikkatimizi çeken husus, babların dizilişinin Süleymaniye/Murad Molla (no: 1189) ve Kahire (no: 208) nüshalarındaki düzende olmaması, bab başlıklarının başında yer alan “bab” kelimesinin, birçok başlıkta yer almamasıdır.

Bu nüshada (Muhtasar T1), bab isimleri ve konuyla ilgili bazı önemli kavramlar, kırmızı yazı ile ifade edildiği için biz de, orijinaline uygun olarak, aynı şekilde kırmızı yazı ile yansıtmaya çalıştık.

Topkapı sarayı kütüphanesi (1078) numaraya kayıtlı el-Muhtasar nüshasının aşağıda sistematüğını sıralarken, önünde “باب” kelimesi bulunan başlıkları, maddeler halinde siyah

⁹¹⁷ Büveytî, Muhtasar S, 32a ile Muhtasar M, fihrist’e ve 63. Sayfayı karşılaştırmız.

⁹¹⁸ Büveytî, Muhtasar S, 93a; Muhtasar M, 193.

noktalar (●) şeklinde vurguladık, (-) işareti ile sıraladığımız konular ise bab başlıklar altında kırmızı yazılar ile vurgulanan öteki konuları göstermektedir. Kırmızı yazı ile vurgulanan bu konuların büyük kısmı, öteki el-Muhtasar nüshalarında “Bab” başlığı olarak geçmektedir.

Topkapı sarayı kütüphanesi (1078) numaraya kayıtlı el-Muhtasar el yazması nüshası (Muhtasar T1) sistematik ve içerik olarak şöyledir:

- ⁹¹⁹ ابو محمد هو الربيع و ابو يعقوب هو البويطى Ebu Muhammed (yani er-Rebi') ve Ebu Ya'kub (yani el-Bûveytî).....1a
- بسم الله الرحمن الرحيم رب يسر يا كريم و صلى الله على سيدنا محمد و اله و سلم (Besmele, Kısa Bir Dua ve Salavat).....1b
- باب المضمة والاستنشاق والمسح بالراس⁹²⁰ والخمار Mazmaza (Ağzı Çalkalamak), İstinşak (Burna Su Vermek), Baş Meshetme ve Başörtüsü Hakkındaki Hükümler İle İlgili Bab.....1b
- الاغتسال من الجنابة (Boy Abdesti İle İlgili Hükümler Hakkında).....2a
- مس الذكر Erkeğin Cinsel Organına Temasının (Abdesti Bozup Bozmadığı) Hakkında 2a
- المسح على الخفين (Mest Üzerine Mesh Etme).....2a
- التيمم (Teyemmüm).....2b
- الصعيد ما هو (Teyemmüm ile İlgili Ayette Geçen “Sa’îd” Kelimesinin Ne Anlama Geldiği Hakkında).....3a
- طهارة الماء⁹²¹ (Suyun Temizliği).....3b
- باب ما ينقض الوضوء سوا الغائط والبول (Küçük ve Büyük İhtiyacı Gidermek Dışında Abdesti Bozan Şeyler).....3b
- الاستنجا⁹²² (İstincâ).....3b
- مسح الرأس⁹²³ (Başın Mesh Edilmesi).....4a

⁹¹⁹el-Muhtasar’ın girişinde yer alan ابو محمد هو الربيع و ابو يعقوب هو البويطى ibaresinde, neden Rebi’ b. Süleyman el-Murâdî ile Ebu Yakub el-Bûveytî’nin isimlerinin yan yana verildiği açıklanmamıştır. Ancak biz bu ibarenin insanlara ya, el-Muhtasar içinde sıkça isimleri geçen, “Ebu Muhammed” ve “Ebu Yakub” isimlerinden kimlerin kastedilmiş olduğunu açıklamak için yazıldığını veya da, aynı zamanda “Ebu Muhammed (er-Rebi’)” tarafından rivayet edilmiş olan el-Muhtasar’ın, ikisine ait olduğunu kastetmek için yazılmış olabileceğini düşünüyoruz. İbare için bkz. **Bûveytî**, Muhtasar T1, 1a.; ayrıca, el-Muhtasar’ın Rebi’ b. Süleyman el-Murâdî tarafından da, İmam Şâfiî’den rivayet edildiği hakkında bkz. **Bûveytî**, Muhtasar S, 1a.; ayrıca bkz. İbn Salah, **Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, II, 684.

⁹²⁰ الرأس kelimesinin orta kısmında yer alan (ا) harfindeki (ء) yazılmamıştır. Bu kelime Murad Molla nüshasında da, aynı şekilde yazılmıştır. Bkz. **Bûveytî**, Muhtasar S, 2a.

⁹²¹ Burada Hemze (ء) yazılmamıştır. Gerçekte ibare الماء şeklindedir.

⁹²² Burada Hemze (ء) yazılmamıştır. Gerçekte ibare الاستنجا şeklindedir.

⁹²³ الرأس kelimesinin orta kısmında yer alan (ا) harfindeki (ء) yazılmamıştır.

- التيمم كيف هو (Teyemmümün Nasıl Yapılacağı).....	4a
- غسل الجمعة (Cuma Guslü).....	4b
- الصلاة ⁹²⁴ (Namaz).....	6a
- الاذان (Ezân).....	6a
- الاقامة ⁹²⁵ (Kâmet).....	6b
• باب امامة النساء وما عليهن في الاذان والاقامة (Bayanların İmameti ve Ezan ile	
Kamette Kendileriyle İlgili Hükümler Babı).....	7a
- رفع اليدين (Namazda) Ellerin Kaldırılması.....	7a
- قول المصلى عند الاحرام ⁹²⁶ (İftitah Tekbirinden Sonra Namaz Kılanın	
Okuyacakları Hakkında).....	7a
- الجهر ببسم الله الرحمن الرحيم (Besmeleyi Sesli Okuma).....	7a
- القراءة في الصبح وغيرها ⁹²⁷ (Sabah Namazı ve Diğer Namazlarda	
Kıraatın Keyfiyeti Hakkında).....	7b
• باب في التامين و قول سمع الله لمن حمده (“Amin” ve “Semi’allahu Limen	
Hamideh” Sözleri Hakkında Bab).....	7b
• باب الجلوس في الصلاة (Namazda Oturma Hakkında Bab).....	8a
- تشهد والتشهد Teşehhüd (Namazda Tahiyatın Okunuşu).....	8a
- السترة للمصلي (Namaz Kılanın Sütresi).....	8b
- الجمعة (Cumâ).....	8b
- واقامة الجمعة (Cuma Namazının Kılınması Hakkında).....	8b
- العيدین İki Bayram (Ramazan ve Kurban Bayramı Namazları).....	9a
- غسل الجمعة والعيدین (Cuma ve İki Bayram Guslü ⁹²⁸).....	9a
- الخسوف Ay Tutulması (Namazı).....	9b
- صلاة الخوف (Korku Namazı).....	9b

⁹²⁴ Bu bölümde, Namazın vakitleri vb. kavramlar açıklanmaktadır. Açıklamalarda, önemine göre kelimelerin bir kısmı kırmızı yazıyla vurgulanmıştır. Örneğin “Vaktu’s-Salat” kelimesinin “Vakt” kelimesi kırmızı ile ifade edilmiştir. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T1, 6a.

⁹²⁵ الاقامة kelimesinin sonundaki (ة) harfinin noktaları burada yazılmamıştır.

⁹²⁶ Muhtasar S ve Muhtasar M’de iftitah tekbirinden sonra “sübhanke” ve “veccehtu” dualarının beraber okunduğu sıralanırken; Muhtasar T1 ve T2’de sübhanke zikredilmeden “veccehtu” duası zikredilmektedir. **Büveyfî**, Muhtasar S, 13a ve Muhtasar M, 25. sayfa ile Muhtasar T1, 7a ve Muhtasar T2, 10a.’yı karşılaştırınız.

⁹²⁷ Muhtasar M ile Muhtasar S’de, yukarıdaki babda geçen “es-Subh” kelimesinden önce “Salat” kelimesi geçmektedir: الصلاة في الصبح وغيرها. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar M, s. 28.; Muhtasar S, 14b.

⁹²⁸ Şafî düşüncesinde Gusül, niyetle birlikte suyun bütün beden üzerine akmasıdır. Bkz. Komisyon, **Mevsu’ati’l-Fıkhi’l-İslâmi**, (“İğtisal” md), Kahire 1986, XVII, 89.

- الاستسقاء ⁹²⁹ (Yağmur Duası Namazı).....	10a
• باب ما يجرى ⁹³⁰ الرجل والمرأة الصلاة فيه (Erkek ve Bayan İçin Namazda Asgari Gerekli Şeyler Hakkında) ⁹³¹	10a
- السهو في الصلاة (Namazda Sehv).....	10a
- تكبيرة الاحرم والسهو (İftitah Tekbiri ve Sehv).....	10b
- تقصير المسافرين Yolcunun (Namazı) Kısaltması.....	10b
- استقبال القبلة (Kibleye Yönelmek).....	11a
- الاغتسال من الحيض (Hayızdan Yıkanmak).....	12a
• ⁹³² باب الرجل سبقه الامام ببعض الصلاة İmamın Namazının Bir Kısımına Yetişemeyen (Mesbûk) Kişi Hakkında.....	12a
- ويجمع بين الصلاتين (Yolcuyken) İki Namazın Cem‘ Edilmesi (Birleştirilerek Kılınması).....	12a
- الامام يحدث (İmamın Abdestinin Bozulması).....	12a
• باب الصلاة في اعطان الابل (Develerin Salıverildiği (ağıl, ahır vb.) Yerde Namaz).....	13a
- طهارة الارض (Yerin Temizliği).....	13a
- الوتر (Vitr).....	13a
- التفل ⁹³³ على الدابة (Binek Üzerinde Nafile Namaz ⁹³⁴).....	13a
• باب في تسليم الامام ومن خلفه İmamın ve Arkasındakilerin (Cemaatin) Selam Vermesi Hakkında.....	13b

⁹²⁹ الاستسقاء kelimesinin sonundaki Hemze (ة) yazılmamıştır.

⁹³⁰ Yukarıdaki babda يجرى kelimesi sehven يجرى şeklinde verilmiştir. El-Muhtasar’ın en eski nüshası ile en okunaklı ve yeni tarihli nüshasında yukarıdaki bab; باب ما يجوز للمرأة في الصلاة و الرجل başlığıyla ele alınmaktadır. Bkz. Büveyfî, Muhtasar M, s. 61-62; Büveyfî, Muhtasar S, ss. 31a-31b. El-Muhtasar T1’de ise yukarıdaki bab, باب ما يجزي المرأة فيه و الرجل şeklinde geçmektedir. Bkz. Büveyfî, Muhtasar T2, 14b.

⁹³¹ Yukarıdaki bab, erkek ve bayan için namazda asgari gerekli şeyler hakkındaki bilgiler yanında, namazda bazı durumların caiz olup olmamasıyla ilgili bilgileri de ele alır. Bkz. Büveyfî, Muhtasar T1, 10a.

⁹³² Yukarıda incelediğimiz Muhtasar T1 nüshasının 14a sayfasında yukarıdaki bab ile aynı isimde bir bab daha vardır, ancak başlık aynı olsa da içerikler birbirinden farklıdır. Bkz. Büveyfî, Muhtasar T1, 12a. ve 14a. Ayrıca bu bab, Muhtasar S’de: باب الرجل سبقه الامام ببعض الصلاة şeklinde, Muhtasar T2’de ise باب الرجل يسبقه الامام ببعض الصلاة şeklindeki başlıklarla ele alınmaktadır. Bkz. Büveyfî, Muhtasar S, 38b; Büveyfî, Muhtasar T2, 20b.

⁹³³ Yukarıda التفل ibaresindeki “ن” (nun) harfinin noktası sehven konmamış olduğundan kelime التفل “Et Teflu” şeklinde yazılmıştır. Kelimenin aslı, التنفّل (et-Teneffulu) şeklindedir.

⁹³⁴ Binek üzerinde nafile namaz babı, Muhtasar S ve Muhtasar M’de, Babu’l-Vitr bölümünde, konu içerisinde ayrı bir başlık verilmeden geçmektedir. Muhtasar T2’de de esasen vitir konusundan sonra gelmektedir, ancak T2 nüshası vitir konusunu da ayrı bir başlık vermeden Taharetu’l-Ard bölümü içinde kaydetmektedir. Buna göre Büveyfî, Muhtasar T2’de et-Teneffulu ale’Dabbe bölümü Babu Taharetu’l-Ard başlığının altında kaydedilmektedir. Ancak tüm nüshalardaki konular aynıdır. Bkz. ve Krş. Büveyfî, Muhtasar S, ss. 37b-38a; Muhtasar M, ss. 74-75; Muhtasar T2, 19b-20a.

- ⁹³⁵ **باب الرجل سبقه الإمام ببعض الصلاة** İmamın Namazının Bir Kısımına Yetişemeyen (Mesbûk) Kişi Hakkında.....14a
 - ⁹³⁶ **نافلة** Nafile (Namazlarda) Selamı Unutan Kişi Hakkında.....14a
 - ⁹³⁷ **الرهن** Rehin (İpotek).....14a
 - ⁹³⁸ **التفليس** (İflas Hakkında).....16a
 - ⁹³⁹ **الأحارات** (Kirâ Hakkında).....17b
 - ⁹⁴⁰ **المساقاة** (Arazi Sahibi ile Ücretle Tutulan İşçinin Sulama ve Bakım Karşılığında Üründen Pay Alacağı ile Yapılan Sözleşme).....18a
 - **الأجارات** (Kirâ Hakkında).....18b
- ⁹⁴¹ **باب قسم الفي الذي اوحف عليه بالخيول والركاب** (Binek ve Atla Elde Edilen Fey'in Taksimatı Babı).....19b
 - **الايحاف** İcâf (Cihad Amacıyla At ve Deve Koşturma).....19b
 - ⁹⁴² **مالم يوجف عليه بخیل ولا ركاب** (Savaşsız Elde Edilen Gelirlerin Taksimi Hakkında).....20a

⁹³⁵ Muhtasar T1, 12a sayfasında da aynı isimde ancak içeriği farklı bir bab mevcuttur. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T1, 12a ve 14a'yı karşılaştırınız.

⁹³⁶ Yukarıda **نافلة** kelimesinin sonunda yer alması gereken (ة) harfi yazılmamıştır. Muhtasar S ve Muhtasar M, yukarıdaki babı: **باب من سها عن سلام نافلة او فريضة** şeklinde ele alırken, sadece Muhtasar T2, **باب من سها عن صلاة نافلة** şeklinde ele almaktadır. (Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, 38b; Muhtasar M, 76; Muhtasar T2, 20b.) El-Muhtasar nüshalarında verilen bu babların içerikleri aşağı yukarı aynıdır. Ancak, Muhtasar T1 ve T2 nüshalarında, Muhtasar S ve Muhtasar M nüshalarında yer alan, **Ebu Hatim'in Ebu'l-Velid/İbnu'l-Velid'in kitabına yaptığı bir yorumu** yer verilmemektedir.

⁹³⁷ El-Muhtasar'ın bu nüshasında “er-Rehn” konusu işlenirken, bu bölümde geçen ve kırmızı yazılar ile vurgulanan, **العراقيون** (el-İrakiyyûn) ve **المدنيون** (el-Medeniyyûn) ibarelerinin kullanımı dikkatimizi çekmektedir. Bu kelimeler, Mezheplerin teşekkül sürecinde, o dönemdeki algıyı bizlere göstermesi açısından önemlidir. Bu kelimelerden başka, yine aynı nüshada, Kufe Ekolü için **Ehlu'l-Irak** tabirinin de kullanıldığını görebilmekteyiz. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T1, *Aslu'l-Buyu' Min Darbeyn*, 35a.

⁹³⁸ Muhtasar T1'de yer alan iflas konusunda, “et-Teflis” kelimesinden önce, geniş çanaklı kırmızı yazı ile yazılmış bir “ن” harfine benzer işaret yer almaktadır.

Teflis: Bir şahsın iflasına hakim tarafından hükmolunmasına denir. Bkz. Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 231.

⁹³⁹ Yukarıdaki babda **اجارات** kelimesindeki ج harfinin noktası yazılmamıştır. Doğrusu **اجارات** olmalıdır. Kira ile ilgili verilen bu bab başlığı (El-İcarât), içerikleri farklı olmak üzere, aynı nüshanın (Topkapı Sarayı 1078) başka bir sayfasında (18b) ikinci bir kez geçmektedir. Kira konusu için ayrıca bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, s. 264.

⁹⁴⁰ Bu bölümde kırmızı yazı ile büyükçe yazılmış, **من هنا قول البويطي** ibaresi dikkat çekmektedir. Nüshalarda sıkça gördüğümüz bu üslub, el-Büveytî'nin muhtasarının el-Büveytî tarafından değil de, onun öğrencileri tarafından düzenlenmiş olduğu izlenimini vermektedir. Büveytî'nin fikirlerinin bu şekilde kullanımı için bkz **Büveytî**, Muhtasar T1, 18a, 39a, 58a.

⁹⁴¹ Yukarıdaki babda yer alan **اوحف** kelimesindeki (ح) harfinin noktası yazılmamıştır. Kelimenin aslı **اوحف** dir. Yukarıdaki bab Muhtasar S ve Muhtasar M'de, **باب قسم الفي** şeklinde kısa başlıkla geçmektedir. Muhtasar T2'de, **باب ما اوحف عليه بالخيول والركاب** başlığı ile verilmektedir. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, ss. 129a-130a; Muhtasar M, ss. 272-275; Muhtasar T2, ss. 103a-104a.

Fey': Harac, cizye, ticaret vergileri, müsaleha bedelleri gibi gayri Müslimlerden savaş etmeksizin alınan mallardır. Savaş yoluyla alınan mala “ganimet” denir. Bkz. Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 143.

- ⁹⁴³ السلب في المبارزه (Savaş Öncesi Meydanda Çarpışanların Öldürdüğü Kişilerin Üzerinde Bulunan Eşyaların Alınması Hakkında).....	21a
- ما يسهم للفارس (Süvariye Verilen Pay Hakkında).....	21b
- فرض الصدقة (Farz Olan Sadakalar Hakkında).....	21b
• ⁹⁴⁴ باب في الطلاق (Talâk Hakkında).....	22a
- الفدية (Hülû Konusundaki Fidyeye (Kocasının Boşaması İçin Kadının verdiği fidye) ⁹⁴⁵	22a
- الإيلا ⁹⁴⁶ Îlâ (Bir Erkeğin Hanımına Yaklaşmamaya Yemin Etmesi).....	22b
- الرهن ⁹⁴⁷ Rehin (İpotek).....	24a
- الظهار ⁹⁴⁸ (Zihâr)	25b
- اللعان ⁹⁴⁹ (Li‘ân)	27a
- الطلاق ⁹⁵⁰ (Talâk)	29a
- الجمع بين الاختين ⁹⁵¹ (Aynı Anda İki Kız Kardeş ile Evli Olmanın Yasaklılığı Hakkında).....	31a
- النشور ⁹⁵² ⁹⁵³ (Eşler Arasındaki Şiddetli Geçimsizlik Hakkında).....	32a

⁹⁴² Yukarıdaki bölüm, Muhtasar S ve Muhtasar M nüshalarında da aynı isimle geçer. Karşılaştırarak bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, **130a**; **Büveyfî**, Muhtasar M, s. 275. Yukarıdaki bölüm, Muhtasar T2’de de aynı isimle, ancak **باب ما أوجب عليه بالخيل والركاب** babı altında ele alınmaktadır. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T2, ss. **104a-106a**. Ayrıca bu babta Haşr Suresi 6-7 ayetlerde geçen taksimattan söz edilmektedir.

⁹⁴³ Yukarıdaki babda **المبارزة** kelimesinin sonunda yer alan (ة) harfinin noktaları yazılı değildir.

⁹⁴⁴ Yukarıdaki babda **الطلاق** kelimesindeki (ق) harfinin noktaları yazılmamıştır. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T1, **22a**.

⁹⁴⁵ **Hul’** için *Fidyeye, Sulh ve Mübare’e* kelimeleri de kullanılır. Bazıları aldığı mehrin tamamı karşılığında boşanırsa **hul’**, bir kısmı karşılığında olursa **sulh**, daha fazla mal karşılığında olursa **fidye**, kocası üzerindeki haklarının tamamını düşürmesi karşılığında olursa **mübare’e** terimlerinin kullanılacağını söylemişlerdir. Bkz. Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 204.

⁹⁴⁶ **Îlâ**: Erkeğin hanımına dört ay veya daha fazla süre yaklaşmayacağına dair yemin etmesi veya da yaklaşmamasını bir ibadete veya yükümlülüğe şart kılması (ör: yaklaşırsam hacc edeyim vb.) anlamına gelen bir fıkıh terimidir. Bkz. Karagöz, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, DİB., 715.

⁹⁴⁷ Bu babın içerisinde rehin ile ilgili bazı ihtilaflar ele alınmış, İmam Şafii ve İmam Mâlik’in görüşleri yansıtılmıştır. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T1, ss. **24a-25b**

⁹⁴⁸ **Zihâr**: Erkeğin eşine, onu kendisine haram kılmak maksadıyla “sen bana anamın sırtı gibisin” demesidir. Bkz. Karagöz, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, 715.

⁹⁴⁹ **Liân**: Karısının zina ettiğini veya çocuğunun kendisine ait olmadığını iddia eden ve bu iddiasını gerektiği şekilde ispat edemeyen koca ile karısının, mahkeme huzurunda özel bir şekilde yemin ve lânetleşmeleri üzerine hakim tarafından evliliklerine son verilmesini ifade eden bir fıkıh terimidir. Bkz. Karagöz, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, 397.

⁹⁵⁰ Yukarıdaki babda, Sünnete göre talak konusuna temas edilmiştir. Ayrıca bu babın **30a** sayfasında bazı satır aralarında boş kısımlar mevcuttur. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T1, ss. **29b-30a**.

⁹⁵¹ **Büveyfî**, Muhtasar S’de bu konu **باب الجمع بين الاختين** şeklinde geçmektedir. Karşılaştırarak bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, **59a** ve **60b**.

⁹⁵² **النشور** kelimesinin sonunda yer alan (ن) harfinin noktası yazılmamıştır. Kelime diğer nüshalarda **النشور** olarak geçmektedir. Örneğin Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, **63a**; **Büveyfî**, Muhtasar M, s. 126.

⁹⁵³ **Nüşûz**: Kadının kocasına buğz etmesi ve asi olması; kocanın eşine eza, cefa ve zulmetmesi anlamına gelir. Yüce Allah c.c., (Nisa Suresi 19, 24 ve 34 ayetlerde) eşlerin birbirlerinin haklarına riayet etmelerini ve iyi

- ⁹⁵⁴ الغصب (Gasp).....	33b
- ⁹⁵⁵ اصل البيوع من ضربين Alış-Veriş İki Çeşittir (Caiz Olan ve Olmayan)...	35a
- السلف (Selem).....	35a
- الوديعة Vedîâ (Emanet).....	37a
- البيوع (Alış-Veriş).....	37b
- ⁹⁵⁶ الصرف Sarf (Paranın Bozdurulması) Hakkında.....	38a
- البيوع ايضا (Alışveriş ile İlgili Başka Bir Mesele).....	38b
- ⁹⁵⁷ الشركة (Şirket-Ortaklık).....	38b
- ⁹⁵⁸ القراض (Ödünç).....	39a
- الجزية (Cizye).....	40a
- ⁹⁵⁹ الديات (Diyet Hakkında).....	42a
• ⁹⁶⁰ باب قتل العمد (Kasten Adam Öldürme).....	42a
- ⁹⁶¹ اصل الدية Diyet'in Aslı (Diyet ve Çeşitleri Hakkında).....	45a
- القسامة (Kasâme).....	46b

geçinmelerini tavsiye etmektedir. Bkz. Nisa Suresi, 19, 24 ve 34 ayetler. Bkz. Karagöz, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, ss. 532-533.

⁹⁵⁴ Yukarıda “ غ ” harfinin noktasının sehven “ص” harfinin üzerine konması sebebiyle kelime الغضب şeklinde yazılmışsa da, konusundan da anlaşıldığı gibi, gerçekte bu kelime الغصب’tır. Ayrıca bkz. **Büveyfî**, Muhtasar M, s. 233.

⁹⁵⁵ اصل البيوع من ضربين bölümünde (قال اهل العراق : *Qale Ehl el-Irâq*) tabiri kullanılarak, Ehl-i Irak’ın, görmeden satın alınan hazır olan bir eşyanın, görüldükten sonra alınıp alınmamasındaki muhayyerliği içeren, görüşlerine temas edilmiştir. El-Muhtasar’ın o dönemde, *Ehl-i Irak* tabirinin kullanıldığına şahitlik etmesi dikkat çekicidir. Yukarıdaki konu (اصل البيوع من ضربين), Muhtasar S ve Muhtasar M’de, **Kitabu’l-Buyu’** başlığı altında ele alınmaktadır. Ayrıca Muhtasar S ve Muhtasar M nüshaları, Muhtasar T1 ve T2 nüshalarına göre, sonlarına doğru yaklaşık yarım sayfa daha fazla bir içeriğe sahiptir. **Büveyfî**, Muhtasar T1, 35a, Muhtasar T2, ss. 68b-69a sayfaları ile **Büveyfî**, Muhtasar S, ss. 95b-96b ve Muhtasar M, ss. 198-200. sayfaları arasında karşılaştırmız.

⁹⁵⁶ **Sarf**: Altın, gümüş veya nakit paraların kendi cinsleriyle veya diğer para cinsleriyle değişimini ifade eden bir fıkıh kavramıdır. Bkz. Karagöz, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, 579.

⁹⁵⁷ Şirket konusu الشركة şeklinde ش harfinin fethasıyla gelmektedir. Bkz. Muhammed Revvas Kal’aci, **el-Mevsuatî’l-Fıkhiyye**, II, (Daru’n-Nefais) Beyrut 2000, II, 1137.

⁹⁵⁸ Yukarıdaki babda İmam Şâfiî, İmam Mâlik ve el-Büveyfî’nin Karz hakkında birçok görüşleri mevcuttur. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T1, 39a.

⁹⁵⁹ Yukarıdaki bab, Muhtasar T1’de, “bab” veya “kitap” isimleri olmaksızın, kırmızı yazı ile büyükçe, “*ed-Diyât*” başlığı ile ele alınmıştır. Diyet konusu öteki el-Muhtasar nüshalarında ise, *Babu’d-Diyat* başlığı ile işlenmiştir. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T1, 42a; **Büveyfî**, Muhtasar T2, 112b.; **Büveyfî**, Muhtasar S, 137a; **Büveyfî**, Muhtasar M, s. 291.

⁹⁶⁰ el-Katli’l-‘amd’ın bir bab şeklinde ele alınması Muhtasar T1 ve T2’de mevcut iken; Muhtasar S ve Muhtasar M’de bu konu ayrı bir bab başlığı açılmadan, **Diyet** babı içinde ele alınmıştır. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T1, 42a; **Büveyfî**, Muhtasar T2, 112b; **Büveyfî**, Muhtasar S, ss. 137a-137b.; **Büveyfî**, Muhtasar M, s. 292. Ayrıca bu nüshada el-Katli’l-‘amd babı işlenirken, konu içerisinde (eş-Şibh), الدية (ed-Diyet), تعافي (Te’afi: Affetmek/Kurtarmak), الخطأ (el-Hata) ve القصاص (el-Kisas) kelimeleri kırmızı yazılar ile vurgulanmıştır. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T1, ss. 42a-42b.

⁹⁶¹ Yukarıda الدية “ed-Diyet” kelimesinin sonundaki “ ة ”nın noktaları sehven konulmamıştır. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T1, 45a. Ayrıca yukarıdaki konu Muhtasar S ve Muhtasar M’de, *Babu’d-Diyât* başlığı altında, metin içerisinde geçmektedir. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, 142b; Muhtasar M, s. 304.

- المكاتب (Özgürlüğüne Kavuşmak için Sahibi İle Sözleşme Yapan Köle).....	48a
- الزكاة (Zekât).....	50b
- زكاة الفطر ⁹⁶² (Fıtır Zekatı (Fıtır Sadakası).....	52a
- الستة ⁹⁶³ في الصيام (Oruç ile İlgili Hükümler).....	53a
- السه ⁹⁶⁴ في الاعتكاف (İ'tikaf ile İlgili Hükümler).....	54a
- السنة في الجنائز ⁹⁶⁵ (Cenaze ile İlgili Hükümler).....	54b
- السنه ⁹⁶⁶ في الجهاد (Cihad İle İlgili Hükümler).....	55a
- السنه ⁹⁶⁷ في النذور ⁹⁶⁸ (Adak ile İlgili Hükümler).....	56a
- الضحايا ⁹⁶⁹ (Kurban Hakkında).....	58a
- العقيقة ⁹⁷⁰ (Akika).....	58b
- الصيد (Av Hakkında).....	59a
- الذبائح (Hayvanların Kesilmesi Hakkında).....	59b
- الرهن Rehin (ipotek).....	59b
- قتال أهل البغي ⁹⁷¹ (Bağiy Ehli İle Savaşma) ⁹⁷²	60a
- المدبر Müdebber Köle (Azad Olması Efendisinin Ölümüne Bağlanmış Bulunan Köle) Hakkında.....	61a
- الولاء ⁹⁷³ (Kölenin Azad Edilmesiyle Efendisine Terettüb Eden Haklar Hakkında).....	62b

⁹⁶² Yukarıdaki başlığın sonunda geniş çanaklı bir “ن” harfi mevcuttur. Bu işaretin ne anlam taşıdığı tam olarak belli olmasa da, bu işaretin kullanılması ile konunun “bab” değerinde bir konu olduğu izlenimi oluşmaktadır.

⁹⁶³ Yukarıdaki babta السه kelimesinin sonundaki noktalar yazılmamıştır, kelimenin aslı السنة dir.

⁹⁶⁴ Yukarıdaki babta السه kelimesinin sonundaki noktalar yazılmamıştır, kelimenin aslı السنة dir.

⁹⁶⁵ Yukarıdaki babda الجنائز kelimesi الجنائز olarak yazılmıştır. Kelimenin aslı جنائز dir.

⁹⁶⁶ Yukarıdaki babta السنه kelimesinin sonundaki noktalar yazılmamıştır, kelimenin aslı السنة dir.

⁹⁶⁷ Yukarıdaki babta السنه kelimesinin sonundaki noktalar yazılmamıştır, kelimenin aslı السنة dir.

⁹⁶⁸ Yukarıda geçen السنه في النذور babı altında عقد اليمين, لغو اليمين, ibareleri, bir kısmı kırmızı renk ile vurgulanarak, ele alınmıştır. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T1, 57a.

⁹⁶⁹ Yukarıdaki babda kırmızı yazı ile yazılmış, büyükçe harflerle **Qale ahberena el-Buveytî ani's- Şâfî rahimehullah**, şeklindeki rivayet zinciri yazısı dikkat çekmektedir. Bu sayfada ayrıca **Qale Ebu Yakub** şeklinde ifade ile de el-Büveytî'den çokça yorumlar vardır. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T1, 58a.

⁹⁷⁰ Burada العقيقة kelimesindeki (ق) harfi ile (س) harflerinin üzerindeki noktalar yer almamaktadır. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T1, 58b., Ayrıca Başlığın sonunda kırmızı yazı ile yazılı genişçe çanaklı bir (ن) harfini andıran bir işaret burada da mevcuttur.

⁹⁷¹ Başlığın sonunda kırmızı yazı ile yazılı genişçe çanaklı bir (ن) harfini andıran bir işaret burada da mevcuttur. Ayrıca bu başlıktan sonra gelen قال الشافعي ibaresinde قال kelimesi iki defa kullanılmıştır.

⁹⁷² Yukarıda yer alan Bağy ehliyle savaşma babında, ayrıca *Kitau 't-Tariq* konusuna da değinilmektedir. Bkz. **60b.**

⁹⁷³ الولاء kelimesinin sanunda yer alan hemze (ء) burada yazılmamıştır. Başlığın sonunda kırmızı yazı ile yazılı genişçe çanaklı bir (ن) harfini andıran bir işaret burada da mevcuttur.

Kavuşturulmuş Bir Cariyeyi Üç Defa Boşaması).....	79a
- تحريم الجمع (Aynı Nikah Altında Toplanmanın Haramlığı).....	81a
- ⁹⁸³ صلوة الجمع (Cuma Namazı).....	82a
- ⁹⁸⁴ الامامة (İmamet Hakkında).....	82b
- ⁹⁸⁵ العيدين و الاستسقاء (İki Bayram ve Yağmur Namazı Hakkında).....	83b
- ⁹⁸⁶ زكاة الفطر Fıtır Zekatı (Fıtır Sadakası).....	84a
- الكسوف (Güneş Tutulması (Namazı).....	84b
- ⁹⁸⁷ المرتد (Mürted Hakkında).....	85a
- ⁹⁸⁸ الاحتباس (Vakıf Hakkında).....	85b
- ⁹⁸⁹ ما يجوز حبسه (Vakfedilmesi Caiz Olan şeyler Hakkında).....	86a
- ⁹⁹⁰ الحجر (Kişinin Ehliyetinin Oluşumuna kadar sözlü/malî tasarruflarından men edilmesi, Kısıtlanması)	87a
- الصيام (Oruç).....	87b
- ⁹⁹¹ الحج (Hacc).....	89a
- الصلاة (Namaz).....	90b
- ⁹⁹² مفتاح الصلاة (Namazın Anahtarı (Abdest).....	91b
- الجمعة Cuma (Namazı).....	94a

yazılmamıştır. Ayrıca ikinci الحرة kelimesi başlıktan hemen sonra الحرة şeklinde veriliyorken başlıkta الحرة sonundaki (ة) yazılmamıştır. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T2, 65a.

⁹⁸² Yukarıdaki babda الحرة kelimesinin sonunda yer alan (ة)'nın sehven yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekte bu kelime الحر olmalıdır.

⁹⁸³ Yukarıdaki ibarede sehiv yapılmıştır. İbare صلاة الجمعة olmalıdır.

⁹⁸⁴ **الامامة** kelimesinin sonunda yer alan (ة) harfinin noktaları yazılmamıştır.

⁹⁸⁵ Bu başlıkta **الاستسقاء** kelimesinin sonunda yer ahalan Hemze (ء) yazılmamıştır.

⁹⁸⁶ Başlığın sonunda kırmızı yazı ile yazılı genişçe çanaklı bir (ن) harfini andıran bir işaret burada da mevcuttur. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T1, 84a.

⁹⁸⁷ Başlığın sonunda kırmızı yazı ile yazılı genişçe çanaklı bir (ن) harfini andıran bir işaret burada da mevcuttur. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T1, 85a.

⁹⁸⁸ Vakıflar ile ilgil olan bu bölüm Muhtasar S ve M nüshalarında باب الاحباس başlığıyla, Muhtasar T2'de ise sadece الاحباس başlığıyla geçmektedir. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, 122b; Muhtasar T2, 133b; Muhtasar M, s. 258.

⁹⁸⁹ Yukarıdaki konu, öteki el-Muhtasar nüshalarında ayrıca bir başlık açılarak verilmemiş olup, *Babu'l-Ahbas* veya *el-Ihtibas* babları (vakıflar babı) altında işlenmektedir. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, 123a; Muhtasar M, s. 259; Muhtasar T2, 134a.

⁹⁹⁰ Yukarıda **الحجر** (hacr) kelimesindeki (ج) harfinin noktası sehven yazılmamıştır. Ayrıca başlığın sonunda kırmızı yazı ile yazılı, genişçe çanaklı bir (ن) harfini andıran bir işaret burada da mevcuttur. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T1, 87a.

Hacr: Kısıtlamak, belli bir şahsı, sözlü tasarruflarından men etmek yani o kişinin sözlü tasarruflarını hükümsüz, gayr-ı sabit ve geçersiz saymaktır. Böyle bir kişiye “Mahcur” denir. Hacr, fiilerde geçerli değildir. Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 165.

⁹⁹¹ Başlığın sonunda kırmızı yazı ile yazılı genişçe çanaklı bir (ن) harfini andıran bir işaret burada da mevcuttur. Bkz. 89a.

⁹⁹² Bu bölümde abdest ile birlikte namaza dair meseleler de ele alınmıştır. Bu bölümde kırmızı harflerle vurgulanmış **الحجة** kelimesi mevcuttur. Ayrıca İmam Şafii'nin Korku namazı (Salati'l-Havf) hakkındaki görüşleri yer almaktadır. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T1, ss. 91b-93b.

- غسل الجمعة (Cuma Guslü).....	94b
- 993 الشغار (Şiğar (Nikahı).....	94b
- المهر (Mehir).....	95a
- القراض (Ödünç).....	97b
- 994 الاخلاف الحديث (İhtilafu'l-Hadis).....	97b
- 995 العجما خيار (Buradaki Başlık “el-‘Ecmâu Cubârun” ile İlgiliyken, İçerik Olarak, öteki el-Muhtasar nüshalarında geçtiği gibi, باب بيع حبل الحبل “Babu Bey’i Habeli’l-Habele” ile İlgilidir.) ⁹⁹⁶	99b
- 997 الاستبراء (İstibrâ: Cariye’nin Rahminin Temizliği Hakkında) ⁹⁹⁸	99b
- الرجعة (Ric’i Talak).....	100b
- الطلاق (Talâk).....	101a
- 999 الرسالة Er-Risâle (İ.Şâfiî’nin Fıkıh Usulü Eserine Dair).....	102a
- 1000 الحج (Hacc Hakkında)	104b
- 1001 السير (Devletler Hukuku).....	105a

⁹⁹³ Cahiliye dönemine ait bir nikah çeşidi olan Şiğâr nikahı anlamında kullanılan الشغار kelimesinin yazışında burada (غ) harfine ait nokta yazılmamıştır.

⁹⁹⁴ Yukarıdaki ifadede الحديث kelimesi الحديث veya الحديث şeklinde okunabilen kırmızı renkte yazılmış bir yazı ile verilmektedir. İbare gerçekte الاخلاف الحديث şeklinde olmalıdır. Zira bu bab içerik olarak öteki Topkapı sarayı kütüphanesi nüshasında (Muhtasar T2’de), الاخلاف الحديث şeklinde doğru olarak verilmektedir. Bkz. ve Krş. Büveytî, Muhtasar T1 97b ile Büveytî, Muhtasar T2, 137a.

⁹⁹⁵ Yukarıdaki ibarede yazım hatası olduğundan tam olarak okunamamaktadır. İbarenin aslı العجما جبار olmalıdır. Bu ibarenin Topkapı sarayı kütüphanesinin öteki nüshasında doğru olarak verildiği görülür. Bkz. Büveytî, Muhtasar T2, 137a.

⁹⁹⁶ Hayvanların Meydana getirdiği zararların heder olması anlamına gelen el-Ecmâu Cubarun kavramı Yukarıda sehven العجما خيار olarak yazılmış, ibare gerçekte العجما جبار şeklinde olmalıdır. Yukarıda verilen el-Ecmâu Cubarun bölümü, öteki el-Muhtasar nüshalarının حبل الحبل habeli’l- habele bölümü ile aynı içeriğe sahiptir. Bkz. ve Krş. Büveytî, Muhtasar T1, el-Ecmâu Cubarun, 99b; Muhtasar T2, Habeli’l-Habele, 139b, Muhtasar S, Babu Bey’i Habli’l-Habele, 96b ve Muhtasar M, Babu Bey’i Habli’l-Habele, s. 201. bölümlerini karşılaştırınız.

⁹⁹⁷ الاستبراء kelimesinin buradaki yazılışındaki hemze (ء) burada yoktur. El-Muhtasar’ın bu babı “İstibrâu’l-Eme” hakkındadır. İstibrâu’l-Eme: Cariye’nin rahminde çocuk olup olmadığını anlaması için bir süre beklemesi, kendisini satın alan efendisi ile cinsel ilişkiye girmemesi anlamındadır. Fasid akid ile cinsel ilişkide bulunulan kadının da istibrada bulunması gerekir. Diğer hallerde iddet gerekir. Bkz. Mehmet Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, 262.

⁹⁹⁸ Fukaha istibrayı, “İstibrâi Bevl” ile “İstibrâi Rahm” olmak üzere iki şekilde ele almıştır. Bkz. Komisyon, Mevsuatü Cemâl Abdunnasr fi’l-Fikhi’l-İslâmî, Kahire 1390 h., V, 182.

⁹⁹⁹ er-Risâle’nin muhtasar olarak ele alındığı bu babta, el-‘amm ve’l- hass (ss. 102b-103a), el-İrşâd ve’l-İbâha 103a. el-Muteşabih (103a), en-Nâsih ve’l-Mensuh (103a), el-İlm (103b-104a) konuları ele alınmıştır

¹⁰⁰⁰ Hacc konusu bu nüshada daha önce de yer aldığı halde (bkz. Topkapı (1078) Nüshası, 89a), burada da ele alınmaktadır. Ayrıca burada الحج (el-Hacc) kelimesinde yer alan (ح) harfine ait nokta sehven yazılmamıştır. Bkz. Büveytî, Muhtasar T1, 104b.

¹⁰⁰¹ “Siyer” bölümü Topkapı sarayı kütüphanesi 1079 nüshasında “Kitabu Siyeri’l-Evzâi” başlığı ile işlenmektedir. Bu bölümde Evzâi, Ebu Hanife, Ebu Yusuf, İmam Şâfiî ve Ebu Yakub el-Büveytî’nin Devletler hukuku meselelerindeki görüşlerine yer verilmektedir. Bu bölümde İmam Şâfiî’nin kendisine ait görüşlerine ve kimi zaman Ebu Hanife’ye, kimi zaman da Evzâi’nin görüşlerine katıldığını ifade eden tercihlerine yer verilmektedir. Muhtasar T2’de, bir yerde Ebu Muhammed’in de görüşüne rastladık. Bu babda Ebu Yakub el-

- ¹⁰⁰² 106b (Bekar Kızın Evlendirilmesi Hakkında) في البكر يزوجها..
- ¹⁰⁰³ 106b (Başlık “İhtilafu’l-Hadis” olarak geçse de Konu İçeriği, **اخلاف الحديث** öteki el-Muhtasar nüshalarında da verildiği gibi, **Sifatu Nehyi’n-Nebi** Hakkındadır).....

4- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (1079) Numarada Kayıtlı el-Muhtasar El Yazma Nüshası (“Muhtasar T2”)

Topkapı sarayı 1079 numaralı nüsha, Besmele ve Salavat ile başlamaktadır. Bu nüshada bölüm başlıklarında genelde “باب” kelimesi kırmızı renkli yazıyla uzunca yazılmış, arkasından bab konusu siyah yazı ile yazılmıştır. Biz de, kırmızı ile yazılmış yazıları, aşağıda aynı şekilde kırmızı renk ile vererek, aslına uygun bir şekilde yansıtmayı amaçladık. Başlıkta uzun olan kelimelerin, uzunluğunu göstermek üzere de, altlarına bir çizgi yerleştirdik.

Topkapı sarayı kütüphanesi (1079) numaraya kayıtlı el-Muhtasar el yazması nüsha (Muhtasar T2) sistematik ve içerik olarak şöyledir:

- 1079 numaralı nüshanın kapaktan sonra gelen giriş bölümünde yarım sayfayı aşkın bir metin mevcuttur. *Bu metinde, el-Muhtasar ve Ebu Ya’kub el-Büveyfî ile ilgili özet bilgiler ve rivayetler kaydedilmektedir..... (Giriş-Önsöz) Xa*
- *كتاب مختصر البويطي (Kitabu Muhtasari’l-Buveyfî)..... 1a*
- *بسم الله الرحمن الرحيم و صلى الله على سيدنا محمد و اله و صحبه و سلم (Besmele ve Salavat).1b*
- *باب المضمضة¹⁰⁰⁴ و الاستنشاق و المسح بالراس و الخمار (Ağzı Çalkalama, Burna Su Verme ve Başın Meshi ile Başörtüsü Hakkındaki Hükümler İle İlgili Bab).....1b*
- *باب في الاغتسال¹⁰⁰⁵ (Boy Abdesti Hakkında).....2a*

Büveyfî de kimi meselelerde görüşlerini ileri sürmektedir. Krş. **Büveyfî**, Muhtasar T1, ss. **105a-106b**; Muhtasar T2, ss. **148b-151b**; el-Muhtasar S, **154a-157b**; Muhtasar M, ss. **331-338**.

¹⁰⁰² Yukarıdaki Muhtasar T1’de, *Bekâr kızın evlendirilmesi* bölümü *Siyer* bölümününün sonra, başlık kullanılmadan, düz bir ibare şeklinde geçmektedir. Bu nüshaya göre daha okunaklı ve düzenli olan el-Muhtasar’ın öteki Topkapı sarayı nüshasında (Muhtasar T2’de) da, yine siyer (Siyeru’l-Evzaî) bölümünden sonra gelen bu bölüm, *ما جاء في تزويج البكر* şeklinde bir başlıkla ele alınmaktadır. Yukarıdaki babı, Muhtasar T2, **151b** ile karşılaştırınız.

¹⁰⁰³ Yukarıdaki babın ikinci kelimesinin noktalama işaretleri konmamışsa da, biz ibareyi *İhtilafu’l-Hadis* şeklinde okuduk. Yukarıdaki başlık *İhtilafu’l-Hadis* olsa da, bu bölümün içeriğini öteki el-Muhtasar nüshaları ile karşılaştırınca, aslında bu konunun, öteki el-Muhtasar nüshalarında *Sifatu Nehyi’n-Nebi* babı altında geçtiğini gördük. Biz yukarıda *ihtilafu’l-hadis* başlığının sehven yazılmış olduğunu düşünüyoruz, zira aynı nüshanın (Muhtasar T1) **97b** sayfasında, içerik olarak öteki nüshalardakilerle uyumlu bir *ihtilafu’l- hadis* babı (Bkz ve Krş. Muhtasar T1, **97b** ile Muhtasar M, s. **379**.) zaten mevcuttur. **Büveyfî**, Muhtasar T1, **106b** ile Muhtasar S, **173b**; **Büveyfî**, Muhtasar M, s. **377** ve Muhtasar T2, **151b** sayfalarını karşılaştırınız.

¹⁰⁰⁴ *المضمضة* kelimesinin sonunda yer alan (ة) harfinin noktaları konmamıştır. Ayrıca رأس kelimesinin orta kısmında yer alan (ا) harfindeki (ء) yazılmamıştır.

¹⁰⁰⁵ Yukarıdaki bab, öteki el-Muhtasar nüshalarında *الاجتسال من الجنابة* babı olarak işlenmektedir. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, **2b**; Muhtasar M, s. **4**; Muhtasar T1, **2a**.

- **باب مس الذكر** (Erkeğin Cinsel Organına Temasının (Abdesti Bozup Bozmadığı) Hakkında).....2b
- **باب المسح على الخفين** (Mest Üzerine Mesh Etmek).....3a
- **باب التيمم** (Teyemmüm).....3b
- **باب الصعيد ما هو** (Teyemmüm ile İlgili Ayette Geçen) “Sa‘îd” Kelimesinin Ne Anlama Geldiği Hakkında Bab.....4a
- **باب طهارة الماء¹⁰⁰⁶** (Suyun Temiz Olması Hakkında).....4b
- **باب الصلاة** (Namaz).....8a
- **باب امامة النساء وما عليهن في الاذان والاقامة** (Kadınların İmamet ve Ezan ile Kamette Kendileriyle İlgili Hükümler).....9b
- **باب رفع يدين في الصلاة** (Namazda Ellerin Kaldırılması).....9b
- **باب قول المصلى عند الاحرام¹⁰⁰⁷** (İftitah Tekbiri Getirirken Namaz Kılanın Sözleri Hakkında).....10a
- **باب الجهر ببسم الله الرحمن الرحيم** (Besmele’yi Sesli Okuma) 10a
- **باب القراءة¹⁰⁰⁸ في الصبح وغيرها** (Sabah (Namazı) ve Diğer Namazlarda Kıraât).....10b-11a
- **باب التامين وسمع الله لمن حمده** (“Amin” ve “Semi‘ellahu Limen Hamidehu” Hakkında).....11a
- **باب الجلوس** (Namazda iken) Oturma.....11a
- **باب السترة للمصلي** (Namaz Kılanın Sütresi Hakkında).....12a
- **باب وقت الجمعة** (Cumanın Vakti).....12a
- **باب صلاة العيدين** İki Bayram (Ramazan ve Kurban Bayramı) Namazı.....12b
- **باب غسل الجمعة والعيدين** Cuma ve İki Bayramda (Ramazan ve Kurban Bayramı) Yıkanma (Gusül)¹⁰⁰⁹ 13b
- **باب صلاة الخسوف** (Ay Tutulması Namazı).....13b
- **باب صلاة الخوف** (Korku Namazı).....14a

¹⁰⁰⁶Yukarıda, الماء kelimesinin sonundaki hemze (ء) yazılmamıştır.

¹⁰⁰⁷Yukarıda verdiğimiz “Kavlu’l-Musalli İnde’l-İhram” babının girişine, “Babu’l-Cehr bi Bismillahirrahmanirrahim” babı ile ilgili üç satırlık yazınının sehven yazıldığı, üzeri kırmızı çizgiler ile çizilen bu yazının “Kavlu’l-Musalli İnde’l-İhram” babından sonraya alındığı görülmektedir. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T2, ss. **9b-10a**.

¹⁰⁰⁸القراءة kelimesinin ortalarında yer alan (ء) harfindeki (ء) yazılmamıştır.

¹⁰⁰⁹Şafî düşüncesinde Gusül, niyetle birlikte suyun bütün beden üzerine akmasıdır. Bkz. Komisyon, “İğtisal” md., **Mevsu’ati’l-Fıkhi’l-İslâmi**, Kahire 1986, XVII, 89.

- ¹⁰¹⁰ **باب صلاة الاستسقاء** (Yağmur Namazı).....14b
- ¹⁰¹¹ **باب ما يجزي المرأة فيه والرجل** (Erkek ve Bayan İçin (Namazda) Yeterli Olan Şeyler Hakkında).....14b
- ¹⁰¹² (Sehv Secdesi Hakkında).....15a
- ¹⁰¹³ (İftitah Tekbiri Hakkında).....15a.
- ¹⁰¹⁴ **باب تقصير المسافرين** (Yolcunun Namazını Kısaltması Hakkında).....15b
- ¹⁰¹⁵ **باب استقبال القبلة** (Kibleye Yönelme).....16b
- ¹⁰¹⁶ **باب في الاغتسال من الحيض** (Hayızdan Yıkanma Hakkında).....17b
- **باب الرجل يسبقه الامام** (Mesbuk Kimse Hakkında).....18a
- ¹⁰¹⁷ **باب في الامام يحدث** İmamın Abdestinin Bozulması Hakkında.....18a
- **باب الصلاة في معاطن الابل** (Develerin Salıverildiği (Kaldıkları yerler, Ahır vb.) Yerde Namaz Kılma Hakkında).....19a
- ¹⁰¹⁸ **باب طهارة الارض** (Yerin Temizliği Hakkında).....19a
- ¹⁰¹⁹ **باب في تسليم الامام ومن خلفه** (İmamın ve Cemaatin Selam Vermesi Hakkında).....20a

¹⁰¹⁰Yukarıda, الاستسقاء kelimesinin sonundaki hemze (ة) yazılmamıştır.

¹⁰¹¹ Yukarıdaki babda erkek ve bayan için namazda asgari gerekli şeylerin yanında namazda nelerin caiz olup olmadığı hakkında bilgiler vardır. Yukarıdaki bab, Muhtasar S ve Muhtasar M'de olmaması hakkında başlığıyla (Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, ss. 31a-31b.; Muhtasar M, ss. 61-62). Muhtasar T1'de ise **باب ما يجزي الرجل والمرأة الصلاة فيه** şeklindeki bir başlık ile işlenmektedir. (Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T1, 15a.)

¹⁰¹² ile başlayan konu yukarıdaki **باب ما يجزي المرأة فيه والرجل** babının içerisinde normal bir metin olarak, başlık şeklinde vurgulanmaksızın geçmektedir. Ancak bu konu öteki metinlerde ya bab olarak veya da kırmızı bir başlık olarak vurgulanmış olduğundan biz de yukarıda bir konu başlığı şeklinde göstermeyi uygun gördük. **Büveyfî**, Muhtasar T2, 15a ile Muhtasar S, 31b-32a'yı, Muhtasar M, s. 63 ve Muhtasar T1, 10a'yı karşılaştırınız.

¹⁰¹³ ile başlayan konu yukarıdaki **باب ما يجزي المرأة فيه والرجل** babının içerisinde normal bir metin olarak, başlık şeklinde vurgulanmaksızın geçmektedir. Ancak bu konu öteki metinlerde ya bab olarak veya da kırmızı bir başlık ile vurgulanmış olduğundan, biz de yukarıda bab başlığı gibi göstermeyi uygun gördük. **Büveyfî**, Muhtasar T2, 15a ile **Büveyfî**, Muhtasar S, 31b, **Büveyfî**, Muhtasar M, s. 62 ve Muhtasar T1, 10b.'yi karşılaştırınız.

¹⁰¹⁴ Yukarıda **المسافر** kelimesi biraz tahrir olmuş olsa da, içeriğinden rahatça anlaşılabilir. Muhtasar S, 34b.

¹⁰¹⁵Yukarıda, القبلة kelimesinin sonunda yer alan (ة) harfinin noktaları yazılmamıştır.

¹⁰¹⁶ Yukarıdaki bab, Muhtasar S ve Muhtasar M'de, **باب في الاغتسال من الحيض** şeklinde **باب** kelimesinden sonra **في** harfi kullanılmamıştır. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, 34b.

¹⁰¹⁷ **باب في الامام يحدث** babı, Muhtasar S ve Muhtasar M'de **باب في الامام يحدث** şeklinde, Muhtasar T1'de ise **باب في الامام يحدث** şeklindeki başlıklar ile ele alınmaktadır. İçerikleri yönüyle nüshalar aynıdır. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, 35b; Muhtasar M, s. 70; Muhtasar T1, 12a.

¹⁰¹⁸ Yukarıda ismi verilen *Babu Tahareti'l-Ard* babı altında, Muhtasar T1'de kırmızı başlıklarla ifade edilen الوتر (Vitr) ile التفتل على الدابة (Binék Üzerinde Nafile Namaz) konuları başlık verilmeden işlenmektedir. El-Muhtasar'daki bu konuların içerikleri aynı olmakla birlikte bir kısmında başlık açılmışken bir kısmında açılmamıştır. Binék üzerinde nafile namaz babı (et-Teneffül ala'd-Dabbe), Muhtasar S ve Muhtasar M'de *Babu'l-Vitr* bölümünde, konu içerisinde ayrı bir başlık verilmeden geçmektedir. Bkz ve Krş. **Büveyfî**, Muhtasar S, ss. 37b-38a; Muhtasar M, ss. 74-75; Muhtasar T2, 19b-20a.

- **باب الرجل يسبقه الامام ببعض الصلاة** (İmam İle Kılınan Namazın Bir Kısımına Yetişen (Mesbuk) Kişi Hakkında) 20b
- **باب من سهى عن صلاة نافلة**¹⁰²⁰ (Nafile Namazda Yanılan Kişi Hakkında)....20b
- **باب الصلاة** (Namaz).....21a
- **باب الاذان** (Ezan).....21b
- **باب مفتاح الصلاة** (Namazın Anahtarı (Abdest)).....22a
- **باب صلاة الخوف** (Korku Namazı).....23a
- **باب الجمعة** (Cuma Babı).....24a
- **باب غسل يوم الجمعة** (Cuma Günü Yıkanma).....24b
- **باب صلاة الجمعة** (Cuma Namazı).....25a
- **باب من كتاب الامامه**¹⁰²¹ (İmamet Kitabından).....25b
- **باب صلاة العيدين** (İki Bayram Namazı).....27a
- **باب الصلاة في العيد** (Bayram Namazları Hakkında).....27a
- **باب الصلاة الكسوف** Kusuf (Güneş Tutulması) Namazı.....27b
- **باب السنة في الصيام** (Oruç İle İlgili Hükümler).....28a
- **باب الصيام** (Oruç).....29b
- **باب السنة في الاعتكاف** (İ'tikafla İlgili Hükümler).....30a
- **باب السنة في الجنائز** (Cenazeler ile İlgili Hükümler).....30b
- **باب السنة في الزكاة** (Zekat İle İlgili Hükümler).....31a
- **باب زكاة الفطر** (Fıtır Zekatı (Fıtır Sadakası)).....33b
- **باب زكاة الفطر** (Fıtır Zekatı (Fıtır Sadakası)).....34a
- **باب الحج** (Hacc).....34b

¹⁰¹⁹ Yukarıdaki bab, Muhtasar S ve Muhtasar M'de: باب تسليم الامام ومن خلفه şeklinde bab kelimesinden sonra geçer (في) kelimesi olmadan geçmektedir. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, 38a; **Büveyfî**, Muhtasar M, s. 75.

¹⁰²⁰ El-Muhtasar'ın yukarıda verilen (Muhtasar T2) nüshası **باب من سهى عن صلاة نافلة** babında yer alan صلاة نافلة kelimesi, el-Muhtasar'ın öteki tüm nüshalarında, **باب من سهى عن صلاة سلام نافلة** şeklindedir. Muhtasar S ve Muhtasar M, bu bölümü: باب من سهى عن سها عن سلام نافلة او فريضة şeklinde ele alırken, Muhtasar T1 de: باب من سهى عن سها عن سلام نافلة şeklinde ele almaktadır. (Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, 38b; Muhtasar M, 76; Muhtasar T1, 14a.) El-Muhtasar nüshalarında verilen bu babların içerikleri aşağı yukarı aynıdır. Ancak, Topkapı sarayı kütüphanesine ait nüshalarda (Muhtasar T1 ve T2), **Ebu Hatim'in Ebu'l-Velid/İbnu'l-Velid'in kitabına yaptığı bir yoruma yer verilmemektedir.**

¹⁰²¹Yukarıda, **الامامة** kelimesinin sonunda yer alan (ة) harfinin noktaları yazılmamıştır.

- **باب حصر الحج**¹⁰²² Hacca Özgü Olan Şeyler Hakkında (Bu Bölüm, İmam Şâfiî'nin el-Üm isimli eserindeki “Muhtasari'l-Hacci's-Sağîr” bölümünün İhtisarını içermektedir.)¹⁰²³ 37a
- **باب التعريض بالخطبة**¹⁰²⁴ (Kocası Ölen Bir Bayan ile İddet Süresi İçindeyken Evlenmek İsteyenin İmâ Etmesi Hakkında).....39a
- **باب الجمع بين الاختين** (İki Kız Kardeşin Bir Nikahta Cem'i(nin Haramlığı).....42a
- **باب الشغار** Şiğar (Nikahı).....44a
- **باب الطلاق** (Talak).....48a
- **باب طلاق السنة** (Sünni Talak (Sünnete Uygun Boşamak) Hakkında).....49a
- **باب الايلا** (Îlâ).....50b
- **باب الظهار** (Zihâr).....52b
- **باب اللعان** (Liân).....54b
- **باب النفقة** (Nafaka).....57a
- **باب النشوز** (Nüşuz).....58b
- **باب الاستبراء**¹⁰²⁵ (İstibrâ: Cariyenin Rahminin Yükten Beri Olduğunu Talep Etmesi)¹⁰²⁶ 60a
- **باب عدة التي يعتد بها الحيض**¹⁰²⁷ (Hayız ve İddet Hakkında).....63b

¹⁰²² **باب حصر الحج** bölümü mevcut olan en eski tarihli el-Muhtasar nüshasında (Muhtasar S) başlığıyla (bkz. 93a.), Muhtasar M'de ise, **باب مختصر الحج** (Babu Muhtasari'l-Hac) başlığı ile ele alınmaktadır. (bkz. 193). Muhtasar T2'de yer alan **Hasri'l-Hac (Hacca Özgü Meseleler) şeklindeki başlığın içeriği, öteki el-Muhtasar nüshalarında geçen “Babu Muhtasari'l-Hac” veya “Babu Muhtasaru Muhtasari'l-Hac” bablarının içeriği ile aynıdır.** Muhtasar T2, ss. 37a-39a ile Muhtasar M, ss. 193-198 ve Muhtasar S, ss. 93a-95b sayfalarını karşılaştırınız.

¹⁰²³ “Babu Hasri'l-Hac” bölümünün, İmam Şâfiî'nin el-Üm'de yer alan **Kitabu Muhtasari'l-Hacci's-Sağîr** bölümünün İhtisarı olduğunu tesbit ettik. Bu bölüm el-Muhtasar'ın mevcut olan en eski tarihli nüshasında (İstanbul Murad Molla Kütüphanesi nüshasında, “Muhtasar S”) **باب مختصر مختصر الحج** şeklinde bir başlık ile (Bkz. Büveytî, Muhtasar S, 93a), el-Muhtasar'ın en yeni tarihli nüshasında ise (Muhtasar M), **باب مختصر الحج** şeklinde bir başlık ile ele alınmaktadır. (Bkz. Büveytî, Muhtasar M, 193.)

¹⁰²⁴ Yukarıdaki bab, Muhtasar T2 nüshasında da (bkz. 76a) aynı isimde geçmektedir. Muhtasar'ın öteki nüshaları olan, Muhtasar S'de (bkz. 55a) ve Muhtasar M'de (bkz. s. 109.) ise: **باب التعريض في الخطبة** şeklinde geçmektedir..

¹⁰²⁵ Yukarıda, **الاستبراء** kelimesinin sonunda yer alan hemze (ء) yazılmamıştır. Bu bab altında 63a ve 63b sayfalarında yer alan yazılar arasında, bir kısım boşluklar mevcuttur.

¹⁰²⁶ Fukaha istibrayı, genel olarak “İstibrâi Bevl” ile “İstibrâi Rahm” olmak üzere iki şekilde ele almıştır. Bkz. Komisyon, **Mevsuatu Cemâl Abdunnasr fî'l-Fikhi'l-İslâmî**, Kahire 1390 h., V, 182. El-Muhtasar'ın bu babı daha ziyade “İstibrâu'l-Eme” hakkındadır. **İstibrâu'l-Eme:** Cariye'nin rahminde çocuk olup olmadığını anlaması için bir süre beklemesi, kendisini satın alan efendisi ile cinsel ilişkiye girmemesi anlamındadır. Fasid akid ile cinsel ilişkide bulunulan kadının da istibrada bulunması gerekir. Diğer hallerde iddet gerekir. Bkz. Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 262.

¹⁰²⁷ Yukarıdaki bölüm Muhtasar T1 nüshasında **العدة والحيض** (sayfa 78a) başlığıyla, Muhtasar M (sayfa 164) ve Muhtasar S nüshasında **باب في العدة والحيض** (sayfa 80a) başlığıyla geçmektedir. **İddet-i Hayz:** Boşanma veya nikah fesholunmak suretiyle, kocasından ayrılan ve hayız görmekte olan bir kadının, üç hayız süresi iddet beklemesidir. Bkz. Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 230.

- ¹⁰²⁸ **باب طلاق الحر والامة** ¹⁰²⁹ ثلاثا (Hür Bir Erkeğin Bir Cariyeyi ve Özgürlüğüne Kavuşturulmuş Bir Cariyeyi Üç Defa Boşaması Hakkında).....65a
- ¹⁰³⁰ **تحريم الجمع** (Cem' Etmenin Haramlığı (Birbirinin Mahremi Olanların Aynı Nikah Altında Toplanmalarının Haramlığı).....67a
- ¹⁰³¹ **باب اصل البيوع من ضررتين** Alış-Veriş Hakkında.....68b
- ¹⁰³² **باب السلف** Selem (Paranın Peşin Malın Veresiye Alındığı Alışverişi).....69a
- ¹⁰³³ **الوديعة** (Emanet).....72a
- **باب في البيوع** Buyu' (Alış-Veriş) Hakkında.....72a
- **باب الصرف** Sarf (Paranın Bozulması) Hakkında.....73a
- **باب البيوع** Buyu' (Alış-Veriş) Hakkında.....74a
- ¹⁰³⁴ **باب الشركة** (Şirket Hakkında).....74a
- **باب القراض** (Borç).....75a
- **باب الرهن** Rehin (İpotek).....76b
- **باب المرتهن** (Rehin Alan Hakkında).....79a
- **الاجارات** (Kirâ Hakkında).....81a
- **اصل المساقات** Musakat (Sulama)'nın Aslı.....82a
- **باب الأجرة** (Kirâ Hakkında).....83a
- ¹⁰³⁵ **باب المكاتب** Mükateb (Anlaşmalı Kölelik) Babı 84a

¹⁰²⁸Yukarıda kırmızı yazıyla verilen **باب طلاق الحر والامة** başlıkta yer alan **الامة** kelimesinin sonundaki noktalar yazılmamıştır. Ayrıca ikinci **الحر** kelimesinin sonundaki (ة) harfi burada verilmemiştir. İkinci kelime **الحر** şeklinde olmalıdır. Nitekim başlıktan sonraki içerikte **الحر** şeklindedir. Bab gerçekte şu şekilde olmalıdır: **باب طلاق الحر والامة والحر** ثلاثا. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T2, 65a.

¹⁰²⁹ Yukarıdaki bab, Muhtasar S ve Muhtasar M'de **باب في العدة والحيض** başlığı altında **و طلاق الحر والامة** şeklindeki bir ibareyle, başlık verilmeden sıradan bir metin olarak geçmektedir. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, 82a; Muhtasar M, 168; Muhtasar T1'de ise, **و طلاق الحر والامة ثلاثا** şeklinde başlıkla verilmektedir. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T1, 79a. Yukarıdaki babın içeriğinde cariyenin talakının iki defa olduğu, iddetinin de üç hayızdan oluştuğu ifade edilir. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T2, 65a.

¹⁰³⁰ **Tahrîmu'l-Cem** bölümü içerisinde nikahdan doğan hısımlık, süt ve süt hısımlığı meseleleri ele alınmaktadır. Yukarıdaki "**Tahrîmu'l-Cem**" babı, Muhtasar M'de "**Tahrîmu'l-Cem** ve'r-Ridâ" başlığı ile ele alınmaktadır. Ayrıca Muhtasar M nüshası iki kız kardeşin aynı nikah altında toplanmasının haramlığı için devamında, **Tahrîmu'l-Cem** **Beyne'l-Uhteyn** başlığına yer veriyorken, Muhtasar T2 nüshasının devamında bu yoktur. Kırş. **Büveyfî**, Muhtasar M, ss. 118-121 ile Muhtasar T2, ss. 67a-68b.

¹⁰³¹ Yukarıdaki kelime sehven **ضررتين** olarak yazılmıştır. Kelimenin aslı **ضررتين** olmalıdır. Yukarıdaki bölüm Muhtasar S ve M nüshalarında, **كتاب البيوع** şeklinde ele alınmıştır. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, 95b; Muhtasar M, 198.

¹⁰³² **Selem**: Vadeli alışverişin tersine, peşin para ile veresiye mal almak anlamına gelen bir fıkıh kavramıdır. Bkz. Karagöz (Editör), **Dini Kavramlar Sözlüğü**, 589.

¹⁰³³ Yukarıda, **الوديعة** kelimesinin sonunda yer alan (ة) harfinin üzerindeki noktalar, el-Muhtasarın bu nüshasında yer almamaktadır.

¹⁰³⁴ **Şirket** konusu **الشركة** şeklinde **ش** harfinin **fethasıyla** gelmektedir. Bkz. Muhammed Revvas Kal'aci, **el-Mevsuati'l-Fıkhiyye**, II, (Daru'n-Nefais) Beyrut 2000, II, 1137.

- **المدير** Müdebber Kölelik (Azad Olması Efendisinin Ölümüne Bağlanmış Bulunan Köle) Hakkında.....87b
- **الولاء** (Kölenin Azad Edilmesiyle Efendisine Terettüb Eden Haklar Hakkında).....89b
- **اصل القرعة** (Kur‘â’ nın Aslı).....90a
- **باب السبق والرمي** (Yarış ve Atıcılık).....92a
- **باب الدعوى والبيّنات** (Dava ve Deliller Hakkında).....92a
- **الشهادات** (Şahitlikler).....94b
- **كتاب التفليس KİTABU’T TEFLİS: İflas Kitabı (İflas Bahsi)**.....98b
- **باب في الاجارات** (Kira Hakkında).....101b
- **المساقاة** (Arazi Sahibi İle Ücretle Tutulan İşçinin Sulama ve Bakım Karşılığında Üründen Pay Alacağı İle Yapılan Sözleşme Hakkında).....102b
- ¹⁰³⁶ **قسم الفي (KESEMU’L- FEY’): Fey’in Taksimi**
¹⁰³⁷ **باب ما اوقف عليه بالخيّل والركاب**: At ve binek Koşuşturularak Elde Edilen Şeyler (Fey) Hakkında.....103a
- ¹⁰³⁸ **السلب في المبارزة** (Savaş Öncesi Meydanda Teke Tek Vuruşanlardan (Düello) Ölen Kişilerin Üzerinde Bulunan Eşyaların Alınması Hakkında).....106a
- **باب يسهم للفارس** (Süvariye Verilen Pay Hakkında).....106a
- **فرض الصدقة** (Farz Olan Sadakalar Hakkında).....106b

¹⁰³⁵ Yukarıdaki verilen “Mukatep” babında, 87a sayfasının sonlarında üzeri kırmızı çizgilerle çizilmiş birkaç kelime mevcuttur. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T2, 87a.

¹⁰³⁶ Yukarıdaki **باب ما اوقف عليه بالخيّل والركاب** başlığının hemen altında **باب ما اوقف عليه بالخيّل والركاب** babı yer almaktadır. Bu iki konu başlığı alt ve üst şeklinde yazılmıştır. Bu başlıklar Muhtasar T1’de ana başlığı altında işlenmektedir. Muhtasar S ve M’de ise bu konular **Büveyfî**, Muhtasar S, ss. 129a-130a; Muhtasar M, ss. 272-275; Muhtasar T2, ss. 103a-104a ve Muhtasar T1, 19b-20a bölümlerini karşılaştırınız. Yukarıdaki bölümlerin içeriklerinin aynı olduğunu, nüshalardaki farklılıkların daha çok konulara başlık açılıp açılmaması ile ilgili olduğunu hatırlatmak isteriz.

Fey’: Harac, cizye, ticaret vergileri, müsaleha bedelleri gibi gayri Müslimlerden savaş etmeksizin alınan mallardır. Savaş yoluyla alınan mala “ganimet” denir. Bkz. Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 143.

¹⁰³⁷ **باب ما اوقف عليه بالخيّل والركاب** babının 103a-104a sayfaları arası ile 104a-106a sayfaları arasında, öteki el-Muhtasar nüshalarında, farklı bir başlık vardır. Ancak bu nüshada iki konu bir bab altında sunulmuştur. Şöyle ki, bu babın 104a-106a sayfaları, Muhtasar S ve M’de **باب قسم الفي** başlığı ile Muhtasar T1’de ise **باب ما اوقف عليه بالخيّل والركاب** başlığı ile işlenmekteyken, 104a-106a arası bölümleri ise Muhtasar S, Muhtasar M ve Muhtasar T1 nüshalarında **باب ما يوقف عليه بخیل ولارکاب** şeklindeki bab başlığıyla ele alınmaktadır. **Büveyfî**, Muhtasar S, ss. 129a-132a; Muhtasar M, ss. 272-279; Muhtasar T1, ss. 19b-21a ve Muhtasar T2, ss. 103a-106a sayfaları arasını karşılaştırınız.

¹⁰³⁸ **المبارزة Mubareze** kelimesi: Birbirinin dengi sayılacak iki savaşçının meydana atılarak birbirleriyle teke tek vuruşmaları anlamındadır. Bkz. Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 407.

السلب Seleb kelimesi: Öldürülen bir kimsenin üzerindeki elbise ve çıkan eşyalar (soyka) anlamındadır. Bkz. Mehmet Erdoğan, **a.g.e**, ss. 500-501.

• باب الغصب (Gasp).....	107b
• ¹⁰³⁹ كتاب الجزية (KİTABU'L-CİZYE): Cizye Kitabı (Cizye Bahsi).....	109b
• باب الدييات (Diyetler Hakkında).....	112b
• ¹⁰⁴⁰ باب قتل العمد Taammüden (Kasten) Adam Öldürmek	112b
• باب القسامة (Kasâme).....	120a
• باب قتل أهل البغي (Bağî Ehli (İsyân edip başkaldıranlar) İle Savaşmak Hakkında) ¹⁰⁴¹	121b
• اختلاف ابن ابي ليلى والشافعي و ابي يوسف و ابي حنيفة (İbn Ebi Leyla, İmam Şâfiî ve Ebu Yusuf ve Ebu Hanifenin İhtilafları) ¹⁰⁴²	123a
• ¹⁰⁴³ اختلاف مالك والشافعي (İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin İhtilafları).....	125b
• باب الصداق (Mehr/Sadâk) ¹⁰⁴⁴	130a
• المرتد (Mürted).....	132b
• ¹⁰⁴⁵ الاحباس (Vakıflar Hakkında)	133b
• بلوغ الرشد (Rüşte Ermek Hakkında).....	135b
• بيعة ¹⁰⁴⁶ العبد (Kölenin Satışı Hakkında).....	136a
• ¹⁰⁴⁷ من اختلاف الحديث (Muhtelifu'l-Hadis Hakkında).....	137a
• حبل الحبله (Henüz Doğmamış Hayvanın Yavrusunu Satmak Hakkında).....	139b

¹⁰³⁹ Yukarıdaki babda **110b**'nin orta kısımlarında iki satırlık bir yerin üzeri kırmızı çizgilerle çizilmiştir. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T2, **110b**.

¹⁰⁴⁰ Yukarıda ismi geçen babda **114b**, **115a** ve **118b** sayfalarının birer satırında, üzeri kırmızı çizgilerle çizili yerler vardır. Ayrıca bu bab içerisinde *Şibhi Amd*, *Organların diyeti*, *Eriş* ve *Hükümet (adl)* gibi kavramlara da değinilmiştir. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T2, **118b**, **119a** vb.

¹⁰⁴¹ Yukarıdaki babda ayrıca *Kitau't-Tarik*'e de değinilmektedir. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T2, **122b**.

¹⁰⁴² Yukarıdaki **اختلاف ابن ابي ليلى والشافعي و ابي يوسف و ابي حنيفة** babı içerisinde, Murad Molla ve Kahire nüshalarında yer alan "*İhtilaflu'l-İrakiyeyn ve Cevabu's-Şâfiî fihi*" ile "*Babu'r-Red bi'l'Üyûb*" bablarının her ikisi, ard arda, yer almaktadır. Bkz. ve Krş. **Büveyfî**, Muhtasar T2, **123a-125b** ile **Büveyfî**, Muhtasar S, ss. **118b-122b ve Büveyfî**, Muhtasar M nüshası, ss. **249-257** sayfalarını karşılaştırınız. Yukarıdaki bab, Muhtasar T1 nüshasında da, **اختلاف ابن ابي ليلى و ابي حنيفة والشافعي** şeklindeki başlık ile ele alınmaktadır. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T2, ss. **69a-71b**.

Yukarıdaki bab başlığında isimleri geçen alimlerin ihtilafları zikredilmiş olsa da, bu babda ayrıca el-Büveyfî ile Rebi b. Süleyman el-Murâdî'nin de görüşleri mevcuttur. Örneğin bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T2, **124a**.

¹⁰⁴³ Yukarıdaki bab, **Büveyfî**, Muhtasar S nüshasında (bkz. **177b**) ve Muhtasar M (bkz. **387**); **الوضع على مالك** şeklinde geçmektedir. Muhtasar T1'de ise (bkz. **71b**): **اختلاف الشافعي ومالك** şeklinde geçmektedir.

¹⁰⁴⁴ **Mehr** veya **Sadâk**: Nikâh bedeli, ağırlık, kalın; karının, nikah akdi ile hak kazandığı mal, anlamlarına gelir. Mehre, "ecr", "sadâk", "nihle", "alâik", "farîza", "sadaka", "ukr", "hibâ" ve "atiyye" adları da verilir. Bkz. Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 356.

¹⁰⁴⁵ Yukarıdaki konu Muhtasar S nüshasında **122b**'de yer almaktadır.

¹⁰⁴⁶ Yukarıdaki ibarede noktalama işaretlerinde sehv vardır. İbarenin aslı **بيعة العبد** olmalıdır. Bkz. **136a**.

¹⁰⁴⁷ El-Muhtasar'da, yukarıda ismi verilen bab başlığından hemen önce, bab başlığı ile aynı olan iki kelimenin iptal edilerek üzerine kırmızı renkte kesik çizikler kullanıldığı görülmektedir. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T2, **137a**.

• الرسالة (İmam Şâfiî'nin er-Risâle İsimli Eseri Hakkında)	140a
• الجزية (Cizye).....	143a
• ¹⁰⁴⁸ السنة في الجهاد (Cihad ile İlgili Hükümler)(Devletler Hukuku ile İlgili)....	143b
• ذكر القطن والثمار والعين والماشية وخمس والركاز (Pamuk, Ürünler, Ticaret Malları, Davarlar, Humus ve Defineler Hakkında).....	144b
• ¹⁰⁴⁹ السنة في النذور (Adak ile İlgili Hükümler).....	145a
• السنة في الضحايا (Kurban Kesme İle İlgili Hükümler).....	147a
• السنة في العقيقة (Akika İle İlgili Hükümler).....	147b
• السنة في الصيد (Av İle İlgili Hükümler).....	147b
• السنة في الذبائح (Kurban İle İlgili Hükümler).....	148a
• ¹⁰⁵⁰ سير الازواعي Siyeru'l-Evzâi: Evzâi'nin Siyeri Hakkında....	148b
• ماجا ¹⁰⁵¹ في تزويج البكر (Bekar Kızın Evlendirilmesi Hususunda).....	151b
• ¹⁰⁵² صفة نهى النبي صلى الله عليه وسلم (Hz. Peygamber (s.a.v)'in Yasaklama Şekilleri).....	151b

Bu nüshanın sonunda kitabın müstensihini ve tamamlandığı tarihi içeren **آخر الكتاب** (Ahiru'l Kitab) bölümü, kırmızı yazı ile başlık şeklinde vurgulanarak verilmiştir.¹⁰⁵³

¹⁰⁴⁸ Yukarıdaki babda “es-Sunnet” kelimesi kırmızı yazı ile ifade edilirken, “fi'l-Cihad” kelimesi normal siyah yazı ile yazılmıştır.

Fıkıh kitaplarında “Siyer” kelimesiyle, cihada ait bahisler ile hükümler kastedilir. Bu anlamda “Kitabu's-Siyer” tabiri, “Kitabu'l-Cihâd” ile eş anlamda kullanılır. Bkz. Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 511.

¹⁰⁴⁹ Yukarıda, **النذور** kelimesinde yer alan “ذ” harfinin noktası yazılmamıştır.

¹⁰⁵⁰ “Siyeru'l-Evzâi” bölümü, Topkapı Sarayı Kütüphanesi 1078 numaralı nüshada “es-Siyer” başlığı ile; Muhtasar S ve M nüshalarında “Kitâbu's-Siyer” başlığı ile işlenmektedir. Bu bölümde **Evzâi, Ebu Hanife, Ebu Yusuf, İmam Şâfiî** ve **Ebu Yakub el-Büveytî**'nin Devletler hukuku meselelerindeki görüşlerine yer verilmektedir. İmam Şâfiî'nin kendisine ait görüşlerine ve kimi zaman Ebu Hanife'ye, kimi zaman da Evzâi'nin görüşlerine katıldığını ifade eden tercihlerine de yer verilmektedir. Ebu Yakub el-Büveytî de kimi meselelerde görüşlerini ileri sürmektedir. (Muhtasar T2 nüshasında, bir yerde Ebu Muhammed'in de görüşüne rastladık. Krş. **Büveytî**, Muhtasar T1, ss. **105a-106b**; Muhtasar T2, ss. **148b-151b**; Muhtasar S, **154a-157b**; Muhtasar M, ss. 331-338.

¹⁰⁵¹ Yukarıda, **جاء** kelimesinde yer alan hemze (ء) yazılmamıştır.

¹⁰⁵² **Sıfatu Nehyi'n-Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem** babı Muhtasar T1 nüshasında sehven başka bir başlık altında işlenmektedir. Öteki el-Muhtasar nüshalarında ise aynı isimle işlenmektedir. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, **173b**; Muhtasar M, 377; Muhtasar T1, **106b**.

El-Muhtasar'ın yukarıda ele aldığımız (Muhtasar T2) nüshasında **Sıfatu Nehyi'n-Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem** bab başlığı altında kırmızı yazı ile **والنهي الثاني** ibaresinin vurgulandığı görülmektedir. Bu ibare öteki tüm El-Muhtasar nüshalarında olmasına rağmen, öteki nüshalarda başlık olarak vurgulanmadan sade bir metin olarak “Sıfatu Nehyi'n-Nebi” konusu içerisinde geçmektedir. **Büveytî**, Muhtasar T2, **152a** İle **Büveytî**, Muhtasar S, **174a**, Muhtasar M, 378 ve Muhtasar T1, **107a**'yı karşılaştırınız.

¹⁰⁵³ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T2, **152b**.

D. Mevcut Muhtasar Nüshalarında Müellif Kimliği ve Rivayet Farklılıkları İle İlgili İhtilaflar

1-el-Muhtasar'ın Müellif Kimliği

Büveytî'ye ait Muhtasar'ın istinsah edilmiş nüshalarından, Topkapı sarayı Müzesi Kütüphanesi 1079 nüshasının (Muhtasar T2'nin) giriş kısmında bulunan metinde el-Muhtasar'ı el-Büveytî'nin tasnif etmiş olduğu ve bunu, Rebi b. Süleymanın da hazır olduğu bir zamanda, İmam Şâfi'ye okuduğu, Rebi'nin Sema (işittiklerini aktarma) yoluyla alıp rivayet ettiği kaydedilir.¹⁰⁵⁴ Başka bir ifade ile İmam Şâfi, bu eserin Rebi b. Süleyman tarafından rivayetine 'icaze'¹⁰⁵⁵vermiş böylece, aynı zamanda, el-Muhtasar'ın güvenilirliğini tasdik etmiş olmaktadır.¹⁰⁵⁶

İcazet yöntemi tartışmalara açık olsa da, bu yöntemle birçok kitap nesilden nesile nakledilmiştir.¹⁰⁵⁷ Yazma eserlerin çoğunda, hadisçilerin ve lügatçıların büyük bir kısmının, eserlerine başlarken alimlerin icazesıyla veya onlardan dinlemek suretiyle meydana getirildiği ifade edilir.¹⁰⁵⁸ Zira Nakil ilminde bu ifade nüsha için bir güven ve üstün bir metoddur.¹⁰⁵⁹

İbn Salah (eş-Şehrezûrî) de "*Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*" isimli eserinde, el-Muhtasar'ı, Ebu Yakub el-Büveytî'nin tasnif etmiş olduğunu ve İmam Şâfi'ye, Rebi' b. Süleymanın da hazır bulunduğu zamanda sunduğunu ayrıca Rebi'nin de İmam Şâfi'den rivayet ettiğini kaydetmektedir.¹⁰⁶⁰

2-el-Muhtasar El Yazması Nüshalarının Rivayet Zinciri

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Koleksiyonu (no. 1189) nüshası (**Muhtasar S**) ile Kahire (208) nüshası (**Muhtasar M**) el yazmalarında verilen **rivayet zinciri**, *İmam Şâfi'den er-Rebi'ye, Ebu Hatim er-Râzî'ye ve son olarak da Musa b. Hilal'e*

¹⁰⁵⁴ **Büveytî**, Muhtasar T2 nüshası, (Giriş); Ayrıca bkz. Takiyuddin İbn Salah eş-Şehrezûrî, **Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, Beyrut 1992, II, 684.

¹⁰⁵⁵ Hicri ikinci asırdan itibaren bilinen bir usul olan **icazet** metodunun Hasan Basri, İbn Şihab ez-Zühri, İbn Cüreyc, Eban b. Ayyaş, Hişam b. Urve, Leys b. Sa'd, Süfyan b. Uyeyne, Şu'be b. Ebi Hamze ve Süfyanu's-Sevri gibi muhaddislerce kullanıldığı bilinmektedir. Bkz. İsmail Hakkı Ünal, **Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu**, 243

¹⁰⁵⁶ İmam Şâfi'nin buna benzer bir izni Irak'lı öğrencilerden biri olan el-Za'ferani'nin bir eseri için, diğer bir öğrencisi olan el-Kerabisi'ye icaze verdiği kaydedilmektedir. Bkz. el-Shamsy, "**The First Shâfi'î**", 339.

¹⁰⁵⁷ Karadavut, **Arap Dilinde Rivayet**, 43; bkz. Talat Koçyiğit, **Hadis İstılahları**, A.Ü.İ.F. yayınları (no. 146), Ankara 1980, 153.

¹⁰⁵⁸ Bkz. Karadavut, **Arap Dilinde Rivayet**, 43. ; Büveytî'ye ait Muhtasar nüshalarından Topkapı sarayı Müzesi Kütüphanesi 1079 nüshasının giriş kısmında bulunan metinde de el-Büveytî'nin el-Muhtasarını Rebi b. Süleymanın (el-Murâdî) da hazır olduğu zamanda, İmam Şâfi'ye okuduğu, Rebi'nin "**Sema**" yoluyla alıp rivayet ettiği kaydedilir. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T2,(Giriş).

¹⁰⁵⁹ Karadavut, **Arap Dilinde Rivayet**, 43.

¹⁰⁶⁰ Takiyuddin İbn Salah eş-Şehrezûrî, **Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, Beyrut 1992, II, 684.

gider.¹⁰⁶¹ Topkapı sarayı kütüphanesi (1079) el yazması (Muhtasar T2), nakil eden kişi olarak genelde *er-Rebi'*in adını verirken;¹⁰⁶² Topkapı sarayı kütüphanesi (1078) nüshası ise (Muhtasar T1), genelde *nakleden kişilerin adını vermeden direk “Qale eş-Şâfi’” kavramını kullanır.*¹⁰⁶³

Rivayet alma veya tahammül yollarıyla (bilhassa “Semâ” ve “icaze” yolu)¹⁰⁶⁴ rivayeti göz ardı edip, el-Muhtasar’da, **el-Büveytî’nin rivayet zincirden adının silinmiş olmasından yola çıkan daha sonraki bazı Şâfiî âlimlerinin, bir akıl karışıklığı yaşamış oldukları kaydedilmektedir.**¹⁰⁶⁵

E- el-Muhtasar’ın el-Büveytî’ye Nisbeti’nin Değerlendirilmesi

-El-Muhtasar’ın aidiyeti konusunda yaşanan akıl karışıklığının nedenlerini anlama ve eserin müellifinin el-Büveytî olduğu hususundaki işaretleri daha iyi görmek için, ilk dönem eserlerinin rivayet şekillerine temas etmemiz gerekir.

1- İlk dönem Eserlerinin Rivayet Yöntemi ve el-Muhtasar

Genelde **rivayet ve istinsah** yoluyla aktarılmış olan **İlk dönem eserlerinde**, kitabı kendisi için temin eden raviler, elde ettiklerine notlar eklemekte, muhtemelen bir beis görmemişlerdir.¹⁰⁶⁶

¹⁰⁶¹ *El-Muhtasar’ın Süleymaniye Murad Molla nüshasında (Muhtasar S’de) geçen bablardan tesbit ettiğimiz, rivayet zinciri tam olarak verilmiş olan (Musa b. Hilal, Ebi Hatim ve Rebi’ b. Süleyman, O da İmam Şâfi’den şeklinde) bablar şunlardır: 1b, 85a, 87b, 89b, 91b, 93a, 96b, 117a, 118a (iki ayrı yerde), 122b, 143b, 146a (Bu sayfada bulunan Babu’l-Kasame başlığı kenarında, sonraki gelen tüm babların, Musa b. Hilal → Ebu Hatim → Rebi’ b. Süleyman (el-Murâdî) şeklindeki ravilerin İmam Şâfi’den rivayet ettiklerinden oluştuğu kaydedilir.) 148b, 149a, 151b, 152b, 153a, 153b, 154a, 157b, 159a, 160a, 161b, 164a, 169b (Er-Risale babının, rivayet zinciri eserin ilgili yerinin zedelenmiş olması sebebiyle okunamamaktadır, ancak yakın fotokopisi olan Kahire (208) nüshası, tam rivayet zincirini vermektedir.) 173b, 174b, 177b, 185b, 186b, 188b, 189b, 190a., bu sayfalar dışında yer alan rivayet zincirlerinde genelde Ebu Hatim ismi geçmemektedir.*

¹⁰⁶² **Büveytî**, Muhtasar T2 nüshası varak **1b, 2a, 4b, 8a, 9b, 10a, 12a, 13b, 14a, 14b, 15b.... vb.**

¹⁰⁶³ **Büveytî**, Muhtasar T1 nüshası, **2a, 2b, 3a, 3b, 4a, 6a, 7a, 8a, 8b, 9a, 9b, 10a....vb.** Benzer görüş için bkz. el-Shamsy, “The First Shâfi’î”, 338.

¹⁰⁶⁴ Tahammül Yolları için bkz. Ünal, **Ebu Hanife’nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu**, ss. 239-246; Karadavut, **Arap Dilinde Rivayet**, ss. 38-46; Harun Reşit Demirel, **Ebu Ca’fer et-Tahâvî (Hayatı-Eserleri ve Meânî’l Asar ile Müşkilü’l-Asarındaki Hadîşçiliği)**, Konya 1990, ss. 62-65; Erol Erdem, **Şâfiî Usûlcülerinin İmam Şâfi’î’nin Usûlünü Temsil Sorunu (Beyan, Amm- Hass, Nesh, Haber-i Vahid)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008, ss. 169-171; Ahmet Yücel, **Hadîs İstilahatlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicri İlk Üç Asır)**, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, ss. 58-79.

Rivayet alma veya tahammül yollarının birçok çeşidi vardır: Bunların ilki ve en üstünü bizzat şeyhten yüzyüze yazarak veya dinleyerek alma metodu olan “Sema” metodudur. Üstadın öğrencisine, kendisinin rivayet ettiklerini veya duyduklarını veyahutta bunlardan bir kısmını rivayet etmeye izin vermesi ise *İcaze* veya *İcazet* metodudur. İcazet ve Münâvele yöntemlerinin Sema ve Kıraat yöntemleri kadar tercih edilmemesinin sebebi, rivayet hakkı istenen yazılı metnin, hoca ve talebe tarafından birlikte gözden geçirilip, hataların düzeltilmesine imkan vermemesidir. Bu durumda yazılı metinlerin yazı hatalarının, düzeltilmeden nakledilmesi söz konusu olabilmektedir. Bkz. Ahmet Yücel, **Hadîs İstilahatlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicri İlk Üç Asır)**, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, 67.

¹⁰⁶⁵ Bkz. el-Shamsy, “The First Shâfi’î”, 338.

¹⁰⁶⁶ Bkz. Metin Yiğit, **İlk Dönem Hanefi Kaynaklarına Göre Ebû Hanife’nin Usûl Anlayışında Sünnet**, Ankara 2007., 31.

İlk dönem eserlerinin aktarımında, daha çok kitabın girişinde, bölüm ve konu başlarında müelliften “ قال فلان ,حدثنا فلان ,اخبرنا فلان ” gibi üçüncü şahıs kipi kullanılarak sözedilir.¹⁰⁶⁷ Bu ibareler eserin müellife nisbeti konusunda bazı tereddütler oluştursa da, ilk dönem eserlerinin kullanımında bu usulün yaygınlığı göz önüne alındığında, bunun bir yöntem olarak uygulandığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim, **İmam Şâfiî’nin ana eseri, el-Üm’de sıkça rastlanan قال الشافعي ibaresi ile Şâfiî mezhebinin öteki önemli muhtasar eseri olan el-Muhtasaru’l-Müzeni’de sıkça geçen قال المزني şeklindeki kullanımlar da bunu göstermektedir.**

Muhatasaru’l-Büveytî’de de, Müelliften üçüncü şahıs kipi kullanılarak sözedilmektedir. El-Muhtasar’ın birçok yerinde el-Büveytî’den nakiller ¹⁰⁶⁹ قال ابو يعقوب ibaresiyle verilmektedir. Bunun yanında el-Muhtasar, daha ziyade, İmam Şâfiî’nin görüşlerinin rivayetinden oluştuğu için, el-Muhtasar’ın, neredeyse her bölüm veya konu başlarında قال الشافعي ibaresi kullanılmaktadır.¹⁰⁷⁰

İlk dönem eserlerinde görülen (قياسي قول فلان , قال فلان) gibi kullanımların müellifin kendisine ait olabileceği gibi, raviye de ait olabilme ihtimali vardır. Bunlar, rivayet yönteminin bir gereği olarak râvî tarafından ilave edilmiş olabilir. Netice itibariyle, nakletme usulü ve yöntemlerinin farklılığına dayanarak, ilk dönem eserlerin güvenilirliği hakkında, aşırıya kaçıp menfî bir tutum sergilemek yerine, Üslûp ve aktarım tarzındaki farklılıkları o döneme has ifade ve naklatme tarzı olarak algılamamızın, daha doğru ve uygun olacağı kanaatindeyiz.¹⁰⁷¹

İlk dönem Hanefî eserlerinden, İmam Muhammed’in “*el Hucce ‘ala ehli’l-Medine*” isimli eserini tahkik eden zatın, اخبرنا محمد بن حسن قال (Ahbarana Muhammed b. Hasan Qâle) ibaresi üzerine:

“Bu ifade, kitabı derleyen (cem’) İmam [Muhammed] olmadığı ve öğrencisi olduğu düşüncesine sizi sevkedebilir. Ben derim ki, ilk dönem eserlerinde kitabların râvîlerinden kaynaklanan bu tür tasarruflar çoktur. Bu tasarruflar, kitabların râvîler tarafından derlendiği anlamına gelmez. Sahihî Buharî ve Müslim’e bakarsanız bu türden çok şeyler görürsünüz.”¹⁰⁷²

¹⁰⁶⁷ Yiğit, *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe’nin Usûl Anlayışında Sünnet*, 32.

¹⁰⁶⁸ Örnekler için bkz. el-Müzeni, *el-Muhtasaru’l-Müzeni fi Furui’s-Şâfiyye*, Haşiye: Muhammed Abdulkadir Şahin, Beyrut 1998, (*Babu Cami’ Et-Teyemmüm*), 15-16.

¹⁰⁶⁹ Bkz. *Büveytî*, Muhtasar T1, 25b, 39b, 40a, 50a, 51b, 54a, 65a. vb.; Bkz. *Büveytî*, Muhtasar S, 13b, 79a, 81a, 81b. vb. Ayrıca, el-Muhtasar’da sadece bir yerde قال ابو يعقوب يوسف بن يحيى şeklinde Büveytî’nin tam isminin verilerek geçtiğine rastladık. Bkz. *Büveytî*, Muhtasar S, (*Babu’l-Cehr bi Bismillahirrahmanirrahim ve Kiraeti’l-Hamd*) 14a.

¹⁰⁷⁰ Bkz. *Büveytî*, Muhtasar S, 4a, 5b, 6a, 6b, 7a, 12a, 13a, 14b, 16a, 17b, 18a..vb,

¹⁰⁷¹ Benzer görüş için bkz. Yiğit, *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe’nin Usûl Anlayışında Sünnet*, 35.

¹⁰⁷² Metin Yiğit, *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe’nin Usûl Anlayışında Sünnet*, Ankara 2007., 33.

şeklinde kaydedilen not da, ilk dönem eserlerinin aktarımı hakkındaki mühim bir meseleyi, açık bir şekilde ifade etmektedir.

İlk dönem eserlerinde ravilerin basit ilavelerde bulunduğu dair örneklere de rastlanılmaktadır. Örneğin, Hanefî kaynaklarından Debbusi'nin "*Takvimu'l- Edille*" isimli eserinin bazı yerlerinde: قال العبد "Kul der ki", şeklindeki ifadeyle bizzat kendisini kastettiği, devamında gelen رضي الله عنه ifadesinin ise ravilerce eklendiği ve bu uslûbun geç dönemlere kadar sürdüğü kaydedilir.¹⁰⁷³

Muhtasar'ul-Büveytî'nin nüshaları arasında da, ravilerin veya müstensihin basit ilaveler ve eksiltmelerde bulunduğunu gösteren birçok örnek mevcuttur. Bu ilaveler veya eksiltmeler nüshalar arasında tarih itibariyle en eskiden, en yeniye doğru yaptığımız mukayesede ortaya çıkmaktadır.

2- el-Muhtasar'ın El Yazması Nüshaları Üzerindeki (Ön Yüzündeki) Yazıların Müellife İşareti

İncelediğimiz eserin **el-Büveytî'ye aidiyetini gösteren öteki, önemli ve en açık, bilgiler, Muhtasar el yazması nüshaları üzerinde (giriş sayfası üzerinde) yazılan yazılardır.** Örneğin, Büveytî'nin el-Muhtasar'ının mevcut olan en eski tarihli yazma nüshasının (İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla bölümü nüshası) üzerinde yer alan;

" كتاب مختصر البوطي و رواه الربيع بن سليمان عن ابي عبد الله محمد بن إدريس الشافعي ايضا رضي الله عنهم "

(Kitabu Muhtasari'l-Buveytî ve ravahu er-Rebi' b. Süleyman 'an ebi Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfi'i aydan radiyallahu anhum)¹⁰⁷⁴ şeklindeki başlık, açık bir şekilde, el-Muhtasar'ın Büveytî'ye aidiyetini ifade etmektedir.

El-Muhtasar'ın Topkapı Sarayı Kütüphanesi (1078) numaralı yazma nüshası, el-Büveytî'nin yanında, Rebi b. Süleyman el-Murâdî'ye de çokça yer vermektedir. Bu yazma nüsha, "**Qâle Ebu Ya'kub (el-Buveytî) ve Ebu Muhammed (er-Rebi)**"¹⁰⁷⁵ cümlesini sık sık kullanmaktadır. Büveytî'nin yanında Rebi b. Süleyman'a, sıkça yer verilmesi Büveytî'nin İmam Şâfiî'ye Muhtasar'ını sunduğu esnada Rebi'nin de hazır olması ve el-Muhtasar'ı, onun da, İmam Şâfiî'den rivayet etmesi sebebiyle olmalıdır.¹⁰⁷⁶ Menâkibu's-Şâfiî'nin müellifi el-

¹⁰⁷³ Örnekler için bkz. Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa ed-Debbusi, **Takvimu'l-Edille fi Usûli'l-Fıkh**, Tahkik: Eş-Şeyh Halil Muhyiddin, Beyrut 2001., 19, 47, 49, 61.; ayrıca bkz. Yiğit, **İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet**, 33.

¹⁰⁷⁴ El-Muhtasar'ın, Muhtasar S nüshası ile Muhtasar M nüshasının baş taraflarına bkz.

¹⁰⁷⁵ **Büveytî**, Muhtasar T1, **65b, 66a, 71a, 78b** ve **86b** ile **87a**'ya bkz., ancak buradaki kullanımlardan kitabın kime ait olduğunu tesbit biraz zordur, her yerde aynı şekilde "Qale Ebu Yakub ve'r-Rabi" ibaresi yoktur, **78b**'de "Qale Ebu Yakub ve Ebu Muhammed Er-Rabi" şeklinde bir ibare de kullanılırken; **87a**'da "Qale Ebu Yakub ve Ebu Muhammed" ile "Qale Ebu Yakub Qale eş-Şâfiî" şeklinde ibarelere rastlamaktayız.

¹⁰⁷⁶ Bkz. İbn Salah (eş-Şehrezûrî), **Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, II, 684.

Beyhakî de bazen, *Muhtasaru'l-Büveytî ve'r-Rebi'* olarak, ikisine ait muhtasarlardan söz eder.¹⁰⁷⁷

3- el-Muhtasar'a Yapılan Atıflar'ın Eserin el-Büveytî'ye Ait Olduğunu Desteklemesi

*Büveytî'nin çağdaşı veya ona yakın döneme ait âlimlerin eserlerinde el-Muhtasar'dan alınan bire bir alıntılar, eserin Büveytî'ye aidiyetini göstermektedir.*¹⁰⁷⁸

Ebu'l-Hasan ed-Darekutni'nin, el-Muhtasar'ı, İbn Kurâyn olarak bilinen zattan alarak yazdığını ifade ederken, eseri “*Kitabu'l-Büveytî*”, şeklinde tanımlaması, o dönemde kitabın, Büveytî'ye ait bir eser olarak bilindiğini gösterir.¹⁰⁷⁹

*Şafîî literatürünün erken dönemlere ait tüm ana eserleri içerisinde, el-Büveytî'nin Muhtasar'ının mevcut olduğu görülmektedir.*¹⁰⁸⁰

İmam Şâfiî'nin ana eseri *el-Üm*, “*Kale Ebu Yakub el-Büveytî ve'r-Rebi'* ” ile başlayan, Muhtasaru'l-Büveytî'de bulunan birg görüşten alıntıda bulunur.¹⁰⁸¹

Beyhakî ve Nevevî gibi Şâfiî alimlerin eserlerinin yanında, önemli tabakat eserleri olan İbn Nedime ait *el-Fihrist* ile Katip Çelebi'nin *Keşfu'z-zunûn* isimli eserinde, el-Büveytî'ye ait el-Muhtasar'dan söz edilmektedir.¹⁰⁸²

Suyuti, “*Hüsnu'l-Muhâdara*” isimli eserinde, muhtemelen, el-Muhtasar'ın Şâfiî literatürü ile ilgili olması sebebiyle, *Muhtasaru'l-Büveytî*'yi de, Şâfiî'nin tasnif ettiği eserler arasında zikretmektedir.¹⁰⁸³

F- Mevcut el-Muhtasar Nüshalarının Ana Nüshadan İstinsah Edildiğini Gösteren Karineler

Muhtasaru'l-Büveytî'nin mevcut olan nüshalarının hiçbirisi, el-Büveytî'nin yaşadığı döneme ait değildir, istinsah edilen nüshaların en eski tarihlisi, İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla bölümü 1189 numaraya kayıtlı nüshadır. Elimizdeki en eski tarihli bu nüsha bile, el-Büveytî'nin ölümünden neredeyse 4 asır sonraya aittir. Durum böyle olsa

¹⁰⁷⁷ Bkz. Beyhakî (384-458), *Menakıbu's-Şâfiî*, Tahkik: Seyyid Ahmed Sakr, Kahire, ty., I, 255.

¹⁰⁷⁸ el-Shamsy, “*The First Shâfiî*”, 340.

¹⁰⁷⁹ Bkz. es-Sem'âni, *el-Ensâb*, Takdim ve Talik: Abdullah Ömer el-Barudî, Daru'l-Cinan, Beyrut 1988., IV, 489; el-Emiri'l-Hâfiz ibn Mâkûlâ (475h/1082 m.), *el-Kemâl fî Ref'il İrtiyâb 'âni'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif fî'l-Esmâ ve'l-Künâ ve'l-Ensâb*, Tashih ve Talik: Nâyif el-Abbâs, Beyrut 1972., VII, 108.

¹⁰⁸⁰ Bkz. el-Shamsy, “*The First Shâfiî*”, 340.

¹⁰⁸¹ İmam Şâfiî, *el-Üm*, Tahkik: Rifât Fevzi Abdulmuttalib, Darul Vefa, 2001., VI, 628. İle el-Büveytî, *el-Muhtasar*, Murad Molla nüshası, 85b'yi karşılaştırınız. Ayrıca bkz. el-Shamsy, “*The First Shâfiî*”, 340-341.

¹⁰⁸² İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, 266.; Katib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, Daru İhyai Turasi'l-Arabi, Beyrut, ty., II, 1625; Ayrıca bkz. el-Shamsy, “*The First Shâfiî*”, 340.

¹⁰⁸³ Suyuti'nin, İmam Şâfiî'nin Mısır'da “*el-Ümm, el-Emâli el-Kübra, İmlau's-Sağir, Muhtasaru'l-Büveytî, Muhtasaru'l-Müzeni, Muhtasaru'r-Rebi', er-Risâle ve es-Sünen*” gibi, içerisinde *İmam Şâfiî'nin öğrencilerine ait eserlerin de bulunduğu tüm eserleri İmam Şâfiî'ye izafe etmesi ilginçtir*. Bkz. Suyutî, *Hüsnu'l-muhâdara fi tarih Mısır ve'l-Kahire*, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, yy. 1967, I, 304.

da, nüshaların el-Büveytî dönemine kadar gittiğini gösteren birçok kanıt vardır. Bu kanıtlar, el-Büveytî'nin çağdaşı ya da, çağdaşı olmaya yakın olan âlimlerin eserlerinde, Muhtasar'dan alınan bire bir alıntılardan oluşmaktadır. Örneğin, Ebu İsa et-Tirmizî'nin *es-Sünen* 'i ile İbn Kutaybe'nin (276/899) *Ğaribu'l-Hadis* ve *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis* 'inde, el-Büveytî'nin *Muhtasar* 'ında bulunan metin ile tam uyuşan, İmam Şâfiî'nin çok sayıda alıntısı mevcuttur.¹⁰⁸⁴ Örneğin *el-Muhtasar*, *Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla* nüshası *Zekatu'l-Ganemi ve 'l-Bakar* babının üç-dört satırlık bölümünde yer alan

لا زكاة في الفاكهة كلها رطبها ويابسها ولا في البقول ولا في قصب السكر ولا في الجوزولا في تين ولا لوزولا جلوز ولا حب كتان ولا زكاة في زيتون ولا الجبلان ولا حب العجل ولا زيونها ولا في اثمانها حتى يستقبل بها الحول¹⁰⁸⁵

Şeklindeki ibare, *İbn Kuteybe* 'ye ait, *Garibul Hadiste*¹⁰⁸⁶;

قال الشافعي:

لا زكاة في الفاكهة كلها رطبها ويابسها ولا في البقول ولا في قصب السكر ولا في الجوزواللوز والجلوز وحب الكتان ولا الزيتون ولا الجبلان ولا حب العجل ولا زيوتها ولا في اثمانها حتى يحول عليها الحول

şeklinde geçmektedir. Yukarıda, *Garibu'l-Hadis* 'te geçen İmam Şâfiî'ye ait metin ile *el-Muhtasar* 'da geçen İmam Şâfiî'nin ibarelerinin ne kadar uyduğu net olarak görülebilmektedir. Bu ve benzeri örnekler, *el-Muhtasar* nüshalarının, ilk dönemlere kadar gittiği ve ana nüshadan istinsah edilmiş olduğu görüşünü güçlendirmektedir.

*İmam Şâfiî'nin el-Üm isimli eseri de, "Kale Ebu Yakub el-Buveytî ve'r-Rebi" ile başlayan, elimizdeki mevcut muhtasar nüshalarında yer alan bir bölümden alıntıda bulunmaktadır.*¹⁰⁸⁷ *Bu örnek el-Muhtasar'ın, el-Üm'mün telif edildiği dönemlerde, var olduğuna ve istinsah edilmiş nüshaların da o dönemdeki orijinal el-Muhtasar ile aynı olduğuna işaretir.*

¹⁰⁸⁴ İbn Kuteybe, *Ğaribu'l-Hadis*, Tahkik: Abdullah el-Cuburi, Cumhuriyeti'l-İrakiyye Vizaretu'l-Evkaf, İhyau Turasi'l-İslâmiyye, Bağdat 1977, II, 336 ile *Büveytî*, *Muhtasar S*, 32b (Babu Taksiru'l-Musafir)'i; *Ğaribu'l-Hadis*, I, 200 ile *Büveytî*, *Muhtasar S*, 122a (Mes'ele fi'd-diyât)'ı ve *Ğaribu'l-Hadis*, II, 648 ile *Büveytî*, *Muhtasar S*, 160b (Babu'l-Ahkam)'ı karşılaştırınız.

Ebu İsa et-Tirmizî'nin, *Sünen'i (Sünenü't-Tirmizî)*, Tahkik ve Şerh: Ahmed Muhammed Şakir, Neşr: Mustafa el-Babi el-Halebi, ty., I, 14 ile *Büveytî*, *Muhtasar S*, 9a'yı (Babu Gusli'l-Cum'a) karşılaştırınız; *Sünenü't-Tirmizî*, I, 43 ile *Büveytî*, *Muhtasar S*, 2a'yı (Babu'l-Madmada ve'l-İstinşak ve'l-Mesh bi'r-Re's ve Himâr)'i; *Sünenü't-Tirmizî*, I, 228 ile *Büveytî*, *Muhtasar S*, 8b'yi (Babu't-Teyemmüm Keyfe Huve) karşılaştırınız. İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, Tashih: Muhammed Zuhri en-Neccar (Kahire, Mektebetu'l-Kulliyeti'l-Ezheriyye) ty., 314 ile *Büveytî*, *Muhtasar S*, 180b'yi (el-Vad' ala Mâlik) karşılaştırınız. Ayrıca bkz. el-Shamsy, "The First Shâfiî", 340.

¹⁰⁸⁵ *Büveytî*, *Muhtasar S*, 43b.

¹⁰⁸⁶ İbn Kuteybe, *Ğaribu'l-Hadis*, Tahkik: Abdullah el-Cubûrî, Bağdat 1977., I, ss. 186-187.

¹⁰⁸⁷ İmam Şâfiî, *el-Üm*, Tahkik: Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, Darul Vefa, 2001., VI, 628. ile *Büveytî*, *Muhtasar S* nüshası, 85b (*Babu'r-Ric'a*) ve *Büveytî*, *Muhtasar M* nüshası, s.176 (*Babu'r-Ric'a*)'yı karşılaştırınız. Ayrıca bkz. el-Shamsy, "The First Shâfiî", 340-341.

*İbn Kuteybe'nin Garibu'l-Hadis'inin yazıldığı tarih hakkında h. 236 yılı iddiasının¹⁰⁸⁸ doğruluğunu var saymamız durumunda, el-Büveytî'nin el-Muhtasar'ını müstakil olarak onaylayan ilk eserin "Garibu'l-Hadis" olduğu söylenebilir.*¹⁰⁸⁹

Ebu İsa et-Tirmizî'nin es-Sünen'inde, eserinin kaynaklarını açık bir şekilde isimlendirmesi dikkate değerdir ki, onlar arasında Rebi b. Süleyman el-Murâdî'nin yanı sıra, Ebu İsmail et-Tirmizî vasıtasıyla el-Büveytî'de vardır.¹⁰⁹⁰

El-Büveytî'nin Muhtasarından yapılan alıntılarının çok olması ve onlarla el yazmalarında içerilen metin arasında önemli bir sapmanın olmaması, Büveytî'nin Muhtasarının sahilhiği (İstinsah nüshalarının, el-Büveytî'nin orijinal el-Muhtasar'ına işaretinin sahilhiği) konusunda bizlere çok güçlü bir izlenim vermektedir.¹⁰⁹¹

G- el-Muhtasar'ın Rivayet Zincirinde el-Büveytî'nin İsmiinin Olmamasının Muhtemel Nedenleri

*El-Büveytî'nin isminin el-Muhtasar'ın nakil zincirinde olmadığına yönelik bazı İhtimaller vardır. Bizim de katıldığımız **ilk ihtimal**; Mısırlı Mâliki hukukçusu İbn Ebi Matar'ın (339/950 ya da 951), el-Büveytî'nin kendi eserini, İmam Şâfiî'nin yaşadığı dönemde oluşturduğu ve böylelikle de Rebi' b. Süleyman el-Murâdî'nin İmam Şâfiî'den el-Muhtasar'ı öğretmek için doğrudan müsaade aldığı (icaze) iddiasıdır.*¹⁰⁹² İlk dönem yazma eserlerinde yeralan tipik bir icazet yönteminin, el-Muhtasar'ın Murad Molla nüshasında, çok açık olarak "Eceztu" şeklinde bir ifade ile zikredildiğini göremesek de, kapaktan sonra yer alan giriş başlığında,

كتاب مختصر البوطي و رواه الربيع بن سليمان عن محمد بن إدريس الشافعي ايضاً رضي الله عنهم
"Rebi' b. Süleymanın da Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'den rivayet ettiği Muhtasaru'l-Büveytî Kitabı." Şeklinde geçen ibareden, el-Muhtasar'ın rivayeti için, İmam Şâfiî'nin Rebi b. Süleyman el-Murâdî'ye icazet verdiğini anlamaktayız.

¹⁰⁸⁸ Gérard Lacomte *Garibu'l-Hadis*'in oluşmunun hicri 236'yı geçmediğini iddia eder. Bkz. Ahmed el-Shamsy, *The Canonization Of İslâmic Law*, United States Of America, Cambridge Press, 2013, (eserdeki dipnot 67'ye bakınız.) 133.

¹⁰⁸⁹ Bkz. el-Shamsy, "The First Shâfiî", 340-341. Burada Bağımsız ilk eser lafzına dikkat çekmek isteriz. Yoksa yukarıda verdiğimiz gibi, el-Üm içerisinde bir yerde el-Muhtasar'dan alıntı yapılması daha erken bir tarihte olmalıdır.

¹⁰⁹⁰ el-Shamsy, "The First Shâfiî", 340., Bkz. Ebu İsa et-Tirmizî, *Sünenu't-Tirmizî*, Tahkik: İbrâhim 'Atvâh 'Avad, Kahire (Mustafa al-Babi al-Halabi) 1975., V, 737.

¹⁰⁹¹ Benzer görüş için bkz. el-Shamsy, "The First Shâfiî", 341.

¹⁰⁹² el-Shamsy, *a.g.m*, 338. Eğer ibn Salah'ta geçen yukarıdaki bilgi doğruysa, bu durumda el-Muhtasar, İmam Şâfiî'nin vefatından önce yazılmış olduğundan, İslâm Hukukundaki ilk Muhatasar türünün örneğini temsil eder. Brockopp, *Early Mâliki Law* isimli eserinde Abdullah İbn Abdilhakem'in Muhtasar'ı için hicri 210 öncesi veya civarı bir tarihi kaydeder. Bkz. Jonathan E. Brockop, *Early Mâliki Law (İbn 'Abd al-Hakam and his Major Compendium of Jurisprudence)*, Leiden, 2000, ss. 89-90, ayrıca bkz. el-Shamsy, *a.g.m*, (122. Dipnotuna bkz.), 338.

İcazet yöntemi Şafii mezhebinde sadece el-Muhtasar için kullanılmamıştır. İmam Şâfiî'nin, Irak'lı talebelerinden olan ez-Zaferanî tarafından yazılmış bir eseri rivayet etmesi için, diğer bir talebesi olan el-Kerabisi'ye de icaze verdiği kaydedilmektedir.¹⁰⁹³ El-Kerabisi de, gerçekte ez-Za'ferani'den kopyaladığı bu eseri, daha sonra, doğrudan nakletmeyi başarmıştır.¹⁰⁹⁴

El-Büveytî'nin isminin nakil zincirinde olmamasının ***diğer muhtemel nedeni***; Rebi' b. Süleyman el-Murâdî'nin, el-Büveytî'nin eserinin katı gelenekçi yapısını kendi nakline uygulamak istememesi ve imla yoluyla eseri öğretirken de el-Büveytî'nin ismini silmiş olmasıdır.¹⁰⁹⁵

Yukarıda verdiğimiz iki ihtimal ile beraber, hiçbir durumda, Rebi' b. Süleyman el-Murâdî'nin, el-Muhtasar'ın müellifi/sahibi olması, ihtimal dahilinde değildir.¹⁰⁹⁶ *Zira Eser, el-Büveytî'nin diğer öğrencileri tarafından da nakledilmiştir, en azından İbn Ebi'l-Carud ve Ebu İsmail et-Tirmizî ile bu kişilerin tashihleri diğer âlimler tarafından alıntı yapılmıştır.*¹⁰⁹⁷

H- el-Muhtasar'da Fıkıhî Konuların İşleniş Tarzı

El-Muhtasar'da fıkıh konularının, el-Muhtasar'ın en eski ve en yeni nüshaları baza alındığında, **kitap** ve **bab** düzeni içerisinde işlendiği görülmektedir.¹⁰⁹⁸

El-Muhtasar nihayetinde, İmam Şâfiî'nin sözlerinin özeti olduğundan, el-Muhtasar'da birçok babın başlarında “قال الشافعي” ibaresi kullanılmaktadır.¹⁰⁹⁹ Bu ibare, İmam Şâfiî'nin ana eseri el-Üm'de de sıklıkla kullanılmaktadır.¹¹⁰⁰

El-Muhtasar'da bazen, fıkhi bir meselenin uygulanışı, şekilleri vb. anlatıldıktan sonra, yapılmadığı takdirde doğuracakları sonuçları ifade etme ve akabinde bunun sebebinin veya delilini zikretme yöntemi kullanılmaktadır. Bu yönüyle el-Muhtasar günümüzdeki “ilmihal” eserlerini hatırlatmaktadır.¹¹⁰¹

El-Muhtasar'da fıkıh konuları işlenirken ayet, hadis, icma, kıyas ve sahabe görüşleri dikkate alınmaktadır. Konu içerisinde öne sürülen fikirlerin dayandığı deliller daha çok “*el-Hucce fi zâlike*”, bazen de “*vahtecce bi..*” ibaresi kullanılarak

¹⁰⁹³ Bkz. Sübkî, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, II, 118.; ayrıca bkz. el-Shamsy, *a.g.m*, 339.

¹⁰⁹⁴ el-Shamsy, *a.g.m*, 339.

¹⁰⁹⁵ Bkz. el-Shamsy, *a.g.m*, 339.

¹⁰⁹⁶ el-Shamsy, “*The First Shâfi'î*”, 339.

¹⁰⁹⁷ el-Shamsy, *a.g.m*, 339.; Ayrıca Nevevî ve Şeyh el-Valid ve Sübkî'nin Büveytî'nin el-Muhtasar'ının bazı bölümleri üzerine yaptıkları yorumlar için bkz. Sübkî, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, II, ss. 166-170.

¹⁰⁹⁸ **el-Muhtasar**, Kahire nüshası (Muhtasar M), giriş kısmına (fihrist) bakınız. Topkapı sarayı nüshaları (Muhtasar T1 ve T2) kitap/bab düzeni açısından İstanbul Süleymaniye kütüphanesi Murad Molla nüshası (Muhtasar S) ve Kahire nüshası (Muhtasar M) kadar düzenli değildir.

¹⁰⁹⁹ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, **3a, 3b, 5b, 6a, 6b, 7a** vb.

¹¹⁰⁰ Örnekler için bkz. İmam Şâfiî, **el-Üm**, Tahkik: Rıfât Fevzi Abdulmuttalib, Darul Vefa, 2001., II, ss. 5-11 vb.

¹¹⁰¹ Örnekler için bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, “*Babu Meshi'r-Re's*”, “*Et-Teyemmum Keyfe Huve*”, ss. 12-13.

verilmektedir.¹¹⁰² Bu ibareler aynı zamanda el-Muhtasar'ın, tamamen olmasa da, **yarı müdellel bir eser** olduğu izlenimini vermektedir.

El-Muhtasar'da konular işlenirken, sistematik bir usul olarak takip edilmese de, deliller arasında ayet ve hadisler varsa önce ayetler zikredilir, daha sonra da ilgili hadisler zikredilir.¹¹⁰³ ***El-Muhtasar bablarında yer alan ayetler, ilk dönem geleneğinde bulunduğu üzere, tamamı değil de, kısa bir bölümü zikredilerek verilir.***¹¹⁰⁴

El-Muhtasar'da fıkıh konuları işlenirken hadislere vurgu yapılır. Hz. Peygamber (s.a.v)'den sabit olan bir sünnete tabî olunması gerektiği, sünnete muhalif bir uygulamanın da kabul edilmeyeceği kaydedilir.¹¹⁰⁵

El-Muhtasar'da, konular işlenirken bazen “**ve haza ma'na mâ “fa'ale”/”revâ”/ “emere” Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem**” şeklinde, Hz. Peygamber (s.a.v)'in fiilerinden manalar çıkarılmaktadır.¹¹⁰⁶ Bu yönüyle el-Muhtasar bizlere “Fıkhu's-Sire” eserlerini anımsatmaktadır.

III- EL-MUHTASAR'IN İÇERİK ANALİZİ

İmam Şâfi'nin sözlerinin el-Büveytî ve diğer başka alimlerin görüşleriyle yeniden yorumlandığı,¹¹⁰⁷ İslâm Hukukunun önemli bölümlerinin özünü içeren, türünün ilk örneklerinden bir kısaltma çalışması olan el-Muhtasar'da,¹¹⁰⁸ ***Namaz, Oruç, Hac, Zekat***

¹¹⁰² Örnek için bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, s. 343. Ayrıca, *el-Muhtasar üzerine yapılan bir araştırmada, el-Büveytî'nin el-Muhtasar'da (el-Hucce ei zâlike) veya (Vehtacce bi..) “Bu konuda hüccet şudur” şeklinde kullandığı doksan örnek üzerinden 18 tanesinin Kur'an Ayetine, 3 tanesinin icmaya, 10 tanesinin kıyasın değişik şekillerine, 3 tanesinin sahabe haberine, 56 tanesinin, yani neredeyse üçte ikisinin, hadislere dayandığı kaydilir.* Bkz. Ahmed el-Shamsy, “**The First Shâfi'î**”, 315.

¹¹⁰³ Örnekler için bkz. **Büveytî**, Muhtasar S nüshası, (*Kitabu'z-Zekat*) **40b**, (*Babu'n-Nafaka*) **65b**.

¹¹⁰⁴ *Kadim ulemanın neredeyse tamamı hafız idi. Hafız olmayanların da Kur'an bilgileri hafızlar kadardı. Bu yüzden (makul gerekçelerle) genelde -ayetin hangi surede geçtiği bile söylenmeden- ilgili kısmı yazılır, Kur'an bilgisi tam olan okuyucunun zikredilmeyen bölümü zihninden tamamlaması beklenirdi. Hadis, fıkıh ve tefsir kitaplarında yer alan bu gelenek, el-Muhtasar'da da vardır.* Örnekler için bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, **11b, 40b, 65b**.

¹¹⁰⁵ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, (*Babu's-Sutre li'l Musâlli*) **16a**, (*Babun Aher fi Salati'l- Cum'â*) **18b**. Ayrıca bkz. (*Babun fi'l-Cum'â*) **17a**,

¹¹⁰⁶ Örnekleri için bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, (*Babu'l-Ezân*), **12a, 12b.**; **Büveytî**, Muhtasar S, (*Babu'l-Kirâe fi Salati's-Subh ve Gayriha*) **14b**.

¹¹⁰⁷ **Ebu Yakub'a ait yorumlardan bazıları için bkz. Büveytî**, Muhtasar T1 nüshası, **15b, 17a, 18a, 19a, 21b, 30b, 37b vb.**; Muhtasar M, s. 200.; Muhtasar S, **14b**.

Bir yerde rastladığımız *İbn Müseyyeb'e* dayandırılan söz için bkz. **Büveytî**, Muhtasar S nüshası, (“*babun fi'l-cum'â*”) **16b**.

El-Muhtasar'da bir yerde İmam Şâfi'nin görüşü ifade edildikten sonra, Ebu Yakub Yusuf b. Yahya (el-Büveytî), Leys b. Sad ve Evzaî'nin de aynı şeyi söyledikleri kaydedilmektedir. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, (*Babu'l-Cehr Bi Bismillahirrahmanirrahim ve Kiraeti'l-Hamd*) **14b**.

El-Muhtasar'da Rebi'nin yaptığı yorum için bkz. Büveytî, Muhtasar S, (*Babu Ğasli'l-Cum'â*) **8b**.

Ahmed el-Shamsy Topkapı sarayı kütüphanesi (1078) nüshasında (Muhtasar T1), kavli kadim ravilerinden **Ebu Sevr'e** ait bir yorumun olduğunu kaydeder. Bkz. Ahmet el-Shamsy, “**The First Shâfi'î**”, 338.

¹¹⁰⁸ *Büveytî'nin el-Muhtasar'ı, İmam Şâfi'nin sözlerinin ihtisar edildiği, belki de, en eski tarihli bir ihtisar çalışmasıdır. İncelediğimiz el-Muhtasar nüshalarından en eskisi İstanbul Süleymaniye kütüphanesi Murad Molla koleksiyonu nüshasının kapak kısmında, “**Kitabu Muhtasari'l Buveytî ve revahu er-Rebi' b. Süleyman 'ân Ebi***

gibi İslâm'ın en önemli ibadetlerinin hukuki boyutu, muamelatın *alış-veriş, ticaret hukuku ile ilgili meseleleri, ukubatın da kısas ve diyet gibi önemli konuları, kitap ve bab düzeninde* ele alınmaktadır.

El-Muhtasar'ın sistematîği ve içeriği bölümünde el-Muhtasar'da yer alan bütün konuları zikrederek, dipnotlarda gerekli yerlerde bazen, konuların analizine de yer verdiğimiz için, burada yeniden tüm konuları bir daha tek tek zikretme gereği duymadık.

Büveytî'ye ait el-Muhtasar'ın **en eski tarihli nüshası** (Süleymaniye kütüphanesi Murad Molla koleksiyonu nüshası) ile bunun kopyası niteliğinde olan **en yeni tarihli el-Muhtasar** nüshası (Kahire nüshası), *Besmeleden sonra, Abdest, gusül, teyemmüm, taharete dair bazı konular ve namaz ile başlamakta, namaz çeşitleri, zekat, oruç, nikah, hac, buyu' (alış veriş), rehin, bazı âlimlerin ihtilafları, vakıf, kira, devletler hukukuna ve ukubata dair bazı meseleler, karışık olarak ele alınarak devam etmekte, sonlarına doğru ise, İmam Şâfiî'nin er-Risâle isimli usule dair önemli eserinin bazı bölümleri, Muhtelifu'l-Hadis, İmam Mâlik'e cevaplar ve kölelik ile ilgili bazı bölümleri* ele almaktadır.

El-Muhtasar'da, klasik fıkıh kitaplarında yer alan sıradan konuların yanında, el-Muhtasar'ın Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla bölümü nüshasında geçen *“Muhtasaru Muhtasari'l-Hac”* babı ile, isimleri farklı olsa da aynı konuyu içeren, Kahire nüshasının *“Muhtasari'l-Hac”*¹¹⁰⁹ babı ve Topkapı sarayı kütüphanesi (1079) nüshasında geçen *“Hasri'l-Hac”*¹¹¹⁰ (Muhtasaru Muhtasari'l-Hac veya Muhtasari'l-Hac ile Aynı İçerik) bablarında, el-Üm'de geçen *“Kitabu Muhtasari'l-Hacci's-Sağir”* bölümünden doğrudan aktarımda bulunmaktadır.¹¹¹¹

‘Abdillah b. İdris eş-Şâfiî eydân’ şeklinde yeralan ibareden de anladığımız kadarıyla, Ebu Yakub el-Büveytî, el-Muhtasar'ını, İmam Şâfiî hayattayken ona sunmuş, Rebi ‘ b. Süleyman’ da bunu İmam Şâfiî'den rivayet etmiştir. Bkz. İbn Salah (eş-Şehrezûri), *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, Tahkik: Muhyiddin Ali Necip, Beyrut 1992, II, 683.; *“Muhtasar”* kelimesi hacimli bir eserin özetlenmiş hali için kullanıldığı gibi, bir konunun anahatlarıyla kısaca yazılmış şekli için de kullanılmaktadır, bkz. İsmail Durmuş, *“Muhtasar”* md., DİA, İstanbul 2006, XXXI, 57.

¹¹⁰⁹ El-Muhtasar'ın Süleymaniye/Murad Molla nüshasında (Muhtasar S'de) yer alan *“Muhtasaru Muhtasari'l-Hac”* babı, Kahire nüshasında (Muhtasar M'de) *باب مختصر الحج* *“Muhtasari'l-Hac”* şeklinde *مختصر* *“Muhtasar”* ibarelerinden biri hazfedilerek ele alınmaktadır. Kahire nüshası istinsah edilirken, bu bölümün el-Üm'deki *Muhtasaru'l-Hacci's-Sağirin* kısaltması olduğu anlaşılamamış olabileceğinden, başlıktaki iki *“Muhtasar”* ibaresinden birisinin yazılmamış olabileceğini düşünüyoruz.

¹¹¹⁰ Muhtasar T2'de ise bu bölüm *باب حصر الحج* başlığıyla geçmektedir. Hasri'l-Hac (Hacca Özgü Konular) babı içerik olarak, öteki el-Muhtasar nüshalarında geçen *Muhtasaru Muhtasari'l-Hac* veya *Muhtasaru'l-Hac* babı ile aynıdır.

¹¹¹¹ Bkz. eş-Şâfiî, *el-Üm*, Tahkik: Rıfat Fevzi el-Muttalibi, *Kitabu Muhtasari'l-Hacci's-Sağir*, III, ss. 572-575 ile Muhtasar S nüshası, (*Babu Muhtasaru Muhtasari'l-Hac.*) ss. **93a-95b**; Muhtasar M nüshası, (*Babu Muhtasari'l-Hac*), ss. **193-198**, Muhtasar T2 nüshası, (*Babu Hasri'l-Hac*), ss. **37a-39a** sayfalarını karşılaştırınız.

El-Muhtasar'ın, “*Babun fi'r-Risale*” ve “*Sıfatu Nehyi'n-Nebi Sallallahu Aleyhi Vesellem*” adlı bölümlerinde, İmam Şâfiî'nin *er-Risâle* isimli, usule dair önemli eserinin bazı bölümleri, doğrudan yer almaktadır.¹¹¹²

Kaynaklar, el-Büveytî'nin Muhtasar'ının, el-Mebsut'un¹¹¹³ tertibinde, çok güzel bir (*fi ğayeti'l-hüsn al'a nazmi ebvabil-Mebsut*) şekilde, düzenlendiğini kaydetmektedir.¹¹¹⁴

El-Muhtasar, İmam Şâfiî'nin sözlerinden özetlendiği için İ. Şâfiî'nin ana eseri el-Üm'dan başka eserlerden de istifade etmiştir. Ancak, el-Muhtasar'ın tam olarak, İ. Şâfiî'ye ait hangi eserleri ihtisar ettiği belli değildir.¹¹¹⁵ Daha geniş araştırmalar ile bu belirsizliğin giderilebileceği kanaatindeyiz.

El-Üm ve er-Risâle bölümlerinden başka *el-Muhtasar, İhtilafu's-Şâfiî ve Mâlik, İhtilafu İbn Ebi Leylâ ve Ebu Hanife ve's-Şâfiî, Siyeru'l-Evzâi* gibi eserlerden de istifade etmiş olmalıdır. Zira, el-Muhtasar'da bu isimlerle bab veya kitap halinde bölümler yer almaktadır.¹¹¹⁶

*El-Muhtasar'da Furuû meseleler yanında usule de yer verilmiştir. Bize kadar ulaşan en eski Usûl eseri olarak bilinen İmam Şâfiî'nin er-Risâle isimli önemli eseri de, el-Muhtasar'da özetlenmektedir.*¹¹¹⁷

¹¹¹² Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, **169b**.(*Babun fi'r-Risâle*), **173b**. (*Sıfatu Nehyi'n-Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem*).

¹¹¹³ Bu eserin kime ait “el-Mebsut” olduğu net değildir. El-Mebsut ismi, Ebu Hanife'nin önde gelen talebelerinden, Hanefî mezhebinin ana kaynaklarının tedvininde en önemli rolü oynayan Ebu Abdullah Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad eş-Şeybani (132-189 h/749-805 m)'nin ilk ve en hacimli eserinin adı olduğu gibi, İmam Şâfiî'nin yanında hiçbir kitap bulunmaksızın hafızasından telif ettiği eserin de adıdır. (Bkz. Beyhâki, **Menakibu's-Şâfiî**, Tahkik: Seyid Ahmed Sakr, I, 242.) Eş-Şeybani, el-Mebsut olarak da isimlendirilen “el-Asl” da, *Ebu Hanife'nin görüşleri esas alınmış, Ebu Yusuf ve Şeybani'nin muhalif görüşlerine de yer verilmiştir. Eserde çok az meselede delil zikredilmiştir.* Bkz. Ahmed Özel, **Hanefî Fıkıh Alimleri**, TDV, Ankara 2006, ss. 15-16.

¹¹¹⁴ Ebu Asım el-Abbadi, **Kitabu Tabakati'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, Leiden 1964, 8.; el-İsnevî, **Tabakatu's-Şâfi'iyye**, Tahkik: Abdullah Ebi'l-Cubur, Riyad (Daru'l-Ulum Basımı) 1981, I, (eserin dipnotuna bkz.) 21.; Türkçe yazılmış bazı eserler, Büveytî'nin el-Muhtasar'ının Hanefî mezhebinin önde gelen alimlerinden İmam Muhammed'in el-Mebsut isimli eserinin konuları üzerine yazıldığını kaydetmektedir. (Bkz. İhsan Apak, **İslâm Alimleri Ansiklopedisi**, İstanbul, ty., III, 334.) Oysa el-Muhtasar, İmam Şâfiî'nin sözlerinin kısaltılmasıdır. El-Muhtasar'da daha çok el-Üm'deki konular vardır. Kaynaklarda geçen “*el-Muhtasar alâ nazmi ebvabi'l-Mebsûr*” ibaresinden, el-Büveytî'nin de Şâfiî'liğini göz önünde tutarak, el-Muhtasar'ın İmam Şâfiî'ye ait daha önce yazılmış olan el-Mebsut'un tertibini/düzenini esas aldığını anlamak, daha isabetli olur kanaatindeyiz.

¹¹¹⁵ *el-Muhtasar'ın, İmam Şâfiî'nin öteki eserleri Ahkamu'l-Kur'an, Cimaul-İlm, Siyeru'l-Vâkidi vb. eserleri içerip içermediği veya içeriyorsa, ne kadar içerdiğinin tesbiti, daha geniş araştırmalara muhtaçtır.*

¹¹¹⁶ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, **169b** (*Babun fi'r-Risâle*), **Büveytî**, Muhtasar T1, **69a** (*İhtilafu İbn Ebi Leylâ ve Ebu Hanife ve's-Şâfiî*) ve **71b** (*İhtilafu's-Şâfiî ve Mâlik*), **Büveytî**, Muhtasar T2, **148b** (*Siyeru'l-Evzâi*).

¹¹¹⁷ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, “*Bab fi'r-Risâle*”, **169b**; **Muhtasar M**, “*Bab fi'r-Risâle*”, **367**; **Büveytî**, el-Muhtasar T1 nüshası “*er-Risâle*”, **102a**; **Muhtasar T2** nüshası “*er-Risâle*”, **140a**.

El-Muhtasar'da sadece İmam Şâfiî'nin ve Ebu Yakub el-Büveytî'nin fıkhi düşüncelerine yer verilmemiştir, bunların yanında **Ebu Hatim er-Râzî**¹¹¹⁸ ve **Rebi b. Süleyman el-Murâdî** gibi Şafii mezhebinin diğer alimleri ile **İmam Mâlik**, **Ebu Hanife**, **Ebu Yusuf**, **İbn Ebi Leylâ ve Evzâî**, **Leys b. Sa'd** gibi öteki fıkıh mezhebi alimlerinin görüşlerine de yer verilmektedir.¹¹¹⁹ El-Muhtasar'da, bir iki yerde, **Said İbn Müseyyeb**'in görüşlerine de rastladık.¹¹²⁰

El-Muhtasar'da, bir yerde mezhebi kadimin müçtehid ravilerinden **Ebu Sevr**'e¹¹²¹ ait bir yoruma da yer verilmektedir. Topkapı sarayı kütüphanesi 1078 numaraya kayıtlı nüshada yer alan ve metnin genel anlamını etkilemeyen Ebu Sevr'e dayandırılan bu görüşe el-Muhtasar'ın öteki nüshaları yer vermemektedir.¹¹²²

El-Muhtasar'da "**İhtilafu's-Şâfiî ve Mâlik**"¹¹²³ ile "**İhtilafu İbn Ebi Leyla ve Ebu Hanife ve's-Şâfiî**"¹¹²⁴ gibi bölümlerde dönemin hukuk bilginlerinin hukuki görüşleri ve görüş ayrılıklarına genişçe yer verilmektedir.

El-Muhtasar'ın, **Babu'l-Ahkâm** bölümünde muhtelif meseleler ile ilgili hükümler aynı başlık (**Babu'l-Ahkam**) altında ele alınmaktadır.¹¹²⁵

El-Muhtasar'ın "**Babu'r-Red bi'l-'Uyûb**" başlığı altında çeşitli meseleler, sırasıyla şu şekilde; *Mesele fi'l-Yemin*, *Mesele fi'l-Buyu'*, *Mesele fi'r-Red bi'l-'Uyub*, *Mesele fi'l-Buyu'*, *Mes'ele fi's-Sulh*, *Mesele fi'l-Buyu'*, *Mes'ele fi Hukm*, *Mesele fi'l-Buyu'*, *Mes'ele fi Vekâle*, *Mesele fi'l-Buyu'*, *Mesele*, *Mesele fi'l-Buyu'*, *Mesele fi'l-Hibe*, *Mesele fi's-Sadaka*, *Mesele fi'd-Da'va*, *Mesele fi'l-Kefale*, *Mesele fi'd-Diman*, *Mesele fi'l-Vekale*, *Mesele fi'l-*

¹¹¹⁸ El-Muhtasar'ın "Bab et-Teşehhüd" bölümünde İmam Şâfiî'nin, İbn Abbas'tan rivayetle benimsediği teşehhüd zikredilirken, Ebu Hatim'in, İbn Mesud'un Teşehhüd rivayetini seçtiğini zikrettiği kaydedilir. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, **16a**; Mezhebin öteki âlimlerinin görüşleri için örnek olarak bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, **13b, 14a, 14b, 15a, 16a** vb.

¹¹¹⁹ Örnekler için bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, **154b** (*Kitabu's-Siyer*), **14b** (*Babu'l-Cehr bi Bismillahirrahmanirrahim*); Muhtasar T2, ss. **123a-126a** ile **149a**.

¹¹²⁰ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, (*Babu'n fi'l Cum'a*), **16b**, (*Babun fi's-Salât*) **27b**.

¹¹²¹ Ebu Sevr'in tam adı, İbrâhim b. Halid b. Ebi'l-Yeman el-Kelbî el-Bağdadi olup, önceleri rey ekolünde iken, İmam Şâfiî'nin Bağdat'a gelmesi ile ehl-i hadis görüşüne yönelmiş, İmam Şâfiî'nin kadim kitaplarının ravilerinden birisi olmuştur. Bkz. Muhammed Hasan Heyto, **el-İctihâd ve tabakâtu müctehidi's-Şâfi'iyye**, 67.; Bkz. Muhsin Koçak, "**Ebu Sevr**" md., DİA., X, ss. 229-230.

¹¹²² Bkz. ve krş. **el-Muhtasar**, Topkapı sarayı kütüphanesi 1078 nüshası, "**ez-Zekât**", **51a**; **el-Muhtasar**, Topkapı sarayı kütüphanesi 1079 nüshası, "**Babu's-Sunne fi'z-Zekat**", **32a**; **el-Muhtasar**, Süleymaniye Murad Molla nüshası, "**Kitabu'z-Zekât**", **41b**; **el-Muhtasar**, Kahire Nüshası, "**Kitabu'z-Zekât**", **82**.

¹¹²³ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, **71b**.

¹¹²⁴ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, **69a**.

¹¹²⁵ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, **160a**.

Vekale, Mes'ele fî Hukm, Mesele fî'ş-Şehadât, Mesele fî'l-Vasiyet, Mesele fî'd-Da'va, Mesele fî Meta'i'l-Bint, Mesele fî'l-Vesâyâ, Mesele fî'd-Diyât, ele alınmaktadır.¹¹²⁶

El-Muhtasar'da çok sık olmasa da ¹¹²⁷قال العراقيون, ¹¹²⁸قال اهل العراق ¹¹²⁹المدنيون ve ¹¹³⁰الكوفيون gibi kavramlara rastlayabilmekteyiz. Bu kavramlar, mezhebleşmenin yaşandığı ilk dönemlerdeki algıyı göstermesi açısından önemlidir.

El-Muhtasar'ın, konu başlıkları aşağı yukarı bir birine yaklaşan mevcut dört nüshasının, bab başlıkları ile kitap isim ve sayılarında ve muhtevalarında bir takım farklılıklar vardır.¹¹³¹ Yazma nüshaların arasında, en okunaklı ve düzgün olan nüsha, tarih olarak öteki el yazma nüshalara nazaran çok yeni olan, Kahire'den temin ettiğimiz el yazmasıdır.¹¹³²

El-Muhtasar'ın, Topkapı Sarayı Kütüphanesi 1078 numaraya katıylı nüshası (Muhtasar T1) dışındaki tüm nüshalarda, tam ismi, “Kitabu Muhtasar’il-Büveytî” şeklinde geçmektedir.¹¹³³ Topkapı Sarayı Kütüphanesinin 1078 sayılı nüshasında ise, bu şekilde herangi bir isimlendirmeye rastlamadık.¹¹³⁴

El-Büveytî'nin el-Muhtasar'ının mevcut olan tüm yazma nüshaları Besmele ile başlamaktadır.¹¹³⁵ Süleymaniye/Murad Molla (Muhtasar S) ve Kahire nüshalarında (Muhtasar M) Besmele yalın olarak zikredilirken;¹¹³⁶Topkapı sarayı nüshaları (Muhtasar T1 ve T2) Besmele'den sonra *Salavatı* da zikretmektedir.¹¹³⁷

El-Muhtasar'ın tüm nüshaları, girişte “Besmele” ve “Salavat”tan (bir nüshada kısa bir dua mevcuttur) sonra Hz. Peygamber (s.a.v)'den bir hadis aktarımında bulunur. El-

¹¹²⁶ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, (*Babu'r-Red bi'l-'Uyûb*), 118b-122b.

¹¹²⁷ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T1, 14a.

¹¹²⁸ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T1, 35a.

¹¹²⁹ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T1, 14a.

¹¹³⁰ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, 14a.; Muhtasar M, 27.

¹¹³¹ Tezimizin “**el-Muhtasar Yazmalarının Sistematığı ve İçeriği**” bölümüne bkz. ss. 114-142.

¹¹³² En eski tarihli el-Muhtasar nüshasından kopya edildiği anlaşılan Kahire nüshasının daha okunaklı oluşunu o dönemin imkanlarına bağlamak mümkündür. Nitekim 625 h. yılına ait Murad Molla nüshasının son sayfasında eserin ‘az olan imkanlara rağmen’ kabul edilip, aslına uygun olarak tashih edilmiş olduğunu belirten bir yazı mevcuttur. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S nüshası, 196a.

¹¹³³ **Büveytî**, el-Muhtasar S, 1a; Muhtasar T2, 1a; Muhtasar M nüshası giriş kısmı.

¹¹³⁴ Muhtasar T1’de kitap ismi zikredilmese de, sayfanın girişinde “*Ebu Muhammed huve er-Rebi ve Ebu Yakub huve el-Büveytî*” şeklinde bir cümle vardır. Bu ibarede neden Rebi’ b. Süleyman ile Ebu Yakub el-Büveytî’nin isimlerinin yan yana verildiği açıklanmamıştır. Ancak biz bu ibarenin insanlara ya, el-Muhtasar içinde sıkça isimleri geçen, “Ebu Muhammed” ve “Ebu Yakub” isimlerinden kimlerin kastedilmiş olduğunu açıklamak için yazıldığını veya da, aynı zamanda “ Ebu Muhammed (er-Rebi)” tarafından da rivayet edilmiş olan el-Muhtasar’ın ikisine ait olduğunu kastetmek için yazılmış olabileceğini düşünüyoruz. İbare için bkz. **Büveytî**, Muhtasar T1, 1a.; ayrıca, el-Muhtasar’ın Rebi’ b. Süleyman el-Murâdî tarafından da, İmam Şâfiî’den rivayet edildiği hakkında bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, 1a.

¹¹³⁵ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, 1b; Muhtasar T1, 1b; Muhtasar T2, 1b; Muhtasar M, 2.

¹¹³⁶ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, 1b; Muhtasar M, 2.

¹¹³⁷ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T1, 1b; Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T2, 1b.

Muhtasar'ın ilk fıkıh konusunun başında yer alan bu aktarımın rivayet zinciri, yazma nüshalar arasında, farklılıklar taşımaktadır. Şöyle ki;

El-Muhtasar'ın en eski tarihli nüshası olan İstanbul Süleymaniye kütüphanesi Murad Molla (1189) nüshasının (Muhtasar S) girişinde yer alan rivayet zinciri; *“Haddesena Ebu ‘imran Musa b. Hilal Qale haddesene, Ebu Hatim Muhammed b. İdris Qale Ahberena, er-Rebi’ b. Süleyman el-Misrî Qale Ahberena, eş-Şâfi’i Muhammed b. İdris b. el-Abbas b. Osman b. Şafi’ b. es-Saîb b. ‘Ubeyd b. abd Yezid b. Haşim b. el-Muttalib b. Abd Menaf Ebu Abdullah el-Muttalibî İbn ‘emmi Resulillah Sallallahu Aleyhi ve Sellem Qale Ahberena, Sufyan b. Uyeyne ‘an ez-Zührî ‘an Ebi Seleme ‘an Abdirrahman ‘an Ebi Hüreyre Enne Resulellah Sallallahu Aleyhi ve Sellem Qale; İzâ İsteykaze Ahadukum Min Nevmihi...”*¹¹³⁸ şeklindedir. Bu rivayet zincirinde yer alan isimler ayrıntılı ve tanıtıcı bir şekilde zikredilmektedir. Bu bab dışındaki öteki bablarda, rivayet zincirindeki isimler daha kısa olup bazen bir kısmı zikredilmeden verilmektedir.¹¹³⁹

Süleymaniye/Murad Molla nüshasının yakın bir fotokopisi durumunda olan Kahire nüshası da, Süleymaniye/Murad Molla nüshası ile aynı şekilde aktarımda bulunur.¹¹⁴⁰

Topkapı sarayı (1078) nüshası *“Besmele”* den sonra, رب يسر ياكريم şeklinde *“kısa bir dua”* ve Hz. Peygamber (s.a.v)’e *“salavat”*a yer vermektedir.

El-Muhtasar'ın Topkapı sarayı kütüphanesi (1078) nüshasının girişinde yer alan aktarımın rivayet zinciri, öteki el-Muhtasar nüshalarına nazaran, kısaltılarak verilmektedir, şöyle ki; *“Qale Ahbarana Ebu Muhammed er-Rebi’b Süleyman kirâeten aleyhi Ahbarane (نا şeklinde kısaltılarak) eş-Şâfi’ Muhammed b. İdris Ahberena (نا kısaltılarak) Sufyan b. Uyeyne (‘an harfî mahzuf) ez-Zührî ‘an Ebi Seleme b. Abdirrahman an Ebî Hüreyre Enne Resulellah Sallallahu Aleyhi ve Sellem Qale; İzâ İsteyqaze Ahadukum Min Nevmihi..”* şeklinde geçmektedir.¹¹⁴¹ Bu nüshada babların rivayet zincirlerinde, genel olarak, sadece *Qale eş-Şâfi’* ibaresiyle aktarım yapılmaktadır.¹¹⁴²

Topkapı sarayı kütüphanesi (1079) nüshasının girişinde yer alan rivayet zinciri öteki el-Muhtasar nüshalarından (Süleymaniye/Murad Molla ve Kahire) farklıdır. Bu farklılık Rebi b. Süleyman’a kadar giden ravi isimlerinin farklılığıdır. Aktarım şu şekildedir; *“Ahbarana Ebu Ömer ve Abdurrahman b. Talha b. Muhammed Qale Ahberena Ebu Ca’fer Muhammed b. Harûn b. Kûfî Kirâeten aleyhi Qale Ahberena er-Rebi’ b. Süleyman el-Basrî”*¹¹⁴³ *Qale*

¹¹³⁸ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, 1b.

¹¹³⁹ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, 1b ve devamı.

¹¹⁴⁰ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, s. 2.

¹¹⁴¹ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T1, 1b.

¹¹⁴² Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T1, 2a, 2b, 3a, 3b, 7a, 8a, 9a vb.

¹¹⁴³ Yukarıdaki rivayet zincirinde Rebi için *“el-Basrî”* kelimesi sehven yazılmış olmalıdır, gerçekte *“el-Misrî”* olmalıdır. Zira, Rebi b. Süleyman el-Murâdî Mısırlı bir fakihtir. Bkz. el-Mizzî, **Tehzîbu’l-Kemâl fî esmai’r-ricâl**, Beyrut 1987, IX, 87.

*Ahberena Muhammed b. İdris eş-Şâfiî rahmetullahi aleyh Qale Ahberena Sufyan b. Uyeyne an ez-Zührî an Ebî Seleme b. Abdirrahman an Ebî Hureyre Enne Resulallahu Sallallahu Aleyhi ve Sellem Qale; İzâ İsteyqaze Ahadukum Mine'n-Nevmi..*¹¹⁴⁴

El-Muhtasar'ın Topkapı sarayı kütüphanesi (1079) nüshasında, fıkıh konuları işlenirken, bab isimlerinden sonra gelen aktarımlarda, genelde “*Qale Haddesene/Ahbarana er-Rebi Qale eş-Şâfiî*” ibaresi kullanılırken,¹¹⁴⁵ bazen de, sadece “*Qale eş-Şâfiî*” ibaresi kullanılmaktadır.¹¹⁴⁶

El-Muhtasar'ın tüm yazma nüshaları “Babu'l-Madmada ve'l-İstinşak ve'l-Mesh Bi'r-Re's ve'l-Himar” babıyla başlamaktadır. İstanbul Süleymaniye/Murad Molla (Muhtasar S) ve Kahire nüshaları (Muhtasar M) “*Babu'l-Mudebber*” ile son bulmaktayken; Topkapı Sarayı kütüphanesi (1078) numaraya kayıtlı nüsha (Muhtasar T1) “*İhtilfu'l-Hadis*” (içerik olarak, *Sıfatu Nehyi'n-Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem* babı)¹¹⁴⁷ ile Topkapı Sarayı 1079 numaraya kayıtlı nüsha (Muhtasar T2) ise, “*Sıfatu Nehyi'n-Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem*” ile son bulur.¹¹⁴⁸

A- el-Muhtasar Nüshalarının Kitap-Bab ve Konuları ile İlgili Hususlar (Kitap/Bab Sayıları ve Bazı Konular)

Konuları aşağı yukarı birbirine yaklaşan el yazması el-Muhtasar nüshalarının bab başlıkları ile kitap isim ve sayılarında farklılıklar vardır.¹¹⁴⁹

El-Muhtasar'ın Süleymaniye Murad Molla nüshasında, kitap ve bablardan oluşan 127 adet konu başlığı saydık. Bunlardan 116 tanesinin bab, 7 tanesinin de kitap¹¹⁵⁰ şeklinde geçtiğini tesbit ettik. Bunların dışında, kalan 4 konu başlığının ise, kitap veya bab ismiyle izafe edilmeden ele alındığını tesbit ettik.¹¹⁵¹

¹¹⁴⁴ Bkz. Büveyfî, Muhtasar T2, 1b.

¹¹⁴⁵ Bkz. Büveyfî, Muhtasar T2, 1b, 4b, 6b, 8a, 8b, 9b, 10a, 21a

¹¹⁴⁶ Örnekler için bkz. Büveyfî, Muhtasar T2, 19a, 20b.

¹¹⁴⁷ Esasen Topkapı sarayı kütüphanesi (1078) nüshası da (Muhtasar T1) “*Sıfatu Nehyi'n-Nebi*” bölümüyle son bulur, başlık “*İhtilfu'l-Hadis*” olarak verilmiş olsa da, içeriği öteki el-Muhtasar nüshalarında yer alan “*Sıfatu Nehyi'n-Nebi*” bölümü ile aynıdır. Bkz. Büveyfî, Muhtasar T1, (*İhtilafu'l-Hadis*), 106b ile Muhtasar T2, (*Sıfatu Nehyi'n-Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem*), 151b; Muhtasar S, (*Babu Sıfati Nehyi'n-Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem*), 173b ve Muhtasar M, (*Babu Sıfati Nehyi'n-Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem*), 377 bölümlerini karşılaştırınız

¹¹⁴⁸ Tezimizin, “*el-Muhtasar Yazmalarının Sistematiği ve İçeriği*” bölümüne bkz. ss. 114-142.

¹¹⁴⁹ Tezimizin, “*el-Muhtasar Yazmalarının Sistematiği ve İçeriği*” bölümüne bkz. ss. 114-142

¹¹⁵⁰ Bkz. Büveyfî, Muhtasar S, (*Kitabu'z-Zekat*) 40b, (*Kitabu's-Siyâm*) 45b, (*Kitabu'n-Nikah*) 49a, (*Kitabu'l-Hacc*) 89b, (*Kitabu'l-Buyû'*) 95b, (*Kitabu'r-Rehn*) 101a, (*Kitabu's-Siyer*) 154a; ayrıca Kahire nüshasındaki (Muhtasar M'deki) kitap isimleri ve sıralaması da Süleymaniye Murad Molla nüshasıyla (Muhtasar S ile) aynıdır. Muhtasar M'deki kitap isimleri için bkz. Büveyfî, Muhtasar M, s. 80 (*Kitabu'z-Zekat*), 90 (*Kitabu's-Siyâm*), 97 (*Kitabu'n-Nikah*), 185 (*Kitabu'l-Hacc*), 198 (*Kitabu'l-Buyû'*), 211 (*Kitabu'r-Rehn*), 331 (*Kitabu's-Siyer*).

¹¹⁵¹ Muhtasar S'de yer alan konulardan, “Bab” veya “kitap” şeklinde isimlendirilmeden verilen konu başlıkları şunlardır: “*Zekâtu'l-Ğanem ve'l-Bakar*” (42a), “*İhtilafu'l-İrakiyeyn ve Cevabu's-Şâfiî fih*” (118b), “*Min ihtilafi'l-Hadis*” (174b), “*el-Vad' ala Mâlik*” (177b)

Kahire nüshası, Süleymaniye/Murad Molla nüshasıyla, Kitap/Bap isim ve sayıları da dahil, neredeyse aynıdır.¹¹⁵² Rastladığımız farklar daha çok şekilsel farklılıklardır. Ancak bu iki nüsha küçük farklar taşısa da, tıpatıp aynı değildir. Örneğin, Süleymaniye/Murad Molla nüshasında **“Tekbiretul-İhram ve’s-Sehv”** babı içerisinde yer alan, Vakti geçen namazın kazası ile ilgili konu için, Kahire nüshasında **“Kadau’l-Fevait”** şeklinde yeni bir başlık açılmıştır.¹¹⁵³ Yine içerikleri aynı olmak üzere, Süleymaniye/Murad Molla nüshasında **“Babu Muhtasarı Muhtasari’l-Hac”** bölümü, Kahire nüshasında **“Babu Muhtasari’l-Hac”** şeklinde bir başlık ile ele alınmaktadır.¹¹⁵⁴

Topkapı Sarayı Kütüphanesi nüshaları (Muhtasar T1 ve T2), Murad Molla ve Kahire nüshalarına göre (Muhtasar S ve M) , daha karışık ve düzensiz bir yapıdadır.¹¹⁵⁵ Muhtasar S (Süleymaniye/Murad Molla nüshası) ve Muhtasar M (Kahire) nüshalarında bab veya kitap ismi zikredilerek ayrılan birçok konunun, Topkapı sarayı kütüphanesi nüshalarında (Muhtasar T1 ve T2), özellikle Muhtasar T1 nüshasında, bab veya kitap ismi zikredilmeden, verildiği görülmektedir.¹¹⁵⁶

Topkapı Sarayı Kütüphanesi (1078) numaraya kayıtlı nüshada (Muhtasar T1), “kitap” ismiyle geçen hiçbir başlığa rastlamadık. Bu nüshada sadece 13 konunun “bab” ismiyle birlikte verildiğini,¹¹⁵⁷ onun dışında 122 konunun, “bab” veya “kitap” ismi zikredilmeksizin, yalın bir şekilde, genelde Kırmızı yazı ile vurgulanarak, sunulduğunu gördük.¹¹⁵⁸

Topkapı Sarayı Kütüphanesi (1079) numaraya kayıtlı nüshaya (Muhtasar T2) gelince, bu yazma nüshada, 2 kitap¹¹⁵⁹ ve bab ismiyle geçen 86 konu, ayrıca bab veya kitap ismi zikredilmeden vurgulanmış, 36 adet konu isimleri saydık. 1079 nüshasında başlarda bab

¹¹⁵² İki nüsha arasındaki bu benzerlik, yeni tarihli Kahire nüshasının (Muhtasar M’nin), Süleymaniye Murad Molla nüshasından (Muhtasar S’den) müsvedde edilmiş olabileceği izlenimini vermektedir. Büveytî, Muhtasar M’deki, **“fihrist”** bölümü ile Tezimizin, **“el-Muhtasar Yazmalarının Sistematigi ve İçeriği”** bölümüne (Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Koleksiyonu Nüshası bölümüne) bkz. ss. 114-122.

¹¹⁵³ Bkz. Büveytî, Muhtasar S, 32a; Muhtasar M’deki **fihrist**’in ikinci sayfasına ve 63. sayfaya bkz. Muhtasar M’de fazladan açılan bu başlık, konunun bulunduğu sayfada, sayfa kenarına yazılmıştır. Bkz. Büveytî, Muhtasar M, 63.

¹¹⁵⁴ Büveytî, Muhtasar S, 93a; Büveytî, Muhtasar M, 193.

¹¹⁵⁵ Tezimizin **“el-Muhtasar Yazmalarının Sistematigi ve İçeriği”** bölümüne bkz. ss. 114-142.

¹¹⁵⁶ Örneğin Muhtasar S’de yer alan **Kitabu’l-Hacc (89b)**, **Kitabu’s-Siyam (45b)** gibi konular, Muhtasar T1’de, “kitap” veya “bab” kelimeleri zikredilmeden, normal bir başlık ile ele alınmıştır. Bkz. Büveytî, Muhtasar T1, 87b ve 89a, 104b.

¹¹⁵⁷ El-Muhtasar’ın Topkapı sarayı kütüphanesi (1078) numaralı nüshasındaki (Muhtasar T1’deki) bablar için bkz., **“Babu’l Madmada ve’l- İstinşak ve’l-Mesh bir re’s ve’l Himar” (1b)**, **“Babu Ma Yenkudu’l- Vudû Sive’l Ğait ve’l-Bevl” (3b)**, **“Babu İmametu’n Nisa ve Ma Aleyhinne fi’l- Ezân ve’l- İkame” (7a)**, **“Babun fi’t Te’mîn ve Kavli Semi’Allahu Limen Hamideh” (7b)**, **“Babu’l Culus fi’s Salâ”(8a)**, **“Babun Ma Yeczi Er-Reculu ve’l Mer’etu’ssalati fih” (10a)**, **“Babu’r Reculi Sebeqehu’l- İmam bi Ba ‘di’s-salat” (12a)**, **“Babu’s- Salât fi İ’tani’l- İbil” (13a)**, **“Bab fi Teslimi’l-İmam ve Men Helfeh” (13b)**, **“Babu’r- Reculi Sebekehu’l- İmam bi Ba ‘di’s Salât” (14a)**, **“Babu Kısmi’l Feyy Ellezi Evcefe ‘Áleyhi bi’l- Hayl ve’r -Rikab” (19b)**, **“Babun fi’t- Talak” (22a)**, **“Babu Katli’l ‘Amd” (42a)**

¹¹⁵⁸ Tezimizin **“el-Muhtasar Yazmalarının Sistematigi ve İçeriği”** bölümüne (Muhtasar T1), bkz. ss. 123-134.

¹¹⁵⁹ Bu kitaplar **Kitabu’t-Teflis** ve **Kitabu’l-Cizyedir**. Bkz. Büveytî, Muhtasar T2, 98b ve 109b.

isimleri düzenli olarak zikredilirken, yaklaşık son 20 varakta konular, bab ismi zikredilmeden, kırmızı yazı ile vurgulanarak verilmiştir.¹¹⁶⁰

Topkapı Sarayı Kütüphanesi (1079) nüshasında (Muhtasar T2) dikkatimizi çeken en önemli husus, mukaddime niteliğinde girişte yer alan özet bir metindir. Bu metin, Süleymaniye/Murad Molla kütüphanesi nüshasının giriş kapağında yer alan ve kısmen okunabilen, karalama niteliğindeki yazıların içeriğine benzese de, onlara göre çok daha düzenli ve okunaklıdır. Bu giriş metninde; el-Büveytî ve el-Muhtasarı detaylı bir şekilde şekilde tanıtılmaktadır.¹¹⁶¹

B- el-Muhtasar’ın El Yazması Nüshalarının “Kitab/Bab” İsimlendirmelerinin (Kitap/Bab Algısı) Nüshalara Göre Farklılaşması

El-Muhtasar’da tesbit ettiğimiz bazı bölümler, öteki nüshalarda farklı başlıklar açılarak veya da, var olan başlık hazfedilerek farklı bölümlerin içerisinde, düz bir metin olarak ele alınabildiği görülmektedir:

1- el-Muhtasar’ın Bir Nüshasında “Bab Veya Kitap” Olarak Verilen Konunun, Diğer Nüshalarda, Daha Farklı Bir Başlık İle Ele Alınması:

El-Muhtasar’da yer alan bazı konular, içerikler yönüyle aynı olmakla beraber, el-Muhtasar nüshalarında farklı başlıklar altında ele alındığına dair birçok örneğe rastladık:

- *İstanbul Süleymaniye/Murad Molla Halk Kütüphanesi ve Kahire nüshalarında* *اختلاف العراقيين و جواب الشافعي فيه (İhtilalfu’l-‘İrakiyeyn/İrakiyyin ve Cevâbu’ş-Şâfîi fih)*¹¹⁶² şeklinde verilen bab, Topkapı Sarayı (1078) nüshasında; *اختلاف ابن ابي ليلى و ابي حنيفة والشافعي (İhtilaf’u İbn Ebi Leylâ ve Ebi Hanife ve’ş-Şâfîi)* şeklinde,¹¹⁶³ Topkapı Sarayı (1079) nüshasında ise; *اختلاف ابن ابي ليلى والشافعي و ابي يوسف و ابي حنيفة (İhtilaf’u İbn Ebi Leylâ ve’ş Şâfîi ve Ebi Yusuf ve Ebi Hanife)* şeklinde geçmektedir.¹¹⁶⁴

- İstanbul Süleymaniye/Murad Molla Halk Kütüphanesi ile Kahire nüshalarında *“el-Vad’ ‘alâ Mâlik”*¹¹⁶⁵ şeklinde geçen babın da, Topkapı Sarayı (1078) nüshasında; *“İhtilafu’ş-*

¹¹⁶⁰ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T2, ss. 123a-152a.; ayrıca Tezimizin “**el-Muhtasar Yazmalarının Sistematiği ve İçeriği**” bölümüne (Muhtasar T2) bkz. ss. 134-142.

¹¹⁶¹ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T2, Xa (giriş/önsöz).

¹¹⁶² Yukarıda geçen Iraklılar kelimesinin İrakiyyin veya İrakiyeyn olarak okunabilmesi mümkün olduğundan ikisini ayrıla bir arada vermeyi uygun gördük, el-Muhtasar’daki ibarede hareke olmadığından, ibare ikisine de ihtimallidir. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, 118b; Muhtasar M, 249.

¹¹⁶³ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T1, 69a.

¹¹⁶⁴ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T2, 123a.

¹¹⁶⁵ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, 177b; **Büveytî**, Muhtasar M, 387.

Şâfî ve Mâlik” şeklinde¹¹⁶⁶, Topkapı sarayı (1079) nüshasında ise; “*İhtilaf’u Mâlik*” şeklinde ele alındığı görülmektedir.¹¹⁶⁷

- El-Muhtasar’ın Süleymaniye/Murad Molla ve Kahire nüshalarında yer alan, “*Kitabu’s-Siyer*” bölümü, Topkapı sarayı kütüphanesi 1079 nüshasında “*Kitabu Siyeri’l-Evzâi*” başlığı ile Topkapı sarayı kütüphanesi 1078 nüshasında ise “*es-Siyer*” başlığı ile verilmektedir.¹¹⁶⁸

- Topkapı sarayı kütüphanesi (1078) nüshasının sonunda yer alan *ihtilafu’l-hadis* bölümü, öteki nüshalarda *Sıfatu Nehyi’n-Nebi* başlığı altında ele alınmaktadır.¹¹⁶⁹ Muhtemelen Topkapı sarayı kütüphanesi (1078) nüshası *İhtilafu’l-Hadis* başlığını burada sehven vermiştir.

- Yine Topkapı sarayı kütüphanesi 1078 nüshasında sehven العجا خيار (gerçekten العجا خيار: “*el-‘Ecmâu Cubarun*”) olarak yazılan konu başlığı, öteki el-Muhtasar nüshalarının حبل الحبل “*habeli’l- habele*” bölümü ile aynı içeriğe sahiptir.¹¹⁷⁰

- 1079 sayılı Topkapı Sarayı nüshasında (Muhtasar T2) “*Babu’s-Şiğar*” olarak ele alınan konu;¹¹⁷¹ Süleymaniye/Murad Molla nüshası ile Kahire nüshasında “*eş-Şiğar*” kavramı ile “*Kitabu’n-Nikah*” başlığının hemen altında geçmekteyken;¹¹⁷² 1078 nüshasında da “*eş-Şiğar*” şeklinde, bir kitap konusu içinde olmaksızın, yalın olarak ele alınmaktadır.¹¹⁷³

- Süleymaniye/Murad Molla nüshası ile Kahire nüshalarında “*Babu’t-Teflis*”¹¹⁷⁴ olarak verilen “*İflas*” konusu, 1079 sayılı Topkapı Sarayı nüshasında “*Kitabu’t-Teflis*”¹¹⁷⁵ olarak geçerken, 1078 sayılı Topkapı Sarayı nüshasında “*et-Teflis*”¹¹⁷⁶ şeklinde geçmektedir.

- Süleymaniye/Murad Molla nüshası ile Kahire nüshalarında “*Babu’l-Cizye*” olarak verilen cizye konusu¹¹⁷⁷; 1079 sayılı Topkapı Sarayı nüshasında “*Kitabu’l-Cizye*”¹¹⁷⁸ olarak; 1078 nüshasında ise “*el-Cizye*”¹¹⁷⁹ şeklinde bir başlıkla geçmektedir.

¹¹⁶⁶ Bkz. Büveytî, Muhtasar T1, 71b.

¹¹⁶⁷ Bkz. Büveytî, Muhtasar T2, 125b.

¹¹⁶⁸ Bkz. Büveytî, Muhtasar S, 154a-157b; Büveytî, Muhtasar M, ss. 331-338; Muhtasar T2, ss. 148b-151b; Muhtasar T1, ss. 105a-106b.

¹¹⁶⁹ Bkz. Büveytî, Muhtasar T1, (*İhtilafu’l-Hadis*), 106b ile Büveytî, Muhtasar T2, (*Sıfatu Nehyi’n-Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem*), 151b; Muhtasar S, (*Babu Sıfati Nehyi’n-Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem*), 173b ve Muhtasar M, (*Babu Sıfati Nehyi’n-Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem*), 377 bölümlerini karşılaştırınız.

¹¹⁷⁰ El-Muhtasar’ın Muhtasar T1 nüshası, *el-Ecmâu Cubarun*, 99b; Muhtasar T2, *Habeli’l-Habele*, 139b; Muhtasar S, *Babu Bey’i Habli’l-Habele*, 96b ve Muhtasar M, *Babu Bey’i Habli’l-Habele*, 201. bölümlerini karşılaştırınız.

¹¹⁷¹ Büveytî, Muhtasar T2, 44a.

¹¹⁷² Büveytî, Muhtasar S, 49a.; Büveytî, Muhtasar M, 97.

¹¹⁷³ Büveytî, Muhtasar T1, 94b.

¹¹⁷⁴ Büveytî, Muhtasar S, 114a.; Büveytî, Muhtasar M, 239.

¹¹⁷⁵ Büveytî, Muhtasar T2, 98b.

¹¹⁷⁶ Büveytî, Muhtasar T1, 16a.

¹¹⁷⁷ Büveytî, Muhtasar S, 133b.; Muhtasar M, 283.

¹¹⁷⁸ Büveytî, Muhtasar T2, 109b.

¹¹⁷⁹ Büveytî, Muhtasar T1, 40a.

2- el-Muhtasar'ın Bir Nüshasında “Bab” Olarak Geçen Bazı Konuların, Diğer Nüshalarda Sade Bir Konu Şeklinde Ele Alınması

El-Muhtasar'ın bir nüshasında “Bab” olarak geçen bir konunun, bazen, diğer nüshalarda başlık vurgusu yapılmadan, metin içerisinde sade bir konu şeklinde ele alındığı görülebilmektedir:

- Süleymaniye kütüphanesi Murad Molla nüshası ile Kahire nüshasında bulunan “**Babu'l-Vitr**”¹¹⁸⁰ olarak geçen konu, Topkapı Sarayı 1079 nüshasında muhteva ve öz aynı olmakla birlikte “**Babu Tahareti'l-Ard**”¹¹⁸¹ başlığının altında, metin içerisinde bir başlık vurgusu yapılmadan geçmektedir.

- Süleymaniye/Murad Molla nüshası ile Kahire nüshasında “**Babu'd-Diyat**”¹¹⁸² başlığı altında işlenen taammüden (kasten) adam öldürme konusu, Topkapı Sarayı nüshalarında “**Babu Katli'l-Âmd**” şeklinde ayrı bir bab başlığı kurulurak verilmektedir.¹¹⁸³

El-Muhtasar nüshalarındaki kitap-bab düzeni ve bunlar arasındaki bir dereceye kadar farklılıkların, Muhtasar'ın genelindeki doğruluğa zarar vermediğini burada hatırlatmak isteriz.

El-Muhtasar, Süleymaniye/Murad Molla ve Kahire nüshalarında yer alan “**er-Red bi'l-Uyûb**” babı, Topkapı sarayı nüshası (1078) numaralı nüshada “**İhtilafu İbn Ebi Leylâ ve Ebi Hanife ve's-Şâfî**” babı içerisinde, Topkapı sarayı nüshası (1079) numaralı nüshada ise “**İhtilafu İbn Ebi Leylâ ve's-Şâfî ve Ebi Yusuf ve Ebi Hanife**” başlığı içerisinde, başlıksız, **düz bir metin** şeklinde yer almaktadır.¹¹⁸⁴

C- el-Muhtasar Üzerine Sonraki Zamanlarda Yapılan Bazı Müdahaleler (İlaveler/Düzenlemeler)

El-Muhtasar'ın sonraki kuşaklarda gelen alimler tarafından bazı “düzenleme ve ilavelere” tabi tutulmuş olduğunu gösteren birçok örnekler tesbit ettik. Bu düzenleme veya ilave örneklerinin, İmam Şâfî'ye sunulan orijinal el-Muhtasar'da yer almadığını gösteren işaretler vardır. Tesbit ettiğimiz bazı düzenleme ve ilave örnekleri arasında şunlar vardır:

- El-Muhtasar'ın Kahire nüshası dışında, öteki hiçbir nüshasında bulunmayan “**Fihristu Muhtasar'il-Buveytî**” bölümünün, en yeni tarihli el-Muhtasar nüshası (Kahire nüshası) için, muhtemelen müstensihi tarafından, kitabın ön yüzüne eklenmiş olduğu görülmektedir. İçerik olarak Süleymaniye/Murad Molla nüshasının bir kopyası gibi görünen Kahire nüshasının, Süleymaniye/Murad Molla nüshasından farklı olarak böyle bir ilavede

¹¹⁸⁰ **Büveytî**, Muhtasar S, 37a.; **Büveytî**, Muhtasar M, 73.

¹¹⁸¹ **Büveytî**, Muhtasar T2, ss. 19a-19b.

¹¹⁸² **Büveytî**, Muhtasar S, 137a.

¹¹⁸³ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T1, 42a; Muhtasar T2, 112b.

¹¹⁸⁴ Bkz. ve Krş. **Büveytî**, Muhtasar S, ss. 118b-122b, Muhtasar M, ss. 249-257 ile Muhtasar T1, ss. 69a-71b ve Muhtasar T2, 123a-125b.

bulunması, bu ilavenin, Kahire nüshasına özel olduğu ve günümüze ulaşmayan orijinal el-Muhtasar nüshasında da yer almamış olabileceği izlenimini vermektedir.

- Süleymaniye kütüphanesi Murad Molla nüshasının giriş kapağı üzerine yazılan karalama türündeki önemli yazılar ile Topkapı Sarayı Kütüphanesi (1079) nüshasının giriş kısmında yer alan ve Süleymaniye/Murad Molla nüshasının ön kapağındaki karalama şeklinde yazılardan bir kısmını da içeren, el-Büveytî ve Muhtasarı hakkında önemli ve doyurucu özet bilgi ve rivayetlerin kaydedildiği “*giriş metni*” de, el-Muhtasar nüshaları üzerine yapılan düzenlemeleri göstermektedir. Süleymaniye/Murad Molla nüshasının ön kapağında yer alan yazılar fazla okunaklı olmasa da, Topkapı sarayı kütüphanesi (1079) nüshasının girişinde yer alan metnin, düzenli ve özenle hazırlanmış olduğu görülmektedir. Önemine binaen bu yazıları burada yansıtmayı uygun gördük.

Topkapı sarayı kütüphanesi (1079) nüshası (Muhtasar T2) giriş kısmında yer alan metin şöyledir:¹¹⁸⁵

قال السمعاني في الأنساب البويطي نسبة إلى بويطي وهي من صعيد مصر الأدنى منها الإمام أبو يعقوب يوسف بن يحيى المصري البويطي صاحب الشافعي رضي الله عنهما وخليفته على أصحابه بعده وكان زاهدا عابدا قال له الشافعي تموت في الحديد فمات مقيدا ببغدا¹¹⁸⁶ هذا آخر كلامه وقال الشيخ أبو عمرو ابن الصلاح ومختصر البوطي رواه الربيع عن الشافعي واطن¹¹⁸⁷ هذا اونحوه هو الذي أوقع الحاكم أبا عبدا لله الحافظ في ان قال والدي¹¹⁸⁸ أراه الحق ما رأيته عن علي بن عبدا لله بن عبدالرحمن بن أبي مطر القاضي الاسكندري قال صنف أبو يعقوب البويطي هذا الكتاب وقراه على الشافعي رضي الله عنه بحضرة الربيع بن سليمان رحمها الله عنه فحصل سماعا للربيع و أخبرنا به عن الشافعي رضي الله عنه وقال كتب الحافظ أبو عمر بن عبد البر رضي الله عنه في كتابه الكنى أبو يعقوب البوطي يوسف بن يحيى صاحب الشافعي كان من أهل الدين والعلم والفهم والثقة صلبا في السنة¹¹⁸⁹ يرد على أهل البدع وكان حسن النظر روى عن بن وهب و الشافعي وجماعة عنه الربيع بن سليمان المرادي وأبو حاتم الرازي وأبو الطاهر حيرين عرفه¹¹⁹⁰ المصري الأنصاري وجماعة من أهل مصر والعراق والله اعلم هذا آخر كلامه وسئل عنه أبو حاتم فقال صدوق.

¹¹⁸⁵ Büveytî, Muhtasar T2 nüshası, “Giriş”e bkz.

¹¹⁸⁶ Yukarıda بغداد kelimesinin sonunda yer alan (د) kelimesi sehven yazılmamıştır. Kelimenin aslı بغداد olmalıdır. Çünkü Büveytî’nin Bağdat’ta hapisnede bağlı iken vefat ettiğini bilmekteyiz.

¹¹⁸⁷ Yukarıdaki ibarede (ظ) harfinin noktası yazılmamıştır. Kelimenin aslı واطن olmalıdır. Nitekim İbn Salah’ın Tabakâtü’l-fukahâi’ş-Şâfi’iyye isimli eserinde de, bu ibare واطن şeklindedir. Bkz. Ebu Amr İbn Salah, Tabakâtü’l-fukahâi’ş-Şâfi’iyye, II, 684.

¹¹⁸⁸ Yukarıdaki ibarede (ذ) harfinin noktası yazılmamıştır. Kelimenin aslı والذي olmalıdır.

¹¹⁸⁹ Topkapı sarayı (1079) nüshasında yer alan yukarıdaki başlıkta, صلبا في السنة ibaresinde yer alan iki nokta yazılmamıştır. kelimesinin sonundaki harfin noktası ile السنة kelimesi sonunda yer alan iki nokta yazılmamıştır.

¹¹⁹⁰ El-Muhtasarın yukarıda yer alan حيرين عرفه ibaresinde bazı noktalama işaretleri konmamıştır. İsmi geçen alim خير بن عرفة dir.

Yukarıdaki metin, enazından yazıldığı dönemde Topkapı sarayı kütüphanesi (1079) nüshasının el-Büveytî'ye ait bir Muhtasar olarak bilindiğini göstermesi yönüyle dikkate değerdir. Bu metinde, Semani (ö. 562 h.)'nin **el-Ensab** isimli eserinde geçen bazı yerler ile Ebu Amr İbn Salah (ö. 643 h.)'ın **Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye** isimli eserinde geçen yaklaşık 4-5 satırlık bir bölüm ve hadis hafızı İbn Abdilber' (ö. 463 h.)'in "**el-Kunâ**" isimli eserinde geçen bazı bölümlere yer verilmektedir.¹¹⁹¹ **Bu giriş metni içinde geçen isimlerin vefat tarihlerinden de anlaşıldığı üzere, bu metin, İmam Şâfi'ye sunulan orijinal el-Muhtasar nüshasında bulunmayıp sonraki dönem alimlerinin bir düzenlemesidir. Ancak Topkapı sarayı kütüphanesi (1079) nüshasının (Muhtasar T2) hicri 909 yılında istinsah edildiğini göz önüne aldığımızda, bu metnin başka bir nüshadan istinsah edilmiş olduğu sonucu da kendiliğinden ortaya çıkar. Nitekim el-Muhtasar'ın Topkapı sarayı (1079) nüshasının (Muhtasar T2) sonunda eserin başka bir eserden menkul edildiğine dair hicri 606 tarihine yer verilmektedir. Dolayısıyla, bu metnin hicri 606 yılına ait elimizde bulunmayan bir el-Muhtasar nüshasından alınmış olabileceğini düşünmek mümkündür.**¹¹⁹²

- **Süleymaniye/Murad Molla nüshası giriş kapağı üzerinde farklı kalemlerden çıktığı anlaşılan, yatay ve dikey şekilde farklı yazılar da, sonraki dönemlere ait alimlerin düştüğü notlardır.** Zira, Süleymaniye/Murad Molla nüshası üzerinde yazılan yazılardan okuyabildiğimiz bazı bölümlerin, yukarıda verdiğimiz Topkapı sarayı (1079) nüshasının giriş metninde de yer aldığını görmekteyiz. Bu nüshada yer alan yazılarda da İbn Salah (ö. 643 h.)'ın eserinden alıntı yapılması, bu notların orijinal el-Muhtasar nüshasından sonraki bir zaman diliminde yazılmış olduğunu gösterir. **Süleymaniye/Murad Molla nüshası ön kapak üzerinde dikey olarak yazılan ve Topkapı sarayı kütüphanesi (1079) nüshasının giriş metninde yer alan yazılardan okunabilen kısımlar şunlardır:**

.....”
وابن الصلاح ومختصر البوطي رواه الربيع عن الشافعي واطن هذا اونحوه هو الذي أوقع الحاكم
أبا عبدا لله الحافظ في ان قال والذي أراه الحق ما رايته عن على بن عبدا لله بن عبدالرحمن بن أبي مطر
القاضي الاسكندري قال صنف أبو يعقوب البويطي هذا الكتاب وقراه على الشافعي رضي الله عنه
بحضرة الربيع بن سليمان رحمة الله عنه فحصل للربيع

“.....

¹¹⁹¹ Bkz. Sem'ânî, **el-Ensâb**, Takdim ve Talik: Abdullah Ömer el-Barudi, Beyrut 1988, I, 417.; Ebu Amr İbn Salah eş-Şehrezûrî, **Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, Beyrut 1996, II, 684.

¹¹⁹² el-Muhtasar'ın Topkapı sarayı kütüphanesi (1079) nüshasının (Muhtasar T2) istinsah tarihi ve eserin başka bir eserden **menkul tarihi** (istinsah edildiği tarih olmalı) hakkında bkz. **Büveytî**, Muhtasar T2, **152b**.

Süleymaniye/Murad Molla nüshasının kapağında yatay olarak yazılan yazılarda ise İmam Gazali'nin "İhyai Ulumu'd-Din" isimli eserinin Adabu's-Sohbet kısmına atfen bazı yazılar yazılmaktadır. Devamında İmam Şâfiî'nin el-Büveytî'yi kendisinden sonra tayin ettiği hakkında ifadeler ile el-Üm'mün kökenine dair bazı açıklamaları içeren notlar ve el-Büveytî'nin "Rebi b. Süleyman el-Murâdî'yi ravi olarak daha iyi gördüğünü ifade ettiğine dair sözünün yazılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu yazılarda Gazzâlî (ö. 505 h.)'den sözedilmesi, bu notların İmam Şâfiî'ye sunulan orijinal el-Muhtasar nüshasında yer almadığını, sonraki zamanlarda yaşayan alimlerin ilave notları olduğunu göstermektedir.

- El-Muhtasar nüshalarının kenarlarına yazılan, haşiye ve not tarzındaki bazı yazıların içeriğinde bulunan bazı âlimlerin vefat tarihine baktığımızda, haşiyenin İmam Şâfiî'ye sunulan orijinal el-Muhtasar'a ilave edilmiş olduğu ortaya çıkar. Örneğin, el-Muhtasar'ın Süleymaniye/Murad Molla nüshasında, "Babu'l-İcârât" bölümünün bir kenarında, açık bir şekilde "Haşiye" kelimesi kullanılarak bir açıklama yapılmaktadır. Sayfa kenarına uzunca yazılan bu "haşiye"de, "Şeyh Cemaleddin" ve "Rafîi" den sözedilmesi, bu ilavenin en azından, haşiyede ismi geçen "Rafîi" (623 h.) ile ismi geçen "Şeyh Cemaleddin"den - kastedilen Cemaleddin el-İsnevî ise yaşadığı hicri 772 yılından- sonra gelen bir zaman diliminde yapılmış olduğunu gösterir.

1-) En Eski Tarihli el-Muhtasar El Yazma Nüshasında (Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Nüshası) Yer Alan Rivayet Zinciri ve Bu Rivayet Zincirinin Sonraki Tarihli el-Muhtasar Yazmalarındaki Durumu

a- En Eski Tarihli el-Muhtasar Nüshasının Rivayet Zinciri

El-Muhtasar'ın en eski tarihli nüshası olan Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla bölümü nüshasında, bab veya kitap başlıklarından sonra gelen **İmam Şâfiî**'den yapılan aktarımlar, *Ebu İmrân Musa b. Hilal→ Ebu Hatim Muhammed b. İdris er-Râzî→ ve Rebi b. Süleyman el-Mısri yoluyla→İmam Şâfiî'ye ulaşır.* Durum böyle olsa da, el-Muhtasar babları, bazen "*Musâ b. Hilal*", bazen de "*Ebu Hatim*"in hatta bazen, "*İmam Şâfiî*" ve "*Rebi b. Süleyman*"ın da isimlerine yer vermemektedir.

Süleymaniye/Murad Molla nüshasında, Besmele'den sonra yer alan rivayet zinciri, oldukça açık ve uzun olduğu halde, daha sonra gelen babların başlarında yer alan rivayet zincirindeki isimler, daha yalın bir şekilde ele alınmaktadır.

Süleymaniye/Murad Molla nüshasının "*Babu'l-Cem' Beyne'l-Uhteyn*" babının kenarına yazılan, "*Min evveli'l-kitab ilâ hazâ'l-mevdu' 'an Musâ 'an Ebi Hatim 'ani'r-*

Rebi” (bkz. 60b)¹¹⁹³ şeklindeki nottan, el-Muhtasar’ın 60b sayfasına kadar gelen tüm bablarının, bu rivayet zincirini içerdiği anlamı çıkmasına rağmen, 60. varğa kadar verilen rivayet zincirinin büyük çoğunluğunun “*Ebu Hatim ‘ani’r-Rebi ani’ş-Şâfi’*” şeklinde, “*Musa b. Hilal*” isminin hafzedilerek düzenlendiği görülmektedir.¹¹⁹⁴

Araştırmamızda, ‘Besmele’ bölümü hariç, ilk 60 varakta rivayet zincirinde ismine rastlamadığımız “Musâ b. Hilal”ın isminin 60. varaktan sonra, kitabın sonuna kadar rivayet zincirinde yer aldığını gördük. Ancak bu sefer de, bazı yerlerde “Ebu Hatim” isminin yazılmadan aktarımlarda bulunduğu tesbit ettik. Bu durum 63-78 varakları arası ile 97-132 varakları arasında daha çoktur.¹¹⁹⁵

Yine Süleymaniye/Murad Molla nüshasının “Kasame” babının (bkz.146a.) kenarına “*Min Hunâ İlâ ‘âhiri’l-Kitab Kullihî Musâ ‘ân Ebi Hatim ani’r-Rebî*” şeklinde yazılan not ile de, Kasame babından (bkz. 146a) kitabın sonuna kadarki rivayet zincirinin bu şekilde olacağı kayıt altına alınmaktadır.¹¹⁹⁶

Süleymaniye Murad Molla nüshasında yer alan **Musa b. Hilal→Ebu Hatim→Rebi b. Süleyman →İmam Şâfi’**, şeklindeki rivayet zincirinin 85 ile 190. varaklar arasında yoğunlaştığı görülmektedir.¹¹⁹⁷

Sadece “*Mâ Cae fi’l-Murteḍ*” babında, **Musa b. Hilal→Ebu Hatim→İ. Şâfi’**, şeklindeki aktarımda, “*Rebi’ b. Süleyman*”ın isminin rivayet zincirinde yer almadığına rastladık.¹¹⁹⁸

¹¹⁹³ Yukarıda geçen not Muhtasar M’de de mevcuttur, Bkz. Büveyfî, Muhtasar M, 121.

¹¹⁹⁴ Değişik versiyonları ile birlikte Ebu Hatim’in Rebi’den, Onun da İmama Şâfi’den aktardığı birçok örnekler tespit ettik. “*Ebu Hatim an’ir-Rebi Qale eş-Şâfi’*” şeklindeki aktarımlar için bkz. 3a, 3b, 4a, 5b, 6a, 6b, 7a, 12a, 13a, 14b, 16a (iki defa), 16b, 17a, 18a (iki defa), 19b, 20a, 21a (iki defa), 22a, 22b, 23a, 23b, 25a, 27a, 31b, 32b, 33a, 34b, 35a, 35b, 36b (iki defa), 37a, 38a, 38b (iki defa), 39a, 43b, 44b, 45b, 47b, 48a, 55a, 59a (iki örnek), 80a.; “*Ebu Hatim (Qale) Haddesenâ/Ahberanâ er-Rebi Qale eş-Şâfi’*” şeklindeki aktarımlar için: 2b, 11a, 31a, 15a; “*Haddesena Ebu Hatim Qale Haddesena er-Rebi Qale Haddesena Eş-Şâfi’*” şeklindeki aktarımlar için; 40b, 49a.; “*(Ebu Hatim) Haddesena er-Rebi Qale eş-Şâfi’*” şeklindeki aktarımlar için; 13a, 13b.; “*Ahberenâ er-Rebi Ahberen eş-Şâfi’*” şeklindeki aktarım için, 2a’ya bkz.

¹¹⁹⁵ **Musa b. Hilal-Rebi’-İ.Şâfi’**, şeklindeki rivayetlerin değişik versiyonları için bkz. Büveyfî, Muhtasar S: “*(Musa ‘an i’-Rebi) Qale eş-Şâfi’*”, şeklindeki aktarımlar için: 67b, 70b, 73b, 77a, 78b, 97a, 97b, 101a, 104b, 107a, 108b, 109b, 114a, 125a, 128a, 129a, 130a, 132a, 132b (iki örnek), 133b, 137a.; “*Haddesena Musa b. Hilal Rahimehullah Qale Haddesena er-Rebi b. Süleyman Qale eş-Şâfi’ (veya Ahberena eş-Şâfi’ Qale)*” şeklindeki aktarımlar için: 60b, 95b.; “*Haddesena Musa (veya Musa b. Hilal) Qale Haddesenâ er-Rebi Qale eş-Şâfi’*” şeklindeki kullanımlar için: 63a, 65b.; “*(Ebu İmrân Musâ ‘ani’r-Rebi) Qale eş-Şâfi’*” şeklindeki kullanım için: 111b.; “*Babu’l-Madmada ve’l-İstinsak ve’l-Mesh bi’r-Re’s ve’l-Himâr*” bölümünde Musa b. Hilal İle Ebu Hatim’in isimleri zikredilmeden doğrudan “*Ahberana er-Rebi Qale eş-Şâfi’*” şeklindeki bir aktarım vardır. Bkz. 2a.

¹¹⁹⁶ Bkz. Büveyfî, Muhtasar S nüshası, “*Babu’l-Kasâme*”, 146a.

¹¹⁹⁷ “*(Musa ‘an Ebi Hatim ‘ani’r-Rebi) Qale eş-Şâfi’*” şeklindeki aktarımlar için: 85a, 87b, 89b, 91b, 96b, 117a, 118a (iki defa), 122b, 143b (bab başlangıcı olarak değil, sayfa kenarında), 148b, 149a, 151b, 152b, 153a, 153b, 154a, 157b, 159a, 160a, 161b, 164a, 169b (ilgili bölümün bir kısmı tahrip olmuş da rivayetin bir bölümü okunabilmektedir.), 173b, 174b, 177b, 185b, 186b, 188b (bir kısmı tahrip olmuş da rivayet zinciri okunabilmektedir.), 189b, 190a.

¹¹⁹⁸ Bkz. Büveyfî, Muhtasar S, 148a.

Süleymaniye Murad Molla nüshasının, rastladığımız sadece bir yerinde “*Ebu Hatim ani’r-Rebi*” şeklinde, İmam Şâfiî’ye dayandırılmadan, Rebi’den yapılan aktarımla konuya giriş yapıldığını gördük.¹¹⁹⁹

Süleymaniye Murad Molla nüshasında “*Babu Ğasli’l-Cum’a*”, “*Babu’r-Red bi’l-‘Uyub*” ve “*Babu Diyeti’l-Cenîn*” bölümlerinde, İmam Şâfiî dahil, hiçbir isim zikredilmeden, konuya direk giriş yapılmıştır.¹²⁰⁰

b- En Eski Tarihli el-Muhtasar El Yazma Nüshasının Bablarında Yer Alan Rivayet Zincirinin Veya Rivayet Zincirindeki İsimlerden Bazılarının, Sonraki Dönemlere Ait, Diğer el-Muhtasar El Yazma Nüshalarının Rivayet Zincirinde Yer Almadığı İle İlgili Bazı Hususlar

Muhtasarın en eski tarihli nüshası olan Süleymaniye **Murad Molla nüshasında**, birçok babda yeralan “*Ebu Hatim er-Râzî*” ve “*er-Rebi*”nin isimlerinin sonraki eserlerde çoğu zaman zikredilmediğini görmekteyiz. Örneğin “*Taharetu’l-Mâ*” babına baktığımızda, **el-Muhtasar’ın Süleymaniye kütüphanesi Murad Molla bölümü nüshasında**¹²⁰¹:

باب طهارة الماء أبو حاتم عن الربيع قال الشافعي كل المياه الطهارة والوضو بها جاز
şeklinde, *rivayet zincirinde* “*Ebu Hatim*” ismine yer veriliyorken; (1079) numaraya katıylı **Topkapı Sarayı nüshasında**¹²⁰²:

باب طهارة الماء قال حدثنا الربيع قال الشافعي و اصل كل المياه الطهارة والوضو بها جاز
şeklinde, *rivayet zincirinde* *Ebu Hatim* ismi *hazfedilerek verilmiştir*.

Topkapı sarayı kütüphanesi (1078) nüshasında ise;¹²⁰³

باب طهارة الماء قال الشافعي اصل كل المياه على الطهارة والوضو بها جاز
şeklinde, *rivayet zincirinde*, hem *Ebu Hatim* ismi, hem de *er-Rebi*’ ismi *hazfedilmiştir*.

El-Muhtasar’ın en yakın tarihli nüshası olan **Kahire nüshasında ise;**

قال الشافعي كل المياه الطهارة والوضو بها جاز¹²⁰⁴

şeklinde, *rivayet silsilesinden* *Ebu Hatim* ve *er-Rebi*’nin isimleri *hazfedilmiştir*. Küçük farklar dışında, İçeriği ve kullanılan kelimeleri yönüyle neredeyse aynı olan Kahire ve Süleymaniye/Murad Molla nüshaları arasındaki küçük farklardan biri de, yukarıda verdiğimiz *rivayet zincirinde* ortaya çıkmaktadır.

¹¹⁹⁹ Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, 54b.

¹²⁰⁰ Sırasıyla bkz. 8b, 118b, 143a.

¹²⁰¹ **Büveyfî**, Muhtasar S, 6a.

¹²⁰² Rivayet zincirindeki الربيع ismi zedeleniği için, tam olarak okunaklı değildir. Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar T2, 4b.

¹²⁰³ **Büveyfî**, Muhtasar T1, 3b.

¹²⁰⁴ **Büveyfî**, Muhtasar M, 10.

En eski el-Muhtasar nüshası (Süleymaniye Murad Molla Nüshası) ile yakın kopyası şeklindeki el-Muhtasar nüshasının (Kahire nüshası) “*Babu’l-Kâsâme*” bölümünde, sayfa kenarında; *من هنا إلى اخر الكتاب كله موسى عن أبي حاتم عن الربيع* “*min hunâ ilâ âhiri’l-kitab kullihî Mûsâ ‘ân Ebi Hâtim ‘ân er-Rebi’*” (buradan itibaren kitabın sonuna kadar hepsini Musa Ebi Hâtim’den O’da Rebi’ den rivayet etmiştir)¹²⁰⁵ şeklindeki rivayet zincirini gösteren ibareye, Topkapı sarayı nüshalarında (1078 ve 1079) rastlayamamaktayız. Bu ibareye göre Süleymaniye/Murad Molla ve Kahire nüshalarında yer alan “**Kasame**” babından sonra gelen babların, (isimleri zikredilmese de) **Musa b. Hilal’in** → **Ebi Hatim’den, Ebi Hatim’in de** → **Rebi’ b. Süleyman el-Murâdî’den** rivayette bulunmasıyla oluştuğu anlaşılmaktadır. Rivayet zincirinin bu şekilde ifadesi, en eski (Süleymaniye Murad Molla nüshası) ve en yeni el-Muhtasar (Kahire) nüshalarının, güvenilirlik noktasında titiz olduklarına da işaretir.

2) el-Muhtasar’ın Konuları İçerisinde Görüşleri Bulunan Bazı Alimlerin, Sonraki Tarihli el-Muhtasar El Yazmalarında, Görüşleriyle İlgili Ortaya Çıkan Bazı Farklılıklar

El-Muhtasar’ın en eski tarihli nüshası olan Süleymaniye/Murad Molla el yazması nüshasında yer alan alimlerden bazılarının isimleri veya görüşlerinin bazen, sonraki el yazması nüshalarda yer almadığına veya bu görüşlerin başkasına izafe edildiğine veyahut da, isim ve görüşlerin birbirine karıştırılmış olarak verildiğine rastladık.

Daha önceki konuda el-Muhtasar’ın rivayet zincirinde Ebu Hatim ve diğer bazı alimlerin isimlerinin, bazı el-Muhtasar nüshalarında hafzedildiğinden söz etmiştik. Burada kastettiğimiz husus, Ebu Hatim’in adının ve yorumlarının, el-Muhtasar’ın bab başlıklarından sonra gelen rivayet zincirlerinden değil de, konuların içerisindeki metinlerden hafzedilmesi vb. ile ilgilidir. El-Muhtasar’ın, rivayet zincirinde çokça ismi geçen **Ebu Hatim’in**,¹²⁰⁶ eski tarihli el-Muhtasar nüshasında rivayet zinciri dışında, konular içerisinde de ismi, ve az da olsa, bazı fikirleri geçmektedir. Ancak sonraki el-Muhtasar nüshaları, daha çok Topkapı sarayı müzesi kütüphanesinin el yazma nüshalarının, “**Ebu Hatim**” ismini ve yaptığı bazı yorumları göz ardı ettikleri anlaşılmaktadır. Bunun yanında, Topkapı sarayı kütüphanesi el-

¹²⁰⁵ Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, 146a.; **Büveyfî**, Muhtasar M, 311.

¹²⁰⁶ El-Muhtasar’da yalın olarak “*Ebu Hatim*” şeklinde geçen kişi; Rey doğumlu, **Ebu Hatim Muhammed b. İdris er-Râzî (195-277 h.)** olmalıdır. Zira “emiru’l-mumin’in fi’l-hadis” ünvanına sahip, Eb Hatim er-Râzî’nin, Büveyfî’nin yaşadığı Mısır dahil, birçok yeri birçok kez yaya olarak dolaştığı, kendisinden hocaları Yunus b. Abdilala ve Rebi b. Süleyman ile arkadaşı Ebu Zur’a er-Râzî’nin de hadis rivayet ettiği kaydedilir. Aynı çağda yaşayan *Sicistanlı Ebu Hatim’in* (165-255 h.) ise, gençlik yıllarında, tahsilini ilerletmek amacıyla, kısa süreli Bağdat seyahatinden sonra, ömrünü Basra’da geçirdiği, hatta Basra merkez camisinde altmış yıl boyunca imam hatiplik yapmış olduğu kaydedilir. Ebu Hatim Er-Râzî için bkz. İbrâhim Canan, “**Ebu Hatim er-Râzî**” md. DİA, İstanbul 1994, X, 150. Ebu Hatim es-Sicistanî için bkz. Zülfikar Tüccar, “**Sicistanî, Ebu Hatim**” md, DİA, İstanbul 2009, XXXVII, ss. 139-140.

Muhtasar nüshalarında, örnekler çok az olsa da, geçen bazı yorumların sahipleri konusunda da bazı belirsizliklerin ortaya çıktığına rastlanılmaktadır:

a- En Eski Tarihli el-Muhtasar Nüshası Konuları İçerisinde Bazı Yerlerde Geçen “Ebu Hatim”e Ait “İsmin” veya “Yorumun” Topkapı Sarayı Kütüphanesi Nüshalarında Hazfedilmesi

- Tarih olarak En eski ve bunun kopyası görünümündeki en yeni el-Muhtasar nüshalarında “*Babu Men Seha an Selami Nafile ev Farîde*” bölümünde geçen Ebu Hatim isminin ve

قال ابو حاتم و في كتاب ابي الوليد ان شأ ان يقطع و يسلم و هو قام في المكتوبة قطع و ابتداء احرامه جديدا
şeklinde yaptığı yorumun, Topkapı sarayı kütüphanesi nüshalarında (no:1078 ve no: 1079) tamamen hazfedildiği görülmektedir.¹²⁰⁷

- El-Muhtasar’ın Süleymaniye/Murad Molla nüshasında (Muhtasar S), “*Babu Tahareti’l-Mâ*” bölümünde:¹²⁰⁸

وان كانت تلك النجاسة التي وقعت فيه شيئا مستسجد قال ابو حاتم هكذا قال و انما هو مستجسد ظاهر على
الما احببت اذا كانت جيفة ان ينزع ...

Şeklinde geçen metin ile Kahire nüshasında (Muhtasar M):¹²⁰⁹

وان كانت تلك النجاسة التي وقعت فيه شيئا مستسجد قال ابو حاتم هكذا قال و انما هو مستجسد ظاهر على المأ
احببت اذا كانت جيفة ان ينزع ...

Şeklinde geçen metinlerde, “Ebu Hatim” ismine ve “yaptığı yoruma” yer veriliyorken; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (1078) nüshasında (Muhtasar T1) bu metin:¹²¹⁰

وان كان تلك النجاسة التي وقعت فيه مستجسد طاهر على الما اذا كانت جيفة احببت ان تنزع ...
şeklinde, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (1079) nüshasında (Muhtasar T2) ise¹²¹¹:

¹²⁰⁷ El-Muhtasar’ın yukarıda verilen, *Babu Men Seha an Selami Nafile ev Ferîde* babı isim olarak, el-Muhtasar’ın Topkapı sarayı kütüphanesi 1079 nüshası dışındaki mevcut tüm nüshalarında aynıdır. Topkapı sarayı kütüphanesi 1079 nüshasında ise bu bab, *Babu Men Seha an Salati Nafiletin*, şeklinde verilmektedir. Bu bab içerisinde geçen Ebu Hatime ait yukarıda verdiğimiz yorum, el-Muhtasar’ın Süleymaniye/Murad Molla nüshasında geçen şeklidir. Kahire nüshası ابتداء المكتوبة قطع و ابتداء احرامه جديدا şeklinde geçen yorumunda geçen الولايد كتاب ابي الوليد ibaresi yerine الولايد كتاب ابن الوليد ibaresini kullanmaktadır. Topkapı sarayı kütüphanesine ait her iki el-Muhtasar nüshası metnin tamamını hazfetmiştir. Bkz. Büveyfî, Muhtasar S, 38b ve Muhtasar M, 76 ile Muhtasar T1, 14a. Muhtasar T2, 20b.’yi karşılaştırınız.

¹²⁰⁸ Bkz. Büveyfî, Muhtasar S, 6a.

¹²⁰⁹ Bkz. Büveyfî, Muhtasar M, 11.

¹²¹⁰ Bu nüshada geçen yorumda Ebu Hatim’in isminin hazfedildiği görülmektedir. Bkz. Büveyfî, Muhtasar T1, “*Taharetu’l-Mâ*” başlığı, 3b.

¹²¹¹ Bkz. Büveyfî, Muhtasar T2, “*Bab Taharetu’l-Mâ*” başlığına bkz, ss. 4b-5a.

وان كان تلك النجاسه التي وقعت فيه شيئا مستحسدا ظاهرا على الماء اذا كانت جيفه تنزع ...
şeklinde, “**Ebu Hatim**” ismi **hazfedilerek** ve **yorum metne birleştirilerek**, sunulmaktadır.

- El-Muhtasar’ın Süleymaniye/Murad Molla ve Kahire nüshalarında, “**Babu’ul İğtisal Mine’l-Cenabe**” bölümünün son satırında yer alan **Ebu Hatim**’in *ismine* ve ;

قال ابو حاتم سمعت ابن ابي اويس يقول الماء الدائم هو الماء الذي له نبع والماء الراكد هو الذي لا نبع له

şeklinde yaptığı **yoruma** da,¹²¹² Topkapı Sarayı Kütüphanesi nüshalarında (1078 ve 1079) rastlayamadık.¹²¹³

- Süleymaniye/Murad Molla nüshası ile Kahire Nüshasında “**Babu’l-Cehr Bi Bismillahirrahmanirrahim**”, babında mevcut olan *قال ابو حاتم والمذهب عندنا* şeklinde geçen **Ebu Hatim** *ismine* ve yaptığı **yoruma**, Topkapı Sarayı Kütüphanesi nüshalarında rastlamadık.¹²¹⁴ Metnin genelinde önemli değişikliklerle sonuçlanmayan bu tür örneklerin çok fazla olmadığını burada da hatırlatmak isteriz.¹²¹⁵

- Topkapı sarayı kütüphanesi (1079) numaralı el-Muhtasar nüshası, En eski tarihli el-Muhtasar (Süleymaniye/Murad Molla) nüshasındaki “**Babu’l-cehr bi Bismillahirrahmanirrahim ve kirâeti’l-Hamd**” babının son dört satırından önceki, yaklaşık 8 satırlık bir bölümü tamamen hazfetmektedir.¹²¹⁶ Sadece Topkapı sarayı kütüphanesi (1079) nüshasında hazfedilen bu metin içerisinde, *İmam Şâfiî, Büveytî, Leys b. Sad ve Evzaî*’ye ait bir görüşe yer verilmektedir.¹²¹⁷

b- el-Muhtasar Nüshalarının Konuları (Siyer Bahsi) İçerisinde Geçen Bazı Yorumların Kime Ait Olduğu Konusunda Nüshalar Arasında Ortaya Çıkan Farklılıklar

Araştırmamızda, *el-Muhtasar’ın Siyer (Devletler Hukuku) konusu içerisinde yapılan bazı yorumların sahipleri konusunda, bazı karışıklıkların varlığına rastladık, şöyle ki:*

- Süleymaniye/Murad Molla nüshası ve onun kopyası görünümündeki Kahire nüshasında **Ebu Ya’kub (el-Büveytî)**’ye izafe edilen “*إذا غنم القوم ...*” şeklinde başlayan bir

¹²¹² Büveytî, Muhtasar S, 3a; Büveytî, Muhtasar M, 5.

¹²¹³ Karşılaştırınız: Büveytî, Muhtasar S, 3a.; Muhtasar M, 5; Muhtasar T1, 2a; Muhtasar T2, 2b.

¹²¹⁴ Kahire nüshasında Ebu Hatim’in bu yorumu mevcuttur. Karşılaştırınız, Büveytî, Muhtasar S, ss. 13b-14a; Muhtasar M, 26; Muhtasar T2, ss. 10a-10b; Muhtasar T1, 7a-7b.

¹²¹⁵ Benzer görüş için bkz. el-Shamsy, “*The First Shâfi’î*”, 337 (dipnot: 118.)

¹²¹⁶ Karşılaştırınız; Büveytî, Muhtasar S, 14b; Muhtasar M, 28; Büveytî, Muhtasar T1, 7b.; Büveytî, Muhtasar T2, 10b.

¹²¹⁷ Büveytî, Muhtasar T2, (*Babu’l-Cehr bi bismillahirrahmanirrahim*), 10b. ile Muhtasar S, (*Babu’l-Cehr bi bismillahirrahmanirrahim*), 14b; Muhtasar M, (*Babu’l-Cehr bi bismillahirrahmanirrahim*), 28; Muhtasar T1, (*el-Cehr bi bismillahirrahmanirrahim*), 7b. sayfalarını karşılaştırınız.

görüş, Topkapı sarayı kütüphanesi 1078 ve 1079 nüshalarında **Ebu Yusuf**'a ait olarak verilmektedir.¹²¹⁸

-Süleymaniye/Murad Molla nüshası ve Kahire nüshasında “ لا بأس ان يأخذ الرجل السلاح ... ” şeklinde başlayan, **Numan (Ebu Hanife) ve Yakub'un (el-Büveyfî olmalı)** ikisine birden isnad edilen görüşün, Topkapı sarayı kütüphanesi 1078 ve 1079 nüshalarında **Ebu Hanife ve Ebu Yusuf** un ikisine isnad edildiği görülür.¹²¹⁹

- Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla nüshası ve Kahire nüshası “ سهم رسول الله صلى الله عليه وسلم للفرس.. ” şeklinde başlayan Evzaî'nin görüşüne, “ **ve Qale Ebu Yusuf, Yakub ve eş-Şâfî misluhu** ” şeklinde her üç alimin katıldığını kaydederken; Topkapı sarayı nüshaları bu alimleri “ **Qale Ebu Yusuf ve's-Şâfî misluhu** ” şeklinde zikrederek ‘**Yakub**’ isminden söz etmemektedir.¹²²⁰

- Süleymaniye/Murad Molla ve Kahire nüshalarında “ **Qale Ebu Yakub el-Büveyfî** ”, Topkapı sarayı 1078 nüshasında ise “ **Qale Ebu Yakub** ” şeklinde, sadece el-Büveyfî'ye izafe edilen “ سهم له سهم فارس... ” şeklinde başlayan bir görüş, Topkapı sarayı 1079 nüshasında “ **Qale Ebu Yakub ve Ebu Muhammed** ” şeklinde, hem Ebu Yakub el-Büveyfî, hem de Ebu Muhammed'e izafe edilmektedir.¹²²¹

-Yine, el-Muhtasar'ın diğer tüm nüshalarında **Ebu Yakub el-Büveyfî**'ye izafe edilen “ يخمس خرج بإذن الامام او بغير اذنه ... ” şeklinde başlayan bir görüş, sadece Topkapı Sarayı kütüphanesi (1079) nüshasında **Ebu Yakub ve Ebu Muhammed'e** izafe edilmektedir.¹²²²

3-) En Eski Tarihli el-Muhtasar Nüshasında (Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla El Yazması) Bulunmayıp Sonraki Tarihli el-Muhtasar Nüshalarına Yapılan İlave Şeklindeki Düzenlemeler

Bazen de, en eski Muhtasar nüshasında bulunmadığı halde, sonraki tarihli el-Muhtasar nüshaları geçmişe bir kısım ilave ve düzenlemelerde bulunabilmişlerdir. Bununla ilgili örnekler daha ziyade görüşlerin kime ait olduğu ile ilgili isimlerde ortaya çıkmaktadır. Bu tür ilave örneklerine genelde, en çok Topkapı Sarayı kütüphanesi (1078) numaralı nüshada, bazen de Topkapı Sarayı kütüphanesi (1079) numaralı nüshada rastlamaktayız. Örnek olarak;

¹²¹⁸ Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, (*Kitabu's-Siyer*) 154b; **Büveyfî**, Muhtasar M, (*Kitabu's-Siyer*) 331; **Büveyfî**, Muhtasar T1, (*es-Siyer*) 105a; **Büveyfî**, Muhtasar T2, (*Siyeru'l-Evzâi*) 149a.

¹²¹⁹ Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, 154b; Muhtasar M, 331; Muhtasar T1, 105a; Muhtasar T2, 149a.

¹²²⁰ Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, 154b; Muhtasar M, 332; Muhtasar T1, 105a; Muhtasar T2, 149a.

¹²²¹ Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, 155a; Muhtasar M, 332; Muhtasar T1, 105a; Muhtasar T2, 149a. Yukarıda “Ebu Muhammed” Şâfî mezhebinin önemli ravisi Rebi b. Süleyman el-Murâdî olmalıdır. Zira el-Muhtasar'ın Topkapı sarayı kütüphanesi (1078) nüshasının (Muhtasar T1) kapaktan sonra gelen ilk varakta “**Ebu Muhammed huve er-Rebi Ebu Yakub huve el-Büveyfî**” şeklindeki ibare de buna işaret etmektedir.

¹²²² Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, 157b; Muhtasar M, 338; Muhtasar T1, 106b; Muhtasar T2, 151a.

Süleymaniye/Murad Molla nüshası ile onun yakın kopyası olan Kahire nüshalarında “و ان اشترى عليه و على صاحبه لزمهما...” şeklinde başlayan ve “Qale Ebu Yakub” şeklinde sadece Ebu Yakub el-Büveytî’ye izafe edilen görüş, Topkapı sarayı kütüphanesi nüshalarında, “و ان اشترط عليه و على صاحبه لزمهما...” şeklindeki verilmekte ve “Qale Ebu Yakub (el-Buveytî) ve Ebu Muhammed (er-Rebi’)” ifadesi kullanılarak bu görüşün sahipleri arasına, Ebu Yakub el-Büveytî’nin yanında, Ebu Muhammed’in ismi de ilave edilmektedir.¹²²³

El-Muhtasar üzerine az sayıda çalışmalardan birine sahip Ahmed el-Shamsy, bir konuda, İmam Şâfiî’nin yöntemi ile el-Muhtasar’da ona atfedilen görüş arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmak için, Murad Molla el yazmasında olan bir bölümün, sonraki el yazma nüshalarında düzeltilmiş olduğunu ve bu düzeltmenin benzer şekilli üç harfin değiştirilmesiyle yapıldığını, ancak belirgin bir şekilde uyumsuzlukla sonuçlandığını ifade etmekte, ayrıca geçmişe yönelik böyle bir tashih işlemine de sadece bir yerde rastladığını kaydetmektedir.¹²²⁴ El-Shamsy bu değerlendirmesini ulaştığı üç nüshaya göre yapmaktadır¹²²⁵. Kendisinin ulaşamadığı tek nüsha olan Topkapı sarayı kütüphanesi 1079 nüshasını da göz önüne alarak, Murad Molla nüshası üzerine, geçmişe yönelik yapılan düzenlemeyi farklılıkları renklendirerek ve istinsah tarihi sıralarına koyarak şöyle gösterdik:

Süleymaniye kütüphanesi Murad Molla nüshasında (Muhtasar S’de) geçen şu ibare¹²²⁶:

وان باع جارية و معها ولد ثم ادعا البائع بعد ان الولد ولده ثم يصدق و جعل ابنه وهو عبد للمبتاع

“ve in ba’e cariyê ve ma’aha veled sümme idde’a el bayi’ ba’de enne’l veled veleduh summe yusaddak ve cuile ibneh ve huve abdun lil meta’

Topkapı sarayı (1078) nüshasında¹²²⁷ (Muhtasar T1’de):

وان باع جاريه و معها ولد ثم ادعا البائع بعد ان الولد ولده لم يصدق و جعل عبده وهو عبد للمبتاع

“ve in ba’a cariyê ve me’aha veled summe idda’a el-bayi’ ba’de enne’l veled veleduh lem yusaddaq ve cu’ila ‘abdeh ve huve abdun lil mehta’”

Topkapı sarayı (1079) nüshasında¹²²⁸ (Muhtasar T2’de):

وان باع جاريه و معها ولد ثم ادعي البائع بعد ان الولد ولده لم يصدق و جعل ابنه وهو عبد للمبتاع

“ve in ba’a cariyê ve me’aha veled summe idda’a el-bayi’ ba’de enne’l veled veleduh lem yusaddaq ve cu’ila ibneh ve huve abdun lil mehta’ ”

¹²²³ Örnek için karşılaştırınız: **Büveytî**, Muhtasar T1, 39a; Muhtasar T2, 74a; Muhtasar S, 109a; Muhtasar M, 227.

¹²²⁴ Ahmed el-Shamsy bu farklılıklara üç nüsha üzerinden temasta bulunmuştur. Elimizde bulunan Topkapı Sarayı kütüphanesi 1079 nüshasına (Muhtasar T2) ulaşamadığı için değerlendirememiştir. Bkz. Ahmed el-Shamsy, “The First Shâfi’î”, 338.

¹²²⁵ Bkz. Ahmed el-Shamsy, “The First Shâfi’î”, (Makalenin 119 dipnotuna bkz.), 338.

¹²²⁶ **Büveytî**, Muhtasar S, 89a.

¹²²⁷ **Büveytî**, Muhtasar T1, 100b.

¹²²⁸ **Büveytî**, Muhtasar T2, 61a.

Kahire nüshasında¹²²⁹ (Muhtasar M'de):

وان باع جارية و معها ولد ثم ادعى البائع ان الولد ولده ثم يصدق و جعل ابنه وهو عبد للمبتاع

“ve in ba'e cariyе ve ma'aha veled summe idde'a el-bayi' enne el-veled veleduh summe yusaddequ ve cui'le ibneh ve huve abdun lil mehta”

Yukarıda, Süleymaniye/Murad Molla nüshasında geçen ibarenin içerisinde yer alan, üzerini renklendirdiğimiz üç kelimenin, sonraki tarihli el-Muhtasar nüshalarında, benzerleri ile değiştirilerek sunulmaktadır. Çok nadir görülen bu tür doktrinsel düzenleme örneğinin, müstensihlerin hatalı okuması veya da müstensihlerin o dönemde, el-Muhtasar'ın günümüze ulaşamayan başka bazı nüshalarından da istifade etmesi ihtimalinden kaynaklandığını¹²³⁰ düşünüyoruz. İmam Şâfiî'ye ait bu sözün araştırma yoluyla çözülebilecek durumda olması sebebiyle, bu düzenlemede bir anlam sapıtılması niyetinin olmadığını düşünüyoruz.¹²³¹

D- Alimlerin İhtilaflarını İçeren el-Muhtasar'ın Bazı Bölümleri

El-Muhtasar'da bazı alimlerin, yöntemlerini de ortaya koyan düşünceleri ve diğer alimlerle yaşadıkları fikir ayrılıklarına uzunca yer verilmiştir:

İmam Şâfiî ile İmam Mâlik'in ihtilaflarını içeren *İhtilafu's-Şâfiî ve Mâlik*¹²³² (yada *el-Vad' ala Mâlik*)¹²³³ bölümü yanında, *İmam Şâfiî, Ebu Hanife, Evzaî, Ebu Yusuf, Ebu Yakub el-Büveytî, er-Rebi* gibi alimlerin görüşlerinin bulunduğu “*Kitabu's-Siyer*”¹²³⁴ bölümü, ayrıca içerikleri aynı olup nüshalara göre isimleri farklılaşan; “*İhtilafu'l-İrakiyeyn ve Cevabu's-Şâfiî fih*”¹²³⁵ (veya “*İhtilafu ibn Ebi Leyla ve Ebi Hanife ve's-Şâfiî*”¹²³⁶ veya *İhtilafu ibn Ebi Leyla ve's-Şâfiî ve Ebi Yusuf ve Ebi Hanife*”¹²³⁷), *er-Red bil-Uyub*¹²³⁸, gibi bölümler bunlardan bazılarıdır.

¹²²⁹ Büveytî, Muhtasar M, 183.

¹²³⁰ el-Muhtasar'ın Süleymaniye/Murad Molla nüshası kenarında, bazen verilen fikrin başka nüshalarda da şöyle şöyle olduğu (*vecedtu fi nushatin uhrâ* vb.) şeklindeki bilgiler, el-Muhtasar'ın bize ulaşmayan veya nerede olduğu bilinmeyen başka nüshalarının da bulunduğunu göstermektedir. Örnekler için bkz. Büveytî, Muhtasar S, 48b, 52b, 58b.

¹²³¹ Benzer görüş için bkz. Ahmed el-Shamsy, “The First Shâfi'î”, 338.

¹²³² Bkz. Büveytî, Muhtasar T1, 71b.

¹²³³ Bkz. Büveytî, Muhtasar S, 177b, Muhtasar M, 387.

¹²³⁴ “*Kitabu's-Siyer*” ifadesi, el-Muhtasar'ın Süleymaniye/Murad Molla nüshasında kullanılmaktadır. (bkz. Büveytî, Muhtasar S, 154a), Topkapı sarayı kütüphanesi (1079) nüshası bu başlık yerine “*Siyeru'l-Evzâî*” başlığını kullanır. (bkz. Büveytî, Muhtasar T2, 148b). Bu bölümde, Evzaî ile Ebu Hanife'nin siyer konusundaki ihtilafları mevcuttur. Burada İmam Şâfiî'nin kendi görüşleri yanında bazen Ebu Hanife, bazen de Evzaî'ye katıldığı görülmektedir. Ayrıca bölüm içinde Ebu Yusuf ile Ebu Yakub el-Büveytî'nin de görüşleri geçmektedir. Bkz. Büveytî, Muhtasar S, ss. 154a-158b.

¹²³⁵ Yukarıdaki metinde geçen ihtilaf, Ebu Hanife ve İbn Ebi Leyla arasında geçtiği için “*İrakiyeyn*” tabirini tercih ettik. Bkz. Büveytî, Muhtasar S, 118b; Muhtasar M, 249.

¹²³⁶ Bkz. Büveytî, Muhtasar T1, 69a.

¹²³⁷ Bkz. Büveytî, Muhtasar T2, 123a

¹²³⁸ *er-Red bi'l-'Uyûb* başlığına, sadece Süleymaniye kütüphanesi Murad Molla nüshası (s. 118b) ile onun yakın kopyası olan Kahire nüshasında (s. 249) rastladık. Ancak içerikleri yönüyle konular Topkapı sarayı nüshalarında da mevcuttur. *er-Red bi'l-'Uyûb* başlığının konuları, Topkapı sarayı 1078 nüshasında (Muhtasar T1), *İhtilafu*

E- el-Muhtasar'da er-Risâle (İmam Şâfiî'nin Günümüze Kadar Ulaştığı Bilinen İlk Usûl Eseri)

El-Muhtasar'da yer alan önemli konulardan biri de, günümüze ulaşan ilk usul eseri olarak bilinen İmam Şâfiî'nin **er-Risâle** isimli eseriyle ilgili bölümlerdir.

El-Muhtasar'da doğrudan er-Risale ile ilgili “*Babun fir’-Risâle*”¹²³⁹ ile “*Sıfatu Nehyi’n-Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem*”¹²⁴⁰ başlıklı iki bölüm bulunmaktadır.

El-Muhtasar'da bulunan “*Babun fi’r-Risâle*” bölümünde, Müctehide ait şartlar,¹²⁴¹; güvenilir sarîh metin, *nass*; ‘*amm* (genel) ve *hass* (özel) ve onların muhtemel alametleri¹²⁴²; cümlelerin siyakından anlaşılan tamamlanmamış mesaj (*mukanna yustedallu fi siyaqih ma urîdu bih*)¹²⁴³; *el-irşâd* ve ‘*l-ibaha*¹²⁴⁴; *farz* (*vacibin türleri*)¹²⁴⁵; *muteşabih*¹²⁴⁶; *nesih*¹²⁴⁷ ve *nesih-mensuh türleri* (örnekleri),¹²⁴⁸ *ictihad*¹²⁴⁹; *beyandaki ziyade* (*ez-ziyade fi’l-beyân*);¹²⁵⁰ istisnai bir hükümden kıyasın yapılamayacağı ihtisar edilmiştir.¹²⁵¹

“*Babu Sıfatı Nehyi’in-Nebi*” bölümünde ise, Hz. Peygamber’in söylemiş olduğu farklı yasaklama türleri ve onların hukuki sonuçları ele alınır.¹²⁵² El-Muhtasar'da geçen Hz. Peygamber (s.a.v)’e dayandırılan bu farklı yasaklama türlerinin bir kısmını, el-Büveytî'nin Muhtasar'ından çıkarılan “*garaib*” başlığı altında ele alanlar vardır.¹²⁵³ **El-Muhtasar tamamında 50.000 kelimelik er-Risâle’yi, yaklaşık 2500 kelimedede özetlemektedir.**¹²⁵⁴

ibn Ebi Leyla ve Ebi Hanife ve’s-Şâfiî bölümünde (bkz. 69a), Topkapı sarayı 1079 nüshasında ise (Muhtasar T2), *İhtilafu ibn Ebi Leyla ve’s-Şâfiî ve Ebi Yusuf ve Ebi Hanife*” (bkz. 123a) bölümü içinde yer almaktadır.

¹²³⁹ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, 169b, Muhtasar M, 367; Topkapı sarayı nüshaları ise, er-Risâle konusunu aynı şekilde “*Er-Risâle*” başlığıyla ele almaktadır. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T1, 102a; Muhtasar T2, 140a.

¹²⁴⁰ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, 173b; Muhtasar M, 377; **Büveytî**, Muhtasar T2, 151b.; “*Sıfatu Nehyi’n-Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem*” konusu, Topkapı sarayı 1078 nüshasında (Muhtasar T1) “*İhtilafu’l-Hadis*” başlığı ile geçse de, bu başlığın içeriği “*Sıfatu Nehyi’n-Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem*” babı ile aynıdır. *İhtilafu’l-Hadis* başlığının sehven yazılmış olduğunu düşünüyoruz. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T1, 106b.; ayrıca bkz. eş-Şâfiî, **er-Risâle**, Tahkik: Ahmed Muhammed Şakir, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut ty., ss. 343-355. Ayrıca matbu olan el-Üm içinde yer alan Cima’u’l-İlm kitabının, *Sıfatu neha resulullah sallallahu aleyhi ve sellem* bölümü de vardır. Bkz. **el-Üm**, Tahkik: Rıfat Fevzi, yy, Daru’l-Vefâ, IX, 51.

¹²⁴¹ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, ss. 367-368

¹²⁴² ‘*amm*’ın *hass*, *hassın* ‘*âmm* anlamı taşıdığı durumlar ile *hass* ve ‘*âmm*’ın, ‘*âmm* olduğu durumlar için bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, 369.

¹²⁴³ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, 368.

¹²⁴⁴ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, 370.

¹²⁴⁵ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, 370.

¹²⁴⁶ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, 370.

¹²⁴⁷ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, 372.

¹²⁴⁸ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, ss. 370-371.

¹²⁴⁹ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, 372.

¹²⁵⁰ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, 372.

¹²⁵¹ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, 373, ayrıca bkz. el-Shamsy, “*The First Shâfi’î*”, 337.

¹²⁵² Bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, ss. 377-379.

¹²⁵³ Taceddin es-Sübki Tabakatında, *İmam Nevevî*’nin el-Muhtasar’dan istihraç ettiği *fevaid* ve *garaibi* zikrettikten sonra, *İmam Valid*’in de, el-Büveytî’nin el-Muhtasar’ından çıkardığı tuhaf hususları zikretmekte ve son olarak kendisi de bazı fevaid ve garaibleri zikretmektedir. Sübki’nin, İmam Valid’e dayandırarak verdiği ve “*İmam Valid’in el-Büveytî’nin Muhtasar’ından çıkardığı garaib*” şeklinde isimlendirdiği bir metin “*Babu Sıfat nehy en-nebi*” babında geçen bazı meseleler ile ilgilidir. Sübki’nin İmam Valid’e dayandırarak verdiği

F- el-Muhtasar İle İlgili Bazı Mukayeseler

1- el-Muhtasar'ın Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Bölümü El Yazması ile Bu Nüshanın Yakın Kopyası Şeklindeki Kahire Nüshasının Yüzeysel Mukayesesi

Bu konuda tesbit ettiğimiz bazı benzerlik ve farklılıkları aşağıda maddeler halinde sıraladık:

Kahire nüshası, en yeni tarihli el-Muhtasar nüshası iken, Süleymaniye kütüphanesi Murad Molla (1189) el yazma nüshası, en eski tarihli el-Muhtasar nüshasıdır.

- a) İstinsah tarihi, öteki nüshalara göre çok yakın tarihli olan Kahire nüshası, sadece Süleymaniye/Murad Molla nüshası değil öteki mevcut tüm el-Muhtasar nüshalarına göre daha profesyonelce düzenlenmiş ve en okunaklı olan nüshadır.
- b) Kahire nüshası, sistematik ve içerik olarak, Süleymaniye/Murad Molla nüshasına en yakın nüshadır.¹²⁵⁵ Her iki el yazma nüshanın, bab ve kitap sayıları ve içerikleri hemen hemen aynıdır. Kahire nüshasını Süleymaniye/Murad Molla nüshasından (sistematik yapı olarak) ayıran en belirgin husus, Kahire nüshasında bulunan **“Fihrist’u Muhtasari’l-Büveytî”** bölümüdür. Mevcut Muhtasar nüshaları içinde, kendisi için “fihrist (içindekiler)” hazırlanmış olduğu görülen tek nüsha, Kahire el yazması nüshasıdır. Bunun dışında rastladığımız çok ufak bazı farklar daha vardır:

- Süleymaniye/Murad Molla nüshasında **“Tekbiretu’l-İhram ve’s-Sehv”** babı içerisinde işlenen,¹²⁵⁶ Vakti geçen namazın kazası ile ilgili konuya, Kahire nüshasında **“Kadau’l-Fevait”** şeklinde sayfa kenarında bir başlık açılmıştır.¹²⁵⁷ Bu başlık dışında her iki nüshadaki metnin ibareleri aynıdır.

- Süleymaniye Murad Molla nüshasında bulunan **باب من سها عن سلام نافلة او فريضة** babı, Kahire nüshası **fihrist** bölümünde **باب من سها عن صلاح نافلة او فريضة** şeklinde farklı bir başlık olarak verilse de, konunun işlendiği sayfada bu başlık **باب من سها عن سلام نافلة او فريضة** şeklinde içerik ve başlık olarak Süleymaniye/Murad Molla nüshası ile aynıdır.¹²⁵⁸

sözler için. Bkz. Sübki, **Tabakatü’ş-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ**, II, 167.; İmam Valid’in ifadelerinin el-Muhtasar’daki yeri için ise, bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, 377.

¹²⁵⁴ Bkz. el-Shamsy, **“The First Shâfi’î”**, ss. 336-337.

¹²⁵⁵ Tezimizin **“el-Muhtasar Yazmalarının Sistematigi ve İçeriği”**, (Mısır/Kahire Nüshası) bölümüne bakınız, s. 142.

¹²⁵⁶ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, 32a.

¹²⁵⁷ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, 63.

¹²⁵⁸ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, ss. 38b-39a ile Kahire nüshası (Muhtasar M) , **“fihrist bölümü”** ve ss. 76-77.’yi karşılaştırınız.

2-el-Muhtasar ile el-Üm Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar

İmam Şâfiî'nin sözlerinin ve görüşlerinin toplandığı temel eseri, Mısır'daki ismiyle el-Üm'dür. İmam Şâfiî'nin, fıkhi birikimini Mısır'da yeniden gözden geçirerek, el-Üm isimli eserini imlâ yoluyla telif ettiği bilinmektedir.

El-Büveytî'ye ait Muhtasar'ın el-Üm ile sıkı bir ilişkisi vardır. Nitekim Büveytî'nin el-Üm'mün telif veya imlası aşamalarında “**okuma**” ile görevli olduğu rivayeti¹²⁵⁹ ile el-Üm'mün yazıya geçirilmesi ile ilgili Rebi'nin, Büveytî'nin de notlarından istifade ettiği, hatta, el-Büveytî'nin notlarını kendisinininkinden üstün tuttuğunu söylediği iddiasını¹²⁶⁰ göz önünde tutarsak, *Muhtasaru'l-Buveytî*'nin el-Üm ile ne kadar ilişkili olduğunu daha iyi anlayabiliriz. Nitekim **Bölüm başlıklarına baktığımızda el-Muhtasar'daki bölüm başlıkları, el-Üm'deki başlıklarla neredeyse aynı olup,**¹²⁶¹ el-Muhtasar'ın İmam Şâfiî'nin ana eseri el-Üm'den, aynı veya benzer ibarelerle aktarımlarda bulunduğu görülür. Araştırmamızda el-Muhtasar'ın Murad Molla halk kütüphanesi nüshasında geçen “*Muhtasaru Muhtasari'l-Hac*” babı ile, isimleri farklı olsa da aynı konuyu içeren, Kahire nüshasının “*Muhtasari'l-Hac*”¹²⁶² babı ve Topkapı sarayı kütüphanesi (1079) nüshası nüshasında geçen “*Hasri'l-Hac*”¹²⁶³ (Hacca özgü konular (*Muhtasari'l-Hac* ile ilgili) bablarının, el-Üm'da geçen “*Kitabu Muhtasari'l-Hacci's-Sağir*” bölümünün tamamından neredeyse doğrudan aktarımda bulunduğunu gördük.¹²⁶⁴

İmam Şâfiî'nin ana eseri **el-Üm** (matbu olan, *Tahkik: Rifat Fevzi Abdulmuttalip*) ile **el-Muhtasar nüshalarının** bölüm başlıkları arasında ulaştığımız **farkları**, aşağıda tablo halinde gösterdik:

¹²⁵⁹ Kaynaklar'da, Mısır'daki telifte Büveytî'nin okuyup Ebu Harim'in yazdığına yönelik bilgiler vardır. Bkz. Ebu Hatim er-Râzî, *Âdâbu's-Şâfiî ve menâqibuh*, Tahkik: Abdulgani Abdulhalik, Halep (Mektebetu't-Turasi'l-İslâmiyye), ty, 71; Aybakan, “**el-Üm**” md., DİA, XXXII, 299.

¹²⁶⁰ Ebu Yezid el-Karatisî, Rebi'nin el-Büveytî'nin notlarını kullandığını, çünkü onları kendisinininkinden üstün gördüğünü iddia etmiştir. Bkz. İbn Hacer (ö. 852 h.) *Tehzîbu't-Tehzîb*, İ'tena bih: İbrâhim Zeybek-Adil Mürşid, yy., Müessesetu'r-Risâle, ty. I, 593.; ayrıca bkz. el-Shamsy, “**The First Shâfiî**”, 339.

¹²⁶¹ Muhtasarın sistematığı ile ilgili bkz. el-Shamsy, “**The First Shâfiî**”, ss. 336-337.

¹²⁶² El-Muhtasar'ın Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla nüshasında yer alan “**Muhtasaru Muhtasari'l-Hac**” babı Kahire nüshasında **باب مختصر الحج** “**Muhtasari'l-Hac**” şeklinde **مختصر** “**Muhtasar**” ibarelerinden biri hazfedilerek ele alınmaktadır. Kahire nüshası istinsah edilirken, bu bölümün el-Üm'deki **Muhtasaru'l-Hacci's-Sağir**'in kısaltması olduğu anlaşılamamış olabileceğinden başlıktaki iki “Muhtasar” ibaresinden birisinin yazılmamış olabileceğini düşünüyoruz.

¹²⁶³ **باب حصر الحج** **Hasri'l-Hac** (Hacca Özgü Meseleler Hakkında) babı, içerik olarak öteki el-Muhtasar nüshalarında geçen *Muhtasaru Muhtasari'l-Hac* veya *Muhtasaru'l-Hac* bölümü ile aynıdır.

¹²⁶⁴ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, Tahkik: Rifat Fevzi el-Muttalibi, **Kitabu Muhtasari'l-Hacci's-Sağir**, III, ss. 571-575 ile **el-Muhtasar**, Süleymaniye Murad Molla nüshası, (*Babu Muhtasaru Muhtasari'l-Hac*), ss. **93a-95b**; Kahire nüshası, (*Babu Muhtasari'l-Hac*), ss. **193-198**, Topkapı Sarayı Kütüphanesi (1079) nüshası, (*Babu Hasri'l-Hac*), ss. **37a-39a** sayfalarını karşılaştırınız.

el-Üm'de Bulunup da, el-Muhtasar'da Rastlamadığımız Bazı Bölüm Başlıkları	el-Üm ve el-Muhtasar'da Konu Olarak Birbirine Yakın İsimli Bazı Bölüm Başlıkları	
	el-Üm'de Geçen	el-Muhtasar'da Geçen
1- “Kitabu Siyeri'l-Vakidî”		
2- “Kitabu Cimau'l-‘İlm” ¹²⁶⁵	1-“Kitabu Cerâhil ‘Amd” ¹²⁶⁹ →	1-“Kitabu Katli'l -‘Amd”
3- “Kitabu İbtali'l İstihsân” ¹²⁶⁶	2-“Kitabu's-Sebq ve'n-Nidâl” ¹²⁷⁰ →	2-“Kitabu's- Sebq ve'r-Remy”
4- “Kitabu'r-Red ‘âlâ Muhammed b. Hasan” ¹²⁶⁷	3-İhtilafu'l-İrakiyyin ¹²⁷¹ (Haza'l-Kitab ma İhtelefe fih Ebu Hanife ve ibn Ebi Leylâ an Ebi Yusuf rahimehumullah) →	3- Topkapı Sarayı Kütüphanesi (1079) numaraya kayıtlı nüshada; “İhtilaf’u İbn Ebi Leylâ ve’ş-Şâfiî ve Ebî Yusuf ve Ebî Hanife” ¹²⁷² - Topkapı Sarayı Müzesi 1078 numaraya kayıtlı nüshada; “İhtilaf’u İbn Ebi Leyla ve Ebi Hanife ve’ş-Şâfiî” ¹²⁷³ -İhtilafu'l-İrakiyyin ve Cevabu’ş-Şâfiî fih ¹²⁷⁴
5- “İhtilafu Ali ve İbn Ebi Mes’ud” ¹²⁶⁸		

Kitabu'l-Üm ile *Muhtasaru'l-Büveytî*'de bulunan “*İhtilaf’u Mâlik*” (Mâlik ile Fikir Ayrılığı) bölümüyle ilgili yapılan bir analizde, el-Üm'da İmam Şâfiî'nin 60.000 kelime aralığında 128 hadise değındiğıine, aynı bölümü 4000 kelime ile özetlemiş olan el-Büveytî'nin ise, bu bölümde 38 hadise, yani el-Üm'deki oranın neredeyse üçte birine değındiğıine, yer verilir.¹²⁷⁵ El-Üm ile el-Muhtasar'ın daha geniş çalışmalar ile, daha detaylı mukayeselerinin yapılabileceğini burada hatırlatmak isteriz.

¹²⁶⁵ Bkz. eş-Şâfiî, *el-Üm*, (Tahkik: Rifat Fevzi Abdulmuttalib), yy, Daru'l-Vefâ, 2001, IX, 5.

¹²⁶⁶ Bkz. eş-Şâfiî, *el-Üm*, IX, 57.

¹²⁶⁷ Bkz. eş-Şâfiî, *el-Üm*, IX, 85.

¹²⁶⁸ Bkz. eş-Şâfiî, *el-Üm*, VIII, 391.

¹²⁶⁹ eş-Şâfiî, *el-Üm*, IX, 5.

¹²⁷⁰ eş-Şâfiî, *el-Üm*, V, 551.

¹²⁷¹ eş-Şâfiî, *el-Üm*, VIII, 217.

¹²⁷² *Büveytî*, Muhtasar T2, 123a.

¹²⁷³ *Büveytî*, Muhtasar T1, 69a.

¹²⁷⁴ *Büveytî*, Muhtasar M, 249.

¹²⁷⁵ Bkz. el-Shamsy, *a.g.m*, ss. 315-316, ayrıca bkz. *a.g.m*, 314.

**a- Būveytî'nin el-Muhtasar'nda İmam Şâfiî'den Yapılan Aktarma Yöntemi
İle el-Üm'de Rebi b. Süleyman el-Muradî'nin İmam Şâfiî'den Yaptığı
Aktarma Yönteminin Karşılaştırılması**

El-Būveytî'nin en eski tarihli el-Muhtasar nüshası olan İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Koleksiyonu 1189 numaralı nüsha ile bunun yakın kopyası şeklindeki Kahire nüshasının Besmele'den sonra gelen ilk konusundaki rivayet zincirinde de görüldüğü gibi, Süleymaniye/Murad Molla ve Kahire nüshalarındaki rivayet zinciri, el-Muhtasar'ın Topkapı sarayı kütüphanesi (1078 ve 1079) nüshalarına göre daha kapsayıcıdır.¹²⁷⁶ Bu nüshalarda (Süleymaniye/Kahire) yer alan babların rivayet zincirlerinde “*Musa an Ebi Hatim an er-Rebi Qale eş-Şâfiî*” şeklindeki aktarım birçok yerde zikredilmektedir.¹²⁷⁷

El-Būveytî'nin Muhtasar'ının Topkapı sarayı 1078 nüshası ise genellikle rivayet zincirini vermez. Doğrudan “*Qale eş-Şâfiî*”, “*Qale er-Rebi*”, “*Qale Ebu Yakub* (veya *Qale el-Buveytî*)” veya birçok yerde de “*Qale Ebu Yakub ve Ebu Muhammed* (er-Rebi)” şeklinde aktarımlarda bulunmaktadır.¹²⁷⁸

El-Būveytî'nin Muhtasar'ının Topkapı sarayı 1079 nüshasının başlıklarında, İmam Şâfiî'den nakilde bulunulurken daha çok **حدثنا الربيع قال الشافعي** şeklinde “*haddesena*” kelimesi ile rivayet yapılırken, sonlara doğru dikkat çekici bir şekilde **اخبرنا الربيع قال الشافعي** şeklinde “*haddesena*” kelimesi yerine “*ahberana*” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.¹²⁷⁹ Bunun dışında başlıklarda çok fazla olmasa da, Rebi'nin de rivayet zincirinden hazfedilerek, doğrudan **قال الشافعي** şeklinde yapılan aktarımlar da mevcuttur.¹²⁸⁰

Matbu olan el-Üm üzerinde yaptığımız taramada ise, yapılan aktarımlarda daha çok “*Qale eş-Şâfiî*” ibaresi ve türevlerinin kullanıldığını gördük. El-Üm içindeki rivayet zincirinde İmam Şâfiî'nin yanında yer alan ikinci isim olan er-Rebi b. Süleyman el-

¹²⁷⁶ Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla nüshası ve Kahire nüshasının Besmele'den sonra gelen aktarımı şu şekildedir: “*Haddesena Ebu İmran Musa b. Hilal, Qale hadssena Ebu Hatim Muhammed b. İdris Qale ahbarana er-Rebi b. Süleyman el-Mısri Qale ahbarana eş-Şâfiî Muhammed b. İdris b. el-Abbas b. Osman...*” şeklinde devam eder.

¹²⁷⁷ Bkz. Būveytî, Muhtasar S, 85a, 87b, 89b, 91b, 96b, 117a, 118a, 122b.; Būveytî, Muhtasar M, 175, 180, 185 vb.

¹²⁷⁸ Topkapı sarayı 1078 nüshasında (Muhtasar T1) yukarıda sözü edilen örnekler için bkz. “*Qale eş-Şâfiî*” bir çok yerde geçmektedir: 10a, 10b, 11a, 11b vb.; “*Qale er-Rebi*”: 13b, 14a.; “*Qale Ebu Yakub*”; 17a, 18a.; “*Qale Ebu Muhammed* (Er-Rebi)”; 19b, “*Qale Ebu Yakub ve Ebu Muhammed*”; 15b, 29b.

¹²⁷⁹ El-Muhtasar'ın Topkapı Sarayı 1079 numaralı el yazması nüshasındaki (Muhtasar T2'deki) konu başlıklarında, İmam Şâfiî'den “*Haddesena*” ve “*Ahberana*” kelimeleri ile yapıldığını tespit ettiğimiz aktarımlar için bkz. **حدثنا الربيع قال الشافعي** şeklindeki aktarımlar için: 1b, 2a, 4b, 8a, 8b, 9b, 10a, 12a, 12b, 13b, 14a, 14b, 15a, 15b, 17b, 18a, 21b, 24b, 25a, 25b, 27a, 27b, 28a, 29b, 30a, 30b, 31a, 34a, 34b, 37a, 39a, 42a, 44a, 48a, 49a, 54b, 57a, 60a, 72a, 73a, 74a, 75a, 76b, 81a, 82a, 83a, 84a, 87b, 89b, 90a, 92a, 94b, 99a. **اخبرنا الربيع قال الشافعي**; 18a, 20a, 21a, 23a, 24a, 42a, 69a, 101b, 102b, 103a, 106a, 106b, 107b, 109b, 112b, 120a, 121b, 123a, 125b, 130a, 132b, 133b, 136a, 137a, 139b, 140a, 143a, 143b, 144b, 145a, 147a, 147b, 148a, 148b, 151b.

¹²⁸⁰ Örnekler için bkz. 52b, 58b, 77a, 112b, 135b.

Murâdî'nin de çokça, isminin değişik şekilleriyle ele alındığını gördük. İhtilafu Mâlik ve 'ş-Şâfiî bölümünde bab başlarında birçok yerde Rebi'nin "Seeltu eş-Şâfiî" şeklinde başladığını gördük.¹²⁸¹ Bunun yanında İhtilafu'l-Hadis bölümünde çok olmasa da, bazen "ahberena eş-Şâfiî" şeklindeki kullanımlara da rastladık.¹²⁸²

El-Üm'de, Rebi b. Süleyman ismi zikredilmeden, doğrudan İmam Şâfiî'den yapılan aktarımlarda *"Qale eş-Şâfiî",¹²⁸³ "Qale eş-Şâfiî radiyallahu anh",¹²⁸⁴ "Qale eş-Şâfiî rahimehullah",¹²⁸⁵ "Qale eş-Şâfiî rahimehullahu Teala",¹²⁸⁶ "Qale eş-Şâfiî rahmetullahi aleyh",¹²⁸⁷ "Qale eş-Şâfiî rahmetullahi aleyh ve ridvanuh",¹²⁸⁸ "Qale eş-Şâfiî 'af Allahu anh",¹²⁸⁹* gibi kavramların kullanılmış olduğunu gördük. **El-Muhtasaru'l-Buveytî ise, eş-Şâfiî isminden sonra böyle dua çeşitliliğine sahip değildir.**

El-Üm'de, Rebi b. Süleyman el-Murâdî'nin İmam Şâfiî'den yaptığı aktarımlar çeşitli ibareler ile kaydedilmektedir. Bunlardan en çok karşılaştığımız bazı aktarımlar şöyledir: *"ahbarana er-Rebi qale ahbarana eş-Şâfiî qale",¹²⁹⁰ ahbarana er rebi qale qale eş-Şâfiî rahimehullah (veya rehimehullah Teala) qale",¹²⁹¹; "ahbarana rebi b. Süleyman qale abhabarana eş-Şâfiî radiyallahu anh",¹²⁹² "ahbarana er-Rebi qale ahbarane eş-Şâfiî rahmetullahi aleyh",¹²⁹³ "ahbarane Rebi b. Süleyman qale ahbarane Muhammed b. idris eş-Şâfiî qale",¹²⁹⁴ "ahbarana Rebi b. Süleyman qale abhabarana eş-Şâfiî rahimehullah veya rahimehullah Teala qale",¹²⁹⁵ "Qale er-Rebi seeltu eş-Şâfiî radiyallahu anh",¹²⁹⁶ "ahberena er rebi qale seeltu eş-Şâfiî...qale",¹²⁹⁷*

El-Üm'mün *İhtilafu Mâlik ve 'ş-Şâfiî* bölümündeki bab başlarında çok sayıda Rebi'nin *Seeltu eş-Şâfiî* şeklinde başladığını gördük.¹²⁹⁸ Matbu el-Üm'mün *İhtilafu'l-Hadis* konularını ele alan onuncu cildinde ise daha çok *"haddesene er-Rebi qale abberena eş-Şâfiî",¹²⁹⁹*

¹²⁸¹ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, (Tahkik: Rifat Fevzi Abdulmuttalib), yy, Daru'l-Vefâ, 2001, VIII, ss. 535-607.

¹²⁸² Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, X, 58 ve 60.

¹²⁸³ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, IV, 292.

¹²⁸⁴ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, IV, 21 ve 289.

¹²⁸⁵ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, V, *Kitabu'l-Lukata*, 139.

¹²⁸⁶ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, IV, 20 ve 289. sayfalar, VI, 41 ve 45. sayfalar.

¹²⁸⁷ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, V, *Kitabu'l-Ferâid*, 147 ile 153 ve 159. sayfalar.

¹²⁸⁸ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, VII, 489.

¹²⁸⁹ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, VII, 487 ve 489.

¹²⁹⁰ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, II, ss. 129-130, 481; III, 9; IV, 24, 289, 413. sayfalar.; V, 573; VII, 74; VIII, ss. 417-418.

¹²⁹¹ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, II, 563, 565; V, 297; VI, 5.

¹²⁹² Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, II, 587; V, *el-Musakât*, 12.

¹²⁹³ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, VI, 303, 529.

¹²⁹⁴ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, V, *Kitabu's-sebq ve'n-Nidal*, 551; VI, *Kitabul hul' Ve'n-Nuşûz*, 481, *Kitabu'l-ila*, 667.

¹²⁹⁵ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, II, *Kitabu't-Tahare*, 5; IV, *Kitabu Rehni's-Sağir*, 383.

¹²⁹⁶ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, VIII, 571, 573, 584. Sayfalar.

¹²⁹⁷ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, VIII, 554.

¹²⁹⁸ Örnekler için bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, (Tahkik: Rifat Fevzi Abdulmuttalib), yy, Daru'l-Vefâ, 2001, VIII, ss. 535-607.

¹²⁹⁹ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, X, 44, 46, 47, 57, 148, 152, 156, 217, 317. sayfalar.

“*haddesene er-Rebi’ ahberena eş-Şâfi’*”,¹³⁰⁰ “*haddesena er-Rebi qale qale eş-Şâfi’ radiyallahu anh*”¹³⁰¹ şeklindeki rivayet zincirlerinin kullanıldığına rastladık.

3- Büveytî’nin Muhtasarının Müzenî’nin Muhtasarı ile Mukayesesi

Genel anlamda Muhtasar türleri arasında, özelde ise, İlk dönem Şâfiî muhtasarlari arasında, önemli bir yere sahip olan **el-Büveytî ve el-Müzenî’ye ait Muhtasarlari, hicri IV. yüzyıldan evvel, telifleri nadir görülen fıkıh muhtasarlariındandır.** El-Büveytî’nin Muhtasar’ının girişindeki “*Kitabu Muhtasari’l-Büveytî ve revahu er-Rebi’ b. Süleyman ‘an Ebi Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şâfi’ eydân*” şeklindeki ibareden ve İbn Salah’ın “*Tabakatu Fukahai’ş-Şâfiyye*” isimli eserinde açıkça zikredildiğinden de anlaşıldığı gibi, el-Büveytî’nin Muhtasar’ı, İmam Şâfi’ye hayatta iken sunulmuş olup, el-Müzenî’nin Muhtasar’ından daha eski tarihli bir muhtasardır. Bu anlamda el-Büveytî’nin el-Muhtasar’ının, türünün ilk örneklerinden olduğu, hatta belki de ilk örneği olduğu söylenebilir.

El-Büveytî ve el-Müzenî’ye ait iki eser de **açık ve tutarlıdır.** Ancak bu iki eserin, **düzenleri ile nakletme tarzları** birbirinden farklıdır. Müzenî’nin Muhtasarı, Büveytî’nin Muhtasar’ına göre daha sistemlidir.

Eserler müelliflerine ait olmasına rağmen, ilk dönem eserlerinin telif özelliği olarak, eserlerin içerisinde müelliften üçüncü şahıs kipiyle rivayette bulunulması, her iki el-Muhtasar için de geçerlidir. Muhtasar’l-Büveytî’de çok sık olarak “**Qale Ebu Yakub**”¹³⁰² ibaresine, Muhtasar’l-Müzenî’de de daha çok “**Qale el-Müzenî**” kullanımına, az sayıda da olsa “**Qale el-Müzenî rahimehullah**” şeklindeki kullanıma rastlanılmaktadır.¹³⁰³

Şekil ve muhteva orijinaliği sebebiyle el-Müzenî’nin Muhtasar’ı, enazından 1,5 asır kadar en çok okunan Şâfiî öğretisi metni olmuştur.¹³⁰⁴

Büveytî’nin el-Muhtasar’ının basımı veya tahkikli neşri 2014 yılına kadar yapılamamıştır. Mevcut olan en iri yapıdaki el-Muhtasar Nüshası, Mısır’dan temin ettiğimiz, Kahire’deki Milli kütüphanesi (208) numaraya kayıtlı olan nüshadır. Bu yazma nüsha 430 sayfadan oluşmaktadır. Müzenî’nin el-Muhtasar’ının günümüze kadar gelen ve el-Muhtasar’ı-sağır olarak bilinen nüshasının ise 300 varak olduğu kaydedilir.¹³⁰⁵ Ancak, elimizde bulunan

¹³⁰⁰ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, X, 47, 49, 51, 64, 66, 147, 149,150. sayfalar.

¹³⁰¹ Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, X, 50, 56, 71, 75, 158.

¹³⁰² Bkz. **Büveytî**, Muhtasar T1, 25b, 39b, 40a, 50a, 51b, 54a, 65a. vb.; Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, 13b, 79a, 81a, 81b. vb. Ayrıca, el-Muhtasar’da sadece bir yerde قال ابو يعقوب يوسف بن يحيى şeklinde, el-Büveytî’nin tam isminin verilerek geçtiğine rastladık. Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, (Babu’l-Cehr bi Bismillahirrahmanirrahim ve Kiraeti’l-Hamd) 14a.

¹³⁰³ Bkz. el-Müzenî, **Muhtasar’l-Müzenî**, (Kitabu’l-Vekale), 153.

¹³⁰⁴ Bkz. el-Shamsy, **a.g.m**, ss. 335-336.

¹³⁰⁵ Bkz. Şükrü Özen, “**Müzenî**” md., DİA, XXXII, 248.

Müzeni'ye ait muhtasarın yeni tarihli basımı, yapılan haşiyeyi ve son kısımdaki fihristini çıkardığımız takdirde yaklaşık 428 (toplamında 448) sayfadan oluşmaktadır.¹³⁰⁶

El-Büveytî'nin elimizdeki sistematize edilen ve en okunaklı olan nüshası (Kahire nüshası) ile Müzeni'nin matbu olan ve Muhammed Abdulkadir Şahin'in haşiyesini içeren el-Muhtasar basımının fihristlerini çıkararak değerlendirdiğimizde, Müzeni'nin Muhtasarı'nın 428 (toplamında 448), Büveytî'nin Muhtasar'ının ise 430 (toplamında 436) sayfa ile hemen hemen aynı büyüklükte oldukları ortaya çıkar. El-Büveytî'nin elimizdeki en eski tarihli 196 varaklık Süleymaniye Kütüphanesi el-Muhtasar nüshası ile el-Müzenî'nin el-Muhtasarı's-sağır olarak bilinen ve 300 varak olduğu bildirilen¹³⁰⁷ eserinin varak sayılarını baza olarak değerlendirdiğimizde ise, el-Büveytî'nin el-Muhtasar'ının, el-Müzenî'nin eserinin % 65,3'ne denk geldiğini görürüz.

*El-Muhtasar'ların kelimeleri baza alınarak yapılan bir değerlendirmede ise, el-Büveytî'nin Muhtasar metninin uzunluğunun 100.000 kelime kadar geldiği ve bu oranın el-Müzenî'nin Muhtasar'ının % 60'na tekabül ettiği kaydedilir.*¹³⁰⁸

a-Sistemik Yapı Olarak

El-Müzenî'nin Muhtasar'ı, el-Büveytî'nin eserinin *en zayıf* olduğu yerlerde büyük güce sahip olmuş, açık ve tutarlı bir yapıdadır.¹³⁰⁹

El-Büveytî ve el-Müzenî'nin Muhtasarlari Kitap ve bab şeklinde düzenlenmiştir.

El-Müzenî'nin Muhtasar'ı bölümlerinin düzenindeki başarısıyla ön plana çıkmıştır.

Muhtasarı'l-Müzenî'nin düzenindeki bu başarı, sonraki Şâfiî hukuk eserlerinin günümüze kadar süregelen oluşumuna örneklik teşkil ettiği gibi, diğer hukuk okullarının üyeleri tarafından da kopyalanmıştır.¹³¹⁰

b-Bab ve Kitap Sayıları ve Düzenleri Açısından

El-Büveytî'nin en eski tarihli el-Muhtasar nüshasının, ana başlık haricinde, 128 konu başlığından oluştuğunu saydık. Bu başlıklardan 7 tanesinin kitap şeklinde, 117 tanesinin bab

¹³⁰⁶ Bkz. el-Müzenî (ö. 264), **Muhtasarı'l Müzenî**, Haşiy: Muhammed Abdulkadir Şahin, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1998, ss. 1-448,; el-Üm'ün 8. cüzü olarak, kapağında sadece ('akıl) yazılı, yer ve tarihi bulunmayan elimdeki bir diğer nüsha, fihrist hariç 568 sayfadan, fihristle birlikte ise 584 sayfadan oluşmaktadır.

¹³⁰⁷ Bkz. Şükrü Özen, "**Müzenî**" md., DİA, XXXII, 248.

¹³⁰⁸ Bkz. el-Shamsy, "**The First Shâfi'î**", 336.

¹³⁰⁹ Bkz. el-Shamsy, **a.g.m.**, 335.

¹³¹⁰ El-Müzenî'nin bölüm sıralamasının, Şâfiî okulu dışında, örneğin, On iki Şii İmamından biri olan Ali b. Ahmed el-Kufi (352/963 ya da 964)'nin eserinde (*Ebu Cafer et-Tusi, el-Fihrist, Editör: Mahmud Ramiyar (Maşhad: Maşhad Üniv. 1351/1932 ya da 1933), 391'e bakınız.*) kopyalandığı kaydedilir. Bkz. el-Shamsy, **a.g.m.**, (Makalenin 116. Dipnotuna bkz.), ss. 335-336.

şeklinde geçtiğini, 4 tanesinin ise kitap veya bab şeklinde bir başlık ile mukayyet olmaksızın, sade bir konu başlığı olarak verildiğini gördük.¹³¹¹

El-Müzenî'nin Muhtasarı kitap ve bab düzeni oldukça orijinal bir yapıdadır. El-Büveytî'nin Muhtasar'ında yer alan konular, kimi nüshalarda “Bab” olarak ele alınırken, kimi nüshalarda “kitap” olarak ele alınmakta ve Müzenî'nin Muhtasarına göre daha düzensiz bir yapı arz etmektedir.

El-Müzenî'nin Muhtasarının itimat ettiği eserler arasında zikredilen şu konulara Büveytî'nin el-Muhtasar'ında (en azından konu başlıkları olarak) rastlayamadığımızı ifade etmek isteriz:¹³¹²

“*Kitabu'l-İmlâ alâ Mesâili İbn Kasım li'ş-Şâfiî ve İmlâ alâ Mesaili Mâlik ve İbn Kasım*, “*Kitabu'l-İmlâ ala Mesâili Eşheb li'ş-Şâfiî ve Kilahuma men Etteba'e Mâlik*”, “*el-İmlâ ala Kitabi'l-Vakidi li'ş-Şâfiî*”, “*Kitabu'l-İmlâ ala Muhammed b. Hasan li'ş-Şâfiî*”, “*Kitabu'l-İmlâ fî Ğazveti Bedr li'ş-Şâfiî*”, “*Ma Vada'ehu eş-Şâfiî bi Hattihi ve lem yusma' minhu ve lil Müzenî Mesail Semiaha minhu Lafzen*” “*Min Gayri Kitap*” şeklinde ifade edilen bazı bablar, *Kitabu'l-Hudud* içerisinde yer alan *Haddu'z-Zina*, *Haddu'l-Kazf* ile *Kitabu's-Sirkat* içinde yer alan Hırsızlık cezası ile ilgili konular ve içki haddine dair “*el-Eşribe ve'l-Had fiha*” vb. konular.

Metin uzunluğu (kelime sayısı) olarak el-Büveytî'nin el-Muhtasar'ının el-Müzenî'nin el-Muhtasar'ının % 60'ına tekabül ettiği kaydedilse de,¹³¹³ el-Büveytî'nin Muhtasar'ında geçen *gerek kitap, gerekse bab başlıklarının* sayısının, el-Müzenî'nin elimizdeki matbu (Abdulkadir şahin haşiyeli) el-Muhtasar'ında geçen kitap ve bab başlıkları sayısının % 50'sinden daha az olduğu görülmektedir.

c-İçerikleri ve İtimat Ettikleri Kaynaklar Açısından

El-Büveytî ve el-Müzenî Muhtasarlarında, İmam Şâfiî'nin görüşlerini aktarırken kendi görüşlerine de yer vermektedirler.

El-Müzenî kendi görüşlerine yer verirken, Şâfiî usulüne dayalı olarak tahriçler yapmakta, pek çok yerde İmam Şâfiî'nin görüşlerini zikrettikten sonra, çeşitli değerlendirmeler yaparak, O'nun farklı görüşleri arasında tercihlerde bulunmaktadır.¹³¹⁴

¹³¹¹ El-Muhtasar'ın Süleymaniye Murad Molla nüshasında geçen, “kitap” veya “bab” kelimeleriyle mukayyet olmaksızın verilen dört konu şunlardır: *Bismillahirrahmanirrahim* şeklinde bir başlık ile işlenen ilk konu (1b), *İhtilafu'l-İrakiyyin (veya İrakiyeyn) ve Cevabu'ş-Şâfiî fih*, (118b), *Min İhtilafi'l-Hadis*, (174b), *el-Vad' 'ala Mâlik*, (177b)

¹³¹² Bkz. Ganayim, *el-Müzenî ve eseruhu fî fıkhi'ş-Şâfiî*, ss. 209-210.; el-Büveytî ve el-Müzenî'nin Muhtasarları üzerine daha geniş araştırmalar ile bazı belirsizliklerin giderileceği kanaatindeyiz.

¹³¹³ Bkz. el-Shamsy, “*The First Shâfiî*”, 336.

¹³¹⁴ Bkz. Şükrü Özen, “*Müzenî*” md., DİA, XXXII, 248.

El-Büveytî Muhtasar'ında sahabi kavillerine yüksek bir statü tanımakta ancak Kıyas'a yeteri derecede önem atfetmemektedir.¹³¹⁵

El-Büveytî ve el-Müzenî'nin Muhtasar'ları birçok ortak noktalara sahiptir. Her şeyden önce, bu iki eserin itimat ettikleri birçok kaynak ortaktır. **Bu anlamda her iki Şâfiî Muhtasar eserinin, Kitap, Sünnet ve öteki kaynaklar dışında, İmam Şâfiî'ye ait el-Üm, er-Risâle, el-Üm ile beraber basılan İhtilafu'l-Hadis, İhtilafu Ebu Hanife ve İbn Ebi Leyla ve's-Şâfiî, İhtilafu Ebu Hanife ve Evzaî li's-Şâfiî (Büveytî'nin Muhtasarında, es-Siyer veya Siyeru'l-Evzaî başlığıyla), İhtilafu's-Şâfiî ve Mâlik ve bunun gibi eserlere itimat ettiği söylenebilir.**¹³¹⁶

Büveytî ile Müzenî'nin muhtasarlari İmam Şâfiî'nin usule dair önemli eseri er-Risale'den istifade etmişlerdir.¹³¹⁷

El-Müzenî'nin Muhtasar'ı İmam Şâfiî'nin kadim ve cedid görüşlerine yer vermekte, hatta bir başlık içerisinde zikretmektedir. Bu anlamda, Muhtasar'ul Müzenî'de “Kitabu's-Sadakat Min Kitabeyn Kadim ve Cedid”¹³¹⁸ şeklinde başlıklara rastlamak mümkün iken, el-Büveytî'nin Muhtasar'ında “kadim” ve “cedid” ayrımına yönelik her hangi bir başlık veya ibareye rastlamadık.

El-Müzenî Muhtasarının bazı bablarında, İmam Şâfiî'nin “Ahkamu'l-Kur'an” isimli eserinden alıntılar yapılmaktadır.¹³¹⁹ El-Büveytî'nin eserinde ise, ibare olarak rastlamasak da, İmam Şâfiî'nin Ahkamu'l-Kur'an' isimli eserinden istifade edilip edilmediği veya ne derece istifade edilmiş olduğunun, daha geniş araştırmalar ile çözülebileceğini düşünüyoruz.

¹³¹⁵ Bkz. el-Shamsy, “a.g.e”, 319.

¹³¹⁶ **Müzenî'nin el-Muhtasar'ını telif ederken şu kaynaklara itimat ettiği kaydedilir:**1-el-Cami olarak lakablanan İmam Şâfiî'nin *el-Üm* isimli eseri. 2-İmam Şâfiî'nin *Ahkâmu'l-Kur'anı*. 3-İmam Şâfiî'nin Bağdat'ta telif ettiği “*el-Mebcut, el-Hücce* ve *el-Bağdadi*” olarak isimlendirilen Zaferani'nin rivayet ettiği kadim görüşleri. 4-İmam Şâfiî'nin Mısır'da telif ettiği *İhtilafu Mâlik ve's-Şâfiî* adlı eseri. 5- *el-İmlâ ala Mesaili Mâlik* şeklinde varid olan eser (İhtilafu's-Şâfiî ve Mâlik ile aynı olması muhtemeldir). 6-Kitabu'l Ümm ile birlikte matbu olarak bulunan *İhtilafu'l-Hadis*.7- *Kitabu İhtilafı Ebu Hanife ve İbn Ebi Leyla li's-Şâfiî*. 8- *İhtilafu Ebu Hanife ve Evzaî li's-Şâfiî*. 9- *İhtilafu Ebu Hanife ve Ehli'l-Medine li's-Şâfiî*. 10-Kitabu Ebu Hanife (Ebu Hanife'nin üstte verdiğimiz ihtilafları olması muhtemeldir). 11- *Kitabu'l-İmlâ ala Mesâili İbn Kasım li's-Şâfiî ve İmlâ ala Mesaili Mâlik ve İbn Kasım*. 12- *Kitabu'l-İmlâ ala Mesâili Eşheb li's-Şâfiî ve Kilahuma men Etteba'e Mâlik*.13- *el-İmlâ ala Kitabi'l-Vakidi li's-Şâfiî*. 14-*Kitabu'l-İmlâ ala Muhammed b. Hasan li's-Şâfiî*. 15-*Kitabu'r-Risâle li's-Şâfiî*. 16-Kitabu'l-İmlâ fi Gazveti Bedr li's-Şâfiî. 17-*Ma Vada'ehu eş-Şâfiî bi Hattihi ve lem yusma' minhu ve lil Müzenî Mesail Semiaha minhu Lafzen*. 18-*Min Meanî er-Risale ve Meanin ya'rifuha* 19-“Min Gayri Kitap” şeklinde ifade ettiği bazı bablar (muhtemelen birçok kitap kastedilmektedir). 20-Kur'an-ı Kerim, Sünneti Nebiyye ve bunun dışındakiler. Bkz. Nebil Ganayim, **el-Müzenî ve eseruhu fi fikhî's-Şâfiî**, Kahire (Daru'l-Hidâye), 1998., ss. 209-210.

¹³¹⁷ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S nüshası, *Bab fi'r-Risale*, 169b; el-Müzenî, **el-Muhtasaru'l-Müzenî fi furui's-Şâfiyye**, Haşîye: Muhammed Abdulkadir Şahin, Beyrut, 1998, 220.

¹³¹⁸ Bkz. el-Müzenî, **el-Muhtasaru'l-Müzenî fi furui's-Şâfiyye**, Haşîye: Muhammed Abdulkadir Şahin, Beyrut, 1998, 209, ayrıca bkz. 227..

¹³¹⁹ el-Muhtasar'ında Müzenî'nin Ahkamu'l-Kur'an'dan yaptığı alıntılar, İmam Şâfiî'nin **Ahkamu'l-Kur'an** isimli bir eserinin varlığını teyid etmektedir. Örnekler için bkz. el-Müzenî, **el-Muhtasaru'l-Müzenî fi furui's-Şâfiyye**, Haşîye: Muhammed Abdulkadir Şahin, Beyrut, 1998, 234 ve 220.

d- el-Üm ile İlişkileri Açısından

Şâfiî mezhebinin iki önemli muhtasar eserinde, İmam Şâfiî'nin sözleri kısaltılarak ve yeniden yapılandırılarak sunulmuştur. Her iki Muhtasar da, İmam Şâfiî'nin özellikle el-Üm isimli eserinden ve diğer bazı eserlerinden istifade etmiştir. El-Büveytî'nin el-Muhtasar'ı, İmam Şâfiî'nin ana eserine (Kitabu'l-Üm), el-Müzenî'nin eserinden daha fazla paralellik gösterir.¹³²⁰ Zira el-Muhtasaru'l-Büveytî'de, birçok durumda, el-Üm'daki bölümler, neredeyse hiç kısaltma yapılmadan, tekrar edilmektedir.¹³²¹ Mesela el-Üm'da yer alan **“Kitabu Muhtasari'l-Hacci's-Sağir”** bölümünün tamamı, el-Büveytî'nin Muhtasar'ında, neredeyse doğrudan, yer almaktadır.¹³²² **Ayrıca bölüm başlıklarına baktığımızda el-Büveytî'nin Muhtasar'ındaki bölüm başlıkları, el-Üm'deki başlıklarla hemen hemen aynıdır.**¹³²³

Ebu Yakub el-Büveytî'nin aksine, Ebu İbrâhim el-Müzenî, İmam Şâfiî'nin kitap ve bablarına bağlı kalmadan,¹³²⁴ görüş ve dökümanlarını kendi dizayn ettiği bölümlerde kullanarak yeniden düzenlemiştir. Mesela, Muhtasaru'l-Müzenî'de, el-Müzenî bizzat kendisi; **“Feraiz”** bölümünü, *İmam Şâfiî'den bizzat duydukları, er-Risâle'den derlemeler ve Şâfiî mezhebine uygun yaptığı tahrirlerden ihtisar ettiğini* ifade eder.¹³²⁵

El-Müzenî'nin, Muhtasaru'l-Müzenî'de: **“Bu kitabı Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'nin (rahimehullah) ilminden ve sözlerinin manasından özetledim”**¹³²⁶ şeklindeki ifadesi de, el-Müzenî'nin Muhtasar'ının, metin ve ibarelerden ziyade mana ve muhtevaya yoğunlaştığını gösterir.¹³²⁷

¹³²⁰ Bkz. el-Shamsy, a.g.m, 336.

¹³²¹ Benzer görüş için bkz. el-Shamsy, a.g.m, 336.

¹³²² Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, Tahkik: Rifat Fevzi el-Muttalibi, **Kitabu Muhtasari'l-Hacci's-Sağir**, III, ss. 571-575 ile **Büveytî**, Muhtasar S, (*Babu Muhtasaru Muhtasari'l-Hac*), ss. **93a-95b**; Muhtasar M, (*Babu Muhtasari'l-Hac*), ss. **193-198**; Muhtasar T2, (*Babu Hasri'l-Hac*), ss. **37a-39a** sayfalarını karşılaştırınız.

¹³²³ el-Büveytî'nin Muhtasarının sistematigi ile ilgili olarak bkz. el-Shamsy, **“The First Shâfiî”**, ss. 336-337. Ayrıca Tezimiz **“el-Muhtasar Yazmalarının Sistematigi ve İçeriği”** bölümü, ss. 114-122. ile el-Üm'mün fihristinde yer alan “Kitab” isimlerini karşılaştırınız.

¹³²⁴ Bkz. el-Müzenî (ö. 264), **el-Muhtasar'ul-Müzenî fi furûi's-Şâfiyye**, Beyrut 1998., ss. 437-448. (*Fihriste* bkz.).

¹³²⁵ Bkz. el-Müzenî, **Kitabu Muhtasari'l-Müzenî**, Naşir: Muhammed Zühri en-Neccar, Beyrut 1973, 138; Bkz. Özen, **“Müzenî”** md., DİA, XXXII, 248.

Ayrıca Bedreddin ez-Zerkeşî'nin *Bahru'l-Muhit* isimli eserinde; İmam Şâfiî'nin Miras hakkındaki görüşlerinin Zeyd b. Sabit'in görüşlerine ittibadan müteşekkil olduğu, kendisinin müstakil olarak feraiz isminde bir kitap ortaya koymadığı, ittiba ettiği Zeyd'in görüşlerini çeşitli meselelere uygulayıp yazdığı, Müzenî'nin de, bu görüşlere, bir içtihatla bulunmaksızın, Zeyd b. Sabit'in görüşlerini ekleyerek bir araya getirdiğini zikreder. Bkz. Bedruddin ez-Zerkeşî (d.745-ö. 794 h.), **Bahru'l-Muhit**, Tahrir: Abdul Settâr Ebu Ğudde, Daru's-Safva, Kahire 1992, VI, 63.; Ayrıca İmam Şâfiî'nin el-Üm isimli eserinde bulunan *Kitabu'l-Feraiz* için bkz.: Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, **el-Üm**, Tahkik: Rifat Fevzi Abdulmuttalib, yy., 2001., V, ss. 147-185.

¹³²⁶ el-Müzenî (ö. 264), **el-Muhtasar'ul-Müzenî fi furûi's-Şâfiyye**, 7.

¹³²⁷ Mukayese ediniz; **el-Üm**, Thk. Rifat Fevzi, VII, ss. 319-331 ile **Muhtasaru'l-Müzenî**, 344-346.

El-Beyhakî, el-Müzenî'nin konu sıralamasında İmam Şâfiî'nin güzel tertibini terk ettiğini kaydetse de,¹³²⁸ İslâm tarihinde Müzenî'nin Muhtasarı kadar faydalı bir kitap bilmediğinden sözetmektedir.¹³²⁹

El-Müzenî, Muhtasar'ındaki tertip ve kullandığı ibareler ile İmam Şâfiî'nin el-Üm'deki yazılarından farklı bir yöne sapmış olsa da, yine de Muhtasarında el-Üm'mün metni tanınabilir bir şekildedir.¹³³⁰

Büyük oranda el-Üm'mün kalıntılarını taşıyan *Muhtasaru'l-Büveytî* için, **Ebu Asım el-Abbadi**, *et-Tabakat*'ında, Muhtasaru'l-Büveytî'nin, **el-Mebsut**'un bablarının nazmında düzenlendiğini ve güzel bir görünümünün olduğunu kaydeder.¹³³¹

*El-Müzenî İmam Şafii'nin kadim ve cedid görüşlerini birlikte değerlendirerek bazı görüşler ileri sürmektedir.*¹³³² **Müzenî'nin el-Muhtasar'ında, Nikah, Talak, İddet, Sadaka/Zekat, Zihâr, Müdebber, İlâ, liân konuları kadim ve cedid (örneğin, Kitabı'n-Nikah Cedid ve Kadim) olarak ele alınmaktadır.**¹³³³ *El-Büveytî'nin ise, İmam Şafii'nin eski ve yeni görüşlerini birbiriyle mukayese etme gibi bir isteğine eserinde rastlamamaktayız.*

*El-Müzenî'nin İmam Şafii ile ihtilafları üzerine yapılan bir araştırmada, zahiren daha çok görünse de, gerçekte Muhtasaru'l-Müzenî'de, el-Müzenî ile İmam Şâfiî arasında 69 fıkhi meselede ihtilaflar yaşanmış olduğuna ulaşıldığı kaydedilmektedir.*¹³³⁴

Aşağıda verdiğimiz numune mahiyetindeki örnekte de, el-Büveytî ve el-Müzenî'nin, İmam Şâfiî'nin ana eseri olan el-Üm'mü ne kadar yakından takip ettikleri ve nasıl yorumladıkları ortaya çıkmaktadır:¹³³⁵

¹³²⁸ Bkz. el-Beyhâki, **Menakibu's-Şâfiî**, II, 348.

¹³²⁹ Bkz. el-Beyhâki, **a.g.e.**, II, 348.

¹³³⁰ Örneğin Muhtasaru'l-Müzenî'de Taharet babında geçen **إلا من جهة الطيب** "قال الشافعي: ولا أكره الماء المشمس إلا من جهة الطيب" şeklinde cümle, el-Üm'mün bir kalıntısı olarak göz önüne çıkmaktadır. Karş. eş-Şâfiî, **el-Üm**, I, V.ile el-Müzenî, **Muhtasaru'l-Müzenî fi furûi's-Şâfiyye**, Babu't-Tahare, 7.; ayrıca bkz. Ahmed el-Shamsy, **From Tradition To Law: The Origins and Realy Development of the Shafi'i School of Law In Ninth Century Egypt**, Harvard Universty, Cambridge, Massachusetts, Mayıs 2009., ss. 259-260.

¹³³¹ Ebu Asım el-Abbadi, **Kitabu Tabakâti'l-fukahâi's-Şâfi'iyye**, E.J.Brill, Leiden 1964, 8.

¹³³² Örneğin bkz. el-Müzenî (ö. 264 h.), **Muhtasaru'l-Müzenî fi furûi's-Şâfiyye**, Tahkik: Muhammed Abdulkadir Şahin, Beyrut 1998, (*Muhtasar Kitabu's-Sedakât Min Kitabeyn Kadim ve'l-Cedîd*), ss. 209-212.

¹³³³ Bkz. el-Müzenî, **el-Muhtasar'ul-Müzenî fi Furûi's-Şâfiyye**, Tahkik: Muhammed Abdulkadir Şahin, *Nikah* için sayfa 219'a, *Talak* için 245'e, *İddet* için 293'e, *Sadaka/Zekat* konusu için 209'a, *Zihâr* için 268'e, *Müdebber* için 421'e, *İlâ* için 262'e ve *liân* için sayfa 277'e.

¹³³⁴ Nasr Muhyiddin Naci, **el-İmamu'l-Müzenî ve muhalefetuhu li'l-İmami's-Şâfiî fi kitâbi'l-Muhtasar**, Mekkei Mukerreme, Ümmü'l-Kura Üniversitesi Master Tezi, 1989, 449.

¹³³⁵ Aşağıda verdiğimiz üç metinde yer alan bazı kelimeleri, renkli olarak vermekle, metinler arasındaki farkların daha iyi görülebilmesini amaçladık.

قال الشافعي رحمة الله عليه: فإن شهد شاهدان في يوم ثلاثين أن الهلال كان بالأمس أفطر الناس أي ساعة عدل الشاهدان فإن عدلا قبل الزوال صلى الإمام بالناس صلاة العيد وإن لم يعدلا حتى تزول الشمس لم يكن عليهم أن يصلوا يومهم بعد الزوال ولا الغد لأنه عمل في وقت فإذا جاوز ذلك الوقت لم يعمل في غيره

قال الشافعي إن شهد شاهدان ليلة ثلاثين انهم راوا الهلال أفطر الناس أي ساعة عدل الشاهدان فإن عدلا قبل الزوال صلوا صلاة العيد وإن لم يعدلا حتى يزول لم يصلوا ولم يكن عليهم اعادة لأنه عمل في وقت فإذا اذهب الوقت لم يعاد

قال الشافعي: ولو شهد عادلان في الفطر بان الهلال كان بالأمس فإن كان ذلك قبل الزوال صلى بالناس العيد وإن كان بعد الزوال لم يصلوا لأنه عمل في وقت إذ جاوزه لم يعمل في غيره كعرفة

Her iki el-Muhtasar da, nihayetinde İmam Şâfiî’nin sözlerinin veya görüşlerinin özeti üzerine bina edilmiş olduğundan, yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi İmam Şâfiî’nin ana eserini yakından takip etmektedirler.

e- Kitap ve Bab Dizilişleri Açısından

*Kitap ve Bab dizilişi düzeni açısından el-Müzenî’nin muhtasarı, el-Büveytî’nin Muhtasar’ından daha düzenli bir yapıda görünmektedir.*¹³³⁹ El-Müzenî’nin Matbu el-Muhtasar’ında: Kitabu’l-cenayiz, Kitabu’z-zekat, Kitabu’s-siyâm, Kitabu’l-hacc, Kitabu’l-bey’, Kitabu’t-teflis, Kitabu’l-vekale, Kitabu’l-ikrâr, Kitabu’l-âriye, Kitabu’l-ğasb, Kitabu’s-şart fi’r-refîq Yeşterituhum el-Musaqi, Kitabu’l ‘atâyâ ve’s-sadakât ve’l Habs ve mâ Dahale fi

¹³³⁶ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, el-Üm, Tahkik: Rifât Fevzi Abdeltuttâlib, Daru’l-Vefâ, 2001., II, 482.

¹³³⁷ Büveytî, Muhtasar S, 20a.

¹³³⁸ el-Müzenî (ö. 264), Muhtasaru’l-Müzenî, Beyrut 1998, 50.

¹³³⁹ Bkz. el-Müzenî (ö. 264 h.), Muhtasaru’l-Müzenî fi furui’s-Şâfiyye, Haşîye: Muhammed Abdulkadir Şahin, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1998, ss. 437-448.

Zalike min Kitabi's-sâibe, Kitabu'l-luqata, Kitabu'l-vesâyâ mimma Vada'a eş-Şâfiî bi Hattihi A'lemehu Semi'a minhu, Kitabu'l-vedi'a, Kitabu'l-hulu', Kitabu't-talâq, Kitabu'z-zihâr, Kitabu'l-'ided, Kitabu'l-katl, Kitabu'l-kâsâme, Kitabu'l-Hudud, Kitabu's-Sirkat, Kitabu Su'lû'l-Fahl, Kitabu's-siyer, Kitabu Muhtasari'l-cami' min Kitabi'l-cizye, Kitabu's-sayd ve'z-zebaîh, Kitabu'd-dahâyâ, Kitabu's-sabq ve'r-remy, Kitabu Edebi'l-kâdi” şeklinde kitab isimleri geçmektedir. Bu isimlendirmeler Müzeni'nin, İmam Şâfiî'nin görüşlerini yeniden yorumlamasının ürünüdür. Bu “kitab” isimlerinin altında “bablar” düzenli olarak işlenmiştir.

El-Müzeni'nin Muhtasar'ı Şâfiî sonrası dönemde mezhepde furû alanında merkezi bir yer edinmiş, mezhep fıkına dair telif edilen kitapların temelini oluşturmuş, Hanefilerden Tahâvî'nin de içinde bulunduğu alimler el-Müzeni'nin eserinin konu düzenini örnek almışlardır.¹³⁴⁰ El-Müzeni'nin Muhtasar'ı, Muahhar dönemlerde bile, mezhep mensubları arasında müracaat edilen beş eser arasında sayılmıştır.¹³⁴¹

El-Büveytî'nin Muhtasarı ise en eski tarihli nüshası nazara alınarak; ***Kitabu'z-Zekât, Kitabu's-Siyâm, Kitabu'n-Nikâh, Kitabu'l-Hac, Kitabu'l-Buyu', Kitabu'r-Rehn, Kitabu's-Siyer*** başlıklı yedi adet Kitap ismi vermekte ve öteki el yazması nüshalarda Bab/Kitap isim ve sayıları farklılık göstermektedir.¹³⁴²

El-Büveytî'nin Muhtasar'ının, Muhtasar türünün ilk denemeleri arasında yer alması ve el-Müzeni'nin el-Muhtasar'ı kadar gözden geçirilmemiş olması nedeniyle, iyi bir yazıya ve çok düzenli bir yapıya sahip olduğu söylenemez. Muhtasaru'l-Büveytî'nin İyi yazılmamış olması, tarih olarak eski olmasına rağmen, sonraki dönemlerde arka planda kalmasının da, bir nedeni olmuştur. Nitekim Ebu Ömer ve Osman b. Muhammed el-Osmani isimli iki Şâfiî'nin, **“iyi yazılmış olmadığı için Muhtasar arkadaşlarımız arasında meşhur değil”** dediği kaydedilmektedir.¹³⁴³

Büveytî'nin el-Muhtasar'ı, Müzeni'nin el-Muhtasar'ı kadar ilgi görememiş olsa da, klasik dönem boyunca Şâfiî edebiyatında varlığını sürdürmüş ve İmam Şâfiî'nin başka kaynaklarda korunamamış olan fikirleri için bir kaynak olarak kullanılmıştır.¹³⁴⁴

¹³⁴⁰ Bkz. Özen, “**Müzeni**” md, DİA, XXXII, 248.

¹³⁴¹ Şâfiî mezhebi Gazzâlî sonrası dönemde el-Vecîz üzerinden gelişmesini sürdürmüştür. Râfiî evvelâ el-Vecîz üzerine mezhep çevrelerinde en itibarlı şerh kabul edilen Fethû'l-Âzîz'i, ardından bunu ihtisar ederek el-Muharrer'i yazmıştır. Nevevî de Fethû'l-Âzîz'i ihtisar edip Ravdatü't-Tâlibîn'i ve el-Muharrer'i ihtisar edip Minhâcû't-Tâlibîn'i oluşturmuştur. El-Vecîz'in dolaylı bir ürünü olan Minhâcû't-Tâlibîn artık yeni dönemin en yetkin metni haline gelmiş, mezhebin sonraki literatürü bu ana damardan beslenerek gelişmiştir. (Bkz. Bilal Aybakan, “**el-Vecîz**” md, DİA, İstanbul 2012, XXXII, 588). Nevevî “**Muhtasaru'l-Müzeni, el-Mühezzeb, et-Tenbih, el-Vasît, el-Vecîz, er-Ravdâ**” isimli eserler hakkında bazı bilgiler verdikten sonra, **zikrettiği ilk beş eserin mezhep çevrelerinde meşhur olan ve elden ele dolaşan kaynaklar olduğunu zikretmektedir.** Bkz. en-Nevevî, **Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lugât**, Beyrut, ty, 1, 3., ayrıca bkz. Özen, “**Müzeni**” md, DİA, XXXII, 248.

¹³⁴² Karşılaştırarak bkz. Tezimizin, **el-Muhtasar Yazmalarının Sistematığı ve İçeriği**” bölümü, ss. 133-161.

¹³⁴³ Bkz. Ahmed el-Shamsy, “**The First Shafi'i**”, 335.

¹³⁴⁴ Benzer görüş için bkz. Ahmed el-Shamsy, “**The First Shafi'i**”, 335.

f- Rivayet Yöntemleri Açısından

Her iki el-Muhtasar'da, telif edildikleri asrın rivayet geleneğine göre hazırlanmıştır. Bu yüzden *Muhtasaru'l-Büveytî* ve *Muhtasaru'l-Müzeni*, müelliflerinin yorumlarını içerirken, kendi isimlerini zikrederek vermektedir. Bu anlamda, *Muhtasaru'l-Büveytî*'de قال ابو يعقوب, *Muhtasaru'l-Müzeni*'de ise قال المزني şeklindeki kullanımları sıklıkla görmek mümkündür.¹³⁴⁵

Muhtasarlari başkaları da rivayet etmiştir. Örneğin, el-Büveytî'nin el-Muhtasar'ını Rebi b. Süleyman (el-Murâdî)'nin de rivayet ettiği, daha el-Muhtasar'ın girişinde yazmaktadır. El-Müzeni'nin el-Muhtasar'ında geçen **“Ve ahberani ba'du ashabina ani'l-Müzeni rahimehullah ennehu....ve yerahu evla kavliş-Şafî”**¹³⁴⁶ (“Bazı arkadaşlarımız, Müzeni'den onun şöyle gördüğünü haber verdi”) şeklindeki ibare de, el-Müzeni'den yapılan rivayeti göstermektedir.

Yine, *Muhtasaru'l-Müzeni*'de, el-Müzeni'den üçüncü şahıs kipinde birçok yerde nakledilen görüşlerde قال المزني رحمه الله şeklinde ifadenin kullanılması da, o devirdeki eserlerin rivayet yöntemini göstermektedir.¹³⁴⁷

El-Büveytî'nin rivayet yönteminde en eski tarihli el-Muhtasar nüshası olan Süleymaniye/Murad Molla nüshası, *“Musa an Ebi Hatim ani'r-Rebi' Qale eş-Şâfî”* vb. kullanımlar ile, öteki el-Muhtasar nüshalarına göre rivayet zincirini daha uzun tutmaktadır.¹³⁴⁸ El-Müzeni'nin *Muhtasaru'l-Müzeni* de ise rivayet zinciri zikredilmez. Sadece *“Qale eş-Şâfî”* veya *“Qale el-Müzeni”* veya da sadece *“Qale”* şeklinde aktarımlar doğrudan yapılmaktadır.¹³⁴⁹ Bu iki önemli Şâfîî *Muhtasar* eseri İmam Şâfîî'den aktarımları “قال الشافعي” ibaresiyle yapmaktadır.

Her iki eserde de mesailu şetta kabilinden konulara rastlanılmaktadır.¹³⁵⁰

Muhtasaru'l-Müzeni'de, el-Müzeni'den yapılan nakillerde en çok “قال المزني قلت انا”¹³⁵¹ şeklindeki üslûb dikkati çeker. *Muhtasaru'l-Büveytî*'de ise el-Büveytî'ye dayandırılan yorumlarda bu şekilde bir üslup kullanılmamaktadır.

¹³⁴⁵ Örnekler için bkz. el-Büveytî, *el-Muhtasar*, Topkapı Sarayı 1078 nüshası, 17a, 18a, 19a; el-Müzeni, *el-Muhtasaru'l-Müzeni fi Furui's-Şâfîyye*, Haşiye: Muhammed Abdulkadir Şahin, Beyrut 1998, (*Babu Cami' et-Teyemmüm*), 15,16, 24, 25.

¹³⁴⁶ el-Müzeni, *el-Muhtasaru'l-Müzeni fi furui's-Şâfîyye*, 122.

¹³⁴⁷ “Qale el-Müzeni Rahimehullah” ibaresi örnekleri için bkz. el-Müzeni, *el-Muhtasaru'l-Müzeni fi furui's-Şâfîyye*, 371.

¹³⁴⁸ Örnek kullanımlar için bkz. *Büveytî*, *Muhtasar S* nüshası, 85a, 87b, 89b, 91b, 96b, 117a, 118a, 122b.

¹³⁴⁹ Müzeni'nin *Muhtasaru'l-Müzeni* de (Qale eş-Şâfî, Qale el-Müzeni, Qale) şeklindeki rivayet kullanım şekilleri için bkz. el-Müzeni, *el-Muhtasaru'l-Müzeni fi Furui's-Şâfîyye*, ss. 7-20.

¹³⁵⁰ Bkz. *Büveytî*, *Muhtasar S*, “*Babu'r-Red bi'l-Uyub*” (bkz. 119a-122b.) ile el-Müzeni, *el-Muhtasaru'l-Müzeni fi furui's-Şâfîyye*, 168, 184, 186. sayfaları

¹³⁵¹ el-Müzeni'nin قلت انا “*Qultu Ene*” şeklindeki kullanım örnekleri için bkz. el-Müzeni, *Muhtasaru'l-Müzeni fi furui's-Şâfîyye*, 11, 17,19, 42 ve 43 ve diğer birçok yerde.

El-Büveytî'nin Muhtasar'ında aktarımlarda bulunulurken “*Haddesena/Ahbarena er-Rebi ani's-Şâfiî qale..*” şeklinde, muhaddislerin geleneksel yöntemi kullanılmaktadır. El-Müzenî'nin Muhtasar'ında, Müzeni'den yapılan aktarımlarda, Müzeni'nin kendisinin İmam Şâfiî'den duyduklarına “*سمعت الشافعي*” (Semi'tu eş-Şâfi'î)¹³⁵² şeklinde, arkadaşlarının İmam Şâfiî'den yaptıkları rivayetlere de “*Qale el-Muzeni: Kad Reva Ashabuna 'Alâ's-Şâfiî*” şeklinde yer verilebilmektedir.¹³⁵³ Müzeni'nin Muhtasar'ında geçen ve ravi ismi verilmeden İmam Şâfiî'den rivayet edenlerin “*Ashabuna (Arkadaşlarımız)*” şeklinde zikredilerek yapılan rivayet üslubu, el-Büveytî'nin el-Muhtasar'ının rivayet üslubundan farklı görünmektedir.

El-Müzenî eserinde bir görüş bildirirken veya bir tercihte bulunurken bazı kelimeleri sıkça vurgulamaktadır. Bunlardan bazıları “el-Kıyas”, “Delil” “Eşbehe veya yuşebbihu”, “İndi veya leyse indi” gibi kelimelerdir.¹³⁵⁴ “el-Kıyas”, “Eşbehe veya yuşebbihu”, “İndi veya leyse indi” gibi kelimeler, el-Büveytî'nin Muhtasar'ında görüş ve aktarımlarda kullanılmamaktadır. El-Büveytî'nin *Delil* kelimesi yerine daha çok *Hüccet* kavramını kullandığı dikkatimizi çekmektedir.

El-Müzenî'nin Muhtasar'ında el-Müzenî'ye dayandırılan görüşlerde, el-Müzenî'nin, beğendiği görüşleri için “*ehabbu*”¹³⁵⁵ veya “*ehabbu ileyye*” veya “*haza indi*”¹³⁵⁶ veya *leyse indi*”¹³⁵⁷ (bana göre, benim yanımda) “*evla bi kavlihi indi*”,¹³⁵⁸ şeklinde ifadeler kullandığını görmekteyiz. Ayrıca el-Müzenî'nin İmam Şâfiî'nin sözlerinden anlamlar çıkararak aktarırken *mana kavli's-Şâfiî*¹³⁵⁹ veya *manahu indi*¹³⁶⁰ gibi kavramlar kullandığı da görülür.

El-Müzenî'nin Muhtasar'ında İmam Şâfiî'nin görüşlerinden tercihte bulunduğu görüş için bazen “*ve fi haza delil*”¹³⁶¹ veya “*ve fi zâlike delilun*”¹³⁶² şeklinde ibareler kullanmaktadır.

El-Müzenî eserinde İmam Şâfiî'nin görüşlerini zikrettikten sonra, ondan anlaşılan hususları genelde *el kıyasu ala kavlihi* şeklinde başlayarak ifade etmektedir.¹³⁶³

¹³⁵² el-Müzenî, *el-Muhtasaru'l-Müzeni fi furui's-Şâfiîyye*, Haşiye: Muhammed Abdulkadir Şahin, Beyrut 1998, 30.

¹³⁵³ el-Müzenî, *a.g.e*, 26.

¹³⁵⁴ Yukarıdaki ve benzeri kelimelerin kullanım örnekleri için bkz. el-Müzenî, *el-Muhtasaru'l-Müzeni fi Furui's-Şâfiîyye*, 12, 41, 16, 127, 143, 372.

¹³⁵⁵ el-Müzenî, *a.g.e*, 56.

¹³⁵⁶ el-Müzenî, *Kitabu Muhtasari'l-Müzeni*, (üzerinde sadece عقيل ‘Akîl yazılan basım), yy., ty, 190.

¹³⁵⁷ el-Müzenî, *el-Muhtasaru'l-Müzeni fi furui's-Şâfiîyye*, Haşiye: Muhammed Abdulkadir Şahin, Beyrut 1998, 14.

¹³⁵⁸ el-Müzenî, *a.g.e*, 73.

¹³⁵⁹ el-Müzenî, *a.g.e*, 235.

¹³⁶⁰ el-Müzenî, *a.g.e*, 238.

¹³⁶¹ el-Müzenî, *a.g.e*, 371.

¹³⁶² el-Müzenî, *a.g.e*, 372.

¹³⁶³ el-Müzenî, *a.g.e*, 189 ve ss. 22-23.

İmam Şâfiî'nin kadim ve cedid görüşleri, el-Müzenî'nin Muhtasar'ında “*fi'l-kadim*” ve “*fi'l-cedid*” şeklinde, çok açık ibarelerle ele alınmakta ve bu görüşler arasında bir tercihte bulunmaktadır.¹³⁶⁴

Muhtasaru'l-Müzenî'de, el-Müzenî görüşlerini ifade ederken çeşitli ibareler kullanmaktadır. Ulaştığımız bazı ibareler şunlardır: “*Kultu ene yuşebbihu aslu kavlihi*”,¹³⁶⁵ “*kultu ene eşbehe bil hak indi*”,¹³⁶⁶ “*kale el müzeni haza eşbehu bi aslihi*”,¹³⁶⁷ “*kale el muzeni kultu ene haza esah*”¹³⁶⁸ ve “*terekehu a'cebu ileyye*”,¹³⁶⁹ “*evla bi kavlihi indi*”¹³⁷⁰

El-Muhtasaru'l-Müzenî'de el-Müzenî, görme muhayyerliği hakkında “*Qale el-Muzeni; ve kad ecaze fil imla, ve fi kitabi'l-cedid ve'l-kadim ve fi's-sadak vefi's-sulh..*” şeklindeki ibarelerden sonra görüşünü açıklamaktadır.¹³⁷¹

El-Büveytî'nin en eski tarihli el-Muhtasar'ının (İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Bölümü 1189 numaralı) nüshası ile bu nüshanın kopyası niteliğindeki Kahire nüshasında yer alan rivayet zinciri bir çok yerde, “*Musa an Ebi Hatim an er-Rebi Qale eş-Şâfiî*” şeklinde geçer.

El-Büveytî el-Muhtasar'ının Topkapı sarayı 1078 nüshası ise genellikle rivayet zincirini vermez. Doğrudan *Qale eş-Şâfiî*, *Qale er-Rebi*, *Qale Ebu Yakub* (veya *Qale el-Büveytî*) veya birçok yerde de “*Qale Ebu Yakub ve Ebu Muhammed (er-Rebi)*” şeklinde aktarımlarda bulunmaktadır.¹³⁷²

El-Büveytî el-Muhtasar'ının Topkapı sarayı (1079) nüshası başlıklarda, İmam Şâfiî'den nakilde bulunulurken, daha çok *حدثنا الربيع قال الشافعي* şeklinde “*haddesena*” kelimesini kullanırken, sonlara doğru dikkat çekici bir şekilde *اخبرنا الربيع قال الشافعي* şeklinde “*haddesena*” kelimesi yerine “*ahberana*” kelimesini kullanmaktadır.¹³⁷³ Bunun dışında

¹³⁶⁴ Bkz. el-Müzenî, **a.g.e**, 15 ve 107. sayfalar.

¹³⁶⁵ Bkz. el-Müzenî, **el-Muhtasaru'l-Müzenî fi furui's-Şâfiyye**, Haşiye: Muhammed Abdulkadir Şahin, Beyrut, 1998, 131.

¹³⁶⁶ Örnek için bkz. el-Müzenî, **a.g.e**, 16.

¹³⁶⁷ Örnek için bkz. el-Müzenî, **a.g.e**, 127.

¹³⁶⁸ Örnek için bkz. el-Müzenî, **a.g.e**, 143.

¹³⁶⁹ Örnek için bkz. el-Müzenî, **a.g.e**, 55.

¹³⁷⁰ Bkz. el-Müzenî, **a.g.e**, 73.

¹³⁷¹ Bkz. el-Müzenî, **a.g.e**, 107.

¹³⁷² Büveytî'nin el-Muhtasarındaki (**Muhtasar T1**'deki), yukarıda sözü edilen aktarım örnekleri için bkz.: “*Qale eş-Şâfiî*” bir çok yerde geçmektedir: 10a, 10b, 11a, 11b vb.; “*Qale er-Rebi*”: 13b, 14a.; “*Qale Ebu Yakub*”; 17a, 18a.; “*Qale Ebu Muhammed (er-Rebi)*”; 19b, “*Qale Ebu Yakub ve Ebu Muhammed*”; 15b, 29b.

¹³⁷³ El-Muhtasar'ın **Muhtasar T2**'deki konu başlıklarında İmam Şâfiî'den “*Haddesena*” ve “*Ahberana*” kelimeleri ile yapıldığını tespit ettiğimiz aktarımlar için bkz.

حدثنا الربيع قال الشافعي şeklindeki aktarımlar için: 1b, 2a, 4b, 8a, 8b, 9b, 10a, 12a, 12b, 13b, 14a, 14b, 15a, 15b, 17b, 18a, 21b, 24b, 25a, 25b, 27a, 27b, 28a, 29b, 30a, 30b, 31a, 34a, 34b, 37a, 39a, 42a, 44a, 48a, 49a, 54b, 57a, 60a, 72a, 73a, 74a, 75a, 76b, 81a, 82a, 83a, 84a, 87b, 89b, 90a, 92a, 94b, 99a.
اخبرنا الربيع قال الشافعي şeklindeki aktarımlar için: 18a, 20a, 21a, 23a, 24a, 42a, 69a, 101b, 102b, 103a, 106a, 106b, 107b, 109b, 112b, 120a, 121b, 123a, 125b, 130a, 132b, 133b, 136a, 137a, 139b, 140a, 143a, 143b, 144b, 145a, 147a, 147b, 148a, 148b, 151b.

başlıklarda çok fazla olmasa da, “Rebi”nin de rivayet zincirden hazfedilerek, doğrudan قال الشافعي şeklinde yapılan aktarımlar da mevcuttur.¹³⁷⁴

El-Müzenî’nin Muhtasar’ında genel olarak İmam Şâfiî’den yapılan nakiller’de rivayet zinciri yoktur, görüşler *Qale eş-Şâfiî* veya *Qale eş-Şâfiî rahimehullah / rahimehullah teâlâ* şeklindedir.¹³⁷⁵ El-Büveytî’nin Muhtasar’ının en eski tarihli el yazması nüshasını baza aldığımızda, İmam Şâfiî’den yapılan nakillerinde konu başlaklarında “rahimehullah” veya “rahimehullah teâlâ” gibi, dua sözcüklerine pek rastlanmaz. Karşılaştığımız bir babta “Ahbarana eş-Şâfiî radiyallahu anh” şeklinde bir dua eklentisine rastladık.¹³⁷⁶

Nevevî, hadis ile fetva verenler arasında Ebu Yakub el-Büveytî’yi zikreder.¹³⁷⁷ En-Nevevî’nin, **Büveytî’nin naklini Müzeni’nin naklinden üstün gördüğü kaydedilmektedir.**¹³⁷⁸

g- er-Risâle ile İlişkileri Açısından

El-Büveytî ve el-Müzenî’ye ait her iki Şâfiî Muhtasarı, İmam Şâfiî’nin önemli usul eseri olan “**er-Risâle**” den istifade etmiştir.

El-Büveytî’nin Muhtasarında “**er-Risâle**” isimli eser “*Babun fî’r-Risâle*” veya “**er-Risâle**” şeklindeki bab başlıklarıyla ele alınmaktadır.

El-Müzenî’nin Muhtasar’ında el-Büveytî’nin muhtasarı gibi, yalın olarak er-Risâle konu başlığı ile bir kullanıma rastlamadık. Ancak Muhtasarı’l-Müzenî’de rastladığımız beş tane konu başlığında *er-Risâle* ismine yer verilmektedir.¹³⁷⁹ Ancak bu başlıkların içerikleri, aşağıda örnek olarak verdiğimiz, er-Risâle’den doğrudan aktarımlar yapan Muhtasarı’l-Büveytî’deki gibi değildir.

Büveytî’nin el-Üm’me olduğu gibi, er-Risâle gibi ana kaynak eserlerine bağlılığını gösteren birçok örnek bulmak mümkündür. El-Büveytî’nin er-Risâle’yi nasıl yakından takip ettiğini daha iyi görebilmek için, İmam Şâfiî’nin er-Risâle isimli eserinin “*Babu’l-İlm*”

¹³⁷⁴ Örnekler için bkz. **Büveytî**, Muhtasar T2, 52b, 58b, 77a, 112b, 135b.

¹³⁷⁵ el-Müzenî, **el-Muhtasarı’l-Müzenî fi furû’ş-Şâfiyye**, Tahkik: Muhammed Abdulkadir Şahin, 41, 51.

¹³⁷⁶ **Büveytî**, Muhtasar S, (Babu Muhtasarı Mahtasari’l-Hac) 93a.

¹³⁷⁷ Nevevî hadis ile fetva veren bazı kimseleri saydıktan sonra, “sahih bir hadis görürseniz, benim sözümü bırakın, hadisi alın, zira o hadis benim sözümüdür” şeklinde özetlenebilecek olan İmam Şâfiî’nin sözünün gereğinin, herkesin bir sahih hadisi görüp de, bu Şâfiî mezhebinin görüşüdür diyerek, ona göre amel etmesi anlamına gelmediğini, bir tercihte bulunabilmek veya hadis ile fetva verebilmek için o mezheb içerisinde müçtehid olma, o mazhebin tüm kitaplarına hakim olma vb. zor şartların bulunduğunu kaydeder. Bkz. en-Nevevî, **Kitabu’l-Mecmu’**, Tahkik: Muhammed Necip el-Muti’i, Cidde ty., I, ss. 104-105.

¹³⁷⁸ Bkz. el-Shamsy, “**The First Shâfi’î**”, 332.

¹³⁷⁹ Muhtasarı’l-Müzenî’de yer alan er-Risâle isminin geçtiği başlıklar için bkz. el-Müzenî, **Muhtasarı’l-Müzenî fi furû’ş-Şâfiyye**, Tahkik: Muhammed Abdulkadir Şahin 184, 220, 287, 354 ve 375. sayfalarda yer alan başlıklar

bölümünün ilgili yeri ile el-Muhtasar'da yer alan “*Babu'n fi'r-Risâle*” bölümünün ilgili yerini şu şekilde karşılaştırabiliriz:

İmam Şâfiî, er-Risâle, “<i>Babu'l-İlm</i>”, 961-971 md.¹³⁸⁰ ***قال الشافعي فقال لي قائل ما العلم و ما يجب علي الناس في العلم فقلت له العلم العلمان علم عامة لا يسع بالغا غير مغلوب علي عقله جهله قال ومثل ماذا قلت مثل الصلوات الخمس وان لله علي الناس صوم شهر رمضان وحج البيت اذا استطاعوه وزكاة في اموالهم وانه حرم عليهم الزنا والقتل والسرقة والخمر و ما كان في معني هذا مما كلف العباد ان يعقلوه و يعملوه و يعطوه من انفسهم و اموالهم وان يكفوا عنه ما حرم عليهم منه وهذا الصنف كله من العلم موجدا عاما عندها لا سلام ينقله عوامهم عن من في مضي من عوامهم يحكونه عن رسول الله ولا يتنازعون في حكايته ولا وجبه عليهم وهذا العلم العام الذي لا يمكن فيه الغلط من الخبر ولا التاويل ولا يجوز فيه التنازع ***قال فما الوجه الثاني قلت له ما ينوب العباد من فروع الفرائض و ما يخص به من الاحكام و غيرها مما ليس فيه نص كتاب ولا في اكثره نص سنة و ان كانت في شئ منه سنة فانما هي من اخبار الخاصة لا اخبار العامة وما كان منه يحتمل التاويل و يستدرك قياسا قال فيعدو هذا ان يكون واجبا وجوب العلم قبله او موضوعا عن الناس علمه حتى يكون من علمه منتفلا و من ترك علمه غير اثم بتركه او من وجه ثالث فتوجدناه خبرا او قياسا فقلت له بل هو من وجه ثالث قال فصفه و اذكر الحجة فيه ما يلزم منه ومن يلزم و عن من يسقط فقلت له هذه درجة من العلم ليس تبلغها العامة...	Büveytî, el-Muhtasar, Süleymaniye K. Murat Molla 1189 Nüshası, “<i>Babu'n fi'r-Risâle</i>”, s. 172a. ***قال قال الشافعي رحمه الله فقال لي قائل ما العلم و ما يجب علي الناس من العلم قلت العلم العلمان علم العامة لا يسع البالغ جهله وذلك مثل ان الصلوات خمس وان لله علي الناس صوم شهر رمضان وحج البيت ان استطاع اليه سبيلا وعليهم الزكاة في اموالهم وانه حرم عليهم السرقة و الزنا والخمر و ما كان في معني هذه مما كلف العباد ان يعلموه و ان يعطوه من اموالهم و انفسهم وان يكفوا عما حرم الله عليهم منه ***العلم الثاني ما ينوب العباد من علم فروع الفرائض و ما يخص من الاحكام و غيرها مما ليس فيه نص كتاب ولا في اكثره نص سنة و ان كان في بعضه سنة فانما هي في اخبار الخاصة لا اخبار العامة وما كان منه يحتمل التاويل و يستدرك مثالا هذه درجة من العلم ...
--	--

¹³⁸⁰ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, **er-Risâle**, Tahkik: Ahmed Muhammed Şakir, Daru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut ty., ss. 357-360; ayrıca **el-Üm**, Tahkik: Rifât Fevzi Abdulmuttalib, Daru'l Vefâ, yy, 2001., I (Er-Risâle), ss. 164-165.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi el-Büveytî, **er-Risale’de geçen 15 satırlık metni, el-Muhtasar’ında, 8 satırda ihtisar etmektedir.**

h- İmam Şâfiî’ye Muhalefeti ve Sadakati Açısından

İhtilaf etmek, farklı düşünmek, insanlığın olduğu her yerde daima vardır ve mümkündür. İnsanların oluşturduğu kümeleşmeler anlamındaki Mezheblerin alimlerinin de ihtilaf etmesi hem doğaldır hem de kaçınılmazdır. El-Müzenî’nin Muhtasar’ında, İmam Şâfiî’nin görüşleri ile yaşadığı ihtilafaları konu alan “*el-İmamu’l-Müzeni ve muhalefetuh lil İmami’ş-Şâfiî fi kitabi’l-Muhtasar*” isimli yapılan bir çalışmada el-Müzenî’nin el-Muhtasar’ında, İmam Şâfiî ile aslında 69 fihhi meselede ihtilaf yaşandığı, çok sayıda görüşlerin ise gerçekte ihtilaf olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.¹³⁸¹

Müzeni eserinde açıkça, Mezhebi kadim ve cedide isim olarak vurgu yapmakta ve görüşler üzerine yorumlar yapmakta, tercihte bulunmaktadır. Nitekim, **Nikah, Talak, İddet, Sadaka/Zekat, Zihâr, Müdebber, İlâ, liân** konularının, Müzeni’nin el-Muhtasar’ında kadim ve cedid şeklinde ele alındığı görülebilmektedir.¹³⁸² El-Büveytî’nin ise, **kadim ve cedid** şeklinde bir ayrıma vurgu yaparak konuları işlediğine rastlamadık.

El-Müzenî’nin İmam Şâfiî’ye muhalefet eden görüşlerine karşılık, el-Büveytî’nin İmam Şâfiî’ye daha sadık ve eserlerine daha bağlı bir görünümü vardır. Nitekim el-Büveytî’nin Muhtasar’ında el-Üm’den yapılan birçok aktarım neredeyse el-Üm’de yer alan şekliyledir.¹³⁸³ Ancak, el-Büveytî’nin İmam Şâfiî’ye sadakati hiçbir zaman ona muhalefet etmemiş olduğu anlamına gelmez. Nitekim, İbn Salah (eş-Şehrezûrî), *el-Büveytî’nin, Teyemmüm konusunda sonradan ulaştığı bir hadis ile amel ederek, İmam Şâfiî’nin görüşünden ayrıldığını, hadis sebebiyle oluşan bu ayrılışın da, yine İmam Şâfiî’nin öğretisinden kaynaklandığını kaydetmektedir.*¹³⁸⁴

El-Büveytî’nin hadislere yaptığı vurgu, el-Müzenî’nin de mana ve muhtevaya göre hareket etmesi nedeniyle, el-Müzenî’yi yarı rasyonalist olarak, el-Büveytî’yi de, **ehl-i hadis**

¹³⁸¹ Bkz. Nasr Muhyiddin en-Nacî, “**el-İmamu’l-Müzeni ve muhalefetuh lil İmami’ş-Şâfiî fi Kitabi’l-Muhtasar**”, 449, (Bu çalışma Mekke’de, Ümmü’l-Kura Üniversitesi’nde hazırlanmış ve başarısı taktir edilmiş bir Master tezidir.), Mekke 1989. Ayrıca, Nasr Muhyiddin en-Nacî, **a.g.e**, 81. sayfaya bakınız.

¹³⁸² Bkz. el-Müzenî, **el-Muhtasaru’l-Müzeni fi furui’ş-Şâfiîyye, Nikah** için sayfa 219’a, **Talak** için 245’e, **İddet** için 293’e, **Sadaka/Zekat** konusu için 209’a, **Zihâr** için 268’e, **Müdebber** için 421’e, **İlâ** için 262’e ve **liân** için sayfa 277’e.

¹³⁸³ el-Büveytî’nin el-Muhtasar’ında yer alan “Babu Muhtasaru Muhtasari’l-Hac” bölümü yukarıdaki ifadeye örnektir. Bkz. eş-Şâfiî, **el-Üm**, Tahkik: Rıfat Fevzi el-Muttalibi, **Kitabu Muhtasari’l-Hacci’s-Sağır**, III, ss. 571-575 ile **Büveytî**, Muhtasar S, (*Babu Muhtasaru Muhtasari’l-Hac*), ss. **93a-95b**. Ayrıca İmam Şâfiî’nin usul eseri olan *er-Risale*’nin bazı bölümleri de, el-Büveytî’nin Muhtasar’ında yakın bir şekilde aktarılmıştır.

¹³⁸⁴ İbn Salah Tabakat’ında, Ahmed b. Hanbel’in arkadaşlarından olan **Ebubekir el-Esrem**’in, Büveytî’nin teyemmümün iki darb (vuruş) olduğunu kendilerine okuduğunu, el-Esrem’in teyemmüm ile ilgili Ammar’dan gelen sağlam bir rivayetin olduğunu söylemesi üzerine, el-Büveytî’nin de bu rivayeti benimsediği ve Şâfiî’nin kendilerine “*sağlam bir rivayet görürseniz benim sözümü bırakın hadisi alın çünkü o benim görüşümdür*” dediğini kaydetmektedir. Bkz. İbn Salah, **Tabakâtü’l-fukahâi’ş-Şâfi’iyye**, II, ss. 681-682.

tarafatlarına yakın kişilik olarak algılamak mümkündür. Nitekim bu kişilik yapısı, her iki alimin eserlerine de yansımaktadır.

i- Önemleri Açısından

Şâfiî mezhebinin iki önemli Muhtasar eseri, İmam Şâfiî'nin, değişik kitaplara yayılmış sözleri ve fıkhi görüşlerinin, kolayca ulaşılabilen bir özet eserde toplanması ve başka kaynaklarda bulunmayan İmam Şâfiî'nin görüşlerinin muhafaza edilmesi açısından, ayrı bir öneme sahiptir.

El-Büveytî'nin eseri, düzeni açısından el-Müzenî'nin eseri kadar düzenli olmasa da, ortaya çıktığı erken dönemi göz önüne aldığımızda, kendisinden sonra gelen kitaplar ve muhtasar türleri için, fikir verici bir eser olmuştur. El-Müzenî'nin eseri ise, bab isimlerine getirdiği yeni açılım ve sistematik yapısı ile, mezheb fıkına çok önemli etki ve katkılarda bulunmuştur.¹³⁸⁵ Öyleki el-Müzenî'nin eseri, muahhar dönemde bile, mezheb mensupları arasında en yaygın başvurulanan *Mühezzeb, Tenbih, Veciz, Vasit* gibi kaynaklardan biri olmayı başarmıştır.¹³⁸⁶

Müzenî'nin İmam Şâfiî'yi yorumladığı eserinin, sonraları Şâfiîliğin yeni merkezleri olan Irak ve Horasan hukukçularına, İmam Şâfiî'nin fikirlerini iletmek için bir kapı açmış olduğu kaydedilir.¹³⁸⁷

4- El-Büveytî'nin Muhtasarı ile el-Müzenî'nin Muhtasarının Hukuki Yargıları Sunma Tarzlarının Farklı Olması

El-Büveytî hukuki bir yargı kurarken, nakledilmiş haberlerde İmam Şâfiî'nin düşüncesinin karmaşık hukuki istidlalini çıkararak, basitçe, hadislerden alıntı yapma yöntemini kullanır.¹³⁸⁸ Bu tavır veya yöntem, Muhtasar'ında hukuk metodlarının arkasındaki hukuki istidale oldukça önem veren el-Müzenî'nin yöntemine zıt olup, tipik bir gelenekselci yöntemidir.¹³⁸⁹

¹³⁸⁵ Şamile'de yer alan Muhtasaru'l-Müzenî basımı ile sadece ön kısmında Akil yazılı bulunan, basım yeri ve tarihi olmayan Muhtasaru'l-Müzenî basımında Kitabu't-Talak'dan önce yer alan "*Babu'l-Hul' el-Müşrikin min Kitabi'n-Nüşûz Er-Recul ale'l-Mer'e*" isimli babın, Muhammed Abdulkadir Şahin'in haşiye düştüğü, 1998 tarihli Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye basımında yer almadığını gördük. Krş. **Kitabu Muhtasari'l-Müzenî**, (Üzerinde عقیل yazılı basım), yy.ty. 190 ile **Muhtasaru'l-Müzenî fi furûi's-Şâfiyye**, sayfa 254'ü karşılaştırınız. Ayrıca yine, Abdulkadir Şahin'in haşiye düştüğü Muhtasaru'l-Müzenî basımında **Kitabu Edebi'l-Kadi** bölümündeki, yaklaşık son 10-11 satırlık bölüm, akil basımında "**Kitabu Kadin ila Kadin**" şeklindeki farklı bir başlık ile verilmiştir. Bkz. **Muhtasaru'l-Müzenî fi furûi's-Şâfiyye**, Haşiye. Muhammed Abdulkadir Şahin, sayfa 395 ile **Kitabu Muhtasari'l-Müzenî**, (Üzerinde عقیل ('Akîl) yazılı basım), yy.ty. sayfa 301'i karşılaştırınız.

¹³⁸⁶ Bkz. Nevevî, **Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lugât**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, I, 3.; ayrıca bkz. Özen, "**Müzenî**" md, DİA, XXXII, 248.

¹³⁸⁷ Bkz. el-Shamsy, "**The First Shâfiî**", 336.

¹³⁸⁸ Bkz. el-Shamsy, **a.g.m**, 317.

¹³⁸⁹ Benzer görüş için bkz. el-Shamsy, "**The First Shâfiî**", 317.

G- Şâfiîliğin el-Büveytî Modeli

İmam Şâfiî'nin Mısır'lı iki önemli talebesi el-Büveytî ve el-Müzenî'nin İmam Şâfiî ile tanıştıktan sonra Şâfiîliği tercih ettikleri kaydedilir. El-Büveytî'nin İmam Şâfiî ile karşılaşmadan önce Mâlikî; el-Müzenî'nin ise, Irak reyî görüşünde, fıkhıtan çok kelim ile meşgul olan biri olduğu kaydedilir.¹³⁹⁰

Beşer olmaları hasebiyle el-Büveytî ve el-Müzenî'nin tutumlarındaki farklılıkları normal karşılamakla birlikte, *el-Büveytî'nin gelenekselci, el-Müzenî'nin de reyî tavrını önemli kulan husus; yeni doğan Şâfiî okulunun ilk aşamasını İmam Şâfiî'yi gelenekselci bir şekilde yorumlayan ve ehli'l hadis'e meyletmış birisinin temsiliyeti söz konusu iken, ikinci aşamada reyî vurgu yapan bir alimin temsil etmesidir.*¹³⁹¹ Bu anlamda el-Büveytî dönemini, “Şâfiî'liğin hadis yörüngeli dönemi” olarak nitelendirmemiz mümkündür.

El-Muhtasar'ını da göz önüne alarak el-Büveytî'nin, İmam Şâfiî'nin benimsediği delilleri benimseyen, Sahabenin fikirlerine önem veren, kıyasa teori ve pratikte az yer veren, hukuki hükümlerin kurulması, denetimi ve gerekirse de değiştirilmesinde, hadisleri nihai kriter olarak gören, **bir Şâfiî modeline** sahip olduğunu söyleyebiliriz.¹³⁹² El-Büveytî, İmam Şâfiî'den aldığı mirası, sahabe neslinden gelen geleneği göz önüne alarak, hadis merkezli bir perspektiften yorumlamıştır.¹³⁹³

H- İmam Şâfiî'nin Halefi Olmasına Rağmen Büveytî'nin Telif Ettiği el-Muhtasar'ın Şâfiî Ekolünde Arka Planda Kalmasının Muhtemel Nedenleri

El-Büveytî'nin Muhtasarının, el-Müzenî'nin Muhtasarı kadar neden şöhret bulmamış olduğuna yönelik ihtimaller arasında şunlar sayılabilir:¹³⁹⁴

- a-) Muhtasarı'l-Büveytî'nin hadis vurgusu ve el-Muhtasar'daki hukuki yorumların yetersizliği, ehli-i hadisi cezbe etse de, öteki bazı Şâfiî hukukçularını cezbe etmemiş olabilme ihtimali.

¹³⁹⁰ Nehrâvî, *İmam Şafîi Mısır'a gelmeden önce el-Büveytî ve el-Müzenî'nin ikisinin de Mâlikî düşüncesinde olduğunu zikretse de* (bkz. el-Ahmed Nehravî Abdusselam, *el-İmam Şâfiî mezhebî el-kadîm ve'l-cedîd*, Kahire 1988., s. 81.) *İbn Salah eş-Şehrezûrî, Büveytî'nin önceleri Mâlikî düşüncesinde, Müzenî'nin ise Irak Ehli'nin düşüncesinde olduğu kaydeder.* Bkz. Takiyuddin eş-Şehrezûrî (İbn Salah), *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiîyye*, Beyrut (Daru'l-Beşîrî'l-İslâmiyye), 1992, II, 683.; ayrıca, Müzenî'nin İmam Şâfiî'nin tavsiyesi üzerine kelim ile uğraşmayı bırakıp fıkha yöneldiği hakkında bkz. el-Maverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, Tahkik: Şeyh Ali Muhammed Muavviz-Şeyh Adil Ahmed Mevcud, (el-Hâvî Mukaddimesi), 14.

¹³⁹¹ Benzer görüş için bkz. el-Shamsy, “The First Shâfiî”, 335.

¹³⁹² Benzer görüş için bkz. el-Shamsy, *a.g.m.*, 314.

¹³⁹³ Bkz. el-Shamsy, *a.g.m.*, 319.

¹³⁹⁴ Benzer görüş için bkz. el-Shamsy, *a.g.m.*, 335.

b-) el-Büveytî'nin Şâfiîliğinden etkilenmiş olan bir çok gelenekselcinin, meydana gelen Hanbeli okulunun bir parçası olmalarıyla, Şâfiî metninin nakledilmesine çok az ilgi göstermiş olmaları.

c-) Ebu Asım el-Abbadi tabakatında **el-Muhtasar için “fi ğayetil husn ala nazmi ebvabi'l-Mebsut”** şeklinde bir tanımlamada bulunmuş olsa da,¹³⁹⁵ el-Muhtasar'ın ulaştığımız nüshalarından anlaşıldığı kadar, düzensiz yapısı, onu kullanışsız bir öğretim aracı yapmış olmalıdır.¹³⁹⁶

Ibn Beşkuval (578/1183), Ebu Ömer ve Osman b. Muhammed el-Osmani isimli iki Şâfiî'nin, “*iyi yazılmış olmadığı (telif) için, Muhtasar arkadaşlarımız arasında meşhur değil*” dediğini kaydeder.¹³⁹⁷ Nitekim el-Muhtasar yazmalarında bir konunun değişik yerler yayılması veya aynı başlıkla farklı meselelerin ele alınması, bilgilere ulaşma noktasında bazı sıkıntılar meydana getirmektedir.

d-) el-Büveytî'nin siyasi baskılara maruziyeti, eserinin yönetimce kısıtlanmış olma ihtimali. Her ne kadar bu yönde bir kaynağa rastlamasak da, Büveytî'nin yaşadığı hayatın siyasi şartları bizlere bu izlenimi vermektedir.

İ –el-Muhtasar'da Sıklıkla Kullanılan“Qale eş-Şâfi'î” İbaresini Hakkında

El-Üm'de sıklıkla geçen قال الشافعي (“Qale eş-Şâfi'î”)¹³⁹⁸ sözcüğü, el-Büveytî'nin el-Muhtasarında da sıklıkla kullanılmaktadır. İmam Şâfiî'nin el-Üm ve er-Risâle isimli eserindeki akitlerin ve bölümlerin çoğunun, öz şeklindeki özetlerini içeren **el-Muhtasar'ın, birçok bölümü**¹³⁹⁹ **de “Qale eş-Şâfi'î” sözcüğüyle başlamaktadır.**¹⁴⁰⁰

El-Muhtasar'ın İstanbul Süleymaniye kütüphanesi Murad Molla bölümü (1189) numaralı nüshası ile yakın kopyası olan Kahire nüshasında, bablar'ın bir kısmında “Qale eş-Şâfi'î” ibaresinden evvel, bazen ‘ahbarana’ veya ‘haddesena’ kelimeleri kullanılarak, rivayet zincirindeki ‘Ebu Hatim’ ve ‘Rebi’ b. Süleyman’ ın isimleri de zikredilir.¹⁴⁰¹

¹³⁹⁵ Bkz. Ebu Asım el-Abbadi, *Kitabu Tabakâti'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, Leiden 1964, 8.

¹³⁹⁶ Metodunun düzensizliği yüzünden birçok eserden yeterince istifade edilemediği, bir çok eserin de, ancak başka alimler tarafından yeniden tasnif edilerek, istifade edilebilir hale getirildiği bir gerçektir. Bir konunun metodu, o konunun daha kolay anlaşılmasını sağladığı için, konunun sunulmuş tarzı, metodu ve düzeni, neredeyse konunun içeriği kadar önemli olabilmektedir. Eğer konunun metodu daha düzenli ise, konunun kavranması daha kolay, düzensiz ise, kavranması da daha zor olmaktadır.

¹³⁹⁷ Bkz. el-Shamsy, “The First Shâfi'î”, 335.

¹³⁹⁸ el-Üm'de sıkça kullanılan “Qale eş-Şâfi'î” ibaresi için bkz. eş-Şâfiî, *el-Üm*, II, 7, 11, 19 ve birçok yerde.

¹³⁹⁹ Benzer görüş için bkz. el-Shamsy, *a.g.m.*, 313.

¹⁴⁰⁰ Örnekler için bkz. *Büveytî*, *Muhtasar S*, (*Babu'l-Mesh ale'l-Huffeyn*) **3b**, (*Babu't-Teyemmüm*) **4a**, (*Babu's-Said Ma Huve*) **5b**, (*Babu Tahareti'l-Mâ*) **6a**, (*Babu'l-İstinca*) **6b**. vb.

¹⁴⁰¹ Bkz. *Büveytî*, *Muhtasar S*, **40b, 49a.**; *Büveytî*, *Muhtasar M*, **80, 97.**

El-Büveytî'nin el-Muhtasar'ında genel anlamda, konu başlıklarında İmam Şâfiî'den yapılan nakillerde, matbu olan el-Üm'de geçenden farklı olarak,¹⁴⁰² eş-Şâfiî isminden sonra “rahimehullah” veya “rahimehullah Teala” gibi dua sözcüklerine pek rastlanmaz. El-Muhtasar'da karşılaştığımız bir babta “*Ahbarana eş-Şâfiî radiyallahu anh*” şeklinde bir dua ilavesine rastladık.¹⁴⁰³ El-Müzenî'nin Muhtasar'ında ise, genel olarak İmam Şâfiî'den yapılan nakiller'de rivayet zinciri zikredilmeden nakiller doğrudan “*Qale eş-Şâfiî*” veya “*Qale eş-Şâfiî rahimehullah / rahimehullah teâlâ*” şeklinde yapılmaktadır.¹⁴⁰⁴

J- el-Muhtasar'da Dikkate Alınan Şeri Kaynaklar

El-Muhtasar, Kur'an ve Hadis yanında İcma, kıyas, sahabe kavli ve uygulamasını şeri kaynak olarak dikkate almaktadır.

El-Muhtasar'da Kur'an ayetleri delil olarak sunulurken genelde ayetlerin bütünü değil de, sadece kısa bir bölümü zikredilerek verilmektedir.

El-Muhtasar'da Hz. Peygamber (s.a.v)'in söz ve uygulamalarının yanında sahabe söz ve uygulamalarına da yer verilmektedir. Nuaym b. Abdullah'ın Ebu Hureyre'nin arkadasında namaz kılarken Ebu Hureyre'nin Besmeleyi cehri (açıktan) okuduğuna dair rivayete yer verilmesi,¹⁴⁰⁵ Hz. Ömer ve diğer önde gelen bazı sahabilerin besmeleyi cehri okuduklarına dair rivayetlerin delil olarak sunulması,¹⁴⁰⁶ el-Muhtasar'daki sahabe uygulamalarını gösteren bazı örneklerdir.

Sahabe fikrine önem verilmesi, III. yy.' da yaşayan önemli gelenekselci alimlerin genel bir tutumu olarak algılanmaktadır.¹⁴⁰⁷

El-Muhtasar'da “İcma” delil olarak dikkate alınmakta ve zikredilmektedir. Örneğin; el-Muhtasar'ın “*Babu Ğasli'l-Cuma*” bölümünde, kişinin teyemmüm için abdest aldığı anda, sadece farza niyet etmesi durumunda farzdan önce nafile bir namazı kılamayacağı, ancak farz ile beraber nafileye niyet getirilmesi durumunda bir teyemmüm ile farzdan önce de ve farzdan sonra da, nafile namazı kılabilmesi, farzdan önce nafile kılınabileceğine dair Hz. Peygamber (sav)'in uygulamasının olduğu, Farz sonrası kılınacak nafile namazlar için ise, aykırı bir durumun bilinmediği bir İcma'nın oluşmuş olduğu ve şayet farzdan önce nafilenin

¹⁴⁰² Matbu olan el-Üm'de *Qale eş-Şâfiî* ibaresi bazen yalın bir şekilde, bazen de çeşitli dua ileveleriyle (rahimehullah, rahmetullahi aleyh, radiyallahu anh) verilmektedir. Örnekler için bkz. eş-Şâfiî, *el-Üm*, Tahkik: Rıfat Fevzî Abdulmuttalib, II, ss. 6-8, 14.

¹⁴⁰³ **Büveytî**, Muhtasar S, (*Babu Muhtasaru Mahtasari'l-Hac*) **93a**.

¹⁴⁰⁴ el-Müzenî, *el-Muhtasaru'l-Müzeni fi furui's-Şâfiyye*, Tahkik: Muhammed Abdulkadir Şahin, 41, 51.

¹⁴⁰⁵ **Büveytî**, Muhtasar M, (*Babu'l-Cehr bi Bismillahirrahmanirrahim*), **26**.

¹⁴⁰⁶ **Büveytî**, Muhtasar M, (*Babu'l-Cehr bi Bismillahirrahmanirrahim*), **27**.

¹⁴⁰⁷ Bkz. el-Shamsy, “*The First Şâfiî*”, 319.

*kılınacağını gösteren bir sünnet bulunmasaydı bile, farzdan sonrası nafile namazın kılındığına dair oluşan İcmâ'ya, Kıyas'ın yapılabileceği kaydedilmektedir.*¹⁴⁰⁸

El-Muhtasar'ın Talak babında *alimlerin icmasının* dikkate alındığını gösteren açık ifadeler de kullanılmaktadır.¹⁴⁰⁹

El-Muhtasar'da “**Kıyas**” dikkate alınmış olsa da, el-Muhtasar'ın genel havası içinde kıyasa yeteri kadar önem verilmediği görülebilmektedir. **Kıyas'a yeteri kadar önem verilmemesi, Geleneksel düşüncede, ilahi hukuka sıradan insanların müdahalesini azaltma şeklindeki belirgin tutuma işaret eder.**¹⁴¹⁰

El-Muhtasar'da görülen kıyas ile ilgili geçen şu örnek, bazı alimlerce *el-Büveyfî'nin Garaib'i* şeklindeki bir başlık ile ele alınmıştır:¹⁴¹¹

*Bir köpek bir kabı yaladığı taktirde, başında veya sonunda bir defası toprak ile beraber toplam yedi defa su ile yıkanır. Bundan başka bir şey ile temizliği olmaz. Bir Domuz bir kabı yalarsa, köpeğin durumuna kıyasen, domuzun yaladığı kab da, öncesinde veya sonunda bir defası toprakla olmak üzere, toplam yedi defa su ile yıkanır*¹⁴¹² denmektedir. Es-Sübki'nin, el-Muhtasar'dan çıkarılan garaib içinde, kendisinin çıkardığı garip hususlar içinde bunu zikretmesinin nedeni, **el-Muhtasar'da, Köpek ile ilgili var olan taabudi bir hükme (bir defası toprak ile toplam 7 defa su ile yıkama şeklindeki taabudi hüküm) kıyasta bulunulması olduğunu düşünüyoruz. Ancak haramlığı kati olan hıncır'ın durumunun, haramlığı zanni olan kelbin durumuna kıyası da ayrıca tuhaftır.**¹⁴¹³

El-Muhtasar'da kıyas ismi geçmeden yapılan mukayeselere de rastlayabilmekteyiz. Örneğin Zihar babında Neseb ve süt hısımlığı ile Mahrem olan kişilerin, Zihar açısından Ana gibi olduğu ifade edildikten sonra, delil olarak; Neseb ve süt hısımlığının nikah haramlığı doğurması yönüyle ana gibi olduğu, dolayısıyla bunlara da yapılan benzetmenin ziharı ortaya çıkaracağını ifade edilmektedir.¹⁴¹⁴

El-Muhtasar'da kıyasa dair rastladığımız başka bir husus diyet babında yer almaktadır. Burada Katile vasiyetin caiz olmayacağı, Hz. Peygamber (s.a.v)'in katili

¹⁴⁰⁸ Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, 10a; **Muhtasar M**, 19.

¹⁴⁰⁹ Bkz. **Büveyfî**, Muhtasâr S, (*Babu't-Talâk*), ss. 77b-78b.

¹⁴¹⁰ Benzer görüş için bkz. el-Shamsy, “*The First Shâfi'î*”, 319

¹⁴¹¹ Bkz. Sübki, *Tabakatu's-Şâfiîyyeti'l-Kubrâ*, (Daru İhyâ-Halebi Nüshası), II, 167.

¹⁴¹² Bkz. **Büveyfî**, Muhtasar S, 9b.

¹⁴¹³ Sübkinin el-Muhtasar'dan alıntıda bulunduğu yer için bkz. ve krş. **Büveyfî**, Muhtasar S, 9b. ve es-Sübki, *Tabakatu's-Şâfiîyyeti'l-kûbrâ*, II, 167.

¹⁴¹⁴ **Büveyfî**, Muhtasar M, 143.

mirastan mahrum bırakması sebebiyle vasiyetten de mahrum olmasının evla olacağı kaydedilir.¹⁴¹⁵

K- el-Muhtasar'ın Kaynaklar Hiyerarşisi

İmam Şâfiî, kendisinden öncekilerden farklı olarak, kendisinden sonra gelenlere, kaynakların hiyerarşisini içeren sistematik bir usul bırakmıştır. Bu anlamda, çeşitli versiyonları bulunmakla birlikte ilk olarak Kur'anı ve Sünneti, bunlarda bulunmayan bir meseleyi de icma ile çözmeyi, sahabe görüşü ve son olarak da kıyasa müracaat etmeyi bir metod olarak geliştirmiştir.

İmam Şâfiî'ye ait el-Üm'de, şeri deliller şöyle anlatılır; İlim (şeri deliller) çeşitli katmanlardan oluşur,¹⁴¹⁶ ilmin birincisi Allah'ın Kitab'ı ve sabit olan Sünnet'tir. İkincisi Şeri delillerden Kitap ve Sünnette bulunmayan bir konuda İcmâ'dır. Üçüncüsü ise, kendilerine muhalefet edildiği bilinmiyorsa, sahabilerin söylediği sözlerdir. Dördüncü delil sahabilerin ihtilaf halindeki sözleridir. Beşinci delil ise tabakalardan bazılarına yapılan Kıyas olarak geçer.¹⁴¹⁷

El-Büveytî'ye ait el-Muhtasar'da da, el-Üm'de belirtilen bu ilim kaynaklarından yer yer sözedilmekte ve bu kaynaklar dikkate alınmaktadır.¹⁴¹⁸ Ancak, el-Büveytî bu delilleri dikkate alırken kaynakların hiyerarşik yapısında bazı farklılıklara gitmektedir. Bu farklılıkta sahabe fikirleri kilit rol oynamaktadır.¹⁴¹⁹

Muhtasaru'l-Büveytî'de hukuk aliminin, bir ictihadda bulunacağı zaman dikkate alması gereken kaynak hiyerarşisini gösteren şu özet ibareler önemlidir:

¹⁴¹⁵ Bkz. **Büveytî**, Muhtasar M, 295.

¹⁴¹⁶ İmam Şâfiî, er-Risâle'nin "*Babu'l-İlm*" bölümünde, ilmi ikiye ayırmakta ancak buradaki "**ilim**" kavramını yukarıda verdiğimiz, **el-Üm**'de geçen "*şeri kaynaklar*" anlamında kullanmamaktadır. İmam Şâfiî er-Risâle'de, **ilmin birincisinin, naslarda geçen**, akıllı ve ergin olan bir müslümanın bilmemesinin caiz sayılmadığı, beş vakit namaz, ramazan orucu, hac ve zekâtın farziyeti ile zina, adam öldürme, hırsızlık ve içkinin haramlığı gibi hususlar olduğunu, **ikincisinin de**, Farzlarla ilgili fer'i meselelerde ve bir kısım hükümlerle ilgili özel konularda, insanlara terettüb eden şeyleri bilmek olduğunu, **bunlar hakkında Kur'an'da bir nas bulunmadığını**, çoğusu hakkında sünnette de nass bulunmadığını kaydetmektedir. Ayrıca İmam Şâfiî, bu ikinci tür ilmin, te'vil edilebilir ve kıyas ile tamamlanabilir olduğunu zikretmektedir. **İmam Şâfiî'nin er-Risâle'de verdiği bu bölüm el-Büveytî'nin el-Muhtasar'ında "*Bab fi'r-Risâle*" bölümünde yakın ibarelerle geçmektedir.** Bkz. ve Krş. el-Büveytî, Muhtasar S nüshası, **172a** ile eş-Şâfiî, **er-Risâle**, (Tahkik: Ahmed Muhammed Şakir), (er-Risale 961-967. Md.) ss. 357-359.'u karşılaştırınız.

¹⁴¹⁷ eş-Şâfiî, **el-Üm**, Tahkik: Rifat Fevzi Abdulmuttalib, Daru'l-Vefa, 2001, VIII, 764 (el-Üm, Kahire: Daru's-Şaab, basımında ise, VII, 246); Ayrıca bkz. Abdulkadir Şener, **Kıyas İstihsan İstislah**, DİB. Yayınları, Ankara 1971.

¹⁴¹⁸ **Kıyas, icma ve Sahabe uygulaması için bkz.** Büveytî, Muhtasar S, **9a, 10a, 9b, 10b, 11a, 13b., 18b.**; alimlerin icması için **77b**'ye bkz.

¹⁴¹⁹ **el-Muhtasar'da Sahabenin uygulama ve fikirlerine önem verildiğini gösteren çok açık ibareler ve uygulamalar mevcuttur.** Bkz. **Büveytî**, Muhtasar S, **4a** ("*Bab Teyemmum*"), **9b** (*Bab Ğasl el-Cum'a*; burada Zeyd b. Sabit'in uygulaması örnek verilir) ve **10b** (*Bab Ğasl el-Cum'a*), **13b, 14a** (*Bab el-Cehr Bi Bismillahirrahmanirrahim*; burada sahabilerinin tümünün yaptığı bir uygulama zikredilir.).

وإذا اجتهد العالم في الشيء النازل الذي ليس فيه كتاب ولا سنة ولا قول اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم
فليس يمثل بشي من خاص إنما يمثل بالعام¹⁴²⁰

Bu metinde, bir hukuk adamının, Kur'an veya Sünnet'ten anlamı açık bir metin olmadığı veyahut Sahabiler'den her hangi bir fikrin olmadığı, yeni bir durum ile karşılaşması durumunda, bir hüküm ortaya çıkarmak için, özel bir durumdan (ruhsatlardan) değil de sadece genel bir durumdan bir kıyas yapmasının gerekeceği ifade edilmektedir. Metinde görüldüğü gibi, el-Muhtasar, deliller hiyerarşisinde, sahabe sözünü, kitap ve sünnetten sonra, kıyastan da önceye almakta, kıyası da en sona alarak, ruhsatlardan kıyas yapılmasına izin vermemektedir.¹⁴²¹

El-Büveytî gibi bir gelenekselcinin, Sahabe kavline verdiği bu yüksek statünün yanında, kıyasa yeteri kadar önem atfetmemesinin arka planında, ilahi hukuka sıradan insanların müdahalesini azaltma şeklindeki belirgin gelenekselci düşüncenin yatması muhtemeldir.¹⁴²²

Klasik Şâfiî eserlerinin hiyerarşik modelinden farklı olarak el-Muhtasar'da *Sahabiler'in fikirlerine ayrılmış olan bu yüksek statünün, aynı zamanda hicri III. yüzyılın önemli gelenekselci âlimlerinin bir yöntemi olduğu* kaydedilir.¹⁴²³

¹⁴²⁰ **Büveytî**, Muhtasar S, 172a-172b (Bab fi'r-Risâle).

¹⁴²¹ Benzer görüş için bkz. el-Shamsy, "The First Shâfi'î", 318.

¹⁴²² Benzer görüş için bkz. el-Shamsy, **a.g.m.**, 319.

¹⁴²³ Benzer görüş için bkz. el-Shamsy, **a.g.m.**, ss. 318-319. Ayrıca, V. yy.'dan sonra gelen Şâfiî hukukçularının, Sahabe'nin fikrinin sadece kıyasın bazı zayıf formlarını belirlemesine izin verdikleri ve tek bir Sahabi fikrinin yerine kıyasa dayalı istidlali tercih ettikleri kaydedilir. Bkz. el-Shamsy, **a.g.m.**, 318

SONUÇ

Ebu Yakub Yusuf b. Yahya el-Büveytî, İmam Şâfiî'nin vefatından sonra ders halkasının başına geçmiş, uzun yıllar tedris ve telif faaliyetlerini sürdürmüş, Mısır'lı önemli bir Şâfiî bilginidir. Doğumu hakkında kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Ancak İlmînin altın çağı olarak addedilen ve Mutezile fırkasının etkisinin zirvede olduğu Abbasi devletinin ilk döneminde yaşadığı bilinmektedir. Mısır'ın Buvayt şehrine nisbeten "Büveytî" olarak nisbelendirilmiştir.

İmam Şâfiî kendisi için "o, benim fikirlerimi çok iyi anlayan bir öğrencim, sözcümdür." demiştir. Bu iltifat, el-Büveytî'nin Mezheb içindeki öne çıkan rolünü de bizlere göstermektedir.

İmam Şâfiî kendisine sorulan fetvaların bazılarını el-Büveytî'ye göndermiş, böylece el-Büveytî'ye olan güvenini ve el-Büveytî'nin ne derece iyi bir hukuk bilgini olduğunu göstermiştir.

El-Büveytî'nin fikri yapısının oluşumunda iki önemli ekolün tesiri vardır. Bu ekoller, Şâfiî ve Mâliki ekolleridir. Nitekim Mâliki mezhebindeyken Abdullah ibn Vehb'den etkilenen el-Büveytî, İmam Şâfiî ile tanıştıktan sonra ise, İmam Şâfiî'den çok etkilenmiş ve O'nun görüşlerine tabîi olmuştur. Kaynaklar'da el-Büveytî'nin etkilendiği en önemli hocaları arasında "İmam Şâfiî" ve "Abdullah ibn Vehb" in ismi ön plana çıkmaktadır.

El-Büveytî, devraldığı İmam Şâfiî'nin ders halkasında, yıllarca talebe yetiştirmiş, İmam Şâfiî'nin görüşlerinin geniş alanlara yayılması ve benimsenmesinde önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Birçok öğrenci yetiştirmesine rağmen, **ed-Dârimi** ve **İbn Hüzeyme**, kaynaklarda Büveytî'den direk fıkıh aldıklarını tesbit ettiğimiz başlıca iki isimdir.

Kaynaklar, Büveytî'den fıkıh alanlar hakkında fazla isim zikretmezken, kendisinden hadis rivayet etmek yoluyla kendisine talebelik yapmış birçok isimden söz etmektedir. Bu şahısların, hadis rivayeti yanında, el-Büveytî'den öteki ilimleri de öğrenmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

El-Büveytî, kendisinden sonra birçok alimi etkilemiştir. El-Büveytî'den etkilenen âlimlerin bazıları, Şâfiî düşüncesini Hanbeli okulunun doğuşuna taşırken, diğerleri de Şâfiî hukukunu, usta bir şekilde, hadislerle birleştiren bir ilim geleneğine (Şâfiîliğin "gelenekselci bir zinciri") başlayıp devam ettirmişlerdir. Şâfiîliğin gelenekselci zincirini devam ettirenler arasında el-Muhtasar üzerine çalıştıkları bilinen el-Beyhâki ve

ed-Darekutni'nin yanısıra, ibn Hüzeyme ve en-Nevevî gibi büyük alimlerin olduğu zikredilmiştir.

İbn Salah, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye* isimli eserinde Büveytî'nin **“pek çok şey yazmış”** olduğu rivayetine, yer vermiştir. Ancak kaynaklar, Ebu Yakub el-Büveytî'ye ait birkaç eserden söz etmektedir. El-Fihrist'te, Büveytî'ye ait; **“Kitabu'l-Muhtasari'l-Kebir”**, **“Kitabu'l-Muhtasari's-Sağir”** ve **“Kitabu'l-Feraiz”** isimli eserler zikredilmektedir. Bu eserlerden başka, *Keşfuz-zunûn* ve *Hediyyetü'l-ârifin* gibi yakın döneme ait eserlerde, el-Büveytî'ye ait, **“en-Nüzhetü'z-zehiyye** (Muhteşem Gezinti)” isimli bir nahiv çalışmasından söz edilmektedir. Büveytî'nin bir nahiv eseri yazma kapasitesinin olduğu açık olsa da, bu kaynaklarda öne sürülen *en-Nüzhetü'z-zehiyye* isimli eserin müellifinin, “Ebu Yakub el-Büveytî” olarak değil de, “Şeyh Cemaluddin el-Büveytî” olarak zikredilmesi, ayrıca iddia edilen eserin, hiçbir biyografik ve bibliyografik Şâfiî eserlerinde geçmemesi sebebiyle, *en-Nüzhetü'z-zehiyye* isimli eserin el-Büveytî'ye aidiyetine ihtiyatlı yaklaşılması gerektiği kanaatindeyiz.

El-Büveytî Abbasi halifesi Vasık döneminde, Mısır kadısı Muhammed Ebi'l-Leys el-Hanefî'nin öne sürmesiyle, Mihne için sorgulanmak üzere Bağdat'a götürülmüş, siyasi iradenin dayattığı görüşe aykırı olarak, Kur'an'ın *“Kelâmullah”* ve *“gayr-ı mahlûk”* olduğunu söylemesi sonucunda tutuklanarak zindana atılmış ve burada, **demir prangalar** arasındayken, ağır basan görüşe göre, hicri 231 yılında vefat etmiştir.

Şâfiî mezhebinin Mısır'lı önde gelen talebelerinden, Büveytî ile Müzeni'nin geleneksel metoda bağlılık ile Kelam ve nazariyata karşı ilgileri ve Şâfiîlik öncesi düşünce yapıları birbirinden farklıdır. Daha önceleri Irak (Rey) ehli görüşünderken sonradan Şâfiîliği tercih eden Müzeni'den farklı olarak, Mâlikî düşüncesinde iken İmam Şâfiî ile tanıştıktan sonra Şâfiî düşüncesini benimseyen Büveytî, gelenekselci bir yapı sergilemiş, İmam Şâfiî'nin koyduğu kurallara karşı sadakatiyle ön plana çıkmıştır. *Büveytî'nin gelenekselci, Müzeni'nin de daha reyçi tavrı bir ölçüde normal karşılanabilse de, bu tavır farklılığını önemli kılan husus; yeni doğan Şâfiî okulunun ilk aşamasını, İmam Şâfiî'yi gelenekselci bir şekilde yorumlayan ve ehlu'l-hadis'e meyletmış birisinin temsiliyeti söz konusu iken, ikinci aşamada rey'e vurgu yapan bir alimin temsil etmesi olmuştur.* Bu anlamda, Büveytî ile başlayan ilk dönem Şâfiîliğini, **“hadis eksenli Şâfiîlik”** olarak nitelendirmemizde bir sakınca olmamalıdır.

Büveytî, Ahmed b. Hanbel, Hümeydi ve Ebu Davud es-Sicistanî gibi önemli ehl-i hadis âlimleri tarafından güvenilir sayılmıştır. Ayrıca Büveytî, önemli Şâfiî alimi Nevevî tarafından, Müzeni ve Rebi'den üstün görmüştür.

Her ne kadar Büveytî, Müzeni gibi, Kelam ile çok iştigal etmemiş olsa da, sosyal ve siyasi hayatta etkili olan, bazı Kelami meselelerin onun hayatını da, çokça meşgul etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, bazı siyasi mezhebler hakkında Büveytî'nin İmam Şâfiî'ye sorduğu sorulardan ve Büveytî'nin 'halku'l-Kur'an' tartışmasına gösterdiği tepkiden ortaya çıkmaktadır. İmam Şâfiî'nin Büveytî'ye verdiği cevap ve bazı tavsiyelerden ise, sadece fihhi düşüncesini değil, Büveytî'nin Kelâm düşüncesini de, İmam Şâfiî'nin şekillendirdiği anlaşılmaktadır.

Şâfiî düşüncesinin ekolleşmesini Müzeni'ye, hatta Müzeni'den sonra gelen İbn Süreyc'e dayandıran düşünürler vardır. **Oysa, Mezhebleşmeyi İmam Şâfiî'den sonra bir şahsa dayandırmak gerekiyorsa, bu hususta Büveytî'nin, Müzeni ve İbn Süreyc'den daha önce geldiğini düşünmekteyiz.** Zira, mezhebin varlığı için gerekli olan talebe, eser, eğitim öğretim vb. tüm unsurlar, Büveytî döneminde de bulunmaktadır. Ancak biz, Şâfiî düşünce sisteminin mezhebleşmesinin, bir sürece dayandığını, İmam Şâfiî'nin, talebelerinden Rebi b. Süleyman'ı *Kitaplarının Ravisi*, Büveytî'yi *Mezhebinin Sözcüsü*, Müzeni'yi de *Mezhebinin Yardımcısı* şeklinde tanımlamasından yola çıkarak, *Mezhebin ana iskeletinin İmam Şâfiî'nin Mısır'da yaşadığı dönemde oluşmuş olduğunu, Büveytî dönemiyle de, Mezhebin olgunlaşıp, daha geniş alanlara yayıldığını düşünmekteyiz.* Nitekim, yetkin bir imamın (İmam Şâfiî), son derece sadık bir öğrencisi olarak el-Büveytî, hocasının görüşlerini ihtisar ettiği, türünün ilk örneklerinden olan el-Muhtasar'ıyla ve hocasından devraldığı ders halkası/eğitim öğretim faaliyetleriyle ve son olarak da siyasi iradenin dayattığı görüşlere tamamen zıt tutumuyla, mezhebin oluşması ve sistematize edilmesine önemli katkılar sunmuştur.

El-Büveytî ve onun halefi el-Müzenî'nin Muhtasar'ları, İ. Şâfiî'nin öğretisinin şöhret bulmasını ve geniş alanlara yayılmasını sağlamıştır. İmam Şâfiî'nin onayından geçmesi ve türünün ilklerinden olması hasebiyle de, Muhtasaru'l-Büveytî'nin, el-Üm'mün şöhret bulmasına, özellikle etki ettiği kanaatindeyiz

Büveytî'nin el-Muhtasar'ı Şâfiî'nin görüşlerini ihtisar eden en eski koleksiyonu olup, muhtasar nev'inin ilk örneklerinden birini (belki de birincisini) oluşturmaktadır. El-Muhtasar'ı Büveytî telif etmiş ve İmam Şâfiî hayatta iken

kendisine sunmuştur. Bu sunumda Rebi b. Süleyman da hazır olmuş ve aynı eseri o da İmam Şâfiî'den rivayet etmiştir.

El-Muhtasar, kitap ve bablardan oluşmuştur. El-Muhtasar'da Kazuistik metod kullanılmıştır. Değişik fıkhi konular, tek eserde kısaltıldığı veya özetlendiği için, el-Muhtasar bir yönüyle 'Ders kitabı' niteliğindedir.

El-Muhtasar'ın en eski ve en yeni tarihli nüshaları, Besmele'den sonra, Abdest, gusül, teyemmüm, taharete dair bazı konular ve namaz, namaz çeşitleri, zekat, oruç, nikah, hac, buyu' (alış veriş), rehin, bazı alimlerin ihtilafları, vakıf, kira, devletler hukukuna ve ukubata dair bazı meseleler, İmam Şâfiî'nin er-Risâle isimli usule dair eserinin bazı bölümleri, Muhtelifu'l-Hadis, İmam Mâlik'e cevaplar ve kölelik ile ilgili bazı bölümlere yer vermektedir.

El-Muhtasar'da Klasik fıkıh kitaplarında yer alan sıradan konuların yanında, el-Muhtasar'ın eski tarihli Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla bölümü nüshasında geçen Babu "*Muhtasaru Muhtasari'l-Hac*" bölümü ve Kahire nüshasında geçen "*Babu Muhtasari'l-Hac*" bölümlerinde, İmam Şâfiî'nin ana eseri el-Üm'de geçen "*Kitabu Muhtasari'l-Hacci's-Sağır*" bölümünden doğrudan aktarımda bulunmaktadır.

El-Muhtasar, "*Babun fi'r-Risâle*" ve "*Sıfatu Nehyi'n-Nebi Sallallahu Aleyhi Vesellem*" adlı bölümlerinde, İmam Şâfiî'nin er-Risâle isimli, usule dair önemli eserinin bazı bölümlerini doğrudan içermektedir.

El-Büveytî'nin Muhtasarı, Ahmed b. Hanbel ve el-Hümeidi gibi alimlerin taktirini kazanmıştır. Nevevî de, el-Büveytî'yi, el-Müzenî ve er-Rebi'den ilim ve donanım yönünden daha üstün (*ecellü*) görmekte, dolayısıyla el-Büveytî'nin el-Muhtasar'ına da güven duymaktadır.

Abbadi tabakatında el-Büveytî'ye ait Muhtasarın, güzel bir şekilde, el-Mebsut'un bablarının nazmında (*fi gayeti'l-husn ala nazmi ebvabi'l-Mebsut*) hazırlanmış olduğunu kaydetse de, buradaki el-Mebsut'un kime ait olduğunu zikretmemiştir. Türkçe yazılmış bazı eserler bunu İmam Muhammed'in el-Mebsut'u olarak tanımlamışlarsa da, temellendirememişlerdir. Biz bunun, İmam Şâfiî'nin ezberinden hazırladığı rivayet edilen "el-Mebsut" olduğunu düşünmekteyiz.

El-Muhtasar, sistematiki yönüyle eleştirilmiştir. Nitekim, Ebu Ömer ve Osman b. Muhammed el-Ösmani isimli iki Şâfiî'nin, “*iyi yazılmış olmadığı (telif) için, Muhtasar arkadaşlarımız arasında meşhur değil*” dediği kaydedilmiştir. Biz de, el-Muhtasar'da ele alınan bazı konuların dağınık olarak, aynı bab adıyla, farklı yerlerde yer aldığını, el-Muhtasar nüshalarının yeterince gözden geçirilmemiş olduğunu gördük. Bir türün olgunlaşmasının bir sürecin ürünü olduğunu göz önüne aldığımızda, türünün ilk örneklerinden bir eserin sistematik açıdan bazı yetersizlikler taşımasının doğal olduğunu, burada ifade etmek isteriz.

Büveyfî el-Muhtasar'da imam Şâfiî'nin benimsediği delillerin (İslâm Hukuku Kaynakları) hiyerarşik şeklini kabul etmektedir.

Büveyfî el-Muhtasar'da, hükümlerin kurulması, denetimi ve gerekirse de değiştirilmesinde hadisleri kriter olarak görmüştür.

El-Muhtasar'da sahabe görüşü deliller hiyerarşisinde, Kitap ve sünnetten sonra, kıyastan da önce gelmektedir. Sahabe görüşlerine verilen bu önem aynı zamanda hicri III. asırda yaşayan önemli gelenekselci (eserci/ehl-i hadis) alimlerin de genel bir tutumudur.

Büveyfî el-Muhtasar'da kıyasa nadiren başvurmaktadır. El-Muhtasar'da kıyasa fazla müracaat edilmemesi, geleneksel düşüncedeki, ilâhi hukuka sıradan insanların müdahalesini azaltma, şeklindeki belirgin tutumla uyumludur.

El-Muhtasar'da icmâ delil olarak kabul edilmektedir.

El-Muhtasar, İmam Şâfiî'nin sözlerinden özetlendiği için, İmam Şâfiî'nin ana eseri el-Üm'den birçok aktarımlarda bulunsa da, bundan başka İmam Şâfiî'nin *er-Risâle, İhtilafu's-Şâfiî ve Mâlik, İhtilafu İbn Ebi Leyla ve Ebu Hanife ve's-Şâfiî, Siyeru'l-Evzâi* gibi eserlerinden de istifade etmiştir.

Müzenî el-Muhtasar'ını, İmam Şâfiî'nin tertibini terk ederek, yeniden dizayn ederek oluşturmuş olsa da, Büveyfî Muhtasar'ında büyük oranda el-Üm'ne bağlı kalmıştır.

Büveyfî'nin el-Muhtasar'ı, Müzenî'nin el-Muhtasar'ı kadar ilgi görememiştir. Ancak, klasik dönem boyunca Şâfiî edebiyatında varlığını sürdürmüştür. Ayrıca, İmam Şâfiî'nin başka kaynaklarda bulunmayan fikirleri için bir kaynak olarak kullanılmıştır.

Şâfiî mezhebinin her iki muhtasarında da *mesailu şetta* kabilinden konulara rastlanılmaktadır.

Büveytî'nin Muhtasarının, Müzenî'nin Muhtasarı kadar neden şöhret bulmamış olduğuna yönelik ihtimaller arasında şunlar sayılabilir:

- a-) Muhataru'l-Büveytî'nin hadis vurgusu ve el-Muhtasar'daki hukuki yorumların yetersizliği, ehl-i hadisi cezbe etse de, öteki bazı Şâfiî hukukçularını cezbe etmemiş olabilme ihtimali
- b-) Büveytî'nin Şâfiîliğinden etkilenmiş olan bir çok gelenekselcinin (eserci/ehl-i hadis), meydana gelen Hanbeli okulunun bir parçası olmalarıyla, Şâfiî metninin nakledilmesine çok az ilgi göstermiş olmaları.
- c-) Ebu Asım el-Abbadi Tabakatı'nda, el-Muhtasar için **“fi ğayetil husn ala nazmi ebvabi'l-Mebsut”** şeklinde bir tanımlamada bulunmuş olsa da, İbn Beşkuval (578/1183)'in, **“iyi yazılmış olmadığı (telif) için, Muhtasar arkadaşlarımız arasında meşhur değil”** şeklinde iki şafii'ye dayandırarak verdiği haberden ve el-Muhtasar'ın elimizdeki istinsah edilmiş tüm nüshalarından yola çıkarak, Muhtasar'ın düzensiz yapısının, onu kullanışsız bir öğretim aracı yapmış olabileceğini düşünüyoruz. Nitekim çalışmamızda, el-Muhtasar yazmalarında, bir konunun değişik yerlere yayılması veya aynı başlıkla farklı meselelerin ele alınması, bizim de bilgilere ulaşmamızı zorlaştırmıştır.
- d) Büveytî'nin siyasi baskılara maruziyeti, eserinin yönetimce kısıtlanmış olma ihtimali. Her ne kadar bu yönde bir kaynağa rastlamasak da, Büveytî'nin yaşadığı hayatın siyasi şartları bizlere bu izlenimi vermektedir.

Bir dökümanın düzeninin yetersiz olması, onu yeniden düzenleme ihtiyacını doğurabileceği gerçeği ile, bir eserin ne kadar orijinal olursa olsun, ideolojik sebeplerle göz ardı edilebileceği ihtimalini düşündüğümüzde, el-Muhtasar'ın arka planda kalmasına, daha çok, son iki maddenin (muhtemel durumun) etki etmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

ÖZET

Arslan, Adem, Şâfiî Mezhebinin Oluşum Sürecinde El-Büveytî Ve El-Muhtasar İsimli Eseri, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Şamil Dağcı, Ankara Üniversitesi, s. 244.

Tezimiz Giriş, üç ana bölüm, sonuç ve ekten oluşmaktadır.

Giriş bölümü konu ile ilgili teknik bilgileri içermektedir.

Birinci bölüm; İmam Şâfiî'nin vefatından sonra yıllarca onun ders halkasını yöneten, gerek eğitim ve öğretim, gerekse telif faaliyetleriyle Şâfiî hukuk düşüncesinin geniş alanlara yayılmasında önemli katkıları bulunan el-Büveytî'nin yaşadığı Abbasilerin ilk döneminin, siyasi, ekonomik, sosyal ve ilmi durumu ile el-Büveytî'nin hayatı ve yetiştiği ilmi çevreyi içermektedir.

İkinci bölüm, fıkıh mezheplerinin ve Şâfiî fıkıh mezhebinin oluşum süreci ile el-Büveytî'nin bazı Usûlî görüşleri ve Şâfiî mezhebinin sistemleştirilmesindeki rolünü içermektedir.

Üçüncü ve son bölüm, türünün ilk örneklerinden olan Büveytî'nin el-Muhtasar'ının (Kitabu Muhtasari'l-Büveytî) tanıtım ve değerlendirmesini, Ekler bölümü ise, el-Muhtasar'ın bilinen tüm el yazma nüshalarının (4 adet) örnek sayfalarını içermektedir.

ABSTRACT

Arslan, Adem, Al-Buwait's Role in The Process Of The Formation Of Shafi'i School With Special Reference To His Work, PhD Thesis, Supervisor: Professor Şamil Dağcı, Ankara University, p. 244

Our thesis consists of an introductory chapter, three main chapters, a concluding chapter and an additional.

In the introduction part, there is technical information about the thesis,

First part includes the first period of Abbasid's political, economic, social and scientific status in which Al-Buwaytî, continued the lesson chain of İmam Shafi'i for years after his death and widen Shafi'i sect to the large areas not only with teaching but also with publishing activities, lived and his life and the scientific environment he grew up.

The Second part includes the canon jurisprudence of Islam Sect and Shafi'i's the canon jurisprudence of Islam sect's formation period and same of al-Buwaytî's method sights and his role which he systematized Shafi'i's sect.

The third and the last part includes al-Buwaytî's al-Mukhtasar's, the first examples of its type (may be the first one), introduction and evaluation. The addition part includes al-Mukhtasar's all known hand writing copies examples pages (4 numbers)

BİBLİYOGRAFYA

- Abbâdî**, Ebû Asım Muhammed b. Ahmed 458/1066, **Kitâbu Tabakati'l-Fukahai's-Şâfiyye**, ; Herausgegeben Gösta Vitestam. 1964., nr.21, Leiden : E. J. Brill.
Eserin Almanca yazılışı: Kıtâb Tabaqat Al-Fuqaha As-Safi'ıya: Das Klassenbuch Der Gelehrten Safiiten
- Abdulkakî**, Muhammed Fuad, **el-Mu'cemu'l Müfehres Li Elfazi'l Kurânî'l Kerîm**, “*fkh*” maddesi, s. 525, Daru'l Kutubi'l Mısriyye Matbaası, Kahire 1364 h.
- Abdulkâk**, Abdulaziz-Mahmud Mahmud, **Ahmed b. Hanbel ve'l Mihne**, Daru'l Hilâl ty. (Bu eser Walter Patton'a ait “Ahmad b. Hanbel and The Mihna” isimli eserin Arapça ta'lik ve tercümesidir.
- Abdulhamîd**, İrfan, **İslâm'da İtikadî Mezhebler ve Akaid Esasları**, Çev: M. Saim Yeprem, s.121, İstanbul 1981.
- Abdusselam**, Ahmed Nehravî, **el-İmamu's-Şâfiî fi Mezhebeyh el-Kadim ve'l-Cedid**, s. 149, Kahire 1988.
- Abdusselam Ali**, Cafer, “*Avalimil'u İntişari'l-Mezhebi's-Şâfiî fi Muhtelifi'l-Biladi'l-İslâmiyye*”, **el-İmamu's-Şâfiî Fakihen ve Muctehiden** (Malezya İslâm Üniversitesi ile ISESCO'nun düzenlemiş olduğu **İmam Şafi Sempozyumu** bildirilerini kapsamaktadır), (Daru't-Takrib Beyne Mezahibi'l-İslâmiyye), 2001.
- Ahmed Husaini**, S. Waqar, Ahmed Husaini, **İslamic Sciences**, s. 34, İndia (Goodword Books) 2002.
- Akoğlu**, Muharrem, **El-Hayde Bağlamında Halku'l-Kur'an Tartışmaları**, Bilimname VIII,2005/2, ss.13-32
- , Muharrem, **Mihne Sürecinde Mu'tezile**, İz Yayıncılık, y.y., 2006.
- Ali Sâlim**, Ali Ahmet, **Dirâse ve Tahkîk li Kitâbi Muhtasâr el-Bûveytî fi'l-Fikhi's-Şâfiî'i** (Min Evveli bab el-Hayd ilâ Ahir Bab es-Sulh), Ezher Üniversitesi Demenhur Şeriât ve Kânûn Fakültesinde, İsmâil Abdurrahman 'Aşb Mugâviri Danışmanlığında hazırlanmış Master Tezi, Demenhur/Mısır 2006 m. /1427 h.
- Arabî**, Ahmed, **el-İmamu's-Şâfiî (el-Fekih – el-Edib)**, el-Mektebetu's-Sağire, yy., Ağustos 1978/Ramazân 1398.
- Arslan**, Gıyasettin, **Hicri İkinci Asrın Siyasi Yapısı İçinde İmam Şâfiî'nin Kurânı Tefsir Metodolojisi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.
- Arslan**, Muhammed Salih, **Namaz Hocalı Şâfiî İlmihali**, Enes Kitabevi, İstanbul, ty.
- Asımgil**, Sevim, **İnsanlığa Işık Tutan Hayatlar –İmam-Azam, İmam-ı Mâlik,**

- İmam-ı Şâfiî, Ahmed b. Hanbel**-İstanbul 1997.
- Askalânî**, Ebû'l-Fazl Şehabuddin Ahmed İbn Hacer, 852/1449., **Tehzibü't-Tehzib**, 1-6. c., Beyrut : Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1991.
- Âşık**, Nevzât, **Sahâbe ve Hâdis Rivâyeti (Tahammül, Nakil ve Tenkidleri)**, Akyol Neşriyat, İzmir 1981.
- Ataman**, Işıltan, **Bir Yorumlama Yöntemi Olarak Hermeneutik: Erol Akyavaş Üzerine İnceleme**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Lisans Tezi, 26 ve 29. Eskişehir 2007,
- Atmaca**, Yılmaz, **Müzeni ve Tahâvî'nin Muhtasarlarının Zekat Bölümlerinin Kaynak, Muhteva ve Metod Açısından Karşılaştırılması**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2006.
- Avcı**, Casim, **"Mu 'tasım-Billah"** Maddesi, DİA., c. 31, İstanbul 2006.
- Aybakan**, Bilal, **İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi**, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- , **"Rebi b. Süleyman el-Murâdî"** Maddesi, DİA, c. 34, İstanbul 2007.
- , **"Şâfiî"** Maddesi, DİA, c. 38, İstanbul 2010.
- , **"Şâfiî Mezhebi"** Maddesi, DİA, c. 38, İstanbul 2010.
- , **"el-Vecîz"** Maddesi, c. 42, s. 588, İstanbul 2012.
- Aydınlı**, Abdullah, **"Dârimî, Osman b. Saîd"** Maddesi, DİA, c. 8, İstanbul 1993.
- , **"Darimî, Abdullah b. Abdurrahman"** maddesi, DİA, c. 8, s. 494. İstanbul 1993.
- A.Arazi-H.Ben Shammai**, **"Mukhtasar" md, The Encyclopedia of Islam** (Editör: C.E.Bosworth, E. Van Donzel, W.P. Heinrichs and Ch.Pellat), c. I-XIII, E.J.Brill, Leiden-Newyork, 1993, c. 7, ss. 536-540.
- Bağdadi**, Ebi Bekr Ahmed İbn Ali el-Hatib (v. 463 h.), **Tarihu Bağdad ev Medineti's-Selâm**, c. 14, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut, t.y.
- Bağdadi**, İsmail Paşa, **Hediiyetu'l Arifin Esmâü'l Müellifin ve Asâru'l Musannifin**, C.2, Maarif Vekâlet Matbaası, İstanbul 1951.
- Bakkal**, Ali, I.Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu, **Medreseleşme Sürecinde Harran Okulu**, ss. 249-259, Şanlıurfa 2006.
- , **İslâm Fıkıh Mezhepleri**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007.
- Bayrakdar**, Mehmet **İslâm Felsefesine Giriş**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999.
- Bayraktutar**, Muammer, **İmâm Şâfiî'de Lafza Bağlı Hadîs/Sünnet Yorumu**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006.

Bedir, Murteza, Fıkıh, Mezheb ve Sünnet (Hanefi Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi), Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, 107.

Beroje, Sahib, İslâm Hukukunda Ehl-i Re'y ve Re'y Merkezli Fıkıh Anlayışı (Ya da Ebû Hanîfe ve Arkadaşlarının Fıkıhta Re'yi Kullanma Tarzı), Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı (TEK-DAV) İslâmî Araştırmalar, **Ebû Hanîfe Özel Sayısı**, c. 15 Sayı/No: 1-2, Ankara 2002.

Beşşar Avvad Ma'ruf, Şuayb el-Arnaut, Tahrirü't-Takribi't-Tehzib Li'l-Hafız Ahmed B. Ali B. Hacer, , Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997/1417. 1-4. c.

Beşer, Faruk, Ebu Hanîfe'nin Kur'an Anlayışı, ss. 7-34, yy., Usul I (2004/1).

----- **Bir Bilgi Türü Olarak Fıkıh ve Diğer Disiplinlerle İlişkisi**, Usul 5(2006/1).

Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn, Beyanu Hatai Men Ahtaa ale's-Şâfiî (thk. Dr. Şerif Nâyif ed-Da'îys), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1983

-----, **Ma'rifatu's-Sünen ve'l-Asâr**, Ta'lik: Abdu'l-Mu'ti Emin Kal'aci, 15.

Cilt, Camiatu'd-Dirasati'l-İslâmiyye Pakistan, Karaçi / Daru'l-Va'y, Halep-Kahire, 1412/1991, I, ss. 183-184.

-----, **Menâkibu's-Şâfiî** (thk. Seyyid Ahmed Sakr), c. 1-2., Dâru't-Turâs, Kahire, 1970.

Bilmen, Ömer Nasuhi, Büyük İslâm İlmihali, Sadeleştiren: Ali Fikri Yavuz, s. 187, Çile Yayınevi, Marmara Yayın/Dağıtım, İstanbul ty.

Bozkurt, Nahide, Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali, s. 9, Ankara 1999.

-----, **"Me'mun"** Maddesi, DİA., c. 29, Ankara 2004.

Bozkurt, Nebi, "Kıyafet" md, DİA, XXV, 509. Ankara 2002.

-----, **"Medrese"** md., DİA, XXVIII, 324., Ankara 2003.

-----, **"Sarraflık"** md, DİA., XXXVI, 163., İstanbul 2009.

Brockopp, Jonathan E., Early Mâlikî Law (Ibn 'Abd al-Hakam and his Major Compendium of Jurisprudence), , ss. 89-90, Leiden 2000.

Brown, Jonathan, The Canonization of al-Bukhârî and Muslim, Leiden-Boston, 2007, ss. 137-143.

Buhari, Ebû Abdullah Muhammed İbn İsmail, Sahihu'l Buhâri, Mektebebu Dari'l İlmi'l Hadis, yer yok, 2005.

Büveytî, Ebu Ya'kub Yusuf b. Yahya, Muhtasaru'l-Buveytî, El Yazması, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Koleksiyonu, 1189 sayılı numara, 196 varak, istinsah yılı: 625 h. /1228 m.

-----, El Yazması, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kitaplığı, 1078

- sayılı numara, 107 varak, istinsah yılı: 868 h. /1464 m.
- , El Yazması, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kitaplığı, 1079 sayılı numara, 152 varak, istinsah yılı: 909 h. /1503 veya 1504 m.
- , El-Yazması, Mısır: el-Bidaye, Daru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye (Kurnîş en-Nîl ve Remle Bûlak), 430 sayfa., Müstensih: Abdurrauf el-Kazâni, İstinsah yılı: 1325 h.
- Câhiz**, Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhiz, **el-Beyan ve't-Tebyin**, Beyrut (Daru'l-Fıkr li'l Cemi') 1978., I (Birinci cildin ikinci bölümü), ss. 53-70.
- Calder**, Norman, **Studies In Early Muslim Jurisprudence**, Clarendon Press-Oxford 1993.
- Canan**, İbrâhim, **"Ebu Hatim er-Râzi"** md, DİA, İstanbul 1994, X, 150.
- Cerrahoğlu**, İsmail Tefsir **Usûlü ('İlmu Usuli't-Tefsîr)**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, CIII, Ankara 1971.
- Cessâs**, **Ahkamu'l-Kur'an**, Tahkik: Muhammed Sadık Kamhavi, Beyrut (Daru İhyâi't-Turasi'l-Arabi) 1985, I, 229.
- Cündî**, Abdu'l-Halîm, **el-İmamu's-Şâfiî; Nasiru's-Sunne ve Vâdi'u'l-Usûl**, et-Tab'atu's-Saniye, Dâru'l-Mearif, Kahire, 1982.
- Çakan**, İsmail Lütfü, **Anahatlarıyla Hadîs**, Temel Kültür Dizisi:2, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983.
- Çakın**, Kamil, **Hadisin Kur'ana Arzı Meselesi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 34, sayı:0, y.y., t.y.
- Çetin**, Abdurrahman, **Kıraat ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası**, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sayı: 2, c. 2, 1987.
- Çiftçi**, Şaban, **İmam Şâfiî'nin er-Risâlesi ve Hadis İlmî**, SDÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y.Lisans Tezi, Isparta 1998.
- Dağcı**, Şamil, **İmam Şâfiî: Hayatı ve Fıkıh Usûlü İlmindeki Yeri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.
- Debbusi**, Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa, **Takvimu'l Edille fî Usûli'l Fıkh**, Tahkik: Eş-Şeyh Halil Muhyiddin, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, s.19 ve s. 61, Beyrut 2001.
- Dekkar**, Abdulğaniy, **el-İmamu's-Şâfiî: Fakihu's-Sunneti'l-Ekber**, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1987.
- Demirel**, Harun Reşit, **Ebu Caf'er et-Tahâvî (Hayatı-Eserleri ve Meâni'l Asar ile Müşkilü'l-Asarındaki Hadîşçiliği)**, Selçuk İlahiyat, Konya 1990.
- Dimeşki**, İbnu'l-İmâd (1032 h.-1089 h.), **Şezerâtu'z-Zehab fî Ahbar Men**

- Zeheb**, Tahkik: Abdulkadir el-Arnaût-Mahmud Arnaût, c. 1-10, Daru İbn Kesîr, Beyrut 1988.
- Durmuş**, İsmail, “*Muhtasar*” md., DİA, XXXI, 57., İstanbul 2006.
- Dülber**, Hatice, **İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2008, 213.
- Ebû Bekr el-Hatîb**, Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdadi, 463/1071, **Târîhu Bağdad Ev Medîneti’s-Selam**, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, [t.y.] 1-14. c. -----, **Târîhu Medîneti’s-Selam**, c.1-17, Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 2001.
- Ebû Davud**, Süleyman b. Eş’as es-Sicistanî el-Ezdî (202-275), **Sünen**, Hattabiye Ait Mealimü’s-Sünen ile birlikte 5 cilt, c. 5 Nr: 4826, Kitabu’l Edeb, (Bab Fi Culus Vasati’l Halka), İ’dad ve Ta’lik: İzzet Ubeydu’d-De’as ve Adil Seyyid, Daru İbn Hazm, Beyrut 1997 m/1418 h.
- Ebû Ya’la**, Kadı Ebu Hüseyin Muhammed, **Tabakatu’l-Hanâbile**, c.1, Daru’l Marife Beyrut ty.
- Ebû Zehra**, Muhammed, **İmam Şâfiî**, Terc: Osman Keskioglu, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1969.
- , **İmam Şâfiî: Hayatuhu ve Asruhu ve Arauhu ve Fikhuhu**, Daru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire, t.y.
- , **İslâm Hukuk Okulları ve Sekiz Büyük İmam, (Kitabın Orijinal Adı: Tarihu’l Mezahibi’l İslâmiyye)** Çev: İ. E. Dal, Alternatif Düşünce Yayınevi, İstanbul 2006.
- , **İslâm’da İtikadî, Siyasî ve Fıkî Mezhepler Tarihi**, Çev: Sıbgatullah Kaya, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul, ty.
- Efendioğlu**, Mehmet, “*Sâcî, Zekerîyya b. Yahyâ*” Maddesi, DİA., c. 35. İstanbul 2008.
- Emiroğlu**, İbrâhim, “*Mantık*” md. DİA, c. 28, Ankara 2003.
- Enduvnisiy**, Dr. Ahmed Nehravi Abdusselam, **el-İmamu’s-Şâfiî fi Mezhebey el-Kadim ve’l-Cedid**, Kahire, 1988.
- Erdem**, Erol, **Şâfiî Usûlcülerinin İmam Şâfiî’nin Usûlünü Temsil Sorunu (Beyan, Âmm-Hass, Nesh, Haber-i Vahid)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.
- Erdoğan**, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 262, İstanbul 2010.
- Erünsal**, İsmail E. “*Kütüphane*” md. DİA, XXVII, 11, Ankara 2003.
- Esrem**, Ebu Bekir, Ahmed b. Muhammed b. Hanî (ö. 260 h. Civarı), **Nasihul Hadîs ve Mensuhih**, Tahkik: Abdullah b. Hamad el-Mansur, Riyad 1999.

- Furat**, Ahmet Hamdi, **Hanefî Mezhebinin İlk Oluşum Dönemi Kûfe Ekolü (Sosyal Yapının Hukuka Etkisi)**, İstanbul 2009.
- Ganayîm**, Muhammed Nebil, **el-Müzenî ve Eseruhu fî Fıkhi's-Şâfiî**, Daru'l-Hidaye yy. 1998.
- Gerâbe**, Humud, **Ebu'l-Hasen el-Eş'ari (Min Metbuati Mecmei'l-Buhusi'l-İslâmiyye)**, Mektebe ed-Duktur el-Kutub Muhammed el-Kutub, Kahire 1973.
- Güleç**, Hasan, **"Şîgâr"** md. DİA, s. 142, c. XXXIX., İstanbul 2010.
- Günenç**, Halil, **Büyük Şâfiî İlmihali**, Umut Matbaacılık, İstanbul 1998.
- Güngör**, Mevlüt, **Cassâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân**, Ankara 1989.
- Gürler**, Kadir, **"Re'y Kavramının Etimolojik Düzeni ve Kavramsal Gelişimi"**, ss. 1-22, Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002/2.
- Halili**, Ebu Ya'la el-Halil b. Abdullah b. Ahmed b. Halil (367-446), **Kitabu'l İrşâd fî Ma'rifeti 'Ulumi'l Hadis**, Tahkik: Muhammet Said b. Ömer İdris, Mektebetu'r- Ruşd, Riyad 1989 m/1409 h.
- Hamidullah**, Muhammed, **İslâm Peygamberi**, Çev: Salih Tuğ, c. 1-2, Yeni Şafak Gazetesi İmaj Baskı-Cilt, Ankara 2003.
- Hasan**, Ahmed, **İlk Fıkhi İslâm Mezheplerinin Kaynakları**, Terc: Selahaddin Eroğlu, AÜİFD., c. 29, Sayı: 0, y.y., ty., ss. 313-328
- Hasan**, İbrâhim Hasan, **İslâm Tarihi (Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal)**, Terc: Komisyon (İsmail Yiğit ve Ark.), Kayıhan Yayınları, 2 ve 3.cilt, İstanbul 1985.
- Hastaoğlu**, Kadir, **Meşhur Kiraatlerden "Ebu Cafer Kiraatı"**, Harran Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 1997.
- Hatipoğlu**, Nihat, **Ebu Zur'a er-Râzî ve Hadis İlmindeki Yeri**, Panel Yayınları, Ankara 2000.
- Hattâbî**, Ebî Süleyman Hammad b. Muhammed, el-Bustî (388 h.), **Mealimu's-Sunen** (İmam Ebu Davut'un Sünen'inin Şerhi), c.1-4, birinci baskı Matbaatu'l-İlmiyye, Halep 1359 h. / 1932 m.
- Havfi**, Ahmed M. Havfi, **el-Câhiz**, Daru'l-Mearif, Kahire 1980, 17.
- Heyto**, Muhammed Hasan, **el-İctihad ve Tabakatu Muctehidi's-Şâfiîyye**, Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 1988.
- Hudari**, Muhammed, **Tarihu Teşri'i'l-İslâmî (İslâm Hukuku Tarihi)**, Tercüme: Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayınları, ss. 256-260, İstanbul 1987.
- Hudari Beg**, Eş-Şeyh Muhammed, **Tarihu Teşri'i'l-İslâmî**, Daru'l-Fikr 1967, ss. 219-220.

- Hümeydi**, Ebu Bekr Abdullah b. Zübeyr (ö. 219) , **el-Müsned**, Tahkik: Habibür'rahman el-A'zamî, c.1-2, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988 m./1409 h.
- H. Ben Shammai-A.Arazi "Mukhtasar" md, The Encyclopedia of Islam** (Editör: C.E.Bosworth, E. Van Donzel, W.P. Heinrichs and Ch.Pellat), c. I-XIII, c. 7, ss. 536-540., E.J.Brill, Leiden-Newyork, 1993.
- İbn Abdilber** el-Endulusi, Ebu Ömer Yusuf, **el-İntika fî Fedaili's-Selaseti'l-Eimmeti'l-Fukaha**, Daru'l Beşairi'l-İslâmiye, Beyrut 1997.; Ayrıca Mektebetu'l-Kuds, Kahire 1350 h. Basımı.
- İbn Asakir** (h. 499 h.-571 h.), Ebi'l Kasım Ali b. Hasan İbn Hibetillah b. Abdullah eş-Şâfiî, **Tarihu Medinet Dimeşk**, Tahkik: Ömer b. Ğarame el-Umrevî, c. 1-80, 40 ve 50. Ciltler, Beyrut 1996 ve 1997.
- İbn Ebû Hatim**, Ebu Muhammed b. Abdurrahman (d. 240/ ö. 327), **Adûbu's-Şâfi'î ve Menâkibuh**, s. 231, Tahkik: Abdulğani Abdulhalik, Naşir: Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1993 m./1413 h.
- , **Kitabu'l-Cerh ve't- Ta 'dil**, c. I-IX, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1953 m/1373 h.; ayrıca Daru İhyaî Turasil Arabi, Beyrut ty.
- İbn Ebû Ya'lâ**, Kadı Ebu Hüseyin Muhammed, **Tabakatu'l-Hanabile**, Beyrut (Daru'l-Marife) ty., c. I, ss. 86-93.
- İbn Ferhun** el-Mâlîki, **ed-Dibacu'l-Muzehheb fî Ma'rife A'yani Ulemai'l Mezheb**, c. 1-2, Tahkik: Muhammedu'l Ahmed Ebu'n-Nûr,Daru't-Turas, Kahire, ty.
- İbn Hacer** el-Askalani, **Tevaliu't-Te'sis Li Meâli Muhammed b. İdris**, (Tahkik: Ebu'l Fida Abdullah el-Kadi), Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1986.
- , **Tehzîbu't-Tehzîb**, c. 1-4, yy, Muessesetu'r-Risâle, 1995.
- İbn Haldun**, **Mukaddime**, Tercüme: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, I, ss. 628-629, İstanbul 1982.; Ayrıca aynı eser, çeviren: Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Basımevi, c. 1-III, İstanbul 1988.
- İbn Hallikân**, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, 681/1282, **Vefeyatü'l-A'yan Ve Enbau Ebnai'z-Zaman [Mimma Sebate Bi'n-Nakl Evi's-Sema Ev Esbetehü'l-Ayan]**,(thk. İhsan Abbas başta, Vedat Kadı ve İzzeddin Ahmed Musa) Beyrut : Dâru Sadır, 1978/1398. 1-8 c., Beyrut 1968-1972 baskısından ofsettir.
- İbn Hibban**, (Ebi Hatim Muhammed b. Hibban b. Ahmed Et-Temimi) (ö. 354 h.), **Kitabu's-Sikât**, c.1-10, c. 8, Haydarabad 1982.
- İbn Hidayetullah**, Ebu Bekr, **Tabakatu's-Şâfi'iyye**, (thk. Adil Nüveyhiz), Daru'l-

Âfâki'l-Cedide, Beyrut, 1982.

İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, 774/1373, **Tabakat li-Fukahai's-Şâfiyyin** ; (thk. Muhammed Zeynuhum Muhamme Azab, Ahmed Ömer Haşim.) c. 1-3., Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire 1993.

İbn Kesir, İmadüddin İsmail b. Ömer, ö.776, **Tabakatu's-Şâfiyye**, Tahk: Abdulhafiz Mansur, c.1-2, Daru'l-Medari'l-İslâmî, Libya 2004.

İbn Kuteybe, Abdullah b. Müsim, **Ğaribu'l Hadis**, c.1-3, c.1, ss.185-186, Tahkik: Abdullah el-Cubûrî, el-Cumhuriye el-İrakiyye, Vizaretul Evkaf (İhyai Turâsi'l-İslâmî), Bağdad 1977.

-----, **Te'vilu Muhtelifu'l-Hadis**, Tashih: Muhammed Zuhri en-Neccar, s. 314, Kahire (Mektebetu'l-Kulliyeti'l-Ezheriyye) ty.

İbn Mâkûlâ, el-Kemâl fî Ref'il İrtiyâb 'ânî'l Mu'telif ve'l Muhtelif fî'l-Esmâi ve'l Künâ ve'l-Ensâb, c.7, Tashih ve Talik: Nayif el-Abbas, Naşir: Muhammed Emin Demec, Beyrut 1972.

İbn Manzûr (630-711), Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, Daru İhayâi Turasi'l Arabi, c. 1-18, Beyrut 1997 m. /1418 h.

İbn Münzir en-Nisâburi (h. 318), Ebu Bekr Muhammed b. İbrâhim, **el-Işraf 'alâ Mezâhibi'l Ulema**, Tahkik: Ebu Hammad Sagir Ahmet el-Ensari, c. 1-10, Editör (Neşreden): Mekke li's-Sekafe, yy. 1425/2004)

İbn Osman, Muvaffakuddin (615 h.), **Murşidu'z-Zuvvâr ilâ Kubuûri'l-Ebrâr**, (el-Musemma: ed-Durru'l-Munazzam fî Ziyareti'l-Cebeli'l-Mukattam) Tahkik: Muhammet Fethi Ebubekir, Kahire (Daru'l-Mısriyyeti'l-Lübnaniyye) 1995, 1, 443.

İbn Yunus, Ebû Saîd Abdurrahman b. Ahmed b. Yunus b. Abdila'la Sadeî, 347/958 ; cem'a ve tahkik ve dirase ve fehrese Abdülfettah Fethi Abdülfettah, **Târîhu**

İbn Yunus es-Sadeî: Kısmü'l-Evvel: Tarihü'l-Mısriyyin, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000/1421, 1-İl. c. Kitabı yayına hazırlayan kitaba Târîhu İbn Yunus es-Sadeî adını vermiştir. İbn Yunus'un Târîhu Mısır ve Kitâbü'l-Gureba adlı iki eseri vardır.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l Ferec Abdurrahman, **Menâkibu'l-İmam Ahmed b. Hanbel**, İ'tena bih Adil Nüveyhiz, Neşr: Daru'l Âfâki'l Cedîde, Beyrut 1977.

İbnü'l-Esir el-Cezerî, İzzeddin (ö. 630 h.), **el-Lübâb fî Tehzîbü'l Ensâb**, c.1, Daru Sadr, Beyrut ty.

İbnü'n-Nedim, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak, 385/995, **el-Fihrist**; ; thk. Johannes Roediger; haz. Gustav Lebere Flugel. Beyrut: Mektebetu Hayyat, 1871. Ayrıca

- aynı eserin; thk. Rıza Teceddüd 2. bs. [y.y. : y.y.], 1971. basımı ile trc. Rıza Teceddüd, Tahran: Kitabhane-i İbn Sina, 1343 hş. Basımları.
- İbnü's-Salâh**, Ebû Amr Takıyyüddin Osman b. Abdurrahman, 643/1245; **Tabakatü'l-Fukahai's-Şâfiyye**, (thk. Muhyiddin Ali Necib; haz. Ebü'l-Haccac Mizzi.), Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1992. 1-2. c
- İbrâhim**, Rifat, **Menakıb Hazreti İmam Şâfi' Yahut Bir Hatıra** (Osmanlıca), Sahib, Naşir: Kütübahen-i Cihan, Dersaadet, 1318.
- İmrani**, Ebü'l-Hüseyin Yahyâ b. Ebü'l-Hayr b. Salim; i'tina bih Kâsım Muhammed en-Nuri, **el-Beyân Fî Mezhebi'l-İmam eş-Şâfi': el-Feharisü'l-Amme**, 1-14 c., Dârü'l-Minhac, Beyrut 2000/1421.
- İsbahani** (ö.535 h.), Ebi'l Kasım İsmail b. Muhammed b. el-Fadl et-Teymî, **el-Hucce fî Beyâni'l Mehecce ve Şerhu Akide Ehl'is-Sünne**, c. 2, Tahkik: Muhammed b. Mahmud Ebu Râhim, Daru'r-Raye, Riyad 1990 m./1411 h.
- İslamhouse.com**, **Fıkhın Tanımı, Doğuşu ve Gelişmesi**, yy, 2009 m./ 1430 h.
- İslâm Ansiklopedisi: İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya Ve Biyografya**
Lugati, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1961 ve 1979 basımları, 1-13 cilt.
- İsnevî**, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdürrahim b. el-Hasan (772/1370),
Tabakatü's-Şâfiyye, Tahkik: Kemal Yusuf el-Huvvî, c. 1-2, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987 m./ 1407 h; **Ayrıca** Daru'l-Ulum basımı; Tahkik: Abdullah Muhammed Cuburi. 1-2. c, Riyad 1981.
- Kadı Abdulcebbar** (ö. 415 h.) ve ark. **Fadlu'l İ'tizâl ve Tabakatu'l Mutezile**, Tahkik: Fuad Seyyid, el-Daru't-Tunusiyye, Tunus 1393 h./1974 m.
- Kadi İbn Şühbe** (851/1448), Ebü's-Sıdk Takıyyüddin Ebû Bekr b. Ahmed, **Kitâbu Menakıbü'l-İmam eş-Şâfi' ve Tabakati Ashabih Min Tarihi'l-İslâm li'l-Hafız Ebî Abdullah ez-Zehebî = Menakıbü's-Şâfi' ve Tabakatu Ashabih: vefeyyat 211 h.-530 h.**, Tahkik: Abdülazîz Feyyaz Harfûş, Dimaşk: Dârü'l-Beşair, 2003/1424.
- , **Tabakatu's-Şâfiyye**, c. 1-5, Talik: Abdul'alim Han, Hindistan Hükümeti Maarif Vekâleti İnayetiyle, Haydarabad 1978 m./1398 h.
- Kalaycı**, Mehmet, **Eş'ariliğin Tarihsel Arka Planı: Küllâbîlik**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜFİD.), ss. 401-403. S: 51:2 (2010).
- Kal'aci**, Muhammed Revvas, **el-Mevsuati'l-Fıkhiyye el-Muyessere**, II, (Daru'n-Nefais), Beyrut 2000, II, 1137.
- Kan**, Kadir, **Abbasi Halifesi Vasık ve Dönemi**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler

- Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2003.
- Kadir, *Vâsik-Billah*” md. DİA, İstanbul 2012, “, XXXXII, 549
- Kandemir**, M. Yaşar, *“Harbî”* Maddesi, DİA. c. 16, İstanbul 1997.
- Karadavut**, Ahmet, *Arap Dilinde Rivayet*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996.
- Karagöz**, İsmail (Yayına Hazırlayan), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.
- Karaman**, Hayreddin, *“Fıkıh”* Maddesi, DİA, c. 13, İstanbul, 1996.
- , *Fıkıh Usûlü (İslâm Hukukunun Kaynakları, Metodu ve Felsefesi)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.
- , *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 177, İz Yayıncılık, İstanbul 2001,
- Kâtip Çelebi**, *Keşfüz’Zunûn An Esâmi’l-Kutubi ve’l Fünûn*, c.1-5, Terc: Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.
- Kaya**, Mahmut, *“Beytü’-Hikme”* md, DİA, c. 6, İstanbul 1992.
- Kaya**, Mustafa, *Er-Rummanî, Hayatı, Eserleri ve Arap Gramerindeki Yeri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum 2007.
- Kehhâle**, Ömer Rıza, *Mu’cemu’l-Muellifîn*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1993, c. 4, s. 188.
- Kermi**, Zeynüddin Mer’i b. Yusuf el-Hanbelî el-Makdisi 1033/1624, *Tenviru Besairi’l-Mukallidin fî Menakıbi’l-Eimmeti’l-Müctehidin*, Tahkik: Ebu Yahya Abdullah el-Kündürî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1998/1419.
- Kevserî**, Muhammed Zahid b. Hasen, *Tertibu Müsnedi’l-imami’l-Muazzam ve’l-Müctehidi’l-Mukaddem Ebi Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfi’ (204 h.)* Neşr ve Tashih: Yusuf Ali ez-Zevavî el-Haseni, İzzet Attar el-Hüseyni, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1951 m. /1370 h.
- Khadduri**, Majid, *İslamic Jurisprudence Shâfi ‘î’s Risâla*, Johns Hopkins Press, 1961.
- Kılıç**, Yusuf, *İslâm Fıkıh Mezheplerinin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler*, İstanbul 1997.
- Kılıçer**, M. Esad, *“Ehl-i re’y”* md. DİA, c. 10, s. 520, İstanbul 1994.
- Kılınç**, Fatih, *İbn Düreyd ve Cemheretü’l Lûga Adlı Eseri*, s. 5 ve s. 28., Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.
- Kindî**, Ebî Ömer Muhammed b. Yusuf el-Mısırî, *Kitâbu’l Vulât ve Kitâbu’l Kudât*, Beyrut 1908.
- Koca**, Ferhat *“Hanbeli Mezhebi”* md., DİA, İstanbul 1997, XV, 526.

- , **Hanbelî Mezhebinin Kurucu İmamı Ahmed b. Hanbel (Hayatı, Görüşleri ve Mezhebi)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008.
- , “*İbn Ebü'l-Carud*” md, DİA, XIX, 454.
- Koçak**, Muhsin, “*Ebu Sevr*” md., DİA, X, ss. 229-230, İstanbul 1994.
- Koçkuzu**, Ali Osman, “*İbnü'l-Cârûd*” md, DİA., c. 20, İstanbul 1999.
- Koçyiğit**, Talat, **Hadis Istılahları**, AÜİFD, No: 146, s. 197, Ankara 1980.
- , **Hadis Tarihi**, AÜİFD, No: 134, s. 199, Ankara 1077.
- Komisyon**, (Silsiletü ed-Dirasâtî'l-İslâmiyye) **el-İmamu's-Şâfiî: Fakihen ve Muctehiden**, Naşir: Dâru't-Takrîb beyne Mezahibi'l-İslâmiyye, Beyrut, 2001.
- Komisyon**, Yayına Hazırlayan: İlhan Apak, **İslâm Âlimleri Ansiklopedisi**, İstanbul: Türkiye Gazetesi, [t.y.] 1-18 c.
- Komisyon**, Yazarlar: Ekrem Özbay ve Diğerleri, **İmam-Hatip Liseleri İslâm Tarihi**, MEB. Ankara 2011.
- Köse**, Saffet, “*İbn Abdülhakem, Ebu Abdullah*” Maddesi, DİA., c. 19, İstanbul 1999.
- , “*İbn Vehb*” Maddesi, DİA., c. 20, İstanbul 1999.
- Kûfî**, Ebi'l Hasan Ahmed b. Abdillan b. Salih el-İclî (182 h.-261 h.), **Ma'rifetu's-Sikât Min Ricâli Ehli'l İlm ve'l Hadis ve Mine'd-Düâfâ ve Zikru Mezâhibihim ve Ahbârihim**, c.1-2, Dirase ve Tahkik: Abdul'alim Abdul'azim el-Bestevî, Yer yok, ty
- Kurul**, Yay. Hazr. Niyazi Akşit, **A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi**, I-II. Cilt Yeni Şafak Gazetesi Kültür Armağanı, Ankara 2004.
- Leknevî**, Ebu'l Hasenât Muhammed b. Abdülhay (ö.1887) , **Fevaidu'l-Behiyye fi Teracimi'l Hanefiyye**, s. 32, Daru'l Mârife, Beyrut / Lübnan, ty.
- Lowry**, Joseph E., **The Legal-Theoretical Content of The Risala of Muhammad b. İdris Al-Shafi'i**, United States, Pensilvanya, 1999, ss. 42-43.
- Lyons**, Jonathan, **Hikmet Evi** (Araplar Batı Medeniyetini Nasıl Dönüştürdü?), (Eserin Orijinal Adı: **The House of Wisdom**), Tercüme: Şaban Bıyıklı-Mehmet Savan, İstanbul 2009, ss. 112-114.
- Makrizî**, Takiyuddin (845 h. /1441 m.), **Kitabu'l Mukaffa el-Kebîr**, Tahk: Muhammed Ya'lavi, c. 5, s. 311, Daru'l Ğarbi'l-İslâmi, Beyrut 1991 m/1411 h.
- Massignon Louis**, “*Tasavvuf*” md, İslâm Ansiklopedisi (MEB), c.12/1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.
- Maverdi**, Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib, **el-Havi'l Kebir fi Fıkhi Mezhebi'l İmami's-Şâfiî (Vehuve Şerhu Muhtasari'l Müzeni)**, Tahkik ve Ta'lik: Şeyh Ali Muhammd Mu 'avviz ve Şeyh Adil Ahmed Abdu'l Mevcud, c.1-

- 18, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1994.
- Mecme'** el-Luġati'l Arbiyye Cumhuriyyeti'l Mısır el-Arabiyye, İşraf: Şevki Dayf, **el-Mu'cemu'l Vesît**, s. 317, Mektebetu's-Şurûk ed-Devliyye, 4. Baskı, Mısır 2004 m./ 1425 h.
- Mehiri**, Abdülkadir, **Mevsu'âtu a'lami'l Ulemâi ve'l Edibbâi'l-Arabi'l Müslimin**, “*el-Buveyfî, Yusuf b. Yahya el-Kureşî*”, c. 4, ss. 222-223, Beyrut 2005.
- Melchert**, Christopher, **Studies In İslamic Law and Society, The Formation of The Sunni Schools of Law, 9th-10th Centuries C.E.**, Editör: Ruud Peters ve Bernard Weiss, Leiden-New York-Köln, 1997.
- Mer'i b. Yusuf**, Zeynüddin Mer'i b. Yusuf b. Ebi Bekr Kermi Makdisi Hanbeli 1033/1624, **Tenviru Besairi'l-Mukallidin fî Menakibi'l-Eimmeti'l-Müctehidin** /; (thk Ebu Yahya Abdullah el-Kündüri.) Beyrut : Dâru İbn Hazm, 1998/1419.
- Mevsuatu Tabakati'l-Fukaha: Fî'l-Karni's-Selase**, Telif (Komisyon) : Müessesetü'l-İmam es-Sadık, I-III c., İran 1418 h.
- Mevsuatu Cemâl Abdünnasır fî'l-fıkhî'l-İslâmî, el-Meclisu'l-A'lâ li Şuûni'l-İslâmiyye**, Kahire 1390 h., VI, 118.
- Mevsuatu'l-Fıkhî'l-İslâmî**, Teşrif: Veziru'l-Evkaf, Kahire 1986, XVII, s. 89.
- Mısır Kültür Bakanlığı, Muhtârât Mine't-Turâsi'l-Mısırî Revâi' Mesâcidi'l-Kâhire (Selection From The Egyptian Heritage Splendors of Cairo Mosques)**, Cami' 'Amr b. el-'Âs (Amr Ibn Alaas Mosque) bölümü
- Mizzî**, Cemalüddin Ebi'l Haccac Yusuf (654-742 h.), **Tehzibü'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl**,(c.1-35), Faydalandığımız ciltler: c. 5, 9, 24, 25 ve 32, Tahkik: Beşşar Avvad Ma'ruf, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1992/1413.
- Munâvî**, eş-Şeyh İmam Abdurrâuf (ö. 1031 h.), **Kitabu Nuzhetu'z-Zehiyye (fi ahkâmi'l-hamami ve's-ser'iyye ve't-tıbbiyye)**” Tahkik: Abdulhamîd Salih Hamdan, Daru'l-Mısriyye el-Lubnaniyye, Kahire 1987, Muhakkikin Mukaddimesine bkz. ss. 5-6.
- Murtaza**, Ahmed b. Yahya (764-840 h.), **Kitabu Tabakati'l Mu'tezile**, Tahkik: Susanna Diwald-Wilzer, Beyrut 1961.
- Musa**, M. Yusuf, **Tarihu'l-Fikhi'l-İslâmî**, Tercüme: Ahmet Meylani, ss. 49-53. Arslan Yayınları, İstanbul 1983.
- Müzenî**, Ebu İbrâhim İsmail b. Yahya b. İsmail el-Mısırî, **Muhtasaru'l Müzeni fi furu's-Şâfi'iyye**, Haşiye: Muhammet Abdulkadir Şahin, Daru'l Kutubi'l İlmiyye,

Beyrut 1998 m./1419 h.

Nacî, Nasır Muhyiddin, **el-İmamu'l Müzenî ve Muhalefetuh Lil İmami's-Şâfiî fi**

Kitabi'l-Muhtasar, Ümmül'l Kurâ Üniversitesi, Şeriat ve İslâmi Dersler

Fakültesi, Fıkıh Usulu Dalı, s. 450, Suudi Arabistan 1989./1409 h.

Nasr, Seyyed Hossein, **İslamic Science an Illustrated Study**, I, ss. 38-40 (World of

İslâm Festival Publishing Company Ltd, 1. Baskı) England 1976.

Nasr, Seyyid Hüseyin, **İslâmda Bilim ve Medeniyet**, Tercüme: Nabi Avcı ve Ark.,

İnsan Yayınları, s. 65, İstanbul 1991.

-----, **İslâm ve Bilim** (İslâm Medeniyetinde Pozitif Bilimlerin

Tarihi ve Esasları), Tercüme: İlhan Kutluer, İnsan Yayınları, ss. 84-85,

İstanbul 2006.

Nevevî (ö. 686 h.), Ebu Zekerriyya Muhyiddin b. Şeref, **Kitabu'l Mecmu (Şerhu'l**

Muhüzzeb Li's-Şîrazî), c.1-23, Tahkik: Muhammed Necîb Mutî'î,

Mektebetu'l İrşâd, Cidde, ty

-----, **Tehzibu'l Esmâ ve'l-Lugât**, c.1, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut ty.

Nisâburi, Ebubekr Abdullah b. Muhammed b. Ziyad, **ez-Ziyadât ala Kitabi'l**

Müzeni, Tahk: Halid b Hayif Ubih el-Mutiyyi, Dâru'l Kevser, Riyad 2005.

Ören, Ramazan, **Abbâsiler Döneminde Siyasi ve Dini Semboller**, Selçuk

Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.

Özdoğan, M. Akif, **Abbâsiler Dönemi Tercüme Faaliyetlerinin Arap Edebiyatına**

Etkisi, s. 37, Nüşa Dergisi, Yıl: V, Sayı: 16, yy, Kış 2005.

Özel, Ahmet, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 6., "Büveyfî" md.**,

İstanbul 1992.

-----, Ahmet, **"Fıkıh"** Maddesi, DİA, c. 13, İstanbul, 1996.

-----, Ahmed, **Hanefi Fıkıh Alimleri**, TDV. yayınları, Ankara 2006,

Özen, Şükrü, **"Müzeni"** Maddesi, DİA, c.32., İstanbul 2006.

Paşa, Ahmet Timur, Ahmed Timur Paşa, **el-Mezahibi'l Fıkhiyyeti'l-Erbaâ (el-**

Hanefi ve'l Mâliki ve's-Şâfiî ve'l-Hanbeli ve İntişaruha İnde Cumhuri'l

Müslimiyn), c.1, ss.47-49., Daru'l Afaki'l Arabi, Kahire 2001.

Patton, Walter M., **Ahmed b. Hanbal and The Mihna**, E.J.Brill, Leiden 1897.

Râzî, Ebi Muhammed Abdirrahman ibn Ebi Hatim (240-327), **Âdâbu's-Şâfiî ve**

Menakibuh, (thk. Abdulğani Abdul Hâlik), Mektebetu't-Turasi'l-İslâmiyye,

Halep/Suriye, ty.

Râzî, el-İmam Fahrüddin, **Menâkibu'l-İmami's-Şâfiî** (thk. Dr. Ahmed Hicazi es-

Saka), Naşir: Mektebetu Kulliyeti'l Ezher, Kahire 1986.

- Rustaki**, Muhammed Sümeý'i Seyyid Abdurrahman, **el-Kadim ve'l-Cedid min Akvali'l-İmam eş-Şâfiî min Hilâli Kitâbi Minhaci't-Talibin: Dirase Mukarene bi-Eşhûri'l-Mezahibi'l-Fıkhiyye**, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005/1426., 645 s.. Matbu doktora tezi.
- Ruyanî**, Ebi'l Mehâsin Abdilvahid b. İsmail (ö. 506.), **Bahru'l Mezheb fi Furûi Mezhebi'l İmâmi's-Şâfiî**, c.1-14, Tahkik ve Ta'lik: Ahmed İzz İnayeti'd-Dimeşq, Daru İhyâi Turasi'l-Arabi, Beyrut/Lübnan 2002 m.
- Sem'âni**, İmam Ebi Sa'd Abdulkerim b. Mahmud b. Mansur et-Temîmî (h. 562), **el-Ensâb**, Takdim ve Talik: Abdullah Ömer el-Barudî, c. 4, s. 489, Daru'l-Cinan, Beyrut 1988.; Ayrıca Aynı Eser, Tahkik: Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemani Kahire 1980., II, 339.
- Serâhsî**, Şemsuddin, **el-Mebsût**, Daru'l Ma'rife, c.1-31, Beyrut. ty.
- Schacht**, Joseph, **An Introduction to Islamic Law**, Oxford at The Clarendon Press, 1964, 46.
- , **İslâm Hukukuna Giriş (An Introduction to Islamic Law)**, Çev: Mehmet Dağ-Abdulkadir Şener, Ankara, 1977.
- , **The Origins of Muhammadan jurisprudence**, Oxford at The Clarendon Press, 1950, 109.
- Shamsy**, Ahmed, **From Tradition To Law: The Origins and Realy Development of the Shafi'i School of Law İn Ninth Century Egypt**, Harvard Universty, Cambridge, Massachusetts, Mayıs 2009.
- , İslamic Law and Society, **The First Şhafi'i: Abu Ya'qûb Al-Buwayti (231/846 d.)**, Editör: David S. Powers, c. 14, sayı: 3, s. 301-341, Leiden 2007.
- , **The Canonization Of İslamic Law**, United States Of America, Cambridge Press, 2013, **133**.
- Suyûtî**, Celaledin Abdurrahman (849-911 h.), **Hüsnû'l-Muhadara fî Tarih Mısır ve'l Kahire**, c. 1-2, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, c. 1, s. 304, Daru İhyaî'l-Kutubi'l-Arabi İsa el-Babî'l-Halebi, yy. 1967 m. /1387 h.
- , **Hüsnû'l-Muhâdara fî Ahbari Mısır ve'l-Kahire**, c.1-2, Tahkik: Ali Muhammed Ömer, Mektebetu'l Hancî, Kahire 2007.
- Sübki** (771/1370), Ebû Nasr Taceddin İbnü's-Sübki Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafî; thk. Mahmûd Muhammed Tanahi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv **Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ**, Kahire: Matbaatu İsa el-Babî el-Halebî, 1964.,1-9. c.; ayrıca Hüseyiniyye Neşri (Matbaatü'l-Hüseyiniyye), yy., 1324 h.

- Süleyman Ahmed**, Atiyye, **el-Câhiz ve'd-Dirasatu'l-Lugaviyye**, yy. (Mektebetu Zehrai's-Şark), 1995.
- Şafak**, Ali, **İslâm Hukukunun Tedvîni**, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 504, Atatürk Üniversitesi Basımevi-Erzurum 1978.
- Şâfiî** (150-204), Muhammed b. İdrîs, **El-Ûm**, Tahkik ve Tahric: Dr. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, Daru'l Vefâ, c.1-11, yer yok, 2001 m/1422 h.; Ayrıca Kahire, Daru's-Şaab, 1-VII, 1968.
- , **El-Ûmm, (El-Ûmm Şâfiî Fıkıh Külliyyatı)**, Tercüme: Musa Özdemir, (Muhakkikin Önsözünde İmam Şâfiî'nin Hayatı Mevcuttur.) c.1, Buruc Yayınları, İstanbul 2011.
- , **Er-Risâle** lil İmam Ebi Abdillâh Muhammed b. İdrîs, thk.: Eş-Şeyh Halid es-Sebu'l-'elemi, eş-Şeyh Zehîyr Şefîki'l Kubbi, Daru'l-Kitabu'l- Arabi, Beyrut 2004.; Ayrıca, Tahkik: Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut. Ty.
- , **Er-Risale (İslâm Hukukunun Kaynakları)**, Çev: Abdulkadir Şener-İbrâhim Çalışkan, T.D.V. Yayınları, Ankara 2007.
- Şehrezuri**, İmam Takuyiddin Ebu Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezuri (İbn Salah), **Tabakatu'l Fukahâi's-Şâfiîyye**, c. 2, Daru'l Beşairi'l İslâmiyye, Beyrut 1992.
- Şener**, Abdulkadir, Ankara Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD), **İslâm Hukukunda İctihad ve Taklid Problemi**, c. 24, Sayı: 0, y.y., ty.
- , Ankara Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD), **İslâm Hukukunda İctihad ve Rey**, c. 19, Sayı: 0, y.y., ty.
- , Ankara Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD), **İslâmda Mezhebler ve Hukuk Ekolleri**, c. 26, Sayı: 0, y.y., ty.
- , **Kıyas İstihsan Istıslah**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1971.
- Şerkâvi**, Abdurrahman, Abdurrahman **Şahsiyyâtü İslâmiyye Eimmetu'l Fikhi't-Tis'a**, Beyrut 1985.
- Şîrâzî**, (476 h. / 1083 m.) Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf, **Tabakatü'l-fukaha**; neşr. Nu'man el-A'zami el-Kütübî. Bağdad: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1356. Birlikte: Tabakatü's-Şâfiîyye / Ebû Bekr b. Hidâyetullah el-Merivani el-Gurani Musannif.
- Taberi**, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (224-310 h.), **Camîu'l Beyân An Te'vili Ayi'l Kur'an**, c.1-24, Tahkik: Abdullah b. Abdul Muhsin et-Türki, Bi

- Teavun: Merkez li Buhus ve'd-Dirasâti'l Arabiyye ve'l İslâmiyye, Kahire 2001, -----, **Tarihu't-Tâberi (Tarihu'r-Rusul ve'l Muluk)**, c. 8, Tahk: Muhammed Ebu'l Fadl İbrâhim, Daru'l-Mearif, Mısır 1119.
- Tahanevi**, Muhammed Ali, **Mevsuatu Keşşaf İstilahati'l Fünûn ve'l Ulûm**, c.1-2, Takdim: Refik el-Acem, Tahkik: Ali Dehrûc, Birinci Baskı, Mektebe Lübnan Naşirun, Lübnan 1996.
- Tanrıverdi**, Eyyüp, **Yunanca-Arapça Çeviri Sürecinde Harran Okulu**, ss.177-186, I.Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu, c.1-2, Şanlıurfa 2006.
- Tirmizî** (209-297), Ebu İsa Muhammed b. İsâ b. Sevre, **el-Cami'us-Sahih (Sünenu't-Tirmizî)**, Tahkik: Ahmed Muhammed Şakir, c. 1-5, c. 5, Kitabu'l-Edeb, (Bab Ma Câe fi Kerâhiyeti'l Ku'udi Vaste'l-Halka), Nr: 2753. İkinci Baskı, Halebi Nüshası, 1975 m/1395 h. Ayrıca, Tahkik: İbrâhim 'Atvah 'Avad, Kahire (Mustafa al-Babi al-Halabi) baskısı, V, 737., 1975.
- Tomar**, Cengiz, **"Mısır"** (Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar) md., DİA, c. 29, Ankara 2004.
- Topaloğlu**, Bekir, **Kelâm İlmi Giriş**, Damla Yayınevi 5. Baskı, İstanbul 1996.
- Tritton**, A.S., **İslâm Kelâmı**, Çev: Mehmet Dağ, AÜİF. Yayınları No: 157, Ankara 1983.
- Türcan**, Talip, **Joseph Schacht ve İslâm Hukuku, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, Oryantalist İslâm Hukukçuları Özel Sayısı**, sayı: 4, Konya 2004.
- Uğur**, Mücteba, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, TDV, s. 8, Ankara 1996.
- Umrî**, Ekrem Ekrem Ziya el-Umrî, **Asru'l Hilafeti'r-Râşide**, Mektebetu'l 'abikân, yy, ty.
- Uzun**, Nihat, **Hicri İkinci Asırda Siyaset-Tefsir İlişkisi**, Doktora Tezi, Uludağ Üniv. SBE., Bursa 2008.
- Üçok**, Bahriye, **İslâm Tarihi Emeviler ve Abbasiler**, AÜİF. Yayınları, LXXXIV, Sevinç Matbaası 1968.
- Ülkü**, Hayati, **Başlangıçtan Günümüze İslâm Tarihi**, Akit, y.y., ty. Vizaretu'l Evkaf ve Şuûni'l İslâm, **el-Mevsu'atu'l Fıkhiyye**, c. 1-45, Kuveyt 1983-2006 m./1404-1427 h.
- Yargıcı**, Atilla, **Abbasî Döneminde Zühd Şâirleri**, Harran Üniverisitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 1996.

- Yaşaroğlu, . M. Kamil, “el-Muhtasar”** (Ebu Şuca’ el-İsfahani’nin Şâfiî Fıkhına Dair Eseri) md., DİA, XXXI, 66.
- Yavuz, A.Fikri, Açıklamalı-Muamelatlı İslâm İlmihali**, Çile Yayınları, s. 254. İstanbul 1988.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Halku’l-Kur’ân”** md, DİA., c. 15, İstanbul 1997.
-----, “**Kelam**” md. DİA, c. 25, Ankara 2002.
- Yazıcı, Tahsin, “Tefsir”** md, İslâm Ansiklopedisi MEB, c. 12, İstanbul 1979.
- Yemeni, Ebi Huseyn Yahya İbn Ebi Hayr İbn Salim el İmrani eş-Şafi’î** (h. 489 (d) – 558 (ö)), **el-Beyan fi Mezhebi’l İmami’s-Şafi’î**, 1-14. c., Daru’l Minhac, Yer Yok, Tarih Yok.
- Yeşil, Mahmut, Hadis Bibliyografyası ve Gelişimi (H. 700-1100/ M. 1300-1688)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü YüksekLisans Tezi, Konya 1989.
- Yıldız, Hakkı Dursun, ‘Abbasiler’** md., DİA., c. 1, İstanbul 1988.
- Yiğit, Metin, İlk Dönem Hanefi Kaynaklarına Göre Ebû Hanife’nin Usûl Anlayışında Sünnet**, Ankara 2007.
- Yurdaydın, Hüseyin G., İslâm Tarihi Dersleri**, Ankara Üniversitesi Yayınları, CI., Ankara 1971.
- Yusuf, Ahmed, eş-Şâfiî (Vadi’u İlmi’l-Usûl)**, Dâru’l-Ulum, Kahire, Naşir: Dâru’s-Sekâfe, Kahire, 1990.
- Yücesoy, Hayrettin, “Mihne”** md., DİA., c. 30, İstanbul 2005.
- Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed** (748 h./1347 m.)
el-İber fî Habere Men Ğaber, c. 1, s. 323, Thk: Ebu Hacir Muhammed es-Said b. Bisyuni Zağlul, Daru’l Kutubi’l İlmiyye, Beyrut 1985.
-----, **el-Kâşif fi Marifet Men Lehu Rivaye fi’l-Kutubi’-Sitte**, Takdim ve Talik (Editör): Muhammed ‘Avvame, 2 cilt, c. 2, (Daru’l-Kible li’s-Sekafeti’l-İslâmiya ve Muassese Ulumu’l-Kur’an, Cidde 1413 /1992).
-----, **Siyeru A’lâmi’n-Nübela**, (thk. Şuayb el-Arnaut, Salih Semîr). Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1983/1403. 1-25 c.
-----, **Tarihu’l-İslâm ve Vefeyâtu’l-Meşâhir ve’l-A’lâm**, (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri.), İslâm Tarihi Yıllara Göre ayrılmış ciltler, yararlandığımız cilt (231-240 h. yılları), Daru’l Kitabi’l Arabi, Beyrut 1991.
-----, **Kitabu Tezkiretu’l-Huffâz**, c. II (Birinci tabakadan yedinci tabakaya kadar), (bu basım Hind Hükümeti Maarif Bakanlığı altında tashih edilmiştir), Daru İhyaî Turâsi’l-Arabi, 1374 h., 604.

- Zerkeşi**, Bedrettin (745-794 h.), **el-Bahru'l Muhit**, c. 1-6, ss. 281-282. Vizaretu'l Evkaf ve Şuuni'l-İslâmiyye (Küveyt Devleti) , Daru's-Safve, 1992.
- Zeydan**, Corci, **Tarihu Temedduni'l-İslâmiyye**, c. 4, ss. 122-123., Daru'l-Hilâl, yy. 1973.
- Zirikli**, Hayreddin, **el-A'lâm: Kamusu Teracimi Li-Eşheri'r-Rical Ve'n-Nisa** 1396/1976, 10 ve 15. bs.; 1-8 c. Ve 2 cilt tetimme., Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1996 ve Beyrut 2002 basımı.
- Zorlu**, Cem, **Abbasilere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyânlar Ebu Cafer el-Mansur** Dönemi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.
- Zuhâyî**, Muhammed, **Merciu'l-Ulumi'l-İslâmiyye: Ta'rifiha, Tarihiha, Eimmetiha, Ulemaiha, Mesadiriha, Kutubiha**, Dimeşk, t.y.
- Zuhaylî**, Vehbe, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, Risale Yayınevi 1-10, İstanbul 1994.

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Murad
Molla Kolleksiyonu (No: 1189) El Yazması
(*Muhtasar S*), Örnek Nüshalar

مكتبة الميمنية
١٥١٥
١٥١٥

مكتبة الميمنية
١٥١٥
١٥١٥

مكتبة الميمنية
١٥١٥
١٥١٥

مكتبة الميمنية
١٥١٥
١٥١٥

مكتبة الميمنية
١٥١٥
١٥١٥

مكتبة الميمنية
١٥١٥
١٥١٥

مكتبة الميمنية
١٥١٥
١٥١٥

مكتبة الميمنية
١٥١٥
١٥١٥

مكتبة الميمنية
١٥١٥
١٥١٥

مكتبة الميمنية
١٥١٥
١٥١٥

Muras Nispeti Halk Kütüphanesi
E. 1. Kuvveti
2189
901
2474

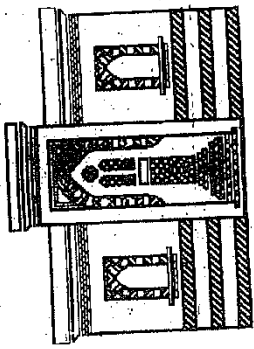
في ذلك يوم اخرجهم من كل بيت وبيع النساك ما بينه وقلوبهم
 حتى قالوا ما مكانه واولا لم يسموا النجس وبعكاته ه تمت
 فاصلى الله على محمد النبي وعلى آله الطاهرين
 فخرج من تحت يوم الاربعاء العشب الاول
 من جبهه ادى الى اربعة سنه فخرج من تحت
 وسما اليه ه

فخرج على الامر فلهذا كان
 وادعاه العبد

فانه منتهى العمل فاما الطعام وما اشبهه مما يتغير بالقدم والماء
 فلا حرجه الا ان اجله ه قال ابو عبد الله والرفيق والمشايق وادنا شمرى
 كان لم يمتدنا بالحبنا ان كانا نضربها في ايام الحبنا وانا لم يمتدنا
 الميك يتبعها بالحبنا ان كانا نضربها في ايام الحبنا وانا لم يمتدنا
 وان شمرى يمتدنا في حبنا ايام فمينا ان يتبعها في ايام الحبنا
 فليس حبنا في ايام فمينا وانا لم يمتدنا في ايام الحبنا وانا لم يمتدنا
 فوشى هو السبيل الى الله فمينا ايام وانا لم يمتدنا في ايام الحبنا
 احسنه يمتدنا في حبنا الى الله ه وانا لم يمتدنا في ايام الحبنا
 اعتقده اريكانت مكنته فانا الميك يتبعها في ايام الحبنا
 فالعتق اريكانت مكنته فانا الميك يتبعها في ايام الحبنا
 فاعتق الميك يتبعها في ايام الحبنا وانا لم يمتدنا في ايام الحبنا
 بركي يمتدنا في حبنا وانا لم يمتدنا في ايام الحبنا
 اعتقده وانا لم يمتدنا في حبنا وانا لم يمتدنا في ايام الحبنا
 عن بعض لم يمتدنا في حبنا وانا لم يمتدنا في ايام الحبنا
 عليه وسلم انما كانا نضربها في ايام الحبنا وانا لم يمتدنا
 النجس يمتدنا في حبنا وانا لم يمتدنا في ايام الحبنا
 كانا نضربها في حبنا وانا لم يمتدنا في ايام الحبنا
 فانا لم يمتدنا في حبنا وانا لم يمتدنا في ايام الحبنا
 وان يمتدنا في حبنا وانا لم يمتدنا في ايام الحبنا
 اخنا يمتدنا في حبنا وانا لم يمتدنا في ايام الحبنا
 ماله وانا لم يمتدنا في حبنا وانا لم يمتدنا في ايام الحبنا
 وانا لم يمتدنا في حبنا وانا لم يمتدنا في ايام الحبنا
 فغضب اقله على من يمتدنا في حبنا وانا لم يمتدنا في ايام الحبنا

El-Muhtasar, Kahire Daru'l-Kutubi'l-Misriyye,
No: 208, (El-Muhtasar M) El Yazması Örnek
Nüshalar

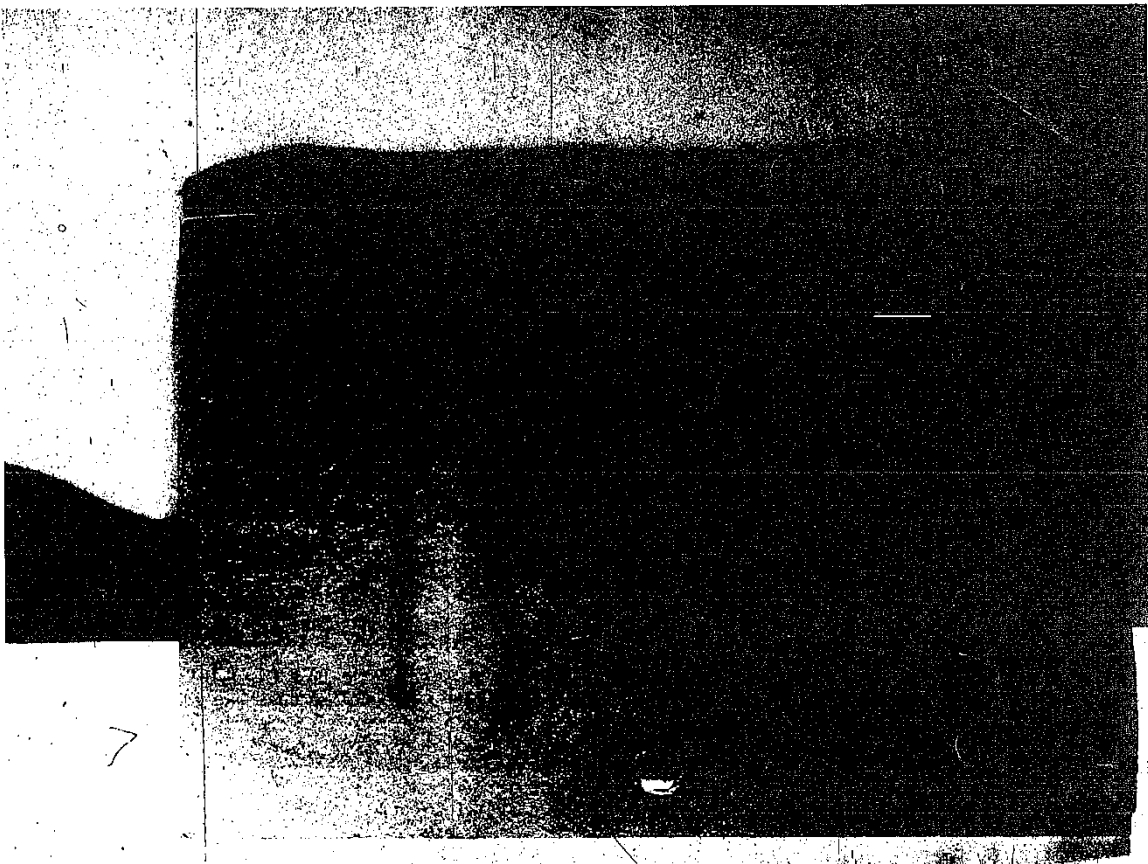

دار الكتب والوثائق القومية

كورنيش النيل رملة بولاق

STARI

الذاكرة

٢	باب الضميمة
٤	باب الانفصال من الجماعة
٥	باب في مس الذكر
٦	باب السج على الكفين
٧	باب التيمم
٩	باب الصعيد ماهو
١٠	باب طهارة الماء
١٢	باب الاستنجاء . باب مسح الرأس
١٣	باب التيمم كيف هو
١٦	باب غسل الجمعة
١٨	باب الصلاة
٢٤	باب الأذان
٢٤	باب امامة النساء
٢٥	باب رفع اليدين في الصلاة . باب قول المصل عشاء العزم
٢٦	باب تكبير . بسم الله الرحمن الرحيم وقراءة الحمد
٢٨	باب القراءة في صلاة الصبح وغيرها
٢٩	باب في التأييد وقول مع البراءة . باب الجهر في الصلاة
٣١	باب التشهد . باب السجدة للمصل
٣٢	باب في الجمعة

٣٣	باب صلاة الجمعة
٣٤	باب غسل الجمعة . باب آخر في صلاة الجمعة
٣٨	باب صلاة الصلوات والامرين بها والعمل
٣٩	باب صلاة العيدين
٤١	باب غسل الجمعة والعيدين . باب صلاة الخسوف
٤٣	باب صلاة الكسوف
٤٤	باب صلاة الاستسقاء
٤٥	باب صلاة الخوف . باب صلاة الخوف
٥٠	باب الامامة
٥٣٠	باب في الصلاة
٦١	باب ما يجوز للمرأة في الصلاة والرجل
٦٤	باب تكبيرة الاحرام والسجود . قضاء الترات
٦٤	باب تقصير المسافر
٦٥	باب استقبال القبلة
٦٩	باب الانفصال من الخوض . باب من سبق ببعض الصلاة
٧٠	باب الامام يحدث
٧٤	باب الصلاة في معادن الاكل
٧٣	باب طهارة الارض . باب الدتر
٧٥	باب تسليم الامام ومن خلفه

لانه ائلف باذنه والولا موقوف فان عتق الكاتب رجع اليه
 الولا والا كان الولا للسيد وكان يرى بين الكاتب وبين
 السيد باه ولو كانت رجل عند بعشرة دنانير والعبد
 على السيد مائة درهم فاراد ان يسقط بعضه عن بعض لم يجز
 لانه دين دين ولا حديث بن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم
 انما كان احدهما دينا والاخر نقدا ولا يجوز بيع النجم بعير
 لاقبوه واذ حل نجم السيد على الكاتب ثم باعه فان كان آخر
 نجده من رجل لم يجز بيعه ولم يفتق لانه باعه بيما فاسدا
 لم يفتق واذ ادى الى الساع وليس بيع الكاتب بتجيزه وان
 باعه قبل ان يجز او يرضى بالجز لم يجز واذ اخرج الكاتب اخذ
 ارض جرحه من السيد وغيره فكان في يديه كسار ماله واذ اخرج هو
 خير فان ادى ارض ما جرح فهو على الكاكة والا فهو عاجز ويجز السيد
 فيه كعبد له واذ اكاك السيد فقتصبا وغلب على يده بوجه
 من الوجوه فلم يرل محبر ساق في ذلك نجم او نجوم ثم خلى ورجع
 الى الكاكة وقد حل عليه شيء فان ادى كانه الا فلا سيدان يجز ومكانه
 ثم المختصر ولكن الله كاهلعله وصل الى الله على محمد النبي وعلى اهل الطاهرين
 في يوم من استساخته من بعد العدا الضعف عبد الرؤوف الغزالي

يوم السابع من جمادى الاخرة سنة خمس وعشرين وثلاثمائة

عند اوله وبعده وبعده وبعده
 سنة من سنة من سنة من سنة
 سنة من سنة من سنة من سنة
 سنة من سنة من سنة من سنة

İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

No: 1078 El-Muhtasar (*Muhtasar T1*)

Nüshası Örnek Sayfaları

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ

III. AHMED KİTAPLIĞI

NO: 1078

ص
م

فقہ
۷۸
۷
۱۰۷

1
TTC. Müzesi
Ahmed III.
No: 1078

ایمیر محمد الراجح و ابرقنوب مولایمطی

İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

No: 1079 El-Muhtasar (*Muhtasar T2*)

Nüshası Örnek Sayfaları

قال ————— الشكر في ان في الانساب ابو بطون نسبة اليه ويطى ويحيى بن سعد بن
عمر الادب بن علي الامام ابو يعقوب يوسف بن يحيى السمرجاني ابو بطون صاحب كتاب في
دفعته عندهم وخطيبه على اهل بيته وكان زاهدا عابدا قال له انا انا
نبت في احدى ثيابي مقيدا اين هذا اخر كلامه في وقول الشيخ
ابو بزر بن الصلاح ومختصر ابو بطون رواه الشيخ عن الثاني في الفقه هذا او غيره
هذا الذي اوقع الحاكم ابا عبد الله الكافيه في ان قاله والله اعلم بالحق ما لا يتيسر
على بن عبد الله بن عبد الرحمن بن ابو بطون القاضي الاسكندر في قال صنف
ابو يعقوب ابو بطون هذا الكتاب وقرأه على الثاني في بعض اهل بيته
الشيخ بن سليمان رحمه الله فحصل سماه الربيع واخبرنا به عن الثاني
في الله عنه وقال ————— كتبنا هذا ابو يعقوب بن عبد البر في اهل بيته
الكتاب ابو يعقوب ابو بطون يوسف بن يحيى صاحب كتاب في اهل البيت
والعلم والفرق والنفقة صنفه في سنة يروى على اهل البيت وكان حسن
النظر روي عن ابي زهير والثاني في جملة عنه الشيخ بن سليمان المذكور
وابو حاتم الرازي وابو الطاهر حمزة بن عوف المصنف الا انهما كانا
جماعة من اهل بيته والعرفان انه اعلم
هذا اخر كلامه وسجل عنه ابو حاتم فقال في المتن

٢٥٥
١٠٧٥
٤٠٨

١٥٢

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ
III. AHMED KİTAPLIĞI
NO: 1079

THE
DATE 125
NO 1079

الحمد لله رب العالمين

[Handwritten signature]

يدركت خاتماً حتى يعسل السبح الى الشعر كالحجر لول ان شئ لم يخلص
 والاستثناء حتى صلى فلا عاده عليه جبا كان او غيره ورسى حتى
 راسه او بعض ذراعيه او بعض رجله او بعض راسه او بعض راسه
 وعنه حتى صلى ان يترك الوضوء او ان يترك الوضوء من الوضوء
 فان لم يترك وغسل ذلك الوضوء بعينه وانما دعا بعد من الوضوء
 واعاد الصلاة اجزاء ذلك وسوا ذلك ذلك فرياس ويؤمن وايم
 ان يتلوا ذلك وان هو لم يترك حتى ان يفسد ذلك الوضوء فقط وايم
 ما بعد من الوضوء ليرتفعه الصلاة بعد ذلك الوضوء لا توصلا ولا فسخا
 فوضله ومن دخل الى المسجد وسلمه وسلمه لان انه دخل الى المسجد
 بالوجه واليد والراس والرجل فاذ الشئ من وجهه شئ وغسل ما
 بعد من ذلك فخرج الى الوجه واليد والراس والرجل فاذ الشئ من وجهه شئ وغسل ما
 كان كرجل غسل ذراعيه وراسه ويغسل قبل وجهه وهذا مطلق لا يشترط
 نفس الزمان كما ان السبح وكما يجوز للرجل ان يركب الحمار في الوسط في الركوب
 وان فعل عاد من الايدي واعاد الوضوء في كل ذلك الوضوء لا يقيم نسبه
 شئ قبل شئ وان قد مره عاده وما بعده كالحمار **باب**
 حديثنا لا يبرح قال الشافعي قال وكذا حديثنا لا يبرح حتى
 من سعيد الامام حتى يحد من الوجه من الوجه التي هي على غلغول
 وثاق قال سمعت عمر بن الخطاب يقول قال رسول الله صلى الله
 عليه وسلم انما الاعمال بالنية قال الشافعي من توضا الا يتركه وتوضا ذلك
 الطهارة قبل ان يركب بهيمة او راكبا طهرا او راكبا شاة هذا الموضع ان
 يحصى به وان يركب الطهارة لم يتركه لعمالة كركوبه ولا ناله ولا
 حازه ولا ثقله ولا يبرح الا ان يركب بهيمة او راكبا شاة هذا الموضع ان
 لا يركب بهيمة او راكبا شاة ولا يركب بهيمة او راكبا شاة هذا الموضع ان
 ولا ذلك المسكين الجاهل مثل الوضوء الا يجزى الا ان يركب بهيمة
باب في الاغتسال ويبدأ الجنب بفصل يديه

السامع فليدوم على وجهه قبل ان يتبرها فاذ لك الجوضع الذي يترى منه
 والله اعلم واستحي ان النبي صلى الله عليه وسلم باع في الزمانه والبرايده
 انما يريد على بيع احببه وقل له ان الفضل لا ينفسل ولا على الما اختيار الله
 على ذلك قول النبي صلى الله عليه وسلم يا رجبه والمديث الذي يردى
 لا اقدم على جود ولو كان لا يجوز لقاله عيشك لا يجوز انما قال له والله
 ان طعنت لان الاب ان يجمع خا اعطى له الله فان فعله جاز وقد والاختيار
 وتود وكفى النبي صلى الله عليه وسلم قال استمد عزي من هذا بل على
 اعق له كما قال ان الذي علم الانصو اهل صحتهم باعج بان النبي صلى الله
 عليه وسلم قال لا على با اهب ان يجمع في هبته الا الا اذا ما يعطى له
 ولا باع الكتاب الا بوضاه او بالخير **احسن الكلام**
 والحمد لله وسلام على عباده الذين اصطفى اللهم صل على عبدك ورسولك
 سيدنا محمد وعلى اله وصحبه وسلم ودد معلو ما لك من اركانها وكما تكلم
 كما ذكرتك وذكره اذكر ان في كل اعلى في ذكره اذ انورن
 وكان الزمان من يعلقه صحوه المار قوم الحسن المار من باع عرض على
 الاخره عام اشبع وسما به وحسب الله ودم اوكف على با فقر بما داه
 واحومهم اليه هذه من الخائب التي لم تصف من سلا من على الخري
 عزم الله له وقل الله وحسب الله وحسب الله وحسب الله وحسب الله وحسب الله